

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YENİÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

ANADOLU'DA FAALİYET GÖSTEREN
MENZİLHANELER (1690-1750)

Cemal ÇETİN

DOKTORA TEZİ

Danışman
Doç. Dr. İzzet SAK

Konya–2009

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

BİLİMSEL ETİK SAYFASI

Bu tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadarki bütün süreçlerde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Cemal ÇETİN

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

DOKTORA TEZİ KABUL FORMU

Cemal ÇETİN tarafından hazırlanan **Anadolu'da Faaliyet Gösteren Menzilhâneler (1690-1750)** başlıklı bu çalışma **11/12/2009** tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda **oybirliği** ile başarılı bulunarak, jürimiz tarafından doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr.	Abdülkadir ÖZCAN
Prof. Dr.	Bayram ÜREKLİ
Prof. Dr.	M. Ali ÜNAL
Doç. Dr.	İzzet SAK
Yard. Doç. Dr.	Ruhi ÖZCAN

ÖNSÖZ

Osmanlı Devleti'nde, merkez ile taşra arasında karşılıklı olarak gönderilen değerli evrakların iletimi, belirli bir amaç için yolculuk yapan resmî görevlilerin ulaşımının sağlanması ve devlet hazinesine ait değerli emtianın yer değiştirmesi, hep at sırtında gerçekleşmiştir. Söz konusu atların nerelerden ve ne şekilde temin edileceği meselesi ise menzilhânelerin ortaya çıkışına zemin hazırlamıştır. Devletin kuruluşundan Lütî Paşa'nın sadâretine (sadâreti 1539-1541) kadar söz konusu beygirler, ulak hükümleri vasıtasıyla yol üzerinde bulunan kişilerden rastgele temin edilmiştir. Lütî Paşa, taşra idareciliği esnasında söz konusu yöntemle beygir temin etmenin ülke içinde sebep olduğu karışıklıklara yakinen şahit olduğu için, sadârete getirilmesiyle ilk önce bu meselenin halline uğraşmış ve ana yollar üzerinde belirli noktalarda bir kısım ahalinin bazı muafiyetler karşılığında devlet için beygir beslenmesine yönelik bir düzenleme yapmıştır. Bu suretle ulakların diledikleri yerlerde ve istedikleri kişilerin beygirlerine el koymaları engellenmiştir. Söz konusu düzenleme 1691 yılına kadar, çok fazla değişikliğe uğramadan, devam etmiştir. Bu tarihte yürürlüğe konulan menzîl nizâmnamesi ile ulaşım ve haberleşmenin sistemli bir şekilde temini için yeni bir düzenleme yapılmıştır. Ancak hemen akabinde başlayan ve beş-altı yıl üç cephede birden sürdürülen savaşlar sebebiyle, bahsedilen hususlar hemen uygulanamamıştır. Bununla birlikte 1691 yılında gündeme gelen maddeler daha sonraki dönemlerde kademeli olarak yürürlüğe konulmak suretiyle, menzilhânelerin aslî nizamlarını oluşturmuştur.

Şimdiye kadar, Osmanlı Devleti'ni kapsayan ve menzîl kavramıyla direkt veya dolaylı olarak bağlantısı bulunan birçok çalışma yapılmıştır. Ancak menzilleri işlevleri açısından tasnif ederek, içlerinden yalnızca birinin detaylı olarak incelendiği bir araştırma bulunmamaktadır. Mevcut çalışmalar ya menzîl kavramıyla bağlantılı tüm birimleri genel olarak ele almakta ya da bir veya birkaç menzilhânenin yüzeysel olarak incelendiği bir görünüm arz etmektedir. Bahsedilen hususlardan da anlaşılacağı üzere, menzilhânelerin müstakilen ve sistemli olarak inceleneceği bir çalışmanın gerekliliği ortadadır. Ancak süresi önceden belirlenmiş bir çalışma ile çok geniş sahaya yayılan Osmanlı toprakları üzerinde kurulan menzilhânelerin

tümünün incelenmesi de mümkün olmadığı için, bu çalışma esnasında yalnızca Anadolu topraklarında hizmet veren menzilhânelerin incelenmesi uygun görülmüştür. Bu çalışma ile, yukarıda bahsedilen gerekçelerle bağlantılı olarak, 1690-1750 yılları arasında Anadolu’da faaliyet gösteren menzilhânelerin ülke içindeki konumları, idareleri, finansmanları ve nizamları bakımından ayrıntılı ve sistematik olarak incelenmesi hedeflenmektedir. Bahsedilen bu çalışma giriş ve dört ana bölümden oluşmaktadır.

Giriş bölümünde resmî ulaşım ve haberleşmenin sistemli olarak sağlanması için kadim zamanlardan Osmanlılara kadar ne gibi yöntemlerin geliştirildiği ve hangi teşkilatların kurulduğu gibi hususlar, sürece bağlı olarak, kısaca izah edilmiştir.

Çalışmanın Birinci Bölümü’nde öncelikli olarak menziller işlevleri bakımından tasniflere tabi tutulmuş olup, bu doğrultuda menzil ve menzilhâne kavramları üzerinde durulmuştur. Söz konusu bölümün devamında ise menzilhâneler, tüm yönleriyle, ayrıntılı olarak tanıtılmışlardır.

İkinci Bölüm’de, mevcut belge ve defterler aracılığıyla, Anadolu’da faaliyet gösteren menzilhânelerin isimleri, konumları ve bağlantıları tespit edilerek, hizmet verdikleri ana yollara göre tasnif edilmek suretiyle incelenmiştir.

Üçüncü Bölüm’de menzilhâneler ile ilgili hukukî düzenlemeler tespit ve analiz edilmiştir. Bunun için öncelikli olarak menzilhânelere nasıl nizam verildiği sorusuna cevap aranmıştır. Sonrasında ise menzilhânelerden kimlerin ve ne şekilde yararlanabildikleri ile menzilhânelerin kimler tarafından ve ne şekilde idare edildiklerine dair değerlendirmeler yapılmıştır. Yine menzilhânelerin mevcut nizamlarının korunması için ne gibi önlemlerin alındığı da çalışmanın bu bölümünde ele alınmıştır.

Dördüncü Bölüm’de ise menzilhânelerin gelir kaynakları ele alınmıştır. Bunun için öncelikli olarak menzilhânelerin bütçeleri üzerinde durulmuştur. Yine alternatif gelir kaynağı olan menzil-i imdâdiyyeler izah edilmiştir. Ayrıca kazâ ahalisi tarafından menzilcilere açıktan bir miktar ödeme yapıldığı tespit edilmiş olup, bunların ne anlama geldikleri sorgulanmıştır.

Çalışmanın gerekli görülen yerlerinde grafik, tablo ve resimler yerleştirilerek, mevcut bilgiler somutlaştırılmaya çalışılmıştır. Yine çalışmanın sonuna eklenen

haritalar ile Osmanlı Devleti yol sistemi ve Anadolu menzilhânelerinin konumları belirtilmeye çalışılmıştır.

Bu çalışmanın hazırlanması esnasında, ihtiyaç duyduğum tüm hususlarda yardımcı olan saygıdeğer danışman hocam Doç. Dr. İzzet SAK'a ve her daim desteklerini gördüğüm kıymetli hocalarım Prof. Dr. Bayram ÜREKLİ, Doç. Dr. Alâaddin AKÖZ, Prof. Dr. Muhittin TUŞ, Yard. Doç. Dr. Ruhi ÖZCAN, Yard. Doç. Dr. Doğan YÖRÜK, Doç. Dr. İbrahim SOLAK ve Ar. Gör. Ali Rıza SOYUCAK'a öncelikli olarak teşekkür ederim. Çalışmanın sonunda bulunan haritanın şekillenmesi hususunda Salih KAYMAKÇI, Ar. Gör. Mustafa ÇETİNARSLAN ve İsmail BAYTAK'a da teşekkür etmeyi borç bilirim. Menzilhâneleri resmeden değerli dostum Mahir Serkan MACİT'e, bazı menzilhânelerin isimlerini okumak suretiyle yardımcı olan Ar. Gör. Mustafa ALTUNBAY'a ve birçok husustaki yardımlarından dolayı bölümümüzdeki tüm mesai arkadaşlarıma ayrıca müteşekkirim. Manevî destekleri için de eşim Gökçe ve oğlum Yusuf Gökberk'e ayrıca teşekkürlerimi sunarım.

Cemal ÇETİN

KONYA - 2009

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrencinin	Adı Soyadı	Cemal ÇETİN	Numarası044102031002
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Tarih / Yeniçağ Tarihi	
	Danışmanı	Doç. Dr. İzzet SAK	
Tezin Adı		Anadolu'da Faaliyet Gösteren Menzilhaneler (1690-1750)	

Özet

Osmanlı Devleti'nde resmî ulaşım ve haberleşme, menzilhane adı verilen istasyonlar vasıtasıyla sağlanmıştır. Menzilhanelerin konumları büyük ölçüde yol sistemine göre belirlenmiştir. Osmanlı yol sistemi Anadolu ve Rumeli olmak üzere iki kısımda değerlendirilmekte olup, bu çalışma esnasında 1690-1750 yılları arasında Anadolu'da faaliyet gösteren menzilhaneler; işlevleri, isimleri, konumları, hukukî nizamları ve finansmanları bağlamında, ayrıntılı ve sistematik olarak incelenmiştir. Dört bölümden oluşan çalışmanın ilk bölümünde, menzilhaneler hem kavramsal olarak hem de mekânsal özellikleri bağlamında tanıtılmışlardır. İkinci bölümde Anadolu'da faaliyet gösteren 166 menzilhane, hizmet verdikleri ana yollara göre tasnif edilmek suretiyle; isimleri, konumları ve bağlantıları açısından, analiz edilmişlerdir. Üçüncü bölüm menzilhanelerin hukukî nizamlarını analiz etmeye yönelik olup, bunun için öncelikli olarak menzihanelere hangi birimler tarafından ve ne şekilde nizam verildiği ele alınmıştır. Ayrıca menzilhanelerin idareleri, denetimleri ve faydalanılma koşulları gibi hususlar da ayrıntılı biçimde anlatılmıştır. Dördüncü bölüm ise menzilhanelerin masraflarını ve finansmanlarını incelemeye yönelik şekillendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Anadolu, menzil, menzilhane, menzilci, ulaşım, haberleşme

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrencinin	Adı Soyadı	Cemal ÇETİN	Numarası044102031002
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Tarih / Yeniçağ Tarihi	
	Danışmanı	Doç. Dr. İzzet SAK	
Tezin İngilizce Adı		Menzilhanes Operating in Anatolia (1690-1750)	

Summary

Official transportation and communication in Ottoman State were provided via stations named menzilhane. Positions of menzilhane were mostly determined by road system. Having been qualified as two parts like Anatolia and Rumelia of Ottoman road system, in the course of this study, menzilhane operating between the years 1690-1750 in Anatolia are researched systematically and in detail in aspect of their functions, names, locations, legal orders and finance. In the first chapter of the study which consists of four chapters, menzilhane are introduced in the context of both conceptual and spatial features. In the second chapter, 166 menzilhane operating in Anatolia are analyzed in the context of their names, locations and connections and means of being assorted according to main roads they serve. The third chapter is devoted to analyze legal orders of menzilhane, for that purpose, the subject by which units and how orders were given to menzilhane is handled primarily. Moreover, administrations, supervisions and utilization conditions are explained in detail as well. As to fourth chapter is formalized intending to research expenses and finances of menzilhane.

Keywords: Anatolia, menzil (haltingplace), menzilhane (poststation), menzilci, transportation, communication

İÇİNDEKİLER

Bilimsel Etik Sayfası.....	i
Doktora Tezi Kabul Formu	ii
Önsöz	III
Özet.....	VI
Summary	vVII
İçindekiler	VIII
Tabloların Listesi.....	XI
Grafiklerin Listesi	XI
Eklerin Listesi	XI
Kısaltmalar.....	XII
GİRİŞ.....	1
BİRİNCİ BÖLÜM	7
MENZİLHÂNELERİN TANIMLANMASI	7
1.1. MENZİL VE MENZİLHÂNE KAVRAMLARI.....	7
1.1.1. Askerî Menziller	9
1.1.2. Hac Menzilleri.....	10
1.1.3. Devlet Görevlilerinin ve Elçilerinin Kullandığı Menziller.....	11
1.1.4. Menzil Külliyesi.....	14
1.1.5. Menzilhâneler.....	15
1.2. MENZİLHÂNELERİN ORTAYA ÇIKIŞI.....	19
1.2.1. Osmanlı Devleti'nde Resmî Ulaşım ve Haberleşmenin Tarihsel Seyri	19
1.2.2. Menzilhânelerin Ortaya Çıkışı	27
1.3. MEKÂN ÖZELLİKLERİ	29
1.3.1. Menzilhânelerin Müştemilâtı.....	31
1.3.2. Menzilhânelerin Tefrişinde Kullanılan Eşyalar	36
1.4. MENZİLHÂNELERİN PERSONELİ.....	41
1.4.1. İç Personeli	42
1.4.2. Sürücüler.....	43
1.5. MENZİL BEYGİRLERİ	45
1.5.1. Özellikleri.....	46
1.5.2. Temin Edildikleri Yerler.....	48
1.5.3. Donanımları.....	49
1.5.4. Yem Tedâriki	53
1.6. MENZİLHÂNELERİN İŞLEVLERİ	56
İKİNCİ BÖLÜM	62
ANADOLU MENZİLHÂNELERİNİN KONUMLARI VE BAĞLANTILARI	62
2.1. SAĞ KOL ÜZERİNDE BULUNAN MENZİLHÂNELER	65
2.1.1. Üsküdar- Halep Yolu (Ana Yol)	67
2.1.2. Antakya-Şam Yolu	85
2.1.3. Ereğli-Kayseri ve Nevşehir-Aksaray Yolu.....	88
2.1.4. Halep-Ruha Yolu.....	92

2.2. ORTA KOL ÜZERİNDE BULUNAN MENZİLHÂNELER.....	96
2.2.1. İznikmid-Bağdat Yolu (Ana Yol)	97
2.2.2. Sivas-Divriği Yolu	117
2.2.3. Hasançelebi-Keban Madeni Yolu.....	117
2.2.4. Kefri-Hemedan Yolu.....	118
2.3. SOL KOL ÜZERİNDE BULUNAN MENZİLHÂNELER	120
2.3.1. Lâdik-Kars Yolu (Ana Yol).....	120
2.3.2. Gümüşhane/Bayburt-Trabzon Yolu	128
2.3.3. Trabzon-Soğucak Yolu	131
2.3.4. Hasankale-Van Yolu.....	135
2.3.5. Van-Tebriz Yolu	138
2.3.6. Van-Diyarbakır Yolu.....	139
2.3.7. Mollasüleyman-Tebriz Yolu	139
2.3.8. Tebriz-Revan Yolu.....	143
2.3.9. Kars-Tiflis Yolu	143
2.3.10. Kars- Revan Yolu	147
2.3.11. Tiflis-Gence ve Gence-Kars Yolu.....	149
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	150
MENZİLHÂNELERİN HUKUKÎ NİZAMLARI.....	150
3.1. MENZİLHÂNELERE NİZAM VERİLMESİ	151
3.1.1. Menzilhânelere Yerinde Nizam Verilmesinde Etkin Olan Birimler.....	151
3.1.2. Menzilhânelerin Hizmet Süreleri	158
3.1.3. Menzilhânelerin Maktû'ât Değerlerinin (Bütçelerinin) Belirlenmesi	160
3.1.4. Menzilci Tayinleri	164
3.1.5. Menzilhânelerin Tâbi Oldukları Nizamlar.....	168
3.1.6. Menzilhânelerde Beslenen Beygir Sayılarının Belirlenmesi	170
3.2. MENZİLHÂNELERDEN FAYDALANMA HUSUSUNDAKİ NİZAMLAR	173
3.2.1. Menzilhânelerden Faydalanabilme.....	173
3.2.2. Menzilhânelerden Faydalananların Uymaları Gereken Nizamlar.....	178
3.2.3. Ulaklara Verilecek Beygir Sayılarının Belirlenmesi.....	179
3.2.4. Ulaklara Verilecek Sürücü Sayılarının Düzenlemesi.....	184
3.2.5. Beygir Ücretlerinin Ödenmesi Hususundaki Nizamlar.....	185
3.3. MENZİLHÂNELERİ DERUHDE EDEN ZÜMRELER VE DERUHDE YÖNTEMLERİ.....	191
3.3.1. Menzilhâneleri Deruhde Eden Zümreler.....	191
3.3.2. Menzilhânelerin Deruhde Yöntemleri	194
3.4. MENZİLHÂNELERİN NİZAMLARININ KORUNMASI HUSUSUNDA ALINAN ÖNLEMLER	198

3.4.1. Caydırıcı Önlemler	198
3.4.2. Kefâlet.....	204
3.4.3. Denetleme	207
3.4.4. Düzeltici Önlemler.....	209
3.4.5. Cezalandırma	213
3.5. MENZİLHÂNELERİN İDARESİ HUSUSUNDA YAŞANAN SORUNLAR	218
3.5.1. İhmal ve Suiistimaller	218
3.5.2. Ulak Yoğunluğu.....	227
3.5.3. Yolların Durumu ve Menzilhâne Arasındaki Mesafeler.....	228
3.5.4. Menzilhâne Gelirlerinin Yetersiz Oluşu ve Ödemelerin Gecikmesi	229
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM.....	231
MENZİLHANELERİN FİNANSMANI.....	231
4.1.TARİHİ SÜREÇTE MENZİLHÂNELERİN FİNANSMANLARI	233
4.1.1. Menzilci Ahalinin Beygir Beslemesi.....	233
4.1.2. Menzil Hizmetlerinin Kazâ Ahalisi Tarafından Finanse Edilmesi	235
4.1.3. Menzil Hizmetlerinin Finansmanında Yeniden Yapılanma Süreci ve Düzenli Bütçelere Geçiş	237
4.2. BÜTÇELERİN BELİRLENMELERİ VE BÜYÜKLÜKLERİ	243
4.2.1. İktisat Disiplini Açısından Menzilhâne Bütçelerinin Tanımlanması.....	243
4.2.2. Bütçelerin Geçerlilik Süreleri	246
4.2.3. Bütçelerin Belirlenmeleri Esnasında Uyulan Kriterler.....	250
4.2.4. Bütçelerin Büyüklükleri.....	253
4.3. BÜTÇELERE GÖRE MENZİLHÂNELERİN GİDERLERİ	256
4.3.1. Bârgîr Bahası (Beygirlerin Ekonomik Değerleri ve Menzilcilerin Kâr Payları) .	258
4.3.2. Yem Giderleri.....	261
4.3.3. Donanım Giderleri.....	262
4.3.4. Kira Giderleri	264
4.3.5. Personel Giderleri.....	264
4.3.6. Yakacak ve Aydınlanma Giderleri.....	266
4.3.7. Bütçe Giderlerinin Değerlendirilmesi.....	266
4.4. MENZİLHÂNELERİN GELİRLERİ	268
4.4.1. Bütçe Gelirleri.....	268
4.4.2. Menzil-i İmdâdiyeler	295
4.4.3. Kazâ Ahalisi Tarafından Yapılan Ödemeler	298
SONUÇ	301
BİBLİYOGRAFYA	306
EKLER	324

TABLOLARIN LİSTESİ

TABLO I: GÜNDELİK İHTİYAÇLARIN GİDERİLMESİ İÇİN MENZİLHÂNELERDE KULLANILAN EŞYALAR.....	37
TABLO II: GEBZE MENZİLHÂNESİ'NDE BEYGİR DONANIMI OLARAK KULLANILAN EŞYALAR	51
TABLO III: 6 MAYIS 1732- 6 MAYIS 1733 DÖNEMİNDE NEZRE KONU OLAN MENZİLHÂNELER, NEZRE BAĞLANAN ZÜMRE VE NEZİR AKÇESİNİN MİKTARI. 203	
TABLO IV: BEYGİR SAYISI BELİRTİLMEK SURETİYLE OLUŞTURULAN BÜTÇELERİN RAKAMSAL VE ORANSAL OLARAK BÜYÜKLÜK DAĞILIMLARI	254
TABLO V: MENZİLHÂNE BÜTÇELERİNDEKİ MALİYETLERİN RAKAMSAL VE ORANSAL DAĞILIMLARI	258
TABLO VI: ANADOLU MENZİLHÂNELERİNİN FİNANSMANI HUSUSUNDA MÜRACAAT OLUNAN MUKÂTAALARIN İSİMLERİ VE ÖDEMELERİN YAPILDIĞI DÖNEMLER . 275	
TABLO VII: İN'AMAT KAYDEDİLEN BEYGİR ÜCRETLERİNİN ÖDENDİĞİ GELİR KAYNAKLARINDAN YAPILAN KATILIMLARIN YILLARA GÖRE ORANSAL DAĞILIMI	292
TABLO VIII: AYNÎ ÖDEMELERİN İN'AMAT ÜCRETLERİ İÇİNDEKİ PAYLARI (AKÇE)	294
GRAFİKLERİN LİSTESİ	
GRAFİK 1: 1698 VE 1713 YILLARINA AİT MALİYET HESAPLAMALARINA GÖRE BÜTÇE GİDERLERİNİN DAĞILIMI (KURUŞ OLARAK).....	267
GRAFİK 2: MENZİLHÂNE BÜTÇELERİNE DEVLET TARAFINDAN SAĞLANAN FİNANSMANIN.....	270
GRAFİK 3: MENZİLHÂNE BÜTÇELERİNE AVARIZ VERGİLERİNDEN AKTARILAN GELİRLERİN	273
GRAFİK 4: MENZİLHÂNE BÜTÇELERİNE HAZİNE'DEN YAPILAN ÖDEMELERİN DÖNEMLERE GÖRE ORANSAL DAĞILIMI	274
GRAFİK 5: MUKÂTA'ALARDAN YAPILAN ÖDEMELERİN BÜTÇE GELİRLERİ İÇİNDEKİ PAYLARININ YILLARA GÖRE DAĞILIMI.....	279
GRAFİK 6: BEYGİR ÜCRETLERİNİN BÜTÇE GELİRLERİ İÇİNDEKİ PAYLARI	284
EKLERİN LİSTESİ	
EK I: MENZİLHÂNELERİN BÜTÇE GELİRLERİ VE KARŞILANDIKLARI KAYNAKLAR ...	324
EK II :MENZİLHÂNE BÜTÇELERİNE AVARIZ VE BEDEL-İ NUZÜL HANELERİNDEN YAPILAN ÖDEMELER.....	326
EK III: MENZİLHÂNE BÜTÇELERİNE HAZİNE-İ AMİRE'DEN YAPILAN ÖDEMELER	328
EK IV: MENZİLHÂNE BÜTÇELERİNE MUKÂTA'ALARDAN YAPILAN ÖDEMELER	330
EK V: BOA, MAD. 3169, S. 2-3.	332
EK VI: BOA, D.MKF. 28083, S. 12-13	334
EK VII: BOA, MAD. 10492, S.20.....	335
EK VIII: A.DVN. YML. DOS. 1 VESİKA: 38	336
EK IX: MENZİLHÂNELERİN MEKÂNSAL ÖZELLİKLERİNE DAİR BİR İLLÜSTRASYON DENEMESİ I	337
EK X: MENZİLHÂNELERİN MEKÂNSAL ÖZELLİKLERİNE DAİR BİR İLLÜSTRASYON DENEMESİ II	338
EK XI: ATALARI MENZİL BÂRGÎRİ OLARAK KULLANILAN RAHVAN ATLARI	339

KISALTMALAR

Bkz./ bkz.	: Bakınız
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C.	: Cilt
C.AS.	: Cevdet Askeriye
C.NF.	: Cevdet Nafia
Çev.	: Çeviren
D.MKF.	: Bab-1 defteri Mevkûfât Kalemî
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
Ed.	: Editör / Editörler
Fasc.	: Fasikül
H.	: Hicrî
İA	: Millî Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi
KK.	: Kamil Kepeci
KŞS.	: Konya Şer'îye Sicilleri
M.	: Miladî
MD.	: Mühime Defteri
OA	: Osmanlı Araştırmaları (The Journal Of Ottoman Studies)
OTAM	: Ankara Üniversitesi, Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi
S.	: Sayı
s.	: Sayfa Numarası
TDK	: Türk Dil Kurumu
vb.	ve benzeri
Vol.	: Volume
vs.	ve saire
Yay. Haz.	: Yayına Hazırlayan / Hazırlayanlar

GİRİŞ

İnsanlık tarihi kadar eski olan haberleşme yani uzaktan iletişim, tarihin her devresinde olagelmıştır¹. Haberleşmenin sağlanabilmesi için zamana ve şartlara göre yeni metodlar geliştirilmiştir. Söz konusu yöntemlerden haberin niteliğine göre, aradaki mesafe ve coğrafik şartlar da dikkate alınmak suretiyle, uygun olanları tercih edilmiştir. Mesela düşman saldırısı, fetih hareketi ve tehlikeli bir durumun varlığı gibi, daha önceden kararlaştırılmış belirgin haberler mesafeyle bağlantılı olarak duman çıkartılması, kanatları boyanan kırlangıçların gönderilmesi², davul çalınması³, aynanın güneşe tutulup ışık yansıtılması⁴, barutun patlamasıyla ortaya çıkan sesin kullanılması gibi yöntemlerle iletilmiştir. Ancak uzak mesafeye gönderilen ve ayrıntı içeren haberlerin iletiminde ayağına mektup bağlanan güvercinler⁵, kervanlar veya yolculardan yararlanıldığı gibi, özellikle merkezî devletler yalnız bu iş için tesis olunmuş atlı habercileri⁶, peykleri⁷ ve gemileri kullanmışlardır⁸.

Devletlerin, özellikle büyük ve merkezî olanların, varlıklarını devam ettirebilmeleri ve ülkenin tamamına nüfuz edebilmeleri, iç ve dış meselelerinden zamanında haberdar olup, müdahale edebilmeleri ile mümkün olmuştur. Bunun için her devlet kendi ihtiyaçlarına göre, zamanın şartları ölçüsünde bir haberleşme

---

¹ Şekip Eşkin, *Türk Posta, Telgraf ve Telefon Tarihi*, Ankara 1942, s.5; Sema Altunan, “Osmanlı Devletinde Haberleşme Ağı: Menzilhâneeler”, *Türkler*, C.X, Ankara 2002, s.913. Ali Mazahari, *Ortaçağda Müslümanların Yaşayışları*, (Çev. Bahriye ÜÇÖK), İstanbul 1972, s.361; M. Fuad Köprülü, “Berîd”, *IA*, C.II, Eskişehir 1997, s.543; İbrahim Harekât, “Berîd”, *DİA*, C.V, İstanbul 1992, s.500.

² Eşkin, *Posta Tarihi*, s.5-6.

³ “...Bir zabıta vak’asını diğer derbende ulaştırmak için davul kullanmakta idi. Özel adı “derbend davulu” olan bu davul, uzun bir mesafe zinciri içinde emniyetin kontrolünü ve hatta yerine göre haberleşmeyi de mümkün kılar. Derbend davulu her derbend ve kervansarayda mevcud idi...” Bkz. Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Derbend Teşkilâtı*, İstanbul 1990, s.68.

⁴ M. Hüdayi Şentürk, “Osmanlılarda Haberleşme ve Menzil Teşkilâtına Genel Bir Bakış”, *Türkler*, C. XIV, Ankara 2000, s.446.

⁵ XVI. Yüzyılda Kahire’de 2-3 günlük mesafeler arasında haberleşme için güvercinlerin kullanıldığına dair bilgiler bulunmaktadır. Özbaran, *Portekizli Seyyahlar*, s.55.

⁶ Şentürk, “Haberleşme”, s.446.

⁷ İbrahim Yıldırım, “Osmanlı Saray Teşkilâtında Haberci Uzun Mesafe Koşucuları: Peykler”, *Osmanlı*, C.V, Ankara 1999, s.658.

⁸ Mazahari, *Müslümanların Yaşayışları*, s.361; Köprülü, “Berîd”, s.543; Harekât, “Berîd”, s.500.

teşkilâtı kurmuştur. Bu teşkilâtı en iyi şekilde organize eden devletlerin Sasaniler, Romalılar, Moğollar ve Osmanlılar oldukları söylenebilir.

Bütün Orta Çağ İslâm devletlerinde genel olarak, “*berîd*” adıyla bilinen⁹ ve özellikle atlı ulaklarla yapılan haberleşme sisteminin ilk olarak Roma’da mı yoksa Sasanilerde mi geliştirildiği konusundaki tereddütleri gidermek için “*berîd*” kelimesinin kökenine inmek gerekmektedir. Kelimenin aslı hakkında değişik görüşler vardır. Latince “*posta hayvani*” anlamındaki “*veredustan*” geldiğini iddia edenler bulunduğu gibi, Arapça olduğunu ve Farsça “*kesik kuyruklu*” anlamına gelen “*bürîde-düm*”den¹⁰ alındığını söyleyenler de vardır. Zira İranlılar posta hizmetlerinde kullanılan hayvanların, diğerlerinden kolayca ayırt edebilmesi için, kuyruklarını keserlerdi. Orta Çağ İslâm devletlerinde berîd “*süvari, postacı, elçi, ulak, iki posta menzili arasındaki mesafe, resmî işlerle ilgili posta*” gibi çeşitli manalarda kullanılmıştır¹¹. Romalılardan önce hüküm süren Ahemenişlerin de benzer teşkilâtı kullandığı göz önüne alınırsa¹² posta teşkilâtının öncelikle İran’da şekillendiği söylenebilir.

Daha sonrasında Romada da, İranlılardan etkilenmek suretiyle, bir posta teşkilâtı kurulmuştur. Romalılarda posta hizmetlerinden, yalnızca imparator ve önemli devlet adamları ile imparatorun izin verdiği sair imtiyazlı kişiler faydalanabilmekteydi¹³.

---

⁹ Köprülü, “Berîd”, s.541.

¹⁰ Kelimenin İran Farsçası ile telaffuzu *borîde-dom*’dur. Mehmet Kanar, *Kanar Farsça-Türkçe Sözlük*, İstanbul 2000, s.180.

¹¹ Harekât, “Berîd”, s.498.

¹² Eşkin, *Posta Tarihi*, s.5; Köprülü, “Berîd”, s.542; “...Ahemenişlerde yol boyunca, muayyen fasılalarla karakollarla muhafaza edilen konak yerleri vardı. Yolun geçtiği dağ ve nehir geçitlerine kuvvetli istihkâmlar ve askeri kıtalar bulunuyordu. Konak yerlerinde her an harekete hazır atlar besleniyor, postacılar oturuyordu. Darius I in buyrulduyuyla Sus’dan Sarden satrabına götüren postacı ilk konak yerine gelince atıyla beraber burada kalır, buyrulduyu burada harekete hazır diğer bir postacıya tevdi ederdi. Bu da bu buyrultuyu ikinci konağa kadar götürür, orada atıyla beraber beklemekte olan üçüncü postacıya verirdi. Bu suretle buyrultular, yorulmamış postacı ve atlarla mümkün olan süratle Sardes’e götürülürlerdi...” ifadelerinden de anlaşıldığı üzere Ahemenişler oldukça gelişmiş bir posta sistemi kurmuşlardır. Bkz. Şemseddin Günaltay, *İran Tarihi En Eski Çağlardan İskender’in Asya Seferine Kadar*, C. I, Ankara 1948, s.192.

¹³ Köprülü, “Berîd”, s.542; Roma postası hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. A. M. Ramsay, “A Roman Postal Service under the Republic”, *The Journal of Roman Studies*, Vol.10, 1920, s.79-86.

Sistemli bir haberleşme Bizanslılarda¹⁴ tesis edilmiş olduğu gibi, İslâmiyet öncesinde, Araplarda da mevcuttu. İslâm tarihinde resmî postanın düzenlenmesi çalışmaları Hz. Muhammed zamanında başlamıştır¹⁵. Düzenli bir postaya geçiş ve haberleşme işlerinin kurumsallaştırılması ise Hz. Ömer Devri'nde gerçekleştirilmiştir¹⁶. Söz konusu postanın özellikle Dört Halife Devri'nde sadece resmî işlerde kullanılmayarak, halkın da faydalandığı bir teşkilât haline getirildiği bilinmektedir.

Emeviler Devrinde İran ve Bizans'taki modeller de örnek alınmak suretiyle daha sistemli bir posta teşkilâtı vücuda getiren Halife Muaviye, bu teşkilâtı istihbarat için de faydalanmıştır. Emevilerden sonra kurulan Abbasiler de bu teşkilâtı kurmak suretiyle, söz konusu teşkilâtı daha ilk zamanlarından itibaren resmî ulaşım ve haberleşmenin temini hususunda verimli bir şekilde istifade etmişlerdir.

Endülüs'te kurulan Emevi Devleti'nde de süratli haberleşmeyi sağlayan *berîd teşkilâtı* olduğu gibi, Tolunoğulları, Samanîler ve Gazneliler de, haberleşme aynı isimle anılan teşkilâtlarla temin edilmekteydi¹⁷. Zengîler¹⁸ ve Eyyûbîler de bu teşkilâtı kurmuşlar, ıslah etmişler ve verimli bir şekilde kullanmışlardır. Zikredilen İslâm devletlerinde genellikle deve üzerinde yolculuk yapan görevliler kullanılmış olmakla birlikte¹⁹ Selâhaddin Eyyûbî ve Nureddîn Zengî dönemlerinde güvercinlerden de istifade edildiği anlaşılmaktadır²⁰.

¹⁴ Harekât, "Berîd", s.499; Fakat Antonov çalışmasında Bizans'ta maddi yetersizlikler yüzünden yol sisteminin kurulamadığı ve dolaylı olarak da haberleşme sisteminin Roma'daki gibi işlemediğinden bahsetmektedir. Aleksandır Antonov, "Bulgar Topraklarında Kurulan Menzil Sisteminin Organizasyonu (XVI.-XVII. Yüzyıllar), (Çev. Zeynep Zafer), *Türkler*, C.X, İstanbul 2002, s.927.

¹⁵ Şentürk, "Haberleşme", s.447.

¹⁶ Lütfî Paşa, *Tevârih-i 'Al-i Osman*, İstanbul 1341, s.372-373; Faris Çerçi, "Haberleşme Hizmetleri ve Osmanlı Devleti'nde Ulak Organizasyonu (Gelibolulu Mustafa Âlî'nin Bu Konudaki Görüşleri)", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 20, Erzurum 2003, s.198.

¹⁷ Harekât, "Berîd", s.499.

¹⁸ Musul Atabeyi İmameddin Zengi Dönemi'nde el-Cezire, Irak ve Suriye arasında gayet düzenli işleyen bir posta teşkilâtı bulunmakta olup, arazinin yapısına ve haberin niteliğine göre, haberleşme için at, deve ve güvercin olmak üzere, muhtelif yöntemler ve vasıtasalar kullanılmıştır. Coşkun Alptekin, "XI-XII. Yüzyıllarda Selçuklular İle Atabeyliklerde Posta ve İstihbarat", *Uluslararası Haçlı Seferleri Sempozyumu*, 23-25 Haziran 1997, İstanbul, s.189-193.

¹⁹ Harekât, "Berîd", s.499.

²⁰ Şentürk, "Haberleşme", s.447.

Tarihî süreçte gittikçe önemi artmaya başlayan resmî postanın örgütlenmesi ve kullanımı hususunda, Memlûk İmparatorluğu'nda büyük gelişmelerin yaşandığı görülmektedir²¹. Söz konusu posta teşkilâtı Haçlı Seferleri esnasında neredeyse işlevini kaybedecek kadar zarar görmüştür. Ancak, seferlerin hemen sonrasında yeni bir posta teşkilâtı tesis olunarak, eskisi gibi etkin bir biçimde kullanılmaya başlanılmıştır. Memlûk İmparatorluğu'nda haberleşmenin temini için ağırlıklı olarak “*berîd*” denilen at ve hecinlerin kullanıldığı postalardan istifade edilmiştir. Bunun yanında müsait olan mesafelerde, güvercin ve ateş kulelerinden de faydalandığı anlaşılmaktadır²².

Büyük Selçuklular zamanından başlayarak tarihî ve edebî eserlerde, “*berîd*” yerine Türkçe karşılığı olan “*ulak*” veya “*ulağ*” kelimesinin kullanılmaya başlandığı bilinmektedir. Özellikle, Karahanlıların “*ulak*” kelimesinin yaygın hale gelmesinde tesirleri oldukça büyüktür. Daha İslâmiyet'ten evvel Türk devletlerinde “*ulak*” veya “*ulağ*” namı altında mevcut olan bu teşkilâtın, Moğol Devletlerinde de “*yam*” ismi ile karşılık bulunduğu ve daha sonra İslâm kültür dairesine giren muhtelif Türk ve Moğol zümrelerinde de kullanılmaya devam edildiği görülmektedir²³.

Selçuklu sultanları “*sâhib-i haber*” vasıtasıyla ülkede olup bitenleri kısa sürede öğreniyorlardı²⁴. Ancak Sultan Alparslan casusların yanlış bilgiler getirerek dostu düşman, düşmanı dost gösterebileceği ve ahlâka ters olduğu düşüncesiyle veziri Nizâmü'l-Mülk'ün karşı çıkmasına rağmen bu teşkilâtı kaldırmıştır²⁵. Sultan Alparslan'ın ölümünden sonra Nizâmü'l-Mülk'ün gayretleriyle haberleşme işleri yeniden örgütlenmiştir²⁶. Anadolu Selçukluları ile ilgili araştırma yapan Ayşe Tükel Yavuz, dönemin kaynaklarında Anadolu Selçuklularının posta teşkilâtına ilişkin doğrudan bir bilgi olmadığını ifade etmektedir. Ancak bu teşkilâtın hem daha önceden bilinmesi hem de çağdaşı olan komşu devletlerde posta teşkilâtının

²¹ Köprülü, “*Berîd*”, s.549.

²² Şentürk, “*Haberleşme*”, s.447.

²³ Köprülü, “*Berîd*”, s.547.

²⁴ Nizâmü'l-Mülk, *Siyâset-nâme*, (Yay. Haz. Mehmet Altay Köymen), İstanbul 1990, s.94.

²⁵ Nizâmü'l-Mülk, *Siyâset-nâme*, s.109.

²⁶ Harekât, “*Berîd*”, s.499.

bulunmasının, Anadolu Selçuklu Devletinde de bu tür bir teşkilâtın varlığına işaret edebileceğini belirtmektedir²⁷.

Moğolların istilâ ettikleri ülkeler arasında irtibatı sağlamak ve sahip oldukları geniş topraklarda meydana gelen hadiselerin süratli biçimde merkeze ulaştırılması için ulaşım yollarının tamiri ile kervansaray ve köprü inşasına önem vererek, nakliyat ve sevkiyatın kolaylaşmasını sağladıkları görülmektedir²⁸. Cengiz Han ana yollar üzerine, Çin ve İran'dan da etkilenecek, bir günlük mesafe esas alınarak “yam” denilen posta istasyonlarından oluşan bir haberleşme ağı tesis etmiştir²⁹. Moğollar yalnızca bu teşkilâtı kurmakla yetinmemişler, aynı zamanda tarihte ilk kez “Tatar” denilen seri habercileri kullanmak suretiyle, haberleşme sistemine yeni bir boyut da kazandırmışlardır³⁰. Söz konusu sistem birçok yönden avantajlı olmakla birlikte, tatar adı verilen görevlilerin yol üzerinde bulunan halka, zorla binek hayvanlarını ve yiyeceklerini almak suretiyle, zulüm etmeleri en büyük eksisi olmuştur. Önlem olarak Hülagu Han teşkilâtın disiplinini arttırdığı gibi posta istasyonlarının bulunduğu yerlerdeki halkı her türlü vergiden muaf tutarak, karşılık olarak “yamhâne”lerin her türlü ihtiyaçlarının karşılanması ile seyahat eden Moğolların iâşe ve konaklama ihtiyaçlarını karşılamalarını sağlayacak bir takım düzenlemeler yapmıştır³¹. Hülagu Han'ın yaptığı düzenlemenin üzerinden çok fazla zaman geçmeden, yol güzergâhındaki halkı rahatsız eden suiistimallerin tekrar başlaması üzerine, Gazan Han tarafından da teşkilâtta disiplini artırmak için bir takım önlemler almıştır. Bu maksatla “elçihâneler” kurarak, posta atlarının ve yiyeceklerinin bedelleri mukabilinde temin edilmesini sağlamıştır. Buna ilaveten haberleşmedeki gecikmeleri önlemek için, ulakların uğradıkları her istasyonda, ellerinde bulunan evraklara, damga vurulması için bir düzenleme yapmıştır. Bunun yanında posta memurlarının maaşları artırılarak işlerine motive olmaları sağlanmıştır.

²⁷ Ayşıl Tükel Yavuz, “Anadolu Selçuklu Dönemi Hanları Ve Posta-Menzil-Derbent Teşkilatları”, *Prof. Doğan Kuban'a Armağan*, İstanbul 1996, s.27.

²⁸ Z. Velidi Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, İstanbul 1946, s.302-303.

²⁹ Bertold Spuler, *İran Moğolları*, (Çev. Cemal Köprülü), Ankara 1987, s.459; İ.Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devlet Teşkilâtına Medhal*, Ankara 1988, s.282-284; Lütfi Paşa, *Tarih*, s.373.

³⁰ Çerçi, “Ulak Organizasyonu”, s.296.

³¹ Spuler, *İran Moğolları*, s.459; Uzunçarşılı, *Medhal*, s.282-284; Lütfi Paşa, *Tarih*, s.373.

Ancak işlerinden ihmal gösterenler ve suiistimal yoluna gidenler, idam edilmek suretiyle, ağır bir biçimde cezalandırılmıştır³².

Türk devletlerinde “*ulak*”, “*yam*” veya “*çapar*” ismi ile kurulan teşkilâtlar da tıpkı *berîd* gibi idarecilerin gayretleriyle düzenli işleyen birer posta teşkilâtı haline getirilmiştir. Bunun yanında postayı kullanan memurlar tarafından yol üzerindeki ahaliye, nadiren de olsa, çeşitli şekillerde zarar verildiği bilinmektedir. Yine haberleşme birimlerinin ülkenin dört bir yanına ulaşacak yoğunlukta olmaları sebebiyle, bunların organizasyon ve kontrollerinde ciddi güçlükler yaşanmıştır. Söz konusu hususlar, haberleşme teşkilatının bir nevi yan tesiri olup, İran ve Roma gibi güçlü devletlerde bile aşılamayan sorunlardandır³³.

Moğollar ve İlhânilerde “*yam-hâne*” ; Emevî ve Abbasî devletleri ile Orta Çağ boyunca yakın şarkta kurulan diğer İslâm devletlerinde ve ayrıca Mısır Memlûklularında “*el-berîd*”; Safevilerde “*çâpâr-hâne*”³⁴ gibi isimlerle anılan resmî haberleşme birimleri, Osmanlı Devletinde “*menzil*”, “*ulak menzili*” ve nihayetinde “*menzilhâne*” olarak zikredilmiştir³⁵. Teşkilâtın Osmanlı belgelerindeki ismi de “*menzil umûru*”³⁶ şeklinde geçmekte olup, menzilhâneleri kullananlar ise, unvan ve rütbelerine bakılmaksızın, tamamı “*ulak*” olarak zikredilmişlerdir³⁷.

³² Spuler, *İran Moğolları*, s.462-463.

³³ Köprülü, “Berîd”, s.548-549.

³⁴ Köprülü, “Berîd”, s.541-549; Harekât, “Berîd”, s.498-500; Spuler, *İran Moğolları*, s.459-463.

³⁵ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Maliyeden Müdevver Defterleri (MAD.) Numara 3169*, s.2/1, (27 Şevval 1109 /8 Mayıs 1698). Söz konusu belgenin orjinal metni çalışmanın sonunda verilmiştir. Bkz. EK. V.

³⁶ BOA, MAD. 9920, s.43/3; s.73/3.

³⁷ “*Ulak*” tabiri Osmanlılar öncesi Türk devletlerinde ve Osmanlı Devleti’nin ilk safhalarında menzil beygirlerini tanımlamak için kullanılmıştır. Yusuf Halaçoğlu, *Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme (Menziller)*, Ankara 2002 (*Menziller*), Ankara 2002, s.181-184. Ancak zamanla, binek olarak kullanılan beygirlerin ismi olmaktan çıkarak, o bineği kullanmak suretiyle devlete ait değerli kağıtları taşıyan görevlilerin ortak adı anlam kazanmıştır. Çetin, *Konya Menzilleri*, s.120. Yine anlamı daha da genişleyerek, menzilhânelerden faydalanmak suretiyle yolculuk yapan her türlü resmî görevliyi kapsamaya başlamıştır. Örnek için bkz. BOA, *Bab-ı Defteri Mevkûfât Kalemî (D.MKF.)* 28977, s.2-27 (12 Zi’l-hicce 1146/ 16 Mayıs 1734); BOA, *D.MKF.* 28940, s.2-38, (20 Zi’l-hicce 1145/ 3 Haziran 1733); BOA, *D.MKF.* 28229, s.1-24, (11 Zi’l-hicce 1130/6 Kasım 1718); BOA, *D.MKF.* 29042, s.2-8; (20 Zil-kâde 1147/ 13 Nisan 1735).

BİRİNCİ BÖLÜM

MENZİLHÂNELERİN TANIMLANMASI

Çalışmanın bu bölümünde iki ana temanın işlenmesi tasarlanmaktadır. Bunlardan ilkinde, menzil ve menzilhâne tabirleri hem kavramsal olarak hem de yerine getirdikleri işlevleri bakımından tanımlanacaktır. Yapılan bu tanımlardan sonra ise, menzilhâneler; ortaya çıkışları, mekânsal özellikleri, personelleri, beygirleri ve işlevleri gibi hususlar bağlamında detaylı olarak incelenecektir.

1.1. MENZİL VE MENZİLHÂNE KAVRAMLARI

Şimdiye kadar, menzil veya menzilhâne kavramları çerçevesinde, konu ile ilgili birçok çalışma yapılmıştır¹. Söz konusu çalışmaların Osmanlı tarihine ve tarihçiliğine kazandırmış oldukları açılım ve birikimler şüphesiz çok önemlidir. Ancak tüm bu çalışmaların varlığına rağmen, Osmanlı Devleti'nde menzil kavramının hangi anlamlara geldiği ve nasıl yorumlanması gerektiği ile ilgili

---

¹ Rıza Bozkurt, *Osmanlı İmparatorluğunda Kollar, Ulak ve İaşe Menzilleri*, Ankara 1966; Yücel Özkaya, "XVIII. Yüzyılda Menzilhâne Sorunu", *DTCFD*, XXVIII/3-4, Ankara 1977, s.339-367; Colin J. Heywood, "The Ottoman Menzilhâne and Ulak System in Rumeli in the Eighteenth Century", *Social And Economic History of Turkey (1071-1920)*, (Birinci Uluslararası Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi Kongresi Tebliğleri, July 11-13, 1977), Ankara 1980, s.179-186; Musa Çadırcı, "Posta Teşkilâtı Kurulmadan Önce Osmanlı İmparatorluğu'nda Menzil-hâne ve Kiracıbaşılık", *VIII. Türk Tarih Kongresi (11-15 Ekim 1976)*, C.II, Ankara 1981, s.1359-1365; Halaçoğlu, *Menziller*; Rıza Bozkurt, "Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Ülkenin Harekât Bakımından Bölgelere Ayrılması, İkmal ve İaşe İşleri, Haberleşme Sistemleri", *Askeri Tarih Bülteni*, s.25, Ankara 1988, s.1-20; Hânefi Bostan, "Osmanlı Devleti'nde Yol ve Haberleşme Sistemi", *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 82, İstanbul 1993, s.63-67; M. Yaşar Ertaş, "XVIII. Yüzyıl Başlarında Rumeli'deki Menzillerin Askerî Fonksiyonları", *Celal Bayar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S.1, Manisa 1997, s.92; Hüseyin Çınar, "Osmanlı Ulak-Menzilhâne Sistemi ve XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Antep Menzilleri", *Osmanlı*, C.III, Ankara 1999; Colin Heywood, "Osmanlı Döneminde Via Egnatia: 17. Yüzyıl Sonu ve 18. Yüzyıl Başında Sol Kol'daki Menzilhâneler", *Sol Kol Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia 1380-1699*, (Ed. Elizabeth A Zachariadou), (Çev. Özden Arıkan, Ela Gültekin, Tülin Altınova), İstanbul 1999, s.138-160; Colin Heywood, "Two Firmans of Mustafâ II On The Reorganization of the Ottoman Courier System (1108/1696)", *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, Vol. 54, No. 4, Budapest 2001, s.485-496; M. Hüdayi Şentürk, "Osmanlılarda Haberleşme ve Menzil Teşkilâtına Genel Bir Bakış", *Türkler*, C. XIV, Ankara 2000, s.446-461; Altunan, "Menzilhâneler", s.913-919; Antonov, "Menzil Sistemi", s.927-933; Fatih Müderrisoğlu, "Menzil Kavramı ve Osmanlı Devleti'nde Menzil Yerleşimleri", *Türkler*, C.X, Ankara 2002, s.920-926; Zübeyde Güneş Yağcı, "XVIII. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Menziller ve Menzilhâneler: İznik Menzili ve Menzilhânesi", *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, s.6-7, Isparta 2002, s.17-33; Ali Açık, "Osmanlı Ulak-Menzilhâne Sistemi Çerçevesinde Tokat Menzilhânesi (1690-1840)", *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. XIX, s.2, İzmir 2004, s.1-33; Jülide Akyüz, "Anadolu'nun Orta Kolu Üzerinde Bir Menzil: Amasya Menzili, İşleyişi, Sorunları", *Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi*, s.8, Ağustos 2006, s.45-53; Mehmet Güneş "XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Menzil Teşkilatı ve Karahisar-ı Sahib Menzilleri", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. X, S. 3, Afyon 2008, s.35-63.

terminolojik birikimin tam manasıyla oluşmadığı görülmektedir. Bu bağlamda, menzil ve menzilhâne kavramlarını, hem bu çalışmalardan hem de Osmanlı belgelerinden istifade etmek suretiyle, gerek kelime anlamı olarak, gerekse Osmanlı Devleti'ndeki uygulamaları açısından yeniden tanımlamak gerekmektedir.

Arapça bir kelime olan menzil: “*esnâ-i seyir ve seyâhatte gece nuzûl olunan yer, konak*”, “*iki konak arası bir konak yol, merhale*”, “*ikâmet olunan yer, mesken, ikâmetgâh*”, “*posta tatarı beygirlerinin bulunduğu mahal, tatar konağı veya menzil beygirleri*” gibi anlamlara gelmektedir². İstilah olarak ise hareket halindeki orduların, kervanların, ulakların ve devlet görevlilerinin belirli bir mesafe kat ettikten sonra geceyi geçirmek, at değiştirmek veya dinlenmek için konakladıkları yer, bina veya han yerine kullanılan bir tabirdir³.

Osmanlılar zamanında menzil kelimesinin yol ve yolculukla ilgili olarak çok sık kullanılmış olması, menzilhânelerin örgütlenmesi ve fonksiyonlarının tanımlanması bağlamında bir takım yanlış genellemelerin oluşmasına sebebiyet vermiştir. Bu genellemeler ulaşım ve haberleşme için tesis olunan menzilhânelerde, zamanla ordulara, devlet görevlilerine ve yabancı devlet elçilerine konaklama ve iâşe hizmetlerinin verilmeye başlanıldığı şeklinde yanlış bir kanaatin yerleşmesine de zemin hazırlamıştır⁴. Bunun temel sebebi, XVII. yüzyılın sonlarına kadar, Osmanlı bürokratlarının menzilleri ilk görüşte işlevleri bakımından ayırt ve tasnif etmeye yarayacak, terim ve terminolojiyi henüz kullanmamış olmalarıdır. Yine tüm bu menzillerin üzerlerinde veya yakınlarında kurulmuş oldukları yerleşim birimlerinin adlarıyla anılmaları da, isim benzerliği sebebiyle farklı amaçlar için tesis ya da tayin olunmuş menzillerin tek bir menzil gibi algılanmasına, dolayısıyla da işlevlerinin

² Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, İstanbul 2005, s.1414.

³ M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C.II, İstanbul 1993, s.479; Yine misafirlerin ağırlanması için köylerde menzil denilen misafirhanelerin inşa edildiği de bilinmektedir. Doğan Gün, *XVIII. Yüzyılda Ankara'nın Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1708-1777)*, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi), Ankara 2006, s.58.

⁴ Genellikle askerî menziller ile haberleşme menzillerinin işlevlerinin birbirlerine karıştırılması şeklinde olmuştur. Menziller ile ilgili çalışmalar incelendiğinde, bu türden yanlış bilgilerin bulunduğu görülecektir. Halaçoğlu da bu hususa dikkat çekmektedir. Yusuf Halaçoğlu, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Menzil Teşkilatı Üzerine Bazı Mülâhazalar”, *Osmanlı Araştırmaları*, C.II, İstanbul 1981, s.123-131.

birbirine karıştırılmasına neden olmaktadır⁵. Hâlbuki aynı idarî birimler üzerinde tespit edilmiş olsalar bile menzilhâneler, askerî menziller, hac menzilleri, konaklama menzilleri ve menzil külliyeleri; mekânları, organizasyonları, işleyişleri ve işlevleri bakımından birbirlerinden net bir şekilde ayrılmaktadırlar. Bu çalışmanın ana gayesi Anadolu’da faaliyet gösteren menzilhâneleri incelemek olmakla birlikte, terimin doğru izah edilebilmesi için, öncelikli olarak Osmanlı Devleti’nde menzil kelimesiyle bağlantılı olarak hizmet veren birimlerin ve altyapıların kısa bir değerlendirmesi yapılacaktır.

1.1.1. Askerî Menziller

Geniş topraklara sahip olan Osmanlı Devleti’nde ordunun sevki ve iâşesinin temini gibi konularda askerî menziller önemli rol oynamıştır. Zirâ orduların iâşesinin temini ve sair ihtiyaçlarının sağlanması, seferlerin başarıyla sonuçlanmasının temel unsurlarındandır. Nitekim Osmanlı Devleti’nin özellikle Batı’da ve hemen ardından Doğu’da girdiği seferlerde sağladığı başarısı bu menzillerin iyi işlemesiyle doğru orantılı olmuştur⁶. Osmanlı Devleti’nin seferberlik kararı verdiği tarihten itibaren düzenlenen menziller iki ana grupta tasnif edilebilir: Birincisi, ordunun yöneldiği istikamette askerlerin ihtiyaçlarını karşıladıkları, konakladıkları ve iâşeleri için gerekli olan zahirenin depolanıp, dağıtımın yapıldığı; ikincisi ise cepheye zahire temini ve nakledilmesi için kullanılan menzillerdir⁷. Buna göre, Osmanlı Devleti’nde askerî menzillerin genel olarak üç ana fonksiyonu olduğu söylenebilir: Bunlardan ilki askerin konaklaması, ikincisi askerlerin doyumunun sağlanması ve üçüncüsü de yine askerin ihtiyacı olan zahire ve mühimmâtın ileriki menziller ile cepheye nakledilmesidir⁸.

Orduda yer alan askerlerin iâşe, ikmal, konaklama, temizlik gibi insanî ihtiyaçlarının karşılanması ile binek ve nakliye hayvanlarının yem tedarikinin görülmesi için istifade edilen askerî menziller, barındırmak zorunda oldukları on

⁵ Cemal Çetin, *XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Konya Menzilleri*, (Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi), Konya 2004, s.32.

⁶ Halaçoğlu, *Menziller*, s.17.

⁷ Ertay, “Rumeli Menzilleri”, s.92.

⁸ İşbilir, “İâşe ve İkmal”, s.154.

binlerce insan ve hayvan sayısı ile orantılı olarak, genellikle yerleşim yerlerinin dışında ve özellikle su bulunan geniş düzlükler üzerinde kurulmaktadır⁹. Askerî menziller arasındaki mesafe ordunun yürüyüş takatıyla orantılı olarak 3-5 saat civarındadır¹⁰.

Osmanlı Devleti'nde sefer lojistiği, İran, Selçuklu¹¹ ve Bizans devletlerinin gelenekleri ve onlardan edinilen tecrübelerin de yardımıyla, askerî menziller kullanılmak suretiyle sistematik olarak ve kolayca organize edilebilmiştir¹². Osmanlı Devleti'nin seferin yönüne göre ülkenin her yerinde askerî menzilleri örgütleyebilme ve bu şekilde askerin doyumunu temin edebilme becerilerinin, çağdaşlarına göre oldukça gelişmiş olduğu yabancı araştırmacıların bile takdir ettiği bir hakikattir¹³.

1.1.2. Hac Menzilleri

Hac ve ticaret yapmak için giden Müslümanların Hicaz'a ulaşmasını sağlayan birçok yol bulunmaktadır. Ancak Osmanlılar zamanında hacı kabilelerinin ve surre alaylarının aslî güzergâhı; Üsküdar'dan başlayıp, Anadolu'nun Sağ Kolu üzerinden Hicaz'a ulaşan ana yol olmuştur. İstanbul'dan başlayan bir hac yolculuğunun gidiş ve dönüş süresi yaklaşık olarak 8-9 ayı bulmaktaydı. Hac menzillerinin ortaya çıkışı da bu yolculuk süresiyle alakalıdır. Bu uzun yolculuklar esnasında surre alaylarını yerine ulaştırmakla görevli olan kabile ile devletin himayesinde ve bu kabile ile yolculuk yapan hacı adaylarının istirahat, konaklama, iâşe ve sair ihtiyaçlarının giderilmesi için, yol üzerindeki belirli noktalarda, uygun mekânlara ihtiyaç duyulmaktaydı. Hac kabilelerinin, yolculukları esnasında, uğradıkları, alış-veriş yaptıkları, konakladıkları ve evliya türbelerini ziyaret ettikleri yerleşimler veya konaklama alanları hac menzilleri olarak anılmıştır. Bunlardan İstanbul-Konya-Antakya-Şam arasında yer alan menziller zamanla uğranması adet haline gelen

⁹ Ömer İşbilir, "Osmanlı Ordularının İaşe ve İkmal; I. Ahmed Devri İran Seferleri Örneği", *Türkler*, C.X, Ankara 2002, s.156.

¹⁰ Halil Sahillioğlu, "Dördüncü Muradın Bağdat Seferi Menzilnamesi", *Belgeler*, C.II, S.3-4, Ankara 1965, s.13-16.

¹¹ Nizamü'l-mülk, *Siyâset-nâme*, s.126.

¹² İnalçık, *Ekonomik*, s.137-138.

¹³ Hans Georg Majer, "17. Yüzyılın Sonlarında Avusturya ve Osmanlı Ordularının Seferlerindeki Lojistik Sorunları", *OA*, C.II, İstanbul 1981, s.193.

yerleşimlerden oluşmaktayken, Şam'dan sonra hac menzillerinin yeri ve konumu tamamen devletin aldığı güvenlik ve iâşe önlemlerine bağımlıydı. Nitekim Şam-Hicaz yolu üzerinde güvenlik oldukça zor temin edilebilmekte, su ve yiyecek ise ancak devlet desteğiyle tedarik olunabilmekteydi¹⁴.

Hac menzilleri hac kabilelerinin güvenliğinin ve diğer zarurî ihtiyaçlarının karşılanması açısından uygun yerleşimlerden tercih olunmakla birlikte, iki menzil arasındaki mesafenin belirlenmesinde, kafilenin günlük yürüyüş takatinin de önemli bir kıstas olduğu düşünülmektedir. Nitekim konumları açısından kıyaslandıkları zaman iki hac menzili arasındaki mesafe askerî menzillere oranla daha fazla olmakla birlikte, iki menzilhâne arasındaki mesafeden daha kısadır. Hacıların yolculukları esnasındaki yürüyüş takatleri ordudan daha hızlı olmakla birlikte, küçük gruplar halinde yolculuk yapan ulaklar kadar hızlı olamamıştır. Nitekim Üsküdar-Antakya arasında yaklaşık olarak 50 askerî menzil¹⁵ ve 24 muayyen menzilhâne bulunmaktayken¹⁶ aynı yol hattında bulunan hac ve surre menzillerinin sayısı ise 30 civarındadır¹⁷.

1.1.3. Devlet Görevlilerinin ve Elçilerinin Kullandığı Menziller

Osmanlılarda, devlet görevlileri ile yerli veya yabancı elçilik heyetlerinin ülke topraklarındaki yolculukları merkezî yönetim tarafından programlanmaktaydı. Öncelikli olarak yolculuğun nereden başlayıp, hangi yol takip edilmek suretiyle nerede biteceği belirlenmekteydi. Yapılan bu planlama doğrultusunda, devlet görevlilerinin ve heyetin yolculukları esnasında geçecekleri tüm kazâlar durumdan haberdar edilmekteydi. Bu yolculuklar için devletin önemseydiği, tedariki ve finansmanı hususunda talimat verdiği iki husus bulunmaktaydı. Bunlardan ilki yolcuların güvenliklerinin sağlanması¹⁸, diğeri ise iâşe ve konaklama hizmetlerinin

¹⁴ İzzet Sak-Cemal Çetin, "XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı Hac Menzilleri", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, s.19, Konya 2005, s.213.

¹⁵ Sahillioğlu, "Bağdat", s.13-19; BOA, D.MKF. 27453; Rıza Bozkurt, *İâşe Menzilleri*, s.37-40.

¹⁶ BOA, MAD. 3217, s.2a-29b; BOA, MAD. 4004, s.12-265; BOA, MAD. 10492, s.11-146; BOA, MAD. 10322, s.14-124.

¹⁷ Sak-Çetin, "Hac Menzilleri", s.218-219.

¹⁸ Selim Hilmi Özkan, *Amcazâde Hüseyin Paşa'nın Hayatı ve Faaliyetleri (1644-1702)*, (Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi), Isparta 2006, s.105; Dilek Şahin,

eksiksiz görülmesidir¹⁹.

Osmanlı Devleti'nde idarecilerin, bir yere ilk tayin olunduklarında, kendilerinin ve maiyetlerinin ilk üç günlük iâşesi halk tarafından karşılanmaktaydı²⁰. Bunun hâricinde merkez tarafından eşkıyayı takip etmek, asker sürmek veya herhangi bir paşanın maiyetine atanmak gibi askerî amaçlarla taşrada bulunmak zorunda olan görevlilerin iâşeleri de yolculukları esnasında uğramak zorunda oldukları kazâların ahalisince finanse edilmekteydi²¹. Bunların yolculuklarının sıkıntısız bir şekilde gerçekleştirilmesi ve doyumlarının sağlanması için, bir takım tedbirler alınmakta ve yollar üzerinde bulunan yerleşimlerin yöneticilerine de söz konusu görevlilere verilecek iâşenin türü ve miktarı önceden bildirilmekteydi²².

Osmanlı Devleti'ne elçi olarak gönderilen kabileler, ülke sınırından içeriye girdikleri andan itibaren, devletin resmî misafiri sayılırlardı. Bu amaç doğrultusunda temsil ettikleri devletlerin Osmanlılar nezdindeki itibarına ve elçilerin rütbelerine göre münasip mihmandârlar tayin olunurdu²³. Ayrıca sınırdan İstanbul'a gelmeleri

---

XVII. Yüzyılın İlk Yarısında Anadolu'da Celâlî Hareketleri (8 Numaralı Mühimme Zeyli'ne Göre), (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2003, s.57, 112, 332.

¹⁹Halaçoğlu, *Menziller*, s.47; İzzet Sak, "1736-1741 Yılları Arasında İstanbul'a Gelen İran Elçilerinin Bazı Masrafları", *Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi*, S. 16, Konya 2006, s.144; Akyüz "Amasya Menzili", s.50-51.

²⁰ Çağatay Uluçay, *18. ve 19 Yüzyıllarda Saruhan'da Eşkiyalık ve Halk Hareketleri*, İstanbul 1955, s.28; Karaman Valisi atanan Seyyid Ahmed Paşa'ya Konya Kazâsı'nda verilen üç günlük yiyeceğin bedeli 300 kuruş tutmuştur. İzzet Sak, *47 Numaralı Şer'îye Sicili (1128-1129 / 1716-1717)*, Konya 2006, s.97-98 (Hüküm 31-1), (17 Cemâziye'l-evvel 1128 / 8 Haziran 1716).

²¹ Eşkiya teftişine memur olan Ahmet Paşa ve maiyetine Konya Kazâsı'nda verilen iki günlük iâşe hakkında bilgi için bkz. *Konya Şer'îye Sicilleri (KŞS.)* 45, s.9/1 (15 Ramazân 1126/ 24 Eylül 1714); Anadolu'nun Orta Kolunu teftişe memur olan Vezir Numan Paşa ve maiyetine Konya Kazâsı'nda verilen üç günlük iâşenin türü ve miktarı hakkında bilgi için bkz. Sak, *47 Numaralı Sicil*, s.96-97 (Hüküm 30/1, 25 Şa'bân 1128/14 Ağustos 1716); Özbek elçisi ve maiyetine Konya'da verilen iâşe maddeleri için bkz. *KŞS.* 24, s.277/2, (Rebî'ü'l-evvel 1089 / Mayıs 1678); söz konusu iâşe bedellerini halkın ödemesi durumunda tekâliflerine takas olunduğu anlaşılmaktadır. *KŞS.* 51, s.269/2, (3 Rebî'ü'l-evvel 1141/ 7 Ekim 1728).

²² *C.ML.* 13592, (2 Rebî'ü'l-evvel 1143/ 15 Eylül 1730), *KŞS.* 24, s.277/2, (1-10 Rebî'ü'l-evvel 1089 /23 Nisan-2 Mayıs 1678); *KŞS.* 51, s.269/1, (3 Rebî'ü'l-evvel 1141/ 7 Ekim 1728); *KŞS.* 5, s.3/2, (8 Şa'bân 1156/ 27 Eylül 1743).

²³Mübahat S. Kütükoğlu, "XVIII. Yüzyılda Osmanlı Devletinde Fevkalâde Elçilerin Ağırlanması", *Türk Kültürü Araştırmaları Prof. Dr. Ercüment KURAN'a Armağan*, XXVIII/ 1-2, Ankara 1989, s.199; Ahmet Dönmez, *Karşılıklı Diplomasiye Geçiş Sürecinde Osmanlı Daimî Elçiliklerinin Avrupa'da Yeniden Tesisi 1832-1841*, (Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi), Konya 2006, s.12; Ömer Düzbakar, "XV-XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nde Elçilik

esnasında kendilerinin ve maiyetlerinin tüm masrafları da devlet tarafından karşılanırdı. Bunun için mihmandârlara bir miktar avans verilmek suretiyle; elçilik heyetinin yiyecek, hayvan yemi, kira bedeli, tenvirât gideri, hamam ücreti vb. zarurî ihtiyaçları görülür; mihmandârların tuttukları masraf defterlerine göre de avansın hesabı görölürdü²⁴. Yine yabancı elçilere harçlık nevinden bir miktar yevmiye tahsis olunurdu²⁵. Bunun yanında elçinin veya maiyetinden birinin ölmesi halinde defin işlemleri için gerekli harcamalar da devlet hazinesinden yapılırdı²⁶.

Elçilik heyetlerinin, daha yola çıkmalarından önce, geçecekleri güzergâhlar belirlenir ve yolları üzerinde bulunan kazâlara gönderilen fermânlar vasıtasıyla da ihtiyaç duyacakları cins ve miktardaki iâşelerinin tedariki sağlanırdı²⁷. Bunların finansmanları mirî hazineden yapılan ödelemelerle sağlandığı gibi, tekâliflere takas olunmak suretiyle, vergi gelirlerinden de karşılanabilmekteydi²⁸. Nitekim 1089/1678 senesinde, İstanbul-Şam yolu üzerinde bulunan kadılara gönderilen bir fermân ile Özbek elçilik heyetine, konaklayacakları kazâlarda verilecek iâşenin türü ve miktarı belirtilmiştir. Söz konusu fermândaki bilgilerden hareketle verilecek malzemeyi gıda, hayvan yemi, yakacak ve aydınlatma maddeleri olarak gruplandırmak mümkündür. Muhteviyatı ise koyun eti, ekmek, pirinç, tereyağı, bal, tavuk, tuz, soğan, un ve nohud olmak üzere yiyecek; arpa ve saman olmak üzere hayvan yemi; yakacak olarak odun; aydınlatma amaçlı olarak kullanılabilecek mumdan oluşmaktadır²⁹.

Bu bağlamda söz konusu devlet görevlilerinin iâşe ve konaklama ihtiyaçları genellikle kazâ merkezlerinde görülmekle birlikte³⁰, zaruret halinde köyler veya yol

---

Geleneği ve Elçi İaşelerinin Karşılanması Bursa'nın Yeri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Volume 2/6, 2009, s.184.

²⁴ Şerafettin Turan "1560 Tarihinde Anadolu'da Yiyecek Maddeleri Fiyatlarını Gösteren Bir İran Elçilik Heyeti Masraf Defteri", *AÜDTCFD*, C.XXII, S.1-2, Ankara 1964, s.273.

²⁵ *Anonim Osmanlı Tarihi (1099- 1116 / 1688-1704)*, (Yay. Haz. Abdülkadir Özcan), Ankara 2000, s.33.

²⁶ Kütükoğlu, "Fevkalâde Elçiler", s.229.

²⁷ Sak, "İran Elçileri", s.144; Akyüz "Amasya Menzili", s.50-51.

²⁸ Halaçoğlu, *Menziller*, s.47.

²⁹ *KŞS. 24*, s.277/2, (1-10 Rebî'ü'l-evvel 1089 /23 Nisan-2 Mayıs 1678).

³⁰ Çetin, *Konya Menzilleri*, s.170-171.

üzerindeki hanların da bu amaç doğrultusunda kullanılabildikleri söylenebilir³¹.

Hem resmî görevlilerin hem de yabancı devlet elçilerinin iâşeleri yukarıda belirtildiği gibi tedarik edilmekte olup, dinlenmeleri ve konaklamaları için de halktan konaklar kiralanırdı³². Ayrıca zorunlu hallerde yol üzerinde bulunan hanların veya köylerin de konak olarak kullanılabileceği yönünde bilgiler bulunmaktadır³³.

1.1.4. Menzil Külliyesi

Osmanlı Devleti'nde menzil denilince akla gelen diğer bir birim de ekseriyetle devlet adamları tarafından ana yollar üzerinde, abidevî ve anıtsal nitelikte, inşa ettirilmiş olunan menzil külliyesleridir³⁴. İnşa edilmelerindeki ana gaye, özellikle yolcu ve tüccarlar olmak üzere, halka hizmet olan sosyal tesisler meydana getirmektir. İlk örnekleri Anadolu'da Artuklular, Mengücekler, Anadolu Selçukluları ve sonrasında ortaya çıkan beylikler döneminde görülmektedir. Ancak Osmanlılar devrinde külliyele daha fazla önem verilmiştir. Bu dönemde inşa edilen külliyele vakıf gelirleriyle finanse edilmek suretiyle de güçlendirilmişlerdir³⁵.

Menzil külliyeslerinin ticarî (arasta, han, dükkân); sosyal (tabhâne, imarete, hânîkâh, hamam, meşruta evler, müstemilât, helâ); eğitim (medrese, sıbyan mektebi, kütüphâne), dinî (câmi, türbe, hazire-mezar) gibi işlevleri bulunmaktadır. Bunun yanında menzil külliyesi inşa edildikleri bölgelerin şenlendirilmesinde de oldukça etkili olmuşlardır.

Menzil külliyesi mimarî açıdan, daha çok hacılara ve tüccarlara hizmet verecek şekilde planlanmıştır. Sultan, sadrazam ve vezirler tarafından geliri yüksek

³¹ Akyüz, "Amasya Menzili", s.52.

³² Kütükoğlu, "Fevkalâde Elçiler", s.207-209; KŞS. 45, s.3/1, (1 Cemâziye'l-evvel 1127/ 15 Mayıs 1127); söz konusu belgenin transkripsiyonlu metni için bkz. İzzet Sak-Cemal Çetin, *45 Numaralı Konya Şer'îye Sicili*, Konya 2008, s.3; Akyüz, "Amasya Menzili", s.51; Olga Zirogeviç, "Yabancı Elçilerin Osmanlı Memleketlerinde Seyahatleri ve Huzura Kabulleri", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, S. 4, İstanbul 1968, s.45.

³³ Akyüz, "Amasya Menzili", s.52.

³⁴ Mehmet Fatih Müderrisoğlu, *16. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda İnşa Edilen Menzil Külliyesi*, (Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi), Ankara 1993, s.36.

³⁵ R. Eser Gültekin, *Ulukışla ve Öküz Mehmet Paşa Menzil Külliyesi*, Ankara 2001, s.22.

vakıf malları vakfedilmek suretiyle inşa edilen ve işletilen menzil külliyelerinin de³⁶ hem ülke içindeki konumları, hem mekânsal özellikleri hem de işlevleri bakımından menzilhânelerle bir ilgisi bulunmamaktadır. Bu bağlamda Osmanlı Devleti’nde resmî ulaşım ve haberleşme ile kurulabilecek tek bağlantıları, yolculukları esnasında menzilhânelerden beygir alan ulak veya sair devlet görevlilerinin bu külliyelerde konaklamış olma ihtimalleridir.

1.1.5. Menzilhâneler

Menzilhâne kelimesi, Kâmûs-ı Türkî’de “*tatar beygirlerinin durdurulduğu mahal, posta konağı*” olarak tanımlanırken³⁷, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü’nde “*Posta işini gören tatarlar konak yeri vazifesini gören menzilhânelere inerler, orada geceledikleri gibi hayvanlarını da orada bulundurulan hayvanlarla değiştirerek yollarına devam ederlerdi. Menzilhâne konak yeri manasına da gelir*” şeklinde tarif edilmektedir³⁸.

Osmanlılarda, 1698 yılına kadar, ulakların beygir değiştirdiği yerler resmî kayıtlarda yalnızca “menzil” olarak kaydedilmiştir. Ancak bu tarihten itibaren söz konusu noktalar, aynı belgede hem “*menzil*” hem “*ulak menzili*” hem de “*menzilhâne*” olarak zikredilmeye başlanılmıştır³⁹. Terminoloji tesadüfî değişmemiş, işlevleri aynı kalmakla birlikte, menzilhânelerin idaresinde yapılan düzenlemeler, yeniden adlandırılmalarını zarurî kılmıştır. Bu bağlamda, menzil olarak zikredilen hizmet birimlerinin, finansmanları ve idareleri hususunda yapılan düzenlemelerin bir nevi kesinlik kazandığı 1698 yılından itibaren, menzilhâne şeklinde telaffuz edilmeleri de oldukça anlamlıdır. Daha öncesinde menzil beygirlerini kimlerin ve ne şekilde besleneceği konusunda kapsayıcı ve net bir karar bulunmazken, bu tarihten itibaren menzil beygirlerinin tedariki, beslenmesi ve ulaklara verilmesi, menzilci adı verilen müteşebbislerin uhdesinde olmak üzere, tek bir çatı altında toplanılmıştır. Bu bağlamda “menzil”in sonuna “hâne” kelimesinin eklenmesi suretiyle, haberleşme

³⁶ Müderrisoğlu, *Menzil Külliyesi*, s.35-36, 39.

³⁷ Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, s.1415.

³⁸ Mehmet Zeki Pakalın, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. II, İstanbul 1983, s.480.

³⁹ BOA, MAD. 3169, s.2/1, (27 Şevval 1109 /8 Mayıs 1698).

birimlerinin menzilhâne olarak adlandırılması bu hizmetlerin tek çatı altında yürütüleceği hususundaki kararlığa da vurgu yapmaktadır. Daha sonraki dönemlerde ulak menzillerinin genellikle “*menzil*” olarak adlandırıldığı⁴⁰, “*menzilhâne*” tabirinin ise nâdiren kullanıldığı görülmektedir⁴¹. Bunun temel sebebi söz konusu kelimenin kısalığı sebebiyle kolay yazılması olabileceği gibi kâtiplerin eski yazım alışkanlıklarını kolayca değiştirememeleri de olabilir.

Osmanlı Devleti’nde resmî ulaşım ve haberleşme, posta idaresinin kurulmasına kadar, büyük ölçüde menzilhâneler vasıtasıyla sağlanılmıştır⁴². Menzil teşkilâtı vasıtasıyla yapılan haberleşme denilince ilk ve tek anlaşılan, merkez ve taşra arasında idarî irtibatın sağlanmasıdır. Zira hiçbir kaynakta, menzil teşkilâtının sivil haberleşme için tesis olunduğuna ya da sonrasında bu amaçla kullanıldığına dair bilgi bulunmamaktadır⁴³. Ancak bazı zamanlarda yayınlanan padişah fermanlarıyla, ücretlerini peşin ödemleri suretiyle, halkın da menzilhânelerden beygirler alabilmelerine yönelik de uygulamaların gündeme geldiği görülmektedir⁴⁴.

Menzilhânelerin birbirilerine olan uzaklıkları bir diğeriyle eşit olmayıp; bu mesafeleri daha çok coğrafi şartlar, bölgenin emniyeti⁴⁵ ile menzilhâneyi finanse ve idare edebilecek nitelikte yerleşimlerin varlığı belirlemiştir. Bazı menzilhâneler ise konumları gereği vazgeçilmez olmaları sebebiyle, tüm olumsuzluklara rağmen,

⁴⁰ Özellikle bütçe ve in’âmat kayıtlarının bulunduğu belgelerde, menzilhâneler kısaca menzil olarak zikredilmektedir. Bununla ilgili çok sayıda örnek bulunmaktadır. *BOA, MAD. 3179, 3/1, (8 Şa’ban 1152 / 10 Kasım 1739) ; BOA, MAD. 4004, s.12-120; BOA, MAD. 10494, s.14-300; BOA, MAD. 10322; s.12-400; BOA, D.MKF. 28977; BOA, D.MKF. 29016, s.31; BOA, D.MKF. 29095, s.29.*

⁴¹ Menzilhâne tabirinin geçtiği belgelerden birisi, Söğüt Menzilhânesi ile ilgili yayınlanan 14 Şa’bân 1146 / 20 Ocak 1731 tarihli hükümdür. (*BOA, C.NF. 428*); Yine 20 Muharrem 1148 / 12 Haziran 1735 tarihli ahkâmda menzilhâne tabiri kullanılmıştır. (*C.AS. 53734*); Babadağı’ndan Küçük Çekmece’ye varınca yol üzerinde bulunan menzilhânelere nizam verilmesi için yayınlanan 25 Cemâziye’l-âhir 1183 / 26 Ekim 1769 tarihli hükümde de sıklıkla menzilhâne tabirinin geçtiği görülmektedir. (*BOA, C.NF. 702*).

⁴² Posta İdaresi’ne geçilmesi ile ilgili teklif 1832’de yapılmış olmasına rağmen, söz konusu idarenin kurulması 1834 yılında mümkün olmuştur. Yazıcı, “Haberleşme”, s.620.

⁴³ Halaçoğlu, *Menziller*, s.6.

⁴⁴ Heywood, “Two Firmans”, s.488; Yine posta atlarının kira bedelleri ödenmek suretiyle yabancı seyyahlar tarafından da kullanılabildiği anlaşılmaktadır. Frederick Burnaby, *At Sırtında Anadolu*, (Çev. Meral Gaspıralı), İstanbul 2007, s.69.

⁴⁵ Halaçoğlu, *Menziller*, s.51.

devletin müdahalesi ve desteği de olsa bir şekilde işletilmişlerdir⁴⁶. Yine ulaşım vasıtası olarak kullanılan atların fiziksel performans ve dayanıklılıkları da menzilhâneler aralarındaki mesafelerin belirlenmesindeki en önemli etkenlerden biridir⁴⁷. Ülke genelinde bir değerlendirme yapıldığında, menzilhâneler arasındaki mesafelerin ortalama 11 saat (yaklaşık 63 km⁴⁸) civarında olduğu söylenebilir⁴⁹. Yerleşimin seyrek olduğu yerler ile nüfus yoğunluğunun az olduğu bölgelerde bu mesafe 45 saate (yaklaşık 256 km) çıkabildiği gibi, müsait olan bölgelerde ise 3 saate (yaklaşık 17 km) kadar düşebilmektedir⁵⁰.

Menzilhânelerin sevk ve idaresi menzilci adı verilen sivil halktan kişiler tarafından yürütülmektedir. Bunlar kaza ahalileri tarafından seçilmek suretiyle iş başına getirilmekte olup, görevlerine başlayabilmeleri ya da devam edebilmeleri ise menzirciliklerinin merkez tarafından onaylanmasına bağlıdır. Menzircilik

⁴⁶ Mesela; Anadolu'nun Sağ Kolu üzerinde bulunan Karapınar Menzilhâneleri'nin idaresi hususunda sürekli olarak finansal sorunlar yaşanmasına rağmen, söz konusu menzilhânelerin konumu sebebiyle kapatılması, gündeme bile gelmemiştir. Bu hususu özetleyen hüküm sureti için bkz. KŞS. 58, s.201/1, (27 Zi'l-hicce 1177/ 27 Haziran 1764).

⁴⁷ Reinhold Schiffer, *British Travellers in 19th Century Turkey*, Amsterdam-Atlanta, 1999, s.47; Bu hususla ilgili gönderilen hükümlerden bazı örnekler için bkz. BOA, MAD. 8470, s.325/2; 361/2; BOA, MAD. 8492, s.177/2, (12 Zi'l-ka'de 1146 / 16 Nisan 1734).

⁴⁸ İlgili belgelerde menzilhâneler arası mesafe saat cinsinden kaydedilmektedir. Halil İnalıcık, eski uzunluk ölçülerinin metrik sistemde karşılıkları ile ilgili bir çalışma yapmış olup, söz konusu çalışmada 1 saat'in fersah-ı kadimle aynı olduğu ve her ikisinin de 7.500 duvarcı arşınına karşılık geldiği belirtilmektedir. Bir duvarcı arşını ise 0,758 metre olup, (7.500x0,758= 5685) hesabıyla bir saat'in 5.685 metreye tekabül ettiği söylenebilir. Bu çalışma esnasında her bir saatlik yol 5,685 km kabul edilmek suretiyle, uzaklıklar kilometreye dönüştürülmüştür. Saat için bkz. Halil İnalıcık, "Osmanlı Metrolojisine Giriş", (Çev. Eşref Bengi Özbilen), *Türk Dünyası Araştırmaları*, s.73, İstanbul 1991, s.44; Ayrıca XIX. Yüzyılda Anadolu'da bulunan İngiliz seyyahlarının gözlemlerine göre 1 saat 3,5 mile tekabül etmektedir. Schiffer, *British Travellers*, s.46. Tüm dünyada XVIII. yüzyılın sonlarına kadar deniz yolculuğu için günlük 100-150 km katedilmesi normal kabul edilirken, kara yolculuğu için ise 30-40 km'lik bir mesafe üst limit olarak görülmekteydi. Marc Bloch, *Feodal Toplum*, (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay), Ankara 2005, s.104-105. Yabancı seyyahların beyanlarından Osmanlı Devleti'nde ulakların, her menzilhânede beygir değiştirmek suretiyle günlük ortalama 60 mil yol kat ettikleri, hatta bunlar arasında 100-150 mil günlük hıza ulaşanların bile bulundukları anlaşılmaktadır. Schiffer, *British Travellers*, s.45.

⁴⁹ Söz konusu rakamlar BOA, KK. 2555; BOA, C.NF. 1230; BOA, MAD. 3179, BOA, MAD. 4004, BOA, MAD. 10494, BOA, MAD. 10322; Askerî Redif Talimatnamesi'ndeki mesafeler değerlendirilmek suretiyle hesaplanmıştır.

⁵⁰ Birbiriyle bağlantılı iki menzilhâne arasındaki uzaklıklar dikkate alındığında, en uzak mesafenin Anadolu'nun Orta Kolu üzerinde hizmet veren Nusaybin ve Musul menzilhâneleri arasındaki 45 saatlik yol olduğu (BOA, MAD. 10322, s.324), en kısa mesafenin ise Anadolu'nun Sol Kolu üzerinde bulunan Kars ve Kenîd menzilhâneleri arasındaki 3 saatlik yol olduğu anlaşılmaktadır (BOA, MAD. 10492, s.439-440).

profesyonel olarak yürütülen bir işletmecilik olup, menzilciler bu işi maddi bir fayda karşılığında yapmaktaydılar⁵¹.

Menzilhânelere ait işlemler defterdârlığa bağlı Mevkûfât Kalemi tarafından takip edilir ve bunlarla ilgili yazışmalar da aynı isimle anılan defterlere (Mevkûfât Defterleri) kaydedilirdi. Menzilhânelerin idaresi, gelirleri, maktuât değerleri ve sair hususlarıyla ilgili olarak devlet merkezine bir sorun veya şikâyet iletildiğinde yapılan ilk iş Mevkûfât defterlerindeki ilgili kayıtların araştırılması ve yapılan tespite göre de bir çözüm üretilmesidir⁵².

Menzilhânelerin hizmetleri yedi gün yirmi dört saat kesintisiz devam etmekte olup, diğer menziller ile aralarındaki en temel farklılıklardan birisi de bu sürekliliktir⁵³. Bu niteliklerine rağmen menzilhânelerin, herhangi bir mimarî özelliği bulunmayan⁵⁴, ancak gündelik hayatın bir takım ihtiyaçlarına cevap verebilecek sıradan yapılar oldukları anlaşılmaktadır⁵⁵.

---

⁵¹ Menzilhânelerin kimler tarafından idare edildikleri Üçüncü Bölüm’de *Menzilhânelerin Deruhde Edildikleri Zümreler* başlığı altında detaylı olarak anlatılacaktır.

⁵² Bununla ilgili çok sayıda kayıt bulunmaktadır. Örnek olarak bkz. *BOA, MAD. 8492*, s.96/2, (4 Safer 1146 / 17 Temmuz 1733); s.97/1, (22 Safer 1146 / 4 Ağustos 1733).

⁵³ *BOA, MAD. 8492*, s.181/1.

⁵⁴ Yusuf Halaçoğlu, *Menziller*, Ankara 2002, s.30.

⁵⁵ Çalışmanın “Mekân Özellikleri” başlığı altında, yukarıda belirtilen hususlar detaylı olarak incelenecektir.

1.2. MENZİLHÂNELERİN ORTAYA ÇIKIŞI

1.2.1. Osmanlı Devleti'nde Resmî Ulaşım ve Haberleşmenin Tarihsel Seyri

Gerek devrin kaynaklarında, gerekse günümüzde yapılmış araştırma ve incelemelerde devletin kuruluşundan, ana yollar üzerinde bulunan yerleşimlerde devlet adına menzil beygirlerinin beslenmeye başladığı Lütî Paşa'nın sadaretine (1539-1541) değin, Osmanlı Devleti'nde resmî ulaşım ve haberleşmenin nasıl temin edildiğini net olarak ifade etmeye yarayacak bilgiler mevcut değildir. Fakat bir takım veriler, bu süreçte haberleşmenin nasıl sağlandığı hususunu, bir nebze de olsa, aydınlatacak düzeydedir. Bu başlık altında söz konusu veriler kullanılmak suretiyle, Osmanlı Devleti'nde resmî haberleşme ve ulaşımın tarihsel seyri takip edilmeye çalışılacaktır.

Osmanlılarda, devletin kuruluşundan Lütî Paşa'nın sadaretine kadar, merkez ile taşra arasındaki irtibatın *ulak hükmü* adı verilen bir yöntem çerçevesinde sağlandığı genel olarak kabul görmüştür⁵⁶. Ulak hükmü, elinde bulunan kişiye, devletin âcil ve mühim işlerinin aksamaması adına, gerektiği hallerde ülkenin herhangi bir yerinde ve dilediği kişilerin atlarına el koyabilme hakkını tanıyan padişah fermânlarının genel adıdır⁵⁷. Buna benzer bir sistemin Moğollar tarafından da bir dönem kullanıldığı bilinmekte olup, ulak hükmünün de bahsedilen sistemden etkilenmek suretiyle geliştirildiği kabul edilmektedir⁵⁸.

Eldeki sınırlı bilgilerle ulak hükmünün ortaya çıkışına ve geliştirilmesi esnasında işleyen süreçte ne gibi yeniliklerin yapıldığına dair şimdilik net bir şeyler söylemek mümkün gözükmemektedir. Fakat devletin kuruluş döneminde, ülke topraklarının henüz genişlemeye başlamasından önce, resmî bir gaye için gönderilen görevlilerin gidecekleri yere/yerlere kendi atı/atlarıyla gidip-gelmiş olmalarının mümkün olduğu düşünülmektedir⁵⁹.

⁵⁶ Halaçoğlu, *Menziller*, s.43.

⁵⁷ M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C.III, İstanbul 1993, s.543.

⁵⁸ Lütî Paşa, *Tarih*, s.373; Şentürk, “Haberleşme”, s.447; Spulder, *İran Moğolları*, s.458-465.

⁵⁹ 1530 tarihli Kanunnâme'deki ifadeler, “...*Umûr-ı saltanatdan bir gâyet mühim maslahat vâki' olursa ki gönderilen çavuş kendi atıyla erişmek mümkün olmayub zarûret olsaki te'hîri ile fesâd lâzım ola ol vakit ulak gönderile...*” geçmişte bu türden bir temayülün olabileceğini işaret etmektedir. *Kanunnâme*, Bayezid Kütüphanesi, Veliyüddin Efendi Kitapları, nr. 1970, 127a.

Yapılan fetihlerle bağlantılı olarak ülke topraklarının genişlemeye başlamasıyla birlikte uzun mesafeli yolculuk yapacak görevlilere; atların bakımlarını yapmak ve atları dinlendirmek gibi hususlarla vakit kaybetmemeleri için, ihtiyaç duydukları yerlerde dinlenik atlar tedarik edebilmeleri amacıyla yönelik olarak ulak hükümlerinin verilmeye başlanıldığı tahmin edilmektedir. Ulak hükmünün birçok mahzurları olmakla birlikte, devletin bekası ve umumun faydası için, takriben XVI. yüzyılın ilk yarısının sonlarına değin, özellikle kıymetli evrakların yerlerine ulaştırılması hususunda sıklıkla uygulanan bir yöntem olduğu anlaşılmaktadır⁶⁰.

Bilinen en eski tarihli ulak hükmü 30 Şa'ban 887 / 15 Ekim 1482 tarihli olup, II. Bâyezid tarafından verilmiştir. Bu hükümde “...kulum bir mühim maslahat gönderdim ve buyurdum ki, emr ettiğim yere varup gelince mezkûr kuluma yolda ve âyende hâcet olduğu bilâda menzil be menzil bir ulak vireler özr ü bahâne etmeyeler...”⁶¹ denilerek, mühim bir iş için gönderilen kişiye ihtiyaç duyduğu her menzilde bir ulak (beygir) verilmesi için, padişah tarafından eline bu ahkâmın verilmesinin uygun görüldüğü ifade edilmiştir. Diğer bir ulak hükmü ise yine II. Bâyezid tarafından verilmiş olup, Evâil-i Muharrem 903 / 30 Ağustos- 8 Eylül 1497 tarihli. Söz konusu hükmün bulunduğu fermânda “...kulum İlyas vilâyet-i Karaman'a mühim maslahat için gönderip buyurdum ki; mezkûr kulum emr olunan mahalle varınca ve gerü dergâh-ı muallâma gelince yolda ve izde, menâzilde ve merâhilde ulak sâhibi olan yerlerde mezkûra bir ulak viresiniz...”⁶² şeklinde geçen ifadeler, ulak hükmünün ne suretle verildiğini izah etmektedir.

Yaklaşık 15 yıl arayla verilen bu hükümlerin, ana hatları aynı olmakla birlikte,

---

⁶⁰ Gelibolulu Mustafa Âli, ulak hükmünün verilme sebeplerini şu şekilde özetlemektedir: “Biri dahi ulak husûsudur ki, Selâtin-i pîşîn ve havâkîn-i mütekaddiminin ulağa ruhsatları bir beliyye-i ‘amme ve zarûret-i tâmmeye def’î için idi ki, farazâ isti’câl ü müsâre’at olunmamakla umûr-ı dîn ü devlet halel-pezîr olmak lâzım gelirdi. Ve terâhî ihtiyâr olunduğu takdîrce, fi’t-te’hîrî âfâtün, mücebince mühimmât-ı mülk ü millete, ‘iyâzen bi’llâh, naks u şeyn ‘ârız olmak görünürdü. Ana binâ’ en def’ine müsâre’at ve ebnâ-i sebîlin bâr-gîri alınmağa ruhsat buyrulmuşdu...”. Çerçi, “Ulak Organizasyonu”, s.208.

⁶¹ Tam metin için bkz. Halaçoğlu, *Menziller*, s.183

⁶² Tam metin için bkz. Halaçoğlu, *Menziller*, s.184.

içerik açısından bir takım farklılıkları bulunmaktadır. Bu farklılıklar ilk hükümde geçen “...mezkûr kuluma yolda ve âyende hâcet olduğu bilâda menzil be menzil bir ulak vireler...” şeklindeki ifade ile ikinci hükümde geçen “...mezkûr kulum emr olunan mahalle varınca ve gerü dergâh-ı muallâma gelince yolda ve izde, menâzilde ve merâhilde ulak sahibi olan yerlerde mezkûra bir ulak viresiniz...” şeklindeki ibarenin kıyaslanmaları neticesinde belirgin bir biçimde anlaşılmaktadır. Buna göre ilk hükümden ulağın ihtiyaç duyduğu herhangi bir yerde beygir alabileceği anlaşılmaktayken, ikinci hükümden yalnızca ulak sahibi olan yerlerden beygir alabileceği anlaşılmaktadır. Bu husus çok tartışılacak bir mevzu olmakla birlikte, 1482-1497 yılları arasındaki 15 yıllık süreçte, devlet görevlilerine verilmek üzere bazı noktalarda beygir beslenmesine yönelik altyapının şekillendirilmeye başlanıldığı şeklinde de yorumlanabilir. Nitekim Yavuz Sultan Selim Dönemi’ne ait Menteşe Sancağı Adâletnâmesi’nde avarız vergisinden muaf kaydedilen geri hizmet erbabı arasında “...ulak besleyenler...” şeklinde tanımlanan bir zümre zikredilmektedir. Bunun yanında Niş Sancağı kanunlarında da avarız vergisinden muaf olmak suretiyle “...ulak bârgirin besleyenler...” olarak zikredilen reayanın varlığı anlaşılmaktadır⁶³.

Elinde ulak hükmü olan görevliler, geçtikleri mahallerde kendilerinin veya bineklerinin ihtiyaçlarını her kim olursa olsun talep etmek, istedikleri atlara ücretsiz olarak devlet adına el koymak ve istedikleri yerlerde geceleme gibi imtiyazlara sahiptiler⁶⁴. Ancak zamanla bazı mahsurlarının olduğunun anlaşılması üzerine, en azından muhtelif hizmetler sunan geri hizmet erbabından beygir alınması yasaklanmıştır. Mesela; madenci ve kömürcü olan reayanın çalışmalarının yavaşlaması sebebiyle, binek ve nakliye hayvanlarına ulaklar tarafından el konulması kesin suretle yasaklanmıştır⁶⁵. Yine yabancı elçilere devlet tarafından tahsis edilen ya da elçilerin kendi mülkleri olan bineklerin de ulaklar tarafından alınması yasaklanmıştır⁶⁶.

⁶³ Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, C.III, İstanbul 1991, s.186, 450.

⁶⁴ Şentürk, “Haberleşme”, s.448.

⁶⁵ Antonov, “Menzil Sistemi”, s.929.

⁶⁶ Bu hükümlerden birisi Evâil-i Zi’l-hicce 898 / 13-22 Eylül 1493 tarihinde Rumeli tarafından İstanbul’a gelecek olan Dubrovnik elçilerinin İstanbul’a sağ-salim intikallerinin sağlanması için gönderilmiştir. Söz konusu hükümde, elçilere ait hayvanlarının ulaklara aldırılmaması da, kesin bir dille emredilmektedir. Belirtilen hükmün tam metni için bkz. Halaçoğlu, *Menziller*, s.183.

Ulak hükmüyle reayaya zarar verilmesinin önüne geçmek için alınan diğer bir önlem ise, sahte hükümler düzenleyen veya ulak olduklarını iddia eden şahısların faaliyetlerinin engellenmesidir. Nitekim bazı kişilerin, ellerinde hüküm bulunduğunu iddia etmek suretiyle, ulaklar için beslenen beygirleri kendi özel işlerinde kullandıkları tespit edilmiştir. Bunun önünün alınması için söz konusu kişilere fırsat verilmeyerek, takip edilmeleri ve yakalandıkları yerlerde cezalandırılmaları hususunda taşra yöneticilerine talimat ve yetki verildiği görülmektedir⁶⁷.

Ulak hükmü vasıtasıyla sağlanan resmî ulaşım ve haberleşme, ahaliye zülm sebebi olmakta ve buna bağlı olarak da devlet merkezini sıkıntıya sokmaktaydı. Yapılan fetihlere bağlı olarak ülke topraklarının genişlemesiyle birlikte artan ulak trafiğine paralel olarak, halkın ve taşra yöneticilerinin şikâyetleri de artmaya başlamıştır. Ulakların ülke içindeki uygunsuz tutumları o dereceye gelmiştir ki; söz konusu husus devrinin resmî belgelerinde bile *ulak zulmü* olarak telaffuz edilmeye başlanılmıştır⁶⁸. Ulak zulmüne halkın neredeyse tamamı maruz kalmakla birlikte, bu durumdan en çok etkilenenler şüphesiz ana yollar üzerinde veya bu yolların yakınlarında yaşayan ahali olmuştur⁶⁹.

Osmanlı Devleti'nde resmî ulaşım ve haberleşme ile ilgili bilinen en erken tarihli kanunnâme 936 / 1529-1530 yılına aittir. Lütfi Paşa'nın kendi ifadesiyle kurmuş olduğunu belirttiği menzil teşkilâtının hazırlık safhası, bu kanunnâmede açıkça görülmektedir. Ulakların ahali üzerindeki rahatsızlık veren hareketlerinin artması üzerine yayınlanmış olan kanunnâme, yayınlandığı dönemdeki resmî ulaşım ve haberleşmenin nasıl yürütüldüğüne dair de bir takım ipuçları vermektedir. Söz konusu belgede sistemli bir teşkilâtın varlığından bahsedilmemektedir. Zikredilen ifadelerden âcil ve önemli hususlar için gönderilen ulakların, yine eskiden olduğu gibi, beygir alma ayrıcalıklarının devam edeceği anlaşılmaktadır. Ancak ulaklar rastgele yerlerde ve diledikleri kişilerin beygirlerini alamayacaklardır. Bunun yerine kadılara müracaat etmek suretiyle, onların nezaretinde ve öngördükleri kişilerden olmak üzere yalnızca ihtiyaçları olan miktarda beygir alabileceklerdir. Ayrıca

⁶⁷ Akgündüz, *Kanunnâmeler*, (Kanuni Devri Kanunnâmeleri II. Kısım), C. VI, s.230.

⁶⁸ *Kanunnâme*, s.127a; Lütfi Paşa, *Tarih*, s.379; Lütfi Paşa, *Asâfnâme*, İstanbul 1326, s.10-11.

⁶⁹ Şentürk, "Haberleşme", s.448.

beygirlerin sahiplerine iade edilebilmesi için memleket hâkimi, kadı, köy imamı ve benzeri görevliler veya güvenilir kişilere emanet edilmesi (ısmarlamaları) gerekmektedir. Bununla ilgili olarak ulakların beygir sahiplerine verilmek üzere, kimden kaç beygir aldıklarını gösterir bir temessük veya başka bir evrak düzenleyip-düzenlemedikleri bilinmemektedir. Ayrıca o dönemin sicillerinde de bu hususların kaydedilmiş olduğuna dair bilgiler bulunmamaktadır. Muhtemelen devrin bürokratları, pratik bir uygulama olması açısından, bu hususun karşılıklı güven esasına göre çözümlenmesini uygun görmüş olmalıdırlar.

Beygirlerin sahiplerine teslim edilmesi yönündeki düzenlemenin yanında, ulak yoğunluğunu azaltmak için taşra yöneticilerinin elzem olmayan hususlarda ulak göndermeleri engellenilmeye çalışılmıştır. Bunun için âcil olmayan ve önemsiz hususları arz etmek için gelen ulakların cezalandırılacağı, gönderenlerin de bu durumdan mes'ul tutulacağı yönünde bir hüküm bulunmaktadır. Ayrıca mes'ul olan kişilerin yanlış anladıklarını mazeret göstermelerinin önüne geçmek için de söz konusu kanunnâmede ulak hükmünün hangi şartlarda, kimler tarafından verilebileceği ve kimlerin ulak olarak gönderileceği açık olarak belirtilmiştir⁷⁰.

Önceleri ulak hükmü yalnız padişah tarafından verilmekteyken, zamanla vezirler ve defterdârlar da bir şekilde bu imtiyaza kavuşmuşlardır. Ardından beylerbeyiler, sancakbeyleri, kadılar hatta subaşılar bile ulak hükmü vermeye başlamışlardır⁷¹. Bu suretle ortaya ülkenin dört bir tarafında her an reayanın atına el

⁷⁰ "...Umûr-ı saltanatdan bir gâyet mühim maslahat vâki' olursa ki gönderilen çavuş kendi atıyla erişmek mümkün olmayub zarûret olsaki te'hîri ile fesâd lâzım ola ol vakit ulak gönderile... Rumelide ve Anadolu'da ve Karaman ve Zülkadırlı'de ve Rodos'da ve Akdeniz yalılarında vâki' olan beylerbeyilere ve sancakbeylerine ve kadılara alâ vechi'l-umûm ne dergâh-ı mu'allâya ve ne memleket içinde birbirine külliye ulak yürütmek cerâimin azâmı ola meğerki beylerbeyiliklerinde ve sancaklarında erbâb-ı fitne vü fesaddan kimesne baş kaldırub veyahud deryâdan küffâr-ı hâksâr gemileri ve karadan düşman askerî zâhir ve muhakkak olub memâlik-i mahrûseye zararî gezende kâsd eyleyeler veyahud kâfiristan krallarından elçiler vârid olub ve mühim haberler gelüp te'hîri ile fesâd lâzım geliüb vâcibü'l-arz ola veyahud deryâda donanma-yı hümayun olub muaccelen dergâh-ı mu'allâya i'lâmı lâzım olur husus ola ol vakit ulak göndereler ammâ gönderdikleri ulak çok olmayub gayet ile mühim olduğu yerde iki neferden ziyâde olmaya bunlardan ma'adâ vâki' olan mesâlih için her kim dergâh-ı mu'allâya asla ulak göndermeyeler ve sancaklarında ulak yürütmeyeler..." ifadelerinden de rahatlıkla anlaşıldığı üzere "ulak hükmü"nün hangi şartlarda verileceği hükmüne bağlanmıştır. Bu ifadeler ve devamı için bkz. Kanunnâme, nr. 1970, 127a-127b-128a-128b; Kanunnâme'nin tam metni için bkz. Akgündüz, *Kanunnâmeler*, (Kanunî Devri Kanunnâmeleri, I. Kısım), C. IV, s.681-683; Halaçoğlu, *Menziller*, Ek-IV, s.207-210.

⁷¹ "... ve dahî vakt olur yine kapudan bazı kimesnelere ulak hükmün virirlerdi bir at kendisi için ve dört beş at hizmetkârları için ve bir at dahî kılağuz için vakit olurdu bazı hususlara beş altı kişiye ulak hükmün verirlerdi... taşralarda dahî beylerbeyiler ve sancakbeyleri ve kadıları ve subaşılar

koymaya hazır çok sayıda ulağın yolculuk yaptığı bir manzara çıkmıştır⁷². Ulaklara tanınan bu geniş yetkiler ve sağlanan imkânlar, çoğu zaman ulakların keyfi hareketlerine ve suiistimallerine sebep olmuştur.

Yukarıda özetlenen kanunnâmenin yayınlanmasının da ulakların ülke içinde halka verdiği zararları engelleyememesi üzerine, yaklaşık 10 yıl sonra, Kanûnî Sultan Süleyman, sadrazamlarından Lütî Paşa'yı (sadâreti 1539-1541) bu meselenin halli için görevlendirmiştir. Bu vesile ile Lütî Paşa halka büyük sıkıntı kaynağı olan ulak hükmü ile haberleşme usulüne son vermiştir. Ulak hükmünü kaldıran Lütî Paşa ana yollar üzerinde, bir takım menzilci ahalinin devlet adına menzil beygirleri besleyecekleri bir sistem geliştirmiştir. Bu suretle, her ne kadar kurumsallaşma gerçekleştirilemese de, resmî haberleşme ve devlet görevlilerinin ulaşimleri açısından bir geri hizmet erbabının meydana getirildiği anlaşılmaktadır⁷³. Lütî Paşa Asafnâme adlı eserinde “...sadâretim zamanında menzil bârgîrleri bazı köşelerde vaz' ettim...” şeklinde⁷⁴ tanımladığı yöntemle, devlet görevlilerinin rastgele yerlerde ve istedikleri kişilerden beygir almasını engellemeye çalışmıştır.

Lütî Paşa'nın kurmuş olduğu sistem, 1691 ve 1696 yıllarında yapılan düzenlemelerle şekillenen, menzilhânelerin ilk nüvesini oluşturmaktadır. Kendi tarihinde bilgi vermemiş olmasına rağmen⁷⁵, Lütî Paşa'nın kurduğu sistemin nasıl işlediği hususunda daha sonraki tarihlere ait belgelerden bir fikir edinmek mümkündür. Mesela konuyla ilgili olarak 18 Eylül 1593 tarihinde Adana hâkimine ve kadısına, Adana ve Misis menzilleriyle ilgili bir hüküm gönderildiği tespit edilmiştir. Bu hükümden anlaşıldığına göre, bir kısım ahali menzilci statüsüyle

---

kapudan hüküm almak hacet değil her biri kendü mekûblarıyla ulak yürüdürlerdi..., bkz. Lütî Paşa, *Tarih*, s.378-379.

⁷² “...atları zebûn olduğu yerde darben ve kahren bir âher kimesnenin atın alub giderlerdi ve bu ulaklar ekser ehl-i ilm tâifesine ayrışub atlarını yolda ve izde alub ve kadı olanların ahurlarına girüb atların alub binüb giderlerdi...”, Lütî Paşa, *Tarih*, s.379.

⁷³ Lütî Paşa, *Tarih*, s.374. Lütî Paşa, *Asâfnâme*, İstanbul 1326, s.11; Uluçay, *Saruhan'da Eşkiyalık*, İstanbul 1955, s.34-35. Lütî Paşa'nın Osmanlı ülkesinde haberleşme işlerine nizam verdiği tarihten bir müddet sonra İngiltere'de de I Elizabeth tarafından haberleşme açısından bir takım düzenlemeler yapıldığı görülmektedir. Ayrıntıları için bkz. Mark Brayshay, “Royal post-horse routes in England and Wales: the evolution of the network in the later-sixteenth and early-seventeenth century”, *Journal of Historical Geography*, 17, 1991, s.373-374.

⁷⁴ Lütî Paşa, *Asâfnâme*, s.11.

⁷⁵ Lütî Paşa, *Tarih*, s.374.

avarız ve bedel-i nuzül vergilerinin muafiyeti karşılığında devlet adına beygir beslemektedir. Uygulama menzilci olan ahalinin her yirmi hânesinin bir beygir beslemesi şeklinde gerçekleşmektedir. Ayrıca menzilcilik tıpkı reaya statüsünde olduğu gibi babadan oğula geçmekte olup, menzilcilerin organizasyonlarından da bölge kadıları sorumlu tutulmuştur. 1593 tarihli hükümden de anlaşılacağı üzere Lütî Paşa'nın geliştirdiği yöntemin aslı, ana yollar üzerinde belirlenen menzil noktalarında geri hizmet erbabı olan menzilci ahalinin bir takım muafiyetler karşılığında beygir beslemesine dayanmaktadır.

Lütî Paşa ulak hükmünü kaldırdığını belirtmiş olmasına rağmen, 1565-66 yıllarında Anadolu'dan geçen Portekizli bir seyyah Halep yolu üzerinden Urfa'ya gitmekte iken bir ulak kafilesinin önlerini kesip, ellerinde bulan atlardan üç tanesine el koyduklarını belirtmektedir. Ayrıca söz konusu seyyah bu ifadelerine, başlarına gelen durumun Osmanlılarda zaten bir kanun veya gelenek (âdet) olduğunu da ilave etmektedir⁷⁶. Her ne kadar ulakların Portekizli seyyahın atına el koydukları yol üzerinde 18. yüzyılın ilk çeyreğine kadar menzilhâne kurulmamış olsa da, seyyahın bunun bir âdet olduğunu belirtmesi ilginçtir⁷⁷. Yine Roma-Cermen İmparatorluğu'nun İstanbul'a gönderdiği elçinin maiyetinde bulunan Salomon Schweigger, yolculuk yaptığı dönemde (1578-1581 yılları arasında) Osmanlı topraklarında belirli aralıklarla yerleştirilmiş posta merkezleri olmadığı için ulakların her nerede uygun at görürlerse aldıklarını belirtmektedir. Ayrıca at sahiplerinin hayvanlarını geri alabilmek için muhakkak suretle ulakları takip etmelerinin gerektiğini ifade etmektedir⁷⁸. Ancak seyyahların yukarıdaki ifadelerinden hareketle, Osmanlı topraklarında haberleşme işlerinin tamamen başıboş bırakıldığı şeklinde bir sonuç çıkartılmamalıdır. Çünkü söz konusu dönemleri kapsayan zaman zarfında gönderilen hükümlerde, ulaklara ait binekleri ihtiyaç duydukları bineklerin yol

⁷⁶ Salih Özbaran, *İran, Türkiye, Irak, Suriye ve Mısır Yollarında Portekizli Seyyahlar*, İstanbul 2007, s.76.

⁷⁷ Ulak hükmü aslında 19. yüzyıla kadar devam etmiş görünmektedir. Ancak daha önce ulaklar herhangi bir ücret ödemedi beygir almaktayken, 1690 yılında yapılan reformla ulaklar menzil olmayan yerlerden yine ulak alabilmekte ancak kazâ ahalisine ücret ödemekteydiler. Bununla ilgili hüküm için bkz. Halaçoğlu, *Menziller*, s.16,187; BOA, MAD. 9920, s.77/2, (20 Cemaziye'l-Âhir 1142 / 10 Ocak 1730).

⁷⁸ Salomon Schweigger, *Sultanlar Kentine Yolculuk 1578-1581*, (Yay. Haz. Heidi Stein), (Çev. S. Türkis Noyan), İstanbul 2004, s.77-78

üzerlerinde bulunan taşra yöneticilerinin marifetiyle tedarik edileceği belirtilmektedir⁷⁹. Bu suretle reayanın tedirgin edilmemesini amaçlayan merkezî yönetim, ulaklık iddiasıyla reayayı kandırmak suretiyle, haksız yere beygir alanların takibini yapmakta ve küreğe mahkûm etmek gibi caydırıcı olabilecek türden ağır cezalar tatbik etmekteydi⁸⁰. Yine tüccar ve yolcuların mağdur olmaması için, hanlarda konaklayan tüccar ile sair yolcuların hayvanlarının ulaklar tarafından alınmaması hususunda da taşra yöneticilerine sık sık uyarı gönderilmekteydi⁸¹. Ancak incelenen döneme ait kanunnâmelerden, alınan tüm önlemlere rağmen, ulakların yol üzerinde bulunan reaya bıkkınlık verdikleri ve bunlardan bir kısmının da bulundukları bölgeleri terk etmelerine neden oldukları anlaşılmaktadır⁸².

Belgelerde ne zaman ve ne şekilde geliştiği tam takip edilememekle birlikte, XVII. yüzyılın ilk yarısının sonlarına doğru, menzil hizmetlerinin kazâ ahalilerine deruhte edilmeye başlanıldığı anlaşılmaktadır⁸³. Bu bağlamda, daha önce menzilci olarak bilinen reaya da yeni statüleriyle bağlantılı bir şekilde artık menzilkeş ve menzilciyân adıyla zikredilmeğe başlanılmıştır. Bu süreç sonunda söz konusu reayanın sorumlulukları da yalnızca menzil beygirlerinin masraflarının finanse

⁷⁹ Bununla ilgili hüküm şu şekildedir: “*Südde-i saadetinden Kırım Hanı Gazi Giray Hana varınca yol üzerinde vaki olan sancakbeylerine ve kadılara ve azep ağalarına ve dizdarlara ve iskele emînlerine hüküm ki; Hala din ve devlet ve namus-ı saltanatıma müteallik bir mühim için dergâh-ı muallâ kapucularından mehmed ve ali dörder nefer yoldaşlarıyla ve tayin-i müddet ile müşarinileyh han-ı damet maaliyeye irsal olunmuşlardır her kangınızın taht-ı liva ve kazasına ve kala ve iskelesine uğrarlar ise bir an ve bir saat tehir etmeyüb yarar ve tuvana olan beygirleriyle mi olur yüğrük koçi arabalarıyla mı olur yahud gemi ile mi olur her mahalde ve menzilde ne tarikle mümkün ve müyesser ise mezburları bervechi musaraat müşarinileyh hana ulaştırmak ve emîn ve selamet ve süratle varup gelmelerine ihtimam edilmesi avk ve tehir ve ihmâlin siyasetle cezalandırılmaya mucip ...*”. BOA, Mühimme (MD.) 73, s.356/780, (6 Muharrem 1004/ 11 Eylül 1595)

⁸⁰ BOA, MD. 10, s.320/ 517, (H. 978/ M. 1570-71).

⁸¹ Gence beylerbeyisine gönderilen hüküm ile Genceye gelen tüccar ve misafirlerin handa duran hayvanlarını ulak için aldırmayub, başka yerden beygir tedarik edilmesi emredilmiştir. MD. 70, s.51/108, (16 Cemâziye'l-âhir 1001 / 20 Mart 1593); Beçin kadısına: Milas kasabasında hanlara inen yolcuların ulaklar tarafından beygirleri alınmaması ve menzil olmayan yerlerde halktan beygirler tedarik olup, yolcuların beygirlerine dokunulmaması emri hilafına vaki müdahalenin meni hakkında bkz. MD. 69, hüküm 81, (28 Muharrem 1001 / 4 Kasım 1592).

⁸² Akgündüz, *Kanunnâmeler*, (Kanunî Devri Kanunnâmeleri II. Kısım), C. VI, s.409.

⁸³ Nitekim 1 Receb 1058/ 22 Temmuz 1648 tarihli hükümden anlaşıldığına göre: menzilci reaya olan Derkos Kazâsı ahalileri, ulakların yoğunluklarından, taleplerinden ve tavırlarından huzurları kaçmış ve maddî olarak da zarar görmüşlerdir. Bu olumsuz durumun ortadan kaldırılması hususunda söz konusu ahalinin tasarladığı çözüm, kendi kazâlarına oldukça yakın olan Eriha Kazâsı ahalisinin ya menzillerinin idaresi hususunda kendilerine yardımcı olmaları ya da bu kazâda bir menzil teşekkül ettirilmesi şeklinde olmuştur. BOA, MAD. 2773, s.65/2.

edilmesine yönelik olmuştur. Bu yeni düzenleme ile ahali, devlet tarafından kendilerine tevdi edilen beygir besleme vazifesini ittifakla yerine getirecektir. Bununla bağlantılı olarak bölge ahalisi, a'yân ve eşrafın önderliğinde, menzilhânede beslenecek beygirlerin sayısı ile bunların bakımlarının bir yıllık maliyetlerinin belirlenmesi yönünde hem görevli hem de yetkili olacaklardır.

XVII. yüzyılın sonlarına kadar olan dönemde, menziller ile ilgili çok az dokümanın bulunması mevcut olanların ise birçok soruyu cevapsız bırakması nedeniyle, menzilhânelerin finansmanı meselesi tam olarak takip edilememektedir. Yine bu cümleden olmak üzere, merkez tarafından menzil işleri kendilerine deruhte olunan kazâ halkının, kendi aralarından bir veya bir kaç kişiyi menzilci olarak atamalarının hukuksal bir zemini olup-olmadığı da tespit olunamamıştır. Ancak ilgili kayıtlarda bazı menzilhâneler için menzilcilerin isimlerinin kayıtlı olmasına, geri kalanlarında ise “*deruhde-i ahali*” şeklinde ibarenin bulunmasına bakılırsa, menzilci adı verilen görevlilerin ortaya çıkışlarının, ortak akıl neticesinde, taşrada şekillenmiş olduğu söylenebilir. Özellikle nüfusun yoğun olduğu kazâlarda ahalinin tümünün aynı anda menzil işlerini takip etmesi oldukça zor gözükmemektedir. Bu sebeple ahaliden yalnızca bir veya birkaç kişinin menzil işlerini takip etmesi, diğerlerinin de bir miktar ödeme yapması hem daha pratik hem de daha akılcıdır. Ayrıca devlet öncelikli olarak menzil işlerinin görülmesini, yani ulakların biran önce gönderildikleri yerlere ulaştırılmasını önemsemektedir. Bu durumda kazâ halkının kendi aralarından bir veya birkaç kişiyi, bir miktar para veya benzeri bir menfaat karşılığında menzil işlerini gördürmek için menzilci tayin etmelerinde de hukukî açıdan bir engel olmayacaktır.

1.2.2.Menzilhânelerin Ortaya Çıkışı

Menzilhânelerin kökenleri, Lütî Paşa'nın (sadâreti 1539-1541) ana yollar üzerinde resmî ulaşım ve haberleşme için beygir beslemekle görevlendirilmiş ve menzilci olarak zikredilen geri hizmet erbabını teşekkül ettirmesine dayanmaktadır. Osmanlı Devleti'nde resmî ulaşım ve haberleşme için kullanılan istasyonların “*menzilhâne*” olarak adlandırılmasına, ya da o şekilde zikredilmesine, ilk olarak

1698 yılında yapılan reform esnasında rastlanılmaktadır⁸⁴. Ancak sistemin kurumsallaşması ve merkezîleşmesi ise, henüz bu şekilde adlandırılmasından yaklaşık yedi yıl önce, 1691 yılında yapılan reforma dayanmaktadır⁸⁵. Söz konusu düzenleme ile hangi yol hattında ve hangi yerleşimlerde *muayyen* (sürekli) olarak menzil hizmetinin verileceği belirlenmiştir. Bunun dışında kalan yerleşimler ise *gayrimuayyen* (ya da belgelerdeki ifadeyle “*muayyen değildir*”) olarak tanımlanmıştır⁸⁶. Yani muayyen tanımından, masrafları ve gelirleri hesaplanan, esasları merkez tarafından belirlenen bir nizâma tabi olan menziller ya da daha belirgin bir ifadeyle menzilhâneler anlaşılmalıdır. Gayrimuayyen ifadesi ise ulakların uğramak zorunda kalabilecekleri herhangi bir kazânın üzerine yüklenmiş olunan menzil hizmetlerini tanımlamak için kullanılmıştır. Daha önce menzilhâne bulunan bir kazânın, menzilhânesi kapatılmak suretiyle, statüsü gayrimuayyen olarak değiştirilmekteydi⁸⁷. Bunun yanında gayrimuayyen olarak menzil hizmeti verilen bir yerleşim, ihtiyaçla orantılı olarak, ya geçici⁸⁸ ya da dâimî olarak menzil hizmetinin görüleceği bir menzilhânenin tesisi ile muayyen suretle işlerlik kazanmaktadır.

1691 yılında yürürlüğe konulan hususlar, hemen akabinde başlayan ve beş-altı yıllık bir süreçte, üç ayrı cephede birden sürdürülen savaşlar sebebiyle, tam manasıyla uygulanamamıştır⁸⁹. Ancak bu girişimin tamamen başarısız olduğu da söylenemez, çünkü bu tarihte muayyen ve gayrimuayyen olarak vasıflandırılan menzilhâneler, daha sonraki tarihlerde de bu statülerini korumuşlardır⁹⁰. Genel olarak

⁸⁴ BOA, MAD. 3169, s.2/1, (27 Şevval 1109 /8 Mayıs 1698).

⁸⁵ Belgelerdeki, “...yüziki tarihinde umûmen menziller tertîb ve tanzîm olundukda...” ifadesinden de anlaşılacağı üzere, 1102/1691 yılında yapılan düzenleme, menzilhânelerin tekrar tesis edildiği tarih olarak kabul görmüştür. KŞS. 58, s.201/1, (27 Zi'l-hicce 1177 / 27 Haziran 1764); BOA, C.NF. 2239, (17 Cemaziye'l-Ahir 1194 / 21 Mayıs 1780).

⁸⁶ Güneş Yağcı, “İznik Menzili”, s.22-23.

⁸⁷ Ancak bunlardan bazılarının statüleri ilk belirlendikleri şekliyle sabit kalmamıştır. Mesela: 1102/1691 tarihinde 4 menzil beygirinin beslendiği, “muâyyen” statüde olan İsmil Menzilhânesi, bir müddet sonra İsmil’in Konya’ya bağlanması üzerine bu vasfını yitirmiştir. KŞS. 58, s.201/1, (27 Zi'l-hicce 1177 / 27 Haziran 1764).

⁸⁸ Mesela İsmil’de muâyyen menzilhâne bulunmamaktadır. Ancak 1731 yılında Beyşehir Gölü’nün taşmasıyla bağlantılı olarak Konya ve Karapınar ‘da menzil hizmetlerinin yürütülememesi üzerine, her iki menzilhâneye yardımcı olması için İsmil’de yeniden bir menzilhâne tesis olunmuştur. KŞS. 52, s.262/1, (3 Muharrem 1144/ 8 Temmuz 1731).

⁸⁹ Heywood, “Via Egnatia”, s.143.

⁹⁰ Heywood, “Via Egnatia”, s.150.

bakıldığında, 1691 yılında yapılan düzenlemeler, teorik olarak, yaklaşık 100 seneyi kapsayan bir dönemde, bilhassa menzilhânelerin idaresi ve ulaklara beygir temin edilmesi esnasında uygulanan yöntemler açısından ayrıntılarına kadar aynı kalmıştır⁹¹. Bunlara ilaveten, XVIII. yüzyılda, özellikle menzilhânelerin statüsü veya idaresi hususunda bir anlaşmazlık meydana geldiğinde, 1691 yılında yapılan düzenlemelerin referans gösterilmek suretiyle çözüm üretildiği görülmektedir⁹².

1.3. MEKÂN ÖZELLİKLERİ

Menzilhânelerin isimlendirilmeleri, kuruldukları idarî birimlerin, yerleşimlerin ve mevkilerin adlarına göre olmuştur. Bu isimlendirmeler vasıtasıyla, menzilhânelerin hangi kazâ, köy veya mahalde hizmet verdikleri tespit edilebilmektedir. Ancak, ilgili belgelerde menzilhânelerin yerlerinin tespiti hususunda alanı daraltacak olan mahalle, mevki veya sair tanımlara dair açık bilgiler bulunmamaktadır. Bununla birlikte genellikle ana yolların kenarlarında kuruldukları ve gerekli hallerde mahkemelerin de bu hizmet için istihdam edilebileceği⁹³ bilgisinden hareketle, menzilhânelerin yerleşim yerlerinin ana girişleri üzerinde veya yeri çok iyi bilinen merkezî bir yerde kurulmuş oldukları söylenebilir.

Araştırma esnasında, birkaç menzilhâne istisna tutulursa, hiçbir belge veya yayında herhangi bir menzilhânenin hangi mahalle veya mevkide kurulduğunu gösterir net bir bilgiye tesadüf edilmemiştir. Ancak yerleşim bölgelerinden uzakta kurulanlar ile tesis olundukları noktalar yaklaşık olarak belirtilen menzilhânelerin yerlerinin tespiti hususunda, alanı daraltmak, hatta bazen tam yerlerini bile söyleyebilmek mümkündür. Bunlar genellikle kalelerde, palangalarda⁹⁴, metrük kervansaraylarda, köprü kenarlarında ve iskele civarlarında kurulan menzilhânelerdir.

Herhangi bir yerleşim bölgesinde bulunmayan menzilhânelerden birisi Revan'a 12 saat uzaklıkta bulunan Karbânsaray isimli menzilhânedir. Söz konusu menzilhâne,

⁹¹ Heywood, "Via Egnatia", s.152; Antonov, "Menzil Sistemi", s.933.

⁹² Örnek olarak bkz. KŞS. 58, s.201/1, (27 Zi'l-hicce 1177/ 27 Haziran 1764); BOA, C.NF. 2239, (17 Cemaziye'l-Ahir 1194 / 21 Mayıs 1780).

⁹³ Halaçoğlu, *Menziller*, s.43.

⁹⁴ Kayıtlardan anlaşıldığına göre Rumeli'de, Yanıkhisar (BOA, MAD. 9943, s.129/1), Üsküfçe (BOA, MAD. 9943, s.64/2) ve Eğridere (BOA, MAD. 9943, s.60/1) palangalarında birer menzilhâne bulunmaktadır.

Karbânsaray isimli eski hanın tamir edilerek menzilhâneye dönüştürülmesiyle meydana getirilmiştir⁹⁵. Yine Sohum, Faş ve Soğucak menzilhânelerinin de, aynı isimlerle anılan kalelerde tesis edildikleri anlaşılmaktadır⁹⁶.

Yerleri yaklaşık olarak belli olan menzilhânelerden ilki, Anadolu Sağ Kol üzerinde olup, Üsküdar'a 13 saat uzaklıkta bulunan Dil Menzilhânesi'dir. Hersek Kazâsı dâhilinde bulunan bu menzilhâne Dil İskeleyi civarında hizmet vermiştir⁹⁷. Bir diğeri ise Anadolu Orta Kol üzerinde Üsküdar'a 407 saat (2257 km) uzaklıkta bulunan Altunsuyu Menzilhânesi'dir. Kayıtlardan anlaşılabilirdiği şekliyle, söz konusu menzilhâne aynı isimle anılan köprünün üzerinde hizmet vermiştir⁹⁸. Bir başkası ise Anadolu Sol Kol üzerinde Üsküdar'a 201 saat (1143 km) uzaklıktaki Hacımurad Menzilhânesi'dir⁹⁹. Bu menzilhâne bir dönem aynı isimle anılan kale içinde hizmet vermiştir¹⁰⁰. Buradaki bilgilerden de anlaşılacağı üzere menzilhâneler genellikle kazâ merkezlerinde, bazen de eski hanların içinde ya da köprülerin bitiğinde veya bir iskele civarında kurulabilmektedir. Bunlara ilaveten ordu karargâhlarında sabit ya da orduyla birlikte hareket eden seyyar menzilhânelerin de hizmet verdikleri görülmektedir. Nitekim 1183 / 1769 yılında Abdülkadir isimli bir şahsın uhdesinde olan Ordu-yı Hümâyûn Menzilhânesi'nde 50 beygir beslenmektedir¹⁰¹.

Araştırma esnasında konuyla ilgili binlerce belge ve onlarca telif eser incelenmiş olup, menzilhânelerin ne tür yapılar oldukları veya müştemilâtlarında hangi ünitelerin bulunması gerektiği hususunda kesin veriler sunan herhangi bir belge veya bilgiye tesadüf olunmamıştır. Ancak ulaşılan verilerden yola çıkarak ve menzilhânelerin verdikleri hizmetle bağlantılı olarak ne tür yapılar olması gerektiği ya da olabileceği üzerine bir takım tahminler yapmanın mümkün olduğu anlaşılmıştır. Menzilhânelerin fizikî müştemilâtı hakkında en detaylı bilgi veren

⁹⁵ BOA, MAD. 8470, s.228/1, (26 Muharrem 1138 / 4 Ekim 1725).

⁹⁶ BOA, MAD. 10322, s.448-453

⁹⁷ BOA, MAD. 4108, s.20-21; BOA, MAD. 3858, s.46; BOA, MAD. 4034, s.50.

⁹⁸ BOA, MAD. 10492, s.329.

⁹⁹ BOA, MAD. 3217, s.62b; BOA, MAD. 4004, s.478-480.

¹⁰⁰ BOA, MAD. 8470, s.149/1, (30 Zi'l-hicce 1137 / 9 Eylül 1725).

¹⁰¹ BOA, C.NF. 497.

belgeler, 1698 yılında oluşturulan bütçe taslağı¹⁰² ve bu taslağın tablo halinde gösterildiği listelerden meydana gelmektedir¹⁰³. Ayrıca vefat eden Gebze menzilcisinin, 11 Zi'l-hicce 1141 / 18 Haziran 1729 tarihinde düzenlenen muhalefât kaydı¹⁰⁴ ile 1806 yılında Üsküdar ve Gebze menzilhânelerinin eşyalarıyla birlikte devirlerini ihtiva eden belgeden¹⁰⁵ hareketle menzilhânelerde kullanılan eşyalar hakkında da bir miktar fikir sahibi olunabilmektedir. Çalışmanın bu bölümünde, yukarıda belirtilen açıklamalar doğrultusunda, menzilhânelerin fizikî yapıları ve bu yapıların ne şekilde tefriş edilmiş olabilecekleri hakkında bazı tahminler ve değerlendirmeler yapılacaktır.

1.3.1. Menzilhânelerin Müştemilâtı

Menzilhânelerden beklenen hizmetlerin, kesintisiz ve nitelikli bir biçimde verilebilmesi, birçok etkenin yanında, bir takım altyapı ünitelerinin varlığı ve bunların sundukları imkânların kaliteleriyle doğru orantılıdır. Bu ünitelerin neler oldukları veya olacakları, büyüklükleri ve standartları hakkında şimdiye kadar herhangi bir bilgiye tesadüf olunmamakla birlikte, eldeki mevcut veriler vasıtasıyla, tahminî de olsa, bir menzilhâne panoraması oluşturmak mümkündür.

Menzilhânelerin aslî işlevleri, taşradan devlet merkezine ya da merkezden taşraya çeşitli işlerin ifası için gönderilen devlet görevlilerine binek hayvanı yani beygir temin etmektir¹⁰⁶. Bu sebeple menzilhânelerin müştemilatında bulunması gereken öncelikli ünite, menzil beygirlerinin beslendiği ahır veya ahırlardır. Yine beygirlerin beslenmesi için gerekli olan yemlerin saklanacağı kapalı bir alana ihtiyaç

¹⁰² BOA, MAD. 3169, s.2/1, (27 Şevval 1109 /8 Mayıs 1698).

¹⁰³ BOA, D.MKF. 28079, s.5; BOA, MAD. 10492, s.513.

¹⁰⁴ Söz konusu muhalefât kaydında iki farklı liste bulunmaktadır. Bunlardan ilki 21 Zi'l-ka'de 1141/ 26 Haziran 1729 tarihinde kaydedilmiş olunan Mehmed'in evinde bulunan eşyaların listesini göstermektedir. Diğeri ise 11 Zi'l-hicce 1141 / 8 Temmuz 1729 tarihinde Gebze Kadısı tarafından düzenlenmiş olup, menzilhânede kullanılan ve Mehmed'in mülkü olan beygir, beygir donanımları, tefriş eşyaları, mutfak eşyaları ile hububat ve samanın kayıtlı olduğu 36 kalemden oluşan diğer bir listedir. Çalışmanın bu bölümünde söz konusu kayıtlardan yalnızca menzilhânede insanlara ait mekânda kullanıldığı tespit olunan eşyalar değerlendirmeye tabi tutulacaktır. BOA, MAD. 10492, s.20, (11 Zi'l-hicce 1141 / 8 Temmuz 1729). Söz konusu belgenin orjinal metni için bkz. EK. VII; Bunun yanında Konya Menzilhânesi ile ilgili bir davada menzilhânede bulunan kilimlerden bahsedilmektedir. KŞS. 20, s.50/1, (1 Şa'bân 1085-31 Ekim 1674).

¹⁰⁵ BOA, D.MKF. 31174, (17 Safer 1221/ 6 Mayıs 1806).

¹⁰⁶ Halaçoğlu, *Menziller*, s.43.

duyulmaktadır ki; söz konusu alanların da ahırların içinde veya hemen yakınlarında bulunduğu tahmin edilmektedir. Bunun yanında menzilhânelerde menzilci ve hizmetli personelden oluşan bir miktar insanın hizmet verdiği bilinmektedir. Bu bilgiler paralelinde, menzilhânelerin müştemilâtında insanların konaklama, beslenme ve sair ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik tesis olunmuş ya da ayrıştırılmış bir mekânın bulunduğu tahmin edilmektedir.

Yukarıdaki bilgilerden hareketle bir menzilhânenin üç ayrı birimden meydana gelmiş olabileceği söylenebilir. Bunlardan ilki beygirlerin besleneceği ahır/ahırlar, ikincisi saman ve arpadan oluşan yemlerinin depolanacağı ambar ya da ahırlar, üçüncüsü ise insanların konaklama ve gündelik hayata dair sair ihtiyaçlarını giderebileceği mekânlardır. Bunun yanında yakın bir yerde menzilhânenin su ihtiyacını karşılayacak bir kuyunun veya başka bir su yapısının bulunuyor olması akla yatkındır. Yine insanların zarurî ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik olarak, menzilhâne yakınlarında bir de tuvaletin bulunması gerekmektedir.

Bunun yanında menzilhânelerin en geniş anlamıyla sahip oldukları bina müştemilâtının menzil hizmetlilerin kalabilecekleri ayrı odalar, mutfak işlevi gören diğer bir oda ve ortak kullanıma açık hamam ve tuvaletler ile bir kuyudan müteşekkil

oldukları yönünde bazı görüşler bulunmaktadır¹⁰⁷.

Menzilhânelerin fizikî yapılarının tanımlanmasında en önemli sorun beygirlerin beslendiği ahırların, hayvan yemlerinin saklandığı depoların ve insanların konakladığı mekânların aynı bina içinde olup-olmadıkları meselesidir? Bunun yanında artık kullanılmayan kervansarayın onarılmak suretiyle menzilhâneye dönüştürüldüğü de görülmektedir. Ancak bununla ilgili yalnızca bir örnek bulunmakta olup, bundan yola çıkarak bir genelleme yapılması da doğru değildir¹⁰⁸. Kaldı ki; ülkenin genelindeki menzilhânelerin fizikî alt yapı bakımından bir birinin aynısı olduğu da düşünülmemelidir¹⁰⁹. Bu sebeple eldeki kısıtlı veriler kullanılmak suretiyle, menzilhânelerin müstemilâtı hakkında bir takım varsayımlarda bulunulacaktır.

Bunlardan ilki menzilhânelerin büyükçe bir ahır içinde şekillendirilmiş olması

¹⁰⁷ Halaçoğlu, "...menzillerin müstemilâtında, tıpkı hanlarda olduğu gibi çeşitli birimler yer almakta idi. Bu cümleden olarak, menzil hizmetlileri ile ulakların kalacakları odalar, mutfak, hamam, ahır, atların yem, saman ve ot gibi ihtiyaçları ve bunların konulduğu anbarlar, kuyu ve çeşme, nalbant, menzilhânelerin ve ulakların oturup dinlenebilecekleri hayme ve helâ gibi unsurlar ilk akla gelenlerdir. Müstakil olmayan, yani bir han veya kervansarayın içinde yer alan menzillerde ise, yukarıda sayılan birimler ticaret erbabıyla müşterek olarak kullanılmıştır. Müstakil menzillerde, yer yer, atların konuldukları ahır ile yem, saman ve otun konulduğu anbarlar kiralananmıştır." şeklinde bir yorum geliştirmiştir. *Menziller*, s.177; ancak belgeler üzerinde yapılan tetkikte bu birimlerden yalnızca ahır ve ambarların varlığı teyit edilebilmiştir. Yine tereke kayıtlarından hareketle menzilhânelerde insanların konakladıkları, yemek yedikleri hatta ibadet ettikleri bile anlaşılabilmektedir. Ancak Karbansaray Menzilhânesi hariç hiçbir menzilhânelerin han veya kervansaray içinde bulunduğu dair bir bilgi bulunmadığı gibi, Halaçoğlu'nun oldukça geniş müstemilâtı olduğu yönündeki fikrini destekleyici herhangi bir belge ve bilgiye tesadüf olunmamıştır. Halaçoğlu menzilhânelerin müstemilâtı hakkında fikir beyan ederken muhtemelen şehir merkezlerinde hizmet veren hanların fizikî yapılarından esinlenmiş olmalıdır. Nitekim bu hanlar şu şekilde tarif edilmektedir. "...kentlerdeki hanlar temizdir ve yapıları daha iyidir. Çoğunun içlerinde küçük bir de cami yapılmıştır. Çeşme genellikle avlunun ortasında, helâlâr çevrededir. Yatak odaları büyük koridor boyunca sıralanır ya da iyi aydınlatılmış koşuhalarda uyunur. Vakıf hanlarında tek yapılan ödeme kapıcıya verilen bahşıştır. Diğer hanlarda da ucuza kalınır, rahat edebilmek ve yemek pişirebilmek için oda tutmak gerekir. Alışveriş uzak değildir. Hemen kapının önünden et, balık, ekmek, meyve, zeytinyağı, tereyağı, ağızlık, tütün, kahve kandil ve oduna kadar her şey alınabilir..." Joseph de Tournefort, *Tournefort Seyahatnamesi*, (Çev. Ali Berktaş, Teoman Tunçdoğan), İstanbul 2005, 61-62.

¹⁰⁸ Bu menzilhâne Üsküdar'a 328 saat uzaklıkta bulunan, Kars ile Revan arasındaki yol üzerinde hizmet veren Karbansaray Menzilhânesi'dir. Karbansaray ismindeki metrûs han tamir edilmek suretiyle menzilhâneye dönüştürülmüştür. *BOA, MAD. 8470*, s.228/1, (26 Muharrem 1138/ 4 Ekim 1725); *BOA, MAD. 10492*, s.483.

¹⁰⁹ Araştırma esnasında Üsküdar'dan başlayıp, güneyde Halep ve Şam'a, güney-doğuda Bağdat'a, doğuda Kirmanşah ve Revan'a, kuzeydoğuda Tiflis'e kadar uzanan sahada bulunan 166 civarında menzilhâne incelenmiştir. Böylesi geniş bir alanda, tüm menzilhânelerin fiziksel özelliklerinin ve imkânlarının aynı olamayacağı düşünülmektedir.

ihtimalidir. Bu durumda menzilhânelerin, ana yollar üzerinde bulunan kervansaraylarda olduğu gibi, ortasına atların bağlandığı büyük bir ahırdan ve bu ahırın iç duvarlarına bitişik şekilde (sürekli olarak burada ikamet eden menzilhâne görevlilerinin ve ulakların konaklama, yemek yeme ve sair ihtiyaçlarını gidermeleri için) inşa edilmiş bir sekiden meydana gelmiş olmalıdır¹¹⁰. Söz konusu ahırın içindeki uygun bir köşe veya boş bir alanın da beygirlerin yemlerinin saklandığı bir depoya dönüştürülmesi ve yakınlarda bulunan daha küçük bir ahırın da samanlık veya ambar gibi kullanılmış olması ihtimal dâhilindedir¹¹¹.

İkinci varsayım, menzilhânenin ana binasının insanların ikamet etmesine imkân tanıyan bir odadan meydana geldiği¹¹², hayvanların beslendiği ahırlar ile yem ve samanın konulduğu ambarların yine bu odaya yakın bir veya birkaç ahırdan oluşabileceği yönündedir.

Üçüncü varsayım ise, büyükçe ahır bulunan bir ev veya konağın kiralanmak suretiyle menzilhâneye dönüştürülmüş olması ihtimalidir¹¹³. Nitekim bu şekilde

¹¹⁰ “...Vakıf hanları uzun ya da kare biçimli, tahıl ambarlarına benzeyen yapılardır. İçlerinde duvara raptedilmiş, yaklaşık üç ayak yüksekliğinde ve altı ayak genişliğinde bir kerevet vardır; alanın geri kalan bölümü atlara, katırlara ve develere ayrılmıştır. Kerevet insanlara hem yatak, hem masa hem de mutfak görevi yapar. Birbirleri arasında 7 ya da 8 ayak uzaklık bulunan ve herkezin bir tencere kaynatıldığı birçok küçük ocak yapılmıştır. Çorba hazır olduğunda, bir örtü serilir ve herkes terziler gibi bağdaş kurarak örtünün çevresine sıralanır. Yemekten sonra hemen yatak hazırlanır; bunun için halısını yaymak ya da açılır kapanır karyolasını ocağın yanına yerleştirmek, çevresine de koşum takımlarının ve elbiselerini koymak yeterde artar bile; atın eğeri yastık, kaput ise çarşaf ve örtü görevi yapar; işin kolay yanı da, sabah kerevetten inmeden ata binmektir: çünkü üzengiler kerevetle aynı düzeyde bulunmaktadır...” , bkz. Tournefort, *Tournefort Seyahatnamesi*, 61-62. Yine Kars ile Revan arasında olup, Revan’a 12 saat uzaklıkta bulunan Karbânsaray nam mahalde bulunan eski bir hanın tamir olunmak suretiyle menzilhâneye dönüştürüldüğü görülmektedir. *BOA, MAD. 8470*, s.228/1.

¹¹¹ Tereke kaydında yer alan listede “mevcud saman” ve “menzil-i mezburun karşusunda sagir damında mevcud saman” şeklinde ibareler kaydedilmiştir. *BOA, MAD. 10492*, s.20, (11 Zi’l-hicce 1141 / 8 Temmuz 1729); Ayrıca bütçe giderlerinin hesaplanması esnasında menzilhâne, samanlık ve ambarın kira masrafları birlikte gösterilmiş olmakla birlikte, söz konusu birimler aynı sütünde tek kaydedilmiştir. *BOA, MAD. 3169*, s.6; *BOA, D.MKF. 28079*, s.5; *BOA, MAD. 10492*, s.513.

¹¹² 1692 yılında görülen bir alacak davasında, davacı olan şahıs menzilhâneye geldiğini “...Sefer Beşe menzilci iken ben odasına nüzul eylediğimde...” şeklinde ifade etmektedir. *KŞS. 37*, s.241/1, (14 Şa’bân 1103 / 1 Mayıs 1692).

¹¹³ Büyükçe bir evin bahçesinde inşa edilmiş ahırların bile rahatlıkla 200 beygir alabileceği bilgisinden yola çıkılarak, ahaliden kiralanmış ev veya konakların menzilhâneye dönüştürülmüş olabileceği tahmin edilmektedir. Nitekim Kral I. Ferdinand tarafından Osmanlı Devleti’ne gönderilen elçilik heyetiyle birlikte yolculuk yapan Hans Dernschwam Yagadina’da konakladığı Derviş Bey’in evinin avlusunda bulunan ahırın rahatlıkla 200 atı alabileceğinden bahsetmektedir. Hans Dernschwam, *İstanbul ve Anadolu’ya Seyahat Günlüğü*, (Çev. Yaşar Önen), Ankara 1987, s.24.

oluşturulan bir menzilhâne aynı avlu içinde bulunan ev, hayvan ahır ve samanlıktan meydana gelmiş olur ki, bu şekilde amacına göre ayrıştırılmış mekânların kullanım pratikliği açısından daha uygun olacağı aşîkârdır.

Araştırmanın tarihî sınırları içinde, incelenen menzilhânelerin bir kısmının büyükçe bir ahırdan meydana geldikleri, diğerlerinin ise ahır ve sair müstemilâtları olan büyükçe evlerden devşirildikleri tahmin edilmektedir. Yine, nadiren yapılan bir uygulama olmakla birlikte, eski bir han veya kervansarayın da tamir edilmek suretiyle menzilhâneye dönüştürüldükleri görülmektedir.

Bu araştırma esnasında, çok istenilen fakat bir türlü tespit edilemeyen diğer bir husus ise menzilhânelere dönüştürülen ahır veya evlerin mülkiyetlerinin kimlere ait olduğu meselesidir. Menzilhânelerin işletme maliyetleri içinde, menzilhâne, samanlık ve ambar olmak üzere, üç ayrı bina/mekânın kirasından bahsedilmektedir¹¹⁴. Menzilhâne binasının ve bu binaya bağlı müstemilâtların kira yoluyla temin edilmesi için bütçelerden pay ayrılmasına bakılırsa, söz konusu binaların mülkiyetlerinin kamuya ait olmadığı rahatlıkla söylenebilir. Araştırma esnasında menzilhâneye dönüştürüldüğü varsayılan ahır veya binaların hangi şahıslardan kiralandıkları, kiralalarının miktarları ve bu kira ücretlerinin nasıl ödenecekleri/ödendikleri hakkında en ufak bir bilgiye bile tesadüf edilmemiştir.

Son birkaç paragrafta belirtilen hususları, sonuç mahiyetinde özetlemek gerekirse; menzilhâne olarak kullanılan bina veya ahırların bir kısmının veya tamamının, bazı yerlerde menzilcilere ait oldukları¹¹⁵, bazı yerlerde ise sair şahıslardan kiralandıkları, ancak her iki durumda da mülkiyetlerinin özel şahıslara ait olduğu söylenebilir¹¹⁶.

Çalışma esnasında tesadüf olunan belge ve bilgiler, menzilhânelerin müstemilâtlarını ve menzilhâne olarak kullanılan yapıların mülkiyetlerinin kimlere ait olduklarını aydınlatmaya şimdilik yeterli gelmemektedir. Yukarıda da belirtildiği

¹¹⁴ BOA, MAD. 3169, s.2, 3, 6; BOA, MAD. 10492, s.513; BOA, D.MKF. 28079, s.5.

¹¹⁵ 1638 yılında ulak olarak Şam'dan İstanbul'a geldiğini belirten Evliya Çelebi, gecenin bir yarısında geldikleri Gebze'de de Acem adlı menzilcinin evinde konakladıklarından bahsetmektedir. Evliya Çelebi, *Seyahatname*, C.III-IV, s.56.

¹¹⁶ BOA, MAD. 3169, s.2/1, (27 Şevval 1109 /8 Mayıs 1698); BOA, MAD. 10492, s.513; BOA, D.MKF. 28079, s.5.

üzere incelemenin yapıldığı dönem zarfında, Alacahan'da menzilhâne inşa edilmesi yönündeki hüküm hâricinde, herhangi başka bir yerde menzilhâne inşa olunduğuna dair bir bilgiye tesadüf edilmemiştir¹¹⁷.

1.3.2. Menzilhânelerin Tefrişinde Kullanılan Eşyalar

Araştırma esnasında, menzilhânelerin tefrişi ve gündelik hayatın bir takım ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik olarak kullanılmış olunan eşyaların isimleri, nitelikleri ve miktarlarıyla ilgili olarak iki belgeye tesadüf olunmuştur. Söz konusu belgelerden ilki 6 Mayıs 1729-6 Mayıs 1730 tarihleri arasında Gebze Menzilhânesi'ne menzilci tayin olunan Mehmed isimli şahsın görevi esnasında vefat etmesi üzerine, 11 Zi'l-hicce 1141 / 18 Haziran 1729 tarihinde düzenlenen muhalefât kaydıdır¹¹⁸. İkincisi ise Üsküdar ve Gebze menzilhânelerini deruhde eden menzilcinin azledilmesine bağlı olarak, 17 Safer 1221 / 6 Mayıs 1806 tarihinde düzenlenen devir belgesidir¹¹⁹. Söz konusu belgelerdeki verilerden hareketle Anadolu ve Rumeli'deki tüm menzilhânelerde bulunan ya da bulunması muhtemel olan eşyaların bir genellemesi yapılmayacaktır. Çünkü bu eşyaların nitelikleri ve sayıları bölgeden bölgeye değişiklik göstermiş olmalıdır. Ancak Üsküdar ve Gebze

¹¹⁷Alacahan'da imar olunacak derbendle ilgili bir hükümde; burada bir menzilhânenin de bina olunması emredilmektedir. Ancak söz konusu fermânın içeriğinde, menzilhâne olarak kullanılacak yapının planı, hangi malzemelerden inşa edileceği ve mülkiyetinin kime ait olacağı hakkında, küçük de olsa bir bilgi bulunmamaktadır. *BOA, MAD. 8470*, s.401/1, (15 Şa'bân 1140/ 17 Mart 1728).

¹¹⁸Söz konusu muhalefât kaydında iki farklı liste bulunmaktadır. Bunlardan ilki 21 Zi'l-ka'de 1141/ 26 Haziran 1729 tarihinde kaydedilmiş olunan Mehmed'in evinde bulunan eşyaların listesini gösterir kayıttır. Diğerisi ise 11 Zi'l-hicce 1141 / 8 Temmuz 1729 tarihinde Gebze Kadısı tarafından düzenlenmiş olup, menzilhânede kullanılan ve Mehmed'in mülkü olan beygir, beygir donanımları, tefriş eşyaları, mutafak eşyaları ile hububat ve samanın kayıtlı olduğu 36 kalemden oluşan diğer bir listedir. Çalışmanın bu bölümünde söz konusu kayıtlardan yalnızca menzilhânede insanlara ait mekânda kullanıldığı tespit olunan eşyalar değerlendirmeye tabi tutulacaktır. *BOA, MAD. 10492*, s.20, (11 Zi'l-hicce 1141 / 8 Temmuz 1729); Bunun yanında Konya Menzilhânesi'ni ortaklaşa idare eden iki menzilciden birinin ölmesi üzerine şirket akitleri bozulmuş olup, bununla ilgili davada menzilhânede bulunduğu belirtilen kilimler de davaya konu olmuştur. *KŞS. 20*, s.50/1, (1 Şa'bân 1085 / 31 Ekim 1674).

¹¹⁹Giridî Hüseyin isimli menzilci belirtilmeyen bir sebeple azledilmiş, idare etmekte olduğu Üsküdar ile Gebze menzilhânelerinde bulunan ve mîrî sermayeye dönüştürülmek suretiyle yeni tayin olunan Hancızâde Mehmed Ağa'ya intikâl eden eşya ve hububatın listesi düzenlenmiştir. Bu eşyaların tamamı 60 kalem olup, 21 kalemi Üsküdar Menzilhânesi'nde, 39 kalemi ise Gebze Menzilhânesi'nde kayıtlıdır. Bu 60 kalem listeden insanlar tarafından kullanıldığı tespit olunan eşyalar değerlendirilecektir. Söz konusu eşyalar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. *BOA, D.MKF. 31174*, (17 Safer 1221/ 6 Mayıs 1806).

menzilhânelerinin hem İstanbul'a çok yakın bir konumda bulunmaları, hem de konumları itibarıyla en yoğun menzilhâneler olmaları sebebiyle, en iyi tefriş edilmiş ve en fazla eşyanın bulunduğu menzilhâneler oldukları düşünülmektedir. Tüm yetersizliğine rağmen, başka kaynaklara tesadüf olunmadığı için, menzilhânelerin ne şekilde tefriş edilmiş olabilecekleri, söz konusu kayıtlardan azâmi ölçüde istifade edilmek suretiyle, imkânlar nispetinde izah edilmeye çalışılacaktır.

Yukarıda, menzilhânelerin mekânsal özelliklerinin tanımlanması esnasında, insanların oturup-kalktığı, dinlendiği ve belki de personelin daimî olarak ikâmet ettiği bir mekânın varlığından bahsedilmişti. Menzilhânelerin aslî fonksiyonu ulaklara ve sair devlet görevlilerine binek temin etmek olduğuna göre, söz konusu mekânlarda personel ve ulaklara sunulan imkânların sadece zarurî ihtiyaçlara yönelik oldukları tahmin edilmektedir¹²⁰. Ancak menzilhânelerde bulunan eşyalar gruplandırıldıkları zaman konaklama (oturma, yaslanma ve uyuma), beslenme (hazırlama ve servis edebilme), aydınlanma, temizlik, ibadet gibi gündelik hayata dair birçok ihtiyacı giderebilecek nitelikte oldukları anlaşılmıştır. Bunun yanında menzilhânelerde, kahve tüketimi gibi, zarurî olmayan ihtiyaçların bile giderilmesine imkân tanıyan eşyalar bulunmaktadır. Menzilhânelerde kullanılan eşyaların isimleri ve kullanım alanları aşağıda tablo üzerinde gösterilmiştir.

Tablo I: Gündelik İhtiyaçların Giderilmesi İçin Menzilhânelerde Kullanılan Eşyalar

Adı	İşlevi	Miktarı	
		1729	1806
Beylik ¹²¹	Örtünme	1	6
Cezve (cezbe)	Kahve pişirme	-	1
Fıçı	Saklama kabı	-	1
Fincan	Kahve servisi	-	8
Leğen, İbrik ¹²²	Temizlik	1	2

¹²⁰Çünkü ana yollar üzerinde ve özellikle yolcuların günlük ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik inşa edilmiş kervansaraylar da bile sağlanan imkânlar oldukça kısıtlıdır. Bu imkânlar yatak olarak kullanılan bir kilimini serilebileceği kuru bir zemin ile yemek pişirmek ve ısınmak için yakılabilecek bir ocaktan ibarettir. Yine binek hayvanını görebileceği bir noktaya bağlamak da kervansaraylarda sunulan imkânlar arasındadır. Bunun yanında yolcuların, hayvanları için gerekli olan arpayı ve kendileri için de yiyecek temin edebilecekleri küçük dükkânlar bulunmaktadır. Karl Tebly, *Dersaadet'te Avusturya Sefirleri*, Ankara 1988, s.102-103.

¹²¹ Bir tür battaniyedir. Yaşar Çağbayır, *Ötüken Türkçe Sözlük*, C.I, İstanbul 2007, s.574.

Yastık(Kadife)	Yaslanma	-	8
Kahve Güğümü	Kahve pişirme	-	1
Kahve İbrığı	Kahve servisi	-	1
Kâse	Servis	-	1
Kefçe (Kepçe)	Karıştırma ve servis	-	1
Kilim	Döşemelik	8	-
Körük (Ocak)	Ateş yakma	5	-
Leğen (Çorba)	Yemek servisi	1	-
Lenger ¹²³	Yemek servisi	-	2
Maşa	Ateşi karıştırma	1	-
Minder	Oturma veya Yaslanma	7	12
Minkal	Tekne	-	2
Sacayak	Piştirme Aparatı	4	-
Sahan	Piştirme, ısıtma	3	5
Seccade (Halı)	İbadet amaçlı örtü	-	1
Sini	Servis gereci	-	2
Sitil ¹²⁴	Taşıma ve saklama	3	-
Şamdan	Aydınlatma gereci	1	2
Şilte	Oturma	-	2
Tava (Tabe)	Piştirme	2	1
Tencere	Piştirme	17	4
Velense ¹²⁵	Döşemelik veya örtü	1	-
Yastık (Beledî)	Yaslanma	14	12
Yastık (Baş)	Yatma	-	2

1729 yılında vefat eden Hasan'ın idare ettiği dönemde Gebze Menzilhânesi'nde konaklama (oturma, yaslanma, yatma) amaçlı kullanılan eşyaların çoğu, tereke defterine eski (köhne) olarak kaydedilmiştir. Ebatları belirtilmemekle birlikte, bunların sekiz kilim, ondört beledî (yerel) yastık, yedi minder, örtü olarak kullanılabilecek bir velense ve bir beğlik çuka, yine yere serilebilecek bir orta

¹²² Leğen ve ibriğin birlikte kaydedilmesi durumunda, bunun genellikle abdest almaya yönelik kullanılan eşyayı nitelediği belirtilmektedir. Colette Establett ve Jean-Paul Pascual, “Şam’da 17. Yüzyıl Sonu ve 18. Yüzyıl Başlarında Bardak, Tabak ve Kapkacak”, *Soframız Nur Hanemiz Mamur Osmanlı Maddi Kültüründe Yemek ve Barınak*, (Editörler: Suraiya Faroqhi, Christoph K. Neumann), (Çev. Zeynep Yelçe), İstanbul 2006, s.211

¹²³ Lenger, yayvan ve kenarları geniş büyük bakır kaptır. Zeynel Özlü, “XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Gaziantep Mutfağı”, *Milli Folklor Uluslar Arası Kültür Araştırmaları Dergisi*, S. 72, Ankara 2006, s.123.

¹²⁴ Sözlükte “Kulplu bakır, su kabı” olarak tanımlanmıştır. Bkz. Cem Dilçin, *Yeni Tarama Sözlüğü*, Ankara 1983, s.189.

¹²⁵ Bir yüzü tüylü, kalın ve ağır battaniye’dir. Çağbayır, , *Ötüken*, C.V, s.5105; Rumeli’de yapılan bir çeşit kalın örtü. Bohçaları örtmek ve yatak çarşafı olarak değerlendirilebilmekle birlikte, kaba dokunmuş olanları at örtüsü olarak kullanılmaktadır. Orhan Kılıç, “Harputlu Hacı Osman’ın 1725 Tarihli Terekesi ve Düşündürdükleri”, *Turkish Studies*, e-dergi, www.turkishstudies.net, vol. 2/1, Winter 2007, s.19.(dipnot 1).

keçeden ibaret oldukları anlaşılmaktadır. Bu eşyalara göre 1729 yılında menzilhânenin iç görüntüsü tahayyül edildiğinde muhtemel manzara şu şekilde olmalıdır: Zeminin hemen üstüne serilmiş sekiz kilim vasıtasıyla iç mekânın tamamı kaplanmıştır. Duvar kenarlarına paralel olacak şekilde kilimlerin üzerlerine yerleştirilen yedi minder ve bu minderlerin arkalarına dayanılan on dört yastık vasıtasıyla, yaslanarak oturulabilecek bir mekân oluşturulmuştur. Her birinden birer adet bulunan beylik, velense ve keçe de çok amaçlı kullanılabilecek türden örtülerdir. Nitekim gece olduğunda yatak gibi kullanılan minderlerin üzerinde uyuyan kimselerin de bunları üzerlerine örtmeleri kuvvetle muhtemeldir.

1806 yılında Üsküdar Menzilhânesi'nde tefriş eşyası olarak bir kilim, bir keçe, yirmi bir beledî yastık ve bir iskemle; Gebze Menzilhânesi'nde ise sekiz kadife yastık, on iki beledî yastık, bir minder, altı beylik, yedi köhne keçe, iki baş yastığı ve iki şilte bulunmaktadır. Belirtilen eşyalar 1729 yılında menzilcinin terekesinde kayıtlı bulunanlarla kıyaslandıklarında, 1806 yılında kullanılanların daha ayrıntılı oldukları anlaşılmaktadır.

1729 yılında Gebze Menzilhânesi'nde mutfak araç-gereci olarak kullanılabilecek eşyalardan yemek pişirmeye yarayacak dokuzu büyük (kebir), sekizi orta olmak üzere onyedî tencere ve iki el tavası (el tâbesi)¹ daha çok ısıtmak amaçlı kullanılan üç sahan ve çorba kaynatmaya yarayan bir çorba lengeri bulunmaktadır. Ocağa konulacak tencere ve sahanları ateşin üzerine yerleştirmeye yarayan biri büyük diğer üçü ise küçük olmak üzere dört sacayağı bulunmaktadır. Yine ocağı tutuşturmak ya da gerektiğinde alevleri canlandırmak için kullanılan beş ocak körüğünün var olduğu görülmektedir. Ocakta dağılan közleri toplamak veya ocağı karıştırmak için kullanılabilecek bir büyük (kebir) maşa bulunmaktadır.

Sabah ateş yakılmak istenildiğinde, beş ocak körüğünün birinden; közler karıştırılacağı ya da ateşten bir şey alınacağına büyükçe bir maşadan istifade etmiş olmalıdırlar. Sabah çorbası kaynatılacağına dokuzu büyük sekizi ise orta olmak üzere on yedi tencereden, pişirilecek çorbanın miktarına göre, yeterli sayıda ve uygun büyüklükteki tencere/tencereleri seçilmesi gerekecektir. Tencere veya tavaları ateşin üzerinde sabitlemeye yarayacak biri büyük üçü ise küçük olmak üzere dört tane de sacayağı bulunmaktadır. Yine çorbanın servisi için, oldukça büyük olduğu

tahmin edilen, çorba leğeni kullanılmış olmalıdır. Bunun yanında sahanda yumurta yapacaklarında ellerinde bulunan iki el tavaından birini, soğuyan çorbayı tekrar ısıtmak istediklerinde ise üç sahandan birini bulundukları yerden almaları yeterlidir. Kirlenen tencere, tava ya da sahanların yıkanması ile sair temizlik işlerinde kullanılacak suyun temini ise, muhtemelen üç sitilin kaynaktan doldurulmasıyla sağlanmıştır.

1806 yılında düzenlenen devir belgesinde kaydedilmiş mutfak gereçlerinden Üsküdar Menzilhânesi'nde bulunan eşyaların hem cins hem de miktar bakımından, herhangi bir işlevi yerine getirmek açısından, yetersiz oldukları anlaşılmaktadır. Üsküdar Menzilhânesi'nde mutfak gereci olabilecek yalnızca üç kalem eşya bulunmaktadır. Bunlar birer adet olmak üzere maşa, tava (tabe) ve kefçedir. Devir işleminin yapıldığı dönemde Giridî Hüseyin isimli şahıs hem Üsküdar hem de Gebze Menzilhânesi'ni birlikte işletmekteydi. Bu süreç zarfında Hüseyin, Gebze Menzilhânesi'ni asıl konaklama merkezi yapmış olmalıdır. Çünkü Gebze Menzilhânesi'nde kullanılan eşyalar hem daha nitelikli, hem de sayıca Üsküdar Menzilhânesi'nde bulunanlardan çok fazladır. Buna göre Giridî Hüseyin'in işletmeciliği altında menzilhânelerde kullanılan mutfak gereçleri; kapaklarıyla birlikte dört tencere (tencere ma'a kapak), bir tava (tabe), beş sahan, sekiz sahan kapağı, iki lenger, iki sini, bir kahve güğümü, iki kahve ıbrığı, bir cezve (cezbe), sekiz fincan, bir maşa, bir kâse, bir kefçe ve bir pirinç fıçısından oluşmaktadır¹²⁶.

1729 ve 1806 yıllarına ait eşyalar, mutfak gereçleri açısından kıyaslandıkları zaman, 1729 yılında yemek pişirmeye yarayan tencere sayısının oldukça fazla olduğu anlaşılmaktadır. Yine bu tencereleri ocağa yerleştirmeye yarayan dört sacayağı, ateşi canlandırmak için beş ocak körüğü ile ateşi karıştırmaya yarayan bir de maşa bulunmaktadır. Yaklaşık 80 yıl sonrasında aynı menzilhânede yemek pişirmekle ilgili eşyalarda, nitelik ve nicelik yönünden azalma olmasının sebepleri hakkında mantıklı bir izah yapmak mümkün gözükmemektedir. 1806 yılında kullanılan mutfak eşyalarından özellikle kahve pişirmeye ve servis yapmaya yarayan eşyaların nitelik ve nicelik olarak (iki kahve ıbrığı, bir kahve güğümü, bir cezve ve sekiz fincan) öne

¹²⁶ BOA, D.MKF. 31174, (17 Safer 1221/ 6 Mayıs 1806).

çıktığına bakılırsa, bu dönemde menzilhânelerde kahve servisinin ve tüketiminin yaygınlaştığı söylenebilir.

Menzilhânelerde bulunan görevliler ya da ulaklar el-yüz yıkamak ya da abdest almak istediklerinde bir köşede bulunan leğen ve ibriği kullanmış olmalıdırlar. Nitekim 1729 ve 1806 yıllarında Gebze Menzilhânesi'nde birer adet leğen ve ibrik takımı bulunduğu görülmektedir¹²⁷. İslâm dininde ibadet edilecek mekânın temiz olması yeterli gelmekle birlikte, cami ve mescidlerin dışında namaz kılınacağına, genellikle yere seccade adı verilen örtünün serildiği bilinmektedir. Nitekim 1206 yılında Gebze Menzilhânesi'nde halıdan mamül bir seccade bulunmaktadır. Nihayet güneşin batıp, havanın kararması üzerine, menzilhânenin içini aydınlatmak için de şamdan yakılmış olmalıdırlar. Çünkü hem 1729 hem de 1806 yılında Gebze Menzilhânesi'nde birer şamdanın kayıtlı bulunduğu görülmektedir.

1830'lı yıllarda Anadolu'yu gezerek, yolculuğu esnasında oluşan gözlemlerini kaydeden Moltke'nin bu hususla ilgili kısa notu, yukarıda ana hatlarıyla belirttiğimiz eşyaların bir ulağın hizmetine ne şekilde sunulmuş olabileceği hakkında fikir vermektedir. Moltke gözlemlerini şu şekilde özetlemektedir: “...*Binici hemen geniş çizmelerini çıkarır, ocağın başına yastıklara dayanarak uzanır. Leğenle ibrik getirilir ve hemen onun arkasından tabaksız, fakat küçük bir ayağı bulunan (zarf) denilen bir fincanla şekersiz ve sütsüz, telvesi içinde kahve sunarlar. Sonra çubuklar ortaya çıkar, nihayet önüne meşin bir sofra serilir ve üzerine bir sahan pilav oturturulur. Hemen bunun arkasından da herkez üzerindeki elbiseyle yatıp uyur...*”¹²⁸.

1.4. MENZİLHÂNELERİN PERSONELİ

Maliyetlerin gösterildiği gider kayıtlarından, menzilhânelerde dört farklı zümrenin görev yaptığı anlaşılmaktadır. Bunlardan aşçı ve odacılar idarî binaya ait işleri görür; seyisler beygirlerin bakımlarını sağlar; sürücüler ise ulaklara bir sonraki menzilhâneye kadar nezaret ederek ve dönüşlerinde de menzilhânelerine ait

¹²⁷ Establett-Pascul, “Bardak, Tabak ve Kapkacak”, s.211

¹²⁸ Helmuth Von Moltke, *Moltke'nin Türkiye Mektupları*, (Çev. Hayrullah Örs), İstanbul 1969, s.23.

beygirleri geriye getirirlerdi. Söz konusu görevliler yaptıkları işlerin mahiyetine göre, iç personel ve sürücüler olmak üzere, iki ayrı başlık altında aşağıda incelenecektir.

1.4.1. İç Personeli

Bu araştırma esnasında, menzilhânelerin görevli kadrosu ile ilgili tatmin edici bilgilere ulaşılamamıştır. Söz konusu görevli kadrosunun varlığına dair bilgiye yalnızca menzilhânelerin maktû'ât değerlerinin hesaplanması için geliştirilen malî modelin incelenmesi esnasında tesadüf olunmuştur. Bu bilgiye göre menzilhânelerde, iç personel olarak nitelendirilecek görevlilerden, atların bakımını yapan ahur kethüdalarının¹²⁹ veya seyislerin, odaların temizliğini yapan odacıların ve yemek pişiren aşçıların istihdam edilmiş olabileceği söylenebilir. İç hizmetlilerinin ücretleri ile menzilhânelerin diğer giderleri, beygir masraflarına dâhil edilerek¹³⁰ hesaplanmaktadır. Ancak herhangi bir menzilhâneye itibârî olarak tayin olunan kaçar adet beygir için bu görevlilerden kaç kişi istihdam edilmesi gerektiğine ya da istihdam edilmiş olduğuna dair bir bilgiye tesadüf olunmamıştır. Devlet tarafından itibârî olarak bir mîrî beygir takdir olunan menzilhânede istihdam olunacak odacılara 1 akçe, aşçılara 1.25 akçe, seyislere ise yine 1.25 akçe yevmiye ödenmesi gerekmektedir. Ayrıca söz konusu personelin yemek giderleri de beygir maliyetinin içinde gösterilmiş olup, menzilhâne personelinin günlük beslenme giderleri 4.25 akçe olarak belirtilmiştir¹³¹.

Araştırma esnasında müracaat edilen kaynak ve belgelerde menzilhânelerde kaçar adet ahur kethüdası, odacı ve aşçının istihdam edilmesi gerektiği veya edilmiş olduğuna, bunların kimliklerine ait bilgilere, ücretlerinin miktarların ve ödemelerinin yapılıp-yapılmadığına dair bir bilgiye ulaşılmamıştır. Hatta söz konusu görevli kadrosunun menzilhânelerde kesinlikle görev yapmış olduklarına dair herhangi bir ipucuna bile rastlanılmamıştır.

¹²⁹ Halaçoğlu, *Devlet Teşkilâtı*, s.170.

¹³⁰ Altunan, "Menzilhâneler", s.916, (Dipnot:33.).

¹³¹ BOA, MAD. 3169, s.9; BOA, D.MKF. 28079, s.5.

1.4.2. Sürücüler

Menzilhânelerin hizmet erbabından olan sürücülerin en önemli görevi, ulaklarla birlikte giderek, bağlı bulundukları menzilhânenin tasarrufunda olan beygirleri geri getirmektir¹³². Sürücüler bu yolculuklar esnasında beygirlerin bakımlarını da üstlenmiş oluyorlardı¹³³. Bunun yanında, bölgeyi tanımayan ulaklar için bir nevi rehberlik yaptıkları da söylenebilir. Menzilhânelerde sürücü ismi verilen görevlileri istihdam etmek geleneği, Kanunî devrinde menzilhânelerin kurulması ile ortaya çıkmış olmalıdır. Zira başlangıçta, bir haberi götürmekle görevli olanlar veya ulaklar, aldıkları beygirleri bir sonraki menzilhânelerde bırakmışlar ve geri dönüşleri ile ters istikamette giden ulaklar ile görevliler bunları kullanmak suretiyle, menzilhânelerde at birikimini önlemişlerdir. Ancak zamanla bu uygulamaya rağmen haber yoğunluğu sebebiyle menzilhânelerde atlar birikmiş, bunun için de atları ait oldukları menzilhânelere geri götürmek üzere sürücü adı verilen görevliler istihdam edilmeye başlanılmıştır¹³⁴.

Herhangi bir sürücünün yaptığı iş karşılığında ne kadar kazanacağı hususunda bir bilgi bulunmamaktadır. Bütçe kayıtlarına bakılırsa menzilhânelere itibarî olarak tayin olunan her bir re's beygir için sürücülere 3.50 akçe yevmiye tahsil olunmuştur. Ayrıca sürücülere menzilhânenin iç görevlileriyle birlikte her bir beygir için günlük 4.25 akçe de yemek bedeli takdir edilmiştir¹³⁵. Ancak tüm bu verilere rağmen bir menzilhâne'de kaç sürücünün istihdam olunduğu ve bir sürücünün ne kadar kazandığına dair bir fikir yürütmek mümkün değildir.

Ulakların hizmetine sürücüler istihdam etmek menzilhânelerin hizmetlerinden olduğu için, bunların bindiği beygirlerin ücretleri ulaklardan veya devletten talep edilemezdi¹³⁶. Muhtemelen ulaklara verilecek sürücü sayısı belirlenirken, sürücünün yedeğinde götürebileceği at sayısı dikkate alınmıyor olmalıydı. Bununla ilgili olarak

¹³² Halaçoğlu, *Menziller*, s.179.

¹³³ Nitekim 1835 yılında Yerköy'den Edirne'ye kadar ulaklarla yolculuk yapan Moltke'nin notları bununla ilgili bir takım ipuçları vermektedir. Moltke, *Türkiye Mektupları*, s.23.

¹³⁴ Halaçoğlu, *Menziller*, s.179; Heywood, "Via Egnatia", s.43.

¹³⁵ BOA, MAD. 3169, s.6; BOA, D.MKF. 28079, s.5.

¹³⁶ Çetin, *Konya Menzilleri*; s.127-128; Cemal Çetin, " XVIII. Yüzyılda Çorum Menzilhâneleri", *Uluslar arası Osmanlı'dan Cumhuriyete Çorum Sempozyumu (Bildiriler 23-25 Kasım 2007)*, C.III, Çorum 2008, s.1584.

zaman zaman kaç ulağa kaç sürücü verileceği ile ilgili düzenlemelerin yapıldığı görülmektedir. Bu düzenlemelerde bazen yalnızca kifayet miktarı sürücü verilmesi¹³⁷, bazen ise dört-beş ulağa bir sürücü verilmesi gerektiği yönünde fermânlar gönderilmiş¹³⁸ olmakla birlikte, zamanla üç ulak için bir sürücünün istihdam edilmesi standartlaştırılmıştır¹³⁹.

Bunun yanında yol güvenliğinin tam olarak sağlanamadığı bölgelerde, ulakların ve sürücülerin güvenliğinin temini için, menzilhânelerden verilen sürücülerin sayıları arttırılmış da olabilir. Çünkü zaman zaman yollar üzerinde ulakların ve sürücülerin yaralandığı hatta öldürüldüğü yol kesme hadiseleri görülmekteydi¹⁴⁰.

Menzilhânelerin hizmete açılması esnasında gönderilen fermânlarda, sürücülerle ilgili yalnızca menzilcilerin kifayet miktarı sürücü istihdam etmeleri emredilmektedir¹⁴¹. Bu bağlamda menzilhânelerde kaç sürücünün istihdam edildiğine ya da edilmesi gerektiğine dair bir veriye ulaşılamamıştır.

¹³⁷ BOA, MAD. 8470, s.320/1, (10 Cemâziye'l-âhir 1139/ 2 Şubat 1727).

¹³⁸ BOA, MAD. 8470, s.122/2, (28 Şevvâl 1136/ 20 Temmuz 1724).

¹³⁹ BOA, MAD. 8492, s.35/1, (14 Şa'ban 1145/ 30 Ocak 1733).

¹⁴⁰ Mesela, 1664 tarihinde, İstanbul'dan ulak olarak gönderilen Mehmet, Kadınhanı'na ulaşmasına bir saat kalmışken, yol üzerinde soyulmuştur. On beş kişilik bir grup Mehmet'in önünü kesmişler, direnmesi üzerine sağ kolundan yaralayarak, iki beygiri ile sair eşyalarını da alarak kaçmışlardır. KŞS. 12, s.271/1, (8 Şevvâl 1074/ 4 Mayıs 1664), detayları için bkz. Ali Rıza Soyucak, *Konya ve Çevresinde Eşkîyalık Hareketleri (1640-1675)*, (Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi), Konya 1996, s.111. 1749 yılında gelen başka bir hadise ise ulak ve maiyetinin ölümüyle sonuçlanmıştır. Zuemâdan Halil isimli devlet görevlisinin, görevli olduğu hususlarla ilgili bir takım işlerin takibi için İçil taraflarına gönderdiği Hasan isimli adamının maiyetiyle birlikte, Konya Kazâsı'na tabi *Dokuzhan* denilen mevkide, eşkıyalar tarafından yolları kesilmiştir. Yaşanan arbede sonucunda, eşkıyalar Hasan'ı ve iki sürücüyü öldürerek, bütün eşyalarını gasp etmişlerdir. KŞS. 57, s.149/1, (Evail-i Receb 1162/ 17-26 Haziran 1749).

¹⁴¹ BOA, MAD. 8492, s.176/2, (12 Zi'l-ka'de 1146/ 16 Nisan 1734); BOA, MAD. 9920, s.139/2 (Gurre-i Cemâziye'l-âhir 1143 / 12 Aralık 1730).

1.5. MENZİL BEYGİRLERİ

Osmanlılarda haberleşme işlerinde kullanılan ulakların ulaşimleri için menzilhâneelerde hazır bulundurulmuş ulaşım vasıtaları, bârgîr¹⁴² olarak nitelendirilen, atlardır¹⁴³. Motorlu taşıtlar öncesi karada en hızlı hareket eden binek vasıtası olan at, Osmanlılarda da ulaşım ve iletimin ana vasıtası olmuştur. Bununla birlikte savaşlardaki ve haberleşmedeki önemleri sebebiyle de nakliye işlerindeki kullanımları yaygınlaşmamıştır¹⁴⁴. At, yapısı gereği dinamik özelliklere sahip bir hayvandır¹⁴⁵. Bu açıdan bakıldığında, sürat kavramıyla da yakından ilgilidir ki, hız gerektiren ve uzak mesafelerde olan işlerin halli için atın kullanılması da fiziksel özelliklerinden kaynaklanmaktadır.

Osmanlı Devleti'nde, özellikle de yükselme devrinde, at yetiştiriciliği ve atçılık kültürü oldukça gelişmiş durumdaydı¹⁴⁶. Osmanlı ordusundaki nalbant okullarında verilen eğitimler esnasında yaklaşık 300 farklı türde nal yapımının öğretildiği ve bunların tamamının üretildiğine dair bilgi, Osmanlılarda ata verilen önemi göstermek açısından çarpıcı bir veridir¹⁴⁷. Osmanlı Devleti topraklarında, en güzel görünüşlü ve en kullanışlı atlar Karaman bölgesinde bulunmaktaydı. Bu atlar Lârende, Ereğli, Aksaray, Koçhisar ve Akşehir arasındaki düzlüklerde yaşayan At-çeken (Esb-keşân) Aşireti tarafından yetiştirilmekteydi. At-çeken Taifesi Osmanlı Dönemi'nde başlıca Eski-il, Turgud¹⁴⁸ ve Bayburd kazâları olmak üzere üç idarî birimle

¹⁴² Söz konusu kelime Farsça olup, lûgatlarda “Yük davarı ki yük tahmil olunacak at, katır, deve ve eşek makulesine şamildir. Mahfeye dahi denir. Dişi hayvana dahi ıtlak olunur.” şeklinde açıklandığı gibi (Âsım Efendi, *Burhân-ı Katı*, s.50); ayrıca “yük tutan, yük kaldıran” ve “beygir, at” olarak da tanımlanmaktadır. Develioğlu, *Lûgat*, s.71.

¹⁴³ BOA, C.NF. 168, (13 Şa'bân 1123/ 26 Eylül 1711).

¹⁴⁴ Yusuf Halaçoğlu, “At”, *DİA*, C.IV, İstanbul 1996, s.30.

¹⁴⁵ Ali Abbas Çınar, *Türklerde At ve Atçılık*, Ankara 1993, s.13.

¹⁴⁶ Ertuğrul Güleç, *Türk Rahvan Atı ve Atçılığı*, Ankara 1996, s.33.

¹⁴⁷ Musa Seyirci, “Antalya’da Nalbantlık Sanatı”, *Türk Etnografya Dergisi*, S.XIX, Ankara 1991, s.149.

¹⁴⁸ Turgud-oğullarının meşhur atları için menkıbeler bile tertib olunmuştur. Bunun için bkz. Rudi Paul Lindner, *Ortaçağ Anadolu’sunda Göçebeler ve Osmanlılar*, (Çev. Müfit Günay), Ankara 2000, s.130-131.

yönetilmektedir¹⁴⁹. Ancak At-çeken taifesinin devlete at temin etmek gibi resmî bir görevi bulunmamaktaydı¹⁵⁰.

Osmanlılarda devlet adına birçok yerde at yetiştirilmekteydi. Osmanlı sarayı için at yetiştiren ve onların bakımını üstelenen daireye *Istabl-ı Âmire* denilirdi. Bu daireye bağlı olarak Anadolu'da Bursa, İnönü, Eskişehir ve Akköprü'de haralar mevcuttu¹⁵¹. Ayrıca, Sultanönü Sancağında has ahır için tay yetiştiren taycılar¹⁵², savaşlarda padişaha ve devlet adamlarına ait değerli ve iyi cins atlara bakan voynuk¹⁵³ ve canbazları da belirtmek gerekir¹⁵⁴.

1.5.1. Özellikleri

Menzilhânelerde beslenen beygirlerden genellikle binek olarak istifade edilmektedir. Bunun yanında devlet hazinesine ait paraların bir yerden başka bir yere nakli gibi hususlar başta olmak üzere nakliye amaçlı kullanıldıkları da görülmektedir¹⁵⁵. Yine, çok nâdiren de olsa, menzil beygirlerinin arabalara koşulabileceğine dair bilgilere de tesadüf edilmektedir¹⁵⁶.

Bazı kaynaklarda haberleşme işlerinde kullanılan atların çok hızlı koşabilmeleri ve uzun mesafeli yolculuklara dayanıklı olabilmeleri için özel olarak yetiştirildiklerine dair görüşler bulunmaktadır¹⁵⁷. Yine Türk at türleri içinde, uzun mesafeleri kısa zamanda ve yorulmadan katedebilen uzun adımlı yorga (rahvan) atların bulunması sebebiyle, menzilhânelerde beslenen atların da bu özelliklere sahip oldukları belirtilmektedir¹⁵⁸. Ancak çalışma esnasında referans alınan

¹⁴⁹ Faruk Sümer, *Türkler'de Atçılık ve Binicilik*, İstanbul 1988, s.27-28.

¹⁵⁰ Hasan Basri Karadeniz, *Atçekenlik ve Atçeken Oymakları (1500-1643)*, (Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi), Kayseri 1995, s.27.

¹⁵¹ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilâtı*, Ankara 1984, s.488.

¹⁵² Halime Doğru, *Osmanlı İmparatorluğunda Yaya-Müsellem ve Taycı Teşkilatı (XV-XVI. Yüzyılda Sultanönü Sancağı)*, İstanbul 1990, s.150-151.

¹⁵³ Karadeniz, *Atçekenlik*, s.27.

¹⁵⁴ Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri, *Osmanlı-Avusturya Harbi 1593-1606*, "III ncü Cilt 3 ncü Kısım Eki", Genelkurmay Basımevi, Ankara 1985, s.157.

¹⁵⁵ BOA, C.NF. 899, (13 Safer 1204 / 2 Kasım 1789).

¹⁵⁶ BOA, C.NF. 168, (13 Şa'bân 1123 / 26 Eylül 1711); BOA, MAD. 8470, s.177/2, (25 Şa'bân 1137 / 9 Mayıs 1725).

¹⁵⁷ A.Çınar, *Türklerde Atçılık*, s.23.

¹⁵⁸ Güleç, *Rahvan Atı*, s.114.

belgelerde menzilhânelerde beslenen atların cinsleri ya da hususî özellikleri hakkında hiçbir bilgiye tesadüf edilmemiştir. Belgelerde yalnızca menzilhânelere yeterli miktarda güçlü ve yarar atların bağlanmasına dair bilgilere rastlanılmakta olup¹⁵⁹, söz konusu belgelerde hiçbir suretle bârgîr ile aynı anlamlara gelen esb veya at kelimelerinin kullanıldığı görülmemiştir. Bunun yanında satışlarla ilgili belgelerden, atların özellikleri ve nitelikleri bakımından bir takım tasniflere tâbi tutuldukları görülmekte olup, bârgîr kelimesinin daha çok nakliye vasıtası veya amme hizmetlerinde istihdam edilen atların nitelendirilmesi için kullanıldığı anlaşılmaktadır. At ise genellikle özel şahıslar tarafından binek olarak kullanılan, daha soylu ve pahalı hayvanları nitelendiriyor olmalıdır¹⁶⁰.

Yine bazı dönemlerde mîrî tarafından menzilhânelere, bedelleri in'âmat ücretlerine takas olunmak şartıyla, bir miktar beygir gönderildiği görülmektedir. Mîrî tarafından gönderilen beygirlerin arasında top-keşan gibi taşıma amaçlı yetiştirilen ya da kullanılan¹⁶¹ atların da bulunması sebebiyle, menzilhânelerde beslenen beygirlerin, özellikle binek olma açısından, çok nitelikli olmadıkları düşünülmektedir¹⁶². Ancak yabancı seyyahların yaptıkları genellemelere itibar etmek gerekirse, menzil beygirlerin çok defa yemsiz olarak 12-14 saat yol alabilecek kadar dayanıklı oldukları anlaşılmaktadır¹⁶³.

¹⁵⁹ Bu husus o günkü ifadelerle "...kadar-ı kifaye yarar ve tuana bârgîrler..." olarak kaydedilmiştir. *BOA, MAD. 8470*, s.172/1-173-1, (16 Şa'bân 1137/ 30 Nisan 1725).

¹⁶⁰ Mesela Ayıntab'da Habeş At'ın fiyatı 30 kuruş, Yağız-Doru atların ki 25-26 kuruş, Kır Tay'ın ise 41 kuruştur. Ancak, yalnızca beygir olarak kaydedilen atların fiyatları ise, daha düşük olmak üzere, 14-25 kuruş civarındadır. Hüseyin Çınar, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Ayıntab Şehri'nin Sosyal ve Ekonomik Durumu*, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi), İstanbul 2000, s.350.

¹⁶¹ Mesela 1737-1739 yılları arasında gerçekleşen ve Belgrad'ın geri alınmasıyla sonuçlanan Avusturya Seferi esnasında topların çekilmesi için, devlet tarafından 1.470 adet topkeşan beygiri tedarik edilmiştir. Hakan Karagöz, *1737-1739 Osmanlı-Avusturya Harbi ve Belgrad'ın Geri Alınması*, (Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi), Isparta 2008, s.75-76.

¹⁶² *BOA, C.NF. 1812*, (29 Ramazân 1152/ 30Aralık 1739); Benzer uygulamalar için bkz. *BOA, İE. ADL. 567*, (20 Zi'l-hicce 1130/ 14 Kasım 1718).

¹⁶³ Moltke, *Türkiye Mektupları*, s.23.

1.5.2. Temin Edildikleri Yerler

Menzilhânelerde beslenen beygirlerin nerelerden temin edildikleri veya edilecekleri ile ilgili olarak herhangi bir bilgiye ya da mîrî mübâyaaalarda olduğu gibi, bu beygirlerin kaç paraya satın alınacaklarına dair bir hükme tesadüf olunmamıştır. Rastlanılan hükümlerdeki ifadelerden, menzilhânelerde yeterli sayıda (kadar-ı kiyâfe) menzil beygirinin bulundurulması gerektiği anlaşılmaktadır. Belgelerin suskunluğundan yola çıkarak, menzilhânelerin konumlarına ve yoğunluklarına göre ihtiyaç duyulan sayıdaki beygirin, menzilciler tarafından beygir besleyen şahıslardan bedelleri mukabilinde temin edilmiş olabileceği söylenebilir.

Bunun yanında herhangi bir menzilhânenin kazâ ahalileri tarafından deruhde olunması durumunda, menzil beygirlerinin ne şekilde ve nerelerden temin edilecekleri ile ilgili olarak gündeme bir takım farklı uygulamaların geldiği görülmektedir. Mesela; 16 Zi'l-hicce 1143 / 22 Haziran 1731 tarihinde Mübaşir Çerkes Ağa'nın huzurunda, a'yan ve ahalinin de hazır bulunduğu kazâ mahkemesinde Han-ı Hüsrevpaşa Menzilhânesi'ne yeniden nizam verilmiştir. Verilen bu nizama göre konumu ve yoğunluğuna bağlı olarak, mîrîden tayin olunan beygirlere ilaveten, söz konusu menzilhâne 132 beygirin beslenmesi gerektiği yönünde bir karar çıkmıştır. Söz konusu menzil beygirlerinin temini hususunda ahali üç gruba ayrılmıştır. Buna göre ahalinin ilk sınıfı üçer, ikinci sınıfı ikişer ve diğer sınıfı ise birer beygir temin edecekler ve bunların bakımlarını da, taksim edildiği şekliyle, ortaklaşa yapacaklardır¹⁶⁴. Yine benzer şekilde Germurî ahalisi, köylerinde bulunan menzilhânenin menzilcisine yardım etmek için (imdâdiyye olarak) kendi ahırlarında bir miktar menzil beygiri besleyeceklerdir¹⁶⁵.

Menzilhânelere beygir tedariki hususunda izlenen diğer bir yöntem ise bazı ihtiyaçlara yönelik olarak devlet tarafından bir zamanlar satın alınmış, ancak artık lüzumu kalmamış bârgîrlerin in'âmat ücretlerine takas olunmak şartıyla menzilhânelere gönderilmesidir. Mesela; 1731 yılında mîrî için mübâyaa olunan kaltak (yük) bârgîrleri, bir kısmı telef olmakla birlikte, in'âmat ücretlerine takas olunmak üzere muhtelif menzilhâneler arasında taksim olunmuştur. Buna göre

¹⁶⁴ BOA, MAD. 3999, s.115, (6 Safer 1144/10 Ağustos 1731).

¹⁶⁵ BOA, MAD. 8470, s.337/1, (21 Şa'bân 1139 / 13 Nisan 1727).

Bayındır, Karacaviran, Koçhisar menzilhânelerine 35'er adet; Tosya, Osmancık, Merzifon ve Amasya menzilhânelerine 25'er adet; Turhal ve Bolu menzilhânelerine ise 16'şar beygir verilmiştir¹⁶⁶. Yine 1730 yılında artık lüzumu kalmayan 2.400 topkeşan beygirinin in'âmat ücretlerine takas olmak şartıyla bedelleri mukabilinde, her bir menzilhâneye 100'er re's düşecek şekilde, 24 menzilhâne arasında taksim olundukları görülmektedir¹⁶⁷. Benzer şekilde mülkiyeti mîrîye ait olan 124 adet topkeşan bârgîri artık ihtiyaç kalmaması sebebiyle mübaşirlere emanet edilmek suretiyle menzilhânelere gönderilmiştir. Beygirlerin menzilhânelere ulaştırılması esnasında gerekli olan yemleri ya kazâlarda bulunan mîrî ambarlardan tedarik olunmuş ya da, bedelleri tekâliflerinden takas olunmak üzere, ahaliden temin edilmiştir¹⁶⁸.

Yukarıda bahsedildiği gibi menzilhânelerin beygir tedariki ya serbest piyasadan menzilcilerin satın almaları, ya devletin artık lüzümü olmayan topkeşan ve kaltak beygirlerini menzilhânelere taksim etmesi ya da kazâ ahalilerinin tekâlifleri karşılığında menzilci adına bir miktar beygir beslemesiyle gerçekleşmektedir. Ancak bunların da yeterli gelmemesi durumunda menzilcilerin kira ücretleri mukabilinde halktan¹⁶⁹ veya mükârî esnafından beygir temin edebildikleri anlaşılmaktadır¹⁷⁰.

1.5.3. Donanımları

Atlardan gerektiği şekilde istifade edebilmek, beklenen faydalarla bağlantılı olarak, bir takım araç-gereçlerin icadı ve kullanılmasıyla mümkün olmuştur. Bu araç-gereçler, atlardan istifade etme amacına uygun olarak, farklı cins, nitelik ve ebatlarda olabilmektedir. Mesela; ata binebilmek için eyer, üzenge ve yular en önemli

¹⁶⁶ BOA, MAD. 8470, s.61/1, (20 Cemâziye'l-âhîr 1135/ 28 Mart 1723).

¹⁶⁷ Söz konusu menzilhâneler; Anadolu'nun Sağ Kolu üzerinde bulunan Üsküdar, Gebze, İzmit, Lefke, Söğüt, Eskişehir, Seyyid Gazi, Han-ı Hüseyin Paşa, Bolavadin, İshaklı, Akşehir, Iğın, Konya menzilhâneleri; Anadolu'nun Orta Kolu üzerinde bulunan Sapanca, Hendek, Düzce, Bolu, Gerede, Bayındır, Karacalar, Karacaviran, Koçhisar, Tosya, Hacı Hamza, Osmancık, Merzifon menzilhâneleri; Anadolu'nun Sol Kolu üzerinde ise Lâdik Menzilhânesi'dir. BOA, C.NF. 1180, (13 Rebi'ül-Ahîr 1143/ 26 Ekim 1730).

¹⁶⁸ BOA, C.NF. 1812, (29 Ramazân 1152/ 26 Ekim 1730); Benzer başka bir uygulama için bkz. BOA, İE. ADL. 567, (20 Zi'l-hicce 1130/ 14 Kasım 1718).

¹⁶⁹ BOA, MAD. 8470, s.70/1 (20 Zi'l-ka'de 1136/ 10 Ağustos 1724).

¹⁷⁰ BOA, MAD. 8470, s.107/1, (27 Şa'bân 1136/ 21 Mayıs 1724); BOA, MAD. 8470, s.174/2, (22 Şa'bân 1137/ 6 Mayıs 1725).

donanımlar iken; atların arabaya koşulabilmesi için hamut ve göğüs kayışının kullanılması zarurîdir¹⁷¹. Menzilhâneelerde beslenen beygirlerin yalnızca sırtlarından istifade edilmekte olup, çekim güçlerinden çok nadiren faydalanılmaktaydı¹⁷². Haliyle menzilcilerin menzilhâneelerde bulundurdıkları araç ve gereçler de yalnızca bu istifadeyi kolaylaştırmaya yöneliktir. Atlarda kullanılan koşum takımlarının niteliği, kullanılan malzemelerin cinsi ve süsleri binicilerin sosyal statülerine münasip bir biçimde, çok farklı olabilmekteyken¹⁷³, ulakların kullanımı için hazır bulundurulanlar, yalnızca işleve yönelik olan, sıradan binit takımlarıdır.

Menzilhâneelerde bulundurulan eşyalar arasında, semer ve eyer gibi yaklaşık aynı işlevi üstlenen binit takımlarının olduğu görülmektedir. Yaklaşık aynı işlevi icra eden eşyaların, aynı menzilhânede ayrı ayrı kayıtlı bulunmasına bakılırsa, eyerin atlara binilmesi esnasında, semerlerin ise yük taşınması esnasında kullanılan donanımlar oldukları söylenebilir¹⁷⁴.

Bunun yanında beygirlerin ahır içerisinde bağlanmaları, çayıra salındıklarında kösteklenmeleri ve yemlenmeleri de yine bir takım araç ve gereçlerle mümkün olacaktır. Bu eşyaların isimleri ve nitelikleri atın beslendiği bölgeye göre değişiklikler gösteriyor olabilir. Menzilhâneelerde bulundurulan eşyalar yalnızca zarurî olarak ihtiyaç duyulanlar olmalıdır. Tıpkı binit takımlarındaki gibi, beygirlerin beslenmeleri için tedarik edilen eşyalar da yalnızca işleve yönelik olup, bir statü göstergesi olarak anlamlı değillerdir.

Bu açıklamalar doğrultusunda menzilhâneelerde beslenen beygirlerin bakımları ve onlardan faydalanması esnasına kullanılan eşyaların isimleri, tanımları ve ne gibi işlevlerinin bulunduğu hususunda kısa bir değerlendirme yapılacaktır. Menzilhâneelerde beslenen beygirlerin bakımları ve faydalanılmaları esnasında kullanılan eşyaların isimleri menzilci terekeleri ve devir belgelerinde kayıtlı bulunan bilgilerden derlenmiş olup, bu bilgilerin tamamı Gebze Menzilhânesi'yle ilgilidir.

¹⁷¹ Kudret Emiroğlu-Ahmet Yüksel, *Yoldaşımız At*, İstanbul 2002, s.75-77.

¹⁷² Gerektiğinde menzilhâneelerden araba verilebileceğine dair bilgiler bulunmaktadır. *BOA, C.NF. 168*, (13 Şa'bân 1123/ 26 Eylül 1711); Özkaya, "Menzilhâne Sorunu", s.342; Güneş Yağcı, "İznik Menzili", s.24.

¹⁷³ Varlıklı kişilerin kullandığı binit takımlarının yoğun el emeği gerektiren detaylarının bulunduğu ve haliyle de pahalı nesneler oldukları görülmektedir. Kılıç, "Harputlu Hacı Osman'ın Terekesi", s.20.

¹⁷⁴ *BOA, MAD. 8492*, s.184/2, (3 Zi'l-hicce 1146/ 7 Mayıs 1734).

Gebze Menzilhânesi'nde bulunan eşyalar kullanım amaçlarına göre tasnif edildiklerinde beygirlerin beslenmeleri, binilmeleri ve yük taşıtırılmaları esnasında kullanılanlabilecek türden oldukları görülmüştür. Bunlardan çılbur, yular, urgan, paybend, köstek ve kantarma beygirlerin bağlanması, kontrol altında tutulması ve yönlendirilmeleri için kullanılmış olmalıdır. Eyer, semer, palan, kaltak, kolan, kuskun ve paldım beygirlere binilmesi veya yük yüklenmesi için kullanılan türden eşyalardır. Yine beygirlerin nallanması için menzilhânelerde nal ve mihın da mevcut olduğu görülmektedir. Beygirlerin sırtlarını örtmek için çul ile menzil keçesinin, yemlenmeleri için de yem torbalarının menzihânelerde hazır tutulduğu anlaşılmaktadır.

Tablo II: Gebze Menzilhânesi'nde Beygir Donanımı Olarak Kullanılan Eşyalar

Adı	Tanımı	Miktarı	
		1729 ¹⁷⁵	1806 ¹⁷⁶
Çılbur	<i>Hayvanların yular başlığının çene altındaki halkasına bağlanan ip veya takılan zincir</i> ¹⁷⁷ .	-	13
Kaltak	<i>Eyerin tahta kısmı</i> ¹⁷⁸	-	7
Kartarma (Sürücü)	<i>Azılı atları zapt etmek için dillerini bastırarak biçimde yapılmış demir araç</i> ¹⁷⁹	15	-
Kolan	<i>At, eşek vb. hayvanların semerini veya eyerini bağlamak için göğsünden asılarak sıkılan yassı kemer</i> ¹⁸⁰	4	17
Köstek ¹⁸¹	<i>Hayvanın kaçmasını önlemek için iki ayağını uzun adım atamayacak biçimde bağlayan ip</i> ¹⁸²	-	3 deste 1 ad.
Kuskun	<i>At, eşek kuyruğu altından geçirilerek eğere, semere, palana bağlanan kayış, kuşak</i> ¹⁸³	-	18
Keçe (Menzil) ¹⁸⁴	<i>Keçe yapağı veya keçi kılının dokunmadan yalnızca dövülmesiyle elde edilen kaba kumaştır</i> ¹⁸⁵ .	68	-

¹⁷⁵ BOA, MAD. 10492, s.20, (11 Zi'l-hicce 1141 / 8 Temmuz 1729).

¹⁷⁶ BOA, D.MKF. 31174, (17 Safer 1221/ 6 Mayıs 1806).

¹⁷⁷ Çağbayır, Ötüken, C.I, s.963.

¹⁷⁸ Türkçe Sözlük, C.II, s.772; Çağbayır, Ötüken, C.III, s.2364.

¹⁷⁹ Çağbayır, Ötüken, C.III, s.2390.

¹⁸⁰ Türkçe Sözlük, C.II, s.885-886; Hayri Başbuğ, *Aşiretlerimizde At Kültürü, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı*, İstanbul 1986, s.96; Çağbayır, Ötüken, C.III, s.2715.

¹⁸¹ Atların nasıl kösteklendikleri kısaca şu şekilde izah edilmektedir: "...ön ayakları kösteklenir ve arka ayaklarından bir iple kazığa bağlanır..." Bu ifadelerden köstek yardımıyla atların ön ayaklarının sabitlendiği anlaşılmaktadır. Busbecq, *Türk Mektupları*, (Çev. Hüseyin Cahit Yalçın), İstanbul (Tarihsiz), s.135; Ogier de Busbecq, *Turkish Letters*, Oxford 2001, s.73.

¹⁸² Çağbayır, Ötüken, C.III, s.2799.

¹⁸³ Çağbayır, Ötüken, C.III, s.2859.

¹⁸⁴ "...yaz gecesi, sıcak pek şiddetli olduğu zaman, Türkler beygirleri kapalı yerde tutmazlar, dediğim gibi, gecenin serin havasına çıkarırlar, üzerlerini kaba bir örtü ile örterler ve altlarına biraz kuru gübre sererler... Üzerlerine konduğundan bahsettiğim örtüyü yaz kış kullanırlar. Fakat mevsimine

Mih	At veya eşek gibi hayvanların nallanması esnasında nalı turnağa çakmaya yarayan özel çivi ¹⁸⁶	3000	-
Mutaf (Çul)	Keçi kılından dokunmuş veya örülmüş çul, çuval, yem torbası vb. şey ¹⁸⁷	7	-
Nal (giyim) ¹⁸⁸	At, eşek, öküz vb. yük hayvanlarının turnaklarına çakılan, ayağın şekline uygun demir parçası ¹⁸⁹	112	120
Palan	Genellikle eşeklere, bazen de atlara vurulan, kaşsız, enli, yayvan ve yumuşak bir çeşit eyer ¹⁹⁰	-	22
Paldım	Yük ve binek hayvanının, semer veya eyerinin ileri kaymasını önlemek için arka ayaklarının kaba etleri üzerinden geçirilen kayış ¹⁹¹	4	-
Paybend	Ayakbağı, engel ¹⁹²	-	8
Semer	Yük bağlamak için atın sırtına konulan ağaç iskeletli yastık ¹⁹³	20	2
Eyer (Sürücü) ¹⁹⁴	Binek hayvanlarının sırtına konulan, oturmaya yarayan nesne ¹⁹⁵	15	-
Torba (Beygir)	Genellikle pamuk ve kıldan dokunmuş, türlü boy ve biçimde, ağzı büzülüp bağlanabilen araç	153	-
Urgan	Keten, kenevir, pamuk, jüt gibi türlü dokuma maddelerinden yapılan ince halat ¹⁹⁶	-	1
Yular	Bir yere bağlamak veya çekerek götürmek için hayvanın başlığına veya tasmaına bağlanan ip ¹⁹⁷	-	13

göre değiştirirler. Onları örtmek tüylerin parlaklığını temin eder ve soğuk almaya mani olur diyorlar. Atlar soğuktan çabuk müteessir olurlar ve bilhassa fena havaya maruz kalmak onlara zarar verir...”. Busbecq, *Türk Mektupları*, s.138; Busbecq, *Turkish Letters*, s.74.

¹⁸⁵ *Türkçe Sözlük*, C.II, s.827.

¹⁸⁶ Çağbayır, Ötüken, C.III, s.3196.

¹⁸⁷ Çağbayır, Ötüken, C.III, s.3322.

¹⁸⁸ Türk nalları atların sağlığı için daha uygun olup, Busbecq tarafından şu şekilde anlatılmaktadır. “...Türk atları bizde olduğu gibi ortası açık nalla nallanmazlar, nalın altı tamamen kapalıdır, böylelikle ayağın sakatlanma olasılığı daha azdır. Bu atlar bizimkilerden oldukça uzun yaşarlar. Bizdeki sekiz yaşındaki at kadar kuvvetli yirmi yaşında bir at görmek mümkündür...” Busbecq, *Türk Mektupları*, s.137; Busbecq, *Turkish Letters*, s.74.

¹⁸⁹ *Türkçe Sözlük*, C.II, Ankara 1988, s.1070.

¹⁹⁰ *Türkçe Sözlük*, C.II, s.1153.

¹⁹¹ *Türkçe Sözlük*, C.II, s.1154.

¹⁹² Çağbayır, , Ötüken, C.IV, 3748; Mehmet Kanar, *Kanar Farsça Sözlük*, İstanbul 2008, s.335.

¹⁹³ Başbuğ, *At Kültürü*, s.97.

¹⁹⁴ Belgede özellikle “sürücü eyeri” şeklinde kaydedilmiş olmasına bakılırsa, sürücülerin kullandıkları eyerlerin, yedeklerinde çektikleri atların bağlanmasına imkân tanıyacak, özel aparatlarla donatıldıkları söylenebilir.

¹⁹⁵ *Türkçe Sözlük*, C.I, s.481. Burnaby, Anadolu’ya seyahati esnasında, Türk eyerlerinin uzun yolculuklar için çok elverişli olduklarını ve atları rahatsız etmeyecek şekilde tasarlanmış olduklarını gözlemlemiştir. *At Sırtında Anadolu*, s.55.

¹⁹⁶ *Türkçe Sözlük*, C.II, s.1516.

¹⁹⁷ *Türkçe Sözlük*, C.II, s.1644; Başbuğ, *At Kültürü*, s.96.

1.5.4. Yem Tedârîki

Menzilhâneelerde beslenen atlara yem olarak genellikle arpa ve saman verilmekte olup¹⁹⁸, normal bir atın günlük kuru gıda tüketimi ortalama, 6,4 kg. arpa ve 5,2 kg. olmak üzere 11,6 kg. civarındadır¹⁹⁹.

Yem olarak kullanılan arpa ve samanın, beslenen beygirlerin miktarıyla orantılı olarak, yeterli miktarda temini ve menzilhâneye stoklanması menzilhânenin görevleri arasında olmakla birlikte, kazânın a'yan ve ahalisinin de bu hususta menzilhânenin yardımcı oldukları anlaşılmaktadır²⁰⁰. Belgelerden arpa ve saman tedariki hususunda yalnızca birkaç menzilhânenin tarafından merkeze sorun iletildiği bilgisinden hareketle yeterli miktarda arpa ve samanın menzilhânelerin bulunduğu kazâlardan veya yakın yerlerden temin edilebildiği söylenebilir. Ancak tarıma müsait toprakların bulunmadığı kazâlardan arpa ve saman arzı yeterli olmadığı için, yerinde tedarik edilmesi de mümkün olmamaktadır. Bu gibi kazâlarda arpa ve samanın sair yerlerden satın alınması gerektiğinden, temini ve nakli hususunda ciddî zorluklar yaşanmaktadır²⁰¹. Yemlerin tedarik edilememesi durumunda menzilhânelerin nizamlarının bozulmasının kaçınılmaz olması sebebiyle, menzilhânenin arpa ve saman tedariki hususunda arz yazmak suretiyle merkezin yardımına müracaat etmektedir. Bu arzlarda talep olunan hususlar; ya başka bölgelerden arpa ve saman nakline izin verilmesi²⁰² ya da mîrîye ait ambarlardan tedariklerine imkân tanınmasıdır²⁰³. Osmanlı Devleti'nde hububat, seferler esnasında ordunun iâşesi ile hayvanların

¹⁹⁸ MAD. 3169, s.6; D.MKF. 28079, s.5; MAD. 10492, s.513.

¹⁹⁹ Ümit Ekin, *XVII.-XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Ulaşım ve İletim Örgütlenmesi Üzerine Araştırma*, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi), Ankara 2002, s.72.

²⁰⁰ BOA, MAD. 8470, s.172/1-173/1, (16 Şa'bân 1137 / 30 Nisan 1725); BOA, MAD. 8492, s.176/2, (12 Zi'l-ka'de 1146 / 16 Nisan 1734); BOA, MAD. 9920, s.24/1, (28 Cemâziye'l-evvel 1141 / 30 Aralık 1728); BOA, MAD. 9943, s.49/2, (7 Safer 1155 / 13 Nisan 1742).

²⁰¹ Mesela; Gümüşhane Kazâsı taşlık (sengistan) bir mahal olması sebebiyle, Gümüşhane kadısı kazâlarında bulunan menzilhâneye arpa ve saman tedarikinin güçlüğünden bahseden bir arz göndermiştir. BOA, MAD. 8470, 294/1, (14 Zi'l-hicce 1138 / 13 Ağustos 1726); Yine Gebze Kazâsı'nda, menzilhânelerin ihtiyacını karşılayacak miktarda arpa ve samanın bulunmadığı anlaşılmaktadır. BOA, MAD. 9920, s.66/2, (Gurre-i Zi'l-ka'de 1142 / 18 Mayıs 1730).

²⁰² BOA, MAD. 9920, s.66/2, (6 Safer 1142 / 31 Ağustos 1729).

²⁰³ BOA, MAD. 8492, s.212/1, (14 Muharrem 1147 / 16 Haziran 1734).

yemlenmeleri açısından özel önemi sebebiyle, ihracı yasak mallar arasındadır²⁰⁴. Yine aynı gerekçeyle hububatın memleket içinde başka bir yere nakli için devletten özel izin alınması gerekmektedir²⁰⁵. Ayrıca menzildcilerin gönderdikleri arzlardan da anlaşılacağı üzere, saman nakli için de devlet merkezinden izin verilmesi zarurîdir²⁰⁶.

Menzildciler tarafından yapılan bu tür taleplere, menzil nizamlarının bozulmaması için, merkez tarafından genellikle izin verildiği görülmektedir. Mesela İznikmid menzildcisinin, başka bölgelerden arpa satın alabilmesine izin verilmesi yönündeki talebi üzerine, ihtiyacı olan 3000 keyl arpayı Tekirdağı'ndan satın alması ve menzilhânesine nakletmesi hususunda hemen izin verilmiştir. Ayrıca arpanın tedariki ve nakli hususunda hiç kimsenin menzildciye müdahil olmaması yönünde de fermân sâdır olmuştur²⁰⁷. Yine Gebze menzildcisine, menzilhânenin aylık ihtiyacı olan 800 keyl arpayı İstanbul'dan satın alabilmesi ve menzilhânesine nakledebilmesi için müsaade verilmiştir²⁰⁸.

Menzildcilerin kendi bölgelerinden saman ve arpa tedarik sağlayamamaları durumunda, yakınlarda bulunan başka kazâlardan saman tedarik edilebilmesi hususunda, devlet merkezinden müdahaleler olmaktadır. Devletin bu müdahalesi aynı zamanda emtianın fiyatının belirlenmesini de içermekteydi. Mesela; Gebze menzildcisinin, ihtiyacı olan 6.000 kantar samanın tedariki hususunda arz göndermesi üzerine, söz konusu samanın tedariki Yalakabâd Kazâsı'na tevdi olunmuştur. Bu amaca yönelik olarak da nakliye masrafiyle birlikte her bir kantarı 30 akçeden belirtilen miktarda samanın tedarik edilerek, Gebze'ye nakledilmesi hususunda Yalakabâd kadısına fermân gönderilmiştir²⁰⁹. Ancak kadısının cevaben gönderdiği arzdan Yalakabâd Kazâsı'ndan ancak 500-600 kantar saman temin edilebileceği

²⁰⁴ Lütü Güçer, XVI-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Meselesi ve Hubabattan Alınan Vergiler, İstanbul 1964, s.40; Zeki Arıkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda İhracı Yasak Mallar (Memnu Meta), İÜEF Tarih Araştırma Merkezi, Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na ARMAĞAN, İstanbul 1991, s.284-289.

²⁰⁵ Güçer, *Hububat*, s.40.

²⁰⁶ Bulunan mahallerden saman alabilmesi için kendisine izin verilmesi yönünde Sapanca menzildcisi arz göndermiş olup, izin verildiğine dair sâdır olan fermân sureti için bkz. BOA, MAD. 8470, s.205/2, (7 Zi'l-ka'de 1137/ 18 Temmuz 1725).

²⁰⁷ BOA, MAD. 8470, s.226/1, (17 Muharrem 1138 / 25 Eylül 1725).

²⁰⁸ BOA, MAD. 9920, s.66/2, (6 Safer 1142 / 30 Ağustos 1729).

²⁰⁹ BOA, MAD. 8470, s.201/1, (4 Zi'l-ka'de 1137 / 15 Temmuz 1725).

anlaşılmaktadır²¹⁰. Bu hususu araştırmak için gönderilen mübaşirin de raporunda aynı hususu teyid etmesi üzerine, Yalakabâd ahalisinin saman talebiyle rencide edilmemesi yönünde başka bir fermân daha sâdır olmuştur²¹¹.

Menzilcilerin mantıklı gerekçelerle yaptıkları talepler doğrultusunda, mîrî ambarlardan da satın alma yoluyla arpa ve saman tedarikine izin verildiği görülmektedir. Mîrî ambarlardan satılacak arpa ve samanın miktarı ile bunların fiyatları merkez tarafından belirlenmekte olup, bu bilgiler fermânlar vasıtasıyla muhataplarına tebliğ edilmekteydi. Mesela; talepleri üzerine Hendek, Düzce ve Sapanca menzilhânelerine, dönem sonlarında in'âmat ücretlerine takas olmak üzere kilesi 53 akçeden 8000'er kile arpa ile kantarı 55 akçeden 2000'er kantar saman verilmesine müsaade edilmiştir²¹².

Menzilhânelerin ihtiyacı olan arpa ve samanın tedariki hususunda izlenen bir diğer yöntem ise menzil-i imdâdiyyelerin nakdî yerine aynî takdir olunmasıdır²¹³.

Yukarıda belirtilen hususlardan da anlaşılacağı üzere arpa ve saman genellikle menzilhânenin bulunduğu kazâlardan serbest piyasa şartlarına göre temin edilebilmektedir. Ancak menzilhânenin bulunduğu kazânın arpa ve saman arzı bakımından yetersiz olduğu durumlarda, menzilciler devletten mîrî ambarlarda bulunan arpanın kendilerine satılması ya da başka yerlerden temin edebilmeleri için kendilerine satın alma ve nakliyat izninin verilmesini talep etmekteydiler. Merkezin umûr-ı mühimmenin aksamaması ve menzil nizamının bozulmaması için arpa ve saman tedariki hususunda menzilcilere, genellikle, yardımcı olduğu görülmektedir.

---

²¹⁰ BOA, MAD. 8470, s.211/2, (27 Zi'l-ka'de 1137 / 6 Eylül 1725).

²¹¹ BOA, MAD. 8470, s.212/1, (27 Zi'l-ka'de 1137 / 6 Eylül 1725).

²¹² BOA, MAD. 8492, s.212/1, (14 Muharrem 1147 / 16 Haziran 1734).

²¹³ Habibce Menzilhânesi'nin ihtiyacı olan 1.300 keyl arpa ve 150 kantar saman, imdâdiyye ödemekle mükellef olan muhtelif kazâlar arasında taksim olunmuştur. BOA, MAD. 9920, s.5/1, (17 Muharrem 1141/ 23 Ağustos 1728).

1.6. MENZİLHÂNELERİN İŞLEVLERİ

Menzilhânelerin aslî fonksiyonları ellerinde menzil ahkâmı bulunan herkese, hükümde belirtilen miktarda binek hayvanı temin etmektir. Bununla ilgili olarak gönderilen hükümlerin birinde menzillerin “...*Eyâletler ahvâl ve mu’âmelâtı ile serhadlerde sâir devletlerden edinilen bilgileri devlete bildirmek ve hükümetin emirlerini yerlerine ulaştırmak için Rumeli ve Anadolu’nun sağ, sol ve orta kol yollarında tertîb...*”²¹⁴ olunduğu ifade edilmektedir. Bu ifadeden de anlaşılacağı üzere menzilhânelerin kuruluş amacı merkez-taşra ilişkisini düzenlemeye yöneliktir. Yukarıdaki hükümden istihbarat açısından değeri bulunan bilgiler getirenlerin de menzilhânelerden istifade edebilecekleri anlaşılmaktadır. Ancak zamanla, menzilhânelerin aslî işlevleri olan beygir tedariki hususu değişmemekle birlikte, bunlardan istifade eden zümre genişlemeye başlamıştır. Bu suretle menzilhânelerin işlevleri ulaklara, devlet adamlarına ve yabancı devlet elçilerine binek; hazine nakli yapan görevlilere ise nakliye hayvanı temin etmeye yönelik olarak son şeklini almıştır²¹⁵.

Osmanlı Devleti’nde, menzil teşkilâtının klâsik dönemi olan XVIII. yüzyılda resmî ulaşım ve haberleşme altı ana güzergâhtan oluşan ve ülke topraklarını bir ağ gibi saran yol sistemine adapte edilmiştir. Bu yollar üzerinden haberlerin iletilmesinde istihdam edilen kişilere de genel olarak *ulak* adı verilmiştir²¹⁶. İn’amât Defterleri’deki kayıtlardan anlaşıldığına göre, menzilhânelerden beygir alan tüm devlet görevlileri ulak olarak nitelendirilmiştir. Bunun yanında in’âmat kayıtlarında genellikle hangi sebeple beygir verildiği kaydedilmediği için, bu kayıtların resmî evrak taşıyan ulaklara mı yoksa sair görevlilere mi ait olduklarını tespit etmek de mümkün değildir²¹⁷. Ancak müstakil olarak yazılan menzil ahkâmlarında menzilhânelerden devlete ait mühim işlerle ilgili emirler götürenlerin, yani ulakların,

²¹⁴ Halaçoğlu, *Menziller*, s.43.

²¹⁵ Hüseyin Çınar, “ Osmanlı Ulak-Menzilhâne Sistemi ve XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Antep Menzilleri”, *Osmanlı*, C.III, Ankara 1999, s.627.

²¹⁶ Çetin, *Konya Menziller*, s.140; *BOA, D.MKF.* 28977, s.2-27 (12 Zi’l-hicce 1146 / 16 Mayıs 1734); *BOA, D.MKF.* 28940, s.2-38, (20 Zi’l-hicce 1145/ 3 Haziran 1733).

²¹⁷ *BOA, D.MKF.* 27907, s.2-7, (18 Şevvâl 1120 / 31 Aralık 1708); *BOA, D.MKF.* 28006, s.2-9, (11 Ramazân 1124/ 12 Ekim1712); *BOA, D.MKF.* 27861, s.2-11, (22 Rebî’ü’l-Ahîr 1116 / 24 Ağustos 1704).

istifade ettiklerine dair net bilgilere tesadüf olunmaktadır²¹⁸.

Osmanlı Devleti'nde, merkezî idare tarafından taşrada herhangi bir göreve getirilen kişiler görev yerlerine varabilmek için ulaşımını devletçe kendilerine tahsis edilen menzil beygirleri vasıtasıyla sağlamaktaydılar²¹⁹. Merkezden gönderilen fermânlarla, devlet görevlilerinin ulaşımının yanı sıra güvenliklerinin de temin edildiği görülmektedir. Bu suretle gönderilen fermânlarda, görevlilere ulaştıkları menzilhânelerde, bir an bile geciktirilmeden, yeterli sayıda menzil beygiri verilmesi ve güvenliklerinin sağlanması için de yanlarına çok sayıda (kadar-ı kifâyeden fazla) tüfenkendâz koşulması emredilmektedir²²⁰.

Özellikle vezir rütbesindeki beylerbeyiler ile sair yöneticiler, kalabalık maiyetleriyle yolculuk yapmaları sebebiyle, menzilhânelerden bir defada en fazla sayıda beygir alan zümredendir. Yolculukları esnasında herhangi bir aksaklık olmaması için, yol üzerindeki ilgili birimlere bu hususla ilgili olarak ya merkezden fermân yazılmasını sağlarlar²²¹ veya merkezden gönderilen fermânları referans göstermek suretiyle kendileri buyruldu gönderirlerdi²²².

Devlet adamlarının olduğu gibi, yabancı devlet elçilerinin ulaşımı için de menzilhânelerden istifade edildiği görülmektedir. Devlet görevlilerine verilen

²¹⁸ Mesela; Önemli hususları içeren fermânları ile Rakka'ya gidecek olan Sabık Küçük Ruznamçe Hocası Salih için uğradığı her menzilhânedan 12 menzil beygiri verilmesi ve serian azimetinin temin edilmesi yönünde menzil ahkâmı verilmiştir. *C.DH.* 3466, (29 Safer 1165 / 17 Ocak 1752).

²¹⁹ Halaçoğlu, *Menziller*, s.47. Diyarbakır Seraskeri iken Erzurum'a tayin olunan Vezir Hasan Paşa'nın maiyetine tayin olunan yirmi humbaracının, menzilhânelerden kifayet miktarı beygir vermek suretiyle, gidecekleri yere ulaştırılmaları için yol üzerinde bulunan tüm kazâlara hitaben fermân sâdır olmuştur. *BOA, C.AS.* 35840, (14 Receb 1157 / 23 Ağustos 1744); Yine Maraş Valisi Vezir Abdurrahman Paşa memuriyet mahalline giderken uğramış olduğu Hacıhamza Menzilhânesi'nden 120 beygir almıştır. *BOA, C.NF.* 475, (22 Şevvâl 1169 / 20 Temmuz 1756).

²²⁰ İlker Külbilge, *141 Numaralı Mühimme Defteri (H 1148)*, (Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi), İzmir 2002, s.185.

²²¹ 1186/1773 tarihinde merkezden gönderilen bir fermân mucibince Şam'a gidecek olan Mısır Valisi el-Hâc Halil Paşa'ya uğradığı her menzilden 350 beygir verilmesi ve bunun için de paşanın gelmesinden önce tedarik görülmesi emredilmektedir. *KŞS.* 61, s.106/2, (21 Zi'l-ka'de 1186/ 13 Şubat 1773); Benzer hüküm için bkz. *C.AS.* 52763, (22 Safer 1183 / 27 Haziran 1769).

²²² Halep Valisi olan İbrahim Paşa Bahr-i Sefid Kapdanlığı'na atanması üzerine İstanbul'a gitmek için Antakya'dan Üsküdar'a kadar olan kadılıklara gönderdiği buyruldu ile sayılarının daha sonra bildirileceği miktarda menzil beygirinin hazır ve amade tutulması için buyruldu göndermiştir. Ayrıca söz konusu paşa Rebî'u'l-Evvel'in son günü olan Cumartesi günü Antakya'dan yola çıkacağını, zamanlamaya dikkat edilerek beygirlerin hazır tutulmasını emretmiştir. Sak, *47 Numaralı Sicil*, s.567, (29 Rebî'ü'l-evvel 1129/ 13 Mart 1717).

beygirlerin ücretleri çoğunlukla menzilhânenin bulunduğu kazâ ahâlilerinden tahsil edilmekte iken, yabancı devlet elçilerine verilen menzil beygirlerinin ücretleri genellikle mîrî hazineden ödenmekteydi²²³. Menzil ücretlerinin peşin olarak ödendiği dönemlerde ise, elçilerin gidecekleri mesafelerle orantılı olarak menzilhânelerde ödeyecekleri ücretlerin hesaplanarak, eyalet defterdârları tarafından kendilerine teslim edildiği anlaşılmaktadır. Yine elçilik heyetlerinin menzilhânelerden beygir alabilmeleri için gerekli evraklar ise serhat muhafızlarının veya valiler tarafından kaleme alınmaktadır. Tüm bu işlerin yapılabilmesi için gerekli olan yetkinin ise merkezden gönderilen fermânlar vasıtasıyla ilgili birimlere devredildiği görülmektedir²²⁴.

Osmanlı Devleti'nde eyalet gelirlerinin²²⁵ ve taşrada toplanan avârız ve nüzûl vergilerinin yerinde harcanan kısımlarından arta kalanı mîrî hazineye irad kaydedilmektedir²²⁶. Buna benzer şekilde taşrada bulunan yeniçerilere ait mevâciblerin de uzak eyaletlere ait muhtelif gelir kaynaklarından havale olunduğu görülmektedir²²⁷. Söz konusu paraların gönderildikleri yerlere, zamanında ve güvenli bir biçimde ulaştırılmaları merkezî yönetimin üzerine hassasiyetle eğildiği hususlardandır²²⁸. Devletin, güvenliğine çok önem vermesine ve bunun için taşra

²²³ BOA, C.NF. 580, (24 Zi'l-hicce 1162/ 17 Aralık 1749).

²²⁴ BOA, MAD. 3179, s.3/1, (8 Şa'ban 1152 / 10 Kasım 1739).

²²⁵ İnalcık, *Ekonomik*, s.117.

²²⁶ KŞS. 24, s.283/4, (28 Şa'bân 1088/ 26 Ekim 1677).

²²⁷ BOA, MAD. 8470, s.230/1, (16 Safer 1138); BOA, MAD. 8492, s.42/2, (8 Şa'bân 1145/ 24 Ocak 1733).

²²⁸ Diyarbakır'dan gelen hazinenin korunması hakkında gönderilen fermân için bkz. Sak, *10 Numaralı Sicil*, s.451, Belge No: 285-1; KŞS. 10, s.285-1, 24Rebî'ü'l-evvel 1070/ 9 Aralık 1659); 1677 yılında Kıbrıs'tan gelen hazinenin eskizsiz olarak ulaştırılması hakkında gönderilen hüküm için bkz. KŞS. 24, s.283/4, (28 Şa'bân 1088/ 26 Ekim 1677); yine aynı yıl Sayda, Beyrut ve Safad hazinelerinin güvenli şekilde merkeze ulaştırılması hakkında gönderilen hüküm için bkz. KŞS. 24, s.271/1, (5 Şa'bân 1089/ 22 Eylül 1678); yine Konya Sancağı'ndan tahsil olunan vergilerin güvenli şekilde ulaştırılması hakkında gönderilen fermân için bkz. KŞS. 24, s.269/1, (28 Rebî'ü'l-evvel 1089/ 20 Haziran 1678); Adana'dan gelen hazinenin güvenli şekilde ulaştırılması için gönderilen fermân için bkz. KŞS. 40, s.265/2, (4 Muharrem 1115/ 20 Mayıs 1703); 1743 yılında Bağdat'tan gelen 100 kese tutarındaki akçenin korunması hakkında gönderilen hüküm için bkz. KŞS. 56, s.249/2, (11-20 Rebî'ü'l-ahîr 1156/ 4-13 Haziran 1743).

görevlilerine birçok hüküm göndermesine rağmen, devlet hazinesine gelir kaydedilen paraları taşıyan kervanlar zaman zaman soyulabilmekteydi²²⁹.

Mîrî hazineye ait paraların taşınması için büyük ölçüde menzilhânelere müracaat olunmaktadır²³⁰. Söz konusu paraların naklinin menzilhâneler üzerinden yapılacağına veya yapıldığına dair kaydedilmiş çok sayıda ahkâma tesadüf olunmuştur. Mesela; Bağdat'a mevâcib götürecek olan Kethüdâ-yı Serbevvâbân Ahmet Ağa'ya menzilden kırk beygir verilmesi hususunda menzil ahkâmı verilmiştir²³¹. Yine Van ve Tebriz kalelerinin muhafazasında bulunan yeniçerilerin mevâciblerinin ödenmesi için gerekli olan meblağ Halep hazinesinden tayin edilmiş olup, yol üzerinde bulunan kazâlarda yeterli miktarda menzil beygirinin tedarik edilerek, hazır tutulması emredilmektedir²³². Yeniçeri mevâciblerinin mîrî hazineden gönderildiği zamanlarda da, menzilhânelerde yeterli sayıda menzil beygirinin hazır bulundurulması yönünde fermânın sâdır olduğu görülmektedir²³³.

Nitekim 1789 yılında, hazine nakliyle görevli olan ulaklara verilecek beygir sayıları bir standarda bağlanmış olup, bununla ilgili bir fermân yayınlanmıştır. Söz konusu fermân ile mîrîye ait paraları taşıyacak olanlara her on kese²³⁴ için bir menzil beygiri verilmesi kanunlaşmıştır²³⁵.

În'amât defterlerinde seyrek de olsa, hazine nakline memur olan görevlilere verilen beygir sayıları da kaydedilmiştir. 6 Mayıs 1721 - 6 Mayıs 1722 tarihleri arasında Akşehir Menzilhânesi'nden verilen beygirlerin sayısını gösterir in'amât kayıtlarına göre; Mısır hazinesini merkeze nakleden görevlilere 10, Kıbrıs hazinesini

²²⁹ Nitekim 1661 tarihinde toplam miktarı 16 davar yükü tutarında olan hazinenin 6 yükü, İshaklı ile Bolvadin arasındaki köprübaşında eşkıyalar çalınmıştır. *KŞS. 11*, s.191/3, (1-10 Ramazân 1071/ 30 Nisan-9 Mayıs 1661); *KŞS. 11*, s.186/2, (10 Şevvâl 1071/ 8 Haziran 1661); Soyucak, *Eşkîyalık Hareketleri*, s.142-143; *KŞS. 11*, s.192/3, (1-10 Ramazân 1071/ 30 Nisan- 9 Mayıs 1661).

²³⁰ Bozcaada muhafazasında bulunan yeniçerilere ödenecek mevâcibler, İzmir Gümrüğü malından havale edilmiş olup, bunların tahsilini ve nakliyesini yapacak mübaşire, ulaşımaları için *in'am menzil ahkâmı* verilmiştir. *BOA, MAD. 8470*, s.272/1, (14 Şevvâl 1138 / 15 Haziran 1726).

²³¹ *BOA, C.NF. 504*, (17 Zi'l-hicce 1169 / 12 Eylül 1756).

²³² *BOA, MAD. 8470*, s.230/1, (16 Safer 1138 / 24 Ekim 1725), benzer bir örnek için bkz. *BOA, MAD. 8492*, s.42/2, (8 Şa'bân 1145/ 24 Ocak 1733).

²³³ *C.ML. 14757*, (29 Şa'bân 1115 / 7 Ocak 1704).

²³⁴ Osmanlı Devleti'nde ortalama olarak 500 kuruş yerine kullanılır bir tabirdir. Buradan anlaşıldığına göre her 5.000 kuruşluk bir meblağ için bir beygir verilmesi kanunlaştırılmıştır. Kese tabiri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Pakalın, *Terimler Sözlüğü*, C.III, s.639.

²³⁵ *BOA, C.NF. 899*, (13 Safer 1204/ 2 Kasım 1789).

sevk edenlere ise üç beygir tahsis edilmiştir²³⁶. Yine aynı menzilhânenin, 6 Mayıs 1732 - 2 Ağustos 1732 tarihleri arasındaki, in'âmat kayıtlarına göre; Payas tarafından gelen hazine için 40, Halep'ten gelen hazine için 14, Humus taraflarından gelen hazine için 26, İçil ve Sayda taraflarından gelen hazine için de 15 adet menzil beygiri istihdam edilmiştir²³⁷.

3 Temmuz 1724- 3 Ağustos 1724 tarihleri arasındaki bir aylık in'âmat kayıtlarından anlaşıldığına göre, Gebze Menzilhânesi'nden hazine nakliyle görevlendirilerek Bağdat'a gönderilen Ahmed Paşa'nın kethüdası Ali Efendi'ye 20, yine hazine nakliyle ilgili olarak Diyarbakır'a gidip-gelen Gedikli Zaim İbrahim Ağa'ya ise 24 beygir verilmiştir²³⁸. Yine Gebze Menzilhânesi'nden, Kütahya cizyesine tayin olunan Veznedâr Ahmed Ağa'ya 22 beygir²³⁹, Keban Madeni'ndeki hazinenin nakline tayin olunan Gedikli Zaim Mustafa Ağa'ya ise 63 beygir verildiği kayıtlıdır²⁴⁰.

Çok istisnâî olmak üzere, menzilhânelerden binek vasıtası olarak araba verildiği de görülmektedir. Bunun için, talep eden kişinin elinde mahsusen yazılmış tuğralı fermân bulunması gerekmektedir²⁴¹. Bu türden bir fermânın 29 Rebî'ü'l-ahir 1150 / 22 Kasım 1737 tarihinde sâdır olduğuna tesadüf olunmuştur. Söz konusu fermânda, resmî işlerin takibi için İsakçı'dan Vidin'e gitmesi gereken Macarlara, yolları üzerinde bulunan her menzilhânedan üç menzil arabası verilmesi emredilmektedir²⁴².

Yukarıdaki incelemelerden de anlaşıldığı üzere menzilhânelerin tek ve aslî işlevleri elinde ahkâm bulunan resmî görevlilere, belirtilen miktarda beygir tedarik etmek ve yanına yeterli sayıda sürücü vermek suretiyle gideceği yöne sevk etmektir.

²³⁶ BOA, D.MKF. 28344, s.17, (20 Cemâziye'l-evvel 1134/ 8 Mart 1722).

²³⁷ BOA, D.MKF. 28873, (17 Safer 1145/ 9 Ağustos 1732).

²³⁸ BOA, D.MKF. 29016, s.7, (5 Receb 1126/17 Temmuz 1714).

²³⁹ 6 Mayıs 1725 - 6 Mayıs 1726 tarihleri arasında tutulan in'âmat kayıtlarından tespit edilmiştir. BOA, D.MKF. 29095, s.2, (15 Zi'l-ka'de 1138 / 15 Temmuz 1726).

²⁴⁰ 8 Temmuz 1732 – 17 Mart 1733 tarihleri arasında tutulan in'âmat kayıtlarından tespit edilmiştir. BOA, D.MKF. 28977, s.3, (12 Rebî'ü'l-ahîr 1146 / 16 Şubat 1734)

²⁴¹ BOA, C.NF. 168, (13 Şa'bân 1123/ 26 Eylül 1711); Özkaya, "Menzilhâne Sorunu", s.342; Güneş Yağcı, "İznik Menzili", s.24.

²⁴² BOA, C.AS. 26223, (24 Receb 1150/ 7 Kasım 1737).

Buna ilaveten çok istisnâ olmak üzere, elinde tuğralı fermân bulunan özel izinli kişilere araba temini de menzilhânelerin işlevleri arasındadır.

İlgili belgelerin bazılarında menzilhânelerin, elinde ahkâm olanlara beygir tedariki yanında, ikinci bir işlev olarak, onların dinlenme ve iâşe gibi ihtiyaçlarını da karşılamış olabileceklerini ima eden bir takım bilgiler bulunmaktadır²⁴³. Ancak menzil nizamlarındaki ifadelerden devletin yalnızca menzilhânelerde ulakların bekletilmeden, ahkâmlarda belirtilen miktarda beygir ve sürücü vermek suretiyle, gidecekleri yönle sevk edilmesi hususunu önemseydiği anlaşılmaktadır²⁴⁴. Şimdiye kadar hiçbir belgede ulaklara yiyecek verilmesi yönünde bir bilgiye ulaşılmadığı gibi, hiçbir menzilhânede de ulaklara yiyecek verilmemek suretiyle zulm edildiğini belirtir bir belgeye de tesadüf olunmamıştır.

---

²⁴³ 1108/ 1696 yılına ait fermân suretinde “...ulaklar menzilhânerden müft ve meccanen yemek yemeyüb ta’âma göre rızâsı ve bahâsı ile alub...” şeklinde geçen ifadelerden ulakların menzilhânelerde yemek yediklerine dair imalar bulunmaktadır. Heywood, “Two Firmans”, 489.

²⁴⁴ BOA, MAD. 8470, s.320/1, (10 Cemâziye'l-âhir 1139 / 2 Şubat 1727).

İKİNCİ BÖLÜM

ANADOLU MENZİLHÂNELERİNİN KONUMLARI VE BAĞLANTILARI

Anadolu kavramının muhtelif zamanlarda farklı coğrafyaları tanımlamak için kullanıldığı görülmektedir. Osmanlılar zamanında bile bu farklılıklar gözlemlenebilmekte olup, önceleri bir eyalet ismini tanımlayan Anadolu kelimesi¹, XVI. yüzyıldan itibaren Osmanlıların terminolojisinde oldukça geniş bir coğrafyaya tekabül eden bir idarî terim olarak karşımıza çıkmaktadır. Hatta bu terim eyaletler üstü bir idarî yapıyı ifade etmekte olup, öncelikli olarak kurumların isimlendirilmesinde kendini göstermiştir². Bu isimlendirmelerden de anlaşılacağı üzere, boğazların doğusunda ve güneyinde Asya ve Afrika taraflarında kalan Osmanlı toprakları Anadolu olarak adlandırılmıştır. Anadolu kelimesinin XVIII. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti'nin Asya'daki tüm topraklarını ifade etmeye başladığı belirtilmektedir³. Ancak menzil defterlerine göre, Osmanlı ülkesi daha XVI. yüzyılın sonlarından itibaren Anadolu ve Rumeli olmak üzere iki ayrı idarî birim olarak değerlendirilmiştir⁴. Yine menzil defterlerinden takip edildiğinde, söz konusu husus XIX. yüzyılın ortalarına kadar gözlemlenebilmektedir⁵.

Osmanlı Devleti'nin idarî taksimatının karakteristik olarak eyalet (beylerbeylik, vilayet), sancak, kazâ, nahiye, köy ve mezraalardan ibaret olduğu söylenebilir. Ayrıca denizler ve önemli nehirler üzerinde işleyen gemilerin (savaş, nakliye vs.) sevk ve idaresi için teşkilâtlanan kaptanlıklar ve mîrî rejime dâhil olmayan; ancak siyasî ve askerî bakımdan Osmanlı Devleti'ne bağlı olan hanlıklar,

---

¹ Orhan Kılıç, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin İdarî Taksimatı- Eyalet ve Sancak Tevcihatı*, Elazığ 1997, s.52; Anadolu coğrafyası hakkında bkz. Metin Tuncel, "Anadolu-Coğrafya", *DİA*, C.III, İstanbul 1991, s. 106-107

² Mesela; XV. Yüzyılın sonlarına kadar Osmanlı'da tek bir kazaskerlik bulunmaktayken, 1480 yılından sonra Anadolu ve Rumeli Kazaskerlikleri diye bu kurum ikiye ayrılmıştır. Anadolu Kazaskeri boğazlardan itibaren devletin bütün doğu ve güney eyaletlerinde; Rumeli kazaskeri ise Avrupa yakasındaki eyaletlerde bulunan kadıların işlerine bakmaya başlamıştır. M. Ali Ünal, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, Isparta 1997, s.44.

³ Tuncer Baykara, *Anadolunun Tarihi Coğrafyasına Giriş I Anadolu'nun İdari Taksimatı*, Ankara 1988, s.22.

⁴ *BOA, KK. 2555*, s.1-9.

⁵ *Redif Askerî Tâlimatnâmesi*, (İlgili kayıtlar).

voyvodalıklar, meliklikler ve emirlikler de idarî taksimat açısından eyaletlerle eşdeğerdir⁶.

Çalışmanın ele aldığı konunun tarihî sınırları dâhilinde, Osmanlı Devleti'nde 1700-1718 yılları arasında 41, 1719-1740 yılları arasında ise 40 adet eyalet veya eyalet dengi idarî birimin bulunduğu bilinmektedir. Bunlardan Anadolu, Karaman, Sivas, Maraş, Halep, Şam, Safed, Sayda, Beyrut, Trablusşam, Adana, Rakka, Diyarbekir, Erzurum, Ahıska, Kars, Trabzon, Van, Bağdat, Şehr-i Zor, Basra, Musul, Kirmân-Şâhân, Tiflis, Tebriz, Gence, Rûmiyye, Hemedan, Revan ve Kıbrıs eyaletlerinin, XVIII. yüzyılın ilk yarısında Osmanlılar tarafından Anadolu olarak adlandırılan geniş coğrafyanın içinde kaldıkları söylenebilir⁷. Buradan hareketle XVI.-XIX. yüzyılın ilk yarısı için Anadolu'yu yeniden tanımlamak gerekirse Osmanlı Devleti'nin batıda Ege Denizi; kuzeyde büyük ölçüde Karadeniz; güneyde Hicaz Yarımadası; güneydoğuda Bağdat, doğuda Kirmanşah, Tebriz; kuzeydoğuda Revan, Tiflis, Ahıska, Soğucak'a kadar oluşturduğu idarî birimleri kapsayan coğrafyanın genel bir adı olduğu şeklinde bir tanım geliştirilebilir.

Çalışmanın bu bölümünde, 1690-1750 yılları arasında Osmanlı Anadolusu'nda hizmet vermiş olan menzilhâneler, Osmanlı yol sistemi ve idarî yapısına göre Üsküdar'a uzaklıkları da esas alınmak suretiyle tanımlanacaktır. Buna göre ana yolun ilk menzilinden başlanılmak suretiyle her bir menzilhânenin kurulmuş oldukları yerleşimler Osmanlı idarî yapısı çerçevesinde belirlenmeye ve tanımlanmaya çalışılacaktır. Ayrıca söz konusu menzilhânelerin İstanbul tarafından Anadolu'nun kapısı niteliği olan Üsküdar'a olan uzaklıkları da hesaplanacaktır. Bu suretle Osmanlı yol sistemiyle bağlantılı olarak her bir menzilhânenin konumunun ve merkeze olan mesafesinin belirlenmesi hedeflenmektedir. Ayrıca menzilhânelerin, bağlantılı oldukları diğer menzilhâneler ile uzaklıkları toplanmak ve beygir gönderilip-gönderilmediği de kontrol edilmek suretiyle, hizmet verdikleri yolların toplam uzunlukları hesaplanacaktır

---

⁶Orhan Kılıç, "XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin Eyalet ve Sancak Teşkilatlanması", *Osmanlı*, C.VI, Ankara, 1999 (ss.89-110), s.89. Osmanlı İmparatorluğu'nun topraklarının eyaletlere ayrılmasında en büyük etken, iktisadî yönden kendi kendini yönetebilmeleridir. Osmanlı mülki teşkilâtında sancakları bünyelerinde bulunduran eyaletlerin başında beylerbeyi bulunurdu. Yücel Özkaya, *18. Yüzyılda Osmanlı Toplumunu*, İstanbul 2008, s.24; Taşranın idaresi hakkında bilgi için bkz. Mehmet Ali Ünal, "Osmanlı Devleti'nde Merkezî Otorite ve Taşra Teşkilâtı", *Osmanlı*, C. VI, Ankara 1999, s.112.

⁷ Kılıç, "Eyalet", s.90-104.

Menzilhânelerin ana yollar üzerindeki konumlarına ve birbirleriyle olan bağlantılarına dair bilgiler, ayrıntılı bir tablo üzerinde gösterilmek suretiyle de ifade edilebilir. Ancak aynı yol üzerinde farklı zamanlarda yeni menzilhânelerin kurulması ve mevcut menzilhânelerin dönem dönem bağlantılarının değişmesi gibi sebeplerle en iyi anlatım şeklinin her bir menzilhânenin ayrı başlıklar altında incelenmesi olduğuna karar verilmiştir. Bahsedilen sebepten dolayı çalışmanın bu bölümünde gerek kurgu gerekse ifade tarzı bakımından birçok tekrar yapma riski bulunmasına rağmen, konunun layıkıyla anlatılabilmesi için belirtilen hususun zarurî bir süreç olduğu düşünülmektedir.

2.1. SAĞ KOL ÜZERİNDE BULUNAN MENZİLHÂNELER

Osmanlılar zamanında “*ulu yol*” ya da “*hâc yolu*” olarak isimlendirilen⁸ Anadolu’nun Sağ Kolu Üsküdar’dan başlayarak, Gebze-Dil İskelesi veya İznikmid üzerinden, İznik- Yenişehir- Bozüyük- Eskişehir- Seyitgâzi- Hüsrev Paşa Hanı- Akşehir- Ilgın- Konya- Karapınar- Ereğli- Adana ve Antakya’ya ulaşır, Antakya’dan itibaren bir kol Halep’e, bir kol da Şam’dan Hicaz ve Mısır’a ulaşacak şekilde iki ayrı güzergâh takip ederdi⁹. Yolun Üsküdar’dan başlayıp Antakya üzerinden Halep’e uzanan güzergâhı ana yolu oluşturmaktadır. Antakya ya da Halep üzerinden ayrılarak Şam’a¹⁰, buradan da Kahire¹¹ ya da Hicaz’a¹² ulaşan yollar ise hep tâli yol görünümündedir. Şam’dan sonra özellikle tâbiat şartlarının yol müesseselerinin oluşumuna imkân vermemesi nedeniyle, buradan itibaren yolun sistematik bir biçimde örgütlenmesi mümkün olmamıştır¹³.

⁸ Müderrisoğlu, “Menzil” s.921; Altunan, “Menzilhâneler”, s.913.

⁹ Halaçoğlu, “Ulaşım ve Yol Sistemi”, s.127; Müderrisoğlu, “Menzil”, s.921.

¹⁰ Yolun güzergâhı şu şekildedir: (İlk rakam Üsküdar’a uzaklığı, ikinci rakam ise bir önceki menzilhâneye uzaklığı saat olarak göstermektedir.) Antakya (231), Zimbakya (10-241), Eriha (9-250), Ma’retü’n-Numan (6-256), Hama (12-268), Humus (9-277), Beyrud (18-295), Şam (10-305). *BOA, MAD. 10322*, s.172-174.

¹¹ Şam’dan itibaren yolun güzergâhı; Sa-sa’, Kuneytra, Cısr-Yakub, Alun Tüccar, Hân-ı Lüccun, Mafoha, Çelçun, Remle, Sedud, Gazze, Hân-ı Yunus, Rate, Ariş, Ümmü’l-Hasan, Kat’iyye, Salahhiye, Belbas, Kal’a-i Karîb, Haneki, Kahire şeklindedir. *BOA, MAD. 4108*, s.47. Söz konusu istikamet üzerinde bulunan alternatif yol güzergâhları hakkında bkz. *BOA, MAD. 10492*, s.185; *BOA, MAD. 10322*, s.162-164.

¹² Şam’dan hareketle Tarhana Hanı, Dilli, Muzayrib, Mağrik, Aynızarka, Balka, Katrane Kal’ası, Yanka Vadisi, Amize, Ma’an Kalesi, Şam Akabesi, tâbili, Peygamber Eşmesi, Ka’u’l-bast, Asi Hurma, Mugayir, Haydar Kal’ası, Bürke-i Muazzama Sultan Osman Han, Zümrüt Kuyusu, Derge Ovası, Ali Pınarı, Matrab, Eş’alü’l-ganem, Hadiyye Eşmesi, Hamletîn, Vâdiyü’l-kurâ, Medine-i Münevvere, Ali Kuyusu, Kubûrû’ş-şühedâ, Hadîde, Bedri Hasîn, Bedri Meymun, Rabi’ü’l-eşme, Cidde, Bürke-i Sultan Murad, Vâdi-yi Fâtıma, Mekke-i Mükerreme, Ma’a Pazarı, Arafat şeklindedir. *BOA, MAD. 4108*, s.44-46; Hac menzilleriyle ilgili mesafe kayıtlarına göre Şam-Arafat yolunun uzunluğu yaklaşık 512 saattir. Sak-Cetin, “Hac Menzilleri”, s.219-220.

¹³ Yolun Üsküdar-Şam etabı küçük gruplar halinde ya da tek başına yapılacak bir yolculuğa birçok açıdan imkân sunmaktadır. Ancak Şam’dan itibaren başlayan yol 500 saatlik mesafeye sahip olup, çölün içinden geçmektedir. (Sak-Cetin, “Hac Menzilleri”, s.219-220). Bu da kervanların konaklayacağı yerlerin belirlenmesi hususunu suya bağımlı kılmaktaydı. Şam’dan -Medine’ye kadar yol boyunca pek fazla kent/kasaba olmayıp, söz konusu yol hattında bulunan yerleşimler içlerinde az sayıda insanın yaşadığı müstâhkem mevkilerden oluşmaktadır. Bu yol üzerinde hacıların erzak ikmalini yaptığı büyük Müzeyrib panayırının kurulduğu bölge bile kalıcı bir yerleşme haline gelmemiştir. Faroqhi, “Kriz ve Değişim”, s.613-614.

Anadolu Sağ Kol, Halep ve Şam'dan sonraki tâli yollarıyla birlikte, bir bütün olarak değerlendirildiği zaman, üç kıtayı birbirine bağlar niteliktedir. Üsküdar üzerinden deniz yoluyla İstanbul'a bağlanan yol, buradan itibaren Rumeli yolları vasıtasıyla da Avrupa'nın içlerine kadar ulaşım imkân verecek altyapıya sahiptir¹⁴. Ayrıca, Şam'dan ayrılan bir tâli yol vasıtasıyla, Osmanlı'nın önemli bir eyaleti olan Mısır'ın merkezi Kahire'ye de ulaşılabilir¹⁵. Bu açıdan bakıldığında, söz konusu ana yol, Avrupa-Asya ve Afrika bağlantılı olarak, kıtalararası bir ulaşım hattı özelliği taşımaktadır.

Bu başlık altında, Anadolu Sağ Kol ile bu ana güzergâha bağlı tâli yollar üzerinde hizmet veren menzilhâneler tanıtılacaktır. Yapılan araştırma neticesinde, Anadolu Sağ Kol'un ana güzergâhı olan ve 253 saat (1438 km) uzunluğundaki Üsküdar-Halep hattında, 1690-1750 yılları arasında, 29 menzilhânenin hizmet verdiği tespit edilmiştir.

Menzilhâne kayıtları üzerinde yapılan tetkik neticesinde Niğde- Kayseri, Kilis-Ruha, Antakya- Şam, Antakya- Sayda, Şam- Mısır güzergâhları olmak üzere, beş tâli yolun varlığı saptanmıştır. Yine menzil defterlerinden Hersek'den ayrılan bir yol vasıtasıyla İzmir'e¹⁶, Şam'dan ayrılan diğer bir yol ile Arafat'a, Cisir-i Yakub'dan ayrılan başka bir yol vasıtasıyla da Kahire'ye¹⁷ ulaşan bir menzilhâne hattı meydana getirilmesine dair bir düşüncenin olduğu, ancak faaliyete geçirilemediği anlaşılmaktadır.

¹⁴ Matrakçı, *Beyân-ı Menâzil*, s.52-53.

¹⁵ BOA, MAD. 4108, s.46-47; BOA, MAD. 10492, s.185; BOA, MAD. 10322, s.162-164.

¹⁶ 1719-1729 yılları arasındaki ina'mat kayıtlarını ihtiva eden menzil defterinin son sayfalarında "Üsküdar'dan Çeşme ve İzmir tarafına giden menâzildir" şeklindeki ibarenin altında Hersek'ten başlarayak İzmir'e kadar 18 menzilin ismi kaydedilmiştir. Kayıtlarda yalnızca isimlerinin bulunup, bütçe veya başka bilgilerinin bulunmaması sebebiyle bu menzilhânelerin kurulmadıklarını, ancak Osmanlı bürokratlarının zihninde, bu yol hattı üzerinde menzilhâneler tesis olunması ile ilgili bir projenin olduğu söylenebilir. Bkz. BOA, MAD. 10492, s.515-516.

¹⁷ 1640 ile 1687 yılları arasında menzilhânelere dair kayıtları ihtiva eden menzil defterinde "Şam-ı Şerif tarafından Mekke-i Mükerreme-i Şerefallah-i Teala Canibine giden yoldur" şeklinde kırmızıyla yazılmış olunan başlığın altında Şam-Mekke yolu üzerinde bulunan 35 menzilin ismi kaydedilmiştir. BOA, MAD. 4030, s.32-34; Yine aynı defterde Şam-Arafat yolu üzerinde Cisir-i Yakub'dan ayrılarak Kahire'de son bulan bir güzergâh üzerinde 18 menzil kaydedilmiştir. BOA, MAD. 4030, s.35.

Niğde- Kayseri¹⁸ ve Kilis- Ruha¹⁹ hattında beşer, Halep- Şam istikametinde yedi²⁰, Antakya- Sayda arasında üç²¹ ve Şam- Mısır yolunda iki olmak üzere,²² Anadolu Sağ Kol'a bağlı tâli yollar üzerinde, 1690-1750 yılları arasında, 22 menzilhânenin hizmet verdiği görülmektedir. Ancak menzil defterlerinde Antakya-Sayda ve Şam- Mısır yolları üzerinde kayıtlı menziller, hizmet verip-vermedikleri anlaşılamadığı ve konumları tespit edilemediği için, değerlendirmeye alınmayacaktır.

Bu çalışma esnasında Üsküdar-Halep hattında yer alan 29 menzilhâne ile tâli yollar üzerinde bulunan 17 menzilhâne olmak üzere Anadolu Sağ Kol üzerinde hizmet veren toplam 46 menzilhâne, Üsküdar'a olan uzaklıkları da dikkate alınmak suretiyle, yol üzerindeki konumlarına göre sırasıyla incelenecektir.

2.1.1. Üsküdar- Halep Yolu (Ana Yol)

Araştırma esnasında Anadolu Sağ Kol'un ana güzergâhı üzerinde, 1690-1750 yılları arasında, 29 menzilhânenin bulunduğu tespit edilmiştir. Bunlardan Üsküdar, Gebze, İznik, Lefke, Söğüt, Eskişehir, Seyyidgazi, Han-ı Hüseyin Paşa, Bolvadin, İshaklı, Akşehir, Ilgın, Konya, Karapınar, Ereğli, Ulukışla, Dölek, Adana, Kurdkulağı, Payas, Bağras, Antakya, Tenrin ve Halep olmak üzere 24'ünün sürekli hizmet verdiği; Dil (Hersek), Bayat, Lâdik, İsmil ve Çakıd Hanı'nın da bulunduğu beş menzilhânenin ise bir müddet hizmet verdikten sonra kapatıldığı görülmektedir²³. Söz konusu beş menzilhâne, araştırmayı kapsayan sürenin çok az bir kısmında

¹⁸ Anadolu'nun Sağ Kolu üzerinde Üsküdar'a 154 saat uzaklıkta bulunan Ereğli'den başlayan tâli yol Niğde'den itibaren iki kola ayrılır. İlk yol Ürgüp/Nevşehir üzerinden Kayseriye'ye diğer yol ise Karahisar Develü üzerinden Kayseriye'ye ulaşmaktadır. Ayrıca Ürgüp/Nevşehir'den ayrılan diğer bir yolda Aksaray'a ulaşmaktadır. Bu iki farklı güzergâhtan Kayseriye ulaşan yollar üzerinde Niğde, Ürgüp/Nevşehir, Karahisar-ı Develü, Kayseriye olmak üzere dört, Nevşehir-Aksaray yolunda ise Aksaray Menzilhânesi olmak üzere toplam beş menzilhâne hizmet vermektedir. *BOA, MAD. 10492*, s.93-97; *BOA, MAD. 10322*, s.126-136.

¹⁹ Kilis, Ayıntab, Nizip, Birecik ve Ruha menzilhâneleridir. *BOA, MAD. 10492*, s.191-192.

²⁰ Zimbakya, Eriha, Ma'retü'n-Numan, Hama, Humus, Beyrut ve Şam menzilhâneleridir. *BOA, MAD. 10492*, s.167-181; *BOA, MAD. 10322*, s.146-154.

²¹ Karye-i Ordus, Trablusşam ve Sayda menzilhâneleridir. *BOA, MAD. 10322*, s.166-171.

²² Şam-Mısır yolu üzerinde 18 menzilden oluşan bir menzilhâne ağı kurulması gündeme gelmiş olmalıdır. Çünkü 1719-1729 yılları arasındaki in'âmat kayıtlarının bulunduğu menzil defterinde bu hat üzerinde 18 menzilin ismi kaydedilmiştir. Ancak söz konusu 18 menzilden yalnızca Şam'a en yakın ilk iki menzil olan Aynü'l-Nehar ve Kıntara'da menzilhâne tesis olunabilmiştir. *BOA, MAD. 10492*, s.181-185.

²³ *BOA, MAD. 3217*, s.2a-29b; *BOA, MAD. 4004*, s.12-265; *BOA, MAD. 10492*, s.11-146; *BOA, MAD. 10322*, s.14-124.

hizmet vermiş olmalarına rağmen, inceleme açısından yeterli verinin bulunması sebebiyle çalışmaya dâhil edilmiştir.

2.1.1.1. Üsküdar Menzilhânesi

Üsküdar Menzilhânesi, İstanbul'a tâbi dört kadılıktan birisi olan²⁴ Üsküdar Kazâsı'nda hizmet vermektedir²⁵. Anadolu üzerindeki tüm menzilhânelerin uzaklıklarının ve konumlarının Üsküdar'a göre hesaplanmasından yola çıkarak, söz konusu menzilhânenin sıfır noktası olduğu söylenebilir²⁶. Menzil defterlerinde belirtilmemekle birlikte, sarayın bulunduğu Rumeli yakası ile Üsküdar arasındaki ulaşım, bir kethüdanın başkanlık ettiği, kayıkçı esnafı tarafından sağlanmaktadır²⁷. Deniz yolculuğunun bir takım zorluklarına rağmen²⁸, başkaca bir alternatifi olmadığı için, İstanbul'dan Anadolu'ya geçiş veya tersi istikametteki yolculuklar bu suretle sağlanmıştır. Üsküdar Menzilhânesi'nin 1699-1719 yılları arasında Gebze 9 saat Karadeniz Yalısı ise 12 saat olmak üzere, toplam 21 saat uzunluğunda iki kolu

²⁴ Ebru Okuyan, *Üsküdar Kadılığına Ait 348 Nolu Şer'iyye Sicili Transkripsiyonu (H. 1124/1125- M. 1712/1713)*, (Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları, Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2003, s.III.

²⁵ BOA, MAD. 10492, s.12.

²⁶ Hatta isminin Farsça'da menzilhâne manasına geldiği ileri sürülmektedir. İbrahim Hakkı Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleriyle Üsküdar Tarihi*, C.I, İstanbul 1977, s.3-4. Konyalı'nın referanslarından birisi de *Burhân-ı Katı* tercümesidir. Ancak bu lügatta kelime "usgudâr" olarak telaffuz edilmiştir. Bkz. Mütercim Âsım Efendi, *Burhân-ı Katı*, (Hazırlayanlar: Mürsel Öztürk, Derya Örs) Ankara 2002, s.795.

²⁷ Kethüda önderliğinde teşkilâtlanan kayıkçı esnafı, kethüda vekili, ihtiyarlar, sıradan kayıkçılar, şakirdler ve aylakçılar olarak anılan görevlilerden oluşmaktadır. Üsküdar kayıkçıları sivil yolcu taşıma dışında, özellikle asker sevkiyatında da kullanılmaktadır. Eminönü İskelesi'nde devlete ait olan iki at kayığı 12 neferin nezaretinde sürekli olarak nöbet tutmaktadır. Yapılan sayımlara göre 1728 yılında Üsküdar İskelelerinde Büyük İskele'de 39 at kayığı, 15 ateş kayığı, 111 nöbet kayığı, 133 küçük piyade; Salacak İskelesi'nde 16 piyade kayığı; Kuzguncuk İskelesi'nde 19 olmak üzere toplam 333 kayık bulunmaktadır. Büyük İskele'de 24 at kayığı, 14 ateş kayığı, 20 nöbet kayığı, 26 dört çifte, 140 küçük piyade; Balaban İskelesi'nde 16 nöbet kayığı, 47 piyade; Salacak İskelesi'nde 14 piyade; Kuzguncuk İskelesi'nde 22 piyade olmak üzere toplam 323 kayık bulunmaktadır. 1748 yılında ise Büyük İskele'de 24 at kayığı, 14 ateş kayığı, 20 nöbet kayığı, 26 çifte kayık, 140 küçük piyade; Balaban İskelesi'nde 16 nöbet kayığı, 47 piyade; Salacak İskelesi'nde 14 piyade; Kuzguncuk İskelesi'nde 22 piyade olmak üzere toplam 323 kayık bulunmaktadır. Murat Uluskan, "Üsküdar Kayıkçıları (XVIII. Yüzyıl)", *Uluslar arası Üsküdar Sempozyumu V, Bildiriler I, 1-5 Kasım 2007*, C. I, İstanbul 2008, s.245-250.

²⁸ Evliya Çelebi geniş limanı olan Üsküdar'ın İstanbul'a altı mil uzaklıkta bulunduğunu, Karadeniz'den şiddetli akıntı olduğu zaman kayıkların önce Beşiktaş'a varıp, oradan Üsküdar'a geçildiğini söyler. Bu şekilde Sarayburnu'nun Üsküdar'a uzaklığı dokuz mile ulaştığını, özellikle Lodos'un olduğu dönemlerde, İstanbul'dan Üsküdar'a geçmenin çok zor olduğundan bahseder. Evliya Çelebi, *Seyahatname*, C.I-II, s.362-363.

bulunmaktadır²⁹. 1719 yılından itibaren 12 saat uzaklıktaki Şile'ye de bağlantı verilmesiyle menzilhânenin kol sayısı üçe, bu kolların uzandığı yol ağının toplam uzunluğu ise 33 saate yükseltilmiştir³⁰. Üsküdar Menzilhânesi konumu gereği tek taraflı çalışan bir menzilhâne olmakla birlikte, ana yol üzerinde bulunmayan Şile ve Karadeniz Yalısı'na da zaman zaman beygir göndermiştir³¹. Söz konusu bağlantılardan, Üsküdar Menzilhânesi'nin hizmet verdiği yolun toplam uzunluğunun 33 saat (188 km) olduğu anlaşılmaktadır.

2.1.1.2. Gebze Menzilhânesi

Gebze Menzilhânesi, İstanbul'a tâbi dört kadılıktan birisi olan³² Üsküdar Kazâsı'na³³ tâbi nâhiye merkezî olan Gebze'de hizmet vermektedir³⁴. İdarî olarak İstanbul'a bağlı olmakla birlikte, menzilhânenin nizamından Derya Kaptanlığı'na tâbi³⁵ Kocail Sancağı mutasarrıfları sorumlu olmuşlardır³⁶. Söz konusu menzilhâne Üsküdar'a 9 saat uzaklıkta olup, hiyerarşik olarak Anadolu Sağ Kol üzerinde ikinci sırada görünmekle birlikte, konumu ve bağlantıları itibarıyla, Anadolu menzilhânelerinin asıl başlangıç noktasını oluşturmaktadır. Yani karayoluyla Anadolu'ya gidecek olan bir ulak, muhakkak Gebze Menzilhânesi'ne uğramak ve buradan sonra gideceği güzergâha göre istikamet belirlemek durumundadır³⁷. Gebze

²⁹ 1699-1700 yılları arasındaki bilgiler BOA, C.NF. 1230 nolu defterden alınmıştır. Ancak numaralandırma yapılmadığı için sayfa numarası verilememektedir. Anadolu Sağ Kol'un ana güzergâhı üzerinde bulunan menzilhâneler ait bilgiler “âsitaneden haleb canîbine giden sağ kol menâzîlidir” başlığı altında kayıtlı bulunmaktadır. 1700-1719 yılları arasındaki bilgiler ise BOA, MAD. 3217, s.2b-3b ve BOA, MAD. 4004, s.12 nolu defterlerin belirtilen sayfalarından alınmıştır.

³⁰ BOA, MAD. 10492, s.11.

³¹ BOA, MAD. 10492, s.11-12; BOA, MAD. 10322, s.14.

³² Okuyan, 348 Nolu Şer'iyye Sicili, s.III.

³³ BOA, MAD. 10492, s.12.

³⁴ Deniz Akkaya, Üsküdar Kadılığı 420 Numaralı Şer'iyye Sicili Defteri 1159-116/ 1747-1748, (Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1999, s.XIII.

³⁵ Kılıç, Eyalet, s.81.

³⁶ BOA, MAD. 9943. s.8.

³⁷ Gülfettin Çelik, Gebze (Sosyo-Ekonomik Bir İnceleme), C.I, Gebze 2003, s.96.

Menzilhânesi Anadolu üzerindeki özel konumu sebebiyle de her zaman Osmanlı topraklarındaki en büyük ve en yoğun menzilhâne olmuştur³⁸.

Gebze Menzilhânesi'nin 1699-1709 yılları arasında İznikmid'e 9, İznik 15'e, Üsküdar'a ise 9 saat uzunluğunda olan üç kolu bulunmaktadır. Bu bağlantıların toplam uzunluğu 33 saate ulaşmaktadır³⁹. 1710-1719 yılları arasında menzilhânenin 15 saat uzaklıkta olan Yenipazar'a da bağlantısı oluşturulmak suretiyle kol sayısı dörde, kolların toplam uzunlukları ise 48 saate ulaşmıştır. Bunlardan İznik, İznikmid ve Üsküdar taraflarına düzenli olarak beygir gönderilmekteyken, muayyen menzil olmayan Yenipazar tarafına nadiren ulak gitmiştir⁴⁰.

1719-1738 yılları arasında Gebze Menzilhânesi'ne yukarıda bahsedilen dört kola ilaveten 16 saat uzaklıktaki Genceli, 8 saat mesafedeki Yalak-âbad (Yalova), 6'şar saat uzaklıktaki Karamürsel ve Şile'nin de bağlanması ile, kol sayısı 8'e ve bu kolların toplam mesafe ise 83 saate (783 km) ulaşmıştır⁴¹.

Gebze menzilcileri, menzilhânenin ana yol üzerinden bağlantılı olduğu İznik, İznikmid ve Üsküdar'a sürekli, tâli yollar vasıtasıyla bağlandığı Yalak-âbad, Karamürsel ve Yenipazar'a ise nadiren beygir gönderilmiştir. Diğer bir kol olan Genceli'ye ise beygir verildiğine dair bir bilgiye tesadüf olunmamıştır⁴². Buna göre, Gebze Menzilhânesi'nin hizmet verdiği yolların toplam uzunluğunun 68 saat (387 km) olduğu söylenebilir.

2.1.1.3. Dil (Hersek) Menzilhânesi

Üsküdar'a 13 saat uzaklıkta bulunan bu menzilhâne⁴³, üzerinde tesis edilmiş olduğu Dil İskelesi'ne atfen Dil, ya da bu iskelenin bulunduğu kazânın ismi sebebiyle Hersek olarak zikredilmektedir. Dil Menzilhânesi, Süveyş Kaptanlığı'na

³⁸ 1729-1738 yıllarını kapsayan Rumeli'ye ait 1.414 ve Anadolu ait 2.137 olmak üzere in'âmat kaydının incelenmesi neticesinde bu sonuca ulaşılmıştır. Rumeli'ye ait veriler *BOA, MAD. 10334* nolu, Anadolu'ya ait veriler ise *BOA, MAD. 10322* nolu menzil defterinden alınmıştır.

³⁹ *BOA, C.NF. 1230, BOA, MAD. 3217*, s.5a.

⁴⁰ *BOA, MAD. 3217*, s.5b-6a; *BOA, MAD. 4004*, s.20-24.

⁴¹ *BOA, MAD. 10492*, s.17; *BOA, MAD. 10322*, s.18.

⁴² *BOA, MAD. 3217*, s.5b-6a; *BOA, MAD. 4004*, s.20-24; *BOA, MAD. 10492*, s.17-18; *BOA, MAD. 10322*, s.18-23.

⁴³ *BOA, MAD. 4034*, s.50.

tâbi⁴⁴ Kocail Sancağı sınırları içinde bulunan Hersek Kazâsı dâhilindeki Dil İskelesi civarında hizmet vermiştir⁴⁵.

1647 tarihli bir kayıttan Dil İskelesi'nde üç beygir beslenen bir menzil olduğu, ancak belirtilen tarihten hemen önce söz konusu iskeleden beygirlerin kaldırıldığı anlaşılmaktadır⁴⁶. Tekrar ne zaman menzil hizmeti verilmeye başlanıldığı belirlenememekle birlikte, 1661 yılında menzilciyân tayin olunan üç karye ahalisine, ödeme güçleri olmadığı için, civar köylerden bir miktar imdâdiyye tayin olunduğu görülmektedir⁴⁷. Yine 1685 ve 1691 senelerinde tekrar tekrar nizam verilen menzilhâne, menzilciyân köylerin maddi kudretlerinin olmaması sebebiyle, bir türlü işletilememiştir⁴⁸. Nitekim son olarak 1692 senesine ait bir belgede Dil Menzilhânesi'nde üç beygirin bağlı olduğu kayıtlıdır. Bu tarihten sonra da Dil nâm-ı diğer Hersek olarak anılan menzilde hiçbir suretle menzil beygiri beslenilmemiştir⁴⁹. Ancak Dil İskelesi Gebze ve İznik'i birbirine bağlayan deniz yolu üzerinde bulunması sebebiyle her zaman önemli bir geçiş noktası olmuştur. Daha erken tarihlerden itibaren Dil İskelesi'nde, yolcuların binekleriyle birlikte karşıya geçebilmeleri için gerekli altyapının oluşturulduğu görülmektedir. Nitekim 1588 yılına ait bir ferman suretinden anlaşıldığına göre, Dil İskelesi'nde reisleri etrafında örgütlenmiş bir gemici esnafı bulunmaktadır. Bunların işlettikleri kayıklara at gemisi adı verilmektedir⁵⁰. Evliya Çelebi'nin kayıtlarından, aradaki deniz yolunun uzunluğunun bir mil civarında olduğu; Halep, Şam ve Mısır'a giden hacılar, tüccarlar ve sair yolcuların at kayıkları vasıtasıyla Hersek Dili'ne geçtikleri anlaşılmaktadır⁵¹. Yine 1696 tarihli bir belge vasıtasıyla, söz konusu tarihlerde Dil İskelesi'nde, menzil hizmeti veren bir miktar kayıkçı esnafının bulunduğu tespit edilmiştir. Söz konusu

---

⁴⁴ Kılıç, *Eyalet*, 83.

⁴⁵ BOA, MAD. 4108, s.20-21; BOA, MAD. 3858, s.46; BOA, MAD. 4034, s.50.

⁴⁶ BOA, MAD. 4108, s.21.

⁴⁷ BOA, MAD. 4108, s.20.

⁴⁸ BOA, MAD. 3858, s.46.

⁴⁹ BOA, MAD. 4034, s.50.

⁵⁰ MD.3, s.89/ hüküm 222.

⁵¹ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, C. II, s.435.

kayıkcıların görevleri İznik veya Gebze'den gelen ulakları, sayılarına bakmaksızın, bekletmeden ve ücret talep etmeden karşı kıyıya geçirmektir⁵².

2.1.1.4. İznik Menzilhânesi

Menzilhânenin bulunduğu İznik Kazâsı⁵³, 1698-1702 yılları arasında Süveyş Kaptanlığı'na bağlı iken⁵⁴, 1731-1740 yılları arasında Derya Kaptanlığı'na tâbi olan⁵⁵ Kocail Sancağı sınırları içerisinde yer almaktadır⁵⁶. İznik Menzilhânesi Üsküdar'a 25 saat (142 km) uzaklıktadır. 1692 yılına kadar Gebze yerine 12 saat uzaklıkta olan Dil Menzilhânesi ile bağlantısı olmakla birlikte, söz konusu tarihten itibaren 15 saat uzaklıkta olan Gebze Menzilhânesi'ne direkt bağlantısı sağlanmıştır⁵⁷. İznik Menzilhânesi'nin 1699-1700⁵⁸ ve 1700-1719 yılları arasında Gebze 15 saat ve Lefke 6 saat olmak üzere, toplam 21 saat uzunluğa ulaşan, iki kolu bulunmaktadır⁵⁹. 1719-1738 yılları arasında ise 9 saat uzaklıktaki İnegöl ve 15 saat uzaklıktaki İznikmid'e de bağlantısı sağlanmak suretiyle, menzilhânenin kol sayısı dörde, bu kolların üzerinden geçtiği yolların toplam mesafesi ise 46 saate (262 km) ulaşmıştır. Bunlardan Lefke ve Gebze Anadolu Sağ Kol üzerinde bulunmaları sebebiyle, İznik Menzilhânesi'nin kesintisiz beygir gönderdiği menzilhânelerdir. Ancak Anadolu Sol Kol üzerinde hizmet veren İznikmid Menzilhânesi'ne beygir gönderildiğine dair bir kayıt olmadığına bakılırsa, bu ara yol gerekli durumlarda farklı ana yollar üzerinde hizmet veren iki menzilhâneyi birbirine bağlamak için belirlenmiş olmalıdır. Ana yol üzerinde bulunmayan İnegöl tarafına ise, hatırı sayılır miktarlarda menzil beygiri verildiği görülmektedir⁶⁰. Bu bilgilere göre,

⁵² Kayıkçıların bu hizmetleri karşılığında ne gibi bir ayrıcalığa sahip oldukları bilinmemektedir. Ancak Osmanlı Devleti'ndeki genel temayüllerden yola çıkılarak, kayıkçıların da tıpkı diğer hizmet veren reaya da olduğu gibi, vergi muafiyeti karşılığında devlet menfaatine kayıkcılık yapan geri hizmet erbabından oldukları söylenebilir. *A.DVN. MHM, 948, Özel No:162, s.1/ 5.*

⁵³ *BOA, MAD. 9943, s.8/1.*

⁵⁴ Kılıç, *Eyalet*, s.83.

⁵⁵ Kılıç, *Eyalet*, s.81.

⁵⁶ *BOA, MAD. 9943, s.8.*

⁵⁷ *BOA, MAD. 4034, s.50.*

⁵⁸ *BOA, C.NF. 1230.*

⁵⁹ *BOA, MAD. 3217, s.6b; BOA, MAD. 4004, s.30-33.*

⁶⁰ *BOA, MAD. 10492, s.25.*

menzilhânenin hizmet verdiği yolun mesafesinin 1699-1719 yılları arasında 21 saat (119 km), 1719-1738 yılları arasında ise 30 saat (171 km) olduğu söylenebilir.

2.1.1.5. Lefke Menzilhânesi

Lefke Menzilhânesi, Anadolu Eyaletine bağlı⁶¹ Hüdâvendigâr Sancağı'na tâbi⁶² Lefke Kazâsı'nda bulunmaktadır. Üsküdar'a 31 saat (176 km) uzaklıkta olan menzilhânenin Söğüt'e 12 saat ve İznik'e 6 saat uzunluğunda olmak üzere iki kolu bulunmaktadır. Düzenli olarak beygir gönderilen bu kolların uzandığı yolun toplam mesafesi 18 saattir(102 km)⁶³.

2.1.1.6. Söğüt Menzilhânesi

Söğüt Menzilhânesi Anadolu Eyaleti'ne tâbi⁶⁴ Hüdâvendigâr Sancağı sınırları içinde yer alan⁶⁵ ve aynı zamanda da bir derbent olan Söğüt Kazâsı'nda⁶⁶ hizmet vermektedir⁶⁷.

Üsküdar'a 43 saat (244 km) uzaklıkta bulunan menzilhânenin 1699-1719 yılları arasında Lefke'ye 12 saat, Eskişehir'e ise 9 saat olmak üzere, toplamda 21 saat uzunluğa ulaşan iki kolu bulunmaktadır⁶⁸. 1719-1738 yıllarında 20 saat uzaklıktaki Kütahya'ya da bağlantının sağlanması ile menzilhânenin sorumlu olduğu yolun mesafesi 41 saate (233 km) ulaşmıştır. Kütahya'ya olan bağlantı ise, talî bir yolun başlangıcı olmakla birlikte, bazı dönemlerde o taraflara giden ulaklara da bir miktar beygir verilmiştir⁶⁹.

2.1.1.7. Eskişehir Menzilhânesi

Eskişehir Menzilhânesi, Anadolu Eyaletine tâbi⁷⁰ Sultanönü Sancağı'na bağlı⁷¹ Eskişehir Kazâsı'nda kurulmuştur⁷². Üsküdar'a 52 saat (296 km) uzaklıkta bulunan

⁶¹ Kılıç, *Eyalet*, s.52.

⁶² BOA, MAD. 9943, 8/1.

⁶³ BOA, C.NF. 1230; BOA, MAD. 3217, s.7b; BOA, MAD. 4004, s.40-45; BOA, MAD. 10492, s.35; BOA, MAD. 10322, s.30-34.

⁶⁴ Kılıç, *Eyalet*, s.52.

⁶⁵ BOA, MAD. 9943, 8/1.

⁶⁶ BOA, MAD. 8457, s.61/2; Orhonlu, *Derbend Teşkilâtı*, s.67-68.

⁶⁷ BOA, MAD. 9943, s.219/2.

⁶⁸ BOA, C.NF. 1230; BOA, MAD. 3217, s.7b; BOA, MAD. 4004, s.52.

⁶⁹ BOA, MAD. 10492, s.38-42; BOA, MAD. 10322, s.36-40.

⁷⁰ Kılıç, *Eyalet*, s.52.

menzilhânenin bağlantıları 1699-1738 yılları arasında hiç değişmemiştir. Bu bağlamda Eskişehir Menzilhânesi'nin, Seyyid Gazi'ye 8, Söğüt'e ise 9 saat olmak üzere toplam 17 saat (97 km) uzunluğa ulaşan bir yol hattı üzerinde hizmet verdiği söylenebilir⁷³.

2.1.1.8. Seyyidgâzi Menzilhânesi

Anadolu Eyaleti'ne bağlı Sultanönü Sancağı⁷⁴ sınırları içinde bulunan Seyyidgâzi Menzilhânesi'nin Üsküdar'a uzaklığı 60 saattir (341 km). Menzilhânenin ana yol üzerinde sorumlu olduğu hizmet sahası, Hüsrevpaşa ve Eskişehir'e 8'er saat olmak üzere, toplam 16 saatlik (91 km) bir yol hattını kapsamaktadır⁷⁵. Ancak 1710-1719 yılları arasındaki verileri kapsayan menzil defterinde yalnızca Eskişehir ve Han-ı Hüsrev Paşa menzilhânelerine bağlantılı gösterilmiş olsa da, in'âmat kayıtlarında 18 saat uzaklıkta olan Karahisar'a da bir miktar beygir gönderildiği kayıtlıdır⁷⁶. Söz konusu tarihler arasında Seyyidgâzi Menzilhânesi'nin hizmet verdiği yolun mesafesinin 34 saate (193 km) ulaştığı, önceki ve sonraki dönemlerde ise yalnızca 16 saat (91 km), olduğu anlaşılmaktadır⁷⁷.

2.1.1.9. Han-ı Hüsrev Paşa Menzilhânesi

Han-ı Hüsrev Paşa Menzilhânesi, Anadolu Eyaleti'ne bağlı Karahisar-ı Sâhip Sancağı⁷⁸ sınırları içindeki Han-ı Hüsrev Paşa Kazâsı'nda yer almaktadır⁷⁹. Üsküdar'a 68 saat (387 km)⁸⁰ uzaklıkta olan menzilhânenin bağlantılarının hiç değişmediği görülmektedir. Söz konusu menzilhânenin Bolvadin'e 12 saat,

⁷¹ BOA, MAD. 9943, 8/1; BOA, MAD. 10322, s.44.

⁷² BOA, MAD. 9943, s.219-3.

⁷³ BOA, C.NF. 1230; BOA, MAD. 3217, s.9b; BOA, MAD. 4004, s.64; BOA, MAD. 10492, s.43; BOA, MAD. 10322, s.42.

⁷⁴ BOA, MAD. 9943, 8/1.

⁷⁵ BOA, C.NF. 1230; BOA, MAD. 3217, s.10b; BOA, MAD. 4004, s.74; BOA, MAD. 9943, s.8; BOA, MAD. 10322, s.48.

⁷⁶ BOA, MAD. 4004, s.74-75.

⁷⁷ BOA, MAD. 3217, s.10b; BOA, MAD. 4004, s.74; BOA, MAD. 9943, s.8; BOA, MAD. 10322, s.48.

⁷⁸ Kılıç, Eyalet, s.52.

⁷⁹ BOA, MAD. 9943, s.8/1.

⁸⁰ BOA, C.NF. 1230; BOA, MAD. 3217, s.11b; BOA, MAD. 4004, s.84; BOA, MAD. 10492, s.51; BOA, MAD. 10322, s.52.

Seyyidgâzi'ye ise 8 saat olmak üzere, toplam 20 saate (114 km) ulaşan iki kolu bulunmaktadır⁸¹.

2.1.1.10. Bayat Menzilhânesi

Barçınlı Kazâsı'na tâbi olan Bayat Karyesi'nde tesis olunan menzilhânede⁸² 1660 yılında sekiz avarız hânesi tarafından beslenen dört beygir bağlıdır. 1688 yılında ise kazâ ahalisinin beygirleri beslemeğe güçlerinin yetmediğini belirten arzları üzerine, geriye kalan dokuz avarız hânesinin menzilkeş ahaliye imdâd etmesi yönünde karar çıkmıştır. Ancak ahalinin tamamının fakir olması sebebiyle, bir türlü nizam verilemeyen menzilhâne, 1690-1691 yıllarında kapatılmış olup⁸³, bundan sonraki menzil defterlerinde de ismine rastlanılmamaktadır.

2.1.1.11. Bolvadin Menzilhânesi

Anadolu Eyaleti'ne bağlı⁸⁴ Karahisar-ı Sâhip Sancağı'na⁸⁵ tâbi Bolvadin Kazâsı'nda⁸⁶ bulunan menzilhâne Üsküdar'a 80 saat (455 km) uzaklıktadır. İshaklı'ya 6 saat, Han-ı Hüsrev Paşa'ya ise 12 saat olmak üzere, toplam iki kolu bulunmaktadır. Her iki tarafa da düzenli olarak beygir gönderen Bolvadin Menzilhânesi'nin hizmet verdiği yolun toplam uzunluğu 18 saattir (102 km)⁸⁷.

2.1.1.12. İshaklı Menzilhânesi

İshaklı Menzilhânesi, Karaman Eyaleti'ne bağlı⁸⁸ Akşehir Sancağı'na⁸⁹ tâbi İshaklı Kazâsı'nda⁹⁰ hizmet vermektedir. Üsküdar'a 86 saat (489 km) uzaklıkta bulunan İshaklı Menzilhânesi'nin Akşehir'e 5 saat, Bolvadin'e ise 6 saat uzunluğunda olan iki kolu vardır. Her iki yolun toplam uzunluğuna göre, söz konusu

⁸¹ BOA, MAD. 3217, s.11b; BOA, MAD. 4004, s.84; BOA, MAD. 10492, s.51; BOA, MAD. 10322, s.52.

⁸² BOA, MAD. 9943, s.157/2.

⁸³ BOA, MAD. 4030, s.11.

⁸⁴ Kılıç, *Eyalet*, s.52.

⁸⁵ BOA, MAD. 9943, 8/1.

⁸⁶ BOA, MAD. 9943, s.170/3.

⁸⁷ BOA, C.NF. 1230; BOA, MAD. 3217, s.12b; BOA, MAD. 4004, s.96; BOA, MAD. 10492, s.55; BOA, MAD. 10322, s.56.

⁸⁸ Kılıç, *Eyalet*, s.54.

⁸⁹ BOA, MAD. 9943, s.8/1.

⁹⁰ BOA, MAD. 9943, s.189/2.

menzilhânenin hizmet verdiği yolun toplam mesafesi 11 saate (63 km) ulaşmaktadır⁹¹.

2.1.1.13. Akşehir Menzilhânesi

Akşehir Menzilhânesi, Karaman Eyaleti'ne tâbi⁹² Akşehir Sancağı'nın⁹³ aynı isimle anılan kazâ merkezinde hizmet vermektedir⁹⁴. Üsküdar'a uzaklığı 91 saat (517 km) olan Akşehir Menzilhânesi'nin İshaklı'ya 5 saat ve Ilgın'a ise 9 saat olmak üzere iki kolu bulunmaktadır ki, bu suretle menzilhânenin hizmet verdiği yolun toplam uzunluğu 14 saate (80 km) ulaşmaktadır⁹⁵. Ayrıca ana yol üzerinde bulunmayan 12 saat uzaklıktaki Beğşehir ile de bağlantısı bulunmakla birlikte⁹⁶, söz konusu istikamete beygir gönderildiğine dair bir bilgiye tesadüf olunmamıştır⁹⁷.

2.1.1.14. Ilgın Menzilhânesi

Karaman Eyaleti'ne tâbi⁹⁸ Akşehir Sancağı sınırlarında bulunan⁹⁹ Ilgın Kazâsı'nda kurulmuş olunan menzilhâne, Üsküdar'a 100 saat (569 km) uzaklıktadır. Konya'ya 18 saat, Akşehir'e ise 9 saat uzunluğundaki yol üzerinden ulaşan Ilgın Menzilhânesi'nin, hizmet verdiği yolun uzunluğu 27 saate (153 km) ulaşmaktadır¹⁰⁰.

2.1.1.15. Lâdik Menzilhânesi

Lâdik Menzilhânesi Karaman Eyaleti'nin Paşa Sancağı olan Konya'ya¹⁰¹ tâbi Lâdik Kazâsı'nda bulunmaktadır. 1097 / 1686 yılına ait bir fermândan anlaşıldığına göre, bu tarihten önce Lâdik ahalisi avarız vergileri karşılığında bir miktar beygir

⁹¹ BOA, C.NF. 1230; BOA, MAD. 3217, s.13a; BOA, MAD. 4004, s.106; BOA, MAD. 10492, s.59; BOA, MAD. 10322, s.60

⁹² Kılıç, *Eyalet*, s.54.

⁹³ BOA, MAD. 9943, s.8/1.

⁹⁴ BOA, MAD. 9943, s.189/2.

⁹⁵ BOA, C.NF. 1230; BOA, MAD. 3217, s.14b; BOA, MAD. 4004, s.116; BOA, MAD. 10492, s.63; BOA, MAD. 10322, s.64.

⁹⁶ BOA, MAD. 19156, s.6.

⁹⁷ BOA, MAD. 3217, s.14b; BOA, MAD. 4004, s.116; BOA, MAD. 10492, s.63; BOA, MAD. 10322, s.64.

⁹⁸ Kılıç, *Eyalet*, s.54.

⁹⁹ BOA, MAD. 9896, s.4/1.

¹⁰⁰ BOA, C.NF. 1230; BOA, MAD. 3217, s.15b; BOA, MAD. 4004, s.126; BOA, MAD. 10492, s.67; BOA, MAD. 10322, s.70.

¹⁰¹ Kılıç, *Eyalet*, s.54.

beslemektedir. Ancak söz konusu ahali, fakir oldukları şeklindeki bir gerekçeyle, bir müddet sonra menzil beygiri beslemeyi bırakmışlardır¹⁰². 1690 yılında Ilgın ahâlisinin talebi üzerine, Lâdik ahalisi yeniden menzil beygiri beslemekle görevlendirilmişken¹⁰³, 1691 yılında menzillere verilen genel nizam esnasında söz konusu ahalinin mükellefiyetleri kaldırılmıştır¹⁰⁴. Lâdik'te muayyen menzilhâne olmadığı için, menzil defterlerinde de bununla ilgili herhangi bir mesafe kaydına rastlanılmamıştır. Ancak hac menzilleri ile ilgili bilgilere göre, Ilgın Menzilhânesi'ne 10¹⁰⁵, Konya Menzilhânesi'ne 8-10¹⁰⁶, Üsküdar'a ise 110 saat (625 km) uzaklıkta olduğu söylenebilir.

2.1.1.16. Konya Menzilhânesi

Karaman Eyaleti'nin paşa sancağı olan Konya'nın¹⁰⁷ kazâ merkezinde tesis olunan menzilhâne, Üsküdar'a 118 saat (671 km) uzaklıktadır¹⁰⁸. Konya Menzilhânesi'nin bağlantılı olduğu kollardan ilki 18 saat uzaklıktaki Ilgın'a, ikincisi 24 saat uzaklıktaki Karapınar'a¹⁰⁹, üçüncüsü ise 20 saat uzaklıkta olan Larend'e'ye uzanmaktadır¹¹⁰. Ilgın ve Karapınar ana yol üzerinde bulundukları için, bu istikamete sürekli olarak beygir gönderilmiştir. Larend'e'de bir menzilhâne bulunmamakla birlikte, seyrek de olsa, o taraflara da bir miktar beygir verildiği gözlemlenmiştir¹¹¹.

¹⁰² KŞS. 31, s.285/1, (28 Receb 1097/20 Haziran 1686).

¹⁰³ KŞS. 35, s.274/1, (26 Receb 1101/ 5 Mayıs 1690).

¹⁰⁴ Halaçoğlu, *Menziller*, s.59.

¹⁰⁵ Latif Armağan; "XVIII. Yüzyılda Hâc Yolu Güzergâhı ve Menziller (=Menâzilü'l-Hacc), OA, S. XX, İstanbul 2000, s.86; Sevim İlgürel, " Abdurrahman Hibri'nin Menâsik-i Mesâlik'i", *İÜFTED*, S. VI, İstanbul 1975, s.118; İbrahim Altan, " Hacc Yolunun Konya Menzilleri", *Yeni İpek Yolu*, S. 106, Konya 1996, s.46.

¹⁰⁶ Armağan'da bu mesafe 8 saat ("Hâc Yolu", s.86), İlgürel'de 10 saat, ("Menâsik-i Mesâlik", s.118), Altan'da ise yine 10 saat kayıtlıdır. (Altan, "Hacc Yolu", s.47).

¹⁰⁷ Kılıç, *Eyalet*, s.54.

¹⁰⁸ BOA, C.NF. 1230.

¹⁰⁹ Menzil defterlerinde Konya- Karapınar yolunun uzunluğu 24 saat olarak kayıtlıdır. *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Bab-ı Asaî Mevkûfât Kalemi (D.MKF.)* 27933, s.20, (15 Muharrem 1121/ 27 Mart 1709); BOA, BOA, D.MKF. 28330, s.8, (15 Rebî'ü'l-ahîr 1134/ 19 Ocak 1722); Bazı dönemlerde Beyşehir Gölü'nün taşması sebebiyle, bu mesafe 28 saate kadar uzayabilmektedir. Bkz. KŞS. 52/262-1, (3 Muharrem 1144/ 8 Temmuz 1731); BOA, BOA, D.MKF. 29215, s.2, (8 Safer 1151/ 28 Mayıs 1738); BOA, BOA, D.MKF. 29177, s.32, (10 Şevvâl 1150/ 31 Ocak 1738)

¹¹⁰ BOA, C.NF. 1230; BOA, MAD. 4004, s.150-152; BOA, MAD. 10322, s.80-85; BOA, MAD. 10492, s.71-74.

¹¹¹ BOA, MAD. 4004, s.150-152; BOA, MAD. 10322, s.80-85; BOA, MAD. 10492, s.71-74.

Bunun yanında bir belgede Konya Menzilhânesi'nin dokuz kolu olduğu zikredilmektedir¹¹². Ancak söz konusu belgede veya başka bir yerde bu kolların nerelere uzandıkları ve mesafeleri hakkında bir bilgi bulunmamaktadır. Söz konusu verilerden hareketle Konya Menzilhânesi'nin 42 saati (238 km) ana yolda, 20 saati (114 km) ise tâli yolda olmak üzere, 62 saat (352 km) uzunluğunda bir hizmet sahasının olduğu söylenebilir.

2.1.1.17. İsmil Menzilhânesi

İsmil'de hangi tarihten itibaren menzil hizmetlerinin verilmeye başlanıldığı ve bu hizmetlerin niteliği tam manasıyla tespit edilememiş olmakla birlikte ahâlisinin, avârız vergileri karşılığında, bir miktar menzil beygiri besledikleri bilinmektedir¹¹³. 1691 yılında umumen verilen nizam ile birlikte İsmil'de 4 menzil beygirinin beslendiği muayyen menzilhâne tertip olunmuş iken, müstakil olarak işletilemeyeceği anlaşılarak, Konya Menzilhânesi'ne devredilmiştir¹¹⁴. 1731 yılında Beyşehir Gölü'nden kaynaklanan bir su taşkınının Konya-Karapınar istikametindeki ulaşımı olumsuz etkilemesi üzerine¹¹⁵, yol üzerinde bulunan İsmil'e on beygirden itibar olmak üzere menzilhâne kurulması yönünde karar çıkmıştır¹¹⁶. Ancak sonraki kayıtlarda isminin geçmediğine bakılırsa, menzilhâne ya kısa bir süre hizmet vermiş ve akabinde kapatılmış ya da hiç kurulamamıştır.

İsmil'de muayyen bir menzilhâne olmadığı için menzil ve in'âmat defterlerinde diğer menzilhâneler ile olan mesafesi kayıtlı değildir. Ancak hac menzillerine ait bilgilerden yola çıkarak Konya Menzilhânesi'ne 8, Karapınar Menzilhânesi'ne 16, Üsküdar'a ise 126 saat (716 km) uzaklıkta olduğu söylenebilir¹¹⁷.

¹¹² BOA, C.NF. 2106, (H.1208 / M. 1793-94).

¹¹³ Halaçoğlu, *Menziller*, s.132.

¹¹⁴ KŞS. 58, s.201/1, (27 Zi'l-hicce 1177/ 27 Haziran 1764).

¹¹⁵ Beyşehir Gölü'nden kaynaklı su taşkınları Konya-Karapınar yolu üzerindeki ulaşımı zaman zaman aksatmaktadır. 1630'lı yıllarda meydana gelen taşkın hadisesi ve sonuçları hakkında bkz. Mehmet Önder, "Dördüncü Murad Konya'da", *Uluslar Arası Kuruluşunun 700. Yıl Dönümünde Bütün Yönleriyle Osmanlı Devleti Kongresi*, Konya 2000, s.45. Özellikle XX. Yüzyılda Beyşehir Gölü'nde yaşanan su taşkınları ve bu taşkınların çevreye olan etkileri hakkında detaylı bilgi için bkz. Hüseyin Muşmal "XX. Yüzyılın Başlarında Beyşehir Gölü ve 1910-1911 Yılları Büyük Taşkın Hadiseleri", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, C. XXIII, Konya 2008, s.219-262.

¹¹⁶ KŞS. 52, s.262/1, (23 Zi'l-hicce 1143/ 29 Haziran 1731).

¹¹⁷ Armağan, "Hâc Yolu", s.87; İlgürel, "Menâsik-i Mesâlik", s.118-119; Kâtip Çelebi, *Cihannümâ*, İstanbul 1145, s.616; İ. Hakkı Konyalı, *Âbideleri ve Kitâbeleri İle Karaman Tarihi*, İstanbul 1967,

2.1.1.18. Karapınar Menzilhânesi

Karaman Eyaleti'ne¹¹⁸ tâbi Konya Sancağı sınırları içinde yer alan¹¹⁹ Karapınar Kazâsı'nda bulunan menzilhâne¹²⁰, Üsküdar'a 142 saat (807 km) uzaklıktadır. Söz konusu menzilhânenin biri 24 saat uzaklıktaki Konya'ya, diğeri ise 12 saat mesafesi olan Ereğli'ye ulaşan iki kolu bulunmaktadır¹²¹. Bu suretle menzilhânenin hizmet verdiği yolun uzunluğu toplamda 36 saattir(204 km).

Karapınar Menzilhânesi'nin 1708-1712 yılları arasında da, Konya ve Ereğli olmak üzere, iki kolu kaydedilmiş olmasına rağmen, Niğde, Aksaray ve Larende'ye de beygir gönderildiğine dair kayıtlar bulunmaktadır. Bu dönem zarfında menzilhânenin Konya 24 saat, Ereğli 12 saat, Niğde ve Aksaray arası 24'er saat, Larende ise 18 saat olmak üzere, 102 saat (580 km) uzunluğa ulaşan bir yol ağı üzerinde hizmet vermiş olduğu söylenebilir¹²². Fakat, belirtilen tarihin dışında kalan sair zamanlarda yalnızca Konya ve Ereğli istikametinde beygir gönderildiği tespit edilmiş olup, 1708-1712 yılları arasındaki bağlantıların geçici olarak tasarlanan bir uygulamaya ait oldukları söylenebilir.

2.1.1.19. Ereğli Menzilhânesi

Karaman Eyaleti'nin¹²³ paşa sancağına tâbi¹²⁴ Ereğli Kazâsı'nda bulunan Ereğli Menzilhânesi Üsküdar'a 154 saat (876 km) uzaklıktadır¹²⁵. 1700-1719 yılları arasında 12 saat uzaklıktaki Karapınar ile 9 saat uzaklıktaki Ulukışla'ya olmak üzere, iki kolu bulunmaktadır. 1719 yılından itibaren beygir gönderilmeye başlanılan 14

---

s.33; Evliyâ Çelebi, Konya-İsmil arasını 8 saatte aldığını belirtmektedir. Evliyâ Çelebi, *Seyahatname*, C. III-IV, s.16.

¹¹⁸ Kılıç, *Eyalet*, s.54

¹¹⁹ BOA, MAD. 9943, s.8/1.

¹²⁰ Söz konusu menzilhâne, aradaki mesafe yüzünden Konya ve Ereğli menzilhânelerine ait beygirlerin helak olması üzerine, yakınlarında bulunan 14 köyün menzilkeş tayin olunması suretiyle kurulmuştur. BOA, MAD. 5512, s.2/1.

¹²¹ BOA, MAD. 3217, s.17b; BOA, MAD. 4004, s.150; BOA, MAD. 10492, s.75; BOA, MAD. 10322, s.80; BOA, MAD. 4031, s.81; BOA, C.NF. 1230; BOA, MAD. 19156, s.6.

¹²² BOA, MAD. 4004, s.150-151.

¹²³ Kılıç, *Eyalet*, s.54.

¹²⁴ BOA, MAD. 9943, s.8/1.

¹²⁵ BOA, MAD. 3217, s.17b; BOA, MAD. 4004, s.162; BOA, MAD. 10492, s.81; BOA, MAD. 10322, s.90.

saat uzaklıktaki Niğde'ye uzanan yol, menzilhânenin üçüncü kolunu oluşturmaktadır¹²⁶. Bu yol aynı zamanda Anadolu Sağ Kol ile Anadolu Orta Kolu birleştiren tâli bir yolun da başlangıcını teşkil etmektedir¹²⁷. Niğde istikametindeki bağlantıyla birlikte, daha önce 21 saat (120 km) olan Ereğli Menzilhânesi'nin hizmet verdiği yolun mesafesi 35 saate (199 km) ulaşmıştır.

2.1.1.20. Ulukışla Menzilhânesi

Karaman Eyaleti'nin¹²⁸ Niğde Sancağı'na tâbi olan Ulukışla Kazâsı'nda hizmet veren menzilhâne¹²⁹, Üsküdar'a 163 saat (927 km) uzaklıktadır. Dölek'e 14 saat, Ereğli'ye ise 9 saat olmak üzere, iki kolu bulunan Ulukışla Menzilhânesi'nin hizmet verdiği yolun toplam mesafesi 23 saate (131 km) ulaşmaktadır¹³⁰.

2.1.1.21. Dölek (Yayla) Menzilhânesi

Adana Eyaleti'nin paşa sancağı olan¹³¹ Adana'ya¹³² tâbi Dölek diye anılan bir derbent mahallinde tesis edilmiş olunan¹³³ Dölek (Yayla) Menzilhânesi Üsküdar'a 177 saat (1006 km) uzaklıktadır. Dölek Menzilhânesi'nin Adana'ya 18 saat, Ulukışla ise 14 saat olmak üzere, iki kolu bulunmaktadır. Bu bağlantıların ikisine de düzenli olarak beygir gönderilmekte olup, menzilhânenin hizmet verdiği yolun toplam uzunluğu 32 saat (182 km) olarak hesaplanmıştır¹³⁴.

¹²⁶ BOA, MAD. 10492, s.81-84; BOA, MAD. 10322, s.90-93; 1700-09 ve 1709-1719 yılları arası in'âmat kayıtlarını ihtiva eden defterlerde Ereğli Menzilhânesi'nin yol bağlantıları Karapınar 12 saat ve Ulukışla 9 saat şeklinde gösterilmiş, Niğde'den bahsedilmemiştir. Bkz. BOA, MAD. 3217, s.17b; BOA, MAD. 4004, s.162.

¹²⁷ XVI. Yüzyılda bu tâli yol Anadolu Orta Kol üzerindeki Sivas'tan ayrılarak Yenil, Zamantı, Kayseri, Nevşehir, Niğde'den geçmek suretiyle Anadolu'nun Sağ Kolu'nda bulunan Ereğli'ye ulaşmaktadır. BOA, KK. 2555, s.7.

¹²⁸ Kılıç, Eyalet, s.54.

¹²⁹ BOA, MAD. 9943, 8/1.

¹³⁰ BOA, MAD. 3217, s.19b; BOA, MAD. 4004, s.174; BOA, MAD. 10492, s.85; BOA, MAD. 10322, s.93-95.

¹³¹ Kılıç, Eyalet, s.58.

¹³² BOA, MAD. 9943, 8/1.

¹³³ Özcan Tatar, XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Çukurova'da Aşiretlerin Eşkıyalık Olayları ve Aşiret İskanı (1691-1750), (Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi), Elazığ 2005, s.148.

¹³⁴ BOA, MAD. 3217, s.20b; BOA, MAD. 4004, s.186; BOA, MAD. 10492, s.113; BOA, MAD. 10322, s.94.

2.1.1.22. Çakıd Hanı (Bayrampaşa Kervansarayı) Menzilhânesi

Adana Eyaleti'nin Tarsus Sancağı'na¹³⁵ tâbi Kusun Kazâsı dâhilinde, Adana ile Akköprü arasında bulunan bir derbent noktası olan Bayrampaşa Kervansarayı ya da diğer adıyla Çakıd Hanı'nda¹³⁶, 1660-1661 yılları arasında dört beygirin beslendiği bir menzilhâne bulunmaktadır¹³⁷. Ancak bu tarihten sonra menzilhânenin aktif olduğuna dair bir bilgi bulunmamaktadır. Üsküdar'a 187 saat (1063 km) uzaklıkta olan menzilhânenin, Ramazanoğlu Yaylağı'na 10 saat¹³⁸, Adana'ya ise 8 saat olmak üzere, toplam 18 saat (102 km) uzunluğa ulaşan iki kolu bulunmaktadır¹³⁹.

2.1.1.23. Adana Menzilhânesi

Kendisiyle aynı isimle anılan eyalet¹⁴⁰, sancak¹⁴¹ ve kazâda tesis edilmiş bulunan Adana Menzilhânesi, Üsküdar'a 195 saat (1109 km) uzaklıktadır. Söz konusu menzilhânenin Dölek'e 18 saat, Kurdkulağı'na 12 saat, Misis'e ise 6 saat uzunluğunda olmak üzere, üç kolu bulunmaktadır. Bunlardan Kurdkulağı ve Dölek Anadolu Sağ Kol üzerinde direkt bağlantısının olduğu menzilhâneler olup, her iki tarafa da sürekli olarak beygir gönderildiği görülmektedir. Ancak diğer bir bağlantısının olduğu Misis'e beygir verildiğine dair bir kayıt bulunmamaktadır. Buna göre Adana Menzilhânesi'nin hizmet verdiği yolun mesafesinin toplamda 30 saat (170 km) olduğu söylenebilir¹⁴².

2.1.1.24. Kurdkulağı Menzilhânesi

Adana Eyaleti'ne bağlı Sis Sancağı'nın¹⁴³ kazâ merkezine tâbi Kurdkulağı denilen derbent mahallinde tesis olunan menzilhâne,¹⁴⁴ Çukurova bölgesinde çıkan

¹³⁵ Kılıç, *Eyalet*, s.58.

¹³⁶ Çakıd Hanı, dönemin sadrazamı olan Bayram Paşa tarafından, 1637-1638 yılları arasında inşa ettirilmiştir. İlk zamanlarda inşa ettiren paşanın ismine izafeten Bayram Paşa Hanı olarak anılan han, daha sonraki dönemlerde, Çakıd Hanı olarak zikredilmeye başlanılmıştır. Cengiz Orhonlu, "Bayram Paşa Kervansarayı", *Vakıflar Dergisi*, s.10, Ankara 1973, s.199-201.

¹³⁷ BOA, MAD. 4034, s.37; BOA, MAD. 4108, s.27.

¹³⁸ BOA, MAD. 3217, s.20b; BOA, MAD. 4004, s.186; BOA, MAD. 10492, s.113; BOA, MAD. 10322, s.94.

¹³⁹ Orhonlu, "Bayram Paşa Kervansarayı", s.205.

¹⁴⁰ Kılıç, *Eyalet*, s.58.

¹⁴¹ BOA, MAD. 9943, 8/1.

¹⁴² BOA, MAD. 3217, s.21b; BOA, MAD. 4004, s.198; BOA, MAD. 10492, s.117.

¹⁴³ Kılıç, *Eyalet*, s.58.

karışıklıklar ve meydana gelen eşkıyalık hareketleri neticesinde, menzilciyân ahalinin büyük çoğunluğunun bölgeyi terk etmesine bağlı olarak, finanse edilemediği için, 1695 yılından geçerli olmak üzere bir müddet hizmet verememiştir. Gerek bölgenin ıssızlaşması, gerekse menzilhânenin işletilememesi üzerine, bölgede bir takım imar faaliyetleri yapılarak eski sakinlerinin geri getirilmesi ile çevrede bulunan cemaatlerin bir kısmının, bu menzilin hizmetini görmeleri ve güvenliğini sağlamaları amacıyla derbentçi olarak görevlendirilmelerine karar verilmiştir¹⁴⁵. 1700-1709 yılları arasında tutulan in'âmat defterine göre, bu tarihler arasında menzilhânenin yine kaynak yetersizliği sebebiyle hizmet veremediği tespit edilmiştir¹⁴⁶. Söz konusu tarihlerde Adana menzilcileri Payas Menzilhânesi'ne değin beygir göndermek zorunda kalmışlardır¹⁴⁷. 1710 yılında tekrar nizam verilen Kurdkulağı Menzilhânesi'nin Adana'ya 12 saat, Payas'a ise 8 saat olmak üzere, iki kolu bulunmaktadır¹⁴⁸. 1719 yılında 18 saat uzaklıkta bulunan Maraş'a da bağlantısının sağlanması ile¹⁴⁹, menzilhânenin hizmet vermekle sorumlu olduğu yolun toplam uzunluğu 38 saate (102 km) ulaşmıştır. İncelenen dönemde Adana ve Payas'a sürekli, Maraş'a ise nâdirenen olmak üzere, bağlantılı olduğu yolların tamamı üzerinden beygir gönderildiği görülmektedir¹⁵⁰.

2.1.1.25. Payas Menzilhânesi

Adana Eyaleti'nin paşa sancağına tâbi¹⁵¹ Payas Kazâsı'nda bulunan menzilhâne Üsküdar'a 215 saat (1222 km) mesafededir. Payas Menzilhânesi'nin Kurdkulağı'na 8 saat, Bağras'a ise 7 saat olmak üzere, iki kolu bulunmaktadır. Yine 3 saat uzaklıkta bulunan İskenderun'a bağlantısı gösterilmekle birlikte, söz konusu menzile beygir gönderildiğine dair bir kayıt bulunmamaktadır. Buna göre Payas

¹⁴⁴ BOA, MAD. 3217, s.22b.

¹⁴⁵ Tatar, Çukurova'da Eşkıyalık, s.357.

¹⁴⁶ BOA, MAD. 3217, s.22b.

¹⁴⁷ Tatar, Çukurova'da Eşkıyalık, s.359.

¹⁴⁸ BOA, MAD. 4004, s.208.

¹⁴⁹ BOA, MAD. 10492, s.121.

¹⁵⁰ BOA, MAD. 10322, s.102-105; BOA, MAD. 10492, s.121-124.

¹⁵¹ Kılıç, Eyalet, s.58.

Menzilhânesi'nin hizmet verdiği yolun mesafesinin 15 saat (85 km) olduğu söylenebilir¹⁵².

2.1.1.26. Bağras (Belen) Menzilhânesi

Halep Eyaleti'nin paşa sancağına¹⁵³ tâbi Bağras veya Belen olarak bilinen bir derbent üzerinde¹⁵⁴ tesis olunan menzilhâne, Üsküdar'a 222 saat (1262 km) uzaklıktadır. 1700-1719 yılları arasında Payas'a 7 saat, Antakya'ya ise 9 saat uzunluğunda iki kolu bulunmaktayken¹⁵⁵, 1719 yılından itibaren 18 saat uzaklıktaki Kilis ve 3 saat uzaklıktaki İskenderun'a da bağlantısının sağlanması ile¹⁵⁶, kol sayısı dörde yükselmiştir. Antakya ve Payas'a sürekli, Kilis'e ise nâdiren beygir gönderilmiştir. Bağlantısı görülmekle birlikte, İskenderun tarafına hiçbir zaman beygir gönderilmemiştir. Bu verilerden hareketle, Bağras Menzilhânesi'nin hizmet verdiği yolun mesafesinin 34 saat (193 km) uzunluğunda olduğu hesaplanmıştır¹⁵⁷.

2.1.1.27. Antakya Menzilhânesi

Halep Eyaleti'nin paşa sancağına tâbi¹⁵⁸ Antakya Kazâsı'nda¹⁵⁹ hizmet veren menzilhâne, Üsküdar'a 231 saat (1313 km) uzaklıktadır. Antakya Menzilhânesi'nin Bağras 9, Tenrin 12, Derköy 10, Ordus 12 saat olmak üzere, toplam mesafesi 43 saate (245 km) ulaşan dört kolu mevcuttur¹⁶⁰. Ancak in'âmat kayıtları bulunmadığı için, bu bağlantılardan hangilerine ve ne sıklıkla beygir gönderildiği bilinmemektedir.

¹⁵² BOA, MAD. 3217, s.23a; BOA, MAD. 4004, s.220; BOA, MAD. 10492, s.125; BOA, MAD. 10322, s.106.

¹⁵³ Fahameddin Başar, *Osmanlı Eyâlet Tevcihâtı (1717-1730)*, Ankara 1997, s.56; BOA, MAD. 9943, s.235/2.

¹⁵⁴ İskenderun-Halep yolu için Bağras üzerinden geçen bir güzergâh oluşturulması üzerine, yolun muhafazası için söz konusu mahalde bir derbent kurulmuştur. Bu derbent 1552 yılında Kanunî Sultan Süleyman tarafından cami, han ve hamam inşa ettirilmek ve 250 derbentçi kaydedilmek suretiyle tesis olunmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Besim Darkot, "Belen", *İA MEB*, C. II, Eskişehir 2001, s.474.

¹⁵⁵ BOA, MAD. 3217, s.23b; BOA, MAD. 4004, s.232.

¹⁵⁶ BOA, MAD. 10322, s.110; BOA, MAD. 10492, s.129.

¹⁵⁷ BOA, MAD. 3217, s.23b; BOA, MAD. 4004, s.232; BOA, MAD. 10322, s.110-113; BOA, MAD. 10492, s.129-132.

¹⁵⁸ Başar, *Eyalet*, s.56.

¹⁵⁹ Gün, *Antakya*, s.11.

¹⁶⁰ BOA, MAD. 3217, s.24b; BOA, MAD. 4004, s.242; BOA, MAD. 10492, s.133; BOA, MAD. 10322, s.114.

2.1.1.28. Tenrin (Tizin) Menzilhânesi

Halep Eyaleti'nin paşa sancağına tâbi¹⁶¹ Tenrin ya da Tizin adıyla bilinen mahalde tesis olunan bu menzilhâne, Üsküdar'a 243 saat (1382 km) mesafede bulunmaktadır¹⁶². 1719-1723 yılları arasında menzilciyân ahaliye deruhde olunan menzilhâne için mîrî beygir miktarı belirlenmemiştir¹⁶³. Ancak 1729-1736 yılları arasında sekiz beygirden itibar olunan menzilhânenin düzenli olarak maktû'ât değerinin hesaplandığı görülmektedir. Tenrin Menzilhânesi Antakya'ya 12, Halep'e ise 10 saat olmak üzere, toplam 22 saat (125 km) uzunluğa ulaşan bir yol hattı üzerinde hizmet vermektedir¹⁶⁴.

2.1.1.29. Halep Menzilhânesi

Halep Eyaleti'nin paşa sancağına¹⁶⁵ tâbi Halep Kazâsı'nda hizmet vermektedir. Osmanlı yol sistemine göre, Anadolu Sağ Kol'un ana güzergâhı üzerindeki son menzil olan Halep Menzilhânesi'nin Üsküdar'a uzaklığı 253 saattir (1438 km)¹⁶⁶. Halep Menzilhânesi ana yol üzerindeki son menzilhâne olduğu için, Anadolu Sağ Kol üzerinden bağlantılı olduğu tek menzilhâne 10 saat uzaklıktaki Tenrin Menzilhânesi'dir¹⁶⁷. Ancak konumu itibarıyla farklı tâli yollar üzerinde bulunan birçok menzilhâneyle de bağlantısı bulunmaktadır. Bunlardan ilki Kilis- Ruha hattı üzerinde bulunan 12 saat uzaklıktaki Kilis ve 34 saat uzaklıktaki Birecik'tir¹⁶⁸. Yine Antakya- Şam yolu üzerinde ikinci sırada bulunan ve 12 saat uzaklıktaki Eriha ve üçüncü menzil olan 18 saat uzaklıktaki Maretü'n-Numan menzilhâneleriyle de irtibatlı olup, söz konusu menzilhânelerin tamamına beygir gönderildiği kayıtlıdır¹⁶⁹. İlaveten 12 saat uzaklıkta bulunan Derkos isimli mahalle de zaman zaman beygir

¹⁶¹ Başar, *Eyalet*, s.56.

¹⁶² BOA, MAD. 10492, s.129; BOA, MAD. 10322, s.118.

¹⁶³ Nefs-i Tenrin'e tâbi 135 nefer reaya, Nefs-i Harim'e ait 2 hane ile yine Tenrin'e tâbi iki köyün toplam 4,5 avarız ve nuzül hanesinden müteşekkil olan menzilciyan ahaliye deruhde olunmuştur. BOA, MAD. 10492, s.137-138.

¹⁶⁴ BOA, MAD. 10322, s.118; BOA, MAD. 10492, s.137.

¹⁶⁵ Başar, *Eyalet*, s.56.

¹⁶⁶ Ulak hükümlerinde 235 saat olarak kaydedilmiştir. BOA, D.MKF. 28083, s.4.

¹⁶⁷ BOA, MAD. 10322, s.122; BOA, MAD. 10492, s.143.

¹⁶⁸ BOA, MAD. 10492, s.143.

¹⁶⁹ BOA, MAD. 10322, s.122; BOA, MAD. 10492, s.143.

gönderildiği anlaşılmaktadır¹⁷⁰. Söz konusu verilerden hareketle Halep Menzilhânesi'nin 88 saat (500 km) uzunluğunda bir yol ağı üzerinde hizmet verdiği söylenebilir.

2.1.2. Antakya-Şam Yolu

XVIII. yüzyılda Antakya-Şam güzergâhında Zimbakya, Eriha, Maretü'n-Numan, Hama, Humus, Beyrud ve Şam olmak üzere yedi menzilhânenin hizmet verdiği görülmektedir. Bunlardan Eriha ve Maretü'n-Numan menzilhâneleri Halep'den Hama'ya ulaşan ayrı bir tâli yol üzerinde kaydedilmiş olmakla birlikte, bağlantıları incelendiğinde sıralamanın yukarıda belirtildiği gibi olması gerektiği anlaşılmıştır. Mesela; menzil defterlerine göre Zimbakya Menzilhânesi'nin Halep-Hama yolu üzerinde bulunan Eriha yerine, Antakya-Şam yolu üzerinde bulunan Hama ile bağlantılı olması gerekmektedir. Ancak mesafe kayıtlarında Zimbakya Menzilhânesi bu istikamette yalnızca Eriha Menzilhânesi'yle bağlantılı gösterilmektedir¹⁷¹. Muhtemelen 1700-1738 yılları arasındaki menzil defterlerinde Eriha ve Maretü'n-Numan menzilhânelerinin Halep-Hama yolu üzerinde gösterilmesinin sebebi, 1691 yılına ait menzil defterinde Antakya- Şam yolu üzerinde bulunan menzillerin Eriha, Cisir-i Şugur, Hadim, Madik, Hama, Humus, Karacalar, Kadife ve Şam-ı Şerif şeklinde kaydedilmesinden kaynaklanmış olmalıdır¹⁷². Ancak inceleme yapılan dönemde, daha önce menzil olarak kaydedilen Cisir-i Şugur, Hadim, Madik, Karacalar ve Kadife'de menzilhâne bulunduğuna dair bir bilgi bulunmamaktadır. Bu sebeple Eriha ve Ma'retü'n-Numan menzilhânelerinin Halep Menzilhânesi'yle doğrudan bağlantıları olmasına rağmen, mesafe kayıtlarından hareketle, söz konusu iki menzilhânenin Antakya-Şam yolu üzerinde oldukları anlaşılmıştır.

---

¹⁷⁰ BOA, MAD. 4004, s.264-265.

¹⁷¹ BOA, MAD. 10492, s.167.

¹⁷² BOA, MAD. 4034, s.60-62; BOA, MAD. 4108, s.30.

2.1.2.1 Zimbakya Menzilhânesi

Zimbakya Menzilhânesi, Halep Eyaleti'nin paşa sancağına¹⁷³ tâbi Derkos Kazâsı'na bağlı Zimbakya isimli mahalde kurulmuştur¹⁷⁴. Antakya üzerinden Anadolu Sağ Kol'a bağlanan menzilhânenin Üsküdar'a uzaklığı 241 saattir(1370 km). Zimbakya Menzilhânesi'nin 9 saat uzaklıktaki Eriha ve 10 saat uzaklıktaki Antakya olmak üzere, toplamda 19 saat (51 km) uzunluğa ulaşan iki kolu bulunmaktadır¹⁷⁵. Menzil defterlerinden, Zimbakya Menzilhânesi'ne 1719 yılına kadar bir türlü nizam verilemediği anlaşılmaktadır¹⁷⁶. Ancak söz konusu tarihten itibaren yeniden nizam verilen menzilhânenin, bütçe kayıtlarından, 1736 yılına kadar aralıksız hizmet verdiği görülmektedir¹⁷⁷.

2.1.2.2. Eriha Menzilhânesi

Eriha Menzilhânesi, Halep Eyaleti'nin paşa sancağına¹⁷⁸ tâbi Eriha Kazâsı'nda hizmet vermektedir¹⁷⁹. Üsküdar'a 250 saat (1421 km) uzaklıkta olan Eriha Menzilhânesi'nin, Ma'retü'n-Numan'a 6 saat, Zimbakya'ya 9 saat¹⁸⁰ ve Halep'e 12 saat¹⁸¹ olmak üzere, üç kolu bulunmaktadır. Buradan hareketle söz konusu menzilhânenin 27 saate (153 km) ulaşan bir yol hattı üzerinde hizmet verdiği rahatlıkla söylenebilir.

2.1.2.3. Ma'retü'n-Numan Menzilhânesi

Üsküdar'a 256 saat (1455 km) uzaklıkta olan Ma'retü'n-Numan Menzilhânesi'nin, Hama 12 saat, Eriha 6 saat ve Halep 18 saat¹⁸² olmak üzere, üç kolu bulunmaktadır. Bu bağlantılara göre Ma'retü'n-Numan Menzilhânesi'nin hizmet verdiği yol ağının toplam uzunluğu 36 saate (205 km) ulaşmaktadır.

¹⁷³ Başar, *Eyalet*, s.56.

¹⁷⁴ BOA, MAD. 3217, s.29b.

¹⁷⁵ BOA, MAD. 3217, s.29b; BOA, MAD. 4004, s.286; BOA, MAD. 10492, s.167; BOA, MAD. 19156, s.7.

¹⁷⁶ BOA, MAD. 3217, s.29b; BOA, MAD. 4004, s.286.

¹⁷⁷ BOA, MAD. 10492, s.167-168; BOA, MAD. 10322, s.146.

¹⁷⁸ Başar, *Eyalet*, s.56.

¹⁷⁹ BOA, MAD. 3217, s.30b; BOA, MAD. 4004, s.296.

¹⁸⁰ BOA, MAD. 10322, s.172; BOA, MAD. 19156, s.7.

¹⁸¹ BOA, MAD. 10492, s.143; BOA, MAD. 10322, s.122.

¹⁸² BOA, MAD. 10492, s.143, 171; BOA, MAD. 10322, s.122; BOA, MAD. 19156, s.7.

2.1.2.4. Hama Menzilhânesi

Trablusşam Eyaleti'ne tâbi Hama Sancağı'na bağlı¹⁸³ Hama Kazâsı'nda hizmet veren menzilhâne, Üsküdar'a 268 saat (1523 km) mesafededir. Söz konusu menzilhânenin Humus'a 9 saat ve Ma'retü'n-Numan'a 12 saat olmak üzere, iki kolu mevcut olup, hizmet verdiği yolun toplam uzunluğu da 21 saatti (119 km) bulunmaktadır¹⁸⁴.

2.1.2.5. Humus Menzilhânesi

Trablusşam Eyaleti'nin Humus Sancağı'na¹⁸⁵ tâbi Humus Kazâsı'nda hizmet veren menzilhâne Üsküdar'a 277 saat (1575 km) uzaklıktadır. Humus Menzilhânesi'nin Beyrud'a 18 saat, Trablus-Şam'a 30 saat, Hama'ya 9 saat, Ba'albek'e ise 24 saat¹⁸⁶ olmak üzere, dört kolu bulunmaktadır¹⁸⁷. İn'amât kayıtlarına göre Beyrud ve Hama'ya sürekli, Ba'albek ve Trablus-Şam'a ise bazen beygir gönderilmiş olup, menzilhânenin hizmet verdiği yolun toplam uzunluğu yaklaşık olarak 81 saate (461 km) ulaşmaktadır¹⁸⁸.

2.1.2.6. Beyrud Menzilhânesi

Üsküdar'a 295 saat (1677 km) uzaklıkta bulunan Beyrud Menzilhânesi'nin Şam'a 12 saat, Humus'a ise 18 saat olmak üzere toplamda 30 saate (171 km) ulaşan iki bağlantısı bulunmaktadır¹⁸⁹. Söz konusu menzilhâne Şam Kazâsı'na tâbi Karalar Nâhiyesi'ne bağlı Beyrud isimli köyde hizmet vermektedir¹⁹⁰.

¹⁸³ Kılıç, *Eyalet*, s.59.

¹⁸⁴ BOA, MAD. 10492, s.171-172; BOA, MAD. 19156, s.7.

¹⁸⁵ Kılıç, *Eyalet*, s.59.

¹⁸⁶ 1708-1718 yılları arasında Humus Menzilhânesi'nin Ba'al-bek'e olan masafesi 20 saat olarak kaydedilmiş ve hesaplanmıştır. Bkz. BOA, MAD. 4004, s.316-319; Ancak 1718 yılından itibaren bu mesafe 24 saat olarak hesaplanmıştır. Bkz. BOA, MAD. 10492, s.173-176; BOA, MAD. 10322, s.154; BOA, MAD. 19156, s.7.

¹⁸⁷ Sayda Menzilhânesi'nin kayıtlı olduğu sayfada "Humusdan ayrılır" ifadesi bulunmasına rağmen in'amât kayıtlarında Sayda'ya beygir gönderildiğine dair bir bilgi bulunmamaktadır. BOA, MAD. 10492, s.177.

¹⁸⁸ BOA, MAD. 10492, s.173-176.

¹⁸⁹ BOA, MAD. 9920, s.10/2; BOA, MAD. 19256, s.7.

¹⁹⁰ 1723 yılına kadar Beyrud Menzilhânesi'ni Humus menzilcileri idare etmekteyken, iki menzilhânenin tek bir menzilci tarafından idaresinin zorluğu sebebiyle, Şam Defterdârı marifeti ve Beyrud karyesi ahailerinin de işbirliği ile Beyrud Menzilhânesi'nin müstakilen işletilmesi yönünde fermân çıkmıştır. BOA, MAD. 8470, s.33/1. Bir müddet sonra Beyrud Menzilhânesi bu defa da Şam menzilcileri tarafından idare edilmeye başlanılmıştır. Ancak 1727 senesine gelindiğinde Humus

2.1.2.7. Şam Menzilhânesi

Şam Eyaleti'nin paşa sancağına bağlı¹⁹¹ Şam-ı Şerif Kazâsı'nda hizmet veren menzilhâneye ait ilk kayıt 24 Muharrem 1115 / 9 Haziran 1703 tarihli'dir. Menzil-i Şam başlığı altında *menzil-i Şam-ı Şerif*, *Menzil-i Aynü'n-Nehar* ve *Safife* olmak üzere üç menzil kayıtlıdır¹⁹². Üsküdar'a 307 saat (1745 km) uzaklıkta olan Şam Menzilhânesi'nin Beyrud ve Aynü'n-Nehar'a ulaşan iki kolu tespit edilebilmiştir. Bunlardan Beyrud'a olan uzaklığı 12 saat kaydedilmiş olmakla birlikte¹⁹³, kaynaklarda Aynü'n-Nehar'a mesafesinin ne kadar olduğuna dair bir bilgiye tesadüf olunamamıştır¹⁹⁴.

2.1.3. Ereğli-Kayseri ve Nevşehir-Aksaray Yolu

Anadolu'nun Sağ Kolu üzerinde yer alan ve Üsküdar'a 154 saat (876 km) uzaklıkta bulunan Ereğli Menzilhânesi'nden¹⁹⁵ ayrılan tâli yol üzerinde Niğde, Aksaray, Ürgüp/Nevşehir, Karahisar-ı Develü ve Kayseri bağlantılı bir yol bulunmaktadır. Ereğli'den başlayan yol Niğde'de ikiye ayrılır. Niğde'den giden ilk kol Ürgüp/Nevşehir üzerinden¹⁹⁶, diğer yol ise yine Niğde'den başlamak suretiyle Karahisar-ı Develü üzerinden Kayseri'ye ulaşmaktadır. Yine Nevşehir'den ayrılan başka bir yol da Aksaray'a bağlanmaktadır.

Bu iki farklı güzergâh üzerinden Kayseri'ye ulaşan yol üzerinde Niğde, Ürgüp/Nevşehir, Karahisar-ı Develü, Kayseri; Nevşehir-Aksaray yolunda ise Aksaray Menzilhânesi olmak üzere toplam beş menzilhâne hizmet vermektedir¹⁹⁷.

---

menzilcisinin Beyrud Menzilhânesi'ni idare eden Şam menzilcisinin menzilhânede durmayarak, Beyrud Menzilhânesi'nde tebdil edilmesi gereken kendi menzilhânesine ait beygirleri, bir sonraki menzil olan Şam'a kadar gönderdiğini bildirmesi üzerine menzilhânenin idaresi tekrar Humus menzilcilerine deruhde olunmuştur. *BOA, MAD. 9920*, s.10/2.

¹⁹¹ Başar, *Eyalet*, s.57.

¹⁹² *BOA, MAD. 3218*, s.31b; *BOA, MAD. 10492*, s.179-180.

¹⁹³ *BOA, MAD. 8470*, s.33/1.

¹⁹⁴ *BOA, MAD. 10492*, s.181. Ayrıca daha sonraki tarihlere ait in'âmat defterlerinde yapılan inceleme esnasında, Şam Menzilhânesi'nden yalnızca, 12 saat uzaklıkta bulunan Beyrud'a beygir gönderildiği kayıtlı bulunmaktadır. *BOA, MAD. 4111*, s.132-134.

¹⁹⁵ *BOA, MAD. 3217*, s.17b; *BOA, MAD. 4004*, s.162; *BOA, MAD. 10492*, s.81; *BOA, MAD. 10322*, s.90.

¹⁹⁶ *BOA, MAD. 10492*, s.93.

¹⁹⁷ *BOA, MAD. 10492*, s.97; Şark seferleri bitiminde ref olunmak şartıyla kurulan bu menzilhâneler (Bunların isimleri için bkz. *BOA, MAD. 8470*, s.303/2) 1776-1787 tarihleri arası in'âmat

2.1.3.1 Niğde Menzilhânesi

Karaman Eyaleti'nin Niğde Sancağı'na tâbi¹⁹⁸ Niğde Kazâsı'nda bulunan menzilhâne, Niğde Kadısı'nın arzı üzerine, Rûz-ı Hızır 1131 / 6 Mayıs 1719'dan itibaren hizmet vermek üzere 12 Ocak 1719 tarihinde tesis olunmuştur¹⁹⁹. Ereğli Menzilhânesi vasıtasıyla Anadolu Sağ Kol'a bağlanan menzilhâne, bu ana yol üzerinden Üsküdar'a 168 saat (955 km) uzaklıkta bulunmaktadır. Menzilhânenin Karahisar-ı Develi'ye 12 saat, Ereğli'ye 14 saat ve Nevşehir/Ürgüp'e ise 16 saat olmak üzere, üç kolu bulunmaktadır. Bu yönüyle Niğde Menzilhânesi gerek Ürgüp gerekse Karahisar-ı Develi üzerinden Kayseri'ye ulaşan iki tâli yolun ayrıldığı önemli bir dağılım noktası konumundadır. İn'amat defterlerinin Niğde Menzilhânesi'yle ilgili kısımlarında, bağlantısının gösterildiği tüm menzillere beygir verildiği kayıtlıdır. Buna göre Niğde Menzilhânesi'nin 42 saat (239 km) uzunluğundaki bir yol sistemi üzerinde hizmet verdiği söylenebilir²⁰⁰.

2.1.3.2. Ürgüp ve Nevşehir Menzilhâneleri

Farklı dönemlerde, ancak aynı konumda hizmet veren Ürgüp ve Nevşehir menzilhâneleri, Karaman Eyaleti'nin Niğde Sancağı'na²⁰¹ tâbi Ürgüp ve Nevşehir kazâlarında kurulmuşlardır²⁰².

Üsküdar'a Niğde bağlantılı yol üzerinden 184 saat (1046 km) uzaklıkta bulunan Ürgüp Menzilhânesi, bütçe kayıtlarına göre 1719-1727 arasında sekiz dönem kesintisiz olarak işlemiştir. Söz konusu menzilhânenin Hacıbektaş 12 saat, Aksaray 16 saat, Kırşehir 12 saat, Karahisar Develi 7 saat, Kayseri 12 saat, Niğde 16 saat uzunluğunda olan altı kolu bulunmaktadır. Ancak bunlardan Kayseri, Aksaray, Niğde ve Kırşehir taraflarına olmak üzere dört kolunun aktif olarak çalıştığı, dolayısıyla da 56 saate (318 km) ulaşan bir yol ağı üzerinde hizmet verdiği

---

ücretlerinin kaydedildiği menzil defterindeki verilere göre, bu tarihler arasında da hizmet vermektedir. *BOA, MAD. 4111*, s.150-165.

¹⁹⁸ Başar, *Eyalet*, s.54.

¹⁹⁹ *BOA, MAD. 10492*, s.89.

²⁰⁰ *BOA, MAD. 8470*, s.303/2, (6 Zi'l-kade 1139 / 25 Haziran 1727).

²⁰¹ Başar, *Eyalet*, s.54.

²⁰² *BOA, MAD. 8492*, s.163/1, (22 Şevval 1146 / 28 Mart 1734).

görülmektedir²⁰³. 20 Nisan 1727 tarihli bir fermânla Nevşehir’de yeni bir menzilhânenin tesis olunmasına, Ürgüp Menzilhânesi’nin ise lağvedilerek, eşya ve beygirleri ile birlikte, yeni açılan menzilhâneye devredilmesi emredilmiştir²⁰⁴.

Niğde üzerinden Anadolu Sağ Kol ile bağlantısı bulunan Nevşehir Menzilhânesi Üsküdar’a 184 saat (1046 km) uzaklıktadır. Söz konusu menzilhânenin Hacıilyas, Kırşehir ve Kayseri 12’şer saat, Aksaray ve Niğde’ye 16’şar saat, Karahisar-ı Develü’ye ise 7 saat olmak üzere altı kolu bulunmaktadır. Ancak söz konusu menzilhânenin, yalnızca Niğde ve Kayseri’ye ulaşan ve toplamda 28 saat (159 km) uzunluğu bulunan iki kol üzerinden beygir gönderildiği tespit edilmiştir²⁰⁵.

2.1.3.3. Karahisar-ı Develü Menzilhânesi

Niğde üzerinden Üsküdar’a 180 saat (1023 km) uzaklıkta bulunan Karahisar-ı Develü Menzilhânesi, bütçe kayıtlarına göre 1719-1738 yılları arasında kesintisiz olarak hizmet vermiştir. Söz konusu menzilhânenin 1719-1729 yılları arasında Kayseri, Aksaray ve Niğde’ye 12’şer saat, Ereğli’ye 14 saat, Ürgüp’e ise 7 saat olmak üzere, toplam beş kolu bulunmaktadır²⁰⁶. Bu dönem zarfında, Karahisar-ı Develü Menzilhânesi’nden, Kayseri ve Niğde taraflarına gönderilen beygir sayısı daha fazla olmakla birlikte, diğer kollar üzerinden de bir miktar beygir gönderildiği anlaşılmaktadır. 1719-1729 yılları arasında menzilhânenin ağırlıklı olarak beygir gönderdiği yolun mesafesi 24 saattir(136 km). Ancak nadiren de olsa beygir gönderilen diğer kollarla birlikte, menzilhânenin hizmet verdiği yolun mesafesi 57 saate (324 km) kadar uzayabilmektedir²⁰⁷.

1729-1738 yılları arasında bağlantı sayısı Kayseri ve Niğde’ye 12’şer saat, Nevşehir’e ise 7 saat olmak üzere üçe düşürülmüş olup, bu dönem zarfında daha önceki dönemlerde çok sık beygir gönderilen Niğde’ye hiç beygir gönderilmediği, yalnızca Aksaray ve Kayseri menzilhâneleriyle bağlantılı olarak çalıştığı görülmektedir. Buna göre Karahisar-ı Develü Menzilhânesi’nin 1729-1738 yılları

²⁰³ BOA, MAD. 10492, s.93-95.

²⁰⁴ BOA, MAD. 8470, s.342/1, (25 Şa’bân 1139 / 17 Nisan 1727).

²⁰⁵ BOA, MAD. 10492, s.96; BOA, MAD. 10322, s.130-132.

²⁰⁶ BOA, MAD. 10492, s.97.

²⁰⁷ BOA, MAD. 10492, s.97-100.

arasında yalnızca 24 saat (136 km) uzunluğundaki bir yol hattı üzerinde hizmet verdiği söylenebilir²⁰⁸.

2.1.3.4. Kayseri (Kayseriye) Menzilhânesi

Karaman Eyaleti'nin Kayseri Sancağı'na²⁰⁹ tâbi kazâ merkezinde hizmet veren menzilhâne²¹⁰ Kayseri kadısı ile mübaşir tayin olunan Dergâh-ı Mualla Kapucubaşlarından Osman'ın gönderdikleri arzlara binaen, 30 Ağustos 1725 tarihinde kurulmuştur²¹¹.

Kayseri Menzilhânesi'nin Üsküdar'a uzaklığı Karahisar-ı Develi üzerinden 192 saat (1092 km), Ürgüp/Nevşehir üzerinden ise 196 saattir (1114 km). Kayseri Menzilhânesi'nin Ürgüp/Nevşehir ve Karahisar-ı Develü 12'şer saat, Sivas 48 saat, Zamantı 18 saat olmak üzere dört kolu bulunmaktadır. İn'amât kayıtlarından kolların tamamı üzerinden de beygir gönderdiği anlaşılan menzilhânenin hizmet verdiği yolun toplam mesafesinin 90 saate (512 km) ulaştığı söylenebilir. Bütçe kayıtlarından Kayseri Menzilhânesi'nin 1725-1738 yılları arasında kesintisiz olarak açık olduğu anlaşılmaktadır²¹².

2.1.3.5. Aksaray Menzilhânesi

Karaman Eyaleti'nin Aksaray Sancağı'na²¹³ tâbi kazâ merkezinde hizmet veren menzilhâne²¹⁴, bulunduğu yol üzerinden çok sayıda ulak ve mübaşirin geçmeye başlamasına bağlı olarak 6 Zi'l-ka'de 1139 / 25 Haziran 1727 tarihinde tesis olunmuştur²¹⁵. Bütçe kayıtlarına göre Aksaray Menzilhânesi 6 Mayıs 1727- 6 Mayıs 1738 tarihleri arasında olmak üzere, on üç yıl kesintisiz olarak hizmet vermiştir²¹⁶.

Üsküdar'a 194 saat (1102 km) uzaklıkta olan Aksaray Menzilhânesi'nin 12'şer saat uzaklıkta bulunan Karahisar-ı Develü, Nevşehir ve Kayseri ile 10 saat mesafesi

²⁰⁸ BOA, MAD. 10322, s.134-136.

²⁰⁹ Başar, *Eyalet*, s.54.

²¹⁰ BOA, MAD. 9943, s.8/1.

²¹¹ BOA, MAD. 8470, s.144/1; BOA, MAD. 10492, s.105-106.

²¹² BOA, MAD. 10492, s.105-106.

²¹³ Başar, *Eyalet*, s.54.

²¹⁴ BOA, MAD. 9943, s.8/1.

²¹⁵ BOA, MAD. 8470, s.303/2.

²¹⁶ BOA, MAD. 10492, s.101; BOA, MAD. 10322, s.142-144.

bulunan Bağlıca ve 17 saat uzaklıktaki Kırşehir olmak üzere toplam beş kolu bulunmaktadır. İn'amât kayıtlarından yalnızca Nevşehir, Bağlıca ve Kırşehir'ne beygir gönderildiği anlaşılmakta olup, menzilhânenin hizmet verdiği yolun 39 saat (221 km) uzunluğunda olduğu söylenebilir²¹⁷.

2.1.4. Halep-Ruha Yolu

Menzil kayıtlarına göre Halep üzerinden ayrılan bir tâli yol Kilis, Ayıntab, Nizip, Birecik üzerinden Ruha'ya ulaşmaktadır. Ruha'dan sonra herhangi bir menzilhânenin varlığına tesadüf olunmamakla birlikte, söz konusu yolun Diyarbakır bağlantılı olarak Bağdat'a kadar uzandığı tahmin edilmektedir²¹⁸.

2.1.4.1. Kilis Menzilhânesi

Halep Eyaleti'ne tâbi Kilis Sancağı'nın²¹⁹ merkezi olan Kilis Kazâsı'nda²²⁰ hizmet veren menzilhâne, Halep vasıtasıyla Anadolu Sağ Kol'a bağlanmakta olup, bu yol üzerinden Üsküdar'a uzaklığı 265 saattir (1507 km). Kilis Menzilhânesi'nin Ayıntab 9 saat²²¹, Halep 12 saat²²², Maraş 10 saat ve Nizip 6 saat²²³ olmak üzere, toplam dört kolunun olduğu tespit edilmiştir. Bunlardan yalnızca Maraş, Ayıntab ve Nizip'e beygir gönderildiği tespit edilmiş olup, bu suretle Kilis Menzilhânesi'nin hizmet verdiği yolların toplam uzunluğunun 25 saate (142 km) ulaştığı hesaplanmıştır.

Konumu itibarıyla Urfa, Halep, Diyarbakır ve Bağdat gibi önemli merkezlerin yolu üzerinde bulunan Kilis Kazâsı'nda -muayyen menzil olmayan yerleşimlerde kanun olduğu üzere- menzil hizmetini ahali görmekteyken; İran seferleri sebebiyle gelip-geçen ulakların sayısının artmasıyla, yeterli miktarda beygir tedariki için ahalinin gayretleri yeterli gelmemeye başlamıştır. Bunun üzerine Kilis ahalisi ve

²¹⁷ BOA, C.NF. 1081, s.3; BOA, MAD. 10492, s.101-102. Menzil defterinde Aksaray Menzilhânesi için "İlgın menzîlinden ayrılıp Nevşehir'e giden menazildir"ibaresi bulunmakla birlikte, İlgın tarafına beygir verildiğine dair bir kayıt bulunmamaktadır. Yine İlgın Menzilhânesi'ne ait kayıtlarda da bu türden bir bilgi mevcut değildir. BOA, MAD. 10492, s.101-102

²¹⁸ BOA, MAD. 10492, s.191-192.

²¹⁹ Başar, Eyalet, s.56.

²²⁰ BOA, MAD. 10492, s.191.

²²¹ BOA, MAD. 10322, s.176

²²² BOA, MAD. 10492, s.143.

²²³ BOA, MAD. 10492, s.191

kadısı arz, Halep Beğlerbeyisi Ali Paşa da bir i'lâmla mevcut sıkıntıyı merkeze bildirmişlerdir. Bunun üzerine 20 Şa'bân 1137 / 4 Mayıs 1725 tarihinde sâdır olan hükümle, daha önce aynen Ayıntab'da kurulduğu şekilde, 10 beygirden itibar olunan bir menzilhâne tesis olunması emredilmiştir²²⁴. Yaklaşık olarak üç yıl aralıksız olarak çalışan menzilhâne 10 Şevvâl 1140 / 20 Mayıs 1728 tarihinde ref olunmuştur²²⁵. Ancak lüzumu üzerine 3 Rebî'ü'l-ahir 1146 / 13 Eylül 1733 tarihinde 10 beygirden itibar olunmak üzere tekrar kurulmuş olup, 6 Mayıs 1735 tarihinden itibaren de süresiz olarak kapatılmıştır²²⁶.

2.1.4.2. Ayıntab Menzilhânesi

Maraş Eyaleti'ne tâbi Ayıntab Sancağı sınırlarında bulunan²²⁷ Ayıntab Kazâsı'nda, 1724 yılına kadar muayyen bir menzilhânenin tesis olunduğuna dair bir veriye ulaşılmamıştır. Ancak söz konusu tarihte başlayan seferlerle bağlantılı olarak, yeterli sayıda beygir tedarikinin ahalinin marifetiyle mümkün olmayacağının anlaşılması üzerine, 10 beygirden itibar olunan bir menzilhâne kurulmuştur. Söz konusu menzilhânenin kurulmasına hukukî zemin hazırlayan fermânda, İran seferlerinin bitmesi halinde menzilhânenin kaldırılacağı da şerh düşülmüştür²²⁸. Bununla bağlantılı olarak da 10 Şevvâl 1140 / 20 Mayıs 1728 tarihinde seferlere ara verilmesi sebebiyle de söz konusu menzilhâne ref olunmuştur²²⁹. Ancak İran seferlerinin yeniden başlamasıyla birlikte 27 Safer 1144 / 31 Ağustos 1731 tarihinde 10 beygir itibarıyla yeniden tesis olunmasına karar verilmiş olup, yaklaşık 4 yıl kadar kesintisiz olarak hizmet veren menzilhâne, lüzumu kalmaması üzerine 6 Mayıs 1735 tarihinde tamamen kapatılmıştır²³⁰.

Anadolu'nun Sağ Kolu'na Kilis-Halep hattından bağlanan Ayıntab Menzilhânesi, bu güzergâh üzerinden Üsküdar'a 274 saat (1558 km) uzaklıktadır.

²²⁴ BOA, MAD. 10492, s.191.

²²⁵ BOA, MAD. 10492, s.192.

²²⁶ BOA, MAD. 10322, 176.

²²⁷ Başar, *Eyalet*, s.55.

²²⁸ BOA, MAD. 10492, s.167.

²²⁹ BOA, MAD. 8470, s.418/1.

²³⁰ BOA, MAD. 10492, s.178-179.

Söz konusu menzilhânenin Kilis 9, Maraş 18 ve Behinsi 18²³¹ ve Birecik 12 saat²³² olmak üzere, toplam 57 saat (324 km) uzunluğuna ulaşan, aktif olarak beygir gönderilen dört kolu bulunmaktadır²³³.

2.1.4.3. Nizip Menzilhânesi

Ana yol üzerinde bulunmadığı için muayyen menzili olmayan Nizip’de, ahalinin ulak yoğunluğunu karşılayabilecek miktarlarda beygir tedarik edememeye başlamaları üzerine, söz konusu kazâda, Gurre-i Safer 1141 / 6 Eylül 1728 tarihinde sadır olunan ilgili fermânın oluşturduğu kanunî gerekçeyle, üç beygirden itibar olunan bir menzilhâne kurulmuştur. Söz konusu tarihten itibaren Rûz-ı Kasım 1148 / 9 Kasım 1735 tarihine kadar kesintisiz olarak hizmet verdiği gözlemlenen Nizip Menzilhânesi²³⁴, Ayıntab- Kilis hattı üzerinden Halep’e de bağlanmaktadır. Halep bağlantılı olarak Üsküdar’a uzaklığı 284 saat (1615 km) olan menzilhânenin Birecik’e 6 saat, Ayıntab’a ise 10 saat olmak üzere, iki kolu bulunmaktadır. Açık kaldığı süre zarfında her iki kola da beygir gönderen menzilhânenin hizmet verdiği yolun uzunluğu 16 saattir (91 km)²³⁵.

2.1.4.4. Birecik Menzilhânesi

Rakka Eyaleti’ne tâbi Birecik Sancağı’nın²³⁶ kazâ merkezinde hizmet veren Birecik Menzilhânesi’nin 25 saatlik bir yol üzerinden Halep’e direkt bağlantısı bulunmakta olup, bu şekilde Üsküdar’a uzaklığı 278 saat (1580 km); Ayıntab ve Kilis üzerinden Halep bağlantılı olmak üzere ise 286 saattir (1626 km). Menzilhânenin 12’şer saat uzaklıktaki Ruha ve Ayıntab’a uzanan iki kolu bulunmaktadır. İn’amat kayıtlarından anlaşıldığına göre, söz konusu menzilhânenin zaman zaman, aradaki Nizip ve Ayıntab menzilhânelerine hiç uğranılmadan, 20 saat uzaklıktaki Kilis ile 25 saat uzaklıktaki Halep taraflarına da beygir gönderilmektedir.

²³¹ BOA, MAD. 10492, s.187-188; BOA, MAD. 10322, s.178-179.

²³² İn’amat defterlerindeki ücretlendirmelere göre hesaplanmıştır. Bkz. MAD.10492, s.195.

²³³ BOA, MAD. 10492, s.187-188; BOA, MAD. 10322, s.178-179.

²³⁴ BOA, MAD. 10492, s.194, BOA, MAD. 10322, s.180-181.

²³⁵ Nizip Menzilhânesi’ne ait in’amat defterinin üst sağ köşesinde yer alan mesafe cetvelinde Birecik’e olan uzaklığı farklı dönemlerde 4 ve 5 saat kaydedilmiş olmakla birlikte, in’amat ücretlerinin hesaplanmasında iki menzil arası mesafe 6 saat kabul edilmiştir. BOA, MAD. 10492, s.194; BOA, MAD. 10322, s.180-181.

²³⁶ Kılıç, Eyalet, s.61.

Tüm bu bağlantılar birlikte değerlendirildiği zaman, Birecik Menzilhânesi'nin hizmet verdiği yolun toplam mesafesinin 75 saate (426 km) ulaştığı söylenebilir²³⁷.

Konumu itibarıyla önemli bir geçiş bölgesi üzerinde bulunan Birecik'te, XVIII. yüzyılın ilk çeyreğinin sonlarına kadar hiçbir suretle muayyen bir menzilhâne tesis olunmamıştır. Yukarıda da belirtildiği gibi Birecik'in Bağdat ve Hemedan yolu üzerinde bulunması ve devam eden İran seferleri sebebiyle geçen ulakların sayısında artış olması sebebiyle, 8 Şevvâl 1139 / 29 Mayıs 1727 tarihi itibarıyla bir menzilhâne kurulması yönünde fermân sadır olmuştur²³⁸. Ancak hemen akabinde gönderilen 10 Şevvâl 1140 / 20 Mayıs 1728 tarihli bir ferman ile ref olunan menzilhâne, ilk tesis olduğu tarihte ileri sürülen gerekçeyle 5 Muharrem 1144 / 10 Temmuz 1731 tarihinde tekrar tesis olunmuş ve 6 Mayıs 1735 tarihine kadar da aralıksız olarak hizmet vermiştir²³⁹.

2.1.4.5. Ruha Menzilhânesi

Ruha Menzilhânesi Üsküdar'a 298 saat (1694 km) uzaklıktadır. 1727 yılına kadar muayyen menzil bulunmayan Rakka Eyaleti'ne tâbi Ruha Sancağı sınırlarındaki²⁴⁰ Ruha Kazâsı'nda, ahali kendilerine tevzi olunan yıllık 1.200 kuruş ile ulaklara beygir tedarik etmekteydiler. İran seferlerinin başlamasıyla birlikte Hemedan, Tebriz ve Revan taraflarına giden ulak miktarının artmasıyla, ahali ve kazâ kadısının arzları ile Rakka Valisi Vezir Abdullah Paşa'nın i'lâmları üzerine 15 beygirden itibar olmak üzere bir menzilhâne tesis olunmuştur. Ancak menzilhâne, tıpkı Birecik Menzilhânesi'nde olduğu gibi, bir yıl sonra sâdır olan 10 Şevvâl 1140 / 20 Mayıs 1728 tarihli hükümle ref olunmuştur²⁴¹. Yine İran seferlerinin başlaması gerekçesiyle Gurre-i Ramazan 1144 / 27 Şubat 1732 tarihinde tekrar tesis olunmuştur²⁴². Bu tarihten itibaren iki dönem düzenli olarak hizmet veren menzilhâne 6 Mayıs 1734 tarihinde kapatılmıştır. İn'amât kayıtlarından 12'şer saat uzaklıkta bulunan Çarmelik ve Birecik'e düzenli olarak beygir gönderildiği gözlemlenmektedir. Bu verilerden hareketle Ruha Menzilhânesi'nin 24 saat (136 km) uzunluğundaki bir yol hattında hizmet verdiği ileri sürülebilir²⁴³.

²³⁷ BOA, MAD.10492, s.195.

²³⁸ BOA, MAD. 10492, s.195; BOA, MAD. 8470, s.363/1.

²³⁹ BOA, MAD. 10322, s.184.

²⁴⁰ Kılıç, *Eyalet*, s.61.

²⁴¹ BOA, MAD. 10492, s.193.

²⁴² BOA, MAD. 10322, s.186.

²⁴³ BOA, MAD. 10492, s.193; BOA, MAD. 10322, s.186.

2.2. ORTA KOL ÜZERİNDE BULUNAN MENZİLHÂNELER

XVI. yüzyılın son çeyreğindeki verilere göre Anadolu'nun Orta Kolu, Üsküdar'a 18 saat uzaklıktaki İznikmid'den başlayıp, Üsküdar'a 468 saat (2661 km) uzaklıktaki Bağdat'ta son bulmaktadır. Yolun güzergâhını oluşturan ana yol üzerinde 39 adet menzil bulunmaktadır. İznikmid - Bağdat arasındaki yolun uzunluğu 450 saattir(2558 km). Anadolu Orta Kol'un ana güzergâhından, ana yol üzerinde yer alan Sapanca, Tosya, Sivas, Amasya, Hasaңcelebi, Kangal, Harput, Diyarbakır olmak üzere dokuz menzil noktasından ayrılan 14 tâli yolun olduğu anlaşılmaktadır. Bunlardan Sapanca- Kayseri, Tosya- Zamantı, Sivas- Ereğli, Sivas- Ruha, Sivas- Çemişgezek ve Diyarbakır- Rakka- Şam yolları uzun bir güzergâh oluşturmaktadır. Ancak Amasya- Bozok, Hasaңcelebi- Uğurluoğlu, Harput- Eğin arasındaki yolların güzergâhlarının ise oldukça kısa olduğu görölmektedir. Bu şekilde meydana gelen irili-ufaklı yaklaşık 14 tâli yol 49 farklı menzil noktasından geçmekte olup, bu yolların toplam uzunluğu 717 saate (4076 km) ulaşmaktadır. XVI. yüzyılda Sivas'tan ayrılarak Yeniil, Zamantı, Kayseri, Nevşehir hattını takip etmek suretiyle, Niğde üzerinden Ereğli'ye olan bağlantısı Anadolu'nun Orta Kolu'nu Sağ Kolu'na bağlamaktadır. Yine Sivas üzerinden ayrılan diğeri bir yol ise Divriği, Eğin, Erzincan üzerinden Erzurum'a ulaşmaktadır. Bu suretle Anadolu'nun Orta Kolu'nun her iki ana yola da bağlantısı olan önemli bir yol olduğu söylenebilir. XVI. yüzyılın sonlarında Anadolu Orta Kol tâli yollarıyla birlikte 88 farklı menzil noktasından geçmekte olup, toplam 1167 saat (6634 km) uzunluğa ulaştığı söylenebilir²⁴⁴.

1690-1750 yılları arasında, İznikmid- Kefri hattı olmak üzere, ana yol üzerinde 41 menzilhânenin bulunduğu tespit edilmiştir. Belirtilen tarihler arasında Sivas-Divriği yolu üzerinde bir, Hasaңcelebi-Keban yolu üzerinde iki, Kefri-Hemedan yolu üzerinde ise 11 olmak üzere, Anadolu'nun Orta Kolu'ndan ayrılan tali yolların tamamı üzerinde 14 menzilhânenin hizmet verdiği görölmektedir. Söz konusu menzilhânelerin açık kaldıkları zaman dilimleri farklı tarihlere tekabül etmekte olup, bu hususlar aşağıda detaylı bir şekilde anlatılacaktır.

---

²⁴⁴ BOA, KK. 2555, s.7.

2.2.1. İznikmid-Bağdat Yolu (Ana Yol)

Osmanlı Devleti yol sistemine göre kesintisiz olarak devam eden en uzun ana güzergâh İznikmid- Bağdat arasında uzanan Anadolu'nun Orta Kolu'dur. Fizikî olarak Üsküdar'dan başlayan bu yol, teorik olarak bir sonraki menzil noktası olan Gebze'den ayrılmaktadır. Üsküdar'a 18 saat (105 km), Gebze'ye ise 9 saat (51 km) uzaklıkta olan İznikmid, Anadolu Orta Kol'un çıkış noktasıdır. İznikmid'den başlayan yol Bolu, Koçhisar, Tosya, Osmancık, Merzifon, Amasya, Turhal, Kangal, Sivas, Malatya, Diyarbakir, Mardin, Nusaybin, Musul, Erbil, Kerkük üzerinden Bağdat'a ulaşmaktadır²⁴⁵. XVII. ve XVIII. yüzyıllara ait menzil defterlerine göre, İznikmid'den başlayan yol Üsküdar'a 434 saat (2467 km) uzaklıkta bulunan Kefri'ye kadar takip edilebilmektedir²⁴⁶.

2.2.1.1. İznikmid Menzilhânesi

Menzilhânenin bulunduğu İznikmid Kazâsı, 1698-1702 yılları arasında Süveyş Kaptanlığı'na bağlı iken²⁴⁷, 1731-1740 yılları arasında Derya Kaptanlığı'na tâbi olan²⁴⁸ Kocail Sancağı sınırları içerisinde yer almaktadır²⁴⁹. İznikmid Menzilhânesi Anadolu Ortak Kol üzerindeki ilk menzilhânedir. Üsküdar'a 18 saat (102 km) uzaklıkta olan İznikmid Menzilhânesi'nin Sapanca 7 saat, Gebze 9 saat, Karamürsel 12 saat ve İznik 15 saat olmak üzere toplam dört kolu bulunmaktadır. Ağırlıklı olarak Sapanca ve Gebze'ye olmakla birlikte, Karamürsel ve İznik taraflarına da beygir gönderildiği gözlemlenmiştir. Buna göre menzilhânenin hizmet verdiği yolun toplam mesafesinin 43 saat (244 km) uzunluğunda olduğu söylenebilir²⁵⁰.

²⁴⁵ Halaçoğlu, "Ulaşım", s.127; Müderrisoğlu, "Menzil", s.921.

²⁴⁶ BOA, MAD. 10492, s.339-340; Yine 1766 tarihli deftere göre son menzilhânedir. BOA, MAD. 19156, s.7. Ayrıca 1190-1199 / 1777-1785 yıllarına ait in'âmat kayıtları ihtiva eden deftere göre de Kefri Menzilhânesi bu güzergâhtaki son menzilhânedir. BOA, MAD. 4111, s.274-275.

²⁴⁷ Kılıç, *Eyalet*, s.83.

²⁴⁸ Kılıç, *Eyalet*, s.81.

²⁴⁹ BOA, MAD. 9943, s.8.

²⁵⁰ BOA, MAD. 3217, s.32b; 4004, s.342; 10492, s.199-202; 10322, s.192-194.

2.2.1.2. Sapanca Menzilhânesi

Menzilhânenin bulunduğu Sapanca Kazâsı, 1698-1702 yılları arasında Süveyş Kaptanlığı'na bağlı iken²⁵¹, 1731 yılından itibaren Derya Kaptanlığı'na tâbi olan²⁵² Kocail Sancağı sınırları içerisinde görünmektedir²⁵³. Üsküdar'a uzaklığı 25 saat (142 km) olan Sapanca Menzilhânesi'nin Hendek'e 12 saat, Geyve'ye 8 saat ve İznikmid'e 7 saat olmak üzere üç kolu bulunmaktadır. Söz konusu menzilhânenin Hendek ve İznikmid taraflarına düzenli olarak, Geyve'ye ise zaman zaman beygir verildiği görülmekte olup, bu verilerden hareketle, menzilhânenin hizmet verdiği yolun toplam mesafesinin 27 saat (153 km) uzunluğunda olduğu ifade edilebilir²⁵⁴.

2.2.1.3. Hendek Menzilhânesi

Menzilhânenin bulunduğu Hendek Kazâsı, 1698-1702 yılları arasında Süveyş Kaptanlığı'na²⁵⁵, 1731-1740 yılları arasında ise Derya Kaptanlığı'na tâbi olduğu anlaşılan²⁵⁶ Kocail Sancağı sınırları içerisinde²⁵⁷. Üsküdar'a uzaklığı 37 saat (210 km) olan Hendek Menzilhânesi'nin iki kolu bulunmaktadır. Bunlar 12 saat (68 km) uzaklıktaki Düzce ile yine aynı uzaklıktaki Sapanca'ya kadar uzanmaktadır. Belirtilen her iki kol üzerinden de düzenli olarak beygir gönderen menzilhânenin hizmet verdiği yolun toplam mesafesi ise 24 saattir (136 km)²⁵⁸.

2.2.1.4. Düzcepazarı Menzilhânesi

Anadolu Eyaleti'ne tâbi²⁵⁹ Bolu Sancağı sınırları içerisinde yer alan²⁶⁰ Düzcepazarı Kazâsı'nda kurulan menzilhâne, Üsküdar'a 49 saat (279 km) uzaklıktadır. Düzcepazarı Menzilhânesi'nin Bolu ve Hendek'e ulaşan 12'şer saat

---

²⁵¹ Kılıç, *Eyalet*, s.83.

²⁵² Kılıç, *Eyalet*, s.81.

²⁵³ BOA, MAD. 9943. s.8/1.

²⁵⁴ BOA, MAD. 3217, s.37b; 4004, s.348; 10492, s.203; 10322, s.196-199.

²⁵⁵ Kılıç, *Eyalet*, s.83.

²⁵⁶ Kılıç, *Eyalet*, s.81.

²⁵⁷ BOA, MAD. 9943. s.8/1.

²⁵⁸ BOA, MAD. 3217, s.38b; BOA, MAD. 4004, s.254; BOA, MAD. 10492, s.207-210; BOA, MAD.10322, s.200.

²⁵⁹ Kılıç, *Eyalet*, s.52.

²⁶⁰ BOA, MAD. 9943, s.8/1.

uzunluğunda iki kolu bulunmakta olup, menzilhânenin hizmet verdiği yolun toplam mesafesinin 24 saat (136 km) olduğu söylenebilir²⁶¹.

2.2.1.5. Bolu Menzilhânesi

Anadolu Eyaleti'nin²⁶² Bolu Sancağı'na²⁶³ tâbi Bolu Kazâsı'nda hizmet veren menzilhâne, Üsküdar'a 61 saat (347 km) uzaklıktadır. Gerede 12 saat (68 km) ve Düzce 12 saat (68 km) olmak üzere, toplam 24 saat (136 km) yol bağlantısı mevcuttur²⁶⁴.

2.2.1.6. Gerede Menzilhânesi

Anadolu Eyaleti sınırları içinde yer alan²⁶⁵ Bolu Sancağı'na tâbi Gerede Kazâsı'nda hizmet veren menzilhâne²⁶⁶, Üsküdar'a 73 saat (415 km) uzaklıktadır. Gerede Menzilhânesi'nin Bayındır'a 9, Bolu'ya ise 12 saat olmak üzere, iki kolu vardır. Her iki tarafa da düzenli olarak beygir verildiği görülen menzilhânenin hizmet verdiği yolun toplam mesafesi 21 saattir(119 km)²⁶⁷.

2.2.1.7. Bayındır Menzilhânesi

Anadolu Eyaleti'nin²⁶⁸ Bolu Sancağı'nda yer alan²⁶⁹ Viranşehir Kazâsı'na tâbi²⁷⁰ Bayındır Karyesi'nde hizmet vermektedir. Üsküdar'a 82 saat (466 km) uzaklıktadır. Menzilhânenin Karacalar ve Gerede'ye 9'ar saat uzaklıkta olmak üzere, iki kolu bulunmaktadır. İki tarafa da düzenli olarak beygir gönderen menzilhânenin hizmet verdiği yolun toplam uzunluğu 18 saat (102 km) civarındadır²⁷¹.

---

²⁶¹ BOA, MAD. 3217, s.39b; BOA, MAD. 4004, s.360; BOA, MAD. 10492, s.207; BOA, MAD. 10322, s.204.

²⁶² Kılıç, *Eyalet*, s.52.

²⁶³ BOA, MAD. 9943, 8/1.

²⁶⁴ BOA, MAD. 3217, s.40b; BOA, MAD. 4004, s.366; BOA, MAD. 10492, s.215-217; BOA, MAD. 10322, s.210-213.

²⁶⁵ Kılıç, *Eyalet*, s.52.

²⁶⁶ BOA, MAD. 9943, 8/1.

²⁶⁷ BOA, MAD. 3217, s.41b; BOA, MAD. 4004, s.372; BOA, MAD. 10492, s.219-222; BOA, MAD. 10322, s.214-217.

²⁶⁸ Kılıç, *Eyalet*, s.52.

²⁶⁹ BOA, MAD. 9943, s.8/1.

²⁷⁰ BOA, MAD. 8470, s.74/1.

²⁷¹ BOA, MAD. 3217, s.42b; BOA, MAD. 4004, s.378; BOA, MAD. 10492, s.223; BOA, MAD. 10322, s.218.

2.2.1.8. Çerkeş Menzilhânesi

Anadolu Eyaleti'ne tâbi²⁷² Kangırı Sancağı'na bağlı Çerkeş Kazâsı'nda²⁷³ bulunan menzilhâne, Üsküdar'a 88 saat (500 km) uzaklıktadır. Çerkeş Menzilhânesi'nin Karacalar 3 saat (17 km) ve Bayındır 6 saat (34 km) olmak üzere, toplam 9 saat (51 km) uzunluğunda iki kolu vardır²⁷⁴. Araştırma esnasında 1700-1738 yılları arasında düzenli olarak tutulan in'âmat kayıtları incelenmiş olup, bu dönem zarfında Çerkeş'de bir menzilhâne bulunduğuna dair hiçbir bilgiye tesadüf edilmemiştir. Bununla birlikte 13 Ocak 1745 tarihli hükümden Çerkeş ahalisinin 10 beygir beslemek üzere menzilci tayin olundukları anlaşılmaktaysa da²⁷⁵, daha sonraki kayıtlarda söz konusu kazâda menzilhâne işletildiğine dair bir bilgi bulunmamaktadır.

2.2.1.9. Karacalar Menzilhânesi

Üsküdar'a 91 saat (517 km) uzaklıkta olan Karacalar Menzilhânesi²⁷⁶, Anadolu Eyaleti'ne tâbi²⁷⁷ Kangırı Sancağı sınırları içinde yer alan²⁷⁸ Karacalar Kazâsı'nda tesis olunmuştur. Menzilhânenin Karacaviran'a 4 saat, Bayındır'a ise 9 saatlik bir yol üzerinden bağlanan iki kolu bulunmakta olup, toplam 13 saat (74 km) uzunluğa ulaşan bir hat üzerinde hizmet verdiği görülmektedir²⁷⁹.

2.2.1.10. Karacaviran Menzilhânesi

Karacaviran Menzilhânesi, Anadolu Eyaleti'ne tâbi²⁸⁰ Kangırı Sancağı'nda bulunan²⁸¹ Karacaviran Kazâsı'nda²⁸² hizmet vermektedir. Üsküdar'a 95 saat (540 km) uzaklığı bulunan menzilhânenin Koçhisar 8 saat ve Karacalar 4 saat olmak

²⁷² Kılıç, *Eyalet*, s.52.

²⁷³ BOA, MAD. 9943, s.163/1.

²⁷⁴ Halaçoğlu, *Menziller*, s.73.

²⁷⁵ BOA, MAD. 9943, s.169/3.

²⁷⁶ BOA, MAD. 3217, s.43b-44a; BOA, MAD. 4004, s.384-387; BOA, MAD. 10492, s.227-230; BOA, MAD. 10322, s.222-224.

²⁷⁷ Kılıç, *Eyalet*, s.52.

²⁷⁸ BOA, MAD. 9943, s.8/1.

²⁷⁹ BOA, MAD. 3217, s.43b-44a; BOA, MAD. 4004, s.384-387; BOA, MAD. 10492, s.227-230; BOA, MAD. 10322, s.222-224.

²⁸⁰ Kılıç, *Eyalet*, s.52.

²⁸¹ BOA, MAD. 9943, 8/1.

²⁸² BOA, MAD. 8470, s.276/1.

üzere, iki kolu bulunmaktadır. Her iki tarafa da düzenli olarak beygir gönderildiği tespit edilmiş olup, bu verilere göre Karacaviran Menzilhânesi'nin hizmet verdiği yolun mesafesinin 12 saat (68 km) olduğu söylenebilir²⁸³.

2.2.1.11. Koçhisar Menzilhânesi

Anadolu Eyaleti'ne tâbi²⁸⁴ Kangırı Sancağı sınırları içinde bulunan²⁸⁵ Koçhisar Kazâsı'nda tesis olunmuştur. Üsküdar'a 103 saat (586 km) uzaklıkta bulunan menzilhânenin hizmet verdiği yol, Tosya 10 saat (57 km) ve Karacaviran 8 saat (45 km) olmak üzere, toplam 18 saat (102 km) uzunluğundadır²⁸⁶.

2.2.1.12. Tosya Menzilhânesi

Üsküdar'a 113 saat (642 km) uzaklıkta bulunan menzilhâne, Anadolu Eyaleti'ne tâbi²⁸⁷ Kangırı Sancağı'nın sınırları içinde yer alan Tosya Kazâsı'nda hizmet vermektedir²⁸⁸. 1700-1704 yılları arasında 18 saat uzaklıktaki Osmancık'a ve 10 saat mesafesi bulunan Koçhisar'a olmak üzere, toplam 28 saatlik yol bağlantısı bulunmaktadır²⁸⁹. 1709-1719 yıllarına ait kayıtların yeraldığı menzil defterlerine göre, söz konusu menzilhânenin Koçhisar 10 saat, Kangırı 16 saat, Osmancık ve Kastamonu ise 18'er saat olmak üzere dört kolu vardır. Bu kolların bağlantılı olduğu Koçhisar ve Osmancık'ta birer menzilhâne işletilmekte olup, bu istikametlere düzenli bir şekilde; menzilhâne bulunmayan Kastamonu'ya ise 6 Mayıs 1717- 6 Mayıs 1718 tarihleri arasında olmak üzere yalnızca bir dönem ve çok az miktarda beygir gönderildiği tespit olunmuştur²⁹⁰. Mayıs 1719 - Mayıs 1725 dönemleri arasında menzilhânenin bağlantıları değişmemekle birlikte, yalnızca Osmancık ve Koçhisar menzilhânelerine beygir gönderilmiştir²⁹¹. Ancak 1725 yılından itibaren Hacıhamza

²⁸³ BOA, MAD. 3217, s.44b; BOA, MAD. 4004, s.388-389; BOA, MAD. 10492, s.231-234; BOA, MAD. 10322, s.226-229.

²⁸⁴ Kılıç, Eyalet, s.52.

²⁸⁵ BOA, MAD. 9943, 8/1.

²⁸⁶ BOA, MAD. 3217, s.45b-46a; BOA, MAD. 4004, s.390-393; BOA, MAD. 10492, s.235-238; BOA, MAD. 10322, s.230-233.

²⁸⁷ Kılıç, Eyalet, s.52.

²⁸⁸ BOA, MAD. 9943, s.8/1.

²⁸⁹ BOA, MAD. 3217, s.46b; BOA, MAD. 4004, s.392-396.

²⁹⁰ BOA, MAD. 4004, s.399.

²⁹¹ BOA, MAD. 10492, s.239-241.

Menzilhânesi'nin yeniden hizmet vermeye başlamasıyla²⁹², Tosya Menzilhânesi'nin bu taraftaki bağlantısının uzunluğu, yarıyarıya kısaltılmak suretiyle, 9 saate düşürülmüştür²⁹³.

2.2.1.13. Hacıhamza Menzilhânesi

Sivas Eyaleti'ne tâbi²⁹⁴ Çorum Sancağı²⁹⁵ sınırları içerisinde yer alan Hacıhamza Kazâsı'nda hizmet veren menzilhâne, Üsküdar'a 122 saat (694 km) uzaklıktadır. İlk olarak hangi tarihte kurulduğu tespit edilememekle birlikte, söz konusu menzilhânenin 1691 yılında kapatıldığı anlaşılmaktadır²⁹⁶. Ancak görülen lüzum üzerine, 1725 yılında tekrar tesis edilmiştir²⁹⁷. Hacıhamza Menzilhânesi'nin Osmancık ve Tosya'ya uzanan ve dokuzar saat uzunluğunda iki kolu olup, menzilhânenin toplamda 18 saat (102 km) mesafeye ulaşan bir yol hattı üzerinde hizmet verdiği söylenebilir²⁹⁸.

2.2.1.14. Osmancık Menzilhânesi

Osmancık Menzilhânesi Sivas Eyaleti'ne tâbi²⁹⁹ Çorum Sancağı sınırları içinde bulunan³⁰⁰ Osmancık Kazâsı'nda hizmet vermektedir. Üsküdar'a 131 saat (745 km) uzaklıkta olan menzilhânenin 1700-1725 yılları arasında, Merzifon 14 saat, Tosya 18 saat olmak üzere, 32 saat (182 km) uzunluğa ulaşan iki kolu vardır³⁰¹. 1725 yılında, 18 saat uzaklıktaki Tosya yerine, daha yakınında bulunan Hacıhamza'da menzilhâne

²⁹² BOA, MAD. 10492, s.241-242.

²⁹³ BOA, MAD. 10322, s.234-237.

²⁹⁴ Kılıç, *Eyalet*, s.54.

²⁹⁵ BOA, MAD. 9943, s.8/1.

²⁹⁶ Hacıhamza ahalisinin 1643 yılında 16,5 avâız haneleri karşılığında ulaklara verilmek üzere dört beygir besledikleri görülmektedir. BOA, MAD. 4108, s.36; 1691 yılında 410,5 kuruş karşılığında işletilen menzilhâne sene bitiminde ref olunmuştur. BOA, MAD. 4034, s.69.

²⁹⁷ 1722 yılında Hacıhamza'da tekrar menzilhâne kurulması gündeme gelmekle birlikte, (bkz. BOA, MAD. 8470, s.6/1, 121/2) 1725 yılına kadar bunun mümkün olmadığı görülmektedir. BOA, MAD. 10492, s.243-244.

²⁹⁸ BOA, MAD. 10492, s.243-244; BOA, MAD. 10322, s.240-242.

²⁹⁹ Kılıç, *Eyalet*, s.54.

³⁰⁰ BOA, MAD. 9943, s.8/1.

³⁰¹ BOA, MAD. 10492, s.243 (Derkenarda bulunan hüküm).

kurulması üzerine, Osmancık Menzilhânesi'nin hizmet verdiği yolun toplam mesafesi 23 saate (131 km) gerilemiştir³⁰².

2.2.1.15. Merzifon Menzilhânesi

Merzifon Menzilhânesi, Sivas Eyaleti'ne tâbi³⁰³ Amasya Sancağı³⁰⁴ sınırları dâhilinde bulunan Merzifon Kazâsı'nda yer almaktadır. Üsküdar'a 145 saat (824 km) uzaklıkta bulunan menzilhânenin, Amasya'ya 8 saat, Osmancık'a 14 saat, Lâdik'e ise yine 8 saat uzunluğunda olmak üzere, üç kolunun olduğu görülmektedir. Söz konusu kolların tamamı üzerinden de beygir gönderen menzilhânenin, 30 saate (171 km) ulaşan bir yol ağı üzerinde hizmet verdiği söylenebilir³⁰⁵.

Merzifon Menzilhânesi konumu itibarıyla oldukça önemli bir yerde bulunmaktadır. İznikmid'den birlikte başlayarak, aynı hat üzerinden kesintisiz olarak devam eden Anadolu'nun orta ve sol kolları, Merzifon Menzilhânesi'nden itibaren ayrılmaktadır. Bu yönüyle Merzifon Menzilhânesi, yol sistemi açısından, ana kolektörlerden birisi durumundadır. Merzifon'dan Amasya'ya giden yol, Anadolu'nun Orta Kolu'nun müstakil olarak devam ettiği güzergâhın; Lâdik'e giden yol ise Anadolu'nun Sol Kolu'nun ve dolayısıyla da bu yol üzerindeki menzilhânelerin başlangıç noktasını oluşturur.

2.2.1.16. Amasya Menzilhânesi

Amasya Menzilhânesi, Sivas Eyaleti'ne tâbi³⁰⁶ Amasya Sancağı'nın merkezî olan Amasya Kazâsı'nda hizmet vermektedir³⁰⁷. Üsküdar'a 153 saat (870 km) uzaklıkta yer alan menzilhânenin Turhal'a 12 saat, Merzifon'a 8 saat ve Niksar'a ise 24 saat olmak üzere üç kolu vardır. Turhal ve Merzifon istikametlerine sürekli olarak beygir verildiği anlaşılmakla birlikte, Anadolu Sol Kol üzerinde üçüncü sırada yer alan Niksar'a beygir gönderildiğine dair bir bilgiye rastlanılmamıştır. Bu suretle

---

³⁰² BOA, MAD. 4004, s.402.

³⁰³ Kılıç, Eyalet, s.54.

³⁰⁴ BOA, MAD. 9943, s.8/1.

³⁰⁵ BOA, MAD. 3217, s.48b-49a; BOA, MAD. 4004, s.408; BOA, MAD. 10492, s.251-254; BOA, MAD. 10322, s.248-251.

³⁰⁶ Kılıç, Eyalet, s.54.

³⁰⁷ BOA, MAD. 9943, s.8/1.

Amasya Menzilhânesi'nin hizmet verdiği yolun toplam uzunluğunun 20 saat (114 km) olduğu söylenebilir³⁰⁸.

2.2.1.17. Turhal Menzilhânesi

Turhal Menzilhânesi, Sivas Eyaleti'nin paşa sancağı³⁰⁹ olan Sivas'a tâbi³¹⁰ Turhal Kazâsı'nda hizmet vermektedir. Üsküdar'a mesafesi 165 saat (938 km) olan menzilhânenin biri 8 saat uzaklıkta bulunan Tokat'a, diğeri ise 12 saat uzaklıktaki Amasya'ya olmak üzere, iki kolu mevcuttur. Söz konusu kollar üzerinden düzenli olarak beygir gönderen Turhal menzilhânesinin hizmet verdikleri yolun toplam uzunluğu 20 saattir (114 km)³¹¹.

2.2.1.18. Tokat Menzilhânesi

Tokat Menzilhânesi, Sivas Eyaleti'ne tâbi olan³¹² Sivas Sancağı³¹³ sınırları dâhilinde bulunan Tokat Kazâsı'nda hizmet vermektedir. Üsküdar'a 173 saat (984 km) uzaklıkta olan menzilhânenin 1700-1719 yılları arasında in'âmat kayıtlarının tutulmamış olması sebebiyle, söz konusu dönemler arasında hangi menzilhânelere bağlantılarının olduğu tespit edilememiştir³¹⁴. Ancak daha sonrasında detaylı olarak tutulmuş kayıtlardan hareketle, 1719-38 yılları arasında Tokat Menzilhânesi'nin 18 saat uzaklıktaki Sivas'a³¹⁵ ve 8 saat uzaklıktaki Turhal'a olmak üzere, iki kolunun bulunduğu söylenebilir. Menzilhânenin hizmet verdiği yol hattının uzunluğu da 26 saat (148 km) olarak hesaplanmıştır³¹⁶.

³⁰⁸ BOA, MAD. 3217, s.50b; BOA, MAD. 4004, s.414-417; BOA, MAD. 10492, s.255-258; BOA, MAD. 10322, s.252-255; Amasya Menzilhânesi'nin XVIII. Yüzyıla ait idaresi, gelirleri ve masrafları hakkında bilgi için bkz. Akyüz, "Amasya Menzili", s.45-53.

³⁰⁹ Kılıç, *Eyalet*, s.54.

³¹⁰ BOA, MAD. 9943, s.8/1.

³¹¹ BOA, MAD. 3217, s.52a; BOA, MAD. 4004, s.420-423; BOA, MAD. 10492, s.259-262; BOA, MAD. 10322, s.256-259.

³¹² Kılıç, *Eyalet*, s.54.

³¹³ BOA, MAD. 9943, s.8/1.

³¹⁴ "...Tokad menziline ücret ile nizam verilmeyüb 102 senesinde Vezir Mustafa Paşanın tertibi üzere menzili mezbura dört bârgîrden itibar olunub masarfı kaza-i Tokad ahalisi görmek üzere..." BOA, MAD. 3217, s.52a; BOA, MAD. 4004, s.426.

³¹⁵ Bu 18 saatlik mesafe Kurdbeli üzerinden olan mesafeyi gösteriyor olmalıdır. Çünkü Çamlıbel üzerinden Tokad-Sivas arası 23 saattir. BOA, MAD. 10322, s.264.

³¹⁶ BOA, MAD. 10492, s.263; BOA, MAD. 10322, s.260. 12 Zi'l-ka'de 1146/16 Nisan 1734 tarihinde Tokat ile Sivas arasında yer alan Yenihan ve Karkın nam mahallerde yeni menzilhâne tesis olunmuştur. Altışar aylık dönemler halinde dönüşümlü olarak çalışmak üzere kurulan bu

2.2.1.19. Yenihan ve Karkın Menzilhâneleri

Anadolu Orta Kol üzerinde önemli konumda birer menzil olan Tokat ve Sivas'ı birbirilerine bağlayan iki yol bulunmaktadır. Bu yollardan ilki, yaz aylarında Kurdbeli üzerinden geçmekte olup, uzunluğu 18 saattir. Ancak kış aylarında Kurdbeli bağlantılı olarak ulaşımın sağlanması mümkün olmadığı için, ikinci bir güzergâh olarak 23 saat uzunluğunda olan Çamlıbel güzergâhı kullanılmaktadır. Şark Seraskeri olan Vezir Köprülüzâde Abdullah Paşa özellikle kış aylarında ulaşımın zorlukla sağlanabildiği ve kış şartları için aradaki mesafenin çok fazla olması sebebiyle de beygirlerin gittikleri yerden 3-4 günde geriye dönemedikleri gerekçesini içeren bir i'lâm göndermiştir. Bunun üzerine bu yol üzerinde en uygun mahaller olan Yenihan ve Karkın'da birer menzilhâne kurulması için 12 Zi'l-ka'de 1146 / 16 Nisan 1734 tarihli bir hüküm sadır olmuştur. Söz konusu hükümde Yenihan ve Karkın isimli mahallerin Tokat veya Sivas'a olan uzaklıkları belirtilmemiştir³¹⁷. Yenihan'da kurulacak olan menzilhâne kış aylarında açık olan Çamlıbel üzerinden geçen yol üzerinde, Karkın Menzilhânesi ise daha kısa olan ve yalnızca yaz sezonunda kullanılan Kurdbeli'nden geçen yol üzerinde hizmet verecektir. Altışar aylık dönemlerde nöbetleşe çalışan bu her iki menzilhâneye de onar beygirden itibaren birer bütçe tahsis olunmuştur. Söz konusu menzilhâneler nöbet sıralarına göre açılacak olup, sevk ve idareleri ise Sivas ile Tokat menzilhânesinin ortaklaşa uhdelelerinde olacaktır. Ayrıca bu menzilhânelere, menzilhânesiden her biri tarafından 20'şer beygir temin edilmek suretiyle, toplam 40 beygir bağlanacaktır.

Yukarıda kısaca özetlendiği şekilde nizam verilen bu iki menzilhânenin, 6 Mayıs 1734- 6 Mayıs 1735 tarihleri arasında, yalnızca bir dönem hizmet verdikleri görülmektedir³¹⁸.

---

menzilhânesinin 6 Mayıs 1734-6 Mayıs 1735 tarihleri arasında yalnızca bir dönem hizmet verdikleri görülmektedir. Söz konusu menzilhânesinin Sivas'a uzaklığı bilinmemekle birlikte, bu dönem zarfında Tokat Menzilhânesi'nin hizmet verdiği yolun bir miktar kısalması gerekmektedir. *BOA, MAD. 8492, s.180/2.*

³¹⁷ Sivas Mütesellimi ile Sivas, Tokat ve Ladikâbad kadıları menzilhânesinin hükümde belirtilen nizamlar çerçevesinde kurulmasıyla görevlendirilmişlerdir. *BOA, MAD. 8492, s.180/2.*

³¹⁸ *BOA, MAD. 10322, s.264.*

2.2.1.20. Sivas Menzilhânesi

Sivas Menzilhânesi, Sivas Eyaleti'ne tâbi sancak merkezi olan³¹⁹ Sivas Kazâsı'nda³²⁰ hizmet vermektedir. Üsküdar'a 191 saat (1086 km) uzaklıkta olan menzilhânenin 1700-1729 yılları arasında 18'er saat uzaklıktaki Kangal³²¹ ve Tokat'a³²² ulaşan iki kolu bulunmaktadır. Söz konusu menzilhânenin hizmet verdiği yolun toplam mesafesi 36 saat (204 km) olup, bu mesafe 29 yıllık dönem zarfında hiç değişmemiştir³²³. 1730-1738 yılları arasındaki in'âmat kayıtlarını ihtiva eden defterlerden, bu sekiz yıllık dönem zarfında 28 saat uzaklıkta bulunan Divriği'ye de bir miktar beygir gönderildiği anlaşılmaktadır. Bu yeni kolun teşekkülüyle birlikte menzilhânenin hizmet verdiği yolun mesafesi 64 saate (364 km) ulaşmıştır³²⁴.

2.2.1.21. Ulaş Karyesi Menzilhânesi

Yaz aylarında Sivas-Kangal yolu 18 saat (102 km) olmakla birlikte, kış aylarında aynı yolun mesafesi bir saat daha uzamak suretiyle, 19 saate (108 km) ulaşmaktadır³²⁵. Kış aylarında hem yolun mesafesinin artması hem de ulaşımın güçlüğüle sağlanması sebebiyle Sivas-Kangal yolu üzerinde bulunan Ulaş Köyü'nde, 6 Mayıs 1734 tarihinden itibaren hizmet vermeye başlayacak bir menzilhâne tesis

³¹⁹ Kılıç, *Eyalet*, s.54.

³²⁰ *BOA, MAD. 9943*, s.8/1.

³²¹ İn'amat hesaplamaları yapılırken 18 saat uzunluğunda olan yazlık yol üzerinden yapılmıştır, kış güzergâhı bir miktar değişen yolun mesafesi 19 saatir. *BOA, MAD. 8492*, s.177/2

³²² Bu 18 saatlik mesafe Kurdbeli üzerinden olan mesafeyi gösteriyor olmalıdır. Çünkü Çamlıbel üzerinden Tokat-Sivas arası 23 saattir. *BOA, MAD. 10322*, s.264.

³²³ *BOA, MAD. 3217*, s.52b; *BOA, MAD. 4004*, s.429; *BOA, MAD. 10492*, s.263.

³²⁴ *BOA, MAD. 10322*, s.268-271; Ancak 6 Mayıs 1734-6 Mayıs 1735 tarihleri arasında açık bulunan Tokat ve Sivas yolunda hizmet veren Yenihan ve Karkın menzilhâneleri vasıtasıyla Tokat istikametinde, aynı tarihler arasında Sivas-Kangal yolunda hizmet veren Ulaş Karyesi Menzilhânesi vasıtasıyla da Kangal istikametinde olmak üzere, Sivas Menzilhânesi'nin hizmet verdiği yolun mesafesinin bir miktar kısalması gerekmektedir. *BOA, MAD. 8492*, s.180/2; *BOA, MAD. 8492*, s.177/2.

³²⁵ Kış aylarında yolun güzergâhı bir miktar değişmek suretiyle, Deliklitaş üzerinden geçmektedir. *BOA, MAD. 8492*, s.177/2. Sivas-Kangal yolu üzerinde eşkıyalığın artması üzerine 1765 yılında Deliklitaş'da bir derbent inşa olunmuştur. Orhonlu, *Derbend Teşkilâtı*, s.131.

olunmuştur³²⁶. Yalnızca bir dönem açık kalmış olan söz konusu menzilhânenin Sivas ve Kangal menzilhânelerine olan uzaklığı da bilinmemektedir³²⁷.

2.2.1.22. Kangal Menzilhânesi

Kangal Menzilhânesi, Sivas Eyaletine³²⁸ tâbi aynı isimdeki sancağa bağlı³²⁹ Kangal Kazâsı'nda hizmet vermekte olup, Üsküdar'a 209 saat (1188 km) uzaklıktadır. Söz konusu menzilhâneyle ilgili olarak, 1706 yılına kadar tutulmuş olunan menzil defterlerinde, ismi haricinde hiçbir bilgi kaydedilmemiştir³³⁰. Daha sonraki kayıtlara göre ise, 1706 yılından itibaren düzenli olarak hizmet verdiği anlaşılan Kangal Menzilhânesi'nin 14 saat uzaklıktaki Hasaңcelebi'ye ve 18 saat mesafesi bulunan Sivas'a ulaşan iki kolu bulunmaktadır. Bu kolların ikisi üzerinden de düzenli olarak beygir gönderen Kangal menzilhânesinin, hizmet verdikleri yolun toplam uzunluğu 32 saatte (182 km) ulaşmaktadır³³¹.

2.2.1.23. Alacahan Menzilhânesi

Alacahan Menzilhânesi, Sivas Eyaleti'ne tâbi Sivas Sancağı'na bağlı Hasaңcelebi ile Kangal kazalarını birbirine bağlayan ana yolun tam orta noktasında bulunan Alacahan Derbendi'nde hizmet vermiştir³³². Genel olarak yeni bir menzilhâne kurulması için iki menzil arası mesafenin uzak olması, ulak yoğunluğunun artması gibi hususlar ciddî bir gerekçe oluşturmaktayken, Alacahan'da menzilhâne tesis edilmesinin aslî gerekçesi, derbent mahallinin

³²⁶ Söz konusu menzilhânenin bütçesi 10 beygir itibarıyla hesaplanmış olup, menzilhâne giderlerinin yarısını Sivas diğer yarısını ise Kangal menzilhânesi karşılayacaktır. Menzile tayin olunan 10 mîrî beygire ilaveten Sivas ve Kangal menzilhânesi tarafından 25'er olmak üzere menzilhâneye 50 beygir daha bağlanacaktır. *BOA, MAD. 8492, s.177/2.*

³²⁷ *BOA, MAD. 10322, s.272*; Ancak XIX. yüzyıla ait bilgilerden hareketle Ulaş'ın Sivas'a 10 saat uzaklıkta bulunduğu söylenebilir. *Redif Askeri Talimatnamesi, (İlgili kayıtlar).*

³²⁸ Kılıç, *Eyalet*, s.54.

³²⁹ *BOA, MAD. 9943, s.8/1.*

³³⁰ *BOA, MAD. 3217, s.53a.*

³³¹ *BOA, MAD. 4004, s.434*; *BOA, MAD. 10492, s.273-276*; *BOA, MAD. 10322, s.276-278.* Ancak 6 Mayıs 1734-6 Mayıs 1735 tarihleri arasında açık bulunan Sivas-Kangal yolunda hizmet veren Ulaş Karyesi Menzilhânesi vasıtasıyla Sivas istikametinde olmak üzere, Kangal Menzilhânesi'nin hizmet verdiği yolun bir miktar kısalması gerekmektedir. *BOA, MAD. 8492, s.177/2.*

³³² Alacahan Derbendi'nin sınırları için bkz. Orhonlu, *Derbent Teşkilâtı*, s.65; Adnan Eskikurt-Nuriye Garipağaoğlu, "İç-Doğu Anadolu Bölgeleri Geçişinde Derbent Yerleşmelerine Bir Örnek: Alacahan Derbendi", *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 173, İstanbul 2008, s.192-193.

şenlendirilmesi olmuştur³³³. Bu amaçla derbent mahallinin iskâna uygun hale getirilmesi için devam eden inşa faaliyetlerine, bir de menzilhâne binasının inşaatı eklenmiştir³³⁴.

Üsküdar'a 216 saat (1227 km) uzaklıkta olan Alacahan Menzilhânesi'nin yedişer saat uzaklıkta bulunan Hasançelebi ve Kangal'a uzanan iki kolu bulunmakta olup, menzilhânenin hizmet verdiği yolun toplam mesafesi 14 saate (80 km) tekabül etmektedir³³⁵. İn'amât kayıtlarında yapılan tetkik neticesinde 6 Mayıs 1728 tarihinde faaliyete geçen Alacahan Menzilhânesi'nin tam sekiz yıl (6 Mayıs 1736 tarihine kadar) kesintisiz olarak hizmet verdiği yönünde bir sonuca ulaşılmıştır³³⁶.

2.2.1.24. Hasançelebi Menzilhânesi

Hasançelebi Menzilhânesi Maraş Eyaleti'ne³³⁷ tâbi Malatya Sancağı³³⁸ sınırları dâhilinde yer alan Hasançelebi Kazâsı'nda kurulmuştur. Üsküdar'a 223 saat (1268 km) uzaklıkta bulunan menzilhânenin 10 saat uzaklıktaki Hasanpatrik, 14 saat uzaklıktaki Kangal ve 10 saat mesafesi olan Uğurluoğlu olmak üzere, toplamda 34 saat (193 km) mesafeye ulaşan, üç kolu vardır³³⁹. Uğurluoğlu tarafına hiç beygir göndermediği gözlemlenen Hasançelebi Menzilhânesi'nin³⁴⁰, hizmet verdiği yolun mesafesi 24 saat (136 km) olarak hesaplanmıştır. Ancak 1728 senesinde Alacahan Menzilhânesi'nin hizmete girmesiyle Kangal'a uzanan kol, 7 saat uzaklıkta olan Alacahan'a bağlanmıştır. Bu suretle menzilhânenin hizmet verdiği yolun mesafesi 17 saate (97 km) düşmüştür³⁴¹.

³³³ "...bundan akdem Alacahan nam mahalle şen ve abâdan olmak üzere Sofiler cemaati iskân olunub lakin mahale cemaatin iskânına vesile olmak için menzîl va'z olunmak muhtaç olmağla...". BOA, MAD. 8470, s.401/1.

³³⁴ BOA, MAD. 8470, s.401/1.

³³⁵ BOA, MAD. 10492, s.277.

³³⁶ BOA, MAD. 10492, s.277; BOA, MAD. 10322, s.280-282.

³³⁷ Kılıç, Eyalet, s.55.

³³⁸ BOA, MAD. 9943, 8/1.

³³⁹ BOA, MAD. 3217, s.55a; BOA, MAD. 10492, s.281.

³⁴⁰ BOA, MAD. 10492, s.281-284; BOA, MAD. 10322, s.284-286.

³⁴¹ BOA, MAD. 4004, s.440; BOA, MAD. 10492, s.281-284; BOA, MAD. 10322, s.284-286.

2.2.1.25. Hasanpatrik Menzilhânesi

Hasanpatrik Menzilhânesi, Maraş Eyaleti'ne³⁴² tâbi Malatya Sancağı³⁴³ sınırları içindeki Malatya Kazâsı'na bağlı Hasanpatrik isimli köyde hizmet vermektedir³⁴⁴. Üsküdar'a 233 saat (1325 km) uzaklıkta olan menzilhânenin 10'ar saat uzaklıktaki Malatya ve Hasançelebi'ye bağlanan, iki kolu bulunmaktadır. İncelenen dönemde menzilhânenin bağlantıları hiç değişmemiş olup, hizmet verdiği yolun mesafesinin de 20 saat (114 km) uzunluğunda olduğu gözlemlenmiştir³⁴⁵.

2.2.1.26. Malatya Menzilhânesi

Malatya Menzilhânesi, Maraş Eyaleti'ne³⁴⁶ tâbi Malatya Sancağı'nın³⁴⁷ kazâ merkezinde kurulmuştur. Üsküdar'a 243 saat (1381 km) uzaklıkta olan menzilhânedен, İzoli 10 saat (57 km), Hasançelebi 10 saat (57 km) olmak üzere, toplam 20 saat (114 km) uzunluğundaki bir yol ağı üzerinde hizmet sunulmaktadır³⁴⁸.

2.2.1.27. İzoli Menzilhânesi

İzoli Menzilhânesi, Maraş Eyaleti'ne tâbi Malatya Sancağı'nın³⁴⁹ Malatya Kazâsı'na bağlı Çobanlar Nâhiyesi'nin bir karyesi olan İzoli Köyü'nde hizmet vermektedir³⁵⁰.

Üsküdar'a 253 km (1438 km) uzaklıkta olan menzilhânenin, 16 saat uzaklıktaki Harput ile 10 saat uzaklıktaki Malatya'ya uzanan, iki kolu vardır. Menzilhânenin beygir göndermekle yükümlü olduğu yolun toplam mesafesi ise 26 saattir (148 km)³⁵¹.

---

³⁴² Kılıç, *Eyalet*, 55.

³⁴³ BOA, MAD. 9943, s.8/1.

³⁴⁴ BOA, MAD. 8470, 144/2.

³⁴⁵ BOA, MAD. 4004, s.444; BOA, MAD. 10492, s.289; BOA, MAD. 10322, s.288-290.

³⁴⁶ Kılıç, *Eyalet*, 55.

³⁴⁷ BOA, MAD. 9943, 8/1.

³⁴⁸ BOA, MAD. 3217, s.55b; BOA, MAD. 4004, s.448; BOA, MAD. 10492, 293; BOA, MAD. 10322, s.292.

³⁴⁹ BOA, MAD. 9943, s.8/1.

³⁵⁰ BOA, MAD. 8470, 278-3; İzoli Köyü, Malatya sancakbeyisinin hasları içinde yer almaktadır. BOA, MAD. 4004, s.454.

³⁵¹ BOA, MAD. 3217, s.58a; BOA, MAD. 4004, s.452; BOA, MAD. 10492, s.297; BOA, MAD. 10322, s.296.

2.2.1.28. Harput Menzilhânesi

Diyarbakır Sancağı sınırları dâhilinde³⁵² bulunan Harput Menzilhânesi, Üsküdar'a 269 saat (1529 km) uzaklıktadır. Menzilhânenin Ergani 18 saat³⁵³, Siverek 24 saat ve İzoli 16 saat olmak üzere, toplam 58 saat uzunluğa ulaşan, üç kolu mevcuttur. Ergani ve İzoli'ye sürekli olarak beygir gönderilmekle birlikte, 1731-1737 yılları arasında Siverek'e de bir miktar beygir gönderilmiştir. Buna göre menzilhânenin hizmet verdiği yolun toplam mesafesinin; kol sayısının iki olduğu dönemlerde 34 saat (193 km), kol sayısının üç olduğu zaman diliminde ise 58 saat (330 km) olduğu söylenebilir³⁵⁴.

2.2.1.29. Ergani Menzilhânesi

Ergani'de 1691 yılında bir menzil tesis olunmakla birlikte, muayyen olarak kaydedilmediği için, menzil defterlerinde yalnızca ismi geçmekte olup, in'âmat kayıtları tutulmamıştır. Ancak sair in'âmat kayıtlarından hem Harput hem de Diyarbakır menzilhânelerinden Ergani'ye düzenli olarak beygir gönderildiği anlaşılmaktadır³⁵⁵. Ahalisinin uhdesinde olan menzilhânenin idaresi hususunda 1727 yılında yapılan düzenlemeyle birlikte, in'âmat kayıtlarının tutulmaya başlanıldığı görülmektedir³⁵⁶. Bu yeni düzenlemeyle birlikte, Ergani olarak anılan menzilhânenin, yaz aylarında Ergani'de hizmet vermesi, kış aylarında ise Tırhana adı verilen mahale taşınması kararlaştırılmıştır³⁵⁷.

³⁵² BOA, MAD. 9943, s.8/1

³⁵³ BOA, MAD. 8492, s.176/2. 12 Zi'l-ka'de 1146 tarihli ahkâm müsveddesine göre Harput ve Ergani kadılarına ve Ergani Ma'den Emîni Pir Mustafa'ya Harput-Ergani arasındaki mesafenin çokluğu sebebiyle bu iki menzilhâne arasında uygun bir mahale 10 beygir itibarıyla yeni bir menzilhâne tesis olunmasına dair fermân gönderilmiştir. Harput ve Ergani menzilhânenin ortaklaşa idare edecekleri bu menzilhâneye her bir menzilhânenin 20'şer beygir temin etmeleri gerekmektedir. (BOA, MAD. 8492, s.176/2) Ancak daha sonraki kayıtlarda, söz konusu iki menzilhâne arasında yeni bir menzilhâne kurulduğuna dair bir bilgi bulunmamaktadır.

³⁵⁴ BOA, MAD. 3217, s.59a; BOA, MAD. 4004, s.456-457; BOA, MAD. 10492, s.301-303; BOA, MAD. 10322, s.300-302.

³⁵⁵ BOA, MAD. 3217, s.59a-61a; BOA, MAD. 4004, s.456-463; BOA, MAD. 10492, s.301-308; BOA, MAD. 10322, s.300-314.

³⁵⁶ BOA, MAD. 10492, s.306.

³⁵⁷ BOA, MAD. 8470, s.371/2.

Diyarbakır Sancağı'na tâbi³⁵⁸ Ergani Kazâsı'nda bulunan menzilhâne, Üsküdar'a 287 saat (1632 km) uzaklıkta olup, 12 saat uzaklıktaki Diyarbakır ve 18 saat uzaklıktaki Harput menzilhânelerine ulaşan iki kolu mevcuttur. 1727 yılından itibaren her iki kola da düzenli olarak beygir veren Ergani Menzilhânesi'nin hizmet verdiği yolların toplam uzunluğu 30 saattir (171 km)³⁵⁹.

2.2.1.30. Diyarbakır Menzilhânesi

Menzilhâne, kazâ merkeziyle aynı isimlerle anılan eyalet ve sancağa³⁶⁰ tâbi olan Diyarbakır Kazâsı'nda tesis edilmiştir. Üsküdar'a 299 saat (1700 km) uzaklıkta bulunan Diyarbakır Menzilhânesi'nin 1700-1718 yılları arasında Mardin 18 saat, Ergani 12 saat ve Siverek 9 saat olmak üzere, toplamda 39 saat uzunluğa erişen üç kolu vardır. Bunlardan Mardin ve Ergani'ye düzenli olarak beygir gönderilmekle birlikte, Siverek tarafına hiç beygir verilmemiştir. Dolayısıyla 1700-1718 yılları arasında bağlantılı olduğu üç koldan yalnızca ikisine beygir gönderen menzilhânenin hizmet verdiği yolun mesafesi 30 saattir (171 km)³⁶¹. 1718-1738 yılları arasında menzilhânenin bağlantılarını oluşturan kolların sayısı 12'şer saat uzaklıkta bulunan Beşiri ve Berriyetü'l-Fırat taraflarına giden yolların da eklenmesiyle beşe, kolların bağlantılı olduğu yolların mesafesi ise 63 saate (358 km) ulaşmıştır. Ancak bu dönem zarfında yalnızca Mardin ve Ergani tarafına beygir gönderen menzilhânenin hizmet vermekle sorumlu oldukları yolun mesafesi eskisi gibi 30 saat (171 km) olmuştur³⁶².

2.2.1.31. Mardin Menzilhânesi

Diyarbakır Eyaleti'nin paşa sancağı olan³⁶³ Diyarbakır'e tâbi³⁶⁴ Mardin Kazâsı'nda³⁶⁵ tesis olunan menzilhânenin, Üsküdar'a uzaklığı 314 saattir (1785 km). Mardin Menzilhânesi'nin 10 saat uzaklıkta bulunan Nusaybin'e ve 15 saat mesafesi

³⁵⁸ BOA, MAD. 9943, s.8/1.

³⁵⁹ BOA, MAD. 10492, s.306; BOA, MAD. 10322, s.308-310.

³⁶⁰ BOA, MAD. 9943, s.8/1.

³⁶¹ BOA, MAD. 3217, s.59b; BOA, MAD. 4004, s.463.

³⁶² BOA, MAD. 10322, s.312-314.

³⁶³ Kılıç, Eyalet, s.62.

³⁶⁴ BOA, MAD. 9943, s.8/1.

³⁶⁵ BOA, MAD. 4004, s.392.

bulunan Diyarbekir'e değin uzanan iki kolu mevcuttur³⁶⁶. Menzilhânenin düzenli olarak beygir gönderdiği her iki kolun üzerinden geçtiği yolların toplam uzunluğu ise 25 saate (142 km) ulaşmaktadır³⁶⁷.

Daha önce ahalisinin ödemekle yükümlü oldukları avarız vergileri karşılığında bir miktar beygir beslemesiyle menzil hizmeti verilen Mardin Kazâsı'nda³⁶⁸, 1691 yılında 10 beygir beslenen muayyen bir menzilhâne tesis olunmuştur³⁶⁹. 1700 yılından itibaren bütçesi oluşturulmaya başlanılan menzilhânenin³⁷⁰, 1734 yılına kadar düzenli olarak hizmet verdiği söylenebilir³⁷¹.

2.2.1.32. Nusaybin Menzilhânesi

Diyarbekir Eyaleti'nin paşa sancağı³⁷² Diyarbekir'e tâbi³⁷³ Nusaybin Kazâsı'nda hizmet veren Nusaybin Menzilhânesi'nin Üsküdar'a uzaklığı 324 saattir (1841 km). Nusaybin Menzilhânesi'nin, 45 saat uzaklıktaki Musul ve 10 saat uzaklıktaki Mardin'e ulaşan iki kolu bulunmaktadır³⁷⁴. Buna göre menzilhânenin hizmet verdiği yolun mesafesinin 55 saat (313 km) olduğu söylenebilir³⁷⁵. Menzil defterlerine ve bütçe kayıtlarına göre 1700 yılından itibaren düzenli olarak hizmet vermeye başlayan menzilhânenin 1734 yılına kadar açık olduğu gözlemlenmiştir³⁷⁶.

³⁶⁶ Nusaybin'e olan uzaklığı daha önce 12 saat olarak hesaplanmışken 10 saate, Diyarbakır'a 18 saat olan uzaklığı ise 15 saate indirilmiştir. *BOA, MAD. 10492*, s.313.

³⁶⁷ *BOA, MAD. 10322*, s.316. Mardin Menzilhânesi'nin bütçe gelirleri arasında beygir ücretleri olmadığı için in'âmat kayıtları tutulmamıştır. Bağlantılı olduğu iki kol üzerinden de beygir gönderdiği tahmin edilmektedir.

³⁶⁸ 28 Safer 1082/ 6 Temmuz 1671 tarihindeki kayıttan anlaşıldığına göre bu tarihlerde Mardin ahalisi avarızları karşılığında 40 menzil beygiri beslemektedir. *BOA, MAD. 4030*, s.28.

³⁶⁹ *BOA, MAD. 4108*, s.40.

³⁷⁰ *BOA, MAD. 3217*, s.66a.

³⁷¹ *BOA, MAD. 3217*, s.66a; *BOA, MAD. 4004*, s.491-492; *BOA, MAD. 10492*, s.313-314; *BOA, MAD. 10322*, s.316.

³⁷² Kılıç, *Eyalet*, s.62.

³⁷³ *BOA, MAD. 9943*, s.8/1.

³⁷⁴ *BOA, MAD. 10322*, s.324.

³⁷⁵ *BOA, MAD. 10322*, s.320. Nusaybin Menzilhânesi'nin bütçe gelirleri arasında beygir ücretleri olmadığı için in'âmat kayıtları tutulmamıştır. Ancak bağlantılı olduğu her iki kol üzerinden de beygir gönderdiği tahmin edilmekte olup, hizmet verdiği yolun uzunluğu da bu tahmine göre yapılmıştır.

³⁷⁶ *BOA, MAD. 3217*, s.66a; *BOA, MAD. 4004*, s.492-493.

2.2.1.33. Cizre ve Deyrelun Menzilhâneleri

Üsküdar'a 339 saat (1927 km) uzaklıkta bulunan Cizre³⁷⁷, Diyarbakır Eyaleti'ne³⁷⁸ tâbi bir hükümetliktir³⁷⁹. Nusaybin-Musul arasındaki yolun hem 45 saat (256 km)³⁸⁰ olması hem de çöl içinden geçmesi bu iki menzil arasında ulaşımın zorlukla sağlanmasına neden olmaktadır. Bu sıkıntının bertaraf edilmesi için 1726 Eylül'ünde, yol üzerinde bulunan Deyrelun nam mahale 30 beygirden müteşekkil bir menzilhâne kurulması yönünde karar çıkmıştır³⁸¹. Bunu müteakiben İsfahan Seraskeri Vezir Ahmed Paşa Deyrelun'un iskân bölgesi olmadığı, bu sebeple menzilhânenin daha uygun Cizre'ye taşınmasının yerinde bir karar olacağını belirtir bir i'lâm göndermiştir. Söz konusu i'lâm neticesinde Mardin Voyvodası'na gönderilen fermân ile menzilhânenin Cizre'ye taşınması ve Nusaybin ile Musul arasında, Cizre benzeri iki-üç bölgenin daha tespit olunarak, yeni menzilhâneler tesis olunması emredilmiştir³⁸². Ancak yapılan inceleme neticesinde söz konusu bölgede daha önce hiçbir şekilde menzil kurulmadığı, bölgenin etnik yapısının da buna müsait olmadığı anlaşılmıştır. Ayrıca ahalinin de menzil idare edebilecek ehliyet ve iktidarda olmaması sebebiyle, yeni menzilhânelerin kurulması bir tarafa, Cizre Menzilhânesi'nin de kapatılması yönünde fermân sadır olmuştur³⁸³. Cizre'de menzilhâne kurulması yönünde yaklaşık olarak 2 ay devam eden bir gündem oluşmuş; ancak daha sonrasında ve öncesinde bununla ilgili herhangi bir bilgiye tesadüf edilmemiştir.

³⁷⁷ BOA, KK. 2555, s.3; BOA, MAD. 8470, s.343/2, (8 Ramazan 1139 / 29 Nisan 1727); 8470, s.372/1, (1 Zi'l-ka'de 1139 / 20 Haziran 1727); BOA, MAD. 10322, s.320.

³⁷⁸ Kılıç, *Eyalet*, s.62;

³⁷⁹ BOA, MAD. 8470, s.372/1, (1 Zi'l-ka'de 1139 / 20 Haziran 1727).

³⁸⁰ Bazı dönemlerde Cizre'nin Nusaybin'e uzaklığı 15 saat, Musul'a ise 27 saat olarak kaydedilmiştir. Bu bilgilere göre Nusaybin-Musul arası mesafe 42 saattir. BOA, MAD. 8470, s.372/1. Hâlbuki XVI-XVIII. Yüzyıla ait diğer kayıtlarda Nusaybin-Musul arası 45 saat olarak kayıtlıdır. BOA, KK. 2555, s.3; BOA, MAD. 8470, s.343/2; BOA, MAD. 8470, s.372/1, (1 Zi'l-ka'de 1139 / 20 Haziran 1727); BOA, MAD. 10322, s.320.

³⁸¹ Nitekim 6 Mayıs 1726- 6 Mayıs 1727 dönemi için Deyrelun Menzilhânesi'nin 30 beygirden itibar olmak üzere bütçesi de hazırlanmıştır. BOA, MAD. 10492, s.318; BOA, MAD. 18357, s.6-7.

³⁸² BOA, MAD. 8470, s.343/2. Nitekim daha önceki kayıtlardan anlaşıldığına göre 1102/1691 yılında menzillere umumen nizam verildiği esnada Nusaybin ile Musul arasında üç yeni menzil kurulması düşünülmüş olmalıdır. Bunlardan bir tanesi Toprakkale olup, diğer ikisinin ismi belirtilmemiştir. BOA, MAD. 4108, s.40; BOA, MAD. 4030, s.28.

³⁸³ BOA, MAD. 8470, s.372/1, (1 Zi'l-ka'de 1139 / 20 Haziran 1727).

2.2.1.34. Musul Menzilhânesi

Musul Menzilhânesi, Musul Eyaleti'ne tabi olan³⁸⁴ ve aynı isimle anılan sancak sınırları dâhilindeki³⁸⁵ yine aynı isimli kazâda hizmet vermektedir³⁸⁶. Üsküdar'a 369 saat (2097 km) uzaklıkta bulunan menzilhânenin 4 saat uzaklıktaki Karakuş'a ve 45 saat uzaklıktaki Nusaybin'e olmak üzere, iki kolu bulunmaktadır. Söz konusu bağlantılardan Musul Menzilhânesi'nin hizmet verdiği yolun toplam mesafesi 49 saat (279 km) olarak hesaplanmıştır³⁸⁷.

İlk olarak 28 Muharrem 1050 / 26 Mayıs 1640 tarihinde³⁸⁸ hizmet verdiği görülen menzilhânenin, bütçe kayıtlarından hareketle, 1700-1736 yılları arasında düzenli olarak hizmet verdiği düşünülmektedir³⁸⁹.

2.2.1.35. Karakuş Menzilhânesi

Karakuş Menzilhânesi, Musul Eyaleti'nin³⁹⁰ Musul Sancağı sınırları dâhilinde yer alan³⁹¹ Karakuş Kazâsı'nda hizmet vermektedir. Üsküdar'a 373 saat (2121 km) uzaklıkta bulunan menzilhânenin, biri 12 saat mesafesi olan Erbil'e³⁹² diğeri ise 4 saat uzaklıktaki Musul'a³⁹³ uzanan, iki kolu mevcuttur. Buna göre menzilhânenin hizmet verdiği yolun toplam mesafesinin 16 saat (91 km) olduğu söylenebilir.

2.2.1.36. Erbil Menzilhânesi

Erbil Menzilhânesi, Şehr-i Zor Eyaleti'ne tâbi Erbil Sancağı³⁹⁴ dâhilinde bulunan³⁹⁵ Erbil Kazâsı'nda hizmet vermektedir. Üsküdar'a 385 saat (2189 km)

³⁸⁴ Kılıç, *Eyalet*, s.73.

³⁸⁵ BOA, MAD. 10322, s.324.

³⁸⁶ BOA, MAD. 8470, s.352/1, (12 Ramazan 1139 / 3 Mayıs 1727).

³⁸⁷ BOA, MAD. 10492, s.319; BOA, MAD. 10322, s.324.

³⁸⁸ BOA, MAD. 4030, s.28; BOA, MAD. 4108, s.40.

³⁸⁹ 1706 yılından itibaren hizmet vermeye başlayan menzilhâneye ücretle nizam verilmeyip, 1728 yılına kadar gelirleri mukatâ'a malından karşılanmıştır. BOA, MAD. 3217, s.66b; BOA, MAD. 4004, s.507; BOA, MAD. 10492, s.319-320. 1728 yılından itibaren düzenli bütçesi oluşturulmakla birlikte, beygir ücretlerinin tahsili için, tutulmuş olması gereken in'âmat kayıtlarına tesadüf olunamamıştır. BOA, MAD. 10492, s.319-320; BOA, MAD. 10322, s.324-325.

³⁹⁰ Kılıç, *Eyalet*, s.73.

³⁹¹ BOA, MAD. 8470, s.352/1, (12 Ramazan 1139 / 3 Mayıs 1727).

³⁹² BOA, MAD. 10492, s.323; BOA, MAD. 10322, s.328.

³⁹³ BOA, MAD. 10492, s.319; BOA, MAD. 10322, s.324.

³⁹⁴ Kılıç, *Eyalet*, s.204.

³⁹⁵ BOA, MAD. 8470, s.352/1, (12 Ramazan 1139 / 3 Mayıs 1727).

uzaklıkta olan menzilhânenin, 12'şer saat uzaklıktaki Altunsuyu Köprüsü ile Karakuş'a uzanan iki kolunun geçtiği yolun toplam uzunluğu 24 saattir (136 km)³⁹⁶.

2.2.1.37. Altunsuyu Menzilhânesi

Altunsuyu Menzilhânesi, Musul Eyaleti'nin³⁹⁷ Musul Sancağı sınırları dâhilinde³⁹⁸ Kerkük ile Erbil kazâları arasında bulunan Altunsuyu Köprüsü olarak bilinen köprünün tam üzerinde veya kenarında hizmet vermektedir. Söz konusu menzilhâne Üsküdar'a 397 saat (2257 km) uzaklıktadır. Menzilhânenin 12 saat uzaklıktaki Erbil ve 9 saat uzaklıktaki Kerkük'e olmak üzere, iki kolu vardır ki, bu kolların toplam uzunlukları 21 saate (136 km) ulaşmaktadır³⁹⁹.

2.2.1.38. Kerkük Menzilhânesi

Musul Eyaleti'nin Kerkük Sancağı sınırları dâhilinde⁴⁰⁰ ve aynı isimdeki kazâda hizmet veren Kerkük Menzilhânesi, Üsküdar'a 406 saat (2308 km) uzaklıktadır. Menzilhânenin 9'ar saat uzaklıktaki Dakuk ve Altunsuyu'na olmak üzere, iki kolu mevcuttur. Bağlantılarına göre menzilhânenin hizmet verdiği yolun mesafesinin 18 saat (102 km) olduğunu söylemek mümkündür⁴⁰¹.

2.2.1.39. Dakuk Menzilhânesi

Musul Eyaleti'ne tâbi Kerkük Sancağı sınırları dâhilindeki⁴⁰² Dakuk Kazâsı'nda (nahiye) kurulmuş olunan Dakuk Menzilhânesi, Üsküdar'a 415 saat (2359 km) uzaklıktadır. Söz konusu menzilhânenin, kendisine 7 saat uzaklıktaki

³⁹⁶ BOA, MAD. 10492, s.325; BOA, MAD. 10322, s.331.

³⁹⁷ Başar, *Eyalet*, s.73.

³⁹⁸ BOA, MAD. 8470, s.352/1(12 Ramazan 1139 / 3 Mayıs 1727); BOA, MAD. 10492, s.329; BOA, MAD. 10322, s.334.

³⁹⁹ Altunsuyu Menzilhânesi, Altunsuyu Köprüsü'nün köprücüsü ve derbentçisi olan; Köprülü, Köprü Sandalcısı ve Çanakçı olarak zikredilen aşiretler tarafından, tekâlifî örfiye ve şakkadan muaf olmaları kaydıyla, idare edilmektedir. Köprünün tamir edildiği dönem zarfında kısa bir süre menzilhâne Erbil'e bir saat mesafede Antak nam köye taşınmışken, bu uygulamanın hem menzilhânenin hem de ulaklar açısından tahammül edilemez derecede külfetli olması sebebiyle menzilhâne eski yerine taşınmıştır. C.NF. 709, (Evahir-i Cemaziye'l-Ahîr 1126 / 4-12 Temmuz 1714); BOA, MAD. 10492, s.329.

⁴⁰⁰ BOA, MAD. 8492, s.125/1, (10 Cemaziye'l-Âhîr 1146 / 18 Kasım 1733).

⁴⁰¹ BOA, MAD. 10492, s.331; BOA, MAD. 10322, s.336.

⁴⁰² BOA, MAD. 8492, s.125/1, (10 Cemaziye'l-Âhîr 1146 / 18 Kasım 1733).

Tuzhurmatı'na⁴⁰³ ve 9 saat mesafesi bulunan Kerkük'e uzanan iki kolu bulunmakta olup, hizmet verdiği yolun uzunluğu 16 saattir (91 km)⁴⁰⁴.

2.2.1.40. Tuzhurmatı Menzilhânesi

Musul Eyaleti'nin Kerkük Sancağı'na tâbi⁴⁰⁵ Dakuk Nahiyesi'ne bağlı oldukça büyük bir köy olan Tuzhurmatı'nda⁴⁰⁶ kurulan menzilhânenin, Üsküdar'a uzaklığı 424 saat (2410 km) olup, 9 saat uzaklıktaki Dakuk ve 10 saat uzaklıktaki Kefri'ye ulaşan iki de kolu bulunmaktadır. Bu kolların üzerinden geçtiği yolların toplam mesafesi ise 19 saattir (108 km)⁴⁰⁷.

2.2.1.41. Kefri Menzilhânesi

Menzilhâne Musul Eyaleti'ne tâbi Kerkük Sancağı sınırları içinde Salâhiye isimli nâhiyeye bağlı kazâ merkezi olan Kefri'de hizmet vermektedir⁴⁰⁸. Üsküdar'a 434 saat (2467 km) uzaklıkta bulunan menzilhânenin Tuzhurmatı'na 10 saat, Karatepe'ye 8 saat ve Baclan'a ise 12 saat olmak üzere, toplam 30 saat (171 km) uzunluğundaki bir yol hattı üzerinden geçen üç kolu bulunmaktadır.

Kefri Menzilhânesi Bağdat yolu üzerindeki son menzilhâne olmakla birlikte, Baclan'a uzanan kolu Hemedan taraflarına ulaşan tâli bir güzergâhın da başlangıcını oluşturmaktadır. Yine yolu üzerinde bulunduğu ve yaklaşık olarak 34 saat (193 km) uzaklıkta bulunan Bağdat'a⁴⁰⁹ kadar menzilhâne kurulmamış olmasına rağmen, bu yol üzerinde de en azından üç menzilin olduğu düşünülmektedir⁴¹⁰.

⁴⁰³ BOA, MAD. 10322, s.341.

⁴⁰⁴ BOA, MAD. 10492, s.331; BOA, MAD. 10322, s.336.

⁴⁰⁵ BOA, MAD. 8492, s.125/1, (10 Cemaziye'l-Âhir 1146 / 18 Kasım 1733).

⁴⁰⁶ 111 Numaralı Kerkük Livâsı Mufasssal Tahrîr Defteri (Kanûnî Devri), (Yay. Haz. Ahmet Özkılıç, Ali Coşkun, Abdullah Sivridağ, Numan Yekeler, Murat Yüzbaşıoğlu), T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu: 64; Ankara 2003, s.25-36.

⁴⁰⁷ BOA, MAD. 10492, s.335; BOA, MAD. 10322, s.344.

⁴⁰⁸ Tahir Sızan, *Osmanlı Yer Adları, (Alfabetik Sırayla)*, Ankara 2006, s.319.

⁴⁰⁹ BOA, MAD. 10492, s.339-340; Yine 1766 tarihli (BOA, MAD. 19156, s.7) ve 1190-1199/1777-1785 tarihli menzil defterlerine göre (BOA, MAD. 4111, s.274-275) Kefri Menzilhânesi bu güzergâhtaki son menzilhânedir.

⁴¹⁰ XVI. Yüzyılın sonlarındaki menzil defterine göre bu iki yerleşim arasında üç menzil bulunmaktadır. Ancak ilk menzilin ismi silik olmasından dolayı okunamamaktadır. Bunlar sırasıyla ?(Silik), (7 saat /439 saat), Nehr-i Dicle (7 saat /446 saat), Han Çeşmesi (10 saat /456 saat), Bağdat (12 saat /468 saat)'tır. BOA, KK. 2555, s.7.

2.2.2. Sivas-Divriği Yolu

2.2.2.1. Divriği Menzilhânesi

Sivas Eyaleti'ne tâbi⁴¹¹ Divriği Sancağı'nın merkezi olan aynı isimli kazâda tesis olunmuştur⁴¹². Muayyen menzil olmayan Divriği Kazâsı'nda 18 C 1130 / 19 Mayıs 1718 tarihinde sâdır olan emr-i şerifle, Hasaңcelebi Menzilhânesi'nden bir ve Kangal Menzilhânesi'nden ise iki beygir tenzil olunmak suretiyle, üç beygirden itibar olunan bir menzilhâne tesis olunması emredilmiştir.

Anadolu'nun Orta Kolu üzerinde bulunan ve Üsküdar'a 191 saat (1086 km) uzaklıkta olan Sivas'dan ayrılan yol, Divriği üzerinden Arabgir'e ulaşmaktadır. Menzilhânenin hangi gerekçeyle kurulduğuna dair bir veriye ulaşılamamıştır. Mesafe cetvellerinde 18 saat uzaklıkta bulunan Sivas'a⁴¹³ ve 12 saat mesafesi bulunan Eğin'e uzanan iki kolu bulunmakla birlikte⁴¹⁴, 12 saat uzaklıktaki Arabgir'e de zaman zaman beygir gönderildiği anlaşılmaktadır. Buna göre Divriği Menzilhânesi'nin hizmet verdiği yolun toplam uzunluğunun sürekli olarak beygir gönderilen kollara göre 30 saat (171 km) olduğu, ancak bazı dönemlerde Arabgir tarafına da beygir gönderilmesiyle 42 saate (239 km) kadar ulaştığı söylenebilir⁴¹⁵.

Divriği Menzilhânesi, ulak trafiği açısından yoğun olmamakla birlikte, 1719-1728 yılları arasında sürekli açık kalmış⁴¹⁶, 1728-1735 senelerinde ise aralıklarla hizmet vermiştir⁴¹⁷.

2.2.3. Hasaңcelebi-Keban Madeni Yolu

2.2.3.1. Uğurluoğlu Menzilhânesi

Uğurluoğlu Menzilhânesi, Anadolu Orta Kol üzerinde hizmet veren ve Üsküdar'a 223 saat (1268 km) uzaklıkta bulunan Hasaңcelebi Menzilhânesi'nden

⁴¹¹ Kılıç, *Eyalet*, s.54.

⁴¹² BOA, MAD. 8470, s.143/1, (4 Zi'l-ka'de 1137 / 15 Temmuz 1725).

⁴¹³ BOA, MAD. 10322, s.264.

⁴¹⁴ BOA, MAD. 10492, s.269; BOA, MAD. 19156, s.9.

⁴¹⁵ Menzilhânenin hizmet verdiği yolun toplam uzunluğu, 1719-1721 yılları arasında 42 saat (239 km) iken, 1721-1738 yılları arasında 30 saate (171 km) gerilemiştir. Bkz. BOA, MAD. 10492, s.270-272; BOA, MAD. 10322, s.354-356.

⁴¹⁶ BOA, MAD. 10492, s.269-272.

⁴¹⁷ BOA, MAD. 10322, s.354-356.

ayrılarak Keban Madeni'ne ulaşan yol üzerinde⁴¹⁸ ve Keban Kazâsı'na tâbi Uğurluoğlu Köyü'nde hizmet vermektedir⁴¹⁹. Hasaңcelebi bağlantılı olarak Üsküdar'a 233 saat (1325 km) uzaklıkta olan menzilhânenin, Hasaңcelebi'ye 10 saat⁴²⁰, Keban Madeni'ne ise 14 saat olmak üzere, toplam 24 saat (136 km) uzunluğa ulaşan iki kolu bulunmaktadır⁴²¹.

Uğurluoğlu Menzilhânesi, resmî işlerin ifası için Hasaңcelebi'den Keban Madeni'ne giden ulakların 24 saat mesafesi olan yol üzerinde sıkıntı çekmesini engellemek amacıyla 15 Şevvâl 1138 / 16 Haziran 1726 tarihinde gönderilen fermân mucibince, bu iki menzilhâne arasında kurulmuştur. Bunun yanında söz konusu menzilhânenin üzerinde bulunduğu yol üzerinden Halep, Rakka, Maraş ve Malatya taraflarına da bağlantı sağlanıldığı anlaşılmaktadır⁴²².

2.2.3.2. Keban Menzilhânesi

Keban Kazâsı'nda oldukça önemli bir maden bulunmakta olup, 1726 yılında söz konusu kazânın konumu sebebiyle muayyen bir menzilhâne tesis olunması gündeme gelmiştir⁴²³. Uğurluoğlu üzerinden Anadolu Orta Kol'a bağlanan ve Üsküdar'a uzaklığı 247 saat (1404 km) olan Keban Menzilhânesi'nin bir kolu bulunmaktadır. Söz konusu kol 10 saat uzaklıktaki Uğurluoğlu'na bağlanmaktadır. Buna göre menzilhânenin hizmet verdiği yolun toplam mesafesinin 10 saat (57 km) olduğu söylenebilir⁴²⁴.

2.2.4. Kefri-Hemedan Yolu

10 C 1139 / 2 Şubat 1727 tarihinde sâdır olan emr-i şerif ile Kefri-Hemedan yolu üzerinde bulunan Baclan, Zâhob, Derne, Kerind, Harun-abâd, Mâhideşt, Kirmanşahân, Şıhne, Kengâver, Eşed-abâd ve Hemedan olmak üzere 11 noktada muayyen statüde menzilhâne kurulduğu görülmektedir. Söz konusu menzilhânelerin

⁴¹⁸ BOA, MAD. 3217, s.55a; BOA, MAD. 10492, s.281.

⁴¹⁹ BOA, MAD. 8470, s.273/1, (15 Şevval 1138 / 16 Haziran 1726).

⁴²⁰ BOA, MAD. 10492, s.281-284; BOA, MAD. 10322, s.284-286.

⁴²¹ BOA, MAD. 8470, s.273/1, (15 Şevval 1138 / 16 Haziran 1726); BOA, MAD. 10492, s.285; BOA, MAD. 10322, s.284-286.

⁴²² BOA, MAD. 8470, s.273/1, (15 Şevval 1138 / 16 Haziran 1726).

⁴²³ BOA, MAD. 10492, s.287.

⁴²⁴ BOA, MAD. 8470, s.273/1, (15 Şevval 1138 / 16 Haziran 1726).

tesisi hususunda en büyük gerekçe İsfahan taraflarına yapılması düşünülen sefer gösterilmiştir. Bu hususta menzilhânelerin gerekliliğini belirten i'lâm, İsfahan Seraskeri olan Bağdat Valisi Ahmet Paşa tarafından gönderilmiştir. Bahsedilen menzilhânelere nizam verilmesi hususunda ise Ordu-yu Hümayun defterdârının yetkilendirildiği anlaşılmaktadır⁴²⁵. Başka bir hükümden sene sonunda kapatıldıkları anlaşılan menzilhânelerin, 1 Şevvâl 1143 / 9 Nisan 1731 tarihinde lüzumu üzerine tekrar açıldıkları görülmektedir. 1733 yılı Mayıs ayına kadar olmak üzere yalnızca iki dönem hizmet verdikleri gözlemlenen bu menzilhânelerin⁴²⁶ isimlerine daha geç tarihli defterlerde de tesadüf edilmemiştir.

---

⁴²⁵ BOA, MAD. 18357, s.1-7.

⁴²⁶ BOA, MAD. 3999, s.4.

2.3. SOL KOL ÜZERİNDE BULUNAN MENZİLHÂNELER

Ana hatlarıyla devlet merkezini Kuzeydoğu ve Doğu Anadolu'ya; Kafkasya'nın güneyine, Azerbaycan'a ve İran'ın Kuzeybatısına bağlayan ve İstanbul'dan Anadolu taraflarına giden bir kişinin göre sol kolunun olduğu tarafta kalan ana güzergâh Anadolu'nun Sol Kolu olarak nitelendirilmektedir⁴²⁷.

Merzifon'a kadar Anadolu Sol Kol ve Orta Kol aynı güzergâhı takip etmektedir. Buradan itibaren ayrılan Anadolu'nun Sol Kolu müstakil olarak Lâdik, Niksar, Karahisar-ı Şarkî (Şebinkarahisar), Kelkit, Aşkale, Erzurum, Kars hattını takip ederek, İstanbul'un Kuzey Anadolu ve Kafkasya irtibatını sağlamaktadır⁴²⁸. Anadolu'nun Sol Kolu Üsküdar'dan başlatıldığında, bu yolun üzerinde bulunan menzilhâne sayısı toplam 36'ya ulaşmaktadır. Bu menzilhânelerden Kars Menzilhânesi Üsküdar'a 302 saat (1717 km), Bâyezid Menzilhânesi ise 326 saat (1853 km) uzaklıktadır⁴²⁹. Ancak müstakil hat olan Lâdik-Kars yolunda 16 menzilhânenin varlığına tesadüf olunmuştur.

İncelemenin yapıldığı dönem açısından ve menzilhânelerin kurulduğu yollar bakımından Anadolu için bir değerlendirme yapıldığında, üzerinden en fazla sayıda tâli yolun ayrıldığı ana güzergâhın Anadolu'nun Sol Kolu olduğu söylenebilir. Nitekim Anadolu Sol Kol üzerinden ayrılan ve üzerinde menzilhâne kurulan tali yolların sayısının 11 civarında olduğu anlaşılmaktadır. Söz konusu tali yollar üzerinde 49 menzilhâne bulunmakta olup, ana yol ile birlikte Anadolu Sol Kol üzerinde 65 menzilhânenin olduğu tespit edilmiştir. Çalışmanın bu bölümünde, ana güzergâhtan başlamak suretiyle, Anadolu'nun Sol Kolu'nun ana ve tali yolları üzerindeki tüm menzilhâneler, tespit edilebildikleri ölçüde, incelenecektir.

2.3.1. Lâdik-Kars Yolu (Ana Yol)

Merzifon'dan sonra Anadolu'nun Orta Kolu'ndan ayrılmak ve Lâdik'ten itibaren müstakil şekilde devam etmek suretiyle 157 saat (893 km.) sonra Kars'a ulaşan yol, Anadolu Sol Kol'un ana güzergâhıdır. Araştırmanın kapsadığı zaman

⁴²⁷ BOA, KK. 2555, s.7; BOA, MAD. 4004, s.472; BOA, MAD. 10492, s.353; BOA, MAD. 10322, s.370.

⁴²⁸ Halaçoğlu, "Ulaşım", s.127; Müderrisoğlu, "Menzil", s.921.

⁴²⁹ Halaçoğlu, *Menziller*, s.86-93.

diliminde, söz konusu yol güzergâhında 16 menzilhânenin hizmet verdiği tespit edilmiştir. Çalışmanın bu bölümünde, söz konusu menzilhâneler yol üzerindeki konumlarına göre sırasıyla incelenecektir.

2.3.1.1. Lâdik Menzilhânesi

Lâdik Menzilhânesi, Anadolu'nun Sol Kolu üzerinde, İstanbul tarafındaki ilk menzilhânedir. Üsküdar'a 153 saat (870 km) uzaklıkta olan menzilhânenin 1714 yılına kadar maktû'ât değerinin hesaplanmadığı ve standart bir bütçesinin oluşturulmadığı görülmektedir. 1714 yılından itibaren oluşturulmaya başlanılan bütçe kayıtlarından, söz konusu menzilhânenin 1738 yılına kadar düzenli olarak hizmet verdiği anlaşılmaktadır⁴³⁰. Mesafe kayıtlarından takip edilebildiği kadarıyla, söz konusu menzilhânedeki 1714-1719 yılları arasındaki üç dönem boyunca, 8 saat uzaklıktaki Merzifon ve 24 saat uzaklıktaki Niksar'a beygir gönderdiği tespit edilmiştir. Bunlardan Merzifon Anadolu Orta Kol üzerinde, Niksar ise Anadolu Sol Kol üzerinde bulunmaktadır. 1714-1719 yılları arasında menzilhânedeki düzenli olarak beygir verilen bu iki kolun uzunluğu 32 saate (182 km) ulaşmaktadır⁴³¹. 1719 yılında 12 saat uzaklıktaki Sonisa'da yeni bir menzilhâne tesis olunmasıyla, Lâdik Menzilhânesi'nin hizmet verdiği yolun uzunluğu 20 saate (114 km) gerilemiştir⁴³².

2.3.1.2. Sonisa Menzilhânesi

Sivas Eyaleti'nin⁴³³ paşa sancağına tâbi⁴³⁴ Sonisa Kazâsı'nda hizmet veren menzilhânenin⁴³⁵, avarızları karşılığında işletmeleri şartıyla, 1643 yılı itibarıyla kazâ ahalisine deruhde olunduğu anlaşılmaktadır. Ancak söz konusu ahalinin maddi imkânlarının yeterli olmaması sebebiyle Sonisa Menzilhânesi'nin nizamı bozulmuştur⁴³⁶. 1719 yılında Sonisa'da tekrar menzilhâne kurulması gündeme

⁴³⁰ BOA, MAD. 4004, s.472-473; BOA, MAD. 10492, s.351-353; BOA, MAD. 10322, s.370-373.

⁴³¹ BOA, MAD. 4004, s.472-473.

⁴³² BOA, MAD. 10492, s.351-353; BOA, MAD. 10322, s.370-373.

⁴³³ Kılıç, *Eyalet*, s.54.

⁴³⁴ BOA, MAD. 9943, s.8/1.

⁴³⁵ BOA, MAD. 8470, s.400/2, (15 Şa'bân 1140 / 27 Mart 1728).

⁴³⁶ Halaçoğlu, *Menziller*, s.87; BOA, MAD. 4108, s.43; BOA, MAD. 4034, s.76.

gelmekle birlikte, menzilhânenin hizmet verebilmesinin 1724 yılına kadar geciktiği görülmektedir⁴³⁷.

Üsküdar'a 165 saat (938 km) mesafesi olan Sonisa Menzilhâne'sinin 12'şer saat uzaklıktaki Lâdik ve Niksar'a uzanan iki kolu bulunmaktadır. Bu kolların üzerinden geçtiği yolun toplam uzunluğuna göre; menzilhânenin 24 saat (136 km) uzunluğa ulaşan bir yol hattı üzerinde hizmet verdiği söylenebilir⁴³⁸.

2.3.1.3. Niksar Menzilhânesi

Sivas Eyaleti'nin⁴³⁹ paşa sancağına tâbi⁴⁴⁰ Niksar Kazâsı'nda hizmet veren Niksar Menzilhânesi Üsküdar'a 177 saat (1006 km) uzaklıktadır. 1709-1724 yılları arasında 12 saat mesafesi bulunan Lâdik ve 24 saat mesafedeki Hacımurad'a uzanan kolların geçtiği yolun toplam uzunluğu 36 saattir (205 km). Bu iki kolun uzunluğu aynı zamanda menzilhânenin hizmet verdiği sahanın genişliğini de göstermektedir⁴⁴¹. 1724 yılında ise 12 saat mesafesi bulunan Sonisa ile bağlantısı devam etmekle birlikte, yine 12 saat uzaklıktaki Tilemse'de bir menzilhâne kurulmasıyla, bu taraftaki kolunun uzunluğu %50 oranında kısalmıştır. Buna göre Niksar Menzilhânesi'nin 1724-1738 yılları arasında 24 saat (136 km) uzunluktaki bir yol ağı üzerinde hizmet verdiğini söylemek mümkündür⁴⁴².

2.3.1.4. Barçı Menzilhânesi

Barçı Menzilhânesi, Niksar ile Hacımurad kazâları arasında yer alan Barçı isimli köyde Erzurum Valisi Vezir Mustafa Paşa'nın i'lâmı üzerine 3 Cemâziye'l-evvel 1136 / 29 Ocak 1724 tarihinde kurulmuştur. Mustafa Paşa i'lâmında Niksar ile Hacımurad arasındaki yolun 24 saat (136 km) uzunlukta olması sebebiyle, söz konusu kazâlarda bulunan menzilhânelere ait beygirlerin telef olduğunu belirtmiştir. Çözüm olarak ise, bu iki menzilhânenin birbirine bağlandığı yol üzerinde, iki tarafa

⁴³⁷ BOA, MAD. 3217, s.62b; BOA, MAD. 4004, s.474; Söz konusu menzilhâne, Lâdik ve Niksar menzilhâneleri arasındaki yolun uzunluğunun fazla (24 saat) olması sebebiyle 29 Muharrem 1137/ 18 Ekim 1724 tarihinde yayınlanan fermân mucibince yeniden kurulmuştur. C.NF. 1912, (29 Muharrem 1137/ 18 Ekim 1724.

⁴³⁸ BOA, MAD. 10492, s.355; BOA, MAD. 10322, s.374-376.

⁴³⁹ Kılıç, Eyalet, s.54.

⁴⁴⁰ BOA, MAD. 9943, s.8/1.

⁴⁴¹ BOA, MAD. 4004, s.474; BOA, MAD. 10322, s.359-360.

⁴⁴² BOA, MAD. 10322, s.379-381.

da aynı uzaklıkta bulunan Barçî isimli köyde bir menzilhâne kurulması olduğu yönünde görüş bildirmiştir. Bunun üzerine 3 Cemâziye'l-evvel 1136 / 29 Ocak 1724 tarihinde menzilhânenin kurulması için fermân sâdır olmakla birlikte, 26 Cemâziye'l-evvel 1136 / 21 Şubat 1725 tarihinde gelen ikinci emirle menzilhâne kapatılmıştır. Bu hükümlerden anlaşıldığına göre 23 gün açık kalan menzilhâne, menzilcinin hesabının görüldüğü gün sayısına bakılırsa, yalnızca 20 gün hizmet verebilmiştir. Menzilhânenin kapatılması üzerine, daha önceden tahsis olunan 20 beygir ise yeni kurulan Tilemse ve Sonisa menzilhâneleri arasında eşit olarak paylaştırılmıştır⁴⁴³.

2.3.1.5. Tilemse Menzilhânesi

Tilemse Menzilhânesi, Erzurum Eyaleti'nin⁴⁴⁴ Karahisar-ı Şarkî Sancağı sınırları içinde kalan⁴⁴⁵ İskefser Kazâsı'na tâbi Tilemse Köyü'nde hizmet vermektedir⁴⁴⁶. Daha önceden Niksar ile Hacımurad arasındaki yolun uzak olması sebebiyle Barçî Köyü'nde menzilhâne kurulmuş olup, bir müddet sonra menzilhânenin yeri değiştirilmek istenmiştir. Bunun üzerine Barçî Menzilhânesi'nin kapatılmasıyla ilgili hüküm sâdır olmazdan 3 gün önce, 24 Cemâziye'l-evvel 1136 / 19 Şubat 1725 tarihinde, Tilemse Menzilhânesi'nin kurulması için başka bir emr-i şerif gönderilmiştir. Bu suretle tesis edilen menzilhânenin 6 Mayıs 1738 tarihine kadar kesintisiz olarak işletildiği görülmektedir⁴⁴⁷. Üsküdar'a 189 saat (1074 km) mesafesi olan Tilemse Menzilhânesi'nin, kendisine 12'şer saat uzaklıkta bulunan Hacımurad ve Niksar'a uzanan iki kolu mevcuttur. Söz konusu menzilhânedan, iki menzilhâneye de, düzenli olarak beygir gönderildiği gözlemlenmiş olup, Tilemse

⁴⁴³ BOA, MAD. 10492, s.367.

⁴⁴⁴ Kılıç, Eyalet, s.64.

⁴⁴⁵ BOA, MAD. 10492, s.363.

⁴⁴⁶ BOA, MAD. 9920, s.163/1.

⁴⁴⁷ BOA, MAD. 10492, s.363-366; BOA, MAD.10322, s.382-384. Ancak aynı defterin 384. sayfasında Tilemse Menzilhânesi'nin 17 Receb 1151/ 31 Ekim 1738 tarihinde ref olduğu kayıtlıdır. Bununla birlikte 1776-1787 tarihleri arasındaki kayıtları ihtiva eden menzil defterinden Tilemse Menzilhânesi'nin söz konusu tarihler arasında hizmet verdiği anlaşılmaktadır. BOA, MAD. 4111, s.288-291.

Menzilhânesi'nin hizmet verdiği yolun toplam mesafesinin 24 saat (136 km) olduğu söylenebilir⁴⁴⁸.

2.3.1.6. Hacımurad Menzilhânesi

Hacımurad Menzilhânesi, Erzurum Eyaleti'nin⁴⁴⁹ Karahisar-ı Şarkî Sancağı sınırlarına dâhil⁴⁵⁰ Koyulhisar Kazâsı'na tâbi olan⁴⁵¹ Hacımurad Kalesi'nin içinde veya hemen bitişiğinde hizmet vermektedir⁴⁵². Üsküdar'a 201 saat (1143 km) uzaklıkta bulunan menzilhânenin, 1700-1719 yılları arasında 24'er saat uzaklıkta bulunan Niksar ve Karahisar-ı Şarkî'ye değin uzanan iki kolu vardır. Bu dönem zarfında menzilhânenin beygir gönderdiği yolların toplam mesafesi 48 saattir (273 km)⁴⁵³. 1725 yılında Tilemse isimli köyde menzilhâne kurulmasıyla birlikte, 24 saat mesafesi bulunan Niksar'a uzanan kolu, 12 saat uzaklıkta bulunan Tilemse'ye bağlanmıştır. 1719 yılına kadar 24 saat olarak gösterilen Karahisar-ı Şarkî'nin uzaklığı, bu tarihten itibaren 15 saate düşürülmüştür⁴⁵⁴. Bu yeni uygulamalara bağlı olarak Hacımurad Menzilhânesi'nin hizmet verdiği yolun toplam mesafesinin 27 saate (153 km) gerilemiş olduğu tespit edilmiştir⁴⁵⁵.

2.3.1.7. Karahisar-ı Şarkî Menzilhânesi

Erzurum Eyaleti'nin⁴⁵⁶ Karahisar-ı Şarkî Sancağı'nda⁴⁵⁷ yine aynı isimle anılan kazâ merkezinde hizmet veren menzilhâne, Üsküdar'a 216 saat (1228 km) uzaklıktadır. İlk olarak 1719 yılından itibaren düzenli hizmet vermeye başlayan menzilhânenin 24 saat uzaklıktaki Germuri, 36 saat uzaklıktaki Gümüşhane, 12 saat uzaklıktaki Şiran ve 15 saat mesafesi bulunan Hacımurad Kalesi olmak üzere dört kolu görünmektedir. Ancak bu kollardan yalnızca Şiran ve Hacımurad Kalesi'ne

⁴⁴⁸ BOA, MAD. 10492, s.363-366; BOA, MAD. 10322, s.382-384.

⁴⁴⁹ Kılıç, *Eyalet*, s.64.

⁴⁵⁰ BOA, MAD. 9943, s.8/1.

⁴⁵¹ BOA, MAD. 9943, s.163-2; 8497, s.9/1; BOA, D.MKF. 28353, s.16.

⁴⁵² BOA, MAD. 8470, s.149/1.

⁴⁵³ BOA, MAD. 3217, s.62b; BOA, MAD. 4004, s.478-480.

⁴⁵⁴ BOA, MAD. 10492, s.371-374.

⁴⁵⁵ BOA, MAD. 10322, s.386-388.

⁴⁵⁶ Kılıç, *Eyalet*, s.64.

⁴⁵⁷ BOA, MAD. 9943, s.8/1.

beygir gönderilmiş olup, menzilhânenin hizmet verdiği yolun mesafesinin 27 saat (153 km) uzunluğunda olduğu söylenebilir⁴⁵⁸.

2.3.1.8. Şiran Menzilhânesi

Şiran Menzilhânesi, Erzurum Eyaleti'nin⁴⁵⁹ paşa sancağına⁴⁶⁰ tâbi Şiran Kazas'nda tesis olunmuştur⁴⁶¹. Üsküdar'a 228 saat (1296 km) uzaklıkta bulunan menzilhânenin 12'şer saat mesafesi bulunan Germuri ve Karahisar-ı Şarkî ile 14 saat uzaklıktaki Gümüşhane'ye olmak üzere, toplam üç kolu mevcuttur. Şiran Menzilhânesi'nden genellikle Şiran ve Karahisar-ı Şarkî taraflarına beygir verilmeyle birlikte, bazı dönemlerde Gümüşhane tarafına da beygir gönderildiği anlaşılmaktadır. Buna göre Şiran Menzilhânesi'nin yoğun olarak hizmet verdiği yolun uzunluğunun genellikle 24 saat (136 km) olduğu, nadiren de olsa, bu mesafenin 40 saate (216 km) kadar uzadığı söylenebilir⁴⁶².

2.3.1.9. Germuri Menzilhânesi

Germuri Menzilhânesi, Erzurum Eyaleti'nin⁴⁶³ paşa sancağı olan Erzurum Sancağı'na tâbi⁴⁶⁴ Kelkid Kazâsı'na bağlı Germuri nam mahalde tesis edilmiştir⁴⁶⁵. Üsküdar'a 240 saat (1364 km) uzaklıkta yer alan menzilhânenin, 11 saat uzaklıktaki Karakulak⁴⁶⁶ ile 12 saat mesafesi bulunan Şiran'a olmak üzere, iki kolu bulunduğu tespit edilmiştir. Buna göre menzilhânenin hizmet verdiği yolun mesafesinin 24 saat (136 km) olduğu ifade edilebilir⁴⁶⁷.

⁴⁵⁸ BOA, MAD. 10492, s.379-382; BOA, MAD. 10322, s.392-395.

⁴⁵⁹ Kılıç, Eyalet, s.64.

⁴⁶⁰ BOA, MAD. 9943, s.8/1.

⁴⁶¹ BOA, MAD. 9920, s.25/1, 45/1.

⁴⁶² BOA, MAD. 10492, s.383-385; BOA, MAD. 10322, s.396-398.

⁴⁶³ Kılıç, Eyalet, s.64.

⁴⁶⁴ BOA, MAD. 9943, s.8/1.

⁴⁶⁵ BOA, MAD. 10492, s.407-409; BOA, MAD. 10322, s.400-402.

⁴⁶⁶ İki menzil arasındaki uzaklık, mesafe cetvellerinde 12 saat kaydedilmiş olmakla birlikte, in'âmat ücretlerinin hesaplanması esnasında ise 11 saat kabul edildiği görülmektedir. BOA, MAD. 10492, s.407-408; BOA, MAD.10322, s.400-402; Ayrıca Germuri Menzilhânesi'nin mesafe cetvellerinde de iki menzil arası uzaklık 11 saat olarak kaydedilmiştir. BOA, MAD. 10492, s.413; BOA, MAD. 10322, s.404.

⁴⁶⁷ BOA, MAD. 10492, s.407-409; BOA, MAD. 10322, s.400-402.

2.3.1.10. Karakulak Menzilhânesi

Karakulak Menzilhânesi, Erzurum Eyaleti'nin⁴⁶⁸ paşa sancağına tâbi⁴⁶⁹ Erzurum Kazâsı'nın sınırları içinde kalan Karakulak isimli köyde tesis olunmuştur⁴⁷⁰. Üsküdar'a 251 saat (1427 km) uzaklıkta olan menzilhânenin Aşkale'ye 15 saat, Germuri'ye 11 saatlik bir yol üzerinden bağlanan iki kolu mevcuttur. Söz konusu verilerden Karakulak Menzilhânesi'nin, 26 saat (148 km) uzunluğa ulaşan bir yol hattı üzerinde hizmet verdiği anlaşılmaktadır⁴⁷¹.

2.3.1.11. Aşkale Menzilhânesi

Erzurum Eyaleti'nin⁴⁷² paşa sancağının⁴⁷³ merkezi olan Erzurum Kazâsı'na tâbi Aşkale nam mahalde tesis olunan menzilhâne, Üsküdar'a 266 saat (1512 km) uzaklıktadır. Aşkale Menzilhânesi'nin 10 saat uzaklıktaki Erzurum ile 15 saat mesafesi bulunan Karakulak'a uzanan iki kolu vardır. Her iki kolun ulaştığı menzilhânelere düzenli olarak beygir gönderen menzilhânenin hizmet verdiği yolun toplam uzunluğu ise 25 saattir (142 km)⁴⁷⁴.

2.3.1.12. Erzurum Menzilhânesi

Erzurum Eyaleti'nin paşa sancağının⁴⁷⁵ merkezi olan Erzurum Kazâsı'nda⁴⁷⁶ bulunan menzilhâne Üsküdar'a 276 saat (1570 km) uzaklıktadır. Erzurum Menzilhânesi'nden ayrılan iki koldan birisi 6 saat uzaklıktaki Hasankale'ye diğeri ise 10 saat mesafesi olan Aşkale'ye ulaşmaktadır. Bağlantılı olduğu menzilhânelere düzenli olarak beygir gönderen Erzurum Menzilhânesi'nin hizmet verdiği yolun mesafesi yalnızca 16 saattir (91 km)⁴⁷⁷.

---

⁴⁶⁸ Kılıç, *Eyalet*, s.64.

⁴⁶⁹ BOA, MAD. 9943, s.8/1.

⁴⁷⁰ BOA, MAD. 8492, s.58/2.

⁴⁷¹ 1709 senesine defterde Germuri'ye 12, Aşkale'ye ise 14 saat olarak kaydedilmiştir. BOA, MAD. 4004, s.484. Ancak 1719-1738 yıllarına ait in'âmat kayıtlarını ihtiva eden BOA, MAD. 10492, s.413 ve BOA, MAD. 10322, s.404'deki bilgiler daha tutarlı gözükmemektedir.

⁴⁷² Kılıç, *Eyalet*, s.64.

⁴⁷³ BOA, MAD. 9943, s.8/1.

⁴⁷⁴ BOA, MAD. 10492, s.419; BOA, MAD. 10322, s.408.

⁴⁷⁵ Kılıç, *Eyalet*, s.64.

⁴⁷⁶ BOA, MAD. 9943, s.8/1.

⁴⁷⁷ BOA, MAD. 10492, s.425; BOA, MAD. 10322, s.416.

2.3.1.13. Hasankale Menzilhânesi

Üsküdar'a 282 saat (1603 km) uzaklıkta olan Hasankale Menzilhânesi'nin Mecengerd ve Delübaba'ya 11'er saat, Erzurum'a ise 6 saat uzunluğunda olan üç kolu vardır. Erzurum ve Mecengerd Anadolu Sol Kol'un ana güzergâhında, Delübaba ise Van taraflarına giden tâli yol üzerinde bulunmaktadır. Hasankale Menzilhânesi'nden her üç kolun nihayet bulduğu menzilhânelere de düzenli olarak beygir gönderildiği gözlemlenmiş olup, söz konusu menzilhânenin 29 saat (165 km) uzunluğunda bir yol ağı üzerinde hizmet verdiği söylenebilir⁴⁷⁸.

2.3.1.14. Mecengerd Menzilhânesi

Üsküdar'a 293 saat (1666 km) uzaklıkta yer alan Mecengerd Menzilhânesi'nin 11'er saat uzaklıkta bulunan Karahamza ve Hasankale ulaşan birer kolu bulunmaktadır. Söz konusu kolların ikisi üzerinden de düzenli olarak beygir gönderilmiştir. Bu suretle menzilhânenin sürekli olarak hizmet verdiği yol hattının uzunluğunun 22 saate (126 km) ulaştığı tespit edilmiştir⁴⁷⁹.

2.3.1.15. Karahamza Menzilhânesi

Üsküdar'a 304 saat (1728 km) uzaklıkta bulunan Karahamza Menzilhânesi'nin biri 6 saat uzaklıktaki Kars'a diğeri ise 11 saat uzaklıktaki Mecengerd'e olmak üzere, iki kolu vardır. Eldeki verilerden hareketle, Karahamza Menzilhânesi'nin hizmet verdiği yolun mesafesinin 17 saat (97 km) uzunlukta olduğu söylenebilir⁴⁸⁰.

2.3.1.16. Kars Menzilhânesi

Kars Menzilhânesi, Kars Eyaleti'nin paşa sancağının merkezi olan Kars Kazâsı'nda tesis olunmuştur⁴⁸¹. Üsküdar'a 310 saat (1762 km) mesafede olan Kars Menzilhânesi, Anadolu Sol Kol'un ana güzergâhı üzerindeki son menzildir. Bu menzilhânenin Karahamza'ya 6 saat, Kenid'e 3 saat, Karain'e 7 saat, Kızılkule'ye 10 saat, Cânâz'a ise yine 10 saat olmak üzere, dört kolu vardır. Aslında menzilhânenin beş bağlantısı görülmekle birlikte, in'âmat kayıtlarından Kenid ve Cânâz menzilhânelerine aynı anda beygir gönderilmediği tespit edilmiştir. Bu bakımdan

⁴⁷⁸ BOA, MAD. 10492, s.429; BOA, MAD. 10322, s.420.

⁴⁷⁹ BOA, MAD. 10492, s.431; BOA, MAD. 10322, s.444.

⁴⁸⁰ BOA, MAD. 10492, s.434; BOA, MAD. 10322, s.428.

⁴⁸¹ Kılıç, Eyalet, s.67.

menzilhânenin hizmet verdiği yolun uzunluğunun, Kenid'e beygir gönderilen dönemlerde 26 saat (148 km), Cânâz'a gönderildiği dönemlerde ise 33 saat (188 km) olduğu söylenebilir⁴⁸².

2.3.2. Gümüşhane/Bayburt-Trabzon Yolu

1724 yılına kadar Gümüşhane, İstâvri, Trabzon ve Bayburt'ta bir menzilhâne bulunduğu dair bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak İran tarafına yapılan seferler esnasında, Osmanlı Devleti'nin lojistik ihtiyaçlarının karşılanması hususunda önemli bir üs olan Trabzon Limanı'na çok sayıda ulak, mübaşir ve devlet görevlisi gönderilmeye başlanılmıştır⁴⁸³. Üsküdar'dan kara yoluyla gelenler için en rahat ve güvenli ulaşım Merzifon'a kadar Anadolu Orta Kolu, Merzifon'dan itibaren ise Anadolu Sol Kolu takip ederek, Şiran üzerinden ayrılan bir tâli yol vasıtasıyla Trabzon'a ulaşmaktadır. Şiran'dan itibaren bölgenin dağlık yapısının iskâna elverişli olmaması sebebiyle, söz konusu istikamette ulakların ahaliden beygir temin etmesi mümkün olmamıştır. Ayrıca, her ne pahasına olursa olsun, Trabzon'a ulaşmak isteyen ulakların da kervanlara ait yüklü hayvanlara el koymaya başladığı anlaşılmaktadır. Bunun üzerine, seferlerin bitiminde ref olunmak şerhiyle, söz konusu istikamette, resmî gayelerle yapılan yolculukların temini maksadıyla, Gümüşhane, İstâvri⁴⁸⁴, Trabzon⁴⁸⁵ ve Bayburt'da⁴⁸⁶ birer menzilhâne tesis olunmuştur.

Yukarıda bahsedilen menzilhâneler konumları açısından birbirileriyle mukayese edildiklerinde, Gümüşhâne Menzilhânesi'nin oldukça önemli ve stratejik bir konumda olduğu anlaşılmıştır. Bahsi geçen menzilhâne Trabzon istikametinden gelen veya o istikamete giden ulakların hem İstanbul hem de Erzurum, Kars taraflarına ulaşımını açısından önemli bir kolektör durumundadır. Nitekim İstanbul

⁴⁸² BOA, MAD. 10492, s.435-437; BOA, MAD. 10322, s.432-434.

⁴⁸³ Söz konusu devlet görevlileri, Trabzon İskelesi'nden Van tarafına ulaştırılması gereken cebhane, mühimmat ve zahirenin zamanında ve güvenli bir şekilde sevk edilmesini temin etmek maksadıyla görevlendirilmişlerdir. BOA, MAD. 8470, s.151/2.

⁴⁸⁴ Gümüşhane ve İstâvri menzilhâneleri 10 Ramazân 1136/ 2 Haziran 1724 tarihinde ve birlikte kurulmuşlardır. BOA, MAD. 10492, s.387-388.

⁴⁸⁵ 22 Zi'l-hicce 1136/ 11 Eylül 1724 tarihinde kurulmuştur. BOA, MAD. 10492, s.391.

⁴⁸⁶ 16 Cemâziye'l-evvel 1137 / 31 Ocak 1725 tarihinde kurulmuştur. BOA, MAD. 8470, s.151-2.

tarafından gelen ulaklar Şiran'dan geçmek suretiyle, Erzurum taraflarından gelenler ise Bayburt Menzilhânesi vasıtasıyla Gümüşhane'de birleşmekte, buradan da İstâvri Menzilhânesi'ni (eğer yaz dönemiye Zigana Menzilhânesi'ni) kullanmak suretiyle Trabzon'a ulaşmaktadırlar. Ters istikametinde yapılan yolculuklarda da, yolcuların Gümüşhane Menzilhânesi'nden itibaren, gidecekleri yere göre istikâmet belirlemeleri gerekmektedir.

Ayrıca bu yol hattının sonunda yer alan Trabzon üzerinden devam eden yol, Gönne ve Batum gibi önemli sancak merkezleriyle Faş, Sohum ve Soğucak gibi kalelere ulaşan diğer bir tâli yolu teşkil etmektedir⁴⁸⁷. Nitekim 1725 yılından itibaren söz konusu tâli yol üzerinde de menzilhâneler tesis edilmiştir⁴⁸⁸.

2.3.2.1. Gümüşhâne Menzilhânesi

Anadolu Sol Kol'un ana güzergâhı üzerinde bulunan ve Üsküdar'a 228 saat (1297 km) uzaklıkta olan Şiran'dan, Trabzon istikametine bir yol ayrılmaktadır. Söz konusu yol üzerindeki ilk menzilhâne Gümüşhane'de bulunmaktadır. Gümüşhane Menzilhânesi Üsküdar'a 242 saat (1375 km) uzaklıktadır. Menzilhânenin iki kolu olup, bunlardan ilki Anadolu Orta Kol'un ana güzergâhı üzerinde bulunan ve Şiran Menzilhânesi'ne uzanan 14 saatlik yoldur. İkinci kolunun ise 24 saat uzaklıkta olan Trabzon'a kadar ulaştığı anlaşılmaktadır. Bu şekilde Gümüşhane Menzilhânesi'nin hizmet verdiği yolun toplam mesafesinin 38 saat (216 km) olduğu söylenebilir.

Bütçe kayıtlarından 1725-1738 yılları arasında sürekli olarak hizmet verdiği gözlemlenen Gümüşhane Menzilhânesi'nin⁴⁸⁹, 1746 senesinde de açık olduğu anlaşılmaktadır⁴⁹⁰.

2.3.2.2. İstâvri ve Zigana Menzilhâneleri

Gümüşhane-Trabzon yolunun 24 saat (136 km) olması sebebiyle, beygirlerin helak olmaması için, yol üzerinde bulunan İstâvri nam mahalde bir menzilhâne kurulmuştur. Kış dönemlerinde İstâvri Menzilhânesi'nin bulunduğu mahalden ulaşım sağlanamaması sebebiyle, menzilcinin kış dönemine tekabül eden 9 Kasım- 6 Mayıs

⁴⁸⁷ BOA, MAD. 10492, s.391.

⁴⁸⁸ Bu bölüm içinde bkz. Trabzon-Soğucak Yolu Üzerinde Bulunan Menzilhâneler.

⁴⁸⁹ BOA, MAD.10492, s.391-392; BOA, MAD. 10322, s.440-442.

⁴⁹⁰ BOA, D.MKF. 28353, s.17.

(Rûz-ı Kasım / Rûz-ı Hızır) tarihleri arasında menzilhâneyi Zigana'ya taşıması emredilmiştir. Yaz dönemine tekabül eden 6 Mayıs- 9 Kasım (Ruz-ı Hızır / Rûz-ı Kasım) dönemleri arasında ise menzilci beygirlerini alarak İstâvri'deki menzilhâneye geri dönecektir⁴⁹¹. Söz konusu menzilhânelerin diğer menzilhânelere uzaklıkları kayıtlı olmadığı gibi, bunlara ait in'âmat defterlerine de tesadüf olunmadığı için hizmet verdikleri yolların toplam uzunluğunu tespit etmek mümkün olmamıştır. Ancak menzilhânelerin konumları itibarıyla Gümüşhâne ve Trabzon menzilhâneleriyle bağlantılı oldukları söylenebilir.

Bütçe kayıtlarına göre 1724-1738 yılları arasında kesintisiz olarak hizmet veren İstâvri / Zigana Menzilhânesi'nin⁴⁹² 6 Mayıs 1746 - 6 Mayıs 1747 işletme dönemi için de bütçelerinin oluşturulduğu görülmektedir⁴⁹³.

2.3.2.3. Trabzon Menzilhânesi

Trabzon'dan başlayan yol, Gümüşhâne bağlantılı olarak, Şiran üzerinden Anadolu Sol Kol'a ulaşmaktadır. Bu güzergâh üzerinden Üsküdar'a 266 saat (1512 km) mesafesi bulunan Trabzon Menzilhânesi'nin⁴⁹⁴, 24 saat uzaklıktaki Gümüşhâne'ye, 10 saat mesafesi bulunan Sürmene'ye ve 16 saat uzaklıkta bulunan Görele'ye giden, üç kolu vardır. Bunlardan Gümüşhâne ve Sürmene taraflarına sürekli, Görele taraflarına ise nadiren beygir gönderilmiştir. Menzilhâne'nin Sürmene'ye bağlanan kolu aynı zamanda Faş ve Sohum kalelerine kadar ulaşan tâli bir yolun da üzerinde bulunmaktadır⁴⁹⁵. Tüm bu bağlantılarla Trabzon Menzilhânesi'nin hizmet verdiği yol ağının toplam mesafesinin 50 saate (284 km) ulaştığı hesaplanmıştır⁴⁹⁶.

1725 yılı Mayıs ayından itibaren ilk bütçesi oluşturulan Trabzon Menzilhânesi'nin 1725-1738 yılları arasında aralıksız olarak⁴⁹⁷, 1747 yılına kadar da aralıklarla hizmet verdiği anlaşılmaktadır⁴⁹⁸.

⁴⁹¹ BOA, MAD. 10492, s.387-388.

⁴⁹² BOA, MAD. 10492, s.387-388; BOA, MAD. 10322, s.436-438.

⁴⁹³ BOA, D.MKF. 28353, s.17.

⁴⁹⁴ BOA, D.MKF. 28083, s.4.

⁴⁹⁵ BOA, MAD. 10492, s.391.

⁴⁹⁶ MAD.10492, s.391-392; BOA, MAD. 10322, s.440-442.

⁴⁹⁷ MAD.10492, s.391-392; BOA, MAD. 10322, s.440-442.

2.3.2.4. Bayburt Menzilhânesi

Bayburt Menzilhânesi'ni Anadolu Sol Kol'a bağlayan iki tali yol bulunmaktadır. Bunlardan ilki 12 saat uzunluğunda olup, direkt olarak ana yol üzerindeki Aşkale'ye ulaşmaktadır. Bu yol üzerinden Bayburt'un Üsküdar'a uzaklığı 269 saattir (1542 km)⁴⁹⁹.

Diğer yol ise 9 saat uzaklıktaki Gümüşhâne'ye ulaşarak, buradan 14 saat uzaklıkta olan Şiran üzerinden ana yola bağlanmaktadır. İkinci yol üzerinden Bayburt'un Üsküdar'a uzaklığı 253 saattir (1438 km). Buna göre, Bayburt'un Aşkale bağlantılı olarak ana yola ulaşan güzergâhı diğer bağlantı yolundan daha uzundur. Söz konusu yolu merkezden gelen ulaklardan ziyade, doğudaki serasker paşa ve eyalet muhafızları tarafından gönderilen görevliler kullanıyor olmalıdır. Bağlantılarına göre, iki kolu bulunan Bayburt Menzilhânesi'nin 21 saatlik (119 km) bir yol hattı üzerinde hizmet verdiği söylenebilir⁵⁰⁰.

2.3.3. Trabzon-Soğucak Yolu

Faş Muhafızı Vezir Mehmed Paşa tarafından merkeze gönderilen arz ve i'lâm üzerine 22 Şevvâl 1137 / 4 Temmuz 1725 tarihinde Atina, Viçe, Arhavid, Gönnye ve Batum'da birer menzilhâne tesis olunması yönünde fermân sâdır olmuştur. Söz konusu fermânda, bu menzilhânelerin kurulma sebebi; Gürcistan ve Abaza hududlarında bina olunacak Sohum ve Faş⁵⁰¹ kalelerinin inşası esnasında ihtiyaç duyulan malzeme ve mühimmâtın tayin ve tedariki için bu bölgeye çok sayıda mübaşirin gönderilecek olmasıdır. Söz konusu kalelere ulaşan yol üzerinde, mübaşir ve sair görevlilerin binek hayvanı tedarik edebilecekleri yerleşimlerin olmaması sebebiyle, devlet görevlilerinin sıkıntı çekmemeleri için, yukarıda belirtilen mahallerde beşer re's beygir itibarıyla, birer menzilhâne tesis olunması yönünde fermân sâdır olmuştur⁵⁰².

⁴⁹⁸ BOA, D.MKF. 28353, s.17.

⁴⁹⁹ BOA, MAD. 8470, s.151-2.

⁵⁰⁰ BOA, MAD. 10492, s.393-394; BOA, MAD. 10322, s.444-446.

⁵⁰¹ Faş Kalesi'nin ilk olarak (1579) inşası hakkında bilgi için bkz. Fahrettin Kırzioğlu, *Osmanlılar'ın Kafkas-Elleri'ni Fethi* (1451-1590), Ankara 1976, s.328-329.

⁵⁰² BOA, MAD. 10492, s.395-396.

Bunun yanında 1732 yıllarında, özellikle Faş ve Sohum kaleleri arasındaki muhaberatı sağlamak için söz konusu kalelerde de birer menzilhâne tesis edilmiştir. Bu menzilhânelerin ana yola nasıl bağlandığı hakkında kesin bir bilgi yoktur. Ancak Gümüşhâne bağlantılı olarak Şiran üzerinden Üsküdar'a 266 saat (1512 km) uzaklıkta bulunan Trabzon Menzilhânesi'nin bağlantıları incelendiğinde⁵⁰³, Sürmene'ye uzanan 10 saatlik bir bağlantısının olduğu görülmektedir. İlgili kayıttan, Sürmene üzerinden başlayarak Faş ve Sohum taraflarına giden bir yolun bulunduğu anlaşılmaktadır⁵⁰⁴.

Bu bakımdan Atina'dan başlayan yolun, Trabzon ve Gümüşhane bağlantılı olarak Şiran üzerinden veya Trabzon-Bayburd yolu vasıtasıyla, ana yol üzerinde önemli bir menzil noktası olan, Aşkale'de Anadolu Sol Kol'a bağlandığı söylenebilir.

Birbirleriyle olan bağlantıları kaydedilmemiş olmakla birlikte, söz konusu beş menzilhânenin ana yol üzerindeki konumlarının menzil defterlerinde kaydedildiği şekliyle sıralandığı düşünülmektedir.

2.3.3.1. Atina Menzilhânesi

Bu yol üzerindeki ilk menzilhâne Atina'da tesis olunmuştur. Atina ile Sürmene'nin bağlantıları kaydedilmemiş olmakla birlikte, yukarıda da izah edildiği gibi bunlar arasında bir yol olduğuna dair güçlü ipuçları bulunmaktadır.

Menzilhânenin kurulduğu Atina, Rize'nin bir ilçesi olan ve günümüzde Pazar ismiyle bilinen kazâ merkezi olmalıdır⁵⁰⁵. İncelenen bütçe kayıtlarına göre, 6 Mayıs 1725 tarihinde tesis olunan menzilhâne, yedi yıl aralıksız hizmet verdikten sonra, 6 Mayıs 1732 tarihinde kaldırılmıştır. Ancak gerek bağlantıları kaydedilmediği, gerekse in'âmat kayıtları tutulmadığı için, Atina Menzilhânesi'nin hizmet verdiği yolun mesafesi hesaplanamamıştır⁵⁰⁶.

⁵⁰³ BOA, D.MKF. 28083, s.4.

⁵⁰⁴ BOA, MAD. 10492, s.391; Söz konusu menzilhânelerin tesisinde, sefer için gerekli olan mühimmât ve levâzımın tedarik edilebilmesi ile gerekli yerlere sevkedilebilmesi gibi gerekçeler önemli rol oynamıştır. Bu bağlamda yolun işlek bir iskelesi olan Trabzon'a bağlantılı olması da oldukça mantıklıdır. BOA, MAD. 10492, s.395-396.

⁵⁰⁵ Tahir Sezen, *Osmanlı Yer Adları*, Ankara 2006, s.47.

⁵⁰⁶ BOA, MAD. 10492, s.395-396; BOA, MAD. 10322, s.448-449.

2.3.3.2. Viçe Menzilhânesi

Menzil defterinin ilgili kısmında Atina Menzilhânesi'nden sonra kaydedilen, Viçe Menzilhânesi'nin kurulduğu yerleşim, günümüzde Rize'nin bir ilçesi olarak bilinen Fındıklı'yla aynı yer olmalıdır⁵⁰⁷. İncelenen bütçe kayıtlarına göre, 6 Mayıs 1725 tarihinde kurulan menzilhâne, yedi yıl aralıksız hizmet verdikten sonra, 6 Mayıs 1732 tarihinde ref olunmuştur. Ancak gerek menzil defterlerinde diğer menzilhânelere olan bağlantılarının kaydedilmemesi ve gerekse in'âmat kayıtlarının tutulmaması sebebiyle, Viçe Menzilhânesi'nin hizmet verdiği mesafeyi hesaplamak mümkün olmamıştır⁵⁰⁸.

2.3.3.3. Arhavid Menzilhânesi

Arhavid Menzilhânesi'nin kurulduğu kazâ, günümüzde Artvin'e bağlı bir ilçe merkezi olan ve Arhavi olarak bilinen yer olmalıdır⁵⁰⁹. İncelenen bütçe kayıtlarına göre, 6 Mayıs 1725 tarihinde hizmet vermeye başlayan menzilhâne, yedi yıl aralıksız hizmet verdikten sonra, 6 Mayıs 1732 tarihinde ref olunmuştur. Ancak gerek diğer menzilhânelere olan bağlantıları kaydedilmediği, gerekse in'âmat kayıtları tutulmadığı için, bu menzilhânenin de, Üsküdar'a olan uzaklığı ile hizmet verdiği yolun mesafesi hesaplanamamıştır⁵¹⁰.

2.3.3.4. Gönye Menzilhânesi

Menzil defterlerinde Arhavid Menzilhânesi'nden sonra kaydedilen Gönye Menzilhânesi⁵¹¹, Trabzon Eyaleti'ne tâbi Gönye Sancağı'nın kazâ merkezi olan Gönye'de kurulmuştur⁵¹². Bu menzilhânenin in'âmat kayıtları tutulmuş olmasına rağmen, önceki menzillerin mesafe kayıtları bulunmadığı için, Üsküdar'a uzaklığı hesaplanamamıştır. Ancak bahsedilen kayıtlar vasıtasıyla Gönye Menzilhânesi'nin bağlantılı olduğu yerleşimleri, dolayısıyla da kollarını tespit etmek mümkün

⁵⁰⁷ Bununla ilgili olarak kaynaklarda bir bilgi bulunamamıştır. Ancak yer adları konusunda hatırı sayılır birikimi olan Mustafa Altunbay'ın (Araştırma Görevlisi, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi) şifahi olarak verdiği bu bilgi harita üzerinde etüt edildiğinde, konumu itibarıyla, oldukça tutarlı görünmektedir.

⁵⁰⁸ BOA, MAD. 10492, s.397-398; BOA, MAD. 10322, s.450.

⁵⁰⁹ Sezen, *Yer Adları*, s.33.

⁵¹⁰ BOA, MAD. 10492, s.399; BOA, MAD. 10322, s.452.

⁵¹¹ BOA, MAD. 10492, s.401; BOA, MAD. 10322, s.454.

⁵¹² Başar, *Eyalet*, s. 22.

olmuştur. Gönve Menzilhânesi'nin düzenli olarak beygir gönderdiği 18 saat uzaklıktaki Faş Kalesi, 14 saat uzaklıktaki Arhavid ve 8 saat uzaklıktaki Gevri (Küri?) olmak üzere üç kolu mevcuttur. Bu kolların üzerinden geçtiği yollara göre, menzilhânenin 40 saat (227 km) uzunluğunda bir yol ağı üzerinde hizmet verdiği söylenebilir. Bütçe kayıtlarından anlaşıldığına göre Gönve Menzilhânesi, 1725-1735 yılları arasında, 10 yıl, kesintisiz olarak hizmet vermiştir⁵¹³.

2.3.3.5. Batum Menzilhânesi

Trabzon Eyaleti'ne tâbi Batum Sancağı'nın kazâ merkezi olan Batum'da hizmet veren menzilhânenin⁵¹⁴, mesafe kayıtları ve in'âmat defterleri bulunmadığı için, Üsküdar'a ve diğer menzilhânelere olan mesafesi tespit edilememiştir. Bütçe kayıtlarından anlaşıldığına göre Batum Menzilhânesi, 1726-1732 yılları arasında kesintisiz olarak hizmet vermiştir⁵¹⁵.

2.3.3.6. Faş Kalesi Menzilhânesi

Sohum Menzilhânesi'yle ilgili bir husus için sâdır olmuş hükümden anlaşıldığına göre Faş Kalesi Menzilhânesi, Sohum Kalesi Menzilhânesi'nden önce kurulmuştur⁵¹⁶. Bütçe kayıtlarından 1732 yılından itibaren hizmet vermeye başlayan Faş Menzilhânesi'nin 1738 yılına kadar sürekli olarak açık kaldığı gözlemlenmiştir⁵¹⁷. Faş Menzilhânesi'nin söz konusu tarihten itibaren kapatılıp-kapatılmadığı hakkında bir bilgiye ulaşılammakla birlikte, 1747 yılında da açık olduğu görülmektedir⁵¹⁸.

2.3.3.7. Sohum Kalesi Menzilhânesi

Faş Kalesi Menzilhânesi'nin tesisıyla birlikte, Sohum Kalesi'nde de bir menzilhâne kurulması gündeme gelmiştir. Faş ve Sohum kalelerinin arasındaki mesafenin hem fazla olması (deniz yoluyla 80 mil, kara yoluyla ise 4 konak), hem de aralarında muayyen bir menzilhâne olmaması sebebiyle, söz konusu iki kale

⁵¹³ BOA, MAD. 10492, s.401; BOA, MAD. 10322, s.454.

⁵¹⁴ Başar, *Eyalet*, s. 22.

⁵¹⁵ BOA, MAD. 10492, s.403; BOA, MAD. 10322, s.456.

⁵¹⁶ BOA, MAD. 8492, s.35/2, (27 Muharrem 1145 / 20 Temmuz 1732).

⁵¹⁷ BOA, MAD. 10322, s.448-449.

⁵¹⁸ BOA, D.MKF. 28353, s.18.

arasındaki muhaberat tek yönlü ve çok zor olarak sağlanmaktaydı⁵¹⁹. Bu hususların Faş Muhafızı tarafından arz edilmesi üzerine, talepleri doğrultusunda, 23 C 1145 / 17 Aralık 1732 tarihinde Sohum Kalesi'nde de bir menzilhâne tesis olunmuştur. Bütçe kayıtlarından, 1732 yılında kurulan menzilhânenin, 1738 yılına kadar kesintisiz bir biçimde hizmet verdiği anlaşılmaktadır⁵²⁰. Aradaki süreçten haberdar olunmamakla birlikte, menzil defterlerindeki veriler Sohum Kalesi Menzilhânesi'nin 1747 yılında açık olduğunu teyit etmektedir⁵²¹.

2.3.3.8. Soğucak Kalesi Menzilhânesi

Soğucak Kalesi Menzilhânesi, Trabzon Eyaleti'ne tâbi Soğucak Sancağı sınırlarında⁵²² kalan Soğucak Kalesi'nde kurulmuş olmalıdır.

Soğucak Kalesi Menzilhânesi'nin hangi tarihte ve niçin kurulduğuna dair bir bilgiye ulaşılamamıştır. İlgili bütçe kayıtlarından, söz konusu menzilhânenin 6 Mayıs 1731- 6 Mayıs 1736 tarihleri arasında, beş dönem kesintisiz olarak hizmet verdiği anlaşılmaktadır⁵²³.

2.3.4. Hasankale-Van Yolu

Anadolu'nun Sol Kolu üzerinde bulunan ve Üsküdar'a 282 saat (1603 km) uzaklıkta olan Hasankale'den ayrılan yol, muhtelif menziller üzerinden geçmek suretiyle, Van Kalesi'ne kadar ulaşmaktadır. 1724 yılında kurulan menzilhâneler vasıtasıyla da, söz konusu yol üzerinde 49 saat (278 km) uzunluğa ulaşan bir ulaşım ve haberleşme hattı meydana getirilmiştir⁵²⁴.

⁵¹⁹ BOA, MAD. 8492, s.35/2, (27 Muharrem 1145/20 Temmuz 1732); C.AS. 352, (14 Cemaziye'l-Âhir 1145 / 2 Aralık 1732).

⁵²⁰ BOA, MAD. 10322, s.451.

⁵²¹ BOA, D.MKF. 28353, s.18.

⁵²² Başar, Eyalet, s. 128.

⁵²³ BOA, MAD. 10322, s.453.

⁵²⁴ Evliya Çelebi'nin H. 1066 / M.1655–1656 senesinde Erzurum üzerinden ulakla İstanbul'a gittikleri yolculuğu anlatan satırlar oldukça ilginçtir. Evliya Çelebi bu esnada yaptıkları yolculuğu şu şekilde anlatmaktadır: "...Van'dan üç adamla sekiz ata binip, Bismillah diyerek kuzeye yol alarak 12 saatte Âmik kalesini geçtik, menzil beygirleri alarak Barkiri, Malazgird, Hanesa ve Altın Halkalı Köprüsünü geçip Hasankalesinde konakladık..." Mehmed Zillioğlu Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, (Yay. Haz. Üçdal Neşriyat), C. III-IV, İstanbul 1996, s.755

2.3.4.1. Delübaba Menzilhânesi

Üsküdar'a 282 saat (1603 km) uzaklıkta olan Hasankale Menzilhânesi'nden⁵²⁵ ayrılıp, Van Kalesi'ne giden yol üzerindeki ilk menzilhâne'dir. Delübaba Menzilhânesi'nin Üsküdar'a uzaklığı 293 saattir(1666 km)⁵²⁶. Söz konusu menzilhânenin iki kolu bulunmaktadır. Bu kollar 11'er saat uzaklıkta bulunan Mollasüleyman ve Hasankale'ye ulaşmaktadır. Buna göre Delübaba Menzilhânesi'nin 22 saat (125 km) uzunluğunda bir yol hattı üzerinde hizmet verdiği söylenebilir⁵²⁷. Bütçe kayıtlarının incelenmesi neticesinde, bahsedilen menzilhânenin 1724-1738 yılları arasında düzenli olarak hizmet verdiği tespit edilmiştir⁵²⁸.

2.3.4.2. Mollasüleyman Menzilhânesi

Delübaba Menzilhânesi vasıtasıyla Anadolu'nun Sol Kolu'na bağlanan Mollasüleyman Menzilhâne'sinin Üsküdar'a uzaklığı 304 saattir(1728 km). Mollasüleyman, konumu itibarıyla, Tebriz'i Anadolu'nun Sol Kolu'na bağlayan güzergâh ile Van'a ulaşan diğer bir yolun ayrıldığı kavşak noktasında bulunmaktadır. Menzilhânenin 8 saat uzaklıktaki Köşk, 11 saat uzaklıktaki Delübaba ve 13 saat uzaklıktaki Yoncalı'ya olmak üzere 3 kolu bulunmaktadır. Bu kollardan Delübaba ve Köşk, hizmet verdiği yol üzerindedir. Ancak Yoncalı'ya olan bağlantısı, Tebriz tarafına ulaşan başka bir tâli yol üzerinden gerçekleşmektedir.

Kollarının bulunduğu üç tarafa da düzenli olarak beygir gönderen menzilhânenin, bağlantılarına göre, 32 saat (182 km) uzunlukda bir yol ağı üzerinde hizmet verdiği söylenebilir. Bütçe kayıtları üzerinde yapılan tetkik neticesinde,

⁵²⁵ BOA, MAD. 10492, s.429; 10322, s.420.

⁵²⁶ 1724-1729 yılları arasındaki kayıtlara göre Üsküdar'a uzaklığı 290 saattir(1649 km). BOA, MAD. 10322, s.458-460.

⁵²⁷ Delübaba Menzilhânesi'ne ait mesafe ve in'âmat kayıtları incelendiğinde, söz konusu menzilhânenin 1724-1729 yılları arasında Mollasüleyman'a 10 saat, Hasankale'ye 8 saat; 1729-1738 yılları arasında ise Mollasüleyman ve Hasankale'ye 11'er saat uzaklıkta olduğu tespit edilmiştir. Bu hususun Van Menzilhânesi'ne kadar tüm menzilhânelerin Üsküdar'a uzaklıklarının hesaplanması esnasında ikiliğe yol açması sebebiyle, söz konusu mesafelerden 1729-1738 yılları arasında kaydedilenler esas alınmıştır. BOA, MAD. 10492, s.445-446; BOA, MAD. 10322, s.458-460.

⁵²⁸ BOA, MAD. 10492, s.445-446; BOA, MAD. 10322, s.458-460.

Mollasüleyman Menzilhânesi'nin 6 Mayıs 1724 tarihinde kurulduğu ve 6 Mayıs 1738 tarihine kadar da, 12 yıl olmak üzere, kesintisiz hizmet verdiği anlaşılmıştır⁵²⁹.

2.3.4.3. Köşk Menzilhânesi

Üsküdar'a 312 saat (1774 km) uzaklıkta bulunan Köşk isimli kazâda tesis olunan menzilhânenin 6 saat uzaklıktaki Yanbos ile 8 saat mesafesi bulunan Mollasüleyman'a ulaşan, iki kolu vardır. Bağlantılarına göre menzilhânenin 14 saat (80 km) uzunluğunda bir yol hattı üzerinde hizmet verdiği söylenebilir. Bütçe kayıtlarından Köşk Menzilhânesi'nin, 6 Mayıs 1724 tarihinde kurulmuş olduğu ve 6 Mayıs 1738 yılına kadar da fiili olarak hizmet verdiği anlaşılmaktadır⁵³⁰.

2.3.4.4. Yanbos Menzilhânesi

Yanbos Menzilhânesi'nin Üsküdar'a uzaklığı 318 saattir(1808 km). Söz konusu menzilhânenin 8 saat uzaklıktaki Erciş'e ve 6 saat mesafesi bulunan Köşk'e giden, iki kolu olduğu tespit edilmiştir. İn'amât kayıtlarından düzenli olarak beygir gönderildiği anlaşılan bu iki kolun, toplam mesafesi 14 saatlik (80 km) bir uzunluğa ulaşmaktadır. Söz konusu menzilhâne 6 Mayıs 1724- 6 Mayıs 1737 tarihleri arasında düzenli olarak hizmet vermiştir⁵³¹.

2.3.4.5. Erciş Menzilhânesi

Erciş Menzilhânesi, Van Eyaleti'ne bağlı Erciş Sancağı'nın merkezi⁵³² olan Erciş Kazâsı'nda tesis olunmuştur. Menzilhânenin Üsküdar'a uzaklığı 326 saattir(1853 km). Söz konusu menzilhânenin 8'er saat uzaklıktaki Yanbos ve Canik'e ulaşan iki kolu bulunmaktadır. İn'amât kayıtlarından her iki kolun bağlantılı olduğu yöne de beygir gönderdiği tespit edilmiş olup, menzilhânenin hizmet verdiği yolun mesafesinin 16 saat (91 km) olduğu söylenebilir. Bütçe kayıtlarından Erciş Menzilhânesi'nin 6 Mayıs 1727- 6 Mayıs 1737 tarihleri arasında düzenli olarak hizmet verdiği anlaşılmaktadır⁵³³.

⁵²⁹ BOA, MAD. 10492, s.445-446; BOA, MAD. 10322, s.462-464.

⁵³⁰ BOA, MAD. 10492, s.445-446; BOA, MAD. 10322, s.466-468.

⁵³¹ BOA, MAD. 10492, s.445-446; BOA, MAD. 10322, s.470-472.

⁵³² Başar, Eyalet, s.23.

⁵³³ BOA, MAD. 10492, s.455-456; BOA, MAD. 10322, s.474-475.

2.3.4.6. Canik Menzilhânesi

Canik Menzilhânesi, Üsküdar'a 334 saat (1899 km) uzaklıktadır. İn'amât kayıtlarından menzilhânenin 8'er saat uzaklıkta bulunan Van ve Erciş'e giden iki kolu olduğu tespit edilmiştir. Düzenli olarak beygir gönderilen bu iki kolun toplam mesafesi 16 saattir (91 km)⁵³⁴.

2.3.4.7. Van Kalesi Menzilhânesi

Üsküdar'a uzaklığı 342 saat (1944 km) olan Van Kalesi Menzilhânesi'nin yalnızca 8 saat uzaklığı bulunan Canik'e uzanan bir kolu mevcuttur⁵³⁵. Söz konusu bağlantıdan, menzilhânenin 8 saat (45 km) uzunluğunda bir yol hattı üzerinde ve tek yönlü hizmet verdiği anlaşılmaktadır⁵³⁶.

2.3.5. Van-Tebriz Yolu

Menzil kayıtlarından anlaşıldığına göre, Anadolu Sol Kol üzerinden ayrılmak suretiyle, Tebriz'e giden iki farklı güzergâh bulunmaktadır. Bunlardan ilki ana yol üzerinden Üsküdar'a 282 saat (1603 km) uzaklıkta olan Hasankale'den⁵³⁷ ayrılarak Van Kalesi'ne ulaşan yolun Hoşab ve Kotur üzerinden farklı bir güzergâh oluşturmak suretiyle, Tebriz'e bağlanmasıyla meydana gelmektedir. Diğer yol ise yine Hasankale'den ayrılmak suretiyle Mollasüleyman, Yanbos, Diyadin, Bayezid, Kilis, Çaldıran ve Sekmanabâd güzergâhını izleyerek Tebriz'e ulaşan yoldur. Burada Van Kalesi'nden devam etmek suretiyle Tebriz'e ulaşan yol üzerinde tesis olunmuş Hoşab ve Kotur menzilhâneleri hakkında kısaca bilgi verilecektir.

Van Kalesi'nden Tebriz'e giden yol üzerinde, Revan Muhafızı Vezir Abdullah Paşa'nın 23 Ramazân 1137 / 7 Mayıs 1725 tarihinde gönderdiği i'lâm dikkate alınmak suretiyle, Hoşab ve Kotur ismiyle anılan mahallerde birer menzilhâne kurulmuştur⁵³⁸. Bütçe kayıtlarından söz konusu menzilhânelere 6 Mayıs 1729 yılına kadar bir türlü nizam verilemediği anlaşılmaktadır⁵³⁹. Hoşab Menzilhânesi Van Eyaleti'ne tâbi aynı zamanda Mahmûdî olarak da anılan Hoşab'da tesis

⁵³⁴ BOA, MAD. 10492, s.455-456; BOA, MAD. 10322, s.474-475.

⁵³⁵ BOA, MAD. 10492, s.455-456; BOA, MAD. 19156, s.10; 10322, s.477.

⁵³⁶ BOA, MAD. 10492, s.455-456; BOA, MAD. 10322, s.477.

⁵³⁷ BOA, MAD. 10492, s.429; BOA, MAD. 10322, s.420.

⁵³⁸ BOA, MAD. 10492, s.435.

⁵³⁹ BOA, KK. 2879, s.11.

olunmuştur⁵⁴⁰. Kotur Menzilhânesi'nin hizmet verdiği yerleşime dair bir bilgi bulunamamıştır. Bağlantıları belirtilmeyen bu iki menzilhânenin in'âmat kayıtları da tutulmamıştır. Bu sebeple Üsküdar'a uzaklıklarını ve hizmet verdikleri yolların toplam mesafesini hesaplamak mümkün olmamıştır. Bütçelerinin 6 Mayıs 1729 ile 6 Mayıs 1733 tarihleri arasında düzenli olarak oluşturulduğuna bakılırsa, her iki menzilhânenin de söz konusu tarihler arasında kesintisiz olarak hizmet vermiş oldukları söylenebilir⁵⁴¹.

2.3.6. Van-Diyarbakır Yolu

Van Muhafızı olan Serasker Abdullah Paşa'nın 22 Ramazân 1136 / 16 Mayıs 1724 tarihli arzıyla Van Kalesi ile Diyarbakır yolu üzerinde münasip yerler olan Beşirî ve Hazo nam mahallerde 4 veya 5 beygirden itibar olmak üzere, yeni menzilhâne tesis olunması için emir gönderilmiştir. Bütçe kayıtlarından her iki menzilhânenin de 6 Mayıs 1724- 6 Mayıs 1737 tarihleri arasında kesintisiz 13 dönem çalıştıkları görülmektedir. Menzil defterlerinde gerek mesafelerinin yazılmaması gerekse in'âmat kayıtlarının bulunmaması sebebiyle, söz konusu menzilhânelerin Üsküdar'a olan uzaklıklarıyla, birbirilerine ve bağlantılı oldukları menzillere olan mesafelerine dair bir fikir yürütmek mümkün olmamıştır⁵⁴².

2.3.7. Mollasüleyman-Tebriz Yolu

Anadolu Sol Kol üzerinde bulunan Hasankale üzerinden ayrılan bir talî yol vasıtasıyla, Delübaba ve Mollasüleyman bağlantılı olarak, Tebriz'e uzanan bir yol ağı meydana getirilmesi tasarlanmış olmalıdır⁵⁴³. Nitekim bu doğrultuda, söz konusu istikamette Yoncalı, Diyadin, Bayezid, Ovacık, Çaldıran, Sekmanabâd gibi yerleşimlerde birer menzilhâne tesis olunmuştur. Her ne kadar, menzil defterlerinde söz konusu menzilhânelerin bulunduğu yolun Tebriz'e ulaştığı belirtilmiş olsa da⁵⁴⁴

⁵⁴⁰ Başar, *Eyalet*, s.23.

⁵⁴¹ BOA, MAD.3999, s.92-96.

⁵⁴² BOA, MAD. 10492, s.337-338; BOA, MAD. 10322, s.366-368.

⁵⁴³ BOA, KK. 2879, s.10-11.

⁵⁴⁴ Nitekim Sekmanabâd'dan sonra bu yol üzerinde muhtelif noktalarda menzilhâne kurulması için bir takım hazırlıkların yapıldığı anlaşılmakta olup, daha sonrasında bunların akıbetleriyle ilgili bir bilgi bulunmamaktadır. BOA, MAD. 3999, s.84-86.

o istikamette kurulmuş olunan en son menzilhâne Sekmanabâd Menzilhânesi'dir. Sekmanabâd Menzilhânesi'nden itibaren Tebriz'e yaklaşık olarak 42 saatlik (239 km) yol kalmaktadır. Bu verilere göre söz konusu yol hattı üzerinden Tebriz'in Üsküdar'a uzaklığı 391 saattir(2222 km) ⁵⁴⁵.

2.3.7.1. Yoncalı Menzilhânesi

Yoncalı, Hasankale üzerinden ayrılarak, Delübaba ve Mollasüleyman bağlantılı olarak Tebriz tarafına ulaşan tâli yol üzerindeki ilk menzilhânenin bulunduğu yerleşimdir. Yoncalı Menzilhânesi, Delübaba ve Mollasüleyman bağlantılı olarak Hasankale üzerinden Anadolu Sol Kol'a bağlanmakta olup, Üsküdar'a uzaklığı 307 saattir (1745 km). Yoncalı Menzilhânesi'nin 13 saat uzaklıktaki Mollasüleyman ve 12 saat mesafesi bulunan Diyadin'e giden, iki kolu mevcuttur. İn'amât kayıtlarından her iki tarafa da beygir verildiği tespit edilmiş olup, söz konusu menzilhânenin hizmet verdiği yolun 25 saat (142 km) uzunlukta olduğu söylenebilir. Bütçe kayıtlarından, Yoncalı Menzilhânesi'nin 20 Eylül 1724- 6 Mayıs 1733 tarihleri arasında açık olduğu ve yaklaşık dokuz yıl hizmet verdiği anlaşılmaktadır⁵⁴⁶.

2.3.7.2. Diyadin Menzilhânesi

Üsküdar'a 319 saat (1814 km) uzaklıkta bulunan Diyadin Menzilhânesi'nin 12 saat uzaklıktaki Yoncalı'ya ve 6 saat uzaklıktaki Bâyezid'e giden iki kolu vardır. Düzenli olarak beygir gönderilen bu kolların toplam mesafesi 18 saattir (102 km)⁵⁴⁷. Bütçe kayıtlarından Diyadin Menzilhânesi'nin 10 Eylül 1729- 6 Mayıs 1733 tarihleri arasında, kesintisiz olarak, yaklaşık dört yıl hizmet verdiği anlaşılmaktadır⁵⁴⁸.

2.3.7.3. Bâyezid Menzilhânesi

Bâyezid Menzilhânesi, Üsküdar'a 325 saat (1848 km) uzaklıktadır. Menzilhânenin 8 saat uzaklıktaki Ovacık/Kilis ile 6 saat uzaklıktaki Diyadin'e giden iki kolu bulunmaktadır. Her iki tarafa da düzenli olarak beygir gönderildiği müşahade edilmiş olup, söz konusu menzilhânenin hizmet verdiği yolun mesafesi 14 saate (80 km) ulaşmaktadır. Bütçe kayıtlarına göre Bâyezid Menzilhânesi'nin 20

⁵⁴⁵ BOA, MAD. 3999, s.84; BOA, MAD. 10492, s.464.

⁵⁴⁶ BOA, MAD. 10492, s.459; BOA, MAD. 3999, s.68-69.

⁵⁴⁷ BOA, MAD. 3999, s.72.

⁵⁴⁸ BOA, MAD. 3999, s.72-73.

Eylül 1724- 6 Mayıs 1733 tarihleri arasında kesintisiz olarak hizmet verdiği söylenebilir⁵⁴⁹.

2.3.7.4. Kilis/Ovacık Menzilhânesi

Kilis ve Ovacık menzilhâneleri yaklaşık olarak aynı yerlerde kurulmuş olup, her ikisinin de Üsküdar'a uzaklıkları 333 saattir (1893 km)⁵⁵⁰. İlk önce, 20 Eylül 1724 tarihinde olmak üzere, Kilis'te bir menzilhâne tesis edilmiştir. Ancak 1726 yılında söz konusu menzilhânenin Kilis'ten kaldırılarak, daha fazla ihtiyaç duyulan Ovacık'ta bir menzilhâne kurulması ve Kilis Menzilhânesi'nin tüm mal varlığının da buraya devredilmesi yönünde bir fermân sâdır olmuştur⁵⁵¹. Söz konusu fermânda belirtilen bu talimat hemen hayata geçirilememiş olacak ki, Kilis Menzilhânesi 6 Mayıs 1728 tarihine kadar, yaklaşık olarak iki yıl müddetince, açık kalmıştır⁵⁵². Bahsedilen tarihte Kilis Menzilhânesi'nin kapatılmasıyla birlikte, daha önceden verilen talimat doğrultusunda, Ovacık isimli mahalde bir menzilhâne tesis olunmuştur. Ovacık Hoy Sancağı'na tâbi bir nâhiye merkezidir. Yeni kurulan menzilhânenin bütçesi ve beygirleri başta olmak üzere tüm ihtiyaçları, daha önceden kapatılmış olunan Kilis Menzilhânesi'nden devralınmıştır⁵⁵³. Farklı yerlerde oldukları düşünülen bu iki menzilhâne bazı menzil defterlerinde, "...Ovacık nâm-ı diğer Kilis..." şeklinde olmak üzere, birlikte kaydedilmiştir⁵⁵⁴.

Her iki menzilhânenin de bağlantıları ve bağlantılı oldukları yerlere olan uzaklıkları aynı olduğu için, bağlantılarına dair bilgilerin birlikte değerlendirilmeleri uygun olacaktır. Her iki menzilhânenin de, 8'er saat uzaklıktaki Çaldıran'a ve Bayezid'e olmak üzere, iki kolu mevcuttur. Her iki tarafa da beygir gönderildiği müşahade edilmiş olup, her iki menzilhânenin de açık oldukları dönem zarfında hizmet verdikleri yolların toplam mesafesinin 16 saat (91 km) olduğu söylenebilir⁵⁵⁵.

⁵⁴⁹ BOA, MAD. 3999, s.76-77.

⁵⁵⁰ BOA, MAD. 3999, s.80.

⁵⁵¹ BOA, MAD. 8470, s.360/1.

⁵⁵² BOA, MAD. 10492, s.462.

⁵⁵³ Osman G. Özgüdenli, "Osmanlı İranı I: Batı İran ve Azerbaycan Tarihi Hakkında Osmanlı Tahrîr Kayıtları: Coğrafi ve İdarî Taksimat", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. XXII, Sayı 34, Ankara 2003, s.88.

⁵⁵⁴ BOA, MAD.10492, s.463; BOA, MAD. 3999, s.80, 84.

⁵⁵⁵ BOA, MAD. 3999, s.80.

İncelenen bütçe kayıtlarına göre, Ovacık Menzilhânesi 20 Eylül 1724- 6 Mayıs 1728 tarihleri arasında, Kilis Menzilhânesi ise 6 Mayıs 1728- 6 Mayıs 1733 tarihleri arasında kesintisiz olarak hizmet vermişlerdir⁵⁵⁶.

2.3.7.5. Çaldıran Menzilhânesi

Çaldıran Menzilhânesi, Hoy Sancağı'na bağlı bir nâhiye merkezi⁵⁵⁷ olan Çaldıran'da tesis edilmiştir. Üsküdar'a 341 saat (1939 km) uzaklıkta olup, Ovacık/Kilis 8 saat, Sekmanabâd yine 8 saat⁵⁵⁸, Zire 16 saat, Nahçıvan ise 14 saat⁵⁵⁹ olmak üzere, dört kolu vardır. Ancak bu kollardan yalnızca Ovacık/Kilis ve Sekmanabâd'a beygir gönderildiği müşahade olunmaktadır. Buna göre menzilhânenin 16 saat (91 km) uzunlukta bir yol hattında, 6 Mayıs 1727- 6 Mayıs 1729 tarihleri arasında olmak üzere, iki yıl hizmet verdiği söylenebilir⁵⁶⁰.

2.3.7.6. Sekmanabâd Menzilhânesi

Üsküdar'a 349 saat (1984 km) uzaklıktadır⁵⁶¹. Menzilhânenin tesis olunduğu Sekmanabâd, Hoy Sancağı'na tâbi bir nâhiye merkezidir⁵⁶². Sekmanabâd Menzilhânesi'nin Çaldıran'a 8⁵⁶³, Hoy'a 12 ve Van'a ise 24 saat uzunluğunda üç kolu bulunmaktadır⁵⁶⁴. Bu verilere göre bir hesaplama yapıldığında, Sekmanabâd Menzilhânesi'nin 44 saate (250 km) varan bir yol hattı üzerinde hizmet verdiği anlaşılmaktadır.

⁵⁵⁶ BOA, MAD. 3999, s.80-81; Ovacık Menzilhânesi'nin in'âmat ücretlerine dair kayıt 29 Muharrem 1143 / 14 Ağustos 1730 tarihli olmakla birlikte, söz konusu kayıt daha önceki tarihlere ait in'âm hükümlerini ihtiva ediyor olmalıdır. C.NF. 1838, (29 Muharrem 1143 / 14 Ağustos 1730)

⁵⁵⁷ Özgüdenli, "Osmanlı İrani", s.88.

⁵⁵⁸ BOA, MAD. 10492, s.463, 3999, s.84.

⁵⁵⁹ BOA, MAD. 10492, s.463.

⁵⁶⁰ BOA, MAD. 10492, s.463; BOA, MAD. 3999, s.84.

⁵⁶¹ BOA, MAD. 3999, s.84.

⁵⁶² Özgüdenli, "Osmanlı İrani", s.88.

⁵⁶³ Sekmanâbad Menzilhânesi'nin kayıtlı bulunduğu defterlerde Çaldıran Menzilhânesi'ne uzaklığı 1727-1728 döneminde hem mesafe cetveline hem de in'âmatlarda 8 saat kaydedilmiştir. (BOA, MAD. 10492, s.434). 1729-1730 dönemi in'âmat hesaplamalarında ise 12 saat olarak kabul edilmiştir. (BOA, MAD. 3999, s.84)

⁵⁶⁴ BOA, MAD. 10492, s.464.

2.3.8. Tebriz-Revân Yolu

Tebriz ile Revân arasındaki yolun 36 saat (205 km) gibi uzun bir mesafe olmasına rağmen, bu iki merkez arasında muayyen bir menzilhâne olmaması, ulakların ciddî sıkıntılar yaşamasına sebep olmuştur. Revân Muhafızı Vezir İbrahim Paşa durumu merkeze ileterek, Tebriz ile Revân arasındaki yol üzerinde Şürur ve Nahçıvan'da 10'ar beygirden itibar olunmak üzere, birer menzilhâne kurulması yönünde de bir talepte bulunmuştur. Bunun üzerine sâdır olunan, 18 Rebî'ü'l-evvel 1142 / 11 Ekim 1729 tarihli, emr-i şerîf ile Şürur ve Nahçıvan'da 10 beygirden itibar olmak üzere birer menzilhâne kurulması ve 9 Kasım 1729 (Rûz-ı Kasım) tarihi itibarıyla da hizmet vermeye başlamaları emredilmiştir. Mesafe kayıtları bulunmayan bu iki menzilhânenin, in'âmat kayıtları da tutulmadığı için hizmet verdikleri yol hattı ve uzunlukları tespit edilememiştir. Yukarıda da belirtildiği gibi üzerinde tesis olundukları yolun toplam uzunluğu 36 saattir. Buna göre her ikisinin birlikte hizmet verdiklerin yolun en az 36 saat (205 km) olduğu, eğer başka bağlantıları var ise daha da uzayabileceği rahatlıkla söylenebilir. Bütçe kayıtlarından söz konusu menzilhânelerin Rûz-ı Kasım 1147 / 9 Kasım 1735 tarihine kadar, yani tam 6 yıl, hizmet verdikleri anlaşılmaktadır⁵⁶⁵.

2.3.9. Kars-Tiflis Yolu

Kars-Tiflis arasında yer alan yolun uzunluğu 57 saattir (324 km)⁵⁶⁶. Erzurum Valisi Mustafa Paşa'nın, Anadolu Sol Kol üzerinde ulakların beygir bulamamaları ve Kars-Tiflis arasında ulak yoğunluğunun artması sebebiyle, bu yol üzerinde yeni menzilhâneler kurulması için gönderdiği i'lâm, devlet merkezinde üzerinde ciddiyetle durularak, değerlendirmeye alınmıştır. Söz konusu değerlendirme

⁵⁶⁵ BOA, MAD. 3999, s.98-100

⁵⁶⁶ 3 Ramazân 1141/ 2 Nisan 1729 tarihinde Kars kadısı Mustafa'nın gönderdiği rapora göre oluşturulmuş listede, Kenid (3 saat) , Cân bâz (8 saat), Kânze (9 saat), İzân (8 saat), Zare (8 saat) ve Tiflis (10 saat) olmak üzere 6 menzilin varlığından bahsedilmektedir. Buna göre Kars Tiflis arası 46 saattir(261 km). (BOA, MAD. 10492, s.437). Ancak menzil defterlerindeki mesafe kayıtları ve in'âmat ücretleri incelendiğinde yolun Cân bâz 10 saat (Kenid ile ilgili kayıtlarda Kars arası 3 saat, Cân bâz-Kenid arası ise 6 saat olarak hesaplanmıştır. Buna göre Kars-Cân bâz arasındaki yolun 9 saat olması gerekmektedir. Ancak in'mat kayıtlarında Kars-Cân bâz arası 10 saattir. Bu çalışma esnasında bu bir saatlik mesafe farkı anlaşılamış olmakla birlikte, Kars-Cân bâz arası yolun 10 saat olduğu kabul edilmiştir.) Kânze 9 saat, İzân 8 saat, Kabkulu 10 saat, Zare 10 saat, Tiflis 10 saat olmak üzere yedi menzilhânenin bulunduğu ve yolun uzunluğunun 57 saat (307 km) olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bu bölümdeki menzilhâneleri inceleyiniz.

neticesinde 21 Cemaziye'l-Ahir 1136 / 17 Mart 1724 tarihinde sâdır olunan emr-i şerîf ile Anadolu'nun Sol Kolu üzerindeki, Niksar'dan Kars'a kadar, tüm menzilhânelerde yeniden yapılanmaya gidilmesi emredilmiştir. Ayrıca ulak yoğunluğunun artmaya başladığı Kars-Tiflis yolu için bir ön çalışma yapılmak suretiyle, münasip görülen mahallerde yeterli sayıda menzil beygirinin beslendiği muayyen menzilhâneler kurulması emredilmiştir. Bu fermânda belirtilen şekilde yapılan çalışmalar neticesinde, Kars-Tiflis yolu üzerinde menzilhâne kurmaya uygun olan Cân bâz, Kânze, İzân, Kabkulu, Zâre ve Tiflis olmak üzere, altı mahal belirlenmiştir. Merkez tarafından gerekli onayın da verilmesi üzerine, söz konusu mahallerde birer menzilhâne tesis olunmuştur⁵⁶⁷. Ayrıca daha önceden kurulmuş olunan Kenid Menzilhânesi'nin de Kars Menzilhânesi ile Cân bâz Menzilhânesi arasındaki bağlantıyı sağladığı anlaşılmaktadır⁵⁶⁸. Bu verilerden hareketle, Kars-Tiflis yolu üzerinde yedi menzilhânenin bulunduğu rahatlıkla söylenebilir.

Söz konusu yedi menzilhâne, Mart 1724 tarihinde hizmet vermeye başlamıştır. Bütçe kayıtlarından, 6 Mayıs 1735 tarihine kadar, 11 yıldan biraz daha fazla bir zaman zarfında düzenli olarak hizmet verdikleri gözlemlenmektedir. Söz konusu menzilhâneler Kars-Tiflis yolu üzerinde eskisi gibi ulak yoğunluğunun kalmaması üzerine, 6 Temmuz 1735 tarihinden geçerli olmak üzere, süresiz olarak kapatılmışlardır⁵⁶⁹.

2.3.9.1. Kenid Menzilhânesi

Kenid Menzilhânesi, Üsküdar'a 313 saat (1779 km) uzaklıktadır. Menzilhânenin Kars'a 3 saat, Kızılkule ve Cân bâz'a 7 saat, Karascı'ya ise 4 saat uzunlukta olan toplam dört kolu vardır⁵⁷⁰. Ancak söz konusu bağlantılarının tamamına aynı zaman dilimlerinde beygir gönderilmemiştir. İn'amât kayıtlarına göre, 6 Mayıs 1731- 6 Mayıs 1733 dönemlerinde yalnızca Kızılkule ve Karascı'ya; 6 Mayıs 1733- 6 Mayıs 1735 dönemlerinde ise Kars ve Cân bâz'a beygir gönderildiği müşahade edilmiştir. Buna göre Kenid Menzilhânesi'nin 1731-1733 yılları arasında

⁵⁶⁷ BOA, MAD. 10492, s.469.

⁵⁶⁸ BOA, MAD. 3999, s.30; BOA, MAD. 10492, s.469-470; BOA, MAD. 3999, s.34-35.

⁵⁶⁹ BOA, MAD. 10492, s.469-480; BOA, MAD. 3999, s.34-53.

⁵⁷⁰ BOA, MAD. 10492, s.439-440.

11 saat (63 km), 1733-1735 yılları arasında ise 10 saat (57 km) uzunluktaki bir yol üzerinde hizmet verdiği anlaşılmaktadır.

24 Kasım 1723 tarihinde tesis olunan Kenid Menzilhânesi, muhtemelen 1724 yılının Mart ayında hizmet vermeye başlamış olmalıdır⁵⁷¹. Ancak mübaşir tayin olunan Silahşor Hasan Ağa hem Kars'a çok yakın (ifadesine göre 1,5 saat / 8,5 km) hem de menzilcisinin menzilhâneyi terk etmiş olması sebebiyle, Kenid Menzilhânesi'nin kapatılması yönünde talepte bulunmuştur. Bunun üzerine 4 Temmuz 1730 tarihinde menzilhâne kapatılmış olmakla birlikte, Revan Muhafızı Ali Paşa'nın söz konusu menzilhânenin gerekli olduğu yönündeki raporu üzerine 18 Şubat 1731 tarihinde tekrar kurulmuştur. Menzilhânenin 6 Mayıs 1735 tarihine kadar aralıksız olarak hizmet verdiği gözlemlenmektedir⁵⁷².

Belgelerden ve in'âmat kayıtlarından elde edilen intibaya göre; Kenid Menzilhânesi'nin Kars Menzilhânesi'ne bağlı olarak çalıştığı, hatta bir nevi şubesi gibi hizmet verdiği söylenebilir⁵⁷³.

2.3.9.2. Cânebâz Menzilhânesi

Kars üzerinden Üsküdar'a 320 saat (1819 km) uzaklıkta olan menzilhâne, Andanuç Kazâsı'na tâbi, Kars'a 10 saat mesafedeki Cânebâz isimli köyde kurulmuştur⁵⁷⁴. Cânebâz Menzilhânesi'nin Kars'a 10, Kânze'ye 9, Kenid'e ise 7 saat olmak üzere, üç kolu bulunmaktadır⁵⁷⁵. İn'amât kayıtlarına göre, Kars ve Kânze'ye düzenli olarak beygir gönderilmiş olmasına rağmen⁵⁷⁶, Kenid'e hiç zaman beygir

⁵⁷¹ BOA, MAD. 8470, s.186/1; (2 Ramazân 1137/ 15 Mayıs 1725); BOA, MAD. 10492, s.481.

⁵⁷² BOA, MAD. 10492, s.469-470; BOA, MAD. 3999, s.34-35

⁵⁷³ Kenid Menzilhânesi'nden Cânebâz Menzilhânesi'ne bazı dönemler beygir gönderildiği görülmektedir. (BOA, MAD. 3999, s.30.) Ancak Cânebâz Menzilhânesi'nden Kenid tarafına beygir gönderildiğine dair bir bilgiye tesadüf olunmamıştır. (BOA, MAD. 10492, s.469-470; BOA, MAD. 3999, s.34-35) Yine Kars Menzilhânesi'nden Kenid'e beygir gönderildiği dönemlerde, direkt olarak Cânebâz tarafına hiç beygir verilmemiştir. (Bkz. Bu bölüm içinde Kars Menzilhânesi). Ayrıca Kars ve Kenid arasındaki yolun çok kısa (3 saat) olduğu gibi bilgiler bir araya getirildiğinde Kenid Menzilhânesi'nin Kars Menzilhânesi'ne bağlı olduğu ve söz konusu menzilhânenin yükünü hafifletmek için tesis olunduğu yönünde bir sonuca varmak mümkündür.

⁵⁷⁴ BOA, C.NF. 768, s.1, (15 Receb 1142 / 3 Şubat 1715)

⁵⁷⁵ BOA, MAD. 10492, s.469-470; BOA, MAD. 3999, s.34-35.

⁵⁷⁶ BOA, C.NF. 768, s.1.

gönderilmemiştir. Cân bâz Menzilhânesi'nin toplamda 26 saatlik (147 km) bağlantısı görülmekle birlikte, hizmet verdiği yolun mesafesi yalnızca 19 saattir (108 km)⁵⁷⁷.

2.3.9.3. Kânze Menzilhânesi

Üsküdar'a 329 saat (1870 km) uzaklıkta yer alan Kânze Menzilhânesi, Ahılkelek Sancağı'na⁵⁷⁸ tâbi Andanuc Kazâsı'na bağlı Kânze isimli köyde hizmet vermektedir. Söz konusu menzilhânedeki ayrılan iki kolun ilki 8 saat uzaklıktaki İzân'a, diğeri ise 9 saat mesafesi olan Cân bâz'a gitmektedir⁵⁷⁹. Mesafe kayıtlarından hareketle Kânze Menzilhânesi'nin 17 saat (97 km) uzunluğa ulaşan bir yol hattı üzerinde hizmet verdiği anlaşılmaktadır⁵⁸⁰.

2.3.9.4. İzân Menzilhânesi

Üsküdar'a 337 saat (1916 km) uzaklıkta bulunan İzân Menzilhânesi, Tiflis Eyaleti'nin Tıryâlet Sancağı sınırlarında yer alan İzân denilen mahalde kurulmuştur. Söz konusu menzilhânenin 8'er saat uzaklıkta bulunan Kânze ve Kabkulu'ya giden iki kolu mevcuttur⁵⁸¹. Mesafe ve in'âmât kayıtları bulunmadığı için, başka kolu olup-olmadığı tespit edilememiştir. Ancak konumu gereği, Kânze ve Kabkulu menzilhânelerine düzenli olarak beygir gönderdiği tahmin edilmekte olup, hizmet verdiği yolun toplam mesafesinin de 16 saat (91 km) olduğu düşünülmektedir⁵⁸².

2.3.9.5. Kabkulu Menzilhânesi

Üsküdar'a 347 saat (1973 km) uzaklıkta yer alan Kabkulu Menzilhânesi'nin Zâre ve İzân'a ulaşan 10'ar saatlik iki kolu bulunmaktadır. İn'âmât kayıtlarından beygir gönderildiği tespit olunan bu iki kolun toplam uzunluğu 20 saattir (113 km)⁵⁸³.

⁵⁷⁷ BOA, MAD. 10492, s.469-470; BOA, MAD. 3999, s.34-35.

⁵⁷⁸ BOA, MAD. 10492, s.471-472; BOA, MAD. 3999, s.34-35.

⁵⁷⁹ BOA, C.NF. 768, s.1.

⁵⁸⁰ BOA, MAD. 10492, s.471-472; BOA, MAD. 3999, s.34-35.

⁵⁸¹ BOA, MAD. 10492, s.437.

⁵⁸² BOA, MAD. 10492, s.473-474; BOA, MAD. 3999, s.42.

⁵⁸³ BOA, MAD. 10492, s.473-474; BOA, MAD. 3999, s.46-47.

2.3.9.6. Zâre Menzilhânesi

Üsküdar'a 357 saat (2030 km) uzaklıkta olan Zâre Menzilhânesi'nin Kabkulu, Tıryalet ve Tiflis'e ulaşan 10'ar saatlik üç kolu vardır. İn'amât kayıtlarından Tiflis'e düzenli ve sürekli olarak beygir gönderildiği; ancak Kabkulu ve Tıryalet'e aynı anda beygir gönderilmediği anlaşılmaktadır. Her ne kadar menzilhânenin üç kolu olsa da, aynı anda hizmet verdiği yolların toplam mesafesi 20 saat (113 km) kadardır⁵⁸⁴.

2.3.9.7. Tiflis Menzilhânesi

Üsküdar'a 367 saat (2086 km) uzaklıktaki Tiflis Menzilhânesi'nin Zâre ve Akcakale 10'ar, Kevri (Küri?) ve Topkaraağaç ise 20'şer saat olmak üzere, dört kolu bulunmaktadır. İn'mât kayıtlarında görüldüğü kadarıyla, bu kolların tamamına aynı zaman diliminde beygir gönderilmemiştir. Tiflis Menzilhânesi'nin hizmet verdiği yolun mesafesinin, beygir gönderilen istikametler doğrultusunda, 30 saat (171 km) ile 40 saat (227 km) arasında değiştiği söylenebilir⁵⁸⁵.

2.3.10. Kars- Revan Yolu

Kars-Revan arasında 26 saat (148 km) uzunluğunda bir yol bulunmaktadır. Revan Muhafızı Vezir Recep Paşa'nın, Kars-Revan yolunun uzak olması ve yol üzerinde hayvan kiralayacak bir mahal bulunmaması sebebiyle, ulakların binek tedarikinde çok büyük sıkıntı çektiklerini belirten i'lâmı üzerine, münasip olan üç mahalde yeni menzilhâneler kurulması için fermân sâdır olmuştur. 20 Eylül 1725 tarihinde gönderilen bu fermân mucibince Kızılkule, Karbânsaray ve Revan nam mahallerde birer menzilhâne tesis edilmiştir⁵⁸⁶. 9 Kasım 1725 tarihinden itibaren işlemeye başlayan söz konusu üç menzilhâne, 6 Mayıs 1733 tarihine kadar açık kalmışlardır. Lüzumu kalmadığı gerekçesiyle, bahsedilen tarihte süresiz olarak kapatılmış olunan menzilhâneler, kapatıldıkları tarihe kadar yaklaşık 8 yıl kesintisiz hizmet vermişlerdir⁵⁸⁷.

Kars-Revan yolu üzerinde hem Kızılkule hem de Karbânsaray menzilhâneleriyle bağlantısı bulunan Zarûşâd isimli bir menzilhâne daha

⁵⁸⁴ BOA, MAD. 10492, s.477-478; BOA, MAD. 3999, s.50-51.

⁵⁸⁵ BOA, MAD. 10492, s.479-480; BOA, MAD. 3999, s.52-53.

⁵⁸⁶ BOA, MAD. 10492, s.483-484.

⁵⁸⁷ BOA, MAD. 10492, s.483-484; BOA, MAD. 3999, s.57-61.

bulunmaktadır. Söz konusu menzilhâne Erzurum Valisi Vezir Mustafa Paşa'nın ilamı üzerine 25 Ramazan 1136 / 17 Haziran 1724 tarihinde kurulmuştur. Menzil kayıtlarına göre Zârûşâd Menzilhânesi'nin Kenid'e 3 saat, Kızılkule'ye 7 saat, Karascı'ya ise 10 saat uzunlukta olan üç kolu bulunmaktadır. Kenid vasıtasıyla Kars üzerinden Anadolu Sol Kol'a bağlandığı anlaşılan menzilhânenin Üsküdar'a uzaklığı 316 saattir (1797 km)⁵⁸⁸. Bütçe kayıtlarına göre 6 Mayıs 1734 tarihine kadar açık olan menzilhânedен⁵⁸⁹, Kenid ve Karascı taraflarına beygir gönderilmiş olup, bu bağlamda söz konusu menzilhânenin hizmet verdiği yolun toplam uzunluğunun 13 saat (74 km) olduğu söylenebilir⁵⁹⁰.

2.3.10.1. Kızılkule Menzilhânesi

Üsküdar'a 320 saat (1819 km) uzaklıkta olan Kızılkule Menzilhânesi'nin 8'er saat uzaklıktaki Karbânsaray⁵⁹¹ ve Zarûşâd ile 10 saat mesafedeki Kars'a giden üç kolu bulunmaktadır. Buna göre menzilhânenin 26 saat (148 km) uzunluktaki bir yol hattı üzerinde hizmet verdiği söylenebilir⁵⁹².

2.3.10.2. Karbânsaray Menzilhânesi

Üsküdar'a 328 saat (1864 km) uzaklıkta olan menzilhâne, Karbânsaray adıyla anılan eski bir hanın tamir edilmesiyle tesis edilmiştir⁵⁹³. Karbânsaray Menzilhânesi'nin 8'er saat uzaklıktaki Revan ve Kızılkule ile 10 saat uzaklıktaki Akkale'ye giden üç kolu bulunmakta olup, hizmet verdiği yolun uzunluğu 26 saate (148 km) ulaşmaktadır⁵⁹⁴.

---

⁵⁸⁸ BOA, MAD. 10492, s.481.

⁵⁸⁹ BOA, MAD. 3999, s.48.

⁵⁹⁰ BOA, MAD. 10492, s.481.

⁵⁹¹ Bu mesafe Recep Paşa'nın arzında 12 saat, mesafe cetvelinin bulunduğu sayfada 10 saat olarak gösterilmekle birlikte, in'âmat ücretleri hesaplanırken 8 saat üzerinden değerlendirilmiştir. BOA, MAD. 10492, s.483-484.

⁵⁹² BOA, MAD. 10492, s.483-484; BOA, MAD. 3999, s.60-61.

⁵⁹³ BOA, MAD. 10492, s.483.

⁵⁹⁴ BOA, MAD. 10492, s.483-484; 3999, s.57-61.

2.3.10.3. Revan Menzilhânesi

Üsküdar'a 336 saat (1910 km) uzaklıkta olan menzilhânenin, yalnızca, 8 saat uzaklıktaki Karbansaray'a ulaşan bir kolu bulunmaktadır. Buna göre menzilhânenin hizmet verdiği yolun mesafesinin 8 saat (49 km) olduğu kolaylıkla söylenebilir⁵⁹⁵.

2.3.11. Tiflis-Gence ve Gence-Kars Yolu

Üsküdar'a 367 saat (2086 km) uzaklıkta olan Tiflis'ten, Gence'ye bağlanan bir talî yol başlamaktadır. Tiflis-Gence yolu üzerinde, menzil noktası olarak yalnızca Ulugöl ismi verilen bir mahalden bahsedilmektedir. Söz konusu mahalde bir menzilhâne kurulması gündeme gelmekle birlikte, kurulduğuna ve işletildiğine dair bir veriye ulaşılamamıştır⁵⁹⁶.

Menzil kayıtlarına göre, Kars-Gence arasındaki yolun mesafesi 69 saattir (392 km). Kars-Üsküdar arasındaki yolun mesafesi dikkate alındığında, Gence'nin Kars üzerinden Üsküdar'a uzaklığının 379 saat (2155 km) civarında olduğu varsayılabilir. Kars-Gence yolu üzerinde Karascı (14 saat), Akçakale (18 saat), Eskibarı (14 saat), Halayık (14 saat), Gence (9 saat) olmak üzere beş menzil mevcuttur⁵⁹⁷. Söz konusu menziller üzerinde birer menzilhâne kurulması düşünülmüş olmakla birlikte, bunlardan yalnızca Akçakale ve daha sonradan tespit olunan Temircebel isimli menzil noktalarında menzilhâne tesis olunabilmiştir. Söz konusu menzilhânelerin 6 Mayıs 1729 ile 6 Mayıs 1733 tarihleri arasında düzenli olarak hizmet verdikleri görülmektedir⁵⁹⁸.

⁵⁹⁵ BOA, MAD. 10492, s.484; BOA, C.NF. 170.

⁵⁹⁶ BOA, MAD. 3999, s.62-63.

⁵⁹⁷ BOA, MAD. 10492, s.467.

⁵⁹⁸ BOA, MAD. 3999, s.62-63.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MENZİLHÂNELERİN HUKUKÎ NİZAMLARI

Hüküm ihtiva eden değerli kâğıtların, resmî bir gaye ile yolculuk yapan görevlilerin ve devlet hazinesine ait paraların yerlerine ulaştırılmaları devletin işlevselliği ve devamı açısından oldukça önemli hususlardandır. Nitekim padişah fermânlarında “...menzil umûru Devlet-i Aliyyenin ehemmi-i umûrundan olmağla...”¹ veya “...menzil umûru umûr-ı sâire ile kıyâs olunmayub...”² gibi ifadelerle sürekli olarak menzilhânelerin devletin vazgeçilmez ve önemli bir hizmet birimi oldukları vurgulanmaktadır.

Osmanlı belgelerinde gerek genelini ilgilendiren hususlar, gerekse bir veya birkaç menzilhâneyle ilgili sorunları çözmek adına gündeme getirilen düzenlemeler, genellikle “*menzilhâneye/menzilhânelere nizam vermek*” şeklinde zikredilmektedir³. Ayrıca menzilhânelerden kimlerin, hangi ölçülerde ve ne gibi durumlarda faydalanacakları da sistemin hukukî boyutuyla ilintilidir. Bu bağlamda ihtiyaç doğrultusunda gerekli yerlerde yeni menzilhânelerin açılması veya mevcut olanların kapatılması, idareleri, denetimleri ve faydalanılma koşulları gibi hususlar menzilhânelerin hukukî nizamlarındandır. Ancak bunların tamamının menzil sisteminin ilk ortaya çıkışıyla birlikte yürürlüğe sokulan ve süreklilik arz eden bir takım kanunnâmeler vasıtasıyla sağlandığı düşünülmemelidir. Aslî fonksiyonları teşkilâtın kurulması esnasında tanımlanmış olmakla birlikte, menzilhânelerin kimler tarafından ve nasıl işletileceği; menzilhânelerden kimlerin, hangi şartlarda ve hangi ölçülerde istifade edecekleri ile bu kullanım esnasında ücretlendirmenin miktarı ve ödemenin şekli belirli dönemlerde yayınlanan padişah fermânları vasıtasıyla ve zamanla şekillenmiştir.

Ülke genelindeki menzilhânelerin aslî fonksiyonlarında farklılık görülmemektedir. Bu sebeple genel nizamları ile ilgili olarak ülke genelindeki tüm menzilhâneleri kapsayacak hukukî düzenlemelere yer verilmekle birlikte, çalışmanın coğrafî sınırlandırması ile orantılı olarak, örneklendirmeler Anadolu topraklarında hizmet veren menzilhânelere yönelik olacaktır.

---

¹ BOA, MAD. 9920, s.43/3.

² BOA, MAD. 9920, s.73/3.

³ Heywood, “Two Firmans”, s.489; BOA, MAD. 8470, s.8/2, (21 Şa’bân 1134 / 6 Haziran 1722).

3.1. MENZİLHÂNELERE NİZAM VERİLMESİ

Menzilhânelere dair her türlü düzenleme ve bunun getirdiği süreç “...*menzilhânesine / menzilhânelerine nizam verilmek...*” şeklinde ifadelendirilmektedir. Osmanlı Devleti’nde menzilhânelerin hizmet verebilmeleri, dönem başlarında mutad olarak tekrarlanan, her bir menzilhânenin yeniden kurulmasına benzer, bir sürecin varlığına bağlıdır. Bu süreç menzilhânelerin maktû’ât değerlerinin takdir edilmesi, menzilhânenin atanması, menzilhâne beslenecek beygir sayılarının belirlenmesi ve yürürlükte bulunan genel nizamlar ile menzilhânenin bulunduğu bölgenin özel şartlarına göre bazı hususların ortaya konulması gibi bir dizi icraatın meydana gelmesiyle oluşmaktadır. Söz işlemler ve bunların takibi ile ilgili gönderilen fermânlardan, menzilhânelerin sevk ve idaresinden a’yan, ahali ve kadıların birinci derecede sorumlu oldukları anlaşılmaktadır. Yine zaman zaman özellikle bu iş için görevlendirilen mübaşirlerin de, yerine göre gözlemci yerine göre ise müdahil olmak suretiyle, menzilhânelere nizam verilmesi sürecine fiili olarak katıldıkları anlaşılmaktadır.

Çalışmanın bu bölümünde öncelikle herhangi bir menzilhânenin hizmet verecek duruma gelmesi için hangi zümrelerin görevlendirildikleri ve sorumluluklarının neler olduğu gibi hususlar hakkında bilgi verilecektir. Menzilhânelere nizam verilmesi her yıl yeni baştan tekrarlanan bir sürece tabidir. Bu doğrultuda, yine söz konusu sürecin yılın hangi zaman dilimleri arasında işletildiği ve ne zaman başlayıp-bittiği gibi hususlar da değerlendirilmeye çalışılacaktır. Akabinde ise menzilhânelerin hizmet verecek şekilde örgütlenmeleri için hangi işlemlerin yapıldığı, sırasıyla ve ayrı başlıklar altında olmak üzere, izah edilmeye çalışılacaktır.

3.1.1. Menzilhânelere Yerinde Nizam Verilmesinde Etkin Olan Birimler

3.1.1.1. A’yân ve Ahali

Osmanlı şehir toplumunda, devlet ile reaya arasındaki ilişkilerin düzenlenmesi hususunda oldukça işlevsel bir pozisyona sahip, hem ahalinin temsilcisi hem de devletin icra organı olan ve belgelerde genellikle eşraf veya a’yan diye tabir olunan,

bir grup bulunmaktadır⁴. Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan yıkılışına kadar taşra idaresinde “a'yân, eşrâf, hânedân ve vücûh-ı memleket” diye nitelendirilen güçlü ailelerin söz sahibi oldukları bir gerçektir⁵. Genel anlamda “şehir ileri gelenleri” olarak nitelendirilebilecek bu grup, zengin tüccarlardan, esnafın yaşlı ve tecrübelilerinden, ulemâ, imâm, hatîb gibi tanınmış din adamları ile ünlü tarîkat şeyhlerinden oluşmuş gözükmetedir⁶. Görüldüğü gibi a'yânlar yaşadıkları bölgelerin ileri gelenlerinden olup, söz konusu zümre, reayanın örgütlenmesi hususunda da devlet görevlilerine olmaktadır. Özellikle XVII. yüzyıldan itibaren, bahsedilen bu zümrenin taşra yönetime katılımı giderek artmaya başlamıştır⁷. Özellikle XVIII. yüzyıldan sonra Osmanlı Devleti, a'yânları, resmî işlerin takibi hususunda halkın temsilcileri kabul etmiş ve bu bağlamda da kendilerine birçok vazife yüklemiştir⁸.

Ahali diye zikredilen zümre ise, menzilhânelerin bulunduğu kazâlarda ya da yakın yerlerde yaşayan halktan meydana gelmektedir.

Menzilhânelerin idaresi ile ilgili olarak a'yân ve ahalinin sorumluluklarını belirten çok sayıda fermânın sadır olduğu görülmektedir. Menzil nizamı için

⁴ Özer Ergenç, “Osmanlı Şehirlerindeki Yönetim Kurumlarının Niteliği Üzerinde Bazı Düşünceler”, *VIII. Türk Tarih Kongresi Ankara 11-15 Ekim 1976, Kongreye Sunulan Bildiriler*, C.II, Ankara 1981, s.1269; Halil İnalcık, *Devlet-i 'Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I*, İstanbul 2009, s.333-334.

⁵ Özcan Mert, “Osmanlı Devleti Tarihinde Âyânlık Dönemi”, *Osmanlı*, C.VI, Ankara 1999, s.174.

⁶ Özer Ergenç, “Osmanlı Klâsik Dönemindeki “Eşraf ve A'yan” Üzerine Bazı Bilgiler”, *OA*, C.III, İstanbul 1982, s.106; Ergenç, “Osmanlı Şehirlerindeki Yönetim”, s.1269.

⁷ Yaşar Yücel, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Desantralizasyona Dair Genel Gözlemler”, *Belleten*, XXXVIII/152, Ankara 1974, s.684-685; Osmanlı Devleti'nde ayânlığın ortaya çıkışı ve ayânların güç kazanmasını sağlayan siyasî ve sosyal şartlar için bkz. Mücteba İlgürel, “Balıkesir'de Âyânlık Mücadelesi”, *İÜFTED*, S.3, İstanbul 1972, s.64.

⁸ Muhittin Tuş, *Sosyal ve Ekonomik Açından Konya*, Konya 2001, s.91. Ayânların görevleri; sefer sırasında istenen askerin toplatılıp gönderilmesini sağlamak ile gerektiğinde bu askerlerle birlikte sefere katılmak, askerî menzillerin organizasyonuna katılmak gibi hizmetlerin görülmesi esnasında devlet görevlilerine yardımcı olmak veya bu hizmetleri bizzat kendileri görmek şeklinde özetlenebilir. Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Ayanlık*, Ankara 1994, s.153. Bunların yanında, şehir ve kasaba halkının çeşitli adlarla ödemek zorunda olduğu vergilerin dağıtımında ve toplanmasında hazır bulunmak aksaklıklara ve haksızlıklara engel olmak, bazı vergileri bizzat toplayarak ilgililere teslim etmek de ayânlar görevlerindendi. Görevli olarak kazalarına gelen devlet memurları, askerler ve yöneticiler için yapılması zorunlu harcamaları ayânların karşıladıkları da bilinmektedir. Ayrıca bölgenin ekonomik özelliğine göre maden işletmek, odun naklettirmek, sayım yapmak, asker yiyeceği hazırlatıp, depolamak gibi işlerde de ayânlardan yararlanılmaktadır. Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, Ankara 1991, s.35.

gönderilen fermânlarda, çoğunlukla beylerbeyi, sancakbeyleri, kazâ kadıları, a'yân ve zabitanlar muhatap kabul edilmekle birlikte⁹, menzilhânelerin düzenli olarak işletilmesi hususu, kadılar başta olmak üzere, ayân ve ahâlinin uhdesine tevdi edilmiştir. A'yân ve ahâlinin menzil hizmetleriyle ilgili olarak en önemli sorumlulukları, kazâlarında bulunan menzilhânenin hizmete açılmasına yönelik olarak gerçekleştirilmesi gereken tüm aktivitelerin yerinde, zamanında, ilgili kanunlar doğrultusunda ve eksiksiz olarak gerçekleştirilmesidir¹⁰. Bunun için öncelikli görevleri, aralarından kefil oldukları, işten anlayan güvenilir menzilciler tayin etmek ve menzilhânenin ihtiyaçlarının tümüyle karşılanmasına nezaret etmektir¹¹. Yine zamana ve menzilhânenin finans şekline bağlı olarak menzilcilerin yeterli sayıda beygir tedarik edebilmeleri ve menzilhânelerin diğer ihtiyaçlarının karşılayabilmeleri için gerekli olan parayı temin etmek de kazâ halkına ait bir mükellefiyettir¹².

⁹ MAD. 8492, s.23/1, 53/1, 94/1.

¹⁰ KŞS. 56, s.181/1, (H.1176 / M.1762-63).

¹¹ H.1181 / M.1767 yılına ana yollar üzerinde bulunan tüm kazâlara gönderilen fermânda "...memâlik-i mahrûsemde vâki' menâzilin ale'l-hüsn-i nizâm üzere amel ve idâreleri a'yân ve ahâlînin uhde-i ihtimamları olmakdan naşi her kazânın a'yân ve ahâlîsi menzilhâneye senevî bârgîrler ve kulağozlar için iktizâ iden zehâir ve levâzım-ı sâiresini vakt ve zamanında mevcûd itdirmek ve be-her sene ibtidâsında Rûz-ı Hızırda cümlelerin ma'rifet ve ittîfâkıyla huzur-ı şer'da mutemed-i 'ali kefilleri ahz olunarak muhtârdan olan kâr-güzâr ve kuvve-i iktidâr kimesneleri menzilci nasb ve ta'yîn ve masârif ve imdâdîler temâmen edâ ve teslim (etmek)..." menzilhânelerin düzenli işlemesi için, ayân ve ahâlinin işbirliği içinde yukarıdaki hususlara dikkat etmeleri emredilmiştir. Bkz. KŞS. 59, s.108/1 (23 Safer 1181 / 21 Temmuz 1767); 1189 / 1775 yılında Anadolu'nun Sağ Kol Güzergâhı üzerinde var olan menzilhânelerin idaresi için gönderilen nizâmnâmede "...memâlik-i mahrûsemde vâki' menâzilin ale'd-devam-ı hüsn-i nizâm üzere amel ve idâreleri kazâlarında a'yân ve ahâlîlerinin uhde-i ihtimamlarından olmakdan nâşi her kazânın a'yân ve ahâlîsi menzilhâneye senevî bagirleri ve kulağuzları için iktizâ iden zehâir ve levâzım-ı sâire ve çizmesi vakt-ü zamanında mevcud ettirilmek ve be-her sene ibtidâî rûz-ı hızırda cümlelerin ma'rifet ve ittîfâkıyla huzur-ı şer'de...". KŞS. 62, s.106/1, (22 Cemâziye'l-âhir 1189/ 20 Ağustos 1775); Yine H.1199 / M.1785 yılında Hüsrevpaşa, Bolvadin, Ulukışla ve Belen menzilhânelerinin nizâmının bozulması üzerine gönderilen bir fermânda "...gerek zikrolunan gerekse târik-i caddede vâki' muhattal-ı nizâm olan menâzil-i sâirelerinin kadar-ı kifâye bârgîr ve sürücü ve zehâir ve levâzım-ı sâireleri ma'rifet-i şer' ve mübâşir-i mûmâ-ileyh ve cümle a'yân ve ahâlî ittîfâkıyla tedârik ve tekmîl..." yer alan ifadeler ayân ve ahâlinin sorumluluklarını açıklamaktadır. Bkz. KŞS. 64, s.133/1, (4 Şa'bân 1199/ 12 Haziran 1785); bununla birlikte H.1194 / M.1780 yılına ait bir takrirda "...Anadolu ve Rum ve iki câniblerinde vâki' menâzil tâbi' olduğu kazâların a'yân ve ahâlîleri hüsn-i nizâmı üzere idâre etmek şurûtundan..." şeklinde yer alan ifadeler, menzilhânelerin idaresinin ayân ve ahâlinin sorumluluğunda olduğunu göstermektedir. Bkz. BOA, C.NF. 2239, s.2, (17 Cemâziye'l-evvel 1194 / 21 Mayıs 1780); Altunan, "Menzilhâneler", s.914.

¹² Özkaya, "Menzilhâne Sorunu", s.348.

Bazı menzilhânelere nizam verilmesi hususunda birden fazla kazâ ahalisinin sorumlu olduğu görülmektedir¹³. Bu şekilde nizam verilen menzilhânelerin menzilci tayinlerinin, nizam vermekle mükellef olan tüm kazâ ahalisinin katılımlarıyla gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır¹⁴.

3.1.1.2. Kadılar

Kadı, Osmanlı Devleti'nde kazâ ve adlî salahiyyete sahip olan kimseler için kullanılan bir tabirdir¹⁵. Osmanlı adliye teşkilâtının temel taşı olan kadılar, bulundukları yerin hem hâkimi, hem belediye başkanı, hem de halkın her konuda müracaat edebileceği sosyal güvenlik makamıdır¹⁶. Şehir görevlileri içinde en önemli yer kadıya ait olup, beylerbeyi ve sancakbeylerinin seferler dolayısıyla idarî bölgelerinde bulunamamaları kadıyı idarî anlamda daha önemli bir noktaya taşımıştır¹⁷. Kazâların en büyük adlî yetkilisi olan kadı, sancakbeyinden ayrı; fakat onu tamamlayıcı bir otoriteyi temsil etmekle birlikte, birçok bakımdan da kadının otoritesi sancakbeyinden daha geniştir¹⁸. Osmanlı kadısı bulunduğu bölgede hukuk ve düzen ile bağlantılı her türlü görevi yapmakla yükümlü olduğundan, idarî alanda birçok sorumluluğu vardı. Ehl-i örfün büyük suiistimallerinin görüldüğü XVI. yüzyıl sonları ile XVII. yüzyılın ilk yarısından itibaren, merkezî yönetimin kadılara çok

¹³ Mesela; Anadolu Sol Kol üzerinde bulunan Sonisa Menzilhânesi'ne mübaşir tarafından nizam verilmesi esnasında Sonisa, Taşâbad, Karayaka ve İran ahalilerinin birlikte ve tümüyle nezre bağlandıkları görülmektedir. *BOA, MAD. 3999*, s.172, (16 Şevvâl 1146 / 22 Mart 1734)

¹⁴ *BOA, MAD. 10492*, s.490.

¹⁵ Midhat Sertoğlu, *Tarih Lûgatı*, İstanbul, 1986, s.166.

¹⁶ Osmanlı Kadısı ile ilgili olarak Bkz. Ebül'ulâ Mardin, "Kadı", *İA*, C. VI, Eskişehir 1997, s.42-46; Halil İnalcık, "Mahkeme.", *İA*, C.VII, Eskişehir 1997, s.146-151; İlber Ortaylı, "Osmanlı Kadısının Taşra Yönetimindeki Rolü Üzerine, *Amme İdare Dergisi*, IX/1, 1976, s.95-107, İlber Ortaylı, "Osmanlı Kadısı-Tarihi Temeli ve Yargı Görevi", *AÜSBFD*, C. XXX, S.1-4 (Ayrı Baskı), s.117-1128; Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadî ve İctimaî Tarihi 1453-1559*, C. II, İstanbul 1979, s.96-102; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilâtı*, Ankara 1984, s.83-125; Bayram Ürekli, "Osmanlı Taşra Teşkilatında Görevliler", *Uluslar Arası Kuruluşunun 700. Yıl Dönümünde Bütün Yönleriyle Osmanlı Devleti Kongresi*, Konya 2002, s.712; İlhan Yerlikaya, "Tanzimattan Önce Osmanlı Devletinde Belediye Hizmetleri", *Osmanlı*, C.VI, Ankara 1999, s.131-132; Alâaddin Aköz-Doğan Yörük, "XVI. Yüzyılda Aksaray Sancağı'ndaki Taşra Görevlileri", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.14, Konya 2003, s.123.

¹⁷ Özer Ergenç, *Osmanlı Kent Tarihçiliğine Katkı: XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, Ankara Enstitüsü Vakfı, Ankara 1995s.83.

¹⁸ Amy Singer, *Kadılar, Kullar ve Kudüslü Köylüler*, İstanbul 1996, s.37.

sayıda mülkî görev ve yetkiler vererek kadıların faaliyet alanlarını genişlettikleri görülmektedir¹⁹.

Yukarıda bahsedilen yetki ve sorumlulukları çerçevesinde kadıların kendi idarî bölgelerinde bulunan menziller (askerî, haberleşme, hac ve diğer menziller) ile ilgili olarak da bir takım görev, sorumluluk ve yetkilerinin olduğu bilinmektedir²⁰.

Bunlardan menzilhânelerle ilgili olarak görevlerinin, öncelikli olarak, menzilcilerin atanmalarına nezaret etmek ve menzilcilerle ahali arasında yapılan sözleşmeleri kayıt altına almaktır²¹. Kadıların menzilciler hakkındaki olumlu veya olumsuz raporları da merkez tarafından menzilcinin görevinden alınması hususunda oldukça etkili bir gerekçe oluşturmaktaydı. Bu açıdan bakıldığında kadıların, yerel manada menzilhâneleri denetimleri altında tuttukları da söylenebilir²².

Menzilciler ile ahâli arasında, menzilhânenin idaresi ile ilgili çıkan anlaşmazlıklar kadıların marifetleriyle çözüme kavuşturulmaktaydı²³. Yine kazâ ahâlisi tarafından menzilcilere taahhüt edilen ödemelerin tutarı ile bunların ne zaman ve ne şekilde ödeneceği gibi hususlar da kadılar tarafından kayıt altına alınmaktaydı. Ancak hukukî olarak söz konusu hususların devlet merkezinin görüş ve oluruna sunulmasına gerek yoktu. Haliyle de bunlarla ilgili bir anlaşmazlık olduğunda, kadının marifetiyle ve menzilhânenin bulunduğu yerde olmak şartıyla, yerel manada

¹⁹ İnalçık, “Mahkeme.”, s.150; Ürekli, “Görevliler”, s.712.

²⁰ Güçer, *Hububat*, s.77; Yücel, “Desantralizasyon”, s.667; Ergenç, *Ankara ve Konya*, s.8. Ancak Türkmen eserinde, (Feda Şamil Arık’ın “Osmanlı Kadılık Müessesesi”, *OTAM*, Ankara, 1997, S.8, s.26) isimli çalışmasından aldığı bilgiyle, “*Sefer zamanında kadılar, seferin sivil halkı ilgilendiren konularını da takip eder, devletin halktan istediği vergileri o denetlerdi. Bir gözetim organı olarak, her türlü verginin ne kadar toplanacağını değil, toplama işinin kanuna uygun olup olmadığını kontrolle yükümlüyü.*” İfadesiyle kadıların sadece bir denetleyici olduğunu belirtmiştir. *Lojistik*, s.19; Ekin, *Ulaşım*, s.79; Mustafa Nuri Türkmen, *Kamanîçe Seferinin Lojistik Hazırlıkları*, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi), Ankara 2002, s.20.

²¹ Örnek olarak Bkz. *KŞS. 10*, s.295/1, (1 Cemâziye’l-evvel 1071/ 2 Ocak 1661); *KŞS. 12*, s.4/1, (1 Cemâziye’l-evvel 1074 / 1 Aralık 1663), *KŞS. 47*, s.26/4, (20 Safer 1129 / 3 Şubat 1716); *KŞS. 58*, s.30/1, (23 Rebî’ü’l-ahîr 1177 / 26 Mart 1764).

²² *BOA, MAD. 9886*, s.39/2, (13 Cemâziye’l-evvel 1112 / 26 Ekim 1700).

²³ Mesela: 1661 tarihinde Konya menzilcileri olan Ali Beşe ve Ahmet Beşe bir yıllık menzilci olmayı kabul etmelerine ve bu şartla atanmalarına rağmen, altı ay sonra bu görevi yarıda bırakmışlardır. Ayrıca menzilhânin bir yıllık giderleri için teslim aldıkları parayı geri iade etmemişlerdir. Bunun üzerine ahâleden bazı kişiler bu iki menzilci hakkında şikayetçi olmuşlar, Konya kadısı da bu kişileri huzuruna çağırarak mahkeme kurmuştur. Mahkemeye göre söz konusu eski menzilcilerin hizmetlerinden geriye kalan tamamlamadıkları altı aylık menzilcilik ücretinin geri alınarak, ahâliye iade edilmesine karar vermiştir. *KŞS. 11*, s.10/2, (21-29 Şevvâl 1071 / 19-27 Haziran 1161).

çözülmesi gerekmektedir. Yine devlet merkezinden, daha önceden kendilerine bildirilmeyen ve yerel manada ele alınan hususlarla ilgili olarak bir anlaşmazlık çıkması halinde, çözülmesi için kazâ mahkemeleri yetkili kılınılmaktaydı. Nitekim bu yetkinin, daha önceden gönderilen fermânlar vasıtasıyla, kadılara peşin olarak devredildiği anlaşılmaktadır²⁴. Yine müşterek olarak bir menzilhâneyi idare eden menzilhânenin şirket akitlerinin düzenlenmesi ve bu akitlerin bozulmasına bağlı olarak meydana gelen anlaşmazlıkların dava edilmesi ya da anlaşlıkları hususların hüccete bağlanması gibi hususlarda kadıların menzilhânelerle ilgili birçok mevzuya müdahil oldukları görülmektedir²⁵.

Sistemdeki işlevleri düşünüldüğünde kadıların, kazâ ölçeğinde de olsa, menzilhânelerin birinci idarî âmirleri oldukları söylenebilir. Ulaklar menzilhâne bulunan bir kazâyâ geldiklerinde, ellerinde bulunan hükümlerin kontrolü ve in'âmat defterlerine kaydı için, muhtemelen öncelikle kadılıklara müracaat etmekteydiler²⁶. Bunun yanında, in'âm menzil ahkâmları doğrultusunda, menzilhânelerden verilen beygirlerin kayıtlarının tutulduğu in'âmat defterleri de ya bizzat kendileri tarafından düzenlenmekte veya menzilhânenin tarafından kaleme alınmakta olup, kadıların kontrollerinden geçmekteydi. Yine in'âmat defterlerinin üstyazıları niteliğinde olan arzlar da kadılar tarafından kaleme alınmaktaydı²⁷. Bunlarla birlikte sancak merkezlerindeki kadılar, merkezden gelen emirleri sancağa bağlı diğer kadılıklara göndererek²⁸ resmî haberleşmenin tesis ve temininde de roller üstlenmekteydiler. Ayrıca XVII. yüzyıl sonlarına kadar menzilhânelerin teftişleri de kadılar tarafından yapılmıştır²⁹.

²⁴ BOA, MAD. 8470, s.304/1, (16 Zi'l-ka'de 1139 / 5 Temmuz 1727).

²⁵ KŞS. 20, s.50/1, (1 Şa'bân 1085 / 31 Ekim 1674).

²⁶ Heywood, "Via Egnatia", s.146.

²⁷ "... Binyüzotuzüç senesi rûz-ı kasımından otuzdört senesi rûz-ı hıdırına gelince in'âm fermânıyla verdikleri bârgîrin kadı defteridir fermân sa'âdetlü sultânım hazretlerininindir", ifadesinden anlaşıldığı üzere İn'âmat defterleri kadılar tarafından düzenlenmekte ve yine onların aracılığıyla da merkeze gönderilmekteydi. BOA, D.MKF. 28344, s.16, (20 Cemaziye'l-evvel 1134 / 28 Şubat 1722); bunun haricinde örnek olarak Bkz. BOA, D.MKF. 27920, s.11; BOA, D.MKF. 27918, s.1; BOA, D.MKF. 28705, s.12.

²⁸ Yücel, "Desantralizasyon", s.665; Burhânettin Hünoğlu, "Osmanlı Devleti'nde Sivil İşler", *Askeri Tarih Bülteni*, Yıl 12, S.22, Şubat 1987, s.16.

²⁹ Hikmet Tongur, *Türkiyede Genel Kolluk Teşkil ve Görevlerinin Gelişimi*, Ankara 1946, s.112; XVIII. yüzyıldan itibaren bu teftişler merkezden gönderilen mübaşirler tarafından yapılmaya başlanmıştır. Halaçoğlu, *Menziller*, s.155; Halaçoğlu, "Menzil Teşkilâtı", s.127.

3.1.1.3. Mübaşirler

Arapça bir kelime olan mübaşirin sözlük anlamı, “*bir işe başlayan*” demektir. Uygulamadaki manası ise, Tanzimat’ın ilanından önce devletçe gördürülmesi gereken bir işin yapılmasına memur edilenler hakkında kullanılır genel bir tabirdir³⁰. Bu gibilere devlet tarafından yol parası ve benzeri masraflarının karşılığı herhangi bir para verilmez, onların her türlü masrafı gittikleri yerlerin tevzi defterlerine geçirilmek suretiyle kazâ halkına tevzi olunurdu³¹.

Mübaşirlerin menzilhâneler ile ilgili icraatları, kendilerine verilen fermânlarda belirtilen yetki ve sorumluluklar çerçevesinde, sınırlı ölçülerde gerçekleşmekteydi. Bazı mübaşirlerin menzilhânelere gönderilme gayeleri yalnızca menzilci tayinleri esnasındaki sürece gözlemci olmalarıyla ilgiliyken³² bazılarının ise menzilhânelere yeniden nizam verilmek için gönderildikleri ve gerekmesi halinde de güç kullanabilecek şekilde yetkilendirildiği görülmektedir³³.

Mübaşirlerin menzilhânelere nizam verilmesi esnasında, menzil işlerine bir şekilde dahil oldukları görülmektedir. Bunlardan en yaygın olanı artık işletilemeyen bir veya birkaç menzilhâneye, kanunlar çerçevesinde nizam vermek üzere mübaşir/mübaşirlerin görevlendirilmesidir. Bu uygulama esnasında nizamı bozulan ve hizmetleri aksayan menzilhâne/menzilhânelere, yalnızca merkez tarafından üretilen çözümün operasyonu için yetki verilmektedir. Ancak zaman zaman, her bir ana yola ayrı ayrı birer mübaşir tayin olunmak suretiyle, ana yol üzerinde bulunan tüm menzilhânelerin aynı mübaşir/mübaşirler tarafından denetlendiği ve gerekli nizamın verildiği görülmektedir. Bu tür durumlarda mübaşirler hem yetkilerini kullanarak, görevlendirildikleri menzilhânelere yeniden

³⁰ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara 2001, s.700.

³¹ Pakalın, *Terimler Sözlüğü*, C.III, s.592; 1162 senesinde Konya Kazası’nda düzenlenen tevzi defterinde “...menzil nizamına gelen ağaya verilen günlük zehâir 15 kuruş ve 3 rub...” olarak kaydedilmiştir. KŞS. 57, s.6/1.

³² Mesela; Anadolu Sağ Kol üzerinde bulunan menzilhânelere nizam vermeğe memur olan İsmail Ağa menzilci tayinleri esnasında hazır bulunduğu menzilhânelere ait hüccetleri özetlediği bir rapor göndermiştir. Bu raporlara göre söz konusu mübaşirin İznik, Lefke, Söğüt, Hüsrevpaşa, Eskişehir, Seyyidgazi, Bolvadin, İsaklı, Akşehir, Ilgın, Konya ve Karapınar menzilhânelerine nizam verilmesi esnasında hazır bulunduğu, gözlemlediği ve nizam verilmesi esnasında gündeme gelen önemli hususları merkeze bildirdiği anlaşılmaktadır. BOA, MAD. 10492, s.485-486, (18 Receb 1138 / 22 Mart 1726).

³³ BOA, MAD. 9920, s.9/2, (13 Safer 1141 / 18 Eylül 1728).

nizam vermekte hem de gözlemlerini merkeze rapor etmektedirler³⁴. Bunun yanında mübaşirlerin işletilemeyen menzilhânelerdeki aksaklıkları tespit etmek, bunları merkeze bildirmek ve eğer mümkünse kadının ve ahalinin de desteğini almak suretiyle, söz konusu aksaklıkları yerinde gidermek için görevlendirildikleri ve gerekenin yapabilecek şekilde de yetkilendirildikleri anlaşılmaktadır. Mesela Anadolu'nun Orta Kolu üzerinde, Amasya ile Kangırı hattında hizmet veren menzilhânelerin nizamları bozulmuş olup, defalarca teşebbüs edilmesine rağmen, söz konusu menzilhânelere tekrardan nizam verilmesi bir türlü mümkün olmamıştır. Bunun üzerine, Dergâh-ı Mu'allâ gedüklülerinden Mustafa ve Dergâh-ı Âli Yeniçeri çavuşlarından Ahmed, mevzuyu araştırmak, bununla ilgili sıkıntıları merkeze rapor etmek ve nihayetinde sorunun niteliğine ve bölgesel imkânlarla göre en uygun çözümleri de üretmek amacıyla, oldukça geniş yetkilerle donatılmış bir şekilde, mübaşir tayin olunmuşlardır³⁵.

3.1.2. Menzilhânelerin Hizmet Süreleri

İşlevlerinden de anlaşılacağı üzere, menzilhânelerin hizmetlerinin zamandan bağımsız ve kesintisiz bir şekilde devam etmesi gerekmektedir. Ancak menzilhâne nizamlarının yalnızca bir yıllığına verildiği görülmektedir. Yine bununla bağlantılı olarak bütçelerin menzilhâneleri finanse edecekleri zaman dilimleri de yalnızca bir yıllık bir süreyi kapsamaktadır. Buna ilaveten menzilcinin/menzilcilerin görevde kalma süreleri de birer yıldır.

1691 yılına kadar menzilhânelerin hizmet verdiği dönemler, süreleri bir yılı aşmamak kaydıyla, rastgele iki tarih arasını kapsamaktaydı. Ayrıca bahsedilen bu bir yıllık dönem, güneş takvimine değil, ay takvimine göre hesaplanmaktaydı³⁶. 1691

³⁴ Dergâh-ı Mu'allâ gedüklülerinden Halil Ağa'nın Anadolu'nun Sol Kolu üzerinde bulunan Lâdik, Sonisa, Niksar, Hacımurad, Tilemse, Karahisar-ı Şarkî, Şiran, Karahamza, Kars, Kenid ve Zarûşâd menzilhânelerine (*BOA, MAD. 10492*, s.489-490, 8 Receb 1139-24 Ramazân 1139/ 1 Mart 1727-15 Mayıs 1727); Dergâh-ı Âli gedüklülerinden Hasan Ağa'nın ise Anadolu'nun Orta Kolu üzerinde bulunan İznikmid, Sapanca, Hendek, Düzce, Bolu, Gerede, Bayındır, Karacalar, Karacaviran, Tosya, Hacıhamza, Osmancık, Merzifon, Amasya, Turhal, Tokad, Sivas, Divriği, Kangal, Hasançelebi, Hasanpatrik, Malatya, İzoli menzilhânelerine nizam verdiği gözlemlenmektedir. *BOA, MAD. 10492*, s.497-499.

³⁵ *BOA, MAD. 8492*, s.17/2-18/1, (29 Cemâziye'l-evvel 1145 / 17 Kasım 1732).

³⁶ Bununla ilgili örnekler hakkında bkz. Çetin, *Konya Menzilleri*, s.120.

yılından itibaren menzilhânelere nizam verilme aralıklarının ve bu nizamların geçerlilik sürelerinin, güneş takvimine göre, bir yıl olması ve bu bir yıllık sürenin de standart iki tarih arasını kapsamaması hususunda genel bir temayülün oluşmaya başladığı anlaşılmaktadır. Nitekim 1698 yılından itibaren de bu temayülün kanunlaştırıldığı görülmektedir³⁷. Bu kanuna göre menzilhânelere nizam verilen tarihin 6 Mayıs gününe tekabül eden Rûz-ı Hızır³⁸ olduğu söylenebilir. Bunun yanında bazı menzilhâneler için dönemin başlangıç tarihi 9 Kasım'a tekabül eden Rûz-ı Kasım³⁹ veya Mart ayının ilk günlerini işaret eden Evvel-i Mart da olabilmekteydi. Tüm bu tarihlerin arasındaki gün sayısının 365 olması gerekmektedir, bütçelerin 364 gün üzerinden hesaplandıkları görülmektedir⁴⁰. Bunun sebebi dönemin başı olarak kabule edilen Rûz-ı Hızır, Rûz-ı Kasım ve Evvel-i Mart günlerinde menzilci tayini yapılmak suretiyle menzilhâneye nizam verilmekte⁴¹, menzilcinin göreve başlama tarihi ise bir gün sonrası olarak kabul edilmektedir. Yani menzilhâneye nizam verildiği bir günlük zaman dilimi bütçe hesaplamasına konu olmamaktadır. Söz konusu husus menzilhânelerin dönemlik olarak verilen tüm nizamlarının da 364 gün geçerli olacağı anlamına gelmekteydi.

1698 yılından itibaren sıklıkla tesadüf olunan menzil defterlerindeki verilere göre, menzilhânelerin neredeyse tamamında dönem başının Rûz-ı Hızır olduğu anlaşılmaktadır⁴². Bunun yanında Rûz-ı Kasım⁴³ ve Evvel-i Mart'ında⁴⁴ dönem başı

³⁷ BOA, MAD. 3169, s.2-3, (27 Şevval 1109 /8 Mayıs 1698).

³⁸ Rûz-ı Hızır aynı zamanda Hıdrellez günü yerine kullanılır bir tabirdir. Hıdrellez günümüzde kullanılan Gregoryan takvimine göre 6 Mayıs'a tekabül etmektedir. Eskiden kullanılan ve Rûmi olarak tabir edilen Jülyen Takvimi'nde ise bu tarih 23 Nisan'a denk gelmektedir. Halk arasında yaz mevsiminin başlangıcı olarak kabul gören Rûz-ı Hızır 6 Mayıs'ta başlayıp, 8 Kasım'da sona ermekte olup, Hızır günleri toplam 186 günden meydana gelmektedir. Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C.III, s.59; Ahmet Yaşar Ocak, *İslâm-Türk İnançlarında Hızır Yahut Hızır-İlyas Kültürü*, Ankara 1990, s.141.

³⁹ Kasım günü yerine kullanılır bir tabirdir. Şemsî senenin kabulünden evvel kamerî seneye tabî olmayan malî muamelelerde teşrin-i evvellin yirmi altısına (Miladî teşrin-i sanî) "kasım"ın dokuzuna rastlayan Kasım günü. Pakalın, *Terimler Sözlüğü*, C.III, s.59-60; 8 Kasım'dan 6 Mayıs'a kadar devam eden Kasım günleri 179 gündür. Ocak, *Hızır*, s.141.

⁴⁰ BOA, D.MKF. 28079.

⁴¹ BOA, MAD. 8492, s.175/2, (16 Zi'l-ka'de 1146 / 20 Nisan 1734); BOA, MAD. 9943, s.49/2, (7 Safer 1155 / 13 Nisan 1742).

⁴² BOA, MAD. 3217; BOA, MAD. 4004; BOA, MAD. 10492; BOA, MAD. 3999; BOA, MAD. 10322; BOA, MAD. 4111.

olduğu menzilhâneler de bulunmaktadır. Ayrıca nadiren de olsa yukarıda belirtilen standartlaşmış, zaman dilimlerini ifade eden, tarihlerin dışında rastgele iki tarih arasını kapsayan bir dönem aralığının belirlenmesi de vakidir. Mesela; Karahisar-ı Şarkî Menzilhânesi'ne, nizam vermek hususunda mübaşir tayin olunan Dergâh-ı Âli gedüklülerinden Mehmed Ağa huzurunda, yapılan tayin esnasında menzilcinin görev yapacağı dönem 10 Receb 1138'den “*altı ay tamamına*” şeklinde tanımlanmıştır⁴⁵.

Yukarıda belirtilen bir yıllık dönemlerde, herhangi bir sebeple menzilhânenin bütçesine bir miktar ilave yapılmış ya da menzilci değişikliğine gidilmiş olsa bile, dönemin başında belirlenen ve onaylanan aslî nizamlar, dönem sonuna kadar geçerliliğini korumaktadır. Mesela dönem içinde eski bütçenin menzilhânenin finansmanına yeterli gelmemesi durumunda yeni bir bütçe ve onun ilaveleri gündeme gelmektedir. Bu durumda yeni bütçenin finanse ettiği zaman dilimi, dönem sonuna kadar olmak şartıyla, yalnızca kalan günleri kapsamaktaydı. Yeni atanan menzilcinin görevde kalma süresi ve bütçeden istifade oranı da tayin olunduğu tarihten başlayıp, dönem sonuna kadar olan zaman dilimini içermekteydi⁴⁶.

3.1.3. Menzilhânelerin Maktû'ât Değerlerinin (Bütçelerinin) Belirlenmesi

1698 yılından itibaren herhangi bir menzilhânenin hizmet verebilecek duruma getirilmesi için ilk olarak yapılması gereken işlem, söz konusu menzilhânenin aynı

⁴³ Anadolu Sağ Kol'dan ayrılan tali yol üzerinde bulunan Aksaray Menzilhânesi ile ilgili kayıtlardan anlaşıldığına göre, söz konusu menzilhânenin 1728-1739 yılları arasındaki bütçeleri Ruz-ı Kasım'dan bir sonrakine olmak üzere birer yıllık dönemler halinde belirlenmiştir. *BOA, MAD. 10492, s.101; BOA, MAD. 10322, s.138-140.*

⁴⁴ Mesela Anadolu'nun Sol Kolu'ndan ayrılan tali yol üzerinde bulunan Karye-i Cânâz, Kânze, İzân, Kabkulu, Zâre ve Tiflis menzilhânelerinin 1724-1729 yılları arasındaki bütçelerinin Evvel-i Mart'tan geçerli olmak üzere birer yıllık dönemler halinde belirlendikleri görülmektedir. *BOA, MAD. 10492, s.469-480;*

⁴⁵ Söz konusu bilginin bulunduğu sayfada ve sonrasında diğer menzilhânelere ait menzilci tayinleriyle ilgili de bilgiler bulunmaktadır. Bu menzilhânelere ait menzilci tayinlerinin de benzer şekilde Hicri Takvime göre üç ay, altı ay ve bir yıl gibi dönemler halinde yapıldığı tespit edilmiştir. Bkz. *BOA, MAD. 10492, s.493-495.*

⁴⁶ Mesela 6 Mayıs 1716 – 1717 tarihleri arasında Üsküdar Menzilhânesi'nin bütçesi 23 beygir üzerinden hesaplanmıştır. Ancak bir yıllık dönemin bitmesine 83 gün kalmışken bütçe için iki beygir daha ilave olunmuştur. Söz konusu beygirlerin günlük maliyetleri 48,5 akçeden hesaplanmış ve bu suretle de bütçeye 4.025 akçe yani 33,5 kuruş ve 5 akçe zam olunmuştur. *BOA, MAD. 4004, s.15; benzer örnekler için bkz. BOA, MAD. 8470, s.74/1; BOA, MAD. 8492, s.36/2; BOA, MAD. 8470, s.64/1; BOA, MAD. 10492, s.355-356; BOA, C.DH. 2471, (28 Cemâziye'l-evvel 1122 / 25 Temmuz 1710).*

zamanda bütçesi de olan maktû' değerinin, devlet merkezinde yetkili birimler tarafından belirlenmesidir. Menzilhânelerin malî değerlerinin belirlenmesi için düzenlenen kayıtlarda, *maktû'* kelimesine çok nadir tesadüf olunmakta⁴⁷, bunun yerine genellikle "...*bârgîr bahâsı ve mesârif-i sâire...*" ifadesinin kullanıldığı görülmektedir⁴⁸. Ancak kelimenin sözlük anlamı ve Osmanlı maliyesindeki kullanımıyla ilgili tanımlar dikkate alındığında, maktû' kelimesinin menzilhânelerin iltizama verilme sürecini ve mali yapılarını daha iyi tanımladığı anlaşılmaktadır.

Maktû' kelimesi; "*kesilmiş, kesik, değeri kesilmiş; pazarlık kabul etmez ve ölçü ile satılmayan, götürü*" gibi anlamlara gelmektedir⁴⁹. Osmanlı maliyesindeki kullanım şekli ise kelime anlamıyla bağlantılı olarak, "*değerini önceden belirlemek ve pazarlığa tâbi olmamak*" şeklinde yorumlanabilir⁵⁰.

Belgelerde, *bârgîr bahası ve mesârif-i sâire*'ye karşılık gelmek üzere, zikredilen rakamlar öncelikli olarak menzilhânelerin malî büyüklüklerini gösterir maktû'ât değerlerini tanımlamaktadır. Bunun yanında söz konusu rakamlar, finansmanları açısından da, aynı zamanda menzilhânelerin çekirdek bütçelerini oluşturmaktadırlar. Söz konusu rakamların içinde hem menzilhânenin finansmanını sağlayacak gelir kaynakları hem de iltizam yoluyla deruhde eden menzilhânenin yaptıkları iş karşılığında elde edecekleri kârlar gizlidir⁵¹. Çalışmanın bu bölümünde ısrarla maktû'ât değerleri olarak zikredilen hesaplamalar, dördüncü bölümde menzilhânelerin finansmanı başlığı altında bütçeler olarak ele alınacaktır⁵².

Menzilhânelerin maktû'ât değerlerinin belirlenmesi, 1691 yılından itibaren ortaya çıkmış bir uygulama olmakla birlikte⁵³, kanunlaştırılması ve muayyenleşmesi

⁴⁷ Bu kelimeye, 1698 yılında menzilhânelerin finansmanı hususunda hazırlanan ve daha sonra kanunlaşan telhis suretinde olmak üzere, yalnızca bir kez tesadüf olunmuştur. Söz konusu belgedeki ifade "...*menzili maktû'ân sürüp...*" şeklindedir. *BOA, MAD. 3169, s.2/1, (27 Şevval 1109 /8 Mayıs 1698).*

⁴⁸ Örnek olarak bkz. *BOA, MAD. 8470, s.426/2, (22 Zi'l-ka'de 1140/ 30 Haziran 1728); BOA, MAD. 8492, 96/1, (5 Safer 1146/ 18 Temmuz 1733).*

⁴⁹ Devellioğlu, *Lûgat*, s.576.

⁵⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. Baki Çakır, *Osmanlı Sistemi Mukataa (XVI-XVIII. Yüzyıl)*, İstanbul 2003, s.185-187.

⁵¹ *BOA, MAD. 3169, s.2/1, (27 Şevval 1109 /8 Mayıs 1698).*

⁵² Bkz. bu çalışma içinde Dördüncü Bölüm, Menzilhânelerin Finansmanı.

⁵³ *BOA, MAD. 4034, s.4.*

1698 yılında başlamaktadır⁵⁴. Bu iki tarih arasında kalan (1691 ile 1698 yılları arası) yedi yıllık zaman dilimi de yeni sistemin yerleşmesi açısından arayış, deneme ve fizibilite sürecini ihtiva etmektedir⁵⁵.

1691 yılından önce menzilhânelerin kaç paraya idare olunacağı meselesi, menzilciyân tayin olunan avarız ve bedel-i nuzûl hânelerinden karşılanmak şartıyla, kazâ ahalisine bırakılmıştır. Bahsedilen bu ücretin miktarının belirlenmesi, günün şartlarına ve bölgesel imkânlarla uygun olacak şekilde, kazâ ahalisi ile menzilci arasında yapılan pazarlığa bağlıydı⁵⁶. Eğer belirlenen bu ücret menzilhânenin idaresini finanse etmeye yeterli gelmez ve bu hususta menzilcinin bir kusurunun bulunmadığına da kanaat getirilirse, ücretin artırıldığı yeni bir sözleşme yapılmaktaydı. Bu tür durumlarda kazânın avâriz ve nuzûl hânelerine, eksik kalan kısmı tamamlayacak miktarda tevzi'at yapılmaktaydı⁵⁷. Bunun yanında menzilhâneye menzilci tayin olunmasına ve tüm işlemler bitmiş olmasına rağmen, hariçten gelen bazı kişilerin daha düşük fiyatlarla menzilhâne yönetimine talip olmaları ve ahalinin de desteğini almaları durumunda, umurun faydası için derhal menzilci değişikliğine gidilebilmekteydi⁵⁸.

Ancak 1698 yılından itibaren menzilhâneler ile ilgili kararların, direkt olarak devlet merkezinde alınmaya başlanıldığı görülmektedir. Bu suretle menzilhâneler ile ilgili insiyatifin devletin kontrolüne geçtiği, yani menzilhânelerin merkezîleştiği anlaşılmaktadır. Menzilhânelere tek elden malî nizam verilebilmesi ve bunlarla ilgili kontrollerin yapılabilmesine imkân tanınması için; konumlarına, yoğunluklarına ve

⁵⁴ BOA, MAD. 3169, s.2/1, (27 Şevval 1109 /8 Mayıs 1698).

⁵⁵ BOA, MAD. 4034, s.4-50; BOA, MAD. 3858, s.3-93.

⁵⁶ Genel olarak bu ücretler yıldan yıla artma eğilimi göstermekle birlikte, 1 Cemâziye'l-evvel 1071 / 2 Ocak 1661 tarihinde yapılan bir sözleşmede "*Defter-i oldurki Kurd Mehmedin senesi temâm olmağın bin yetmiş bir Cemâziye'l-ulâ gurrelerinden bir sene temâmına değin a'yân-ı vilâyet ve ahâlî-i memleket ma'rifetiyle ta'yîn olunan elli hânedan ellibin akça ve sâir hâneler ikiyüzkırkbin akçe imdâd eylemek üzere Mehmedin kabûl eylediğinden yüzonbin akça noksan olmak üzere cem'an ikiyüzdoksan bin akçaya Konyalı Ali Beşe ibn-i Hüseyin der-uhde ve kabûl eylemeğın zikr olunur...*", geçen ifadelerden anlaşıldığı şekliyle yapılan bu yeni sözleşme ile bir yıl öncesine göre % 55'lik bir indirim söz konusudur. Yani menzilcilere verilen ücret her zaman artma eğiliminde değildir. Örnek için bkz. Sak, *10 Numaralı Sicil*, s.465-466, (Belge No: 295/2).

⁵⁷ KŞS. 24, s.6/1, (1 Safer 1089 / 25 Mart 1678).

⁵⁸ KŞS. 37, s.3/1, (10 Cemâziye'l-evvel 1103/ 29 Ocak 1692).

özel durumlarına bağlı olarak, menzilhânelerin maktû'ât değerlerinin hesaplanılmaya başlanıldığı görülmektedir⁵⁹.

Menzilhânelerin maktû'ât değerlerinin hangi daire tarafından hesaplandığı ve takdir olunduğu malumumuz değildir. Ancak menzilhânelere ait işlemlerin Defterdârlığa bağlı bir büro olan Mevkûfât Kalemi tarafından takip edildiği bilgisinden hareketle, maktû'ât değerlerinin hesaplanmasının ve takdir olunmasının da yine aynı kalem tarafından yapıldığı söylenebilir⁶⁰.

Menzilhânelerin maktû'ât değerleri, menzilhânenin bulunduğu yolun konumuna ve yoğunluğuna göre, menzilhâneye temsilî olarak bir miktar mîrî beygir takdir edilmesiyle gerçekleşmektedir. Menzilhâneye takdir olunan mîrî beygirlerin her birinin yıllık maliyeti 147,5 kuruş olarak standartlaştırılmış olup, maktû'ât değerleri de, takdir olunan sayılarına göre, standart bir çarpana göre hesaplanmaktadır. Ancak bazı menzilhânelerin maktû'ât değerleri yukarıda belirtilen yöntemden bağımsız olarak da hesaplanabilmekteydi⁶¹. Maktû'ât değerleri aynı zamanda menzilhânenin bir sene içinde olası masraflarını ve bu masrafların hangi gelirlerden karşılanacağını belirlenmesi anlamına da gelmekteydi. Belirlenen maktû'ât değerleri yine menzilci olarak isimlendirilen ve menzilhâneyi isticar veya iltizam yoluyla deruhde eden özel teşebbüslerin yapacakları iş karşılığında ne kadar kazanacaklarını da belirlemek açısından önemli bir kıstasdır⁶².

Sonuç olarak denilebilir ki; maktû' değerleri, menzilhânelerin piyasaya arzını, yani özel teşebbüsler tarafından talep görmesini, sağlamak amacıyla; devletin ilgili organları tarafından titizlikle hazırlanan malî paketlerdir. Söz konusu paketler hem özel teşebbüslerin ilgisini çekecek kadar cazip hem de devletin menfaatlerini koruyacak kadar cimri olmalıdır. Bu sebeple menzilhânelerin hizmet verebilmeleri ve hizmet altyapısının özel teşebbüslere devredilebilmesi hususundaki en önemli merhale şüphesiz, menzilhânelerin maktû'ât değerlerinin doğru tespit edilmesidir.

⁵⁹ BOA, MAD. 4034, s.4-50; MAD. 3858, s.3-93.

⁶⁰ BOA, MAD. 8492, s.96-2, (4 Safer 1146 / 17 Temmuz 1733); BOA, MAD. 8492, s.97/1, (22 Safer 1146 / 8 Ağustos 1733).

⁶¹ Mesela; Anadolu Sağ Kol üzerinde bulunan Sayda Menzilhânesi'nde 1730-1738 yılları arasında yedi mîrî beygir kayıtlı bulunmakta olup, normal şartlar altında toplam maliyetleri 1032,5 kuruş olması gerekirken, 500 kuruş olarak hesaplanmıştır. BOA, MAD. 10322, s.170-171.

⁶² BOA, MAD. 3169, s.1-2, (27 Şevval 1109 / 8 Mayıs 1698).

3.1.4. Menzilci Tayinleri

Menzilhânelerin hizmet verebilecek şekilde örgütlenmeleri hususunda bir diğer merhale ise menzilcilere deruhde edilmeleridir. Menzilhânelerin hizmet vermesinden birinci derecede sorumlu olan kişilerin menzilciler olması sebebiyle, menzilci tayinleri oldukça nazik bir husustur. Onların işten anlamaları ile güvenilir ve dürüst kişiliklere sahip olmaları, muhtelif kaynaklardan menzilhâneye aktarılan paranın, maksimum düzeyde amme hizmetine dönüştürülmesine imkân tanımaktaydı. Menzilcilerin beceriksiz veya art niyetli olmaları hem devlete ait önemli ve âcil işleri takip eden ulakların gidecekleri yerlere zamanında ulaşamamaları hem de mîrî hazinenin ve devlete ait sair gelir kaynaklarının boş yere harcanması anlamına gelmekteydi. Bu tür sebeplerden, zaman zaman gönderilen fermânlar vasıtasıyla, devlet yönetimi menzilci nasb ve tayin olunacak kişilerde bulunması gereken özellikleri belirtmiştir. Söz konusu fermânlardan anlaşıldığına göre, devletin istediği menzilci tipi, mutemed (güvenilir)⁶³, kâr-güzâr (becerikli), kuvve-i iktidar (iktidar sahibi) ve muhtardan (seçilmiş, güvenilir) kişilerdir. Ayrıca tayinler esnasında menzilhânenin bulunduğu kazânın tüm a'yân ve ahalisinin de aynı isim/isimler üzerinde uzlaşmış olmaları gerekmektedir⁶⁴. Merkezden gönderilen hükümlerde menzilci tayin olacak kişilerin inançlarına dair bir gönderme yapılmadığı gibi⁶⁵, menzilci tayin olunan gayrimüslimlere de tesadüf olunmaktadır⁶⁶.

Menzilci tayinleri, 1698 yılına kadar, aya'n ve ahalinin ittifakı ile kadıların nezaretinde gerçekleştirilir, mahkemede hüccet edilmek suretiyle de resmiyet kazandırılırdı. Ancak 1698 yılından itibaren, menzilhânelerin merkezîleşmesiyle birlikte, kazâlarda yapılan ve hüccetlerle resmiyet kazandırılan menzilci tayinlerinin merkeze bildirilmesi ve onayının beklenmesinin kanun haline geldiği düşünülmektedir. Kadıların bulunmadığı kale ve palanga gibi yerlerde ise menzilci

⁶³ BOA, MAD. 8470, s.86/1, (29 Cemaziye'l-Ahir 1136/ 25 Mart 1724).

⁶⁴ KŞS. 56, s.181/1, (H.1176 / M. 1762-63).

⁶⁵ BOA, MAD. 8470, s.86/1,(29 Cemaziye'l-Ahir 1136/ 25 Mart 1724); KŞS. 56, s.181/1, (H.1176 / M. 1762-63)

⁶⁶ Sema Altunan, "XVII.Yüzyıl Sonlarında İstanbul-Edirne Arasındaki Menziller ve Bazı Menzilkeş Köyler", http://dergiler.ankara.edu.tr/detail.php?id=18&sayi_id=34, (En son 24 Ekim 2009 tarihinde ziyaret edilmiştir) s.80.

tainlerinin merkeze arzedilmesinin dizdâr veya palanga zabitleri tarafından yapıldığı görülmektedir⁶⁷.

Mevkûfât defterlerinde menzilci tainleri ile ilgili yüzlerce belge bulunmakla birlikte, bu belgelerdeki ifadeler menzilcinin ahali ile yapmış olduğu sözleşmelerin içeriğini yansıtmamaktadır. Söz konusu kayıtlarda öncelikle menzilhânenin itibârı beygir sayısı ve buna bağlı olarak da maktû'ât değeri belirtilmektedir. Akabinde söz konusu maktû'ât değerinin hangi kaynaklardan finanse edileceği/edildiği ve menzilci tain olunan kişilerin isimleri kaydedilmektedir⁶⁸.

1698 yılına kadar, menzilci tainlerini gösterir resmî kayıtların yalnızca kazâlarda tutulan hüccetlerden oluştuğu tahmin edilmektedir. Daha sonraki dönemlerde hem hüccetlerde hem de menzil ahkâmlarında menzilci tainlerini gösterir binlerce belge bulunmaktadır. Ancak daha sonraki tarihlerde menzilci tainlerinin kayıt altına alındığı belgelerde, bazı istisnalar hariç⁶⁹, eski tarihli hüccetlerdeki gibi ayrıntılı bilgiler bulunmamaktadır. Söz konusu tarihe kadar düzenlenmiş hüccetlerden takip edilebildiği kadarıyla kazânın ileri gelenleri, menzilci adayları ve bu adayların kefilleri mahkemeye gelerek kadının huzurunda ve onun nezaretinde menzilci tainini gerçekleştirirlerdi. Bu tain işlemleri esnasında önemsenen hususlar hüccet formatıyla kayıt altına alınır ve bu şekilde de resmi bir nitelik kazanırdı. Kadı marifetiyle hazırlanan hüccetlerin formatları, matbu evrakmış gibi, birbirinin aynısı şeklinde düzenlenmekteydi. Bu şekilde düzenlenen hüccetlerde öncelikle, kazânın önde gelen ve itibarlı kişilerinden olup, ahaliyi temsil eden şahısların isimleri kaydedilirdi. Söz konusu kişiler hukukî açıdan ahaliyi temsil etmektedir. Ardından ise karşı tarafta olan ve kendilerini temsil eden menzilcilerin kimlik ve adres bilgileri yazılırdı. Bunları takiben menzilci taininin yapılmasını gerekli kılan husus veya hususlar belirtilirdi. Belgelerden takip edilebildiği kadarıyla yeni menzilci tainini gerektiren durumların en sık tesadüf olunanı; mevcut menzilcilerle yapılan sözleşme süresinin dolmasıdır⁷⁰. Bunun yanın da menzilcilerin

⁶⁷ BOA, MAD. 8470, s.280/1, (21 Şevvâl 1138 / 22 Haziran 1726); BOA, MAD. 8492, s.60/1, (27 Şevvâl 1145 / 12 Nisan 1733)

⁶⁸ BOA, MAD. 10322, s.14-474; BOA, MAD. 3999, s.4-99.

⁶⁹ KŞS. 56, s.1/1, (20 Rebî'ü'l-evvel 1157 / 3 Mayıs 1744).

⁷⁰ KŞS. 13/6-1 (25 Şevvâl 1087 / 7 Aralık 1676).

kendi istekleri ile sözleşmeyi feshetmeleri⁷¹ veya vefatları sebebiyle görevlerinin yarıda kalması⁷², kazâ ahâlisinin menzilcilerden memnun olmamaları neticesinde görevlerinden uzaklaştırılmaları⁷³ ve menzilhâneyi daha düşük fiyatla idare edecek adayların çıkması⁷⁴ gibi hususlar da yeni menzilci tayinlerinin yapıldığı durumlardandır.

Hüccetin devamında genel olarak menzilcilerin tayin edildikleri zaman dilimi, bu süre içerisinde yapacakları görevlerin neler olduğu ve alacakları ücretin miktarı gibi hususlar belirtilirdi. Menzilcilere kefil olan şahısların da adresleriyle birlikte tek tek kaydedilmesi ve hangi hususlara kefil olduklarının belirtilmesiyle de menzilci tayinini gösterir belge (hüccet) tamamlanmış olurdu⁷⁵. Genelde menzilcileri menzilhânenin tesis olunduğu kazâ ahalileri nasb ve tayin etmekteyken, bazı bölgelerde menzilcilerin birden fazla kazâ ahalisinin oy ve ittifaklarıyla atandıkları görülmektedir⁷⁶.

Menzilcilerin tayin olunmaları esnasında, bir yıllık hizmet için belirlenen ücret, daha önceden menzilhâneye tayin olunan avâriz hânelerinden tahsil edilemez veya bu hanelerden tahsil olunan vergiler, belirlenen ücreti karşılamaya yeterli gelmez ise kazânın diğer avâriz hânelerinden mahsup olunan vergilerden de ek ödemeler

⁷¹ KŞS. 16/1-2 (24 Şevvâl 1083 / 12 Şubat 1673).

⁷² KŞS. 48/2-1 (20 Rebî'ü'l-ahîr 1130 / 23 Mart 1718).

⁷³ Rûz-ı Hızır 1176-Rûz-ı Hızır 1177 tarihleri arasında görev yapmak üzere atanan Ali b. Abdullah, umûr-ı mühimmeden ubûr eden ulaklara usret ve kasaba ahâlisine taciz ve zorluk çıkartması sebebiyle, 20 Ramazan 1176 tarihinde, kazânın ayânı, uleması ve hâne sahiplerinin ortak kararıyla görevden alınmıştır. Yerine 100 kuruş eksiği olan 8.900 kuruş ücretle, Abdülkadir Beşe ve Ahmed isimli kişiler menzilci tayin olunmuşlardır. Bkz. KŞS. 58, s.30/1, (23 Rebî'ü'l-ahîr 1177 / 26 Mart 1764).

⁷⁴ Mesela 1692 tarihli bir belgede, Seyyid Mehmed Çelebi ve diğer Seyyid Mehmed Çelebi isimli kişiler ortak olmak üzere 3.000 kuruş ücret karşılığında menzilcilik hizmetini kabul etmiş iken Mehmed Beg ve Mûsa Beg isimli kişiler fukaraya merhamet ile 2.500 kuruş ücretle menzilcilik hizmetini yapabileceklerini beyan etmişlerdir. Bunun üzerine ibn-i Seyyid Mehmed Çelebi ve diğer Seyyid Mehmed Çelebi'nin icâreleri fesh olunmuş ve yerlerine Mehmed Bey ve Musa Bey Konya menzilcileri olarak atanmışlardır. KŞS. 37, s.3/1, (10 Cemâziye'l-âhîr 1103 / 29 Ocak 1692).

⁷⁵ KŞS. 10, s.295/1, (1 Cemâziyelevvel 1071 / 2 Ocak1661); KŞS. 27, s.15/1, (3 Cemâziye'l-âhîr 1083 / Eylül 1672); KŞS. 25, s.6/1; KŞS. 36, s.3/1, (10 Cemâziye'l-evvel 1103 / 29 Ocak 1692); KŞS. 36, s.5/1, (17 Cemâziye'l-evvel 1103 / 06 Ocak 1692); KŞS. 56, s.1/1, (20 Rebî'ü'l-evvel 1157 / 3 Mayıs 1744); KŞS. 58, s.30/1, (1 Ramazan 1176 / 16 Mart 1763).

⁷⁶ 1727-1728 dönemi için Habibce menzilcisini Cîsr-i Mustafa Paşa, Çirmen ve Çırpan kazâlarının ahalisi ittifakla, her bir kazâ birer menzilci önermek suretiyle, tayin etmişlerdir. BOA, MAD. 9920, s.5/1.

yapılabilmektedir⁷⁷. Bahsedilen bu ücret, önceden kararlaştırılmış standart bir miktar olmayıp, her menzilci tayini esnasında günün şartlarına ve bölgenin yapısına uygunluk gösterecek şekilde değişebilmektedir⁷⁸. Bazı durumlarda, belirlenen rakamlar bir takım sebeplerle menzilhânenin masraflarını karşılamaya yeterli gelmiyordu. Bu gibi durumlarda eski sözleşmelerin fesh edilerek, ücretin tekrar belirlendiği yeni ek bir sözleşme de yapılabilmektedir⁷⁹.

Bunun yanında nadiren de olsa gerek tayin işlemleri esnasında ve gerekse menzilcilerin görevlerine başlamalarından bir müddet sonra, daha düşük bir fiyat teklifiyle menzilhânenin idaresine yeni talipler çıkabilmektedir. Ahalinin desteğini almaları durumunda, eski menzilcilerin sözleşmeleri fesh olunarak, menzilhânelerin idaresi için daha düşük ücret talebinde bulunan yeni talipler tayin olunabilmektedir⁸⁰.

Normal olarak sözleşme bir yılı aşmayacak şekilde yapılıyor olmakla birlikte, o yıl için atanan menzilcinin görevini iyi yapması halinde bir sonraki sene tekrar atanması hususunda herhangi bir kısıtlama bulunmamaktadır⁸¹. Bazı kazâlarda menzilciliğin neredeyse aile mesleği haline geldiği görülmektedir. Mesela; Muhtemelen ilk olarak 1700 yılında Konya Menzilhânesi'ne menzilci tayin olunan Hızır Çavuş, 1715 yılına kadar bu görevi kesintisiz bir şekilde devam ettirmiştir⁸². 1715 yılında ise yerine oğlu Osman Ağa menzilci tayin olunmuştur. Ancak

⁷⁷ KŞS. 24, s.6/1, (1 Safer 1089 / 25 Mart 1678).

⁷⁸ Genel olarak bu ücretler yıldan yıla artma eğilimi göstermekle birlikte, 1 Cemâziye'l-evvel 1071/ 2 Ocak 1661 tarihinde yapılan bir sözleşmede "... senesi temâm olmağın bin yetmiş bir Cemâziye'l-ulâ guresinden bir sene temâmına değin a'yân-ı vilâyet ve ahâli-i memleket ma'rifetiyle ta'yîn olunan elli hânedan ellibin akça ve sâir hâneler ikiyüzkırkbin akçe imdâd eylemek üzere... Mehmedin kabûl eylediğinden yüzonbin akça noksan olmak üzere cem'an ikiyüzdoksan bin akçaya Konyalı Ali Beşe ibn-i Hüseyin der-uhde ve kabûl eylemeğın zıkr olunur...", geçen ifadelerden anlaşıldığı şekliyle yapılan bu yeni sözleşme ile bir yıl öncesine göre % 55'lik bir düşüş söz konusudur. Yani menzilcilere verilen ücret her zaman artma eğiliminde değildir. Bununla ilgili belge için bkz. Sak, 10 Numaralı Sicil, s.465-466, Belge No: 295-2.

⁷⁹ KŞS. 24, s.6/1, (1 Safer 1089/ 25 Mart 1678).

⁸⁰ KŞS. 37, s.3/1, (10 Cemâziye'l-evvel 1103 / 29 Ocak 1692).

⁸¹ KŞS. 40, s.4/1, (5 Rebî'ü'l-evvel 1115/ 29 Temmuz 1703); KŞS. 41, s.16/1, (2 Muharrem 1115 / 18 Mayıs 1703); KŞS. 43, s.278/1, (28 Cemâziye'l-âhir 1119/ 26 Eylül 1707); KŞS. 45, s.6/1, (22 Rebî'ü'l-evvel 1127/ 28 Mart 1715); KŞS. 45, s.3/1, (Cemâziye'l-evvel 1127 / 5 Mayıs-6 Haziran 1715).

⁸² KŞS. 40, s.4/1, (5 Rebî'ü'l-evvel 1115/ 29 Temmuz 1703); KŞS. 41, s.16/1, (2 Muharrem 1115 / 18 Mayıs 1703); KŞS. 43, s.278/1, (28 Cemâziye'l-âhir 1119/ 26 Eylül 1707); KŞS. 43, s.278-1, (8 Safer 1119 / 11 Mayıs 1707); KŞS. 45, s.6/1, (22 Rebî'ü'l-evvel 1127 / 28 Mart 1715).

bahsedilen Osman Ağa sözleşmesinin dolmasına 38 gün kala vefat etmiştir⁸³. Osman Ağa'nın eksik kalan süresini tamamlamak için, merhumun kardeşi, Hızır'ın diğer oğlu Abdi atanmıştır. Abdi, 1718 senesine kadar menzilcilik görevini tek başına yürütmüştür. Bu tarihlerde menzilciliğe ara vermiş görünen Hızır Çavuş, 1723 yılında bir diğer oğlu es-Seyyid el-Hâc Mehmed'i de yanına alarak tekrar menzilciliğe başlamıştır⁸⁴. Bir sonraki yıldan itibaren Konya menzilcisi olarak Hızır Çavuş'un ismi geçmemekte, oğlu Mehmed bu işi yalnız başına yürütmektedir. Ancak 1731 yılında Hızır Çavuş'un, "...sâbık Konya menzilcisi..." sıfatıyla, Karapınar Menzilhânesi'ni idare ettiği görülmektedir⁸⁵. Söz konusu seneye kadar oğlu Mehmed de Konya Menzilhânesi'ni idare etmiştir. Menzilciliği meslek haline getiren bu aile, yaklaşık 30 yıl Konya Menzilhânesi'ni ve bir dönem de Karapınar Menzilhânesi'ni bilfiil idare etmiştir.

Menzilhâne bulunmayan kazâlarda menzilci tayini yapılması hususunda bir düzenleme bulunmamakla birlikte, bazı kazâlarda ahalinin kendi aralarında menzil işlerine nizam vermek suretiyle bir miktar ücret karşılığında menzilci tayin ettikleri tespit edilmiştir⁸⁶.

3.1.5. Menzilocilerin Tâbi Oldukları Nizamlar

Menzilocilerin uymaları gereken kurallar ve tâbi oldukları nizamlar, gerek menzilci tayinleri esnasında belirlenen ve gerekse zaman zaman gönderilen fermânlarda belirtilen hususlardan derlenmek suretiyle, maddeler halinde aşağıda gösterilmiştir.

Bu hususlar ana hatlarıyla şu maddelerden oluşmaktadır:

⁸³ KŞS. 48, s.2/1, (20 Rebî'ü'l-ahîr 1130 / 23 Mart 1718).

⁸⁴ Hızır Çavuş'un, oğlu Mehmed'in isminin başında bulunan es-Seyyid lakabını kullanmaması, Hızır ile Mehmed'in baba oğul olamayacakları gibi bir şüpheye yol açmakla birlikte, "...menzilcisi merkum es-Seyyid el-Hâc Mehmed ve kefilî babası merkum Hızır Çavuş..." şeklindeki kayıt Hızır ile Mehmed'in baba-oğul olduklarını göstermektedir. Bkz. KŞS. 50, s.107/2.

⁸⁵ KŞS. 52, s.262/1, (23 Zî'l-hicce 1143/ 29 Haziran 1731).

⁸⁶ Mesela; muayyen menzil olmayan Siverek Kazası'nda ahali 8 kese akçe mukabilinde iki menzilci tutup, gelip geçen ulaklara ücretleri mukabilinde beygir temin etmektedir. BOA, MAD. 9943, s.88/1, (10 Şevvâl 1155 / 8 Aralık 1742).

•Menzilhânenin konumuna ve yoğunluğuna göre, menzilhâne için yeterli olacak sayıda yarar ve tuana menzil beygirleri tedarik ederek, bakımlarını sağlamak⁸⁷;

•Menzilhânenin konumu, yoğunluğu ve menzilhânedeki beslenen beygir sayıları dikkate alınmak suretiyle, yeterli sayıda sürücü istihdam etmek⁸⁸;

•Menzilhânedeki beslenen beygir sayılarına göre yeterli gelecek miktarda yem ve samanı temin etmek suretiyle, menzilhânedeki depolamak;

•Menzilhânedeki ikamet etmek ve menzilhâneyi sürekli olarak açık tutmak⁸⁹;

•Elinde menzil ahkâmıyla gelen ulaklara, belirtilen sayıda beygiri bekletmeden temin etmek⁹⁰;

•Ulakların ellerinde olan ahkâmlarda belirtilen ve yine rütbelerine göre belirlenen miktardan fazla menzil beygiri vermemek;

•Verilen beygir sayısı ile orantılı olarak, ulakların yanına yeterli sayıda sürücü koşturmak⁹¹;

•Başka menzilhânelere ait menzil beygirlerini, kendisinin beygir göndermekle yükümlü olduğu menzilhânelere geçirmek suretiyle beygirlerin yorgunluktan telef olmalarına sebebiyet vermemek⁹²;

•İn'am hükmüyle gelen ulaklardan beygir ve sürücü ücreti talep etmemek⁹³;

•Tarihi geçmiş ahkâmlarla talepte bulunan ulaklara hiçbir suretle menzil beygiri vermemek⁹⁴;

Menzilcilerin tâbi oldukları genel nizamlar yukarıda belirtildiği gibidir. Bunun yanında menzilci tayinleri esnasında menzilciler ile ahali arasında ilave bir takım

⁸⁷ BOA, MAD. 9920, s.24/1, (28 Cemâziye'l-evvel 1141 / 30 Aralık 1728)

⁸⁸ BOA, MAD. 8470, s.348/1, (12 Ramazân 1139 / 3 Mayıs 1727).

⁸⁹ BOA, MAD. 8470, s.200/2-201/1, (27 Şevvâl 1137 / 9 Temmuz 1725).

⁹⁰ BOA, MAD. 8470, s.320/1, (10 Cemâziye'l-âhir 1139 / 2 Şubat 1727).

⁹¹ BOA, MAD. 8470, s.320/1, (10 Cemâziye'l-âhir 1139 / 2 Şubat 1727); BOA, MAD. 8470, s.358/2, (4 Şevvâl 1139/ 25 Mayıs 1727).

⁹² BOA, MAD. 9943, s.135/1 (20 Receb 1146/ 27 Aralık 1733).

⁹³ KŞS. 46, s.259/1,(9 Ramazân 1125/14 Ekim 1713); BOA, MAD. 8492, s.110/1 (13 Zi'l-hicce 1146 / 17 Mayıs 1734).

⁹⁴ BOA, MAD. 9920, s.135/1, (15 Cemâziye'l-evvel 1143/ 26 Kasım 1730).

şartlar görüşülmekte ve kayıt altına alınmaktaydı. Bu tür bilgiler genellikle kadılar tarafından düzenlenen hüccetlerde kayıtlı bulunmaktadır.

Bu çalışma esnasında kullanılan bilgilerin ekseriyetle mevkûfât defterlerinde kayıtlı bulunan menzil ahkâmlarından alınmış olması sebebiyle yukarıda belirtilen özel şartların yaygınlıkları hakkında kesin hükümler vermek mümkün değildir. Ancak menzil hüccetlerinin de birçoğunda bu türden bilgilerin kaydedilmemiş olması sebebiyle tüm menzilhânelerde uygulanan yaygınlıkta olmadıkları düşünülmektedir. Tesadüf olunan bilgilere göre kazâ ahalileri ile menzirciler arasında yapılan sözleşmelerde ilave olunan hususların genellikle menzilhânedan bir defada talep olunan beygirlerin sayılarıyla bağlantılı oldukları görülmüştür. Mesela; Konya menzircisi ile ahalinin yürürlükte olan menzil nizamlarına ilave ettikleri madde özet olarak şu şekildedir: Menzilhânedan bir defada 50 beygir veya daha fazlası talep olunması durumunda, gerekli olan beygirlerden 50 tanesinin menzilhânedan verilmesi, artanının ise ahali tarafından tedarik edilmesidir⁹⁵.

3.1.6. Menzilhânelerde Beslenen Beygir Sayılarının Belirlenmesi

Menzil nizamlarının geneli arasında menzil beygirlerinin sayıları ile ilgili olarak iki husus öne çıkmaktadır. Bunlardan ilki maktû'ât değerini ya da diğer bir ifadeyle bütçesini saptamak için merkez tarafından konumu ve beygir alan ulakların yoğunluğu gibi hususlarla orantılı olarak menzilhâneye temsili bir miktar beygir takdir olunmasıdır⁹⁶. İkincisi ise kazâ vücuhu ve menzilci arasında yapılan sözleşmelere göre mîrî tarafından takdir olunan beygirlere ilaveten menzilhânedan ne kadar menzil beygirinin hazır bulundurulacağını yani menzilhânedan gerçekte kaç beygir besleneceğinin tespit olunmasıdır⁹⁷.

Aslında mîrî tarafından bazı menzilhânelere buçuklu sayıda menzil beygiri takdir edilmesi⁹⁸ sebebiyle, bütçe hesaplamaları esnasında zikredilen beygirlerin

⁹⁵ Özkaya, *Osmanlı Toplumu*, s.293.

⁹⁶ Menzilhânelerin bütçe ile ilgili kayıtlarının neredeyse tamamında, bu türden bilgilere ulaşmak mümkündür. Örnek olarak bkz. *BOA, MAD. 3169, s.10-142; BOA, MAD. 3217, s.2-67; BOA, MAD. 4004, s.6-518; BOA, MAD. 10492, s.3-503; BOA, MAD. 10322, s.12-488.*

⁹⁷ *BOA, MAD. 10492, s.499.*

⁹⁸ Mesela; Trabzon Menzilhânesi'nin 1732-36 ve 1737-38 yıllarını kapsayan beş bütçesinin 12,5 mîrî beygir üzerinden 1845,75 kuruş hesaplandığı görülmektedir. *MAD. 10322, s.440-442.*

gerçekte beslenip-beslenmediği hakkında bazı şüpheler olmakla birlikte, bu düzenlemelerin menzilhânelerde bulunması gereken asgarî beygir sayısını işaret ettiği söylenebilir. Nitekim menzilhânelerin maktû' değerlerini belirten mîrî beygir sayıları, gerçekte menzilhânelerde bulunan ya da bulunması gereken tüm beygirleri de ifade etmemekteydi. Mesela 1728-1729 döneminde Gebze Menzilhânesi için 60 mîrî beygir takdir edilmiştir. Ancak söz konusu dönemde menzilcinin kendi mülkü olanlarla birlikte, Gebze Menzilhânesi'nde 153 beygirin beslenildiği görülmektedir⁹⁹.

Menzilhânelere takdir olunan menzil beygirlerinin miktarlarının belirlenmesi genellikle devlet merkezindeki ilgili bürolar tarafından yapılmaktadır. Eğer fevkâlade bir durum yok ise, menzilhânelere takdir edilen mîrî beygir sayıları yıllarca sabit kalmaktadır¹⁰⁰. Ancak özellikle seferler gibi olağanüstü durumlarda menzilhânelerin rahat işlemesi ve ulaklar ile sair görevlilerin beygir sıkıntısı yaşamamaları için, mîrî beygir sayılarının artırıldığı anlaşılmaktadır¹⁰¹. Mesela: 1726 yılında devam eden İran savaşları esnasında, Anadolu'nun Sol Kolu üzerinde hizmet veren menzilhânelere ait mîrî beygir sayıları bir miktar artırılmak suretiyle ortalama 30 re'se yükseltilmiştir¹⁰². Yine aynı yıl Anadolu üzerindeki anayollardan Halep'e kadar olan sağ kol güzergâhı üzerindeki menzilhânelerde 370, Bağdat'a kadar olan orta kol güzergâhında 671, Kars ve Beyazid'e kadar uzanan sol koldaki menzilhânelerde ise 264 beygir bulunmaktadır¹⁰³. İkinci olarak 1743 İran Seferi esnasında haberleşmenin aksamaması için ağırlık sol kol üzerindeki menzilhânelerde olmak üzere, Anadolu'da birçok menzilhânenin mîrî beygir sayıları bir miktar artırılmıştır. Bu düzenleme ile Anadolu'da faaliyet gösteren 55 menzilhâne'de mevcut beygir sayılarına 377,5 re's ilave yapılmıştır¹⁰⁴.

Menzilhânelere takdir olunan beygir sayıları öncelikli olarak, menzilhânelerin maktû' değerlerinin ve bütçelerinin büyüklüklerini gösterir, katsayılarıdır. Bu sebeple

⁹⁹ BOA, C.NF. 1842; BOA, MAD. 10492, s.20, (11 Zi'l-hicce 1141 / 8 Temmuz 1729).

¹⁰⁰ Örnek olarak bkz. BOA, MAD. 4004, 12-443; BOA, MAD. 10492, s.11-467; BOA, MAD. 10322, s.14-474.

¹⁰¹ Sema Altunan, " XVIII. yy'da Silistre Eyaletinde Haberleşme Ağı: Rumeli Sağ Kol Menzilleri", OTAM, S. 18, Ankara 2005, s.9.

¹⁰² Halaçoğlu, *Devlet Teşkilâtı*, s.167.

¹⁰³ Halaçoğlu, "At", s.30.

¹⁰⁴ BOA, D.MKF. 28353, s.22-23, (11 Rebî'ü'l-evvel 1160 / 23 Mart 1747).

menzilhânelere takdir olunan mîrî beygir sayıları menzilciler¹⁰⁵ ile bölge vücuhunun (a'yân, ahali ve muhtelif yöneticiler) yakından ilgilendiği hususlardandır. Menzilcilerin bu hususta en büyük beklentilerinin menzilhânelerini rahatlıkla idare edebilecek finansmana sahip olmak veya bu işlerin sonunda elde edecekleri kârlarını artırmak olduğu söylenebilir. Menzilcilerin beygir sayılarının artırımı ile ilgili meşru gerekçeleri, genellikle menzilhâneyi idare edebilecek mali desteği sağlamaya yöneliktir. Ancak hangi menzilcinin bu talebinde samimi olduğu hangisinin ise daha fazla kâr gayesiyle hareket ettiğini bilmek mümkün değildir. Bölge vücuhunun menzilhânelere takdir olunan beygir sayılarının artırılması ile ilgili gerekçeleri de menzilcilerinkilerle paralellik göstermektedir. Ancak bunların da gerekçelerinde samimi olmadıkları veya daha fazla kâr gayesi güden menzilcilerin hırslarına ortak oldukları tarafımızca malum değildir. Yine devlet merkezindeki ilgili organlar tarafından da söz konusu gerekçelerin yukarıda belirtilen şekilde sorgulanıp-sorgulanmadığı hakkında da bir şey söylemek mümkün değildir.

Menzilhânelere takdir olunan mîrî beygirler ile in'âm hükmüyle verilen beygirler esas alınmak suretiyle yapılan inceleme neticesinde; herhangi bir menzilhâneye mîrî tarafından takdir edilen beygirlerin, menzilhânedeki yalnızca in'âm hükmüyle verilen beygirleri bile karşılamaya yeterli gelmediği anlaşılmaktadır¹⁰⁶. Merkezden gönderilen fermânlarda da rakam belirtmeksizin, yalnızca kifayet miktarı yarar ve tuana menzil beygirinin beslenmesi emredilmektedir¹⁰⁷. Bu verilerden de hareketle, devlet merkezi tarafından takdir olunan beygirlerin temsili olduğu, gerçekte menzilhânelerde beslenen beygirlerin sayılarının menzilciler ile ahalinin ortak kararları neticesinde belirlendiği söylenebilir. Bu doğrultuda devlet merkezinden, menzilhânelerde kaç beygir besleneceği hususuna çok fazla müdahale edilmediği de yukarıda belirtilen hususlara ilave olunabilir. Ancak zaman zaman özellikle yeni açılan menzilhânelerde, temsili olarak takdir olunan beygirlere ilaveten, gerçekte kaç adet menzil beygirinin beslenmesi gerektiği hususunda, devlet merkezî tarafından müdahaleler yapıldığı görülmektedir. Mesela: 1718-1719 yılları arasında Hasançeşmeli, Hasanpatrik, Malatya ve İzoli menzilhânelerinde mîrî tarafından temsili olarak tayin olunan 15'er re's beygire ilave olarak her bir menzilhânedeki 50'şer adet menzil beygirinin beslenmesi hususunda fermân sâdır olmuştur¹⁰⁸.

¹⁰⁵ BOA, MAD. 8492, s.36/ 2, (21 Cemâziye'l-âhir 1145 / 9 Aralık 1732).

¹⁰⁶ Çetin, "Çorum Menzilhâneleri", s.1583-1584.

¹⁰⁷ BOA, MAD. 8470, s.71/2 (29 Zi'l-ka'de 1136 / 19 Ağustos 1724); BOA, MAD. 9920, s.24/1, (28 Cemâziye'l-evvel 1141 / 30 Aralık 1728).

¹⁰⁸ BOA, MAD. 10492, s.499.

3.2.MENZİLHÂNELERDEN FAYDALANMA HUSUSUNDAKİ NİZAMLAR

3.2.1. Menzilhânelerden Faydalanabilme

Menzilhânelerden kimlerin ve ne şekilde istifade edebilecekleri ile ilgili olarak bir süreç sonucunda meydana gelmiş bazı kurallar bulunmaktadır. Menzilhânelerin fiili olarak kuruldukları 1691 yılında, menzil beygirlerinden yararlanabilme hususunda daha önce yürürlükte olan uygulamanın çok fazla değiştirilmediği anlaşılmaktadır. Bu uygulamaya göre, menzil beygirlerinden yalnızca devlete ait âcil ve önemli işlerin ifası için görevlendirilen ve elinde menzil ahkâmı olanlar istifade edebilmektedir. Menzil ahkâmı ise padişah tuğrası taşıyan fermânlardan ve bir ayrıcalık olmak üzere Mısır valilerinin buyruldularından oluşmaktadır. Bunların hâricinde vezir, mirmirân, mirliva ve mütesellimlerin menzil ahkâmı verme yetkisi bulunmamaktadır¹⁰⁹.

27 Cemâziye'l-evvel 1108 / 22 Aralık 1696 tarihinde yayınlanan fermân ile menzilhâneler, mükâriiler¹¹⁰ gibi örgütlenmek suretiyle sivil halk da dahil olmak üzere ücret mukabilinde herkesin kullanımına sunulmuştur. Söz konusu ücret her bir beygirin gideceği bir saatlik yol için on akçe olarak belirlenmiştir¹¹¹. Bu ücretlendirmenin sağlıklı olarak yürütülmesi için, ülke genelinde tüm yolların ölçümlerinin yapılması için fermân sâdır olmuş ve bütün idarî birimlere de birer sureti ulaştırılmıştır. Bu ölçümler vasıtasıyla, öncelikli olarak, menzil noktalarının tespiti ve bunlar arasındaki mesafelerin belirlenmesi hedeflenmiştir. Ayrıca söz konusu ölçümler ile menzil olmayan kazâlarda, ulaklara verilecek beygirlerin tebdil

¹⁰⁹ Nitekim bu hususta 21-30 Rebî'ü'l-evvel 1103 / 12-21 Aralık 1691 tarihinde Anadolu'nun Orta Kolu'na gönderilen emr-i şerife göre, yasak olduğu halde Anadolu'da bulunan vüzerâ ve mîr-mîrâm ve mîrlivâ ve mütesellimlerin menzil ahkâmı verdikleri tespit edilmiştir. Söz konusu fermân ile bundan sonra Mısır valileri dışında hiç kimsenin menzil ahkâmı vermemesinin, bazılarının suiistimal gösterip ahkâm vermesi durumunda ise kadıların bu hususa duyarlı olup, bu usûlsüz ahkâmlarla menzil beygiri alınmasına mani olmaları emredilmektedir. *KŞS.* 37, s.277/1, 21-30 Rebî'ü'l-evvel 1103 / 12-21 Aralık 1691). Ancak beylerbeyilerin kendi bölgelerinde bulunan menzilhânelerden buyrulduları vasıtasıyla yararlanabildikleri ve başkalarının yararlanabilmesi için buyruldu verebildikleri anlaşılmaktadır. *KŞS.* 36, s.5/1, (7 Cemâziye'l-evvel 1103/ 20 Ocak 1692).

¹¹⁰ Mükâriiler kira ile hayvan işleten kişilere verilen isimdir. Devellioğlu, *Lûgat*, s.716; Bunların kullandıkları hayvanlara ise mekâre veya mekârî adı verilmektedir. Devellioğlu, *Lûgat*, s.604; Mükârî esnafı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ekin, *Ulaşım*, s.39-59.

¹¹¹ Heywood, "Two Firmans", s.488.

olunacakları en yakın yerleşimlerin uzaklıkları da tespit edilebilecekti¹¹². Söz konusu fermânda resmî işlerin takibi için gönderilen ve elinde “*in’âm menzil ahkâmı*” bulunan devlet görevlilerinin aldıkları beygirlerin sayılarının dönem sonlarında devlet hazinesinden ya da devlete ait kaynaklarından ödenmek üzere kaydedilmesi emredilmiştir. Özel işleri için giden devlet görevlileri ile sivillerin binek olarak veya yük taşımak için alabilecekleri beygirler ve sürücülerin bindikleri her bir beygirin ücreti ise peşin olarak, kendilerinden, tahsil edilecektir¹¹³.

Merkezden gönderilen fermânlardan anlaşıldığına göre; defalarca yasak olduğunun belirtilmiş olmasına rağmen vali, sancakbeyi, serasker ve mütesellim vb. taşra yöneticilerinin özel işleri için menzilhânelerden aldıkları beygirlerin ücretlerinin ya in’âmat defterlerine yazılması ya da kazâ ahalisinin tekâliflerinden takas olunması hususunda menzil buyrukları verdikleri anlaşılmaktadır. Yine a’yânların da bu hususlarda işbirliği halinde olmaları sebebiyle, söz konusu taşra yöneticilerinin buyrukları vasıtasıyla ücretleri ahalinin sırtından olmak üzere çok sayıda menzil beygiri alabildikleri anlaşılmaktadır¹¹⁴. Bunu engellemek amacıyla merkezî yönetim tarafından gönderilen emirlerde, ellerinde in’âm hükmü ve tuğralı fermân olmayan kişilere kesinlikle menzil beygiri verilmemesi emredilmektedir¹¹⁵.

1713 yılında gönderilen fermân suretinden ve 1716 yılına ait bir menzircilik sözleşmesinden, menzilhânelerden faydalananacak olanlara verilen ahkâmların “*in’âm menzil hükmü*” veya “*menzil hükmü*” olmak üzere iki farklı türünün olduğu anlaşılmaktadır. Bunlardan “*in’âm menzil hükmü*” elinde bulunan kişiye belirtilen miktarda beygir verilmesi ve bu beygirlerin ücretlerinin ise dönem sonlarında mîrîden ödenmek üzere in’âmat defterlerine kaydedilmesi şeklinde tanımlanabilir¹¹⁶. Diğer hüküm yani “*menzil hükmü*” ise, elinde bulunan kişinin menzilhânelerden

¹¹² Nitekim bunun için kadınlara kazalarında bulunan menzillerden beygir gönderdikleri yerlerin isimleri ve bunların mesafelerin saat cinsinden bildirmeleri için fermân sâdır olmuştur. *A.E. II. Mustafa 1375*, (10 Şa’ban 1108 / 4 Mart 1697); Heywood, “Two Firmans”, s.494.

¹¹³ Heywood, “Two Firmans”, s.488.

¹¹⁴ *BOA, MAD. 9886*, s.18/ 2, (22 Cemâziye’l-evvel 1111 / 15 Kasım 1699); Heywood, “Via Egnatia”, s.152.

¹¹⁵ Altunan, “Menzilhâneler”, s.916.

¹¹⁶ *BOA, C.NF. 761*, (21 Şa’ban 1125/ 28 Ağustos 1713); *BOA, MAD. 8464*, s.3/1 (6 Şa’ban 1125/ 28 Ağustos 1713); *KŞS. 47*, s.26/4, (20 Safer 1129 / 3 Şubat 1716). *BOA, C.NF. 761*, (21 Receb 1125 / 13 Ağustos 1713).

beygir alabileceği; ancak ücretini kendi cebinden ödeyeceği anlamına gelmekteydi. Bunun yanında Azak, Eğriboz, Bender, Temaşvar, Bağdat ve benzeri sair serhatten gönderilen ulaklara ise bağlı bulundukları eyaletlerin defterdârlıklardan, gidecekleri mesafelere göre bir miktar ödeme yapılacaktır. Söz konusu ulaklar da ellerinde olan “*menzil ahkâm*”larıyla beygir alabilecekler, eyalet hazinelerinden kendilerine verilen paralar vasıtasıyla da beygir ücretlerini peşin olarak ödeyebileceklerdir¹¹⁷.

Araştırma ile ilgili olarak in’âm hükümleri üzerinde yapılan tetkik neticesinde, bu hükümlerin hazırlanması esnasında bir takım formalitelerin takip edildiği anlaşılmıştır. Söz konusu hükümlerin hazırlanması için ulak gönderecek daireler arz veya telhis yazmak suretiyle, sayılarını ve gidecekleri yerleri belirtmiş oldukları adamlarına “*ücret-i in’âm olmak üzere*” menzil ahkâmı verilmesini talep etmekteydiler¹¹⁸. Söz konusu taleplerinin padişah tarafından uygun bulunması durumunda, aynı evrakın üzerine onaylandığını gösterir ibare konulmaktadır¹¹⁹. Menzil ahkâmının yazılması için onay verilmesinden sonra, beylikçi kalemi tarafından, ilgili dairenin talebi doğrultusunda, ulakların kimliklerini ve gidecekleri yerleri belirtir in’âm hükümleri kaleme alınmaktadır¹²⁰. Yine divan-ı hümayundan da in’âm hükmü yazılması hususunda, ilgili kalemlere talimat verilebildiği anlaşılmaktadır¹²¹. Bu ahkâmlara geçerlilik kazandıran pençe¹²² üzerine sahh çekilmesi işlemi ise sadrazam tarafından gerçekleştirilmekteydi¹²³. Bazı ahkâmların ise direkt padişahın emriyle ve tuğralı olarak düzenlendikleri anlaşılmaktadır¹²⁴.

¹¹⁷ BOA, MAD. 8464, s.3/1, (6 Şa’ban 1125 / 28 Ağustos 1713); KŞS. 47, s.26/4, (20 Safer 1129 / 3 Şubat 1716).

¹¹⁸ A.DVN. YML. Dosya: 1 Vesika No: 38, (tarih yok), söz konusu belgenin orjinal metni için bkz. EK. VIII.

¹¹⁹ C.DH. 678, (10 Rebî’ü’l-âhîr 1189 / 10 Haziran 1775); A.DVN. YML. Dosya: 1 Vesika No: 65 (26 Zi’l-hicce 1181 / 14 Mayıs 1768).

¹²⁰ Recep Ahışhalı, *Osmanlı Devlet Teşkilatında Reisülküttâblık (XVIII. Yüzyıl)*, İstanbul 2001, s.93.

¹²¹ BOA, MAD. 8464, s.3/1, (22 Muharrem 1121/ 3 Nisan 1709).

¹²² Pençe; sadrazam başta olmak üzere eyâletlerdeki vezir, beylerbeyi, sancakbeyi, mutasarrıf, mütesellim ve Haremeyn vakfı nâzırı olan dârüss’ade ağaları tarafından imza yerine kullanılır tabirdir. Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, İstanbul 1994, s.76,

¹²³ Muzaffer Doğan, *Sadâret Kethüdâlığı (1730-1836)*, (Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi), İstanbul 1995, s.126; Ahışhalı, *Reisülküttâblık*, s.93.

¹²⁴ KŞS. 268/1, (11-20 Cemâziye’l-âhîr 1103 / 29 Şubat – 9 Mart 1692); BOA, C.NF. 159, (22 Zi’l-hicce 1135/ 23 Eylül 1723); BOA, MAD. 10492, s.517/3, (Selh-i Rebî’ü’l-âhîr 1137 / 17 Aralık 1724).

Çok istisnâî olmak üzere menzilhânelerden araba da verilebilmektedir. Ancak bunun için tuğralı fermânın sâdır olması gerekmektedir¹²⁵. Mesela İsakçı'dan hareket etmek suretiyle Vidin'e gitmesi gereken Macarlara uğrayacakları her menzilhânenin üç menzil arabası verilmesi yönünde 26 Ağustos 1737 tarihinde bir fermân sâdır olmuştur. Bu fermândan da anlaşıldığı üzere menzilhânelerden araba verilmesi için bu hususu belirtir bir fermânın yazılmış olması gerekmektedir¹²⁶.

Devlet in'âm menzil ahkâmlarını vermenin yalnızca kendisine ve bir ayrıcalık olmak üzere Mısır valilerine ait olduğunu belirtmesine rağmen, taşrada bulunan seraskerler ile sancak ve eyalet mütesellimleri tarafından in'âm buyrulduyu yoluyla menzilhânelerden beygir talep olunduğu ve bir şekilde de alındığı görülmektedir¹²⁷. Bununla birlikte zaman zaman ihtiyaca binaen in'âm hükmünü verebilecek taşra yöneticilerinin sayısının artırıldığı görülmektedir. Mesela 1756 yılında gönderilen fermân ile serhattan ve Kırım câniblerinden bir takım işlerin takibi için gönderilen görevlilere, Kırım Hanlarının yarlığı ve valilerin buyrulduyu mucibince, ücretleri mîrî tarafından ödenmek üzere beygir verilebileceği emredilmektedir¹²⁸.

İn'âm menzil ahkâmı yukarıda belirtildiği usûlde devlet merkezinde kaleme alınmakta ve muhatabına teslim edilmektedir. Bunun yanında taşradan merkeze acele olarak çağrılan taşra yöneticilerine de in'âm menzil ahkâmıyla yolculuk yapmaları hususunda talimât verilmektedir. Bu talimât doğrultusunda, adı geçen yöneticiler, söz konusu fermânları mesnet göstermek suretiyle in'âm menzil ahkâmı gibi işlem gören buyrulduyu verebilmektedirler. Nitekim taşra yöneticilerinin gidecekleri yol güzergâhı üzerinde bulunan kazâlara kendilerine gerekli olacak sayıda menzil beygirinin hazır bulundurulması hususunda gönderdikleri buyrulduyuda da yetkiyi padişah'tan aldıklarını ısrarla vurguladıkları görülmektedir¹²⁹. Bunun yanında resmî

¹²⁵ BOA, C.NF. 168, (13 Şa'bân 1123/ 26 Eylül 1711); Özkaya, "Menzilhâne Sorunu", s.342; Güneş Yağcı, "İznik Menzili", s.24.

¹²⁶ BOA, C.AS. 26223.

¹²⁷ BOA, MAD. 8470, 177/2, (25 Şa'bân 1137 / 9 Mayıs 1725).

¹²⁸ BOA, MAD. 4106, s.5/1, (28 Şevvâl 1169/ 26 Temmuz 1756); Bu hükmün tam metni için bkz. Ali Açıklı, "Tokat Menzilhânesi", s.28-29.

¹²⁹ Vezir Mehmed Paşa'nın Ladikya'dan Üsküdar'a kadar yol üzerinde kalan kazalara gönderdiği buyrulduya bu husus şu şekilde geçmektedir; "...ol taraflara azim ve rahi ve kemal-i sur'at ve isticalen menzil ile azimetimiz iktiza ve fermân buyurmağla menzil olan kazalardan yalnız 100 re's menzil bârgîri tedarik ve ihzar edüb...". KŞS. 45, s.277/2, (15 Safer 1127/ 20 Şubat 1717).

işlerin takibi için gönderilen devlet görevlilerinin etrafa göndermek zorunda oldukları adamlarına, “*in’âm menzil hükmü*” geçerliliğinde olan buyrulduklar verebilmeleri için vezir rütbesindeki taşra yöneticilerine yetki verildiği görülmektedir. Bu yetki çerçevesinde taşra yöneticilerinin vermiş oldukları buyrulduklara riayet edilerek, söz konusu görevlilerin uğradıkları her menzilhâne menzil buyrulduşunda belirtilen miktarda beygir verilmesi ve kendilerinden beygir ücreti talep olunmaması yönünde tüm menzilhânelerin bulunduğu kazâlara fermân gönderildiği anlaşılmaktadır¹³⁰. Buradan da anlaşıldığı üzere özellikle “*in’âm menzil hükmü*” yerine geçecek buyruldu ve sair belgelerin geçerlilik kazanması ancak bu husus için padişah tarafından yetki verilmesi ve verilen yetkinin de tüm taşraya ilan edilmesiyle mümkün olmaktadır.

Yabancı devlet elçilerine binek ve nakliye hayvanı temini hususunda birkaç modelin olduğu görülmektedir. Bunlardan ilki yabancı devlet elçilerinin ihtiyaçlarını karşılayacak sayıda binek ve nakliye hayvanının Mirahûr tarafından tedarik edilerek, emaneten verilmesi şeklinde gerçekleşmektedir¹³¹. Diğer bir yöntem ise elçilik heyetinin kullanacakları yol güzergâhları üzerinde belirlenen menzillerde kendilerine beygir tedarik edilmesi için taşra yöneticileri ile menzilhânelerin haberdar edilmeleriyle gerçekleşmektedir. Bunun için elçiler henüz yola çıkmazdan evvel yolculuklarının güzergâhını belirten ve taşradan beklentileri özetleyen bir fermân sâdır olmakta ve ilgili tüm birimlere birer sureti gönderilmekteydi. Söz konusu fermân vasıtasıyla, elçilerin binek ve taşıma amaçlı olarak ihtiyaç duydukları beygirler, menzilhâne bulunan yerlerde menzilhânelerden, menzilhâne bulunmayan yerlerde ise kazâ ahalileri tarafından temin edilmek suretiyle tedarik edilmekteydi¹³².

Bu şekilde yolculuk yapan elçilik heyetinin menzilhânelerden veya ahaliden aldıkları beygirlerin sayıları ve bu hayvanların kullanılmasından hâsıl olan ücretleri

¹³⁰ Mesela; Trabzon İskelesi’nde devlet umuruna ait işlerin ifası için gönderilen Dergâh-ı Mualla Yeniçeri Ocağı’ndan Sabık Kul Kethüdası Mehmed’in tayin ve irsal eyleyeceği ulaklar için Trabzon Mutesellimi tarafından verilecek buyrulduklar doğrultusunda, her menzilden belirtilen miktarda menzil beygirinin bekletilmeden verilmesi hususunda o taraftaki tüm taşra yöneticilerine talimat gönderilmiştir. *BOA, MAD. 8470*, s.147/2, (22 Zi’l-hicce 1137 / 1 Eylül 1725).

¹³¹ Çadırcı, “Menzilhane Sorunu”, s.346.

¹³² Akgündüz, *Kanunnâmeler (Kanuni Devri Kanunnâmeleri I. Kısım)*, C. IV, s.393.

kadılıklar tarafından, arz yazılmak suretiyle, devlet merkezine bildirilirdi¹³³. Elçilere verilen menzil beygirlerinin ücretleri, merkezden gönderilen fermânda belirtildiği şekilde olmak üzere, ya ahalinin tekâliflerine takas olunmak ya da daha sonra mîrî tarafından ödenmek üzere, ahali tarafından karşılanmaktaydı. Her iki durumda da ahaliye ne kadar beygir alındığını ve ücretlerinin miktarını belirtir bir temessük verilmekteydi¹³⁴. Bunun yanında bazı elçilere in'âm menzil ahkâmlarının verildiği de vakidir. Bu tür durumlarda elçilere verilen beygirler in'âmat defterlerine kaydedilmek suretiyle diğer in'âm ücretleriyle birlikte, dönem sonlarında, mahsup edilebilmekteydi¹³⁵.

Bunun yanında elçilere verilecek beygirlerin bazı zamanlarda hiçbir suretle ücrete konu olmadıkları görülmektedir. Nitekim 5 Ekim 1699 tarihinde sâdır olan bir fermân ile Avusturya taraflarından gelen ulakların menzil olmayan yerlerden de beygir almaları ve hiçbir şekilde ücret talep edilmemesi emredilmiştir¹³⁶.

3.2.2. Menzilhânelerden Faydalananların Uymaları Gereken Nizamlar

Menzilhânelerden faydalananların uyacakları kurallar da yine zaman zaman gönderilen padişah fermânlarıyla şekillenmiştir. Gönderilen fermânlardan derlenmek suretiyle ulakların uymaları gereken kurallar aşağıda maddeler halinde sıralanmıştır.

- Ellerinde bulunan ahkâmda belirtilen veya rütbelerine tahsis olunan miktardan fazla beygir talebinde bulunmamak;
- Menzilcilerden araba talebinde bulunmamak ve menzil beygirlerini arabaya koşturmak¹³⁷;
- Menzilcilere fazla sürücü vermeleri için baskıda bulunmamak¹³⁸;

¹³³ C.HR. 7019, (29 Şevvâl 1189 / 23 Aralık 1775).

¹³⁴ C.HR. 826, (24 Cemâziye'l-âhir 1163 / 1 Ekim 1750); C.HR. 8274, (13 Şevvâl 1175 / 7 Mayıs 1762); C.HR. 8545, (13 Zî'l-ka'de 1174 / 16 Haziran 1761); C.HR. 8383, (8 Muharrem 1177 / 19 Mayıs 1763).

¹³⁵ BOA, C.NF. 528, (17 Muharrem 1145 / 10 Temmuz 1732); Mesela; Özbek Elçisi ile maiyetine Konya Menzilhânesi'nde ilk defasında 6, ikinci 5 ve üçüncü defasında 12 olmak üzere üç kalemde toplam 23 adet menzil beygiri verilmiştir. BOA, D.MKF. 29215, s.17, (1 Safer 1151 / 21 Mayıs 1738); Yine Karapınar Menzilhânesi'nde ise ilk defasında 6, ikinci defasında 5, üçüncü ve dördüncü defalarda 6'şar adet olmak üzere 4 kalemde toplam 23 adet menzil beygiri verildiği görülmektedir. BOA, D.MKF. 29177, s.16, (10 Şevvâl 1150 / 31 Ocak 1738).

¹³⁶ Özkan, *Amcazâde Hüseyin*, s.158.

¹³⁷ BOA, MAD. 8472, s.184/1, (3 Zî'l-hicce 1146/ 7 Mayıs 1734).

- Mecbur olmadıkça beygir değiştirmek için menzilhâne bulunmayan kazâlara uğramamak;
- Bir menzilhânedен aldığı beygiri bir sonraki menzilhânedе değiştirmek;
- Menzilhâne bulunmayan kazâlardan beygir aldıklarında, söz konusu beygirlerin ücretlerini, saat başı 10 akçeden olmak üzere, peşin ödemek;
- Beygirlere eziyet etmemek ve kanun hilafına menzil beygirlerine ağır yük yüklememek¹³⁹.

3.2.3. Ulaklara Verilecek Beygir Sayılarının Belirlenmesi

Ulakların menzilhânelerden kaç ar adet beygir alabilecekleri ellerinde bulunan menzil ahkâmlarında belirtilmektedir. Zaman zaman gönderilen fermânlarla da ulakların ellerinde bulunan tuğralı fermânlarda belirtilen miktardan eksik veya fazla beygir verilmemesi hususu hatırlatılmaktadır¹⁴⁰. Bunlara ilaveten menzilhânelerden fazla beygir alınmasının önüne geçmek için, rütbelerine göre kimlere kaç adet menzil beygirinin verileceğine dair kanunnâmeler yayınlanmaktadır. Bu türden düzenlemelerden tesadüf olunan en erken tarihli 1713 yılına aittir. Tüm ana yollar üzerine gönderilen fermânda, ulaklara rütbelerine göre beygir tahsis olunmasının gerekçesi, ulakların ellerinde bulunan in'âm hükümlerinde belirtilen miktardan fazla sayıda beygir almaları sebebiyle, in'âm ücretlerinin mîrî hazineye tahmin edilenden fazla yük getirmesidir. Bu yeni düzenlemeyle hem ulakların ahkâmlarda belirtilen miktardan fazla beygir almalarının önüne geçilmesi hem de hangi rütbeye ne kadar beygir verileceğinin bir standarda bağlanması hedeflenmiştir.

1713 yılında yapılan düzenleme ile ulaklara rütbelerine göre verilecek beygir sayıları şu şekilde belirlenmiştir:

¹³⁸ BOA, MAD. 9920, s.135/1, (15 Cemâziye'l-evvel 1143 / 26 Kasım 1730).

¹³⁹ BOA, MAD. 8492, 35-1, (14 Şa'ban 1145 / 30 Ocak 1730); BOA, MAD. 8492, s.184/1, (3 Zi'l-hicce 1146 / 7 Mayıs 1734); Menzil beygirlerine 60 vakıyye (ortalama 76,92 kg)'den fazla yük vurulmaması yönünde hüküm bulunmaktadır. Çadıcı, *Anadolu Kentleri*, s.76-77; Şentürk, "Haberleşme", s.455.

¹⁴⁰ KŞS. 268/1, (11-20 Cemâziye'l-âhîr 1103 / 29 Şubat- 9 Mart 1692); BOA, C.NF. 159, (22 Zi'l-hicce 1135/ 23 Eylül 1723); BOA, MAD. 10492, s.517/3, (Selh-i Rebî'ü'l-âhîr 1137 / 16 Aralık 1724)

Miralem ağaya 10, kapıcıbaşı ağalara 6, mirahur-ı evvel ağaya 10, mirahur-ı sâni ağaya 9, kethüda-i bevvâbîn-i dergâh-ı âliye 10, çakırcıbaşı ağaya 7, şahincıbaşı ağaya 6, atmacacıbaşı ağaya 5, av ağasına 4, haseki ağaya 6, hasekiyâna 3, bostancıya 1, haremeyn-i şerefeyn evkâfı tarafından 1, çavuşbaşı ağa 10, gedüklîyân 4, kethüda-i bevvâbîn-i sadrazama 5, ağa-yı selam 4, serbölük-i bevvâbîne 3, kapucubaşıyân-ı sadrazama 4, vâcibü'r-reayaya 2, çavuşân 1, çukadarân 1, tatar 1, defterdâr ağasına 3, gulâm-ı bâkiye 1, kul kethüdasına 10, zağarcıbaşıya 9, saksoncubaşıya 8, turnacıbaşıya 7, başçavuşa 6, ortaçavuşa 5, küçük çavuşa 4, keşide çavuşlarına 1, mevâcib tahsiline gidene 1, sipah ve silahdâran kethüdalarına 8, baş çavuşlarına 5, sair çavuşlarına 1, cebeci topçu ve top arabacıları kethüdalarına 7, çavuşlarına 1, cebeci kethüdaları 7, sipah kethüdalarına 8, sipah ve silahdâr baş çavuşlarına 5, sipah ve silahdâr sair çavuşlarına 1, topçu çavuşlarına 1, top arabacıları mevâcib tahsili erlerine 1, topçu çavuşlarına 1'er beygir verilmesi emredilmiştir¹⁴¹.

Diğer bir düzenleme ise 1717 Şubat'ında yapılmıştır. Bahsedilen tarihte Anadolu'nun Sağ Kolu üzerinde menzilhâne bulunan tüm kazâ yöneticilerine hitaben gönderilen bir emr-i şerif de bu türden bir düzenlemeyi içermektedir. Muhtemelen aynı fermân yalnız Anadolu'nun Sağ Kolu üzerindikilerle sınırlı kalmayıp, menzilhâne bulunan tüm kazâlara gönderilmiş olmalıdır. Bu emr-i şerife göre ulaklar ihtiyaçlarından fazla beygir talebinde bulunmakta ve çoğunlukla da istedikleri sayıda menzil beygirin alabilmektedirler. Ulakların bu türden hareketleri menzilhânelerde beygir bulunmamasına, arkadan gelen sair ulakların da menzilhânelerde uzun süre beygir için beklemesine ve neticede devlete ait mühim işlerin aksamasına sebep olmaktaydı. Belirtilen hususların engellenmemesi için ulaklara verilecek beygir sayılarının rütbelerine göre ayarlanması gündeme gelmiş ve bu doğrultuda görevlilere verilecek beygirlerin sayıları belirlenerek, tebliğ edilmiştir. Buna göre: Mirahur-ı evvele 12, mirahur-ı sâniye 8, kapıcılar kethüdasına 6, hâssa silahşoruna 4, dergâh-ı mu'allâ kapıcı başlarına 6, ağaların evvel tabakasına 4, ikinci tabakasına 3, reayaya 2, dergâh-ı mu'allâ yeniçerileri ocağı tarafından gönderilen yeniçeri zâbitinin

¹⁴¹ 1713 yılında yapılan düzenlemeye ait iki belge bulunmakta olup, bunlardan ilki 27 Receb 1125/13 Ağustos 1713 (*D.MKF.* 28079), diğeri ise 21 Şa'ban 1125 /12 Eylül 1713 (C.NF. 761) tarihli dir.

büyüklerine 8, orta tabakasına 4 ve diğer tabakasına 2; çuhadar, tatar ve mehterân derecesindeki görevlilere hangi taraftan olursa olsun 1'er adetten fazla beygire ruhsat verilmemiştir.

Yine aynı hükümle, ulaklara rütbe ve derecelerinden fazla beygir verenler ile bu hükmü ihlal edenlerin cezalandırılacağı da tüm menzilhânelere tebliğ edilmiştir. Ayrıca ellerinde in'âm hükmü olan ulaklara da ellerindeki belgede belirtilenden daha fazla beygir verilmeyecek olup, eğer menzilci, hükümlerde belirtilen beygirden fazlasını verir ise bunun ücreti devlet tarafından ödenmeyecektir¹⁴². Ancak bu düzenleme ya hemen uygulanmamış ya da suiistimal edilmiş olacak ki, yukarıda bahsedilen fermâna ilaveten 1717 Mart'ında Defterdâr tarafından da tüm menzilhânelere hitaben bir mektup gönderilmiştir. Defterdâr Efendi mektubunda, menzilhânelerde beygir verilmesi esnasında muhakkak suretle ulakların unvanlarının ölçü alınmasını ve verilen beygirlerin defterlere kayd olunmasının gerekliliğini hatırlatmıştır¹⁴³.

Yukarıdaki düzenlemenin üzerinden çok fazla zaman geçmemesine rağmen, menzilciler ulaklara beygir verirken bu düzenleme ile getirilen standartlara itibar etmemeye başlamışlardır. 1723 senesinde Anadolu'nun Sağ Kolu nihayetine kadar tüm kazâ kadılarına gönderilen hükümden rahatlıkla anlaşılmaktadır ki, aradan 6 yıl gibi kısa bir süre geçmiş olmasına rağmen, ulakların rütbelerine göre tahsis olunan veya ellerinde bulunan ahkâmlarda belirtilenden daha fazlasını alabildikleri görülmektedir. Ayrıca herhangi bir menzilhâne yapılan yanlışlıklar veya ihmaller, tüm yol hattı üzerinde, ardı ardına tekrarlanmak suretiyle menzil sistemine zarar verilmekteydi. Mesala menzilciler ulakların elindeki ahkâmları incelemek yerine, ulakların bir önceki menzilhânedeki binip geldiği miktarda beygir vermekteydiler. Söz konusu ihmâl hem daha sonra mühim görev ve haberlerle gelen ulakların gecikmesine neden olmakta hem de devletin imkânları israf edilmekteydi. Yukarıda bahdedilen hususların tespiti üzerine sâdır olunan fermân ile gelen ulak kim olursa

¹⁴² KŞS. 47/250-2, (20 Safer 1129 / 5 Şubat 1717).

¹⁴³ KŞS. 47/249-3, (1 Rebî'ü'l-ahîr 1129/ 15 Mart 1717); Kırkkilise Kazası'na gönderilen fermân suretinde de aynı husustan bahsedilmektedir. Ayrıca fermân suretinin altında balada tahrir olunan hususun sair menzillere de başka başka ahkâmlarla bildirilmesi yönünde kayıt bulunmaktadır. Bkz. BOA, MAD. 8464, s.9/1, (11 Safer 1129 / 25 Ocak 1717).

olsun elindeki menzil ahkâmlarının muhakkak suretle kontrol edilmesi ve şahsına kaç nefer sürücü ve kaç menzil beygiri tahsis olunmuş ise o miktarda verilip, sicile kaydedilmesi emredilmektedir. Söz konusu hususlardaki ihmaller çok büyümüş olacak ki; gönderilen hükmün yol üzerindeki tüm kadılar tarafından bir kopyasının çıkarılması ve menzilhânelerde buna göre hareket etmenin prensip haline getirilmesi emredilmektedir¹⁴⁴.

Yukarıda da bahsedildiği üzere 1717 yılında yapılan düzenlemeyle görevlilere verilecek beygir sayılarına dair bazı standartlar belirlenmiş olmasına rağmen, bu düzenleme menzilhânelerde gerektiği gibi uygulanmamıştır. 1731 yılında gönderilen bir buyrulduda belirtilen hususlar da bu durumu oldukça açık bir şekilde teyit etmektedir. Söz konusu buyruldudaki ifadelerden, daha önceden yayınlanan kanunlara riayet edilmeyerek ulaklara çok fazla miktarlarda beygir verildiği hatta ellerinde menzil ahkâmı olmayanlara bile beygir vermenin âdet haline geldiği anlaşılmaktadır¹⁴⁵.

Bu türden usulsüzlükler üzerine, görevlilere verilecek beygir sayıları ile ilgili yeni bir düzenleme yapılmıştır. 1148 / 1735-36 yılında yapılan bu düzenlemeye göre;

Mirahur-ı evvel ağaya 20, kapucular kethüdâsı ağaya 18, mirahur-ı sâni ağaya 15, haseki ağaya 10, silahşor-ı hâssaya 8, kapucubaşı ağalara 10, gedüklü ağalara 5, sadr-ı âlî ağalarına 4, vâcibü'r-reâyâ ağalarına 3, çukadar ve muhtarlar 1, han hazretleri etbâ'ından lüzumu mertebe, vüzerâdan ve serhadlerden gelen kimselere lüzumu kadar beygir verilecektir¹⁴⁶. Bu tarihte yapılan düzenlemeyle, görevlilere verilecek beygir sayılarında, 1717 yılındakine oranla, yaklaşık % 66,7- % 200'lük bir artışın olduğu görülmektedir.

Yaklaşık 50 yıl yürürlükte kalan, 1148 / 1735-36 yılına ait uygulamayla ilgili olarak, 1204 / 1789 tarihinde, yeni bir düzenleme daha yapma ihtiyacı doğmuştur. Defterdâr tarafından tekrar düzenlenen bu rakamlar, tüm menzilhânelere bildirilmiştir. Buna göre; Mirâhur-ı evvel şehriyar ağaya eskiden olduğu gibi 20,

¹⁴⁴ KŞS. 49, s.286/1.

¹⁴⁵ BOA, C.NF. 411, (Evâsıt-ı Cemâziye'l-evvel 1144 / 11-20 Kasım 1731).

¹⁴⁶ A.DVN. MHM. 141, s.95/387, (15 Cemâziye'l-evvel 1148 / 3 Ekim 1735); Halaçoğlu, *Menziller*, s.48.

kethüda bevvâbına 15, mirahur-ı sâni tabakasına 13, dergâh-ı âli kapucubaşları ocağının evvel tabakasından olanlara 12; sâni tabakası ile haseki ağa ve silahşorân-ı hâssaya 8; yeniçeri ocağı sâlis tabakasına 6, müteferrika ve gedüklüyân ve bazı serhad-ı hakaniyenin yeniçeri salyanecilerine 5; hasekiyân-ı hâssaya 3; bazı vacibü'r-reayaya, sipah ve silahdâr çavuşlarına, yeniçeri ocağına bağlı cebeci, topçu ve top arabacı çavuşlarına 2; divan-ı hümayun çavuşu çukadarı, mehterân ve tatarân olan her bir nefere ve mîrî hazine nakli görevli olanlara her on kese için bir re's menzil beygirinin verilmesi emredilmiştir.

Ayrıca söz konusu düzenlemeye göre, devlete ait acele ve mühim bir işin takibi için yolculuk yapmayan ümerâ, memur, mültezim, vüzerâ-yı izâm kapu kethüdaları ile sair rütbelilere menzil ahkâmı verilmeyecek olup, söz konusu görevlilerin kendi paralarıyla kiralayacakları beygirler vasıtasıyla yolculuk yapmaları gerekmektedir. Bunların yanında rica, hatır, gönül veya köklü raiyet gibi yakınlıklarla, kesinlikle kimsenin bu hususların dışında tutulmaması ve görevli olmayan hiç kimseye menzil ahkâmı verilmemesi merkezin ısrarla üzerinde durduğu bir husustu. Görevli olmayan kişilere yanlışlıkla veya bilerek menzil ahkâmı verilmiş olsa dahi menzilhâneelerde belgelerin kontrol edilerek beygir verilmemesi ve aksini yapanların cezalandırılacağı da düzenlemenin ana maddelerini oluşturmaktaydı¹⁴⁷.

Aradan daha 10 yıl gibi bir süre geçmemiş olmasına rağmen, 1799-1801 tarihleri arasında¹⁴⁸, görevlilere rütbeleri ölçüsünde verilecek beygir sayıları ile ilgili yeni bir düzenlemeye ihtiyaç duyulmuştur. Bu düzenlemeye göre:

Mirahur-ı evvele 20, mirahur-ı sâniye 13, kethüda bevvâbına 15, dergâh-ı mu'allâ kapıcıbaşlarına 12, haseki ağaya 8, silahşora 8, gediklilere 5, hâssa hasekilerine 3, sadrazam ağalarına 3, işi olan halka 2, enderun ağalarına 2; divan çavuşu, çukadarlar, mehterler ve tatarlara 1; dergâh-ı mu'allâ yeniçerileri ocağı zâbitlerinin evvel tabakalarına 12, tabaka-i sâniye 8, tabaka-i sâlise 6; Belgrad, Vidin, İbrail, Hotin, Bender ve Özi kalelerinin topçu ve top arabacısı ocakları

¹⁴⁷ BOA, C.NF. 899, (13 Safer 1203/ 2 Kasım 1789).

¹⁴⁸ Özkaya makalesinde tarih belirtmemiştir. Ancak dipnotta belirttiği 20 no'lu Çankırı Şeriye Sicili'nde bulunan kayıtlar H.1214-1219 / M. 1799-1804 tarihlerini kapsamaktadır. Bkz. Ahmet Akgündüz, *Şeriye Sicilleri*, C. I, İstanbul 1988, s.182; Yine 1801 tarihinde bu düzenlemeye ilave bir düzenleme yapılmıştır. Özkaya, "Menzilhâne Sorunu", s.342.

salıyanecilerine 5, çavuşlarına 2; sipahi silahdâr çavuşuna 2 menzil beygiri verilecektir.

Rütbesi her ne olursa olsun hiçbir kimseye yazılı olan bu miktarlardan fazla sayıda menzil beygiri verilmeyecektir. Yine bu hükme göre menzilhâneye gelen görevlilerin ellerindeki tezkereye bakılarak, kaç adet beygir belirtilmişse, kazânın ileri gelenleri menzilciyle ittifak ederek bu beygirleri temin edeceklerdir. Fakat bu husus gerek ayânlar ve gerekse iş-erleri tarafından menfaat konusu yapılamayacaktır. Eğer, a'yân ve kazânın diğer ileri gelenleri, aç gözlülük ile menzilcilik ve kiracılığı menfaatleri olan bir kişiye gördürmek suretiyle menzilhânelerin bozulmasına sebep olurlarsa, şiddetle cezalandırılacaklardır. Mayıs 1801'de diğer görevlilerin beygir sayıları sabit kalmakla birlikte, mirâhur-ı evvel olanlara verilecek menzil beygiri adetleri en az 15, en fazla 30 adet olmak üzere bir miktar daha artırılmıştır¹⁴⁹.

Bu gibi düzenlemelere rağmen, bir şekilde ulakların her zaman kendilerine verilmesi gerekenden fazla menzil beygirini menzilhânelerden aldıkları görülmektedir. Hatta yasak olduğu halde mütesellim, tüccar ve diğer yolculara menzil beygiri verilmesi, menzilhânelerde beygir sıkıntısı yaşanmasına, hatta bir kısım menzilhânenin de bir müddet âtil kalmasına sebep olmuştur¹⁵⁰.

3.2.4. Ulaklara Verilecek Sürücü Sayılarının Düzenlemesi

Yukarıda da belirtildiği üzere, menzilhânelerdeki yanlış anlamaları ve arbedeleri engellemek için, ulaklara verilecek beygir sayıları ile ilgili olarak birçok düzenleme yapılmıştır. Menzilhânelerde ulaklar ile menzilciler arasında anlaşmazlık çıkmasına sebep olan diğer bir husus ise ulaklara verilecek sürücü sayılarıdır. Bu hususla ilgili olarak ulaklara kifayet miktarı sürücü verilmesi yönünde çok sayıda fermân gönderilmiş olmakla birlikte¹⁵¹, oldukça muğlâk olan bu ifadeler, zaman zaman gönderilen sair fermânlardaki dört-beş ulağa bir sürücü verilmesinin emredilmesiyle oldukça somutlaştırılmıştır¹⁵². Nihayetinde ulaklara verilecek sürücü

¹⁴⁹ Özkaya, "Menzilhâne Sorunu", s.342.

¹⁵⁰ BOA, C.NF. 190, (2 Cemâziye'l-âhir 1213 / 2 Kasım 1797).

¹⁵¹ BOA, MAD. 8470, s.320/1, (10 Cemâziye'l-âhir 1139 / 2 Şubat 1727).

¹⁵² BOA, MAD. 8470, s.122/2, (28 Şevvâl 1136/ 20 Temmuz 1724).

sayılarının, ulakların en az üçte birine tekabül edecek şekilde belirlendiği ve bu hususun kanunlaştığı görülmektedir. Buna göre menzilhâneler gelen ulakların sayısı bir ile üç arasında olduğunda, bunların tamamı için yalnızca bir sürücü istihdam edilecektir. Eğer menzilhânedeki beygir alan ulak sayısı üçten fazlaysa, sürücü sayısının her üç ulağa bir adet olacak şekilde ayarlanması emredilmiştir¹⁵³. Bu fermândan her ne kadar ayrı ayrı üç ulağın gelmesi anlaşılabilirse de, burada ulakların aldıkları her üç beygir için bir sürücü verileceği kastediliyor olmalıdır. Çünkü in'âmat defterleri incelendiğinde bu teoriyi destekler nitelikte bilgilerin olduğu görülmektedir. İn'amât defterlerinde genellikle ulaklara verilen beygir ve sürücü sayıları toplam olarak belirtilmekle birlikte, bazı defterlerde hangi ulağa kaç beygir ve sürücü verildiğine dair kayıtlar da bulunmaktadır. Mesela 6 Mayıs 1706- 6 Mayıs 1707 tarihleri arasında Edirne Menzilhânesi'nden in'âm hükmüyle ulaklara verilen beygir ve sürücü sayıları kaydedilmiş olup, bu kayıtlardan anlaşıldığına göre ulaklara maiyetlerine göre muhtelif sayılarda beygir ve sürücü verilmiştir. Bu kayıtların büyük çoğunluğu tek başına seyahat eden ve düşük rütbeli ulaklara ait olup, bunların her birine ayrı ayrı birer beygir ve sürücü verildiği tespit edilmiştir¹⁵⁴. Bunun yanında yüksek düzeyde olan ve maiyetleriyle yolculuk yapan ulaklara ise bir defada elli beygir ve on sürücünün verildiği görülmektedir¹⁵⁵. Buradan da anlaşıldığı üzere her üç beygir alan ulak için en az bir sürücü verilmesi kaide olsa da tek başına seyahat eden ulaklar için bu rakamlar, zaruri olarak, bire bir oranına kadar yükselebilmekte, verilen beygir sayılarının çok fazla olduğu durumlarda ise söz konusu oran beşte bire kadar düşebilmekteydi.

3.2.5. Beygir Ücretlerinin Ödenmesi Hususundaki Nizamlar

Menzilhânelerden verilen hizmetlerin ücretlendirilmesi, 27 Cemâziye'l-evvel 1108 / 22 Aralık 1696 tarihinde yayınlanan bir fermânla başlamaktadır. Bu fermândaki ifadelerle göre, ülke genelinde menzilhânelerin eski nizamları tamamıyla yürürlükten kaldırılmış ve tüm menzilhânelere yeniden nizam verilmiştir. Söz

¹⁵³ BOA, MAD. 8492, s.35/1, (14 Şa'ban 1145 / 30 Ocak 1733); BOA, C.AS. 53734, (20 Muharrem 1148 / 12 Haziran 1735).

¹⁵⁴ BOA, D.MKF. 27907, s.2-7, (18 Muharrem 1120 / 9 Nisan 1708).

¹⁵⁵ BOA, D.MKF. 27918, s.9, (21 Safer 1119 / 24 Mayıs 1724).

konusu fermânın muhtevası oldukça geniş olmakla birlikte ana teması menzilhânelerde beslenen beygirlerin, her kim olursa olsun, ancak ücret mukabilinde kullanabilmesiyle ilgilidir. Menzilhânelerde bulunan beygirlerin ücretlendirilmesinin temel sebebi, verme yetkisinin yalnızca merkezî hükümete ait olmasına rağmen serasker, serhat muhafızı, vezir, mirmirân, mirliva ve mütesellim gibi devlet görevlilerinin şahsî işleri için menzil ahkâmı vermeye başlamış olmalarıdır. Menzil beygirlerinin ücretlendirilmesiyle yukarıda bahsedilen yöneticiler tarafından usulsüz olarak verilen menzil ahkâmlarının, ücretini veren herkezin menzilhânelerden faydalanacak olmaları sebebiyle, değerleri ve geçerlilikleri ortadan kaldırılmış olmaktaydı. Bunun öncesinde taşra yöneticilerinin vermiş oldukları buyrulduklar sebebiyle ulak sayısının artması hem beygirleri bizzat besleyen veya beslenmesi için gerekli finansmanını sağlayan menzilkeş ahalinin maddî ve manevî olarak zarar görmesine, hem de çok sık olarak yolculuk yapmak zorunda bırakılan menzil beygirlerinin telef olmasına neden olmuştur. Ancak burada altı çizilen en büyük sorun, menzilkeş reayanın görmüş olduğu zararlardır. Yine bu uygulamalardan devlet hazinesi de olumsuz etkilendiği gibi, bazı menzilhânelerin finansmanını üstlenen veya imdâdiyye ödeyen kazâ ahalileri de maddî ve manevî olarak ciddi sıkıntılarla muhatap olmuşlardır. Daha açık bir ifadeyle menzil ahkâmlarının kontrolsüz olarak verilmesine bağlı olarak artan beygir talebi, vergi muafiyeti karşılığında menzil beygiri besleyen veya bu beygirlerin beslenilmesine finansör olan ahalinin maddî olarak zarar görmesine, dolayısıyla da maneviyatlarının çökmesine sebep olmuştur. Bu bağlamda, bundan sonra ulaklara verilecek beygirleri menzilcilerin kendileri besleyecektir. Ancak bunu yapabilmeleri için, menzilhânelerden faydalanan her kim olursa olsun, aldığı her bir beygiri gittiği her bir saatlik yol (yaklaşık 5,685 km.) için 10 akçe ücret alacaklardır. Bu sayede herkes faydalandığı ölçüde menzilhânenin masraflarına ortak olacaktır. Fakat devlet tarafından ulaklık ile gönderilen kişilerin aldıkları beygirlerin ücretleri, dönem sonlarında devlet hazinesinden ödenmek üzere, in'âmat defterlerine kaydedilecektir¹⁵⁶.

---

¹⁵⁶ Fermânın metni için bkz. C. Heywood, "Two Firmans", s.487-490.

Beygir ücretlerine dair uygulamanın yeni başlamış olduğu bir dönemde, 22 Muharrem 1121/ 3 Nisan 1709 tarihinde, yayınlanan fermândan anlaşıldığına göre beygir ücretlerinin kaydı ve ödenmesi hususunda bir takım karışıklıklar görülmektedir. Özellikle in'âmat defterleri adı verilen ve menzilciler tarafından tutulan defterlerde kayıtlı bulunan beygirlerin ücretlerinin mahsubu, bir takım hilelerle sahtekâr kişiler tarafından yapılmaktaydı. Mevkûfât defterlerinde bu ödemelerin mahsubu yapılmış görüldüğü için de, menzilciler hakları olan beygir ücretlerini tahsil etmek için gittiklerinde, kendilerine ödeme yapılmamaktaydı. Söz konusu karışıklıklar ve usulsüz ödemelerin ciddi sorunlara neden olması sebebiyle, konuyla ilgili olarak bir fermân sâdır olmuştur. 3 Nisan 1709 tarihli fermân ile *in'âm hükmüyle* verilen beygirlerin kullanılmasından hasıl olan ücretlerin, bundan sonra yalnızca ilgili menzilcilere ödeneceği belirtilmiştir. Eğer menzilci mazereti sebebiyle tahsilâtı yapmak için gelemeyecekse, kendi adına tahsilât yapacak güvenilir bir vekil tayin edecektir. Bu hususun resmîyet kazanması için de, vekil tayin ettiği kişinin adına bir vekâletnâme düzenleyecektir. Söz konusu vekâletnâme, menzilcinin mazeretini beyan ettiği ve alacağı olan beygir ücretlerinin kime ödeneceğini belirtildiği bir arzdan oluşmaktadır. Bahsedilen fermânda da, ödemelerin doğru kişilere yapılması için kimlik tespitlerinde hassas davranılmasının gerekliliği hatırlatılmaktadır. Yine bu kişiler arasında menzilcinin vekâletiyle geldiğini beyan edenler olur ise; ilgili vekâletnâmenin talep edilmesi ve büyük bir titizlikle de kontrolünün yapılması emredilmektedir¹⁵⁷.

Devlet merkezinden verilen *in'âm menzil ahkâmlarıyla*, in'âmat defterlerinde kayıtlı bulunan ulak ve beygir sayıları karşılaştırıldığında, bunlar arasında bir uyumsuzluk olduğu anlaşılmıştır. Menzilhânelerden gönderilen in'âmat defterlerindeki ulak ve beygir sayılarının, in'âm hükümlerinde belirtilenden fazla olduğu ve hükümlerin mükerrer kullanıldığı anlaşılmıştır. Bu durum almadığı hizmetler için, devletin kendi hazinesinden boşyere ödeme yapması anlamına gelmekteydi. Söz konusu sorunun giderilmesi için, 1713 yılında, Divan-ı Hümayun tarafından verilen in'âm menzil ahkâmlarıyla menzilhânelerde tutulan defterlerdeki in'âmat kayıtlarının tek tek karşılaştırılarak fazladan yazılmış olunanların iptal

¹⁵⁷ BOA, MAD. 8464, s.3/1, (22 Muharrem 1121/ 3 Nisan 1709).

etmesi için Mevkûfât Kalemi'nden uygun bir kişi görevlendirilmesi yönünde hüküm sadır olmuştur. Söz konusu görevlinin *Menzil Halifesi* adıyla zikredildiği görülmektedir¹⁵⁸.

Normal olarak elinde *in'âm menzil ahkâmı* olan ulaklar menzilhânelerde ödeme yapmıyorlar ve bunların aldıkları beygirlerin ücretleri, sene sonlarında tahsil edilmek üzere, in'âmat defterlerine kaydediliyordu. Ancak zaman zaman elinde in'âm hükmü olan ulakların da, beygir ücretlerini peşin olarak ödemeleri yönünde düzenlemelerin yapıldığı görülmektedir. Nitekim beygir ücretlerinin 1698 yılından geçerli olmak üzere bir müddet peşin ödendiği bilinmektedir¹⁵⁹. Ancak zamanla bu uygulama terkedilmiştir. Bunun yerine menzilhânelerden alınan beygirlerin sayıları ve gittikleri mesafeler, hususi olarak tutulan defterlere kaydedilmeye başlanılmıştır. Dönem sonlarında beygir ücretlerini gösterir bu defterler devlet merkezine gönderilerek, tahakkuk eden ücretlerin tahsilâtı yapılmaktaydı.

Nitekim 1713 yılından itibaren elinde in'âm hükmü olan ulakların, rütbesine bakılmaksızın, aldıkları beygirlerin ücretlerini menzilcilere peşin ödeyecekleri yeni bir modele geçilmiştir. Ancak bu yeni uygulama, Mora Seferi'nin¹⁶⁰ başlamasıyla, Aralık 1714'te uygulamadan kaldırılmıştır. Beygir ücretlerinin peşin ödenmesi ile menzilhânelerde tutulan in'âmat defterlerinin kaldırılması planlanmıştır. Ancak Mora Seferi sebebiyle ülkenin dört bir tarafına çok sayıda mübaşir ve ulak göndermek gerektiğinden, söz konusu uygulama yürürlükten kaldırılmıştır¹⁶¹. Yoğunluk sebebiyle, çok miktarda ulak ve mübaşire gidecekleri mesafeler ve kullanacakları beygir sayılarıyla orantılı olarak, mîrî hazineden sürekli olarak ödemenin yapılması devletin altından kalkamadığı mali bir külfeti de beraberinde getirmiştir. Ayrıca önemli bir husus için acilen yolculuk yapması gereken ulakların, yanlarında para

¹⁵⁸ BOA, MAD. 8464, s.5/1, (6 Safer 1125/ 4 Mart 1713); Açık, "Tokat Menzilhanesi", s.10-11.

¹⁵⁹ KŞS. 45/278-1; BOA, C.NF. 1401, 1703 yılına ait bir emr-i şeriften anlaşıldığına göre söz konusu tarihte menzil beygirlerinin ücretleri peşin olarak ödenmektedir. KŞS. 40, s.4/1, (5 Rebî'ü'l-evvel 1115 / 29 Temmuz 1703).

¹⁶⁰ Mora Seferi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ertaş, *Sultanın Ordusu*, s.29-324.

¹⁶¹ 1739 yılında yayınlanan fermân suretinde, 1715 yılında yürürlüğe sokulan, beygir ücretlerinin menzilhânelerde peşin olarak ödenmesine dair uygulamanın, bir türlü hayata geçirilememesinin önündeki en büyük engel aralıksız olarak devam eden savaşlar gösterilmiştir. BOA, MAD. 3179, s.3/1, (8 Şa'ban 1152 / 10 Kasım 1739).

olmadığı için, menzilhânelerden istifade edemeyeceklerinin görülmesi üzerine de peşin ücretten vazgeçilmiş olduğu söylenebilir. Tüm bu sebeplerden dolayı in'âm hükümleriyle yolculuk yapan ulaklardan, eskiden olduğu gibi, ücret talep edilmemesi yönünde fermân sâdır olmuştur¹⁶².

1739 yılına ait bir belgeden anlaşıldığına göre, in'âm hükümleriyle yolculuk yapanların ancak 1/3'ü resmî görevli olup, geriye kalan 2/3'ü ise özel işleri için hüküm alan kişilerden oluşmaktadır. Söz konusu telhistе bahsedilen sorun ile bunun için üretilen çözüm, 1713 yılında yaşanan sıkıntı ve üretilen çözüm modeliyle birebir aynıdır. Hatta o günlerde kaleme alınan telhis suretinde 1713 yılında gündemde olan tasarının en ideal yöntem olduğu; ancak devam eden savaşlar sebebiyle tam manasıyla uygulanamadığı belirtilmektedir.

1739 yılında gündeme gelen yeni tasarıya göre, bundan sonra hiç kimseye “*in'âm menzil hükmü*” verilmeyecektir. Bunun yerine menzilhânelerden istifade edilmesine izin verilen herkeze yalnızca “*menzil hükmü*” verilmesi, özel işleri için gidenlerin ücretlerini kendi ceplerinden ödemeleri, devlet adına yolculuk yapanlara ise gerekli olan yol ücretlerinin, peşin olarak, hazineден ödenmesi kararlaştırılmıştır. Yine sınır boylarından gelip, ellerinde serhat muhafızları ve valiler tarafından verilmiş buyrulduklar bulunan görevlileri, “...*elinde fermânın yoktur...*” şeklinde bir bahaneyle geri çevrilmeyip, ücreti mukabilinde, buyrulduda belirtilen miktarda beygir verileceği hatırlatılmaktadır. Ayrıca yabancı devlet elçilerinin ulaşımalarının sağlanması için de bir takım önlemler düşünülmüştür. Buna göre söz konusu elçilere, serhad muhafızları ve valiler tarafından “*menzil buyruldusu*” verilmesi, yol boyunca ödeyecek oldukları beygir ücretlerinin ise ilgili defterdâr vasıtasıyla peşin olarak takdim edilmesi gerekmektedir¹⁶³.

6 Mayıs 1743- 6 Mayıs 1744 tarihleri arasında Karapınar Menzilhânesi'ni idare eden menzilcilerin beyanlarından, söz konusu dönemden önce in'âm hükmünün kaldırılmış olduğu ve ulakların aldıkları beygirlerin ücretlerini peşin olarak menzilhânelerde ödedikleri anlaşılmaktadır¹⁶⁴. Bu uygulamaya ne zaman son

¹⁶² KŞS. 45, s.278/1, (20 Zi'l-hicce 1126/ 27 Aralık 1714).

¹⁶³ BOA, MAD. 3179, s.3/1, (8 Şa'ban 1152 / 10 Kasım 1739).

¹⁶⁴ KŞS. 56, s.1/2, (14 Cemâziye'l-evvel 1157 / 25 Haziran 1744).

verildiği kesin olarak bilinmemektedir. Ancak muhtemeldir ki, kaldırılması yönündeki fermânın sadır olduğu 1756 yılına kadar yürürlükte kalmış olmalıdır. Söz konusu fermânda, peşin ücret yoluyla yapılan ödemelerin mîrî açısından daha kârlı olmasına rağmen, her an hazineden ödeme yapılmasının zorluğu sebebiyle, “*in’âm menzil hükmüne*” geçilmesinin zarurî olduğu belirtilmektedir¹⁶⁵.

Yüksek dereceli yöneticiler ile devlete ait işlerin takibi için yolculuk yapan görevlilerin, menzilhânelerden aldıkları beygirlerin ücretlerinin ödenmesiyle ilgili olarak birkaç farklı yöntemin olduğu görülmektedir. Bunlardan ilki beygir ücretlerinin kazâ ahalileri tarafından, tekâliflerine takas olunmak şartıyla, ödenmesidir¹⁶⁶. Bunun yanında, söz konusu görevlilerin beygir ücretlerinin ahaliye tevzi ve taksim edilmesi suretiyle ödendiği de vakidir¹⁶⁷. Ancak böyle durumlarda kazâ ahalisi, yapmış oldukları ödemeleri mîrî hazineden tahsil edilebilmekteydi. Söz konusu ödemenin yapılabilmesi için menzil beygiri verilen görevlilerden, kaç beygir kullandıklarını ve bunların ücretlerini gösterir, bir senet alınması gerekmekteydi.

Bahsedilen beygir ücretlerinin ödenmesiyle ilgili diğer bir yöntem ise devletin, görevlilerinin ulaşımının sağlanması şartıyla, menzilcilere borçlanmasıdır. Ödemenin yapılması için menzilciler tarafından, kaç beygir verildiğini gösterir bir senedin alınması gerekmektedir¹⁶⁸.

Araştırmanın yapıldığı zaman diliminde, 1696 yılında menzil beygirlerinin saat başı on akçe ile ücretlendirilmesi yönünde yürürlüğe giren kanun, bazı istisnalar hariç, aynen uygulanmıştır. Ancak bu dönem zarfında, bu ücretlerin peşin olarak mı yoksa menzilhânelerde tutulan in’âmat defterlerine kaydedilerek dönem sonlarında mı ödeneceği gibi hususlar sürekli olarak gündemde kalmıştır. Beygir ücretleri ile ilgili olarak yapılan düzenlemelerde buna paralel olarak, ücretin miktarı konusunda değil, bu ücretlerin peşin mi yoksa vadeyle mi ödeneceği hususunda olmuştur.

¹⁶⁵ BOA, MAD. 4106, s.5/1, (28 Şevvâl 1169/ 26 Temmuz 1756). Bu fermânın yayınlanmış metni için bkz. Açıkel, “Tokat Menzilhane”, s.28-29.

¹⁶⁶ Mesela; H.1186/ M.1773 tarihinde merkezden gönderilen bir fermân ile Şam’a gidecek olan Mısır valisi el-Hâc Halil Paşa’ya, uğrayacağı her menzilde 350 adet menzil beygirinin hazır bulundurulması emredilmiştir. Bu beygirlerin ücretleri de ahalinin tekâlifinden karşılanacaktır. KŞS.61, s.106/2, (21 Zi’l-ka’de 1186/ 13 Şubat 1773).

¹⁶⁷ BOA, C.NF. 475, (22 Şevvâl 1169/ 20 Temmuz 1756).

¹⁶⁸ KŞS. 56, s.7/3, (Evasıt Cemâziye’l-âhir 1156/ 2-11 Ağustos 1743).

3.3. MENZİLHÂNELERİ DERUHDE EDEN ZÜMRELER VE DERUHDE YÖNTEMLERİ

3.3.1. Menzilhâneleri Deruhde Eden Zümreler

Deruhde, kelime olarak “*üstüne alma, yüklenme*” gibi anlamlara gelmektedir¹⁶⁹. İlgili belgelerde, kelime anlamıyla bağlantılı olarak idarî ve malî sorumluluklarının özel müteşebbüsler tarafından yüklenilmesi, menzilhânelerin deruhde olunması şeklinde zikredilmektedir¹⁷⁰.

Daha önce de belirtildiği üzere, Lütfî Paşa’nın sadaretiyle birlikte, ulakların yolculukları esnasında beygir temin edebilmeleri, menzilci tayin olunan ahalinin vergi muafiyeti karşılığında bir miktar beygir beslemelerine dayalı bir yöntemle sistemli hale getirilmiştir. Ancak, süreç tam olarak takip edilememekle birlikte, *menzilci* olarak zikredilen ahalinin zamanla *menzilciyân* veya *menzilkeş* şeklinde tanımlanmaya başlandığı görülmektedir. Menzilci ahalinin isimlendirilmesi hususunda yapılan değişiklik, aslında menzil hizmetlerinin ne şekilde görüleceğine dair dönüşümü de işaret etmektedir. Daha önce menzilci statüsünde olan reaya hem menzil hizmetlerini fiili olarak icra etmekte hem de bu hizmetlerin görülmesi esnasında ortaya çıkan tüm masrafları finanse etmekteydi. Bundan sonra, menzilci ahalinin fiili olarak gördükleri menzil hizmetleri üzerlerinden alınmış ve söz konusu ahali yalnızca menzil beygirlerinin bakım masraflarının bir kısmını veya tamamını karşılayan finansör gibi işlev görmeye başlamıştır. Bu şekilde yapılan değişikliklerle de, ilk dönemlerde menzilci reayanın uhdesinde olan menzil hizmetleri, zamanla, menzilin bulunduğu yerleşimdeki tüm ahalinin sorumluluğuna deruhde edilmiştir. Ahalinin kendi aralarından, bir veya birkaç kişiyi bir miktar ücret karşılığında menzilci olarak tayin etmeleriyle de, menzil hizmetlerinin görülmesi hususunda profesyonel bir zümrenin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Nitekim “*menzilci*” vergi muafiyeti karşılığında beygir besleyen reayanın adı olmaktan çıkarak, profesyonel müteşebbisleri nitelendirmeye başlamıştır. Bu şekilde hizmet veren menzilcilerin ilk

¹⁶⁹ Devellioğlu, *Lûgat*, s.177.

¹⁷⁰ BOA, MAD. 9920, s.28/2, (2 Şa’ban 1141 / 3 Mart 1729); BOA, MAD. 9920, s.44/1, (15 Zi’l-ka’de 1141 / 12 Haziran 1729).

olarak ortaya çıkışı, XVII. yüzyılın ilk yarısında başlamaktadır¹⁷¹. Ancak belirtilen bu husus, tespitin yapıldığı dönemde menzilhânelerin tümünün menzilciler tarafından idare edildiği anlamına gelmemektedir. 1643-1688 tarihleri arasında menzilhânelerin idaresi ve gelirleri ile ilgili kayıtların bulunduğu menzil defterlerinden, Üsküdar Menzilhânesi hariç, tüm menzilhânelerin ahalinin uhdesine verilmiş oldukları anlaşılmaktadır¹⁷². Nitekim menzillerle ilgili çalışmaları bulunan Heywood da, menzilhânelerin idarelerinin 1696 yılından itibaren menzilcilere devredildiğinden bahsetmektedir¹⁷³. Ahalinin vazifesi, hem menzilhânenin finansmanını sağlamak hem de gelip geçen devlet görevlilerine beygir tedarik etmektir. Bu açıdan kazâ ahalisi, menzil hizmetlerini hem finanse etmekte, hem de fiili olarak bizzat bu hizmeti görmektedirler. Ancak yukarıda da belirtildiği gibi, menzilkeş veya menzilciyân olarak adlandırılan kazâ ahalisinin bir kısmı menzil hizmetlerinin finansmanından birinci derecede sorumlu tutulmuştur. Ahali olunan içinden mükellefiyet usulüyle tayin olunan söz konusu zümrenin yapmış olduğu ödemeler, menzil masraflarını karşılamaya yeterli gelmezse, geri kalan ahaliden de eksik kısmı tamamlamak için bir miktar tahsilât yapılmaktaydı¹⁷⁴.

Araştırmanın sınırlandırıldığı zaman dilimi olan 1690-1750 yılları arasında, menzilhânelerin genellikle kazâ ahalisinin ittifak ettiği bir ya da daha fazla kişiden olmak üzere, sivil şahıslara iltizam suretiyle deruhde edildikleri tespit edilmiştir¹⁷⁵. Bunun yanında zaman zaman resmî görevi bulunan şahısların da, ahalinin ortak kararı neticesinde, menzilci tayin edildikleri anlaşılmaktadır¹⁷⁶. Söz konusu şahısların resmî görevleri ile menzilcilik vazifelerinin çakışması durumunda, resmî

---

¹⁷¹ KŞS. 7, s.182, (Evai-l Cemâziye'l-evvel 1054 / 6-15 Temmuz 1644).

¹⁷² BOA, MAD. 4108, s.21-43.

¹⁷³ Heywood, "Via Egnatia", s.145.

¹⁷⁴ BOA, MAD. 4108, s.21-43.

¹⁷⁵ BOA, MAD. 3217, s.2a-66a; BOA, MAD. 4004, s.14-492; BOA, MAD. 10492, s.11-482; BOA, MAD. 10322, s.14-474.

¹⁷⁶ Mesela Lâdik Kazası'nın yeniçeri serdari olan Halil, Lâdik Menzilhânesi'ne menzilci tayin olunmuştur. BOA, C.AS. 31597, (10 Muharrem 1146 / 23 Haziran 1733).

işleri için yerlerine vekil tayin etmek suretiyle, menzilciliğe devam ettikleri görülmektedir¹⁷⁷.

Bazı menzilhânelerin, eskiden olduğu gibi, kuruldukları yerleşimlerdeki ahalilere deruhde olundukları görülmektedir. Menzil işlerinin örgütlenmesi hususunda kazâ ahalisinin görevlendirilmesi oldukça eski bir uygulamadır¹⁷⁸. Ancak menzilhânelerin iltizama verilmeleriyle birlikte başlayan süreçte, menzil hizmetlerinin, kazâ ahalisinin uhdelere nadiren de olsa tevcih edildiği anlaşılmaktadır¹⁷⁹. Bunun yanında menzilhânelerin ahaliye deruhde olduğu bazı kazâlarda, işlerin kolaylıkla takibi ve tek elden yürütülmesi için, a'yândan bir kişinin nâzır tayin edildiği görülmektedir¹⁸⁰.

İşkândan uzak olan bölgelerdeki bazı menzilhânelerin devlet görevlilerine deruhde edildikleri görülmektedir. Palanga olan yerlerde palanga zabitlerinin veya ağalarının¹⁸¹; kalelerin içinde kurulan bazı menzilhânelerin ise kale dizdarlarına veya sair görevlilere¹⁸² deruhde olundukları anlaşılmaktadır¹⁸³. Yine menzilhânelerin iskândan uzak bir bölgede kurulması durumunda da resmî niteliği bulunan kişilerin, doğrudan devlet tarafından menzilci tayin olundukları görülmektedir. Mesela Kurdkulağı'nda tesis olunan menzilhânelerin idaresi; yörenin sengistân, ahalisinin

¹⁷⁷ Nitekim aynı zamanda Lâdik Menzircisi olan Yeniçeri Serdarı Halil'in İran Seferine iştirak etmesi gerekmektedir. Ancak Halil sefere katılması durumunda kazâlarında menzil işlerinin bozulacağını ileri sürerek, vekil tayin ettiği Mehmed Beşe isimli şahsın yerine sefere katılmasını talep ettiği bir arz göndermiş olup, merkez tarafından bu müracaat olumlu bulunmak suretiyle, Halil'in menzircilik görevine devam etmesi yönünde hüküm gönderilmiştir. *C.AS. 31597*, (10 Muharrem 1146/ 23 Haziran 1733).

¹⁷⁸ *BOA, MAD. 4108*, s.21-43.

¹⁷⁹ *BOA, MAD. 3217*, s.2a-66a; *BOA, MAD. 4004*, s.14-492; *BOA, MAD. 10492*, s.11-482; *BOA, MAD. 10322*, s.14-474.

¹⁸⁰ Bununla ilgili olarak yalnızca bir örneğe tesadüf edilmiştir. Genellikle ahalisinin uhdesinde olan Osmancık Menzilhânesi'nde, Ruz-ı Hızır 1145- Ruz-ı Hızır 1146/ 6 Mayıs 1733- 6 Mayıs 1734 döneminde ahalinin üzerine a'yândan Elhac Hasan Ağa nazır tayin olunmuştur. *BOA, MAD. 8492*, s.64/1, (7 Zi'l-ka'de 1145 / 21 Nisan 1733)

¹⁸¹ Yanıkhisar Palangası Menzilhânesi palanga zabitlerine ve ağalarına deruhde olunmuştur. *BOA, MAD. 9943*, s.129/1, (24 Cemâziye'l-evvel 1156 / 16 Temmuz 1743). Yine Üsküfçe Palangası Menzilhânesi'ne ise palanga gurebânından Mehmed Ağa menzilci tayin olunmuştur. *BOA, MAD. 9943*, s.64-2, (18 Zi'l-hicce 1155 / 14 Ocak 1743)

¹⁸² Özi Menzilhânesi merkezden gönderilen emr-i şerif gereğince Sol Kol Ağası Murtaza'ya; Azak Menzilhânesi ise kale ağasına deruhde olunmuştur. *BOA, MAD. 9943*, s.72-1, (28 Cemâziye'l-evvel 1155 / 31 Temmuz 1742); *BOA, MAD. 8492*, s.48/2, (26 Şa'bân 1145 / 11 Şubat 1733).

¹⁸³ Halaçoğlu, *Menziller*, s.154.

konargöçer Türkmen taifesinden olması ve menzil işlerinden anlamaması sebebiyle, İfrâz-ı Zülkadriye voyvodalarına deruhde edilegelmiştir¹⁸⁴. Yine Dölek Menzilhânesi, yönetimine kimsenin tâlip olmaması sebebiyle, 1719-1728 yılları arasında Tarsus Mukataası voyvodalarına deruhde olunmuştur¹⁸⁵.

3.3.2. Menzilhânelerin Deruhde Yöntemleri

Menzilhânelerin deruhde edilmeleri hadisesinin “*isticar*” ve “*iltizam*” kelimeleriyle tanımlandığı görülmektedir. İlk bakışta ve sözlük anlamlarının yüzeysel olarak değerlendirilmesi durumunda, bunların farklı iki deruhde yöntemini tanımladıkları düşünülebilir. Ancak yapılan tetkik neticesinde her iki tanımın da yöntem bakımından aynı manalara geldikleri anlaşılmıştır. Nitekim her iki kelimenin de menzilhânelerin deruhdeleriyle ilgili olarak, aynı dönemlerde, birbirilerinin yerine kullanılmış oldukları tespit edilmiştir¹⁸⁶.

İsticar, kelime anlamı olarak “*kirâ ile tutma, kirâlama*” gibi anlamlara gelmektedir¹⁸⁷. Yine aynı anlamdaki icâre ise ıstilah olarak “*menfaat-i malûmeyi ivâz-ı malûm mukâbilinde bey’ ve temlîk etmek*” olarak tanımlanmaktadır¹⁸⁸.

Lüzum kökünden türeyen iltizam ise sözlükte “*gerekli sayma, üzerine alma, bir tarafı tutma*” gibi anlamlara gelir¹⁸⁹. Terim olarak ise “*özel bir şahsın devlete ait herhangi bir vergi gelirini toplamayı, belirlenen yıllık bir bedel karşılığında üzerine alması*” demektir¹⁹⁰.

Osmanlı Devleti’nde terimlerin, özellikle de malî olanların, kullanımlarında, kelime anlamlarıyla bağlantılı ya da onlardan bağımsız olarak, farklı manalara

¹⁸⁴ BOA, MAD. 9920, s.62/1, (Selh-i Muharrem 1142 / 25 Ağustos 1729).

¹⁸⁵ BOA, MAD. 10492, s.115-117.

¹⁸⁶ 1 Safer 1089/ 25 Mart 1678 tarihli menzilcilik sözleşmesinde “*taahhüd ve iltizâm*” ile “*İsticar*” kelimeleri birlikte kullanılmıştır. Bkz. KŞS. 24, s.6/1; Bunun yanında bazı menzilcilik sözleşmelerinde bu husus “*...hidmet-i padişahîyi edaya deruhde eyledik...*” şeklinde de geçmektedir. KŞS. 11, s.2/1, (Gurre-i Zi’l-hicce 1071/ 28 Haziran 1661).

¹⁸⁷ Devellioğlu, *Lûgat*, s.406.

¹⁸⁸ Pakalın, *Terimler*, s.15.

¹⁸⁹ Devellioğlu, *Lûgat*, s.432.

¹⁹⁰ Pakalın, *Terimler*, s.57; Süleyman Demirci, “İltizam (tax-farming) in the Avâriz-tax System: A Case Study of the Ottoman Province of Karaman, c.1650s-1700”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 12, Kayseri 2002, s.160; Mehmet Genç, “İltizam”, *DİA*, C. XXII, İstanbul 2000, s.154.

gelebildikleri malumdur¹⁹¹. Bununla bağlantılı olarak menzilhânelerin *isticar* veya *icâr* yoluyla deruhde edilmesiyle, iltizama verilmeleri arasında mantıksal olarak hiçbir fark yoktur. İsticar kelimesinin anlamından yola çıkılarak, bir miktar ödeme yapmak suretiyle, menzilhânelerin menzilhâneleri devlet veya ahaliden kiraladıkları gibi yanlış bir sonuç çıkarmak mümkündür¹⁹². Ancak menzilhânelerin idaresi ile ilgili olarak, belirlenen bir süre için menzilhânelerin yalnızca kullanımının ya da daha doğru ifadeyle onun getireceği faydanın devredildiği, rakabe hakkının ise kamu adına muhafaza olduğu anlamına gelmektedir. Hatta yine menzilci adı verilen özel şahısların menzilhânelere, tayin olunan gelir kaynaklarından ve beygir ücretlerinden aktarılan parasal menfaatlere, kiracı sıfatıyla talip oldukları da söylenebilir. Bu doğrultuda menzilhânelerin de, kiracı sıfatıyla talip oldukları, bu faydaların tamamı için bir ödeme yapmaları gerekmektedir. Söz konusu ödemelerin parayla yapıldığı düşünülmemelidir. Çünkü menzilhânelerin yaptığı ödemeler, menzil hizmetlerinin organize edilmesi ve devletin yetkili organları tarafından ahkâm verilen herkeze beygir tedarik edilmesiyle, yani hizmet verilmesiyle eda edilmektedir¹⁹³.

İltizam Osmanlı Devleti'nde vergi tahsili için uygulanan sistemi tanımlamakla birlikte, menzilhânelerin deruhde şekli de aynı kelimeyle ifade edilmektedir. Her iki hizmetin de aynı isimle adlandırılması tesadüfî olmayıp, her ikisinin de tanımladığı işlevler arasında büyük benzerlik bulunmaktadır. Ancak iltizamın yalnızca bir vergi tahsil yöntemi olarak bilinmesi, menzilhânelerdeki uygulamaları bakımından, bu tanımın yeniden yapılmasını zarurî kılmaktadır.

Yukarıda da belirtildiği üzere her iki “*iltizam*” arasında, gerek tanım gerekse işlev açısından bir takım benzerlikler bulunmaktadır. Ancak her ikisinin de tanımladıkları hizmetlerin meydana gelişi ve bunların icrasıyla ilgili olarak birçok ayrışmanın da olduğu görülmektedir. Öncelikle malî terim olarak kullanılan iltizam kelimesi, XVI. yüzyıldan itibaren ortaya çıkan nakit kıtlığına çözüm üretmek adına

¹⁹¹ Baki Çakır, mukataa teriminin karşılık gelebileceği birim, işlem ya da tanımlama olarak alt başlıkları hariç sekiz ayrı tespitte bulunmuştur. Bkz. *Mukataa Sistemi*, s.190-197.

¹⁹² Nitekim söz konusu tarihler arasında menzilleri anlatan bir çalışmada, menzilhânelerin ücretleri mukabilinde menzilhâneler tarafından kiralandıkları zikredilmektedir. Antonov, “Menzil Sistemi”, s.931.

¹⁹³ Belgelerde bu husus “...menzilhânecilik hizmetine isticâr...” şeklinde geçmektedir. KŞS. 36, s.3/1, (10 Cemâziye'l-evvel 1103/ 29 Ocak 1692).

yaygınlaşan, bir vergi tahsil yöntemini tanımlamaktadır¹⁹⁴. Söz konusu iltizam sistemiyle devlet hazinesine en çok ödemeyi yapacak olan müteşebbislere, devlete ait bir gelir ünitesinden vergi toplama işi havale edilmektedir. Yine bahsedilen iltizam sistemi ile çok düşük maliyet ve en az bürokratik kadro ile azamî ölçüde vergi tahsilinin yapılması mümkündür¹⁹⁵.

İltizam sistemi malî bir terim olarak, vergilerin asgarî düzeyde maliyetle ve en kazançlı şekilde devlet hazinesine aktarılmasını tanımlamakla birlikte, tanıma farklı açıdan bakıldığında, devlete ait bir amme hizmetinin, belirli bir kâr karşılığında özel şahıslara yaptırılması anlamına da gelmektedir. Bu açıdan bakıldığında menzilhânelerin deruhde yöntemi olarak kullanılan iltizam tabiri, daha nitelikli bir tanıma dönüşmektedir. Menzilhâneleri deruhde eden menzilcilerin yaptığı iş ile vergi tahsilâtı yapan mültezimlerin ortak paydaları devlete ait bir amme hizmetini, bir miktar kâr karşılığında icra etmeleridir. Bu tanımdan hareketle menzilhânelerin iltizama verilmesinden beklenen faydaların neler olabileceği hususunda bazı fikirler edinmek mümkündür. Menzilhânelerin iltizama verilmeleri, yani menzilci adı verilen müteşebbisler tarafından idare edilmeleri, öncelikli olarak sistemi hantallaştırabilecek bürokrasi ve hiyerarşiden kurtarmaktaydı. Bunun yanında bütün menzilhânelere devlet merkezinden birer nâzır tayin edilmek suretiyle yapılacak olunan masraf da devlet hazinesine kalmış oluyordu. Nitekim yaşadığı yerdeki menzilhâneyi idare etmeye talip olan bir müteşebbis ile devlet merkezinden sırf bu iş için tayin olunan bir nazırın menzilhânedeki malî beklentileri aynı olmayacaktır.

Menzilhânelere takdir olunan maktu'at değerleri, aynı zamanda menzilhânelerin bütçelerini de oluşturmaktaydı. Bütçelerin içinde menzilcilerin alacakları kâr payları da ayrılmış bulunmaktaydı. Menzilcilerin kendilerine ait kısımları tahsil edebilmeleri, menzilhâneye takdir olunan mîrî beygirlerin canlı kalmasıyla mümkün olmaktadır. Bu sebepten, muhtemelen menzilciler, sermayelerini ve kârlarını korumak açısından, menzil beygirlerinin bakımlarına azami dikkat gösteriyorlardı. Yine söz konusu bütçelere ait gelirlerin % 51'lik kısmı

¹⁹⁴ Baki Çakır, *Mukataa Sistemi*, s.36; Mesud Küçükkalay; Ali Çelikkaya; "Osmanlı Vergi Sistemi ve Bir Vergi Tahsil Yöntemi Olarak İltizam", *Türkler*, C. X, Ankara 2002, s.886.

¹⁹⁵ Genç, "İltizam", s.155-156.

da beygir ücretlerinden oluşmaktaydı¹⁹⁶. Sistemin bu şekilde işlemesi, menzilhanelerin elinde hüküm bulunan ulakları bekletmelerinin veya geri çevirmelerinin önüne büyük ölçüde geçmiş olmalıdır. Çünkü ulaklara beygir tedarikinde aciz kalan bir menzihci, beygir ücretinden de feragat etmek zorunda kalacaktır.

Yukarıda özetlenen hususlardan yola çıkılarak bir sonuca varıldığında; menzilhanelerin iltizam ve isticar yoluyla özel şahıslara deruhde edilemelerinin birçok açıdan devletin lehine olduğu söylenebilir.

Hazineye ait gelirlerin tahsil yöntemi olan iltizam modeli ile menzilhanelerde uygulanan iltizam sistemi arasındaki temel fark menzilhanelerin idaresi için harcanacak olan miktarın, bir bütçe şekline getirilerek, devlet tarafından oluşturulmasıdır. Hâlbuki diğer iltizamda kaynağından asgarî olarak tahsil edilebilecek miktarda vergiyi tahminle başlayan müzayade, en yüksek muaccele bedelinin ödenmesine kadar devam etmektedir¹⁹⁷. İkisi arasındaki diğer fark ise menzilhanelerin deruhde sürelerinin bir yıl ile sınırlı olmasıdır. Bununla birlikte, 1695 yılına kadar uygulanan şekliyle, iltizam sisteminde bu süreler ortalama olarak üç yıl civarındadır¹⁹⁸.

Menzilhanelerin deruhde yöntemleri olan iltizam ve isticarın 1824 yılında menzilhanelerin kira usulüyle yönetilmeye başlanmasıyla sona ermiş olması düşünülebilir¹⁹⁹. Ancak iltizam, isticar ve kiracıbaşılığın deruhde yöntemi olarak karşılaştırmaları durumunda, her üç yöntemin de yaklaşık olarak aynı anlamlara geldikleri anlaşılmıştır²⁰⁰.

¹⁹⁶ MAD. 3169, s.6; D.MKF. 28079, s.5; MAD. 10492, s.513.

¹⁹⁷ Erol Özvar, *Osmanlı Maliyesinde Malikâne Uygulaması*, İstanbul 2003, s.21.

¹⁹⁸ Osmanlı Devleti'nde hazine gelirlerinin iltizâm usulü ile tahsiline 10 Ocak 1695 tarihli bir fermân ile son verilerek, tasarruf süresinin birkaç yıldan müteşebbisin hayatta olduğu müddete uzatılması kaydıyla malikâne adı verilen bir uygulamaya geçilmiştir. Eftal Batmaz, "İltizam Sisteminin XVIII. Yüzyıldaki Boyutları", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. XVIII, s.29, Ankara 1996, s.40. Erol Özvar, *Malikâne*, s.20. Ancak bu tarihte menzilhanelerin iltizâma verilmesi henüz gündeme gelmemiştir.

¹⁹⁹ Nesimi Yazıcı, "Osmanlı Haberleşme Kurumu", *Osmanlı*, C.III, Ankara 1999, s.620.

²⁰⁰ Kiracıbaşılık hakkında bkz. Çadircı, "Kiracıbaşılık", s.1361.

3.4.MENZİLHÂNELERİN NİZAMLARININ KORUNMASI HUSUSUNDA ALINAN ÖNLEMLER

İlgili belgelerden anlaşıldığına göre ana hatlarıyla menzilhâne nizamlarının işlevselliği; sürekli açık bulunmalarına ve ahkâmda belirtilen sayıda beygir tedarik edebilecek altyapının oluşturulmasına bağlı gözükmetedir. Menzil nizamlarından beklenen faydalar çok basit gibi görünse de, söz konusu nizamlar uzun bir süreç sonunda ortaya çıkan hukukî ve malî esaslardır. Çalışmanın bu bölümünde, menzilhânelerin nizamlarının korunması hususunda merkezî hükümetin aldığı önlemler ve geliştirdiği yöntemler üzerinde durulacaktır.

3.4.1. Caydırıcı Önlemler

Menzilhânelerin nizamları doğrultusunda idare edilmeleri hususunda Osmanlı Devleti'nde iki caydırıcı yöntemin olduğu tespit edilmiştir. Bunlardan ilki olası bir takım sorunları meydana gelmeden bertaraf etmek ve ortaya çıkan nizamsızlıkları çözümlmek adına gönderilen fermânlardaki te'kîd ve tehdîtlerdir. Caydırıcı olarak nitelendirilebilecek diğer bir yöntem ise, menzilhânenin nizamları doğrultusunda işletilememesi ihtimaline karşı, kazâ ahalisinin veya menzilcilerin nezre bağlanmasıdır. Söz konusu yöntemler, örnek uygulamalarla, ayrıntılı olarak incelenecektir.

3.4.1.1. Te'kîd ve Tehdît

Osmanlılarda padişah tarafından gönderilen nâme-i hümayunlarda (berat ve fermân) bir diplomatik kural olarak te'kîd ve tehdît kısmı bulunmaktadır²⁰¹. Bazı belgelerde te'kîd ve tehdît açıkça yazılmamış olmakla birlikte “şöyle bilesiniz, alâmet-i şerîfe i'timâd kılasınız” formülünün bu anlama geldiği bilinmektedir²⁰². Buna göre padişah adına gönderilen belgelerde, gizli veya açık olmak üzere, muhakkak suretle te'kîd ve tehdîtin kayıtlı olduğu söylenebilir. Menzilhânelerin nizamlarıyla ilgili gönderilen hükümlerin birçoğunda te'kîd ve tehdîtlar gizlidir. Ancak menzilhânelerin nizamlarının bozulmasına sebep olan sorunların ciddi

²⁰¹ M. Tayyip Gökbilgin, *Osmanlı Paleoğrafya ve Diplomatik İlmî*, İstanbul 1992, s.71.

²⁰² Kütükoğlu, *Osmanlı Belgeleri*, s.111; Mübahat S. Kütükoğlu, “Fermân”, *DİA*, C. XII, İstanbul 1995, s.401.

boyutlarda olması ve bu sorunların ortaya çıkması hususunda birilerinin suiistimallerinin bulunması durumunda gönderilen emr-i şeriflerde, net şekilde belirtilmiş, ciddi tehditlerin bulunduğu görülmektedir²⁰³. Bunun yanında menzilhânelerin nizamlarının bozulmasına sebep olanların mahkemeye çağrılarak da te'kid edildikleri anlaşılmaktadır²⁰⁴.

Tehditler, gönderilen hükümlerin gönderilme sebeplerine bağlı olarak menzilhânelerin nizamına zarar veren ya da vermesi mevzubahis olan menzilci, ahali, ulak ve devlet görevlileri olmak üzere geniş bir zümreyi kapsayabilmektedir²⁰⁵.

Menzilcileri hedef alan tehditlerden en hafifi, ahkâmsız olarak verilen beygirlerden hasıl olan ücretlerinin ödenmeyeceği yönündedir. Söz konusu tehdit ile menzilcilere, hataları oranında gelir kaybına maruz kalacakları hatırlatılmaktadır²⁰⁶.

Şiddet bakımından yine yumuşak bir tehdit olarak; görevinde ihmal veya kusur olan, gevşeklik gösteren ve art niyet taşıyan menzilcilerin azledilecekleri belirtilmektedir²⁰⁷.

Menzilcilere yönelik yapılan tehditlerden en ağırı ise menzil nizamına mugayir hareket etmek suretiyle menzilhâneye zarar vermeleri²⁰⁸ ve ulakların

²⁰³ Mesela; Anadolu'nun Sağ Kolu üzerinde İznik'ten Akşehir'e kadar içinde menzilhâne bulunan kadıklara gönderilen emr-i şerifte menzilcilere mîrî tarafından bârgîr bahası ve masarifi saire için olan masraflarını karşılamaları için belirlenen paranın tamamen teslim olunması ve münasip bazı kazalardan imdâdiyyeler tayin olunmuşken menzilcilerin tamah-ı ham ile kendilerine yapılan ödemeleri menzilhâne için sarf etmedikleri ve menzilhânelerin nizamlarına zarar verdiği ve sair suiistimallerinden merkezin haberi olduğu ve bu hususta defaten muhkem tenbih ve te'kid gösterilmişken, aynı hususların devam ettiği ve bundan sonra suiistimleri görülenlerin hiçbir suretle bekletilmeden uygun kalelere kalebind olunmaları emredilmektedir. *BOA, MAD. 8492, s.145/2- 147/1, (12 Şa'bân 1146 / 18 Ocak 1734).*

²⁰⁴ Bayındır Menzilhânesi'nin finansmanı hususunda hisselerine düşeni ödememekte ısrar eden sekiz nefer kimesnenin mahkemeye çağrılarak te'kid edilmeleri emredilmektedir. *BOA, MAD. 8492, s.4/2, (12 Rebî'ü'l-ahîr 1145 / 2 Ekim 1732).*

²⁰⁵ 4 Şa'bân 1136 / 28 Nisan 1724 tarihinde Gebze'den Kars'a varınca yol üzerinde bulunan kazaların kadılarına, kethüda yerlerine, yeniçeri serdarlarına, a'yân-ı vilayet, iş erlerine ve menzilcilere hitaben gönderilen fermânda, daha önceden söz konusu yol üzerinde bulunan menzilhânelere mîrî beygir zammı yapılmış ve mesafenin fazla olduğu yerlerde yine menzilhâneler açılmış olmasına rağmen beygir tedarikinde yine sıkıntı olduğunun haber alındığı, eğer menzilhânelere süratli bir şekilde nizam verilmezse söz konusu görevlilerin muhkem haklarından gelineceği belirtilmektedir. *BOA, MAD. 8470, s.87/1,*

²⁰⁶ *KŞS. 47, s.240/2, (20 Safer 1129 / 5 Şubat 1717).*

²⁰⁷ *BOA, MAD. 8492, s.135/1 (20 Receb 1146 / 27 Aralık 1733).*

²⁰⁸ *KŞS. 47, s.240/2, (20 Safer 1129 / 5 Şubat 1717).*

menzilhânelerde boş yere bekletilmesine sebep olmaları durumunda icra edileceği belirtilen, ölüm cezasıdır²⁰⁹.

Bunun yanında gelir kaynaklarının doğru kullanılmaması ya da kazâ ahalilerinin menzilhânenin finansmanı hususunda üzerlerine tekâlifleri ödeme hususunda zorluk çıkarmaları durumunda, sorun çıkaranların isim ve resimleriyle haklarından gelinmek için merkeze bildirilmelerini emredilmektedir²¹⁰.

Menzilhânelere genel olarak nizam verildiğinde veya söz konusu nizamlara uyulmadığı dönemlerde taşradaki tüm görevlilerin menzil işlerinden sorumlu tutuldukları ve suretle de menzil işlerinin doğru yürütülmesi hususunda tehdit edildikleri görülmektedir. Mesela; menzil ahkâmıyla ilgili olarak 4 Şa'bân 1136/ 28 Nisan 1724 tarihinde, Anadolu'nun Sol Kolu üzerinde menzilhâne bulunan kazâlara gönderilen fermânda, yol boyundaki tüm menzilhânelerde mîrî beygirlerin artırılmasına ve araları uzak olan menzilhâneler arasında yeni menzilhâneler açılmasına rağmen menzil işlerinin halen yoluna girmediği belirtilmiştir. Söz konusu fermândan anlaşıldığına göre, menzilhânelere nizam vermeleri hususunda görevlendirilen mübaşir, ahali, a'yân ve kadıların menzilhânelerde yeteri miktarda yarar ve tuana menzil beygirlerinin bulundurulması hususunda önceden de te'kîd edilmişlerdir. Eğer bundan sonra yine menzilhânelerde beygir bulunmadığına dair bir şikâyet gelirse ihmali bulunan kadı, kethüda yeri, yeniçeri serdarı, a'yân, iş eri ve menzilci her kim olursa muhkem haklarından gelineceği belirtilerek, tehdit edilmişlerdir²¹¹. Yine a'yân ve kazânın diğer ileri gelenleri, aç gözlülük ile menzircilik ve kiracılığı menfaatleri olan bir kişiye gördürmek suretiyle menzilhânelerin bozulmasına sebep olurlarsa şiddetle cezalandırılacaklardır²¹².

Menzilcilerin devlet görevlilerine, beygir tedariki hususunda gevşek davrandıklarında ya da kanunda belirtilen miktardan fazla para talep etmek suretiyle

²⁰⁹ KŞS. 64, s.133/1, (4 Şa'bân 1199/ 12 Haziran 1785).

²¹⁰ Malatya, Hasanpatrik, Hasançelebi ve İzoli menzilhânelerinin, Malatya, Behisni, Hısn-ı Mansur, Kâhta, Taşabad ve Gerger kazâlarından muayyen üzere tayin olunan imdâdiyyelerinin tahsil olunmasında kazâ ahalisinden bazılarının sorun çıkardıkları ve ödeme yapmadıklarının tespit olunması üzerine, ahalinin bu durumda ısrar etmeleri halinde muhkem haklarından gelineceğine dair tehdit içeren bir fermân sâdır olmuştur. BOA, MAD. 9943, s.143/1, (3 Receb 1156/ 23 Ağustos 1743).

²¹¹ BOA, MAD. 8470, s.87-1, (4 Şa'ban 1136 / 28 Nisan 1724).

²¹² Özkaya, "Menzilhâne Sorunu", s.342.

zorluk çıkardıklarında en basitinden hapsedilmekle tehdît edildikleri görülmektedir. Bu hususla ilgili olarak cizyedârın göndermiş olduğu arz incelemeye değerdir. Nitekim İnebahtı cizyelerini İstanbul’a ulaştırmakla görevli olan cizyedâr, bunların nakliyesi için menzilhânelerden faydalanmak istemiştir. Ancak cizyedârın gideceği istikametteki menzilciler, cizyedâra hiçbir suretle menzil beygiri vermek istememişlerdir. Bir müddet sonra cizyedârın ısrarı üzerine beygiri vermeyi kabul etmekle birlikte, her bir beygiri için 25-30’ar akçe ücret talep etmişlerdir. Menzilcilerin bu talepleri, tüm ülkede 10 akçe olan beygiri ücretinin 2,5- 3 katına tekabül etmektedir. Söz konusu cizyedârın bu durumu merkeze iletmesi üzerine gönderilen fermân ile nizamlara uymayarak cizyedâra güçlük çıkaran menzilcilerin tenbîh ve te’kîd olunmaları, ıslah olmayanların ise habs olunup, haklarından gelinmesi için merkeze bildirilmeleri istenilmiştir²¹³. İncelenen menzil ahkâmlarında daha sonradan bu hususla ilgili başka fermân veya arza tesadüf olunmamasından yola çıkılarak, merkez tarafından menzilcilere yöneltilen bu tehdîdin tesir ettiği söylenebilir.

3.4.1.2. Nezre Bağlama

Nezir, kelime olarak “*birini doğru yola sokmak için gözdağı vermek, korkutmak*” gibi anlamlara gelmektedir²¹⁴. İstilah olarak ise “*Hükümete muhalif hareketlerinden dolayı bir memleket halkından cezaen tahsil olunan para hakkında tabir*” olarak tanımlanmaktadır²¹⁵.

Osmanlı Devleti’nde nezir akçesinin ve nezre (kefâlet senedi) bağlamanın, kamu açısından meydana gelebilecek zararları bertaraf etmek için, özellikle derbend bekçilerinin tayinleri esnasında uygulanan bir yöntem olduğu bilinmektedir²¹⁶. Yine şekâvetlerini ve etrafa zarar vermelerini önlemek için aşiretlerin²¹⁷ veya İstanbul’a

²¹³ BOA, MAD. 8470, s.107/3.

²¹⁴ Develioğlu, Lûgat, s.832.

²¹⁵ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C.II, İstanbul 2004, s.691.

²¹⁶ Orhonlu, *Derbend Teşkilâtı*, 140.

²¹⁷ Yusuf Halaçoğlu, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, Ankara 1997, s.45, 49, 51.

taşradan mal göndermekle yükümlü olan esnafın da, bu hususta gevşeklik göstermemeleri için nezre bağlandıkları anlaşılmaktadır²¹⁸.

Osmanlı yöneticileri, menzilhânelerin düzenli olarak işleyebilmelerinin bu husustaki nizamlara riayet edilmek suretiyle mümkün olacağını bildiklerinden, bunlara uyulmasına dair taşra yöneticilerine sık sık emir göndermektedirler. Bunun yanında, yaygınlığı konusunda bir fikir yürütmek mümkün olmamakla birlikte, bazı dönemlerde menzil nizamlarına uyulması hususunda menzilhânelerin de nezir akçesine konu oldukları görülmektedir. Uygulama esnasında bazı yerlerde yalnızca menzilciyân ahalinin ya da kazâ ahalisinin, bazı yerlerde ise her ikisinin de nezre bağlandıkları tespit olunmuştur²¹⁹. Zaman zaman menzilciler de nezre konu edilmekte olup, bazı kazâlarda menzilciler yalnız, bazılarında ise ahali ile birlikte nezre bağlanmıştır²²⁰.

Menzilhânelerin idaresi bağlamında iki hususun nezre konu olduğu görülmektedir. Bunlardan ilki menzilhânenin hizmete açılması esnasında yürürlükte olan genel nizamalara ve özel olarak belirtilen hususlara göre idare edilmesiyle ilgilidir. Bu hususlardan en sık tesadüf olunanları menzilhânelerde yeterli sayıda beygirinin hazır bulundurulması²²¹ ile menzil ahkâmlarında belirtilen sayıda olmak üzere ulaklara bekletmeden menzil beygiri tedarik edilmesidir²²². Diğer husus ise menzilcilerin, yakınlarında bulunan diğer menzilhânelerin nizamlarını bozacak hareketlerden kaçınmalarıdır. Nitekim bazı menzilcilerin ulaklara beygir vermek yerine, bir önceki menzilhâneye ait beygirler ile yolculuklarına devam etmeleri için teşvik ettikleri ya da beygir bulunmadığını söylemek suretiyle buna zorladıkları anlaşılmaktadır. Buna maruz kalan menzilciler gerek beygirlerinin zamanında geri gelmemesi, gerekse beygirlerinin yorgunluktan telef olmaları sebebiyle hem zor

²¹⁸ Said Öztürk, “Osmanlı Devleti’nde Tüketicinin Korunması”, *Türkler*, C.X, Ankara 2002, s.854.

²¹⁹ Mesela Anadolu Sağ Kol üzerinde vaki menzilhânelere 1146-1147 dönemi kapsayacak şekilde nizam vermek için mübaşir tayin olunan Ali Ağa tarafından Seyyid Gazi, Bolavadin, İshaklı ve Akşehir’de yalnızca menzilciyan ahalinin; İznik, Lefke, Söğüt ve Eskişehir’de ahalinin; Dölek, Adana, İznikmid, Sapanca ve Hendek’de ise hem kazâ ahalisinin hem de menzilciyan ahalinin birlikte nezre bağlandıkları görülmektedir. *BOA, MAD. 3999*, s.124-128.

²²⁰ Mesela; Diyarbakır’da yalnızca menzilci Ahmed Ağa nezre bağlanmıştır. *BOA, MAD. 3999*, s.171, (9 Cemâziye’l-âhir 1146 / 17 Kasım 1733).

²²¹ *BOA, MAD. 3999*, s.168, (28 Zi’l-hicce 1146 / 2 Mayıs 1734).

²²² *BOA, MAD. 3999*, s.164, (9 Cemâziye’l-âhir 1146 / 17 Kasım 1733).

durumda kalmakta hem de zarar etmekteydiler. Menzilcilerin, telafi edemeyecekleri miktarlarda zarara uğramaları ise, söz konusu menzilhâne verilmesi gereken hizmetlerin aksaması ya da tamamen durması anlamına gelebilmekteydi²²³.

Araştırma esnasında belgeler üzerinde yapılan gözlemlere dayanarak, menzilhânelerin nezre konu olmalarının süreklilik arz etmediği, ancak çok zorunlu durumlarda, caydırıcı önlem olarak zaman zaman uygulandıkları söylenebilir. Nitekim çalışma esnasında yalnızca 6 Mayıs 1732- 6 Mayıs 1733 döneminde ve Anadolu’da, bazı menzilhânelerin nizamlarının korunması ile ilgili olarak, nezre konu oldukları görülmektedir. Nezre bağlanan zümre genellikle kazâ ahalisi veya menzilciyân reaya olmakla birlikte, sair kazâların ahalilerinin ve menzilkeş köylerin de nezre bağlandıkları görülmektedir. Hatta bir istisna olması bakımından Diyarbakır Menzilhânesi’nin nizamlarının korunması hususunda, Menzilci Ahmed Ağa olmak üzere, yalnızca bir şahsın nezre bağlandığı tespit edilmiştir. Bahsedilen tarihler arasındaki uygulamaya göre nezir akçesinin miktarının en az 500 akçe, en çok ise 7.500 akçe olduğu anlaşılmıştır. Ancak nezir miktarının belirlenmesi esnasında hangi hususların dikkate alındığı ve bunların miktarının belirlenmesi için bir kıstasın olup-olmadığı ile ilgili bir bilgiye tesadüf olunmamıştır²²⁴.

Tablo III: 6 Mayıs 1732- 6 Mayıs 1733 Döneminde Nezre Konu Olan Menzilhâneler, Nezre Bağlanan Zümre ve Nezir Akçesinin Miktarı

Menzilhâne	Nezre Bağlananlar	Miktarı (Kuruş)
İznik	Kazâ ahalisi	1.200
Lefke	Kazâ ahalisi	1.200
Söğüt	Kazâ ahalisi	500
Eskişehir	Kazâ ahalisi	1.200
Seyyid Gazi	Menzilciyân	2.000
Bolvadin	Menzilciyân	1.000
İshaklı	Menzilciyân	1.000
Akşehir	Menzilciyân	1.100
İlgin	Menzilciyân	2.500
Konya	Kazâ ahalisi	6.000
Ereğli	Kazâ ahalisi	6.000
Ulukışla	Menzilkeş karyeler ve Sücaeddin Kazâsı ahalisi	6.000
Dölek	Kazâ ahalisi ve Menzilciyân ahali	5.000

²²³ BOA, MAD. 3999, s.164-168.

²²⁴ BOA, MAD. 3999, s.125-173.

Adana	Kazâ ahalisi ve Menzilciyân ahali	7.500
Kurdkulağı	Menzilciyân ahali	3.000
İznikmid	Kazâ ahalisi	1.000
Sapanca	Kazâ ahalisi ve menzilciyân	1.500
Hendek	Kazâ ahalisi ve menzilciyân	1.500
Düzce	Kazâ ahalisi ve menzilciyân	1.000 ²²⁵
Bolu	Menzilciyân	1.000
Amasya	Menzilciyân	5.000
Turhal	Menzilciyân	3.000
Tokad	Menzilciyân	5.000
Kangal	Kazâ ahalisi	6.000
Hasançelebi	Menzilciyân	1.606 ve 20 akçe
Hasanpatrik	Menzilciyân	1.666,5 ve 20 akçe
Malatya	Menzilciyân	1.666,5 ve 20 akçe
Harput	Kazâ ahalisi	3.000
Ergani	Menzilciyân	5.000
Diyarbakır	Menzilci Ahmed Ağa	5.000
Lâdik	Kazâ ahalisi	2.000
Sonisa	Sonisa, Taşâbad, Karayaka ve İran kazâları ahalisi	2.500
Niksar	Kazâ ahalisi	1.100
Tilemse	Kazâ ahalisi	1.100
Kale-i Hacımurad	Koyulhisar Kazâsı ahalisi	4.000
Karahisar-ı Şarki	Kazâ ahalisi	2.000
Şiran	Menzilciyân reaya ve kazâ ahalisi	1.500
Germûri	Kelkid Kazâsı ahalisi ve menzilciyân ahali	1.500

3.4.2. Kefâlet

Kefilin sözlük anlamı “*Birinin vereceği bir meblağı veya edineceği bir işi velhasıl bir taahhüdü ifa etmediği takdirde onun yerine ifa etmeyi deruhde eylemek muamele-i kanunîsidir*” şeklindedir²²⁶. İslâm hukukçuları ise kefâleti “*Bir kimsenin başka birinin borcunu ödeme, şahsını mahkemeye ihzâr ve satılan bir malı teslim hususunda zimmeti o kimsenin zimmetine eklemesidir*” şeklinde tanımlamışlardır²²⁷.

²²⁵ Bu menzilhâneye ait nezr uygulamasında ahali ve menzilciyan reaya ayrı ayrı 500'er kuruş nezre bağlanmıştır. *BOA, MAD. 3999*, s.128.

²²⁶ Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, s.1172.

²²⁷ Abdullah Karaman, “İslam Hukukunda Şahsa (Nefse) Kefalet Müessesesi ve Türk Ceza Muhakemeleri Hukukundaki Teminatla Salıverme Müessesesi İle Mukayesesi”, <http://www.cumhuriyet.edu.tr/edergi/dergi.php?name1=ilahiyatfakultesi&yil=1998&cilt=2&sayi=1>, s.1.

Yukarıda yapılan tanımlardan da anlaşılacağı üzere, kefil ve kefalât birinin taahhüt ettiği bir hususu yapmaması durumunda ortaya çıkacak zarardan muhatap olan kişi veya kurumların haklarının korunması için, bir başkası tarafından verilmiş güvencedir.

Menzilhânelerle ilgili kefilliğin hem bu işe yaradığı hem de kefillerinin menzilciyi sürekli takip etmek suretiyle bir yanlışı veya kusuru olduğunda kendisine nasihatta bulundukları ve gerekli durumlarda da müdahale etmek suretiyle de menzil işlerinin yürütülmesine yardımcı oldukları düşünülmektedir.

Menzilci tayinleri esnasında kefilliğin iki şekilde yapıldığı görülmektedir. Bunlardan ilki herhangi bir menzilhânenin işletilmesine tâlip olan menzilci adaylarının kazâ ahalisine gösterdikleri kefillerdir. Söz konusu kefiller öncelikli olarak menzilcilerin şahıslarına (yani *kefil-i bi'n-nefs*) kefil olmaktadır. Nefse kefalet genellikle “...o adamın istenildiği zaman getirilebilmesine kefil olma...” anlamına gelmektedir²²⁸. Bununla birlikte menzilcilerin nefsine kefil olan kişiler hem arandığı zaman menzilciyi huzura getirmeye hem de menzilcinin görevini yarıda bırakması ve bulunamaması halinde, bu görevi kendi mallarıyla finanse etmek suretiyle yürüteceklerine dair de teminat vermiş oluyorlardı²²⁹.

Kefilliğin diğer boyutu ise menzilhâneye ait gelir kaynaklarını usulsüz kullanmak ya da zimmetine geçirmek suretiyle, menzilcinin kamuyu zarara uğratması ihtimaline karşı malî yönden (*kefil-i bi'l-mâl*) kefil olunmasıdır²³⁰. Mesela; Konya menzilcisi olan es-Seyyid el-Hâc Mehmed bin Hızır Çavuş, menzilkeş köylerden olmadıkları halde, ulakları, sürücüleri vasıtasıyla 8 saat uzaklıkta olan Bayburd Kazâsı'na tâbi Göçü Karyesi'ne yönlendirmektedir. Ulaklar söz konusu karyeye geldiklerinde teaddi yoluyla hem beygirlerini değiştirmekte, hem de yem ve yiyecek almaktadır. Bu husus Konya Mahkemesi'ne intikal etmiştir. Tarafların ve şahitlerin dinlenmesi neticesinde, menzilcinin şimdiye kadar vermiş olduğu zararlar affedilmiş olduğu, suçun tekrarı halinde ise doğacak zararın aynı

²²⁸ Pakalın, *Deyimler*, C. II, s.237.

²²⁹ KŞS. 25, s.6/1, (1 Receb 1092 / 17 Temmuz 1681); BOA, MAD. 10492, s.485-486, (18 Ramazân 1138 / 20 Mayıs 1726).

²³⁰ KŞS. 20, s.4/1, (24 Şevvâl 1085/ 21 Ocak 1675).

zamanda da menzilcinin babası olan kefil Hızır Çavuş'tan tahsil edileceği anlaşılmaktadır²³¹.

İncelenen belgelerden menzilcilere kefil olan kişilerin genellikle kazânın ileri gelen ve güvenilir kişilerinden oldukları anlaşılmaktadır²³². Hatta kefillerin arasında menzilcilerin akrabalarının da bulunduğu, zaman zaman da olsa, tesadüf olunmaktadır²³³. Bir kişinin ikamet ettiği yerden farklı bir yerde menzilhâne idare etmeye talip olması durumunda, yaşadığı kazânın tüm ahalisinin de menzilciye kefil olması gerekmektedir. Bu şekilde yaşadığı kazânın ahalisinin desteğini alan kişi, sair özelliklerinin uygun olması durumunda, başka bir kazâda da rahatlıkla menzilci olarak nasp ve tayin olunabilmekteydi²³⁴.

Konuyla ilgili olarak kefaletin diğer boyutu ise birkaç kişiden oluşan güvenilir kefilleri bulmak suretiyle kazânın a'yân ve ahalisi tarafından seçilmiş olunan menzilciye, merkezî yönetim nezdinde tüm a'yân ve ahalinin kefil olmasıdır. Bu husus merkezî yönetimin taşrada yapılan menzilci tayinlerini onaylaması için bir zorunluluktur. Bu durumda menzilcinin uygunsuz bir tutumu olduğunda merkez kefil olarak menzilhânenin kurulmuş olduğu yerleşimin ahalisini muhatap kabul etmekte, ahalinin ileri gelenleri de, merkez tarafından kendilerinden talep hususlar her ne ise yerine getirilmesi için, menzilciye kendi kazâlarından kefil olan kişilerle temasa geçmektedir. Kazâ ahalilerinin kefaletlerine bağlı olarak merkezî yönetim menzilciyi muhatap kabul etmekte ve atamasını onaylamaktadır. Söz konusu kefillik ile menzilcinin menzil işlerini aksatması ya da menzilhâneye ait paraları alıp kaçmak

²³¹ KŞS. 50, s.107/2, (26 Şevval 1138 / 27 Haziran 1726).

²³² Menzilciye kefil olanların, büyük çoğunluğunun kazâ esnafından oldukları görülmektedir. Örnek olarak bkz. KŞS. 36, s.3/1, (4 Cemâziye'l-evvel 1102 / 3 Şubat 1691); KŞS. 37, s.3/1, (10 Cemâziye'l-evvel 1103/ 29 Ocak 1692).

²³³ Mesela; Konya menzilcisi olan es-seyyid el-Hac Mehmed b. Hızır Çavuş nam kişinin kefil, babası Hızır Çavuş ibni Abdi'dir. KŞS. 50, 107/2, (26 Şevval 1138 / 27 Haziran 1726).

²³⁴ RH 1156- RH 1157/ 6 Mayıs 1743-1744 tarihleri arasında Karapınar Menzilhânesi'nde hizmet vermek üzere menzilci tayin olunan Ali ve Hacı Ömer isimli kişilere Konya Kazâsı ile Ereğli Kazâsı ahâlilerinin kefil olduğu görülmektedir. Bkz. BOA, C.NF. 409, (13 Safer 1161 / 13 Şubat 1748).

suretiyle kamuyu zarara uğratması gibi ihtimallere karşı, tüm zararların tanzimini kazâ ahalisi üstlenmiş olmaktadır²³⁵.

Yukarıdaki açıklamalardan yola çıkılarak kazâ ahalisinin bir kişiyi menzilci olarak tayin etmesi için, söz konusu menzilcinin ahali içinden güvenilir kefillerinin bulunması gerekmektedir. Yine ahalinin menzilci olarak tayin ettiği kişinin menzircilik hizmetine başlayabilmesi için merkez tarafından onayının yapılması gerekmektedir. Söz konusu onay işlemi esnasında tüm kazâ ahalisinin de menzilciye kefil olması gerekmektedir. Sonuç olarak menzilhânelerin idaresi esnasında kamunun zarara uğramaması için, devlet merkezinden başlayıp menzilciye kadar uzanan, bir kefâlet zincirinin örüldüğü söylenebilir.

3.4.3. Denetleme

Menzilhânelerin nizamlarının korunması için alınan bir diğer tedbirin veya uygulanan yöntemin ise denetleme olduğu görülmektedir. Menzilhânelerin denetlenmeleri esnasında ekseriyetle menzilhânenin açık olması, menzilcinin işinde ehil olması ve menzilhânede beslenen beygirlerin sayılarının yeterli olması gibi hususlar önemsenmektedir²³⁶. Ayrıca denetleme esnasında kazâ ahali de hazır bulunmak suretiyle menzilcinin ehliyeti ve menzilhânenin durumu hakkında görüş bildirmektedir²³⁷. Buradan hareketle denetleme faaliyetlerinin de menzilhânelerin nizamlarının korunması açısından önemli bir yöntem olduğu söylenebilir.

XVII. yüzyılda menzilhânelerin usulüne göre işletilip-işletilmediği, odaların ve eşyaların temizliği gibi hususlar kadılar/nâipler ve muhtesipler tarafından kontrol edilmekle birlikte²³⁸, XVIII. yüzyılda bu işlemler genellikle, merkez tarafından menzilhâneleri teftiş etmeleri amacıyla görevlendirilen mübaşirler tarafından yapılmaya başlanılmıştır²³⁹. XVII. yüzyılda örgütlenmeleri, menzilci tayinleri ve sair

²³⁵ Örnek olarak bkz. Karacalar, Karacaviran, Tosya menzilhânelerine yapılan menzilci tayinleri. *BOA, MAD. 10492*, s.498.

²³⁶ *BOA, MAD. 8492*, s.55/2, (12 Şevvâl 1145 / 28 Mart 1733).

²³⁷ *KŞS. 52*, s.74/1, (3 Şa'bân 1143/ 11 Şubat 1731).

²³⁸ Hikmet Tongur, *Türkiyede Genel Kolluk Teşkil ve Görevlerinin Gelişimi*, Ankara 1946, s.112; Yusuf Halaçoğlu, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Menzil Teşkilâtı Hakkında Bazı Mülâhazalar", *OA, S.II*, İstanbul 1981, s.127.

²³⁹ Halaçoğlu, *Menziller*, s.155.

hususlar olmak üzere menzilhânelere ait işler taşrada şekillenmekteydi. Ancak 1698 yılından itibaren menzilhânelerin merkezî sisteme dâhil edilmeleriyle birlikte, denetimlerinin de merkezden yapılmaya başlanması oldukça mantıklıdır.

Daha önceleri kadı ve muhtesipler tarafından yapılan teftiş işlemleri için, XVIII. yüzyılda mübaşirlerin görevlendirilmesi, muhtemelen ismi geçen görevlilerin bazı dönemlerde, menzilhânelerin suiistimallerini görmezden gelmeleri veya bu suiistimallere ortak olmalarından kaynaklanmış olmalıdır. Ayrıca ellerinde in'âm hükümleri olduğu halde, beygir talebiyle menzilhânelere gelen ulaklara ait bilgilerin in'âmat defterlerine işlenmesi kadıların nezaretinde gerçekleşmekteydi. Beygir talebiyle gelen görevliler, in'âm hükümlerinde belirtilmiş olan miktarlarda menzilhânelere beygirlerini ancak bu aşamadan sonra alabilmekteydiler²⁴⁰. Bu bilgilerden kadıların menzilhânelerin idaresinden zaten sürekli olarak haberdar oldukları söylenebilir. Ayrıca menzilhânelerin devlet merkezî daha irtibatlı hale getirilmesinden sonra denetimlerinin de devlet merkezinden gönderilen mübaşirlere yaptırılması oldukça yerindedir.

Mübaşirler vasıtasıyla yapılan denetimler, genellikle büyük kapsamlı suiistimallerin olduğu dönemlerde gündeme gelmekteydi. Yani bir yol güzergâhı üzerindeki menzilhânelerin birçoğunun işleyemez duruma gelmesi üzerine, merkezî yönetim bu aksaklıkların sebeplerinin araştırılması ve giderilmesi için derhal mübaşirler tayin etmekteydi. Bu denetimler, menzilhânelerde belirlenen nizâmlara uyulup-uyulmadığı, yolun ulak trafiğine bağlı olarak menzilhâne yeterli sayıda beygirin beslenip-beslenmediği ile genel nizamların uygulanmasında ihmal ve suiistimaller olup-olmadığını araştırmaya yöneliktir. Bu hususların yanında, menzilhânelerin gelirlerinin doğru kullanılmadığı yönünde bir şikâyet olması durumunda, gönderilen mübaşirlerin menzilhâneleri malî yönden de teftiş ettikleri görülmektedir²⁴¹.

Mübaşirler tarafından, teftişler esnasında, gerekçeli bir şekilde bazı menzilhânelerin azledildiği görülmektedir²⁴². Yine mübaşirlerin bir menzilhâne

²⁴⁰ Heywood, "Via Egnatia", s.146.

²⁴¹ BOA, MAD. 8492, s.55/2, (12 Şevvâl 1145 / 28 Mart 1733).

²⁴² KŞS. 52, s.74/1, (3 Şa'bân 1143/ 11 Şubat 1731).

hakkında ihtiyaç bulunmadığı için kapatılması gerektiği yönünde göndermiş olduğu raporun derhal işleme konulmak suretiyle, söz konusu menzilhânenin hemen kapatıldığı anlaşılmaktadır²⁴³. Bu örneklerden hareketle teftişler esnasında mübaşirlerin yerinde nizam verilmesi hususunda oldukça yetkili oldukları ve mübaşirlerin gönderdiği raporlara merkezî yönetim tarafından oldukça değer verildiği söylenebilir.

3.4.4. Düzeltici Önlemler

Herhangi bir menzilhânenin nizamının bozulacağına ve yahut bozulduğuna dair arz veya ilam gönderilmesi durumunda, merkezî yönetimin sorunun niteliğine göre derhal çözümler ürettiği veya üretmeye çalıştığı görülmektedir. Bu çözümler çok çeşitli olmakla birlikte, sıklıkla başvuru düzeltici önlemin maktû'ât değerlerinin artırılmak veya imdâdiyye tayin olunmak suretiyle menzilhânelere malî destek verilmesi şeklinde olduğu görülmektedir. Yine mesafe yüzünden nizamları bozulan iki menzilhânenin, aralarında yeni bir menzilhânenin tesis olunması ve ulakların aynı ahkâmla defalarca beygir almalarının önünü geçmek için menzil ahkâmlarına alamet konulması da diğer önlemler arasında yer almaktadır.

3.4.4.1. Malî Destek Verilmesi

Menzilhânelerin verdikleri hizmetlerin aksamasını ya da tamamen durmasını engellemek için sıklıkla başvuru ve en pratik yöntem, sorunlu olan menzilhâneye malî destek verilmesidir. Söz konusu uygulamanın gerçekleştirilebilmesi için malî açıdan zor durumda olan menzilhânelerin gelirlerinin artırılması gerekmektedir. Araştırma esnasında menzilhânelerin gelirlerinin artırılmasının iki şekilde yapıldığı tespit olunmuştur. Bunlardan ilki menzilhânenin maktû'ât değerlerinin arttırılması, ikincisi ise menzilhâneye, yakınlarındaki gelir kaynaklarından, bir miktar imdâdiyye tayin olunmasıdır.

²⁴³ Mesela; Menzilhânelere nizam vermek için mübaşir tayin olunun Silahşor Hasan Ağa'nın, Kenid Menzilhânesi ile ilgili olarak, bağlantılı olduğu Kars Menzilhânesi'ne çok yakın (1,5 saat mesafede) olması sebebiyle, kapatılması yönündeki arzı göndermiştir. Söz konusu mübaşirin arzına istinaden Kenid Menzilhânesi kapatılmıştır. *BOA, MAD. 10492*, s.469-470; *BOA, MAD. 3999*, s.31, (18 Rebî'ü'l-âhir 1142 / 10 Kasım 1729).

Menzilhâneye ilave olunan her bir mîrî beygir, menzilhânenin maktû'ât değerinin yani gelirinin 147,5 kuruş arttırılması anlamına gelmekteydi. Menzilhânelerin nizamlarının bozulması hususunda en sık karşılaşılan durumlardan birisi, takdir olunan bütçelerinin menzilhânenin masraflarını karşılamaya yeterli gelmemesidir. Gelirlerinin yetersiz olması durumunda menzilhânenin idare ettikleri menzilhânenin konumuna göre beslenilmesi gereken miktarda beygiri tedarik edemedikleri, hatta ellerinde bulunan beygirlerin bile bakımlarını yapamadıkları anlaşılmaktadır²⁴⁴.

Özellikle seferler esnasında, sefer güzergâhında bulunan menzilhânelerde ulakların artması sebebiyle bazen birkaç menzilhânede bazen ise yol hattı boyunca tüm menzilhânelerde mîrî beygir sayılarına geçici süreliğine zam yapıldığı görülmektedir. Bu şekilde menzilhânelerin nizamlarının korunacağı yani hizmetlerinde bir gecikmenin veya aksamanın olmayacağı düşünülmektedir. Nitekim bu düşünce paralelinde 1726 yılında devam eden İran Seferi sebebiyle Anadolu'nun Sol Kolu üzerinde yer alan menzilhânelerde beslenecek mîrî beygir sayıları, bir miktar arttırılmak suretiyle, ortalama 30-35 re'se yükseltilmiştir²⁴⁵. İkinci olarak 1743 yılındaki İran Seferi esnasında haberleşmenin aksamaması için ağırlık sol kol üzerinde hizmet verenler olmak üzere, Anadolu'da 55 menzilhânenin mevcut beygir sayılarına 377,5 re's ilave yapılmıştır²⁴⁶.

Mevcut gelir kaynaklarının menzilhânenin masraflarını karşılamayacak kadar az olduğu durumlarda, sorunun giderilmesine yönelik çözümler üretilmesi için, merkeze arzlar gönderilmektedir. Söz konusu husus için gönderilen arzlar genellikle menzilhânenin kazâ ahalisi ve kadıların katılımıyla, ancak her biri ayrı ayrı olmak üzere, kaleme alınmaktaydı. Yine söz konusu zümre içinden yalnızca birinin arz göndermesi de sıklıkla rastlanılan bir durumdu. Arzlara verilen cevaplar büyük ölçüde olumlu sonuçlanmakta olup, ya menzilhânenin maktû'ât değerine, itibarî beygir zammıyla,

²⁴⁴ BOA, MAD. 9920, s.126/1, (10 Cemâziye'l-âhır 1143 / 21 Aralık 1730).

²⁴⁵ Halaçoğlu, *Devlet Teşkilâtı*, s.167.

²⁴⁶ BOA, D.MKF. 28353, s.22-23, (11 Rebî'ü'l-evvel 1160 / 23 Mart 1747).

ilaveler yapılmakta²⁴⁷, ya da bir miktar menzil-i imdâdiyye tayin olunmaktadır²⁴⁸. Hatta her ikisinin de bir menzilhâne için aynı anda uygulanmış olması da vakidir²⁴⁹.

Menzil-i imdâdiyyelerin tayin olunması ve ödenmesi için bir takım gerekçelerin oluşması gerekmektedir. Bu gerekçelerin temelinde muhtelif sebeplerle, mevcut bütçelerinin menzilhâne giderlerini karşılayamamasıdır. Söz konusu sebeplerden en önemlisi seferlerdir. Seferler döneminde özellikle ulak yoğunluğunun artması, menzilcilerin yeterli sayıda beygir tedarik edebilmelerini zorlaştırmaktaydı²⁵⁰. Ayrıca menzilhânede bulunan beygirlerin çok sık kullanılması ve ulaklar tarafından yollarda çok zorlanmaları sebebiyle birçoğu telef olmakta veya sakat kalmaktaydı. Beygirlerin ölmesi ya da kullanılamaz hale gelmesi, menzilcinin sermayesinin bir miktarını kaybetmesi anlamına geldiği gibi, bunların yerlerine yenilerini alabilmesi için bir miktar finansal desteğin sağlanmasını da zorunlu kılmaktaydı²⁵¹.

3.4.4.2. Yeni Menzilhânelerin Kurulması

Menzilhânelerin ortaya çıktığı tarihlerde, yani 1691 yılında, büyük çoğunluğu ana yolların geçtiği kazâlarda olmak üzere, Anadolu'da 80 muayyen menzilhânelerin bulunduğu söylenebilir²⁵². Devlet merkezinden, taşrada bulunan muhtelif yerlere giden ulaklar, gidecekleri yerlerin bulundukları konumlarına bağlı olarak ya söz konusu menzilhâneleri kullanarak ya da ücretlerini ödemek şartıyla kazâ ahalilerinin yardımlarıyla beygir tedarik edebilmekteydiler. Bir müddet sonra ana yollar üzerinde bulunan bazı menzilhânelerin arasındaki uzaklıkların atların fiziksel sınırlarını zorlayan mesafelerde olduğu anlaşılmıştır. Atların uzak yerlere gitmeleri hem geriye

²⁴⁷ BOA, MAD. 8470, s.29/1, (21 Cemâziye'l-evvel 1135 / 27 Şubat 1723); BOA, MAD. 8470, s.65/2 - 66/1, (22 Muharrem 1136 / 22 Ekim 1723).

²⁴⁸ BOA, MAD. 8470, s.62/4 - 63/1, (24 Muharrem 1136 / 24 Ekim 1723).

²⁴⁹ BOA, MAD. 8470, s.33-1 (17 Cemâziye'l-âhir 1135 / 25 Mart 1723).

²⁵⁰ BOA, MAD. 8470, s.64-3, 65/1, (22 Muharrem 1136/ 22 Ekim 1723).

²⁵¹ BOA, MAD. 9920, 18-1 (23 Zi'l-hicce 1141 / 20 Temmuz 1729); BOA, MAD. 9943, s.208/2, (22 Zi'l-hicce 1158 / 15 Ocak 1746).

²⁵² 1691 yılına ait verilerden anlaşıldığına göre, Anadolu topraklarında yalnızca üç ana yol üzerinde muayyen menzilhâneler tesis olunmuştur. Nitekim Sağ Kol üzerinde Üsküdar-Halep arasında 27, Antakya-Şam arasında ise 10 olmak üzere 37; Orta Kol üzerinden İznikmid-Mardin arasında olmak üzere 30; Sol Kol'da ise Ladik-Kars arasında olmak üzere 13 muayyen menzilhâne bulunmaktadır. BOA, MAD. 4034, s.49-79.

gelmelerinin gecikmesine hem de yorulmak suretiyle çatlamalarına sebebiyet vermekteydi. Söz konusu menzilhânelerin yüklerinin hafifletilmesi için aralarındaki mesafelerin kısaltılmasının gerekli olduğunun anlaşılması üzerine, bunlar arasında yeni menzilhâne tesis olunmuştur. Bu doğrultuda 1700-1750 yılları arasında Anadolu'nun Orta Kolu üzerinde 1725 yılında Hacıhamza²⁵³, 1726 yılında Ergani²⁵⁴, 1734 yılında Yenihan, Karkın²⁵⁵ ve Ulaş Karyesi²⁵⁶, 1726 yılında Deyrelun/Cizre²⁵⁷; Sol Kol üzerinde ise 1719 yılında Sonisa²⁵⁸, 1724 yılında Barçı²⁵⁹, 1725 yılında ise Tilemse²⁶⁰ menzilhânelerinin kuruldukları görülmektedir.

Muayyen menzil olmayan yerlerde menzilhâne kurulabilmesi için, her zaman aynı şekilde uygulanmasa bile, bir prosedürün işlediği görülmektedir. Bunun için öncelikli olarak bölge ahalisinden ve yöneticilerinden gerekçeli bir talebin gelmesi gerekmektedir²⁶¹. Söz konusu talepler, gerekçeleriyle birlikte, merkezde değerlendirilmektedir. Eğer belirtilen yerde yeni menzilhâne/menzilhâne tesis edilmesi uygun bulunursa, gerekçeli bir fermân gönderilmektedir. Bu fermânlarda nerelerde kaç adet menzilhâne kurulacağı, bunların ne kadar süreliğine kurulmuş oldukları, beslenecek beygir sayılarının miktarları, hangi kaynaklardan finanse edilecekleri, kimler tarafından ve ne şekilde nizam verilecekleri ayrıntılı olarak

²⁵³ 1722 yılında Hacıhamza Kazâ sı'nda menzilhâne kurulması gündeme gelmekle birlikte, (bkz. *BOA, MAD. 8470*, s.6/1, 121/2) 1725 yılına kadar bunun mümkün olmadığı görülmektedir. *BOA, MAD. 10492*, s.243-244.

²⁵⁴ *BOA, MAD. 8470*, s.325/2- 326/1, (11 Cemâziye'l-âhir 1139/ 32 Şubat 1727).

²⁵⁵ *BOA, MAD. 8492*, s.180/2.

²⁵⁶ *BOA, MAD. 8492*, s.177/2.

²⁵⁷ Ancak söz konusu iki menzilhâne de işletilememiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Bu çalışma içinde, İkinci Bölüm, Cizre ve Deyrelun Menzilhâneleri.

²⁵⁸ 1719 yılında tekrar kurulmakla birlikte, menzilhâneye nizam verilebilmesinin 1724 yılına kadar uzadığı görülmektedir. Bkz. *BOA, MAD. 3217*, s.62b; *BOA, MAD. 4004*, s.474.

²⁵⁹ Söz konusu menzilhâne yalnızca 20 gün hizmet vermiş ve akabinde de kapatılmıştır. *BOA, MAD. 10492*, s.367; Ayrıntıları için bkz. Bu çalışmanın İkinci Bölümü içinde Barçı Menzilhânesi.

²⁶⁰ *BOA, MAD. 10492*, s.363.

²⁶¹ Mesela; Sohum Kalesi'nde menzilhâne açılması için Faş Muhafızı Halil Paşa'nın gerekçeli olarak arz gönderdiği anlaşılmaktadır. *BOA, MAD. 8492*, s.35-2, (27 Muharrem 1145 / 20 Temmuz 1732); Kilis kadısı arz, ahalisi ise muhızır göndermek suretiyle kazâlarının Halep, Ayıntab, Ruha, Bağdat ve Diyarbekir yolu üzerinde bulunduğunu, seferler sebebiyle de ulak trafiğinin çok arttığı, bu sebeple kazâlarında muayyen bir menzilhâne kurulmasının gerekliliğini arzetmişlerdir. *BOA, MAD. 8492*, s.106-2, (3 Zi'l-hicce 1146 / 7 Mayıs 1734).

belirtilmektedir²⁶². Bu suretle yeni menzilhâneler tesis edilmekte ve fermânda belirtilen gelir kaynaklarından da finanse edilmektedir²⁶³.

3.4.4.3. Menzil Ahkâmlarına Alamet Konulması

Ellerinde tarihi açık menzil emirleri olan ulaklar bu hükümleri başkalarına satmakta ve bu suretle de bir hükümle birkaç kez yolculuk yapılmasına neden olmaktadır. Bu husus hem yalnızca devlet merkezinden izin verilen kişilere ait olan imkânların boş yere kullanılmasına hem de geriden gelen ulakların boş yere beklemesine sebebiyet vermektedir. Ayrıca menzildarlar tarafından in'âmat defterlerine kaydedilen bu hükümlerin merkezde yapılan incelemelerinden bunların eski ahkâmlar oldukları anlaşılmakta ve mukarrer oldukları gerekçesiyle de bunlarla ilgili ücretler ödenmemektedir. Yani mukarrer olarak kullanılan menzil ahkâmları hem menzilhânelere ekstradan yük getirmekte hem de ücretlerini tahsil edememeleri sebebiyle menzildarların zarara uğramasına neden olmaktadır²⁶⁴. Bunun önlenmesi için taşradan dönen ulakların ellerinde bulunan menzil ahkâmlarının kontrol edilmesi ve üzerinde tarih bulunmayan (tarihi açık) ahkâmların tespit edilerek, kullanılmış olduklarına dair işaretlenmeleri şeklinde bir çözüm geliştirilmiştir²⁶⁵. Tesadüf olunan hüküm suretlerinden anlaşıldığına göre, menzil ahkâmlarına alamet konulması ile ilgili olarak yalnızca Bolu²⁶⁶ ve Gebze kadılarına fermân gönderilmiştir²⁶⁷.

3.4.5. Cezalandırma

Menzilhânelerin sürekli açık kalmalarını sağlamak için izlenen yöntemlerden bir diğeri de menzilhânelere nizam verilmesinde ve nizamlarının korunmasında etkin

²⁶² BOA, MAD. 8470, s.74/2, (22 Zi'l-hicce 1136 / 11 Eylül 1724); BOA, MAD. 8470, s.80/1, (5 Cemâziye'l-âhir 1136 / 1 Mart 1724); BOA, MAD. 8470, s.82/3, (16 Cemâziye'l-âhir 1136 / 12 Mart 1724).

²⁶³ Ergani ile Harput menzilhâneleri arasında münasib bir mahalde yeni bir menzilhâne kurulması ile ilgili olarak gönderilen hükümdeki ayrıntılarla ilgili olarak bkz. BOA, MAD. 8492, s.176/2, (12 Zi'l-ka'de 1146/ 16 Nisan 1734). Sivas ile Kangal arasındaki yol üzerinde kış aylarında ulaşımın zorlukla yapılması ve Deliklitaş üzerinden dolaşılmasına bağlı olarak yolun mesafesinin 19 saate çıkması sebebiyle, Karkın ve Ulaş karyelerinde müceddeden menzilhâne kurulması için gönderilen fermânda, menzilhâneye verilecek nizamın ayrıntıları hakkında bkz. BOA, MAD. 8492, s.177/2, (12 Zi'l-ka'de 1146 / 16 Nisan 1734).

²⁶⁴ BOA, MAD. 8470, s.75/2, (Gurre-i Cemâziye'l-evvel 1136 / 27 Ocak 1724).

²⁶⁵ BOA, MAD. 8470, s.122/1 (26 Şevvâl 1136 / 18 Temmuz 1724).

²⁶⁶ BOA, MAD. 8470, s.122/1 (26 Şevvâl 1136 / 18 Temmuz 1724).

²⁶⁷ BOA, MAD. 8470, s.75/2, (3 Cemâziye'el-evvel 1136 / 30 Ocak 1724).

olan birimler ile menzilhânelerden faydalananların ihmal ve suiistimalleri neticesinde menzilhâne nizamlarına zarar vermeleri durumunda, söz konusu zümrelere yol açtıkları zararlara uygun cezalar verilmesidir. Menzilhânelerin nizamlarının korunmasıyla ilgili olarak üç türlü cezaî müeyyidenin uygulandığı görülmektedir. Bunlar azl, sürgün ve kalebendliktir. Azledilme cezası yalnızca menzilcilere uygulanmakta olup, söz konusu ceza menzilcilerin menzilhânenin idaresinden alınması anlamına gelmektedir. Sürgün ve kalebend cezaları ise menzilhânelerin nizamlarının bozulması hususunda bir şekilde kusuru ve kasdı bulunan herhangi bir kişiye verilebilmektedir.

Menzilhânelerin idaresi hususunda gevşekliği veya suiistimalleri görülen menzilcilere verilen cezalar arasında en sık tesadüf olunanı görevden azletmedir. Söz konusu azl işlemleri şikâyetlerle bağlantılı olarak merkezden gönderilen fermânlarla yapıldıkları gibi, kazâ ahalisinin de herhangi bir talimata gerek duymadan menzilcileri azl edebildikleri görülmektedir. Mesela; 6 Mayıs 1732- 6 Mayıs 1733 dönemi için Sivas Menzilhânesi Mustafa ve Seyyid Abdurrahman isimli kişilerin uhdesine verilmiştir. Ancak söz konusu menzilciler menzilhâneyi idarede gevşeklik gösterdikleri için, kazâ ahalileri tarafından azl olunmuşlardır²⁶⁸. Nitekim gönderilen emr-i şeriflerle görevinde gevşeklik gösteren veya suiistimalleri olan menzilcilerin derhal azl olunmaları için merkezî yönetim tarafından kazâ ahalilerine cevaz verildiği görülmektedir²⁶⁹.

Devlet merkezine, menzilcilerin suiistimalleri olduğu yönünde şikâyetler geldiğinde, konuyla ilgili olarak hemen mübaşir tayin olunmaktadır. Yine menzilhânenin bulunduğu kazânın yöneticilerine, gelen mübaşire yardımcı olmaları suretiyle, menzilhâneye ait sıkıntının giderilmesine ortak olmaları yönünde fermân sadır olmaktadır. Ayrıca söz konusu fermânlarda menzilcinin kusurunun sabit olduğunun anlaşılması durumunda, herhangi bir görüş veya talimata gerek

²⁶⁸ BOA, MAD. 8492, s.15/2, (Gurre-i Cemâziye'l-âhir 1145 / 19 Kasım 1732).

²⁶⁹ BOA, MAD. 8492, s.135/1 (20 Recep 1146 / 27 Aralık 1733); BOA, MAD. 8492, s.146-147/1 (12 Şa'bân 1146 / 18 Ocak 1734); Iğın'dan Antakya'ya kadar menzilhâne olan kadılıklara yazılmıştır. BOA, MAD. 8492, s.193-194/1, (8 Cemâziye'l-âhir 1146 / 16 Kasım 1733), Sivas'tan İzoli'ye kadar menzilhânesi olan tüm kadılıklara yazılmıştır. BOA, MAD. 8492, s.195/2 (8 Zi'l-hicce 1146 / 12 Mayıs 1734).

duymadan, hemen azledilmesi ve herhangi bir şekilde mîrîye zarar vermişse, bunun da tahsil olunması emredilmektedir²⁷⁰.

Denetimler esnasında görevinde gevşeklik gösteren ya da suiistimalleri olan menzilciler tespit olunursa, mübaşir tarafından derhal görevinden uzaklaştırılabilmektedir. Mesela; 1731 senesinde Anadolu'nun Orta Kolu üzerindeki menzilhânelerin teftişi, bu işe mübaşir tayin olunan Halil Ağa tarafından yapılmıştır. Bu teftişin amacı, konumlarına göre menzilhânelerde bulunan menzil beygirlerinin yeterliliği ile bu menzilhânelerde idarecilik yapan menzilcilerin bu görevi yapmaya layık olup-olmadıklarının tespitine yöneliktir. Halil Ağa, Anadolu'nun Orta Kolu üzerindeki menzilhânelerin teftişinden sorumlu olmakla birlikte, Konya Menzilhânesi'ni de teftiş etmiştir. Bu teftiş Konya Mahkemesi'nde Konya kadısı, a'yânı ve ahâlisinden oluşan bir heyet ile iş-erlerinin de bulunduğu ortamda yapılmıştır. Teftişin süreci ve bu esnada alınan kararlar da daha sonrasında şer'îye siciline kaydedilmiştir. Bu kayıttan anlaşıldığına göre; Konya menzilcileri olan el-Hâc Mustafa Çavuş, es-Seyyid el-Hâc Süleyman bin Hâcî Hüseyin, Mehmed Çelebi ibn-i Ali ve Karışoğlu Hasan Beşe'nin menzil nizâmlarına uymadıkları, menzilin bozulmasına sebep oldukları ve ulaklardan iki kat ücret talep ederek ulaklara eziyet ettikleri tespit edilmiştir. İsmi geçen bu menzilciler içerisinde özellikle Karışoğlu Hasan Beşe'nin suçu sâbit görülmüş ve menzilcilikten uzaklaştırılmasına karar verilmiştir. Diğer üç menzilci ise menzil nizâmına uymaları, ulakları boş yere bekletmemeleri gibi hususlarda ahâlinin kefil olması üzerine, görevlerinde kalmışlardır²⁷¹.

Suiistimalleri sebebiyle menzilhânelerin nizamına zarar verdikleri tespit olunan kişilerin sürüldükleri ya da kalebend olundukları anlaşılmaktadır. Bunlar arasında kazâ nâipleri, menzilciler ve kazâ sakinlerinin bulundukları görülmektedir. Taşradan merkeze bu türden bir şikâyet geldiğinde, derhal mübaşirler gönderilmek suretiyle, söz konusu hususun tetkik ettirildiği görülmektedir²⁷². Niksar Nâibi İbrahim isimli şahıs Sonisa Menzilhânesi'nden ulaklar tarafından getirilen 140 menzil beygirine,

²⁷⁰ BOA, MAD. 9920, s.167/1 - 168/1, (3 Şa'bân 1143 / 11 Şubat 1731).

²⁷¹ KŞS. 52, s. 74/1, (3 Şa'bân 1143/ 11 Şubat 1731).

²⁷² BOA, MAD. 8470, s.51/1, (20 Ramazân 1145 / 6 Mart 1733).

zimmetine geçirmek suretiyle, el koymuştur. Bu husus, Dergâh-ı Âlî Müteferrikalarından Ahmed, Zâim Mustafa, diğer Mustafa ve Kolçavuşu Ahmed tarafından i'lâmla merkeze bildirilmiştir. Bunun üzerine gönderilen fermân ile İbrahim'in suçu sabitse, beygirlerin tahsil edilmesine ve kendisinin de Sinop Kalesi'ne kalebend olunmasını emredilmiştir²⁷³.

Menzilhâneleri teftiş etmek veya nizam vermek için gönderilen mübaşirlerin de zaman zaman a'yânlarla iş birliği yapmak suretiyle menzilhânelere tayin olunan paraları zimmetlerine geçirdikleri ve sair bahanelerle de ahaliye eziyet ettikleri anlaşılmaktadır. Bu türlü hareketlerle menzilhânelere zarar veren mübaşirlerin kalebend olundukları ve menzilhânelere verdikleri zararların da kendilerinden veya mallarından tazmin edildiği görülmektedir²⁷⁴.

Menzil nizamlarına, kasıtlı olarak zarar veren ve bu hususta ısrar eden menzcilerin de eşkıya olarak nitelendirilmek suretiyle kalebendlikle cezalandırıldıkları görülmektedir. Bu tür örneklerden birisi 6 Mayıs 1723 - 6 Mayıs 1724 dönemi için Hendek Menzilhânesi'ne menzilci tayin olunan Hacı Mehmed ve karındaşı İbrahim Beşe ile ilgilidir. Söz konusu iki kardeş göreve başladıktan bir müddet sonra, kendilerine tâbi eşkıyadan bazı kişilerin de destekleriyle ulaklara beygir vermemek, fazla ücret talep etmek ve boş yere üç-dört gün menzilhâne bekletmek gibi menzil nizamına mugayir hareketlerde bulunmuşlardır. Akabinde ise menzilhâneye ait paraları alıp, firar etmek suretiyle menzilhânenin nizamının tamamen bozulmasına sebep olmuşlardır. Bunun için söz konusu iki menzilcinin ve adamlarının yakalanarak, münasip bir kaleye kalebend olunmaları yönünde fermân sâdır olmuştur²⁷⁵. Diğer bir örnek ise Gerede menzilocisi tayin olunan Pirikraroğlu İbrahim isimli şahısla ilgilidir. Belgelerden anlaşıldığına göre, Gerede ahalisinden Pirikraroğlu İbrahim sicili pek temiz olmamasına rağmen, 1730 yılında a'yân ve ahalinin ortak ittifakıyla Gerede Menzilhânesi'ne menzilci olarak tayin olunmuştur. Merkezden onay gelmemesine, hatta görüldüğü yerde yakalanmak suretiyle kalebend olunması hususunda yayınlanmış bir emir bulunmasına rağmen, menzilocilikten bir türlü uzaklaştırılamayan İbrahim, tüm bunlara ilaveten Bolu ve Bayındır

²⁷³ BOA, MAD. 8470, s.149/2, (6 Zi'l-ka'de 1137 / 17 Temmuz 1725).

²⁷⁴ BOA, MAD. 8492, s.192/2- 195/1, (8 Cemâziye'l-âhir 1146 / 16 Kasım 1733).

²⁷⁵ BOA, MAD. 8470, s.139/1, (27 Zi'l-hicce 1136 / 16 Eylül 1724).

menzilhânelerine ait beygirlere el koymak suretiyle her iki menzilhânenin de nizamın bozulmasına sebep olmuştur. Ancak yeniçeri taifesinden olması sebebiyle, ne menzircilik görevinden azl edilebilmiş ne de ahz olunabilmiştir. Bu defa hakkından gelecek bir mübaşir tayin olunarak, eski suçlarına ve menzil nizamına zarar vermesine binaen, marifet-i şer' tarafından azl olunması ve en yakındaki kaleye kalebend olunmasını emreden ikinci bir fermân sâdır olmuştur²⁷⁶.

Benzer şekilde Çekmece-i Kebîr Menzilhânesi'nde menzilci olan Hasan Odabaşı isimli şahısın, ordu-yı hümayuna gitmekte olan tatarlara su'-i hareket eylediğinden, mübaşir marifetiyle İnoz Kal'ası'na kalebend olunduğu anlaşılmaktadır²⁷⁷. Yine ulaklara beygir tedarikinde suiistimali bulunan, ulaklardan zorla fazla ücret alan Halil Beşe'nin azl olunup yerine yeni menzilci tayin olunurken, bölükbaşı Köseoğlu Ahmed'in yeni menzilci tayinine tehdit yoluyla engel olması üzerine yakalanarak Seddü'l-bahir Kal'ası'na kalebend olunması emredilmiştir²⁷⁸. Hacımurad Kalesi Menzilhânesi'ni kale içine taşımak suretiyle ulaklara beygir verilmeyen, menzilhâne gelirlerine el koyan ve gönderilen mübaşirleri kaleye almayan kale dizdarı Ali ile kardeşi Veli ve a'yândan dört kişinin yakalanarak Sinop Kalesi'ne kalebend olunmaları hususunda Sivas Mütessellimi Rîşvânzâde Ömer tayin olunmuştur²⁷⁹.

Menzilhânelerin nizamlarının bozulmasına sebep olanlara verilen cezalar her zaman kalebendlikle sonuçlanmamaktadır. Nitekim İskefser Kazâsı'ndan Arapoğlu Hüseyin ve Sekban Hüseyin nam kişiler kendi hallerinde olmayup, arkadaşlarıyla kazâ kazâ gezmek suretiyle nizam-ı kazâ ihtilaline bâis oldukları gibi gelirleri olan tekâliflere el koymak suretiyle de menzilhânenin işleyemez duruma gelmesine sebep olmuşlardır. Ahalinin talebi üzerine söz konusu iki kişinin ıslâh-ı nefis için aher diyara nef olunmaları hususunda emr-i şerîf yazılmıştır²⁸⁰.

²⁷⁶ BOA, MAD. 9920, s.134/2, (10 Cemâziye'l-evvel 1143/ 21 Kasım 1730).

²⁷⁷ Suha Oğuz Baytimur, *25 Numaralı Kal'abend Defteri (1/61. Sayfa) (H. 1205/ M. 1790-1791)*, (Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi), Elazığ 2005, s.68; (Evâsıt-ı Rebî'ü'l-ahîr 1205 / 18-28 Aralık1790).

²⁷⁸ Baytimur, *Kal'abend*, s.141, (Evâhir-i Receb 1205/ 26 Mart- 4 Nisan1790).

²⁷⁹ BOA, MAD. 8470, 173-2, (14 Şa'bân 1137 / 28 Nisan 1725).

²⁸⁰ BOA, MAD. 8470, s.364/1, (12 Şevvâl 1139; Osmanlı Devleti'nde sürgün hakkında detaylı bilgi için bkz Kemal Daşcıoğlu, *Osmanlı Devleti'nin Sürgün Siyaseti* (XVIII. Yüzyıl), İstanbul 2007.

3.5. MENZİLHÂNELERİN İDARESİ HUSUSUNDA YAŞANAN SORUNLAR

Menzilhânelerin bir takım olumsuzluklar nedeniyle hizmet veremeyecek duruma gelmeleri, ilgili belgelerde menzil nizamının “...*muhattal olması*...”²⁸¹ veya “...*müşevveş olması*...”²⁸² şeklinde tanımlanmaktadır. Araştırma esnasında menzilhânelerin nizamlarının bozulmasına neden olan durumlar sorgulanmış ve yapılan inceleme neticesinde bunların ana hatlarıyla dört maddeden oluştukları tespit edilmiştir. Söz konusu dört mevzu hem merkezden sâdır olan fermânlarda hem de kazâlardan gönderilen arz ve ilamlarda sıklıkla işlenen hususlar olup, bunlar incelendiğinde menzilhânelerin idaresinde yaşanan sorunların genellikle ihmal ve suiistimale dayandığı görülmüştür. Suiistimali bulunanlar işleyenler yani menzirciler, faydalananlar yani ulaklar, nizam verilmesi hususunda görevleri bulunanlar yani a’yân, ahali ve taşra yöneticileri, denetleyenler yani mübaşirlerin olmak üzere menzilhânelerle ilgisi bulunan tüm grupları kapsadığı görülmektedir. Bunun yanında aniden artan ulak yoğunluğunun tolere edilememesi, ulaşım koşulları sebebiyle menzil beygirlerinin zarar görmesi ve gelirlerin yetersiz oluşu veya söz konusu gelirleri oluşturan ödemelerin zamanında yapılmaması da menzilhânelerin nizamlarının bozulması hususunda önemli etkenlerdendir.

3.5.1. İhmal ve Suiistimaller

3.5.1.1. Menzircilerin Yaptıkları

İlgili nizamlara göre menzircilerin menzilhânelerde ikamet etmek suretiyle günün her saatinde görevlerinin başında ve ulakların hizmetinde olmaları gerekmektedir²⁸³. Ancak bazı menzircilerin kanun hilafında menzilhânelerde ikamet etmedikleri²⁸⁴ hatta görev sürelerinin bitmesine yaklaşık iki ay gibi bir süre (40-50 gün) kalmış olmasına rağmen menzilhâneyi külliye kapatıp gittikleri anlaşılmaktadır²⁸⁵. Devlet adına taşrada bazı işlerle ilgili olarak hükümler taşıyan ya

²⁸¹ BOA, MAD. 8470, s.392/2, (21 Zi’l-hicce 1140 / 28 Temmuz 1728).

²⁸² BOA, MAD. 8470, s.302/ 2, (13 Zi’l-ka’de 1139 / 2 Temmuz 1727).

²⁸³ BOA, MAD. 8470, s.200/2-201/1, (27 Şevvâl 1137 / 9 Temmuz 1725).

²⁸⁴ BOA, C.NF. 423, (14 Şa’bân 1146 / 20 Ocak 1734).

²⁸⁵ Özkaya, “Menzilhâne Sorunu”, s.344.

da bu işlerin bizzat takibi için yolculuk yapan ulaklar, bir veya birkaç gün menzilhâneelerde boş yere bekletilmekte, bu suretle de devletin önemli ve acil işleri sekteye uğratılmaktadır²⁸⁶.

Menzilcilerin diğer bir suiistimalleri de idare ettikleri menzilhâneelerin konumları ve yoğunluklarıyla münasip, yeterli sayıda menzil beygiri beslememeleridir. Menzilhâneelerde yeterli sayıda beygir bulunmaması sebebiyle, ulaklar kendilerine beygir tedarik edilinceye kadar -ki bu genellikle uzun bir süre olmaktadır- menzilhâneelerde beklemek zorunda kalabilmekteydiler²⁸⁷.

Bazı menzilciler göreve başladıktan bir müddet sonra, özellikle menzilhâneeye tayin ve havale olunan paraları tahsil etmeleriyle, firar etmektedirler. Bu şekilde terk edilen menzilhâne, yerel yönetimlerin veya merkezî yönetimin duruma el koymasına kadar, bir müddet sahipsiz kalmakta ve bu süreç zarfında da devlete ait acil ve önemli birçok iş aksamaktadır²⁸⁸.

Menzilhâneelerden alınan beygirlerin ücretlerinin miktarı her bir saatlik yol için on akçe olarak kanunlaşmışken²⁸⁹, menzilcilerden bazılarının ulaklardan fazla ücret talebinde bulundukları ve kendilerinin belirledikleri bu ücretleri tahsil etmeden de ulaklara beygir vermedikleri anlaşılmaktadır²⁹⁰.

Menzilcilere göreve başladıkları tarihten itibaren, menzilhânenin maktû'ât değerinin yaklaşık yarısı civarında (% 49'u) devlete ait kaynaklardan ödeme yapılmaktadır²⁹¹. Yine menzilhâneeye tayin olunan imdâdiyyeler, kazâ ahalilerinin yapmış oldukları ödemeler ve peşin olarak ödenen beygir ücretleri birleşince menzilcilerin ellerine oldukça yüklü miktarda bir paranın geçtiği anlaşılmaktadır²⁹². Menzilcilerin bu paraları menzilhâneeye, yarar ve tuana olmak üzere, yeteri miktarda beygir tedarik etmek ve bu beygirlerin bakımları için harcamaları gerekmektedir.

²⁸⁶ BOA, C.NF. 423, (14 Şa'bân 1146 / 20 Ocak 1734).

²⁸⁷ BOA, MAD. 8492, s.110-111, (13 Zi'l-hicce 1146 / 17 Mayıs 1734).

²⁸⁸ BOA, MAD. 9920, s.139/1, (28 Cemâziye'l-evvel 1143 / 9 Aralık 1730).

²⁸⁹ C. Heywood, "Two Firmans", s.487.

²⁹⁰ BOA, C.NF. 731, (H. 1154/ M. 1741-1742).

²⁹¹ BOA, MAD. 8464, s.5/1, (6 Safer 1125 / 4 Mart 1713).

²⁹² İki menzilci arasında yaşanan ve mahkemede davası görülen bir alacak davasına göre, Konya Menzilhânesi'nin, 6 Mayıs 1782 - 6 Mayıs 1783 dönemindeki, bir yıllık toplam geliri 50.750 kuruştur. KŞS. 65, s.20/1, (8 Receb 1201 / 26 Nisan 1787).

Ancak zaman zaman menzilcilerden bir kısmının, muhtelif kaynaklardan aktarılmak suretiyle ellerinde toplanan paraları menzil işlerine sarfetmek yerine kendileri için harcadıkları görülmektedir. Menzilcilerin bu türlü tutumları idare etmiş oldukları menzilhânelerin nizamlarının bozulmasına sebep olduğu gibi yakınlarında bulunan diğer menzilhânelerin işleyişlerini de olumsuz yönde etkilemektedir²⁹³.

Bazı menzilcilerin bir takım kanundışı hareketleri yakınlarında bulunan menzilhânelerin bile nizamlarına zarar vermektedir. Menzilhânelerin işlevleri resmî ulaşım ve haberleşme için ulaklara, menzilhânenin bağlantılı olduğu diğer menzilhânelere ulaşabilmesi için, beygir tedarik etmektir. Yani her bir menzilhânenin belirli bir hizmet sahası bulunmaktadır. Bir kısım menzilci kanunlara uymayarak kendi hizmet sahasına giren ulaklara beygir vermeyerek, bir önceki menzilhânin beygirleriyle bir sonraki menzilhâye kadar gitmelerine zemin hazırlamaktadır²⁹⁴. Bu durum basit gibi görünse de birbirine bağlı birçok sorunu tetiklemektedir. Öncelikli olarak beygirleri uzak menzillere götürülen bir menzilhâne beygir sıkıntısı baş göstermekte ve ard arda gelen ulaklar söz konusu menzilhâne birikmeye başlamaktadır. Eğer beygirlerin bir kısmı da yorgunluktan çatlayıp helak olmuşlarsa, menzilcinin maddi olarak zararı da mevzubahistir. Yine menzilcinin maddi imkânları helak olan beygirlerin yerine yenilerini koymayı tolare edecek durumda değilse, söz konusu menzilhânenin düzeni bozulacak ve menzilhânenin bu durumu tüm yol boyundaki resmî ulaşım ve haberleşmeyi olumsuz olarak etkileyecektir²⁹⁵.

Menzilcilerin kasten ve bilerek menzil nizamlarına zarar vermelerinin yanında, yalnızca ihmallerinden kaynaklanan kusurları da bulunmaktadır. Menzilcilerin, ellerindeki menzil ahkâmları görmeye gerek duymadan, ulakların beyan ettikleri miktarda menzil beygirini vermeleri, suiistimalden ziyade bir ihmal olmakla birlikte, menzilhânelerin idaresi hususunda çok olumsuz neticeler doğurmaktadır. Bunun yanında elinde in'âm menzil ahkâmı olmadığı halde, yine ulakların sözlerine güvenmek suretiyle verdikleri beygirleri in'âmat defterlerine kaydetmektedirler.

²⁹³ BOA, MAD. 8492, s.110/1- 111/1, (13 Zi'l-hicce 1146/ 17 Mayıs 1734).

²⁹⁴ BOA, MAD. 8470, s.240/2, (4 Cemâziye'l-evvel 1138 / 8 Ocak 1726); MAD. 8492, s.114/1, (17 Zi'l-ka'de 1146 / 21 Nisan 1734).

²⁹⁵ BOA, MAD. 8492, s.135/1-136/1, (20 Receb 1146 / 27 Aralık 1733); BOA, MAD. 8492, s.151/2-152/1, (22 Şa'bân 1146 / 28 Ocak 1734); BOA, MAD. 8492, s.164/2 (28 Şevvâl 1146 / 3 Nisan 1734).

Menzilcinin bu ihmalinde ortaya çıkan zararlardan en hafifi elinde hüküm olmayan kişilerin haksız şekilde menzilhânelerden beygir alabilmesidir. Bunun yanında menzilhânedeki in'âm hükmüyle verilen beygirlerin miktarları in'âmat defterlerine kaydedilerek, bunlara dair ücretler hazineden talep edilmektedir. Devlet merkezinde fazladan kaydedilen ulak ve beygirlerin tespit edilemeyerek, bunlara ait ödemelerin hazineden yapılması durumunda devlet zarara uğramakta, ödenmemesi durumunda ise menzilci zarar etmektedir. Ayrıca ulak olmayan kişilere fazladan beygir verilmesi, geriden gelen ulakların binek bulamamalarına bağlı olarak gidecekleri yerlere gecikmeli olarak varmalarına sebep olmaktadır²⁹⁶.

3.5.1.2. Ulaklarından Kaynaklananlar

Menzilhânelerin nizamlarının bozulmasında en etkin olan zümreden birisi de ulaklardır. Ulakların en büyük suistimalleri ellerinde bulunan menzil ahkâmlarında belirtilen miktardan daha fazla sayıda beygir talebinde bulunmaları ve zorla da olsa diledikleri miktarda menzil beygirlerini menzilhânelerden alıp götürmeleridir. Bu durum zaten ulakların ihtiyaçlarına zorlukla cevap veren menzil beygirlerinin sayılarına ilavelerin yapılmasını zorunlu kıldığı ve arkadan gelen ulakların beklemesine sebep olduğu gibi menzircilerin de zaman ve para kaybı yaşamalarına neden olmaktadır²⁹⁷.

Bir takım kişiler resmî işleri olmadığı halde, tarihi geçmiş fermânlar ile menzilhânelere gitmek suretiyle, beygir taleplerinde bulunmaktadır. Bu sebeple menzilhânelerden geçen ulakların ellerindeki hükümlerin tetkik edilerek, tarihi geçmiş hükümle beygir talebinde bulunanlara kesinlikle beygir verilmemesi emredilmiştir. Ancak ulakların gidecekleri mesafelerin göz önünde bulundurulmak suretiyle uzak yerlere gidenlere bu konuda esneklik sağlanması hatırlatılmıştır²⁹⁸. Elleri tarihi açık menzil emirleri olan ulaklar bu hükümleri başkalarına satmak suretiyle bir hükümle birkaç kez yolculuk yapılmasına sebebiyet vermekteydiler²⁹⁹.

²⁹⁶ BOA, MAD. 8464, s.5/1; BOA, C.NF. 761, (21 Receb 1125/13 Ağustos 1713).

²⁹⁷ Özkaya, "Menzilhane Sorunu", s.344.

²⁹⁸ Özkaya, "Menzilhane Sorunu", s.343; BOA, MAD. 9920, s.135/1, (15 Cemâziye'l-evvel 1143 / 26 Kasım 1730).

²⁹⁹ BOA, MAD. 8470, s.122/1, (26 Şevvâl 1136 / 18 Temmuz 1724).

Normal olarak verilen beygirlerin gideceği mesafe menzilhânenin bağlantılı olduğu menzilhânelere kadar olup, arada menzil atlamak yasaktır. Ancak bazı ulaklar menzilhânedan aldıkları beygirleri bir sonraki menzilhâne sürücülere teslim etmeleri gerekirken, kanun hilafında aynı beygirlerle birkaç menzil gitmektedirler. Bu durumda en iyi ihtimalle beygirlerinin geriye geç gelmesi sebebiyle menzilci beygir sıkıntısı çekmekte en kötü ihtimalle ise beygirler yorgunluktan çatlayarak helak olmaktadır³⁰⁰. Ulakların bu türlü hareketleri en basitinden geriden gelen ulakların beygirlerin dönmesini beklemesi gibi sistemi yavaşlatıcı sonuçlar doğurmakta, beygirlerin çatlayarak ölmesiyle sonuçlanan bir suiistimal ise ulaşım ve haberleşme işlerine ciddi zararlar verebilmekteydi³⁰¹.

Menzilhânelerde ulaklara verilecek sürücü miktarı verilen beygir sayılarına bağlı olarak üçte bir oranında olması gerekmektedir, bazı ulakların hisselerine düşenden fazla sürücü talebinde bulunmak suretiyle menzilcilere teaddi uyguladıkları görülmektedir. Bu doğrultuda gönderilen fermânlar ile ulakların hisselerine düşenden fazla miktarda sürücü talep etmek suretiyle menzilcileri zor durumda bırakmaları yasaklanmıştır³⁰².

Ulaklar ile menzilhâne yönetiminden sorumlu olan kişilerin bu ortak suiistimali neticesinde, arkadan gelen birçok ulak beygir yokluğundan menzilhânelerde boş yere beklemek zorunda kalıyordu³⁰³. Hatta bu suiistimaller neticesinde bir ana yol üzerindeki onlarca menzilhâne hizmet veremeyecek şekilde zarar görebilmekteydi³⁰⁴. Merkezî idare, menzilhânelerde beygir sıkıntısından kaynaklanan aksaklıkları gidermek için, muhtelif tarihlerde hangi görevlilere ve hangi rütbeye kaçar adet menzil beygiri verileceğini tespit etmiş ve bu miktarları tüm taşra yöneticilerine ilan

³⁰⁰ BOA, MAD. 8470, s.364/2, (12 Şevvâl 1139 / 2 Haziran 1727).

³⁰¹ BOA, MAD. 2774, s.2/2, (11 Cemâziye'l-evvel 1076 / 19 Kasım 1665); BOA, MAD. 8492, s.114/1, (26 Zi'l-ka'de 1146 / 30 Nisan 1734).

³⁰² BOA, MAD. 9920, s.135/1, (15 Cemâziye'l-evvel 1143 / 26 Kasım 1730).

³⁰³ KŞS. 47, s.250/2, (20 Safer 1129 / 5 Şubat 1717).

³⁰⁴ Mesela: 21 Temmuz 1767 tarihli bir fermâna göre: Anadolu'nun Orta Kolu üzerinde bulunan menzilhânelerin büyük çoğunluğu bu suiistimallerin neticesinde kapatılmış veya kapanmak üzeredir. KŞS. 59, s.108/1, (23 Safer 1181 / 21 Temmuz 1767).

etmiştir³⁰⁵. Ancak bu türden kapsayıcı düzenlemelerin de ulakların suiistimallerini engellemeye yeterli gelmediği anlaşılmaktadır³⁰⁶.

Ulakların menzilhânelerden almış oldukları beygirlere kanun hilafında heybeler ve hetreler vurup ağır yük yükledikleri ve yüklü beygirlere kendilerinin de bindikleri görülmektedir. Bu durumda menzil beygirleri ya sakat kalmakta ya da helak olmaktadır. Menzilcilerin bu husustan şikâyetçi olmaları üzerine beygirlere ağır yük yüklemenin yasak olduğuna dair fermân sâdır olmuştur³⁰⁷.

Ulaklara verilen ahkâmlar “*in’âm menzil hükmü*” veya “*menzil hükmü*” olmak üzere iki farklı şekilde düzenlenmekteydi. Elinde yalnızca menzil ahkâmı olduğu halde bazı ulakların ellerindeki ahkâmların in’âm menzil hükmü olduğu konusunda menzilcileri aldattıkları, menzilcilerin de bunların almış oldukları beygirleri in’âmat defterlerine kaydetmek suretiyle, ücretlerini mîrî hazineden tahsil ettikleri tespit olunmuştur. Bu hususun ber taraf edilmesi için ulakların ellerinde bulunan ahkâmların muhakkak suretle tetkik edilmesi ve elinde menzil ahkâmı bulunanlardan beygir ücretlerinin peşin olarak tahsil edilmesi yönünde fermân sâdır olmuştur³⁰⁸.

3.5.1.3. Mübaşirlerin Suiistimleri

Menzilhâneleri teftiş etmek ve nizam vermek için gönderilen mübaşirlerin de zaman zaman mal hırsıyla menzil nizamlarına zarar verdikleri görülmektedir. Bunun için mübaşirlerin a’yânları da kandırmak ve menfaat taahhüdünde bulunmak suretiyle menzilhânelere tayin olunan paraları zimmetlerine geçirdikleri ve halktan da başka bahanelerle cebren para veya mal aldıkları anlaşılmaktadır. Bu türden harekette bulunan bir mübaşir de Anadolu’nun Sağ Kolu üzerinde Ilgın’dan Kurdkulağı’na kadar olan istikametteki kazâlarda bulunan menzilhânelere nizam vermek için gönderilen Dergâh-ı Mualla Gedüklülerinden Çaşnigir Odacı Ahmed Ağa’dır. Söz konusu şahıs gittiği kazâlarda, a’yânları da yoldan çıkarmak suretiyle menzilhânelerin finansmanı için menzilciye ödenen paraları zimmetine geçirmiş,

³⁰⁵ Güneş Yağcı, “İznik Menzili”, s.24; Ayrıntılı bilgi için bkz. Bu bölüm içinde, Ulaklara Verilecek Beygir Sayılarının Belirlenmesi.

³⁰⁶ KŞS. 49, s.286/1.

³⁰⁷ BOA, MAD. 8492, s.35/1, (14 Şa’bân 1145/ 30 Ocak 1733); BOA, MAD. 8492, s.37/2, (18 Şa’bân 1145 / 3 Şubat 1733)

³⁰⁸ BOA, MAD. 8464, s.4/3 (9 Safer 1125 / 7 Mart 1713).

kazâ ahalilerinden de menzilhânelere nizam verileceği bahanesiyle yüklü miktarda paralar tahsil etmiştir. Hem menzilhânenin elinden paraların alınması hem de ahalinin maddi kudretlerinin zayıflatılması sebebiyle, yol üzerinde bulunan menzilhânenin nizamı muhattal olmuş ve söz konusu menzilhânenin hizmetleri durmuştur. Tekrar hizmet verebilmelerine imkân tanımak için gönderilen fermân ile suiistimali kesinleşen mübaşirin bir an önce yakalanarak kalebend olunması, menzilhânenin ve kazâ ahalilerinden almış olduğu paraların yerlerine iade edilmesi ve tayin olunan diğer mübaşirin marifeti, kadılar ile a'yânların da yardımlarıyla menzilhânenin tekrar hizmete açılması emredilmektedir³⁰⁹.

3.5.1.4. Menzilhânenin Kurulduğu Bölgelerde Suiistimaller ve Kanundışı Hareketler

Kurulmuş oldukları bölgelerde ayân, ahali ve taşra yöneticilerinin ayrı ayrı ya da hep birlikte yapmış oldukları kanundışı hareketler menzilhânenin işletilmesi hususunda ciddi engeller teşkil etmektedir. Bu bağlamda özellikle bir takım kişilerin, ahaliyi tehdit etmek suretiyle kazâ ahalilerine deruhde olunan menzilhânenin yönetimlerini ele geçirdikleri görülmektedir. Bu türden hadiselerden birisi Osmancık'ta meydana gelmiş olup, ahalinin tüzel kişiliğine deruhde olunan Osmancık Menzilhânesi'nin idaresini, eşkıya olarak nitelendirilen, yine ahaliden beş kişi zorla ele geçirmişlerdir. Söz konusu kişiler mîrî tarafından yapılan ödemeleri ve menzilhâneye tayin olunan gelirleri topladıkları gibi, ahaliden de menzilhâne adına cebr yoluyla tahsilât yapmışlar ve tüm bu paraları alarak firar etmişlerdir. Bu suretle menzilhânenin düzeni bozulmuş ve hizmetleri aksamıştır.

Menzilhânelere tayin ve havale olunan tekâliflerin tahsili hususunda bazı yerleşimlerde ahalinin, mübaşirlere zorluk çıkardığı anlaşılmaktadır. Hatta söz konusu mübaşirlerin zaman zaman ahalinin bir kısmı tarafından tartaklandıkları ve defterlerinde ellerinden alındığı görülmektedir. Buna benzer bir hadise Şiran Menzilhânesi için Şiran Kazâsı ile yakınlarında bulunan karyelere tevzi olunan bir miktar salyanenin tahsili için marifet-i şer'le tahsile mübaşir tayin olunan Zaim Hasan'ın başına gelmiştir. Hasan elinde tevzi defteriyle, kazâ naibinin nezaretinde tahsilât yapmaktayken, Deli Serdar olarak tanınan Hasan ve oğlu 31. Bölük Ağası

³⁰⁹ BOA, MAD. 8492, s.192/2- 195/1, (8 Cemâziye'l-âhir 1146 / 16 Kasım 1733).

Ömer 200 civarında yeniçeri ile nâip ve mübaşirin üzerine yürüyerek hareket ve tehdit etmişler, mübaşirin elindeki tevzi defterine el koymak suretiyle de tahsilâtın yapılmasına engel olmuşlardır. Gelirlerinin tahsil edilememesi sebebiyle, Şiran Menzilhânesi'nden hiçbir suretle hizmet verilememiştir. Bunun üzerine dergâhı muallâ yeniçeri ocağından bir mübaşir tayin olunmak suretiyle olayın faillerinin yakalanması³¹⁰ ve ardından da Samsun Kalesi'ne kalebend olunmaları yönünde fermân sâdır olmuştur³¹¹.

Ehl-i örfün menzil işlerine müdahaleleri mutlak suretle yasaklanmış olmasına rağmen, özellikle mütesellimler olmak üzere, bir kısmının menzil masrafları için kazâ ahalisine yapılan tevzi'âtların miktarlarına ve dağılımlarına müdahale ettikleri görülmektedir. Mütesellimler, kazâ ahalisinin ödemekte olduğu tevzi'âtlara ağılık, kolculuk, katibiye, sarrafiye ve sair isimler adı altında yeni vergiler eklemek suretiyle ahaliye eziyet ettikleri gibi, toplanan paraları da menzilcilere vermemektedirler. Toplanan vergilerin yerine geçmek üzere, yüksek fiyattan saydıkları sakat beygirleri ve çürümüş saman ile arpayı menzilcilere zorla vermektedirler. Bu hareketlerden hem ahali hem de menzilciler büyük zarar görmekte ve özellikle mütesellimlerin mal sevdasıyla yapmış oldukları faaliyetler menzilhânelerin işleyişlerine ciddi zararlar vermektedir³¹². Yine bazı taşra görevlilerinin, menzilhânelere tayin ve havale olunan gelirlere bir takım usullerle el koydukları anlaşılmaktadır. Mesela; Karaman Valisi es-Seyyid Mehmed Paşa'nın Konya'da mütesellimleri olan el-Hâc Mirzâ Ağa tarafından verilen buyruldu ile Murtaza isimli bölükbaşı Karapınar Menzilhânesi'ne irad kaydolunan Ereğli Kazâsı'nın 209 kuruş tutarındaki irsaliye malını tahsil etmiştir. Ancak söz konusu bölükbaşı bu parayı tahsil ettikten sonra, menzilciye teslim etmeyerek, firar etmiştir. Karapınar Menzilhânesi'nin nizamına zarar veren bu durumun ortadan kaldırılması için, söz konusu bölükbaşının eşya ve emvalinden 209 kuruşun tahsil olunarak Karapınar menzilcisine teslim olunarak menzilcinin görmüş

---

³¹⁰ Belgede bu husus "...ahz olunarak..." şeklinde ifade edilmiştir. Osmanlı hukuk terminolojisinde "ahz olunmak" yakalama anlamına gelmektedir. Mehmet Akman, *Osmanlı Devleti'nde Ceza Yargılaması*, İstanbul 2004, s.102.

³¹¹ BOA, MAD. 8470, s.254/1; MAD.10492, s.493, (3 Receb 1138/ 7 Mart 1726).

³¹² BOA, C.NF. 1349.

olduğu zararın tazmini yoluna gidilmiştir³¹³. Bazı yerlerde ehl-i örf taifesinin yanında kalem ehlinin yaptığı suiistimallerin de menzilhânelerin nizamlarına zarar verdiği anlaşılmaktadır. Bunlardan birisi Niksar Kazâsı'nın Naibi İbrahim'dir. İbrahim, Sonisa Menzilhânesi'nden ulaklara verilmek suretiyle Niksar Kazâsı'na getirilen 140 beygire el koymak suretiyle zimmetine geçirmiştir³¹⁴.

Niğde Menzilcisi Abdurrahman'ın gönderdiği arzdan anlaşıldığına göre bölgelerinde bulunan paşa ve mütesellimler olur-olmaz hususlar için menzil bârgîri talep etmek suretiyle kendilerine eza etmektedirler. Söz konusu yöneticilerin taleplerini karşılamak için menzilhânelerden verilen beygirlerin büyük çoğunluğu, iyi muamele yapılmaması sebebiyle, telef olmaktadır. Paşa ve mütesellimlerin yanında a'yânların da şahsi işleri için menzilcilerden çok sıklıkla beygir talep ettikleri ve kullandıkları beygirlerin ücretlerini de ödemedikleri görülmektedir³¹⁵.

Malatya Voyvodası Rışvânzade ve Rakka Mütesellimi'ne, Ekim 1742 tarihinde gönderilen fermândan anlaşıldığına göre; 1742 senesi Ruz-ı Hızır gününde Anadolu'daki bütün menzilhânelere nizam vermek için fermân gönderildiği, fakat İzolu ahalisinin, fermânda belirtilen hususlara riayet etmedikleri anlaşılmaktadır. Söz konusu menzilhânenin kapalı olması, ulaşım ve haberleşmenin layıkıyla yürütülmesine engel teşkil etmektedir. Dergâh-ı Muallâ Gediklilerinden Kuşçu Mehmed söz konusu meselenin halli için mübaşir sıfatıyla İzoli Köyü'ne gönderilmiştir. Mübaşir İzoli Köyü'ne ulaştığında, kısaca bir soruşturma yapmıştır. Neticesinde, köy ahalisinden Kadioğlu Mustafa, Kasım, Cebraioğlu Mustafa, Muhtaroglu Osman, Şamlı Mahmud ve karındaşlarının sadır olunan fermâna muhalefet ettikleri ve İzoli Menzilhânesi'ne nizam verilmesine engel oldukları anlaşılmıştır. Ancak mübaşir sıfatıyla gönderilen Kuşçu Mehmed'in söz konusu şahıslara sözünü geçirecek kudrette olmadığını belirtir bir arz göndermesi üzerine, meselenin güç kullanılarak halledilmesi hususunda Malatya Voyvodası Rışvânzâde ve Rakka Mütesellimi, her ikisi birlikte, görevlendirilmişlerdir³¹⁶.

³¹³ Sak, 47 Numaralı Sicil, s.601, (Hüküm 264-1) , (25 Muharrem 1129 / 9 Ocak 1717).

³¹⁴ BOA, MAD. 8470, s.149/2, (6 Zi'l-ka'de 1137 / 17 Temmuz 1725).

³¹⁵ BOA, MAD. 8470, s.177/2, (25 Şa'bân 1137 / 9 Mayıs 1725).

³¹⁶ Mehmet Karagöz, XVII. Ve XVIII. Asırlarda Malatya, İstanbul 2003, s.75.

Daha önce de belirtildiği üzere a'yân ve ahalinin menzilhânelere nizam verilmesi hususunda ciddi sorumlulukları bulunmaktadır. Menzilhânelere yerlerinde nizam vermeleri gerekirken a'yânların menzilhâneleri şahsi menfaatlerini temin edecekleri birer paravan gibi kullanmak suretiyle³¹⁷ resmî ulaşım ve haberleşmenin temin ve tesisine ciddi zararlar verdikleri anlaşılmaktadır. Nitekim a'yânların suiistimalleri yüzünden Kars, Karahamza, Mecengerd, Hasankale, Karakulak, Aşkale ve Erzurum menzilhânelerinin uzun bir süre hizmet veremedikleri anlaşılmaktadır. Bu bölgedeki a'yânların kendi aralarından birer kişiyi menzilci tayin ettikleri, menzilhâneye mîrî tarafından tayin olunan tüm gelirlere el koydukları ve ilaveten ahaliden de para topladıkları anlaşılmaktadır. Bu türlü hareketleri üzerine söz konusu mahallerde menzilhânelere a'yânların müdahaleleri kesin suretle yasaklanmıştır. Yukarıda isimleri zikredilen yedi adet menzilhâneye nizam verilmesi (menzilci tayinleri ve menzilhânelerin hizmet vermelerini sağlayacak diğer düzenlemeler) ilim ehlinde olup, Erzurum'da yaşayan Etmekçizade Ömer Efendi isimli şahsın uhdesine deruhde olunmuştur³¹⁸.

3.5.2. Ulak Yoğunluğu

Dönem başlarında menzilhânelere takdir olunan bütçelerin miktarları ve menzilhânelerde beslenecek olunan beygirlerin sayıları, düzenlendikleri tarihlerde geçerli olan sosyal, ekonomik ve siyasî şartlara göre belirlenmekteydi. Bu düzenlemeler esnasında menzilhânelere takdir olunan imkânların ileride ortaya çıkması muhtemel hadiselerle göre şekillendirilmediği ortadadır. Nitekim devletin ani bir kararla seferberlik ilan etmesi durumunda, gerekli düzenlemelerin yapılması için ülkenin dört bir tarafına ulak ve mübaşir gönderilmesi sebebiyle menzilhânelerdeki ulak yoğunluğu ciddi boyutlara ulaşmaktaydı³¹⁹. Herhangi bir menzilhâneye gelen ulak sayının artması; menzilcilerin, kendilerine tanınmış imkanlar dahilinde

³¹⁷ Menzilhâne bulunmayan kazâlarda bile a'yânların menzil işlerini bahane etmek suretiyle, cebir yoluya ahaliden menzil ücreti ve imdâdiyyesi adı altında para topladıkları görülmektedir. *C.DH.* 5255, (9 Safer 1163 / 18 Eylül 1750).

³¹⁸ *BOA, MAD.* 8470, s.172-173/1, (16 Şa'bân 1137 / 30 Nisan 1725).

³¹⁹ *KŞS.* 45, s.278/1, (20 Zi'l-hicce 1126 / 27 Aralık 1714).

oluşturdukları, idarî ve malî şartlarını çok fazla zorlamaları anlamına gelmektedir³²⁰. Bunun yanında yoğunluk sebebiyle ulakların daha fazla geciktirilmemesi için dinlendirilmeden tekrar tekrar yola gönderilen beygirlerin bir kısmı telef olmaktadır³²¹. Ayrıca artan ulak sayısına bağlı olarak menzilcilerin satın almak ya da geçici olarak ahaliden kiralamak suretiyle çok sayıda beygir tedarik etmesi gerekmektedir. Her iki durumda da menzilcilerin cebinden yüklü miktarlarda nakit çıkması gerekmektedir³²². Her ne kadar menzilcilerin ceplerinden çıkan paraları beygir ücretlerinden telafi etme şansları bulunsa da, in'âm olarak kaydedilen beygir ücretlerine ait ödemeler dönem sonlarında yapıldığı için, çözüm gecikmeli olarak gelmekteydi.

Menzilcinin yoğunlukla orantılı bir şekilde beygir tedarik edememesi durumunda, ulaklar menzilhânelerde beklemek zorunda kaldıkları için, devlete ait önemli ve acil işler sekteye uğramaktadır. Gelen ulakların sayısı menzilhânenen beygir verilebilenlerden fazla olduğu için, beygir temini hususunda sürekli artan bir kısır döngü de yaşanmaktaydı³²³.

3.5.3. Yolların Durumu ve Menzilhâneler Arasındaki Mesafeler

Üzerinde kuruldukları yolların iletim durumları ve bağlantılı oldukları diğer menzilhânelere olan mesafeleri menzilhânelerin idaresinin kolaylığını veya zorluğunu direkt olarak etkilemekteydi. Menzilhâneler arası mesafelerin çokluğu ve aradaki yolun ulaşım açısından müsait olmaması menzil beygirlerinin sakatlanmasına veya ölmesine neden olmaktaydı³²⁴. Bu suretle menzilhânelerin beygirleri eksilmekte ve menzilcilerin yeniden beygir tedarik etmesi gerekmektedir. Ayrıca uzak yerlere giden beygirlerin geriye dönüşlerinin fazla zaman alması sebebiyle, menzilciler ellerindeki beygirlerden minimum seviyede istifade edebilmekteydi. Bu tür durumlarda menzil işlerinin aksamaması için birbirilerine uzak olan iki menzilhâne

³²⁰ BOA, MAD. 9920, s.96/2, (2 Zi'l-ka'de 1142 / 19 Mayıs 1730); BOA, MAD. 9920, s.97/3, (6 Zi'l-ka'de 1142 / 23 Mayıs 1730).

³²¹ BOA, MAD. 9920, s.96/1, (Selh-i Şevvâl 1142 / 17 Mayıs 1730).

³²² BOA, MAD. 9943, s.75/3, (12 Receb 1155 / 12 Eylül 1742).

³²³ BOA, MAD. 9943, s.68/2, (Gurre-i Cemâziye'l-evvel 1155 / 4 Temmuz 1742).

³²⁴ BOA, MAD. 8492, s.151/2 (22 Şa'ban 1146 / 28 Ocak 1734).

arasında yeni bir menzilhâne tesis olunmaktaydı. Mesela; Niksar ile Lâdik menzilhânelerinin arası uzak (24 saat) ve yolu bozuk olduğu için söz konusu menzilhânelere ait beygirlerin ilk defasında sakat kalmaları (amel mande) ikinci defa gittiklerinde ise ölmeleri (helak ve mürd) sebebiyle, ikisinin arasında ve her ikisine de 12 saat uzaklıkta bulunan Sonisa'da bir menzilhâne kurulmuştur³²⁵.

3.5.4. Menzilhâne Gelirlerinin Yetersiz Oluşu ve Ödemelerin Gecikmesi

Nizamlarının bozulması hususunda en önemli ve sık karşılaşılan etkenlerden birisi de menzilhânelerin idaresi için belirlenen gelirlerin yetersiz oluşudur. Bunun yanında menzilhâneye tayin ve havale olunan paraların zamanında ve tamamıyla tahsil edilememesi de menzilhânenin hizmet verebilmesi için gerekli olan altyapının oluşturmaya engel olmaktadır. Bu sorun menzilhâneye tayin ve havale olunan gelirlerin tahsilâtlarının bazen gecikmeli olarak yapılması bazen ise hiç yapılamaması şeklinde gündeme gelmekteydi. Ayrıca in'âm hükmüyle gelen ulakların kullanmış oldukları ve dönem sonlarında ödenen beygir ücretlerinin mahsubu (in'âmat defterlerindeki kayıtlara göre) menzilcinin bilgisi dışında ve hiç tanımadığı kişiler tarafından yapmaktaydı. Mevkûfât defterlerinde söz konusu ücretlerin mahsubu yapılmış görüldüğü için de menzilciler beygir ücretlerini talep ettiklerinde, mükerrer olacağı için de ödemeleri yapılmamaktaydı. Bu husus devlet ve menzilciler açısından hem karşılıklı güven kaybına hem de maddi olarak zarar görmelerine neden olmaktadır. Bunun önlenmesi için 3 Nisan 1709 tarihinde in'âmat ücretlerinin ya menzilcilerin bizzat kendilerine veya arz yazmak suretiyle vekil tayin ettikleri kişilere ödenmesi, bunların haricinde ise hiç kimseye bir kuruluş bile ödeme yapılmaması hususunda fermân sâdır olmuştur³²⁶.

Menzilhânelerin finansmanı ve idaresi açısından kazâlarda bulunan ahalinin yeterli sayıda olması ve vergilerini ödeyebilecek kudrette bulunmaları gerekmektedir. Ahalinin kazâlarından ayrılıp aher diyarlara gitmesi, kalanların ise menzilhâneyi finanse edecek kudretlerinin olmaması durumunda, söz konusu kazâda bulunan menzilhânenin hizmet vermesi mümkün olmamaktadır. Bu türden bir hadise

³²⁵ BOA, MAD. 8470, s.84/1, (16 Cemâziye'l-evvel 1136 / 14 Şubat 1724).

³²⁶ BOA, MAD. 8464, s.3/1, (22 Muharrem 1121/ 3 Nisan 1709).

Şark seferleri esnasında Şiran Kazâsı'ndan gelip-geçen sefer ehlinin ahaliden zorla ve herhangi bir ödeme yapmadan yem ve yiyecek nevinden mallar almalarıyla gelişmiştir. Askerî sınıftan olanların bu hareketleri, kazâ ahalisinin başka yerlere göç etmesine sebep olmuştur. Bu suretle menzilhâneyi finanse ve idare edecek ahalinin azalmış olması ve geride kalanların ekseriyetle fakir kişiler olmaları sebebiyle, menzilhânenin nizamı bozulmuş ve ulaklara beygir tedarik edilememiştir³²⁷.

Bunun yanında kazâ ahalilelerin mükellef oldukları ödemeleri zamanında yapmamaları da menzilhânelerin finansmanları ve idareleri hususunda, menzilcilerin altından kalkamayacakları boyutlarda, ciddi sorunların oluşmasına zemin hazırlamaktaydı. Mesela Lefke Menzilhânesi'nin masraflarını karşılamakla yükümlü olan Lefke ahalisinin ödemeleri zamanında yapmamaları sebebiyle menzilhânenin malî yapısı, dolayısıyla da nizamı, bozulmuştur³²⁸.

Yine bir müddet hizmet vermediği tespit edilen Karapınar Menzilhânesi'nin, niçin hizmet vermediği ile ilgili olarak menzilcisi sıkıştırıldığında; bir suçunun olmadığını, Konya ve Eski-il ahalilerinin hisselerine isabet eden miktardaki menzili imdâdiyeleri, zamanı geçmiş olmasına rağmen hâlâ ödemedikleri için menzil hizmeti veremediğini belirtmiştir³²⁹. Yine benzer şekilde Malatya, Hasanpatrik ve Hasançelebi menzilhânelerinin, ahalinin üzerlerine düşen ödemeleri yapmamaları sebebiyle, parasızlık yüzünden hizmet veremedikleri anlaşılmıştır. Bu hususu merkeze rapor eden mübaşirlere sorumluların biran önce tespit olunarak mahkeme vasıtasıyla haklarından gelinmesi yönünde talimat verilmiştir. Yine ödemelerin yapılması hususunda halen muhabelet edenler olursa, eşya ve emlâkından tahsil olunarak menzilcilere teslim edilecektir³³⁰.

---

³²⁷ BOA, MAD. 8470, s.226/2.

³²⁸ BOA, Ali Emiri, Mustafa-II, 8/775, (25 Muharrem 1113/ 2 Temmuz 1701)

³²⁹ KŞS. 65, s.117/1, (1 Zi'l-ka'de 1201/ 15 Ağustos 1787).

³³⁰ BOA, MAD. 8492, s.18/1, (29 Cemâziye'l-evvel 1145 / 17 Kasım 1732).

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

MENZİLHANELERİN FİNANSMANI

Herhangi bir müessese, teşkilat veya sistemin, beklenen faydayı temin edebilmesi, masraflarının karşılanabileceği düzenli bir finans kaynağının varlığına bağlıdır. Menzilhanelerin hizmet verebilme kabiliyetleri de şüphesiz finans meselesine çözüm getirilmesiyle doğru orantılıdır. Merkezî yönetim bu düşünce paralelinde yeni bir menzilhâne kurulmasına karar verdiğinde, söz konusu menzilhânenin ne şekilde finanse edileceğini sorgulamakta ve öncelikli olarak bu hususa çözüm getirmektedir¹.

Menzilhanelerin finansmanı meselesi, deruhde şekilleriyle de bağlantılı olarak, zamanla bir miktar değişikliğe uğramıştır. Ancak bu süreç zarfında menzilhanelerin bir yıl içinde kaç paraya idare olunabileceklerine dair hesaplamalar genellikle aynı yöntemle yapılmıştır. Bu yöntem, ana hatlarıyla, menzil hizmetlerinde kullanılması düşünülen beygirlerin yıllık tahminî beslenme maliyetlerinin hesaplanmasına ve bu masrafların nerelerden karşılanılacağına belirlenmesine dayanmaktadır.

Araştırma için belirlenen tarihi sınırlar içinde, kademeli olarak geliştirilen standart bir finans yönteminin oluşturulduğu ve son haliyle de benimsenerek, kullanıldığı görülmektedir. Sırasıyla 1691-1694, 1696 ve 1698 yıllarında yapılan düzenlemeler, yeni benimsenen finans yönteminin geliştirilmesi ve kurumsallaştırılması açısından önemli birer aşamadır.

1691 yılına kadar ki menzil hizmetlerinin, sayıları özellikle bu amaca yönelik olarak yapılmış tahrirler esnasında belirlenmiş, bir miktar avarız hanesinin vergi muafiyeti karşılığında yapmış oldukları ödemelerle finanse edildikleri görülmektedir. Yöntem bakımından bu süreç esnasında devletin yalnızca en üst limiti, yani herhangi bir yerde menzil hizmetlerinin kaç avarız hanesine veya kaç reayaya finanse ettirileceğini belirlediği; fakat meblağın ayrıntılarına karışmadığı anlaşılmaktadır. 1691 yılından itibaren ise menzil hizmetlerinin maliyetlerinin belirlenmesi hususunda bir takım fizibilite çalışmaları yapılmaya başlanılmıştır. Buna bağlı olarak da söz konusu maliyetlerin hangi kaynaklardan ne miktarda karşılanacağı yönündeki

---

¹ BOA, MAD. 8492, s.35/2, (27 Muharrem 1145 / 20 Temmuz 1732); MAD. 8470, s.23/3, (24 Rebî'ü'l-evvel 1135 / 2 Ocak 1723); MAD. 3999, s.14, (4 Zi'l-ka'de 1143 / 11 Mayıs 1731).

arayışların geliştiği anlaşılmaktadır. Bu süreç 1698 yılında tamamlanmak suretiyle, yeni geliştirilen finans yöntemi yürürlüğü konulmuştur². Yeni benimsenen yöntem ile menzilhânelere, büyüklüklerine ve yoğunluklarına bağlı olarak, bir yıllık dönemi kapsayan bütçeler tayin olunmaktadır. Bahsedilen bütçelerin miktarları menzilhânelerin büyüklüklerine ve yoğunluklarına bağlı olarak değişmekle birlikte, her yıl tekrar etmeleri sebebiyle mukarrer yani düzenli oldukları söylenebilir.

Yukarıda kısaca tanımlanan düzenli gelirlerin yeterli gelmemesi durumunda devreye giren ve menzil-i imdâdiyye adı verilen görece daha esnek; fakat düzensiz olan başka bir gelir kaynağının varlığı da bilinmektedir. Herhangi bir menzilhâne için takdir olunan menzil-i imdâdiyyenin miktarı ile düzenli gelirlerinin miktarları arasında doğrusal olarak hiçbir bağ bulunmamaktadır. Menzil-i imdâdiyyenin hem takdir edilmesi hem de miktarının belirlenmesi daha önceden tahmin edilemeyen ek maliyetlerin ortaya çıkmasına veya mevcut masrafların aniden artmış olmasına bağlıdır.

---

² BOA, MAD. 3169, s.2/1, (27 Şevval 1109 /8 Mayıs 1698).

4.1.TARİHÎ SÜREÇTE MENZİLHÂNELERİN FİNANSMANLARI

Osmanlı Devleti'ndeki tüm menzilhânelerin aynı süreç içinde tümüyle benzer şekilde finanse edildikleri düşünülmemelidir. Ancak ilk tesislerinden XVIII. yüzyılın sonlarına kadar gündemde olan uygulamaların kapsayıcılığı bakımından bir değerlendirme yapıldığı zaman, ana hatlarıyla üç ayrı finans yönteminin olduğu anlaşılmaktadır. Bunlar sırasıyla menzilci reayanın hem maddî hem de bedenî olarak menzil beygiri beslemesi, menzil hizmetlerinin yalnızca finansmanının kazâ ahalisine deruhde olunması ve nihayetinde düzenli bütçelerin kullanılmasıdır. Ancak düzenli bütçelerin bir anda ortaya çıkmadığı, hem gider kalemleri hem de gelir kaynakları bakımından farklı süreçlerin mahsulleri oldukları görülmektedir. Bu açıklamalar doğrultusunda menzil hizmetlerinin finansman sürecinin ve düzenli bütçelerin ortaya çıkışının, çalışmanın bundan sonraki kısmında ve üç başlık altında değerlendirilmesi tasarlanmaktadır.

4.1.1. Menzilci Ahalinin Beygir Beslemesi

Lütfî Paşa ulakların kullanmaları için menzil beygirleri yetiştirilmesi için bir düzenleme yapmış olduğundan bahsettiği “Âsafnâme” ve “Tevârih-i Âl-i Osman” isimli eserlerinde, bu beygirlerin masraflarının hangi kaynaklardan ve nasıl karşılandığını veya karşılanacağını belirtmemiştir³. Hâlbuki daha sonrasında eser kaleme alan Mustafa Âli bu konuya bir miktar açıklık getirmiştir. Onun verdiği bilgilerden anlaşıldığına göre, ana yollar üzerinde muhtelif noktalarda, ulakların kullanımlarına sunulmak için birer miktar menzil beygiri tayin olunmuştur. Söz konusu beygirlerin bedelleri ahaliden alınan vergiler ile ödenmiş olup, bu bağlamda mülkiyetleri de ahalinin uhdesine verilmiştir. Ancak bakımları ve ulakların

---

³ Lütfî Paşa, *Âsafnâme*, İstanbul 1326, s.10-11; Lütfî Paşa, *Tevârih-i 'Al-i Osman*, İstanbul 1341, s.373-378.

geldiğinde hizmetlerine sunmaları, bu iş için vergiden muaf tutulan bir kısım reaya tarafından gerçekleştirilmiştir⁴.

Nitekim XVI. yüzyılın ilk yarısına ait Niş Kanunnâmesi'nde olağanüstü vergilerden muaf tutulan çeltikçiler, derbentçiler ve ulaklar için at bakan imamların bulunduğu belirtilmektedir. Yine 15 Haziran 1576 tarihli bir hükümden anlaşıldığı üzere, ismi belirtilmeyen bir kazâda, ahalinin, her 15 hane bir beygir beslemek üzere menzilci oldukları anlaşılmaktadır. Buna göre kazâdaki 135 hanenin 9 beygir beslediği görülmektedir. Söz konusu aileler bu hizmetleri karşılığında hem avarız vergilerinden hem de kürekçilik ve sair görevlerden muaf tutulmuşlardır⁵. Benzer bir şekilde 21 Zî'l-ka'de 1001 / 18 Eylül 1593 tarihli hükümden menzilci tayin olunan ahalinin vergi muafiyeti karşılığında menzil beygiri besledikleri anlaşılmaktadır. Hükümde menzilci ahalinin kaç haneden oluştukları ya da kaç beygir besledikleri ile ilgili bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak her yirmi hanenin bir beygir besleyip, ulakların hizmetine sundukları belirtilmektedir. Nitekim söz konusu haneler vergi defterlerine, geri hizmet erbabı statüsünde, menzilci olarak kaydedilmişlerdir. Söz konusu ahalinin, babadan-oğula geçmek suretiyle, menzilci kaydedildikleri belirtilmektedir. Bu durumda söz konusu ahalinin, kendilerinden önceki kuşakların yani atalarının menzilci reaya oldukları ve sonraki kuşakların yani torunlarının da menzilci reaya olacakları anlaşılmaktadır⁶.

Menzilci ahalinin vermiş olduğu hizmetler, reayadan toplanan vergiler karşılığında satın alınan beygirlere kendi ahırlarında bakmak (yemlemek, tımarlamak, sulamak), elinde hükümle gelen ulaklara, bu beygirlerden olmak üzere, belirtilen miktarda beygir vermek ve ulaklarla birlikte giderek bu beygiri geri

---

⁴ “...Nihayet bazı yol uğrağı yerlerde menzil bâr-gîrleri konuldu ki, bahâları fukarâ-i Müslimînden ve beslenip gözetilmeleri ol menzilde mütemekkin olan kâsibinden ta'yin olunup, bu mukâbeledede bazı tekâlifden kendileri muaf kaldılar...” Faris Çerçi, “Ulak Organizasyonu”, s.218; Nesimi Yazıcı, “II. Mahmud Döneminde Menzilhâneler: “Ref”-i Menzil Bedeli”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi Sultan II. Mahmud ve Reformları Semineri*, (Haziran 1989), İstanbul 1990, s.159; Menzilci ahalinin muaf tutulduğu vergiler tekâlif-i örfiye, tekâlif-i şakka, avâriz ve menzil imdâdiyyesi gibi tekâlifler olmakla birlikte, hem menzilci hem de derbendci olarak kaydedilen reayanın iştirâ ve sürsat gibi vergilerden de muaf tutuldukları anlaşılmaktadır. Halaçoğlu, *Menziller*, s.178-180; Ayrıca gayrimüslim olan menzilci reaya yeniçeri oğlanı vermekten de muaf olmuştur. Tongur, *Ulaklar*, s.178; Altunan, “Menzilhâneler”, s.915.

⁵ Antonov, “Menzil Sistemi”, s.929.

⁶ BOA, MD. 71, s.20/10.

getirmek şeklindedir. Söz konusu hizmetler gruplandırıldıkları zaman bunların hem bedenî hem de malî oldukları görülmektedir. Ancak menzilci olarak anılan ahâlinin zamanla beygir beslemeyi bıraktığı, bunun yerine kazâ ahâlilerine deruhde olunan menzil işlerini finanse ettikleri görülmektedir. Nitekim 1065 / 1654-1655 senesinde Ereğli Menzili'nde beslenen dört beygirin masrafı olan 48.000 akçenin, 368'i kazâ merkezinden 342'si ise on iki köyden olmak üzere, toplam 710 menzilci neferin ödeyecekleri vergilerden karşılandığı görülmektedir⁷.

4.1.2. Menzil Hizmetlerinin Kazâ Ahâlisi Tarafından Finanse Edilmesi

Belgelerde ne zaman ve ne şekilde geliştiği tam gözlemlenememekle birlikte, XVII. yüzyılın ilk yarısının sonlarından itibaren menzil hizmetlerinin kazâ ahâlisine deruhde edilmeye başlanıldığı anlaşılmaktadır⁸. Buna göre menzil hizmetlerinin organizasyonunun, menzil tayin olunan kazâlardaki a'yân ve ahâlisinin ortak hareketleriyle şekillendiği söylenebilir. Ne zaman ortaya çıktığını söylemek mümkün olmamakla birlikte, kazânın a'yân ve ahâlilerinin üzerlerine deruhde olunan bu hizmeti, kendi aralarından seçtikleri bir veya birkaç kişiye bir miktar ödeme yapmak suretiyle gördürdükleri anlaşılmaktadır⁹. Menzilocilere yapılacak ödemelerin miktarı, kadı huzurunda ahali ile menzilocilerin yaptıkları pazarlıklarla belirlenmekteydi¹⁰.

⁷ MAD. 4108, s.26.

⁸ Nitekim 1 Receb 1058 / 22 Temmuz 1648 tarihli hükümden anlaşıldığına göre, menzilci tayin olunan Derkos Kazâsı ahâlisi, ulakların hareketlerinden ziyadesiyle rahatsız olmuşlardır. Söz konusu ahali sıkıntılarının giderilmesi için, yakınlarında olan Eriha Kazâsı ahâlisinin ya kendilerine menzil hususunda yardım etmeleri veya söz konusu kazâda da menzil beygiri beslenmesini talep etmişlerdir. MAD. 2773, s.65/2, (1 Receb 1058/ 22 Temmuz 1648).

⁹ 1056/ 1646 tarihli bir hükümden Akşehir ahâlisinin kendi aralarından bir kişiyi menzilci tayin ettikleri anlaşılmaktadır. *Mühimme Defteri 90*, (Yay. Haz. Nezihi Aykut, İdris Bostan, Feridun Emecen, Yusuf Halaçoğlu, Mehmet İpşirli, İsmet Miroğlu, Abdülkadir Özcan, İlhan Şahin), TDAV, İstanbul 1993, s.82, Belge 102.

¹⁰ Mesela: Gurre-i Za 1085 / 21 Ocak 1675 tarihinden bir yıl tamamına değin, el-Hâc Ahmed Beşe b. Budak isimli bir kişi Konya menzilocisi olarak atanmıştır. Bu menzilocinin tayini esnasında, Konya'nın ayâm ve ileri gelen ahâlisi, bir yıllık masrafları için menzilhânenin ocaklığı olan Konya Kazâsı'nın 50 avârız ve bedeli-i nüzûl hânesinin tüm gelirleri ile kazânın geriye kalan sair avârız ve bedel-i nüzûl hânelerinden her bir hâne 2'şer kuruş ve 2'şer sülûs ödemek şartıyla bir miktar ücret belirlenmiştir. KŞS. 20, s.4-1, (24 L 1085/ 21 Ocak 1675; ayrıca bkz. KŞS. 7, s.18/2, (Evail-i Cemaziye'l-Evvel 1054 / 6-15 Temmuz 1644); KŞS. 10, s.295-3, (1 Cemaziye'l-Âhır 1071/ 2 Ocak 1661 tarihli menzilci hücceti, KŞS. 11, s.2/2, 1 Zi'l-ka'de 1071/ 28 Haziran 1661 tarihli hüccet (menzilocinin altı ay sonra görevinden ayrılması sebebiyle yeni menzilocinin tayini için düzenlenmiştir). KŞS. 20, s.4/1, (25 Şevvâl 1085/ 21 Ocak 1675 tarihli menzilci hücceti); KŞS. 34, s.11/1, (28 Rebî'ü'l-âhır 1099/ 2 Mart 1688); KŞS. 37, s.3/1, (10 Cemaziye'l-evvel 1103 / 29 Ocak 1692).

Ancak bu ödemelerin, merkez tarafından belirlenen gelir kaynaklarından ayrılan miktardan daha fazla olamayacağı anlaşılmaktadır. Bu türden bir uygulamanın gerekçesi, Kazâ ahalisinin ödemekle yükümlü oldukları vergilerin tamamını menzil hizmetlerinin finansmanı için harcanmış göstererek, hazineyi zarara uğratma ihtimallerinin bulunmasından kaynaklanmış olmalıdır¹¹.

Menzil defterinden takip edilebildiği kadarıyla, XVII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, menzil beygiri beslemenin hem mâlî hem de idarî mükellefiyetinin, ahalinin ortak sorumluluğuna devredilerek gördürülmesi şeklindeki uygulamanın yaygınlaştığı anlaşılmaktadır¹². Bunun yanında XVII. yüzyılın sonlarında bile eski uygulamanın izlerine tesadüf olunmaktadır. Muhtemelen menzil hizmetlerinin sunulma ve hizmetlerin finans şekilleri ülkenin her yerinde aynı anda değişmemiş ve aynı ölçüde yaygınlaşmamış olmalıdır¹³.

Menzillerin sevk ve idaresi, tesis olundukları kazâ ahalisinin ortak sorumluluğunda olmakla birlikte¹⁴, masraflarının merkez tarafından belirlenen bir miktar avarız ve bedel-i nuzül hanesinin borcu olan vergilerden karşılandığı görülmektedir¹⁵. Bunun yanında menzilin kazâ ahalisi tarafından idare ve deruhde edilmesi, finansmanının ise civar köylerden sağlanması tesadüf olunan durumlardandır¹⁶.

Bu bağlamda, daha önce devlet adına beygir besleyen ve menzilci olarak zikredilen geri hizmet erbabı statüsündeki reaya¹⁷, artık kazâ ahalisine veya ahalî tarafından seçilen menzilcilere deruhde olunan menzillerin masraflarının bir kısmını

¹¹ Heywood, "Two Firmans", s.493 ,(II. Nolu hüküm).

¹² MAD. 4030, s.8-61.

¹³ Halaçoğlu, Menziller, s.153; BOA, MAD. 4034, s.76; BOA, MAD. 8470, s.277/ 2.

¹⁴ BOA, MAD. 2773, s.69/3; BOA, MAD. 4108, s.22.

¹⁵ BOA, MAD. 4108, s.1-31; BOA, MAD. 4030, s.8-61.

¹⁶ Mesela; 1643 senesinde Gönye, Ahmedli, Akçaşehir, Muradca, İnegazi, Çekilsun, Kızılca, Bağlılar, Köşk, Kırbalı, Şeşbekir ve Kete isimli köyler Karapınar'da beslenen iki menzil beygirinin masraflarını karşılamakla sorumlu tutulmuşlardır. Halaçoğlu, *Menziller*, s.59-60;

¹⁷ Orhonlu, *Derbend Teşkilâtı*, s.43.

veya tamamını karşılayan finansör olmaları kaydıyla “*menzilciyan*”¹⁸, “*menzilkeş*” veya “*menzilçeken*” (reaya) isimleriyle zikredilmeye başlanılmışlardır¹⁹.

4.1.3. Menzil Hizmetlerinin Finansmanında Yeniden Yapılanma Süreci ve Düzenli Bütçelere Geçiş

Menzil hizmetlerinin finansmanında, 1691 yılından geçerli olmak üzere, yeni bir modelin geliştirilmeye başlanıldığı görülmektedir. Bu tarihte menzil hizmetlerinin finansmanı hususunda başlatılan uygulama ile öncekiler arasındaki temel fark, merkezî hükümetin menzil hizmetlerinin finansmanı meselesine direkt müdahil olmasıdır. Bu suretle menzilhâneler merkezî yönetimin direkt olarak kontrolüne girmeye başlamıştır. Bunun temel sebebi hem menzil sisteminde yeniden yapılanmayı gerçekleştirme hem de ülke genelinde menzil işleri için seferber olunan maddî kaynakları kontrol etme düşüncesi olmalıdır. Nitekim merkezî yönetim o ana kadar menzil işleri için sarf olunmuş para ve malın, lüzumundan çok fazla olduğu kanaatindendir²⁰. Menzillerin merkezdeki bürolara bağlanmak suretiyle, mîrî hazineye bir miktar gelir sağlaması da düşünülmüş olmalıdır. Bu doğrultuda 1691 yılından itibaren merkezî yönetim, ilgili büroları vasıtasıyla, menzillerin giderlerini tespit etmeye ve yapılan bu tespitleri kayıt altına almaya başlamıştır. Bu işlemlerin kesintisiz olarak 1694 yılına kadar sürdürüldüğü anlaşılmaktadır²¹. Muhtemelen ülkenin içinde bulunduğu siyasî durum, yeni verilen nizamın takipçisi olmayı güçleştirmiştir²². Ancak yaklaşık olarak dört yıl kadar devam eden icraatların gerçekleştiği bu süreç, düzenli bütçelere geçiş için de oldukça verimli bir fizibilite dönemi olmuştur.

Menzil hizmetlerinin maliyetlerini belirlemeye yönelik olarak yapılan ilk fizibilite çalışması 15 Şa'bân 1102 / 14 Mayıs 1691 tarihinde sonuçlanmıştır. Defterdârlığa bağlı Şikk-ı Evvel Kalemi'nden İsmail Efendi'nin yaptığı tahrirâtta,

¹⁸ BOA, MAD. 4108, s.34.

¹⁹ 21 Zi'l-ka'de 1071 / 17 Ağustos 1661 tarihli, Bayat'taki menzilkeş ahali ile ilgili bilgi için bkz. BOA, MAD. 4108, s.23.

²⁰ Heywood, “Two Firmans”, s.488-489.

²¹ BOA, MAD. 4034, s.4-50; MAD. 3858, s.3-93.

²² Çınar, “Ayıntab Menzilleri”, s.629.

beygirlerin günlük bakım maliyetlerinin bazen aynı olmakla birlikte, genellikle menzilhâneneden menzilhâneye değiştiği saptanmıştır²³. Bu tahrirâtın ilk sayfalarında birlikte kaydedilmiş olan İstanbul ve Silivri menzilhânelerinde, bir menzil beygirinin bir günlük bakımı esnasında ortaya çıkan gider kalemleri ile bunların maliyetleri hesaplanmıştır. Hesaplamanın yapıldığı dönem 9 Kasım 1690 ile 9 Kasım 1691 tarihleri arasını kapsamaktadır. Bu kayıtların başlangıç tarihi, İsmail Efendi'nin yapmış olduğu tahrirâtın yaklaşık 6 ay öncesine tekabül etmektedir. Bu bakımdan altı aylık veriler esas alınmak suretiyle menzilhânelerin günlük maliyetinin hesaplandığı, yani reel bir maliyet saptaması yapıldığı söylenebilir. Maliyet hesaplamasında odacı, sürücü ve sair personelin ücretleri, bir beygirin günlük olarak tükettiği arpa ve samanın bedelleri ile devlet tarafından menzilhâne için belirlenen beygirlerin satış değerleri esas alınmıştır. İstanbul ve Silivri menzilhânelerinde bir beygirin günlük maliyeti odacı, sürücü ve diğer personellerin ücretleri 17 akçe; şa'îrin (arpa) bedeli 16 akçe, samanın bedeli 6 akçe ve beygirin bahası 30 akçe olmak üzere toplam 69 akçe tutmaktadır. Bir sonraki dönem olan 9 Kasım 1692- 9 Kasım 1693 tarihleri arasında ise bir beygirin günlük maliyeti şa'îr 20 akçe; saman 10 akçe; torba, yular ve sairleri olmak üzere donanım giderleri 3 akçe; sürücü ücretleri 6 akçe; odacı, aşçı, seyis ve icare-i ahur olmak üzere personel ücretleri ve bina kirası 10 akçe; nal ve mih bahası ise 3 akçe olmak üzere 52 akçe besleme maliyeti, 33 kuruş da beygir bahası olmak üzere, menzilhâneye takdir edilecek bir mîrî beygirin günlük bakım maliyeti 85 akçeye yükselmiştir. Daha sonraki dönem olan 6 Mayıs 1693- 6 Mayıs 1694 tarihleri arasında ise söz konusu maliyet 2 akçe gerileyerek 83 akçeye düşmüştür²⁴.

Aynı tahrirâtın Anadolu menzilhâneleri ile ilgili kısmında 9 Kasım 1690 ile 9 Kasım 1691 tarihleri arasındaki ilk hesaplamada Üsküdar Menzilhânesi'nde beslenen bir beygirin günlük maliyeti 69 akçe²⁵, Dil Menzilhânesi'nde ise 53 akçedir²⁶.

²³ Mesela; 17 Muharrem 1103/ 10 Ekim 1691- 16 Şa'ban 1103/ 3 Mayıs 1692 tarihleri arasını kapsayan 210 günlük bütçede Çorlu Menzilhânesi'nde bir beygirin günlük maliyeti 56 akçe, Burgos Menzilhânesi'nde ise 69 akçe olarak hesaplanmıştır. *BOA, MAD. 4034*, s.4, 11.

²⁴ *BOA, MAD. 4034*, s.4-5.

²⁵ *BOA, MAD. 4034*, s.49.

²⁶ *BOA, MAD. 4034*, s.50.

Üsküdar Menzilhânesi'ne mîrî tarafından takdir edilecek bir beygirin günlük maliyetinin, Dil Menzilhânesi'nde beslenecek olanlara göre 13 akçe fazla olduğu anlaşılmaktadır.

Maliyet hesaplamalarına göre Anadolu'daki fiyatlara göz atıldığında, ülkenin her yerinde emtia ve hizmet fiyatlarının aynı olmadıkları anlaşılmaktadır. Mesela 9 Kasım 1690 ile 9 Kasım 1691 döneminde bir beygirin günlük olarak tüketeceği arpanın bedeli Akşehir'de 8 akçe, Bağras'da ise 20 akçedir. Yine Üsküdar ve Bağras menzilhânelerinde bir beygirin günlük 6'şar akçelik saman tükettiği, Akşehir'de ise bunun bedelinin 3 akçeye düştüğü görülmektedir. Bağras ve Akşehir menzilhânelerinde bir yılda bir beygir için yapılan mesârif-i saire olarak zikredilen diğer maliyetler 15'er akçe iken Üsküdar'da 17 akçedir. Tüm bunlara göre bir beygirin günlük bakım maliyeti Üsküdar'da 39, Akşehir'de 26, Bağras'da ise 41 akçedir²⁷. Hem ücretlerin hem de emtia fiyatlarının her menzilhâne'de aynı miktarda kaydedilmediğine bakılırsa, bu fizibilite çalışmalarının sahaya inilerek yerinde tetkik edilmiş oldukları söylenebilir.

Yukarıda belirtilen maliyet hesaplamaları hangi amaçla yapılmış olurlarsa olsunlar, sonuçları bakımından 1698 yılından itibaren menzil sisteminde yerini bulan ve düzenli olarak her yıl tekrarlanan menzilhâne bütçeleri için ciddî bir ön çalışma niteliğindedirler. Nitekim 1691 yılındaki verilere göre bir menzilhâne'de yapılan harcamalar “*ücret-i seyis ve odacı ve sürücü ve gayrı, baha-i şair ve baha-i saman*” ve “*baha-i bârgîrden*” oluşmaktadır²⁸. 1698 yılındaki bütçe giderleri ise yine benzer şekilde “*...bârgîr bahasıyla arpa ve saman ve yular ve çill ve torba ve na'l ve mesâmir ve levâzım-ı sâiresi ve sürücü ve odacı ve aşçı ve sâys ücretleri ve menzilhâne kirası...*” şeklinde tanımlanmıştır. Giderlerin tanımlanması bağlamında, 1698 yılında masrafların daha ayrıntılı olarak gösterilmesi dışında²⁹, söz konusu maliyet hesaplamalarında harcama kalemlerinin birbirilerinin neredeyse aynı oldukları görülmektedir. Ayrıca 1698 yılında hem menzilhâneye beygir satın almak hem de yılsonlarında menzilcilerin kârını oluşturmak için maliyet ve bütçe

²⁷ BOA, MAD. 3858, s.44, 45, 49, 53.

²⁸ BOA, MAD. 3858, s.44-66.

²⁹ BOA, MAD. 3169, s.6.

hesaplamalarında gösterilen “*bârgir bahası*” isimli gider kalemi, 1691-1694 yılları arasında yapılan hesaplamalarda da standart maliyetler arasına gözükmektedir. Ancak söz konusu dönemde de benzer işlevinin olup-olmadığı hususunda net bir şeyler söylemek mümkün değildir. İki uygulama arasındaki temel farklılık 1691-1694 yılları arasında beygirlerin olası bakım maliyetlerinin hesaplanması esnasında menzilhânenin bulunduğu bölgedeki emtia ve hizmet fiyatları dikkate alınmışken³⁰, 1698’den itibaren Osmanlı Devleti’nin herhangi bir yerinde bütçeye konu olan bir beygirin maliyeti yıllık 147,5 kuruş olarak kabul edilmiş ve bu şekilde de uygulanmıştır³¹.

Yukarıda da bahsedildiği üzere 1691 yılından itibaren menzilhânelerin giderlerinin tam olarak tespit edilebilmesi için tahrirler yapılmaya başlanılmıştı. Bu verilere göre gider kalemlerinin neler olduğu ve hangi miktarlara ulaştığı konusunda bir fikir sahibi olunabilirken, bu giderlerin hangi gelir kalemlerinden ve hangi miktarlarda karşılanacağı yönünde tatmin edici bilgiler bulunmamaktadır. Ancak menzilhânelerin finansmanında büyük ölçüde reayadan alınan vergilerden faydalandığı ve bunun yanın devlet hazinesinden de yüklü miktarlarda ödemelerin yapıldığı anlaşılmaktadır. Söz konusu hükümden anlaşıldığına göre, ülke genelinde menzilhânelere ait masrafların tam olarak tespit edilememesi sebebiyle, devlet hazinesinden ve sair resmî kaynaklardan menzil işleri için ne kadar paranın sarf edildiği bilinmemektedir. Bu sebeple menzilhânelerin malî yapılarında ve finansmanlarında değişikliğe gidileceği belirtilmektedir. Bunun için ülkenin dört bir tarafına hitaben gönderilen fermân ile gerek muayyen olan menzillerde, gerekse muayyen menzil olmayan kazâlarda menzil hizmetlerinin görülmesi için kaç beygirin beslendiği, bunlar için gerek Kazâ ahalilerinden gerekse menzil köylerinden ne miktar ödemenin yapıldığı ve mîrîye ait kaynaklardan ödeme yapılan menziller olup-olmadığının bildirilmesi emredilmiştir. Yine daha önceden imdâdiyye tayin olunan menzillerin isimleri ve bunlara tayin olunan imdâdiyyelerin miktarlarının da merkez tarafından bilinmediği için, ayrıntılarıyla merkeze yazılması bildirilmiştir³².

³⁰ BOA, MAD. 3858, s.44-66.

³¹ BOA, MAD. 3169, s.9-138.

³² Heywood, “Two Firmans”, s.493-494, (27 Cemaziye’l-Ahir 1108/ 21 Ocak 1697).

27 Cemâziye'l-evvel 1108 / 22 Aralık 1696 tarihinde yayınlanan fermân, menzilhânelerin yeniden yapılanması için oldukça önemli olan bir süreci, farklı açıdan, başlatmıştır. Bu düzenleme, daha önceden bedava olarak faydalanılan, menzil beygirlerinden belirli bir ücret karşılığında faydalanılması uygulamasını başlatmıştır. Buna göre menzilhânelerden alınan her bir beygir için, kullanıldıkları her bir saatlik yol karşılığı 10 akçe olmak üzere, belirli bir miktar ücret takdir edilmiştir³³. Bu ücretlendirmenin sağlıklı olarak yapılabilmesi için de, ülkenin dört bir tarafına gönderilen fermânlar vasıtasıyla, menziller arası mesafenin kaçar saat olduğunun kadılar marifetiyle ölçülmesi ve yapılan ölçümlerin merkeze bildirilmesi emredilmiştir³⁴. Yukarıda belirtilen fermânda bulunan hükümler menzilhânelerin gelir kaynaklarının nelerden oluştuğuna da büyük ölçüde açıklık getirmektedir. Söz konusu fermândaki ifadelerden, verilen hizmetlere karşılık olarak alınan beygir ücretlerinin öncelikli olarak menzilhânelerin tüm masraflarının karşılanmasında kullanılması hedeflenmektedir. Ayrıca masrafların karşılanmasından geriye para kalırsa bunun da mukâta'a³⁵ olarak hazineye gelir kaydedilmesi öngörülmektedir. Özetlemek gerekirse, bu yeni düzenleme ile önceleri yalnızca masraflarıyla gündeme gelen menzilhânelerin, beygir ücretleriyle hem kendi kendilerini finanse edebilmelerinin sağlanması hem de devlet hazinesine aktarılan yeni bir kaynak oluşturmalarının tasarlandığı söylenebilir.

Beygir ücretlerinin menzilhânelerde ödenmesi esnasında iki farklı usul takip edilecektir. Bunlardan ilki resmî amaçlarla yolculuk yapan ve elinde menzil hükmü bulunan ulak ve sair devlet görevlilerinin kullandıkları beygirlerin ücretleri sene sonlarında ve devlet hazinesinden ödenecektir. Özel işler için yapılan yolculukların ücretleri ise menzil beygirlerini kullananlar tarafından peşin olarak menzilhânelerde ödenecektir. Bu bağlamda elde edilen ücretler vasıtasıyla öncelikli olarak

³³ Heywood, "Two Firmans", s.488, (27 Cemaziye'l-Evvel 1108/ 22 Aralık 1696)

³⁴ Nitekim bunun için kadınlara kazâlarından kaçar saatlik mesafelere beygir gönderildiğini bildirmeleri için fermân sadır olmuştur. *A.E. II. Mustafa 1375* (10 Şa'ban 1108 / 4 Mart 1697); Heywood, "Two Firmans", s.494 (II numaralı fermân)

³⁵ Mukâta'a kelimesi; Arapça olarak kesilmiş, belirlenen şey demektir. Baki Çakır'a göre mukâta'aların Osmanlılarda malî bir kavram olarak, oldukça geniş bir kullanım alanı bulunmaktadır. Ancak genel olarak bakıldığında, mukâta'anın daha önceden belirlenmiş vergi, kira bedeli, vergi karşılığı vb. bir meblağı ifade ettiği gibi, gelir kaynağı anlamına da geldiği görülmektedir. Ayrıca mukâta'a kelimesi iltizam/icar/ kira anlamında da kullanılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Baki Çakır, *Osmanlı Mukâta'a Sistemi (XVI-XVIII. Yüzyıl)*, İstanbul 2003, s.190-197.

menzilhânelerin masrafları devlet ve ahalinin sırtından alınacak, ücretlerden artan kısım da devlet hazinesine irâd kaydedilecektir. Bu sayede daha önceden menzilhânelerin masrafları için devlet hazinesinden yapılan ödemeler ve reayadan alınan vergiler başka işlerin finansmanı için kullanılabilecektir.

Özel işleri için giden devlet görevlilerine ve sivil halktan kişilerin binek olarak veya yük taşımak için alabilecekleri beygirler ile bunları geri götürmek üzere talep ettikleri sürücülerin bindikleri her bir beygirin ücreti peşin tahsil edilecektir. Ancak elinde menzil hükmü bulunan devlet görevlilerinin resmi işleri için aldıkları beygirlerin miktarı, menzilhâne tarafından tutulan in'âmat defterlerinde kayıt altına alınacaktır. Dönem sonlarında bu şekilde verilen beygirlerin sayısı ve kullanıldıkları yolun mesafesi hesaplanmak suretiyle devlet hazinesinden ya da devlete âit kaynaklardan ödenecektir³⁶.

Sonuç itibarıyla kullanımlarından doğan enerji için bir ücret takdir edilmesi ve bu enerjinin ücretini ödeyen herkesin faydasına sunulması sebebiyle menzil beygirlerinin mekârîye³⁷ dönüştürüldükleri söylenebilir. Bu yeni uygulamadan mîrî hazinenin gelirleri ve menzilhânelerin finansmanı açısından beklenen asıl fayda da sivil halkın kullanımından doğan ücretlerin varlığıdır. Nitekim ulakların aldıkları beygirlerin ücretleri sene sonunda ve bizzat hazineden veya hazineye kaydedilen bir gelir kaynağından ödenecektir. Bu şekildeki beygir ücretleri hazineye gelir kaydedilmiş olsa bile bu yalnızca kâğıt üzerinde olacaktır. Ayrıca dönem sonunda ödenecek olmaları sebebiyle de menzilhânelerin finansmanında doğrudan bir faydaları olmayacaktır. Ancak, bazı olumsuz sebepler yüzünden dönem sonlarında mizanda giderlerin fazla olması durumunda, menzilhânenin borçlarını ödemesine faydası olacaktır.

Sivillerin kullanmış olduğu beygirlerden elde edilen bu ücretler vasıtasıyla öncelikli olarak menzilhânelerin masrafları devlet ve ahalinin sırtından alınacak, ücretlerden artan kısım da devlet hazinesine gelir teşkil edecektir. Bu sayede daha önceden menzilhânelerin masrafları için avarız ve bedel-i nuzûl haneleri ile devlet hazinesinden yapılan ödemeler başka işler için kullanılabilecektir³⁸. Ancak bu öngörünün isabetli olmadığı ve sistemin bu şekilde yürümeyeceği yaklaşık 1,5 yıl süren bir denemeden sonra ortaya çıkmıştır. Nitekim 27 Şevval 1109 /8 Mayıs 1698 tarihli telhis suretine göre beygir ücretlerinin menzilhâne giderlerinin ancak %51'ini karşılamaya yeterli geleceği, eksik kalan %49'luk kısmının ise devlete ait kaynaklardan karşılanması gerektiği anlaşılmıştır³⁹.

³⁶ Heywood, "Two Firmans", s.488-489.

³⁷ Mekârî, Arapça bir kelime olup, "*kirâ ile tutulan hayvan, yük hayvanı*" gibi manalara gelmektedir. Develioğlu, *Lûgat*, s.604; Mükârî esnafı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ekin, *Ulaşım*, s.39-59.

³⁸ Heywood, "Two Firmans", s.488-489.

³⁹ *MAD. 3169*, s.2/1, (27 Şevval 1109 /8 Mayıs 1698).

4.2. BÜTÇELERİN BELİRLENMELERİ VE BÜYÜKLÜKLERİ

Yukarıda da belirtildiği üzere 1696 yılında gündeme gelen ve menzil beygirlerini mekarîye dönüştürüp, elde edilen gelirlerin de mukâta'a olarak kaydedilmesinin, bir buçuk yıllık deneme süresinden sonra, en azından o dönem için mümkün olmayacağı net bir şekilde anlaşılmıştır. O döneme ait bir telhis suretine göre; 1698 yılında menzilhânelerin finansmanı hususunda nihaî olarak yeniden yapılandırmaya gidilmiştir. Bunun için öncelikli olarak ülkedeki tüm menzilhânelerde geçerli olacak bir maliyet hesaplama yöntemi geliştirilmiştir. Menzilhânelerde gider kalemlerinin tanımlanması ve standart maliyetlerin oluşturulması bir anda ortaya çıkan bir durum değildir. Yukarıda ayrı başlıklar altında değerlendirilen bir sürecin sonunda, araştırma, deneme-yanılma ve yeniden tasarlama gibi yöntemlerin uygulanmasıyla ortaya çıkmıştır. Gider kalemleriyle ilgili standardın oluşması 1690 yılından itibaren başlayan fizibilite çalışmalarına, gelir kalemleriyle ilgili standart temelleri ise 1696 yılında menzilhâneye ait beygirlerin ücretlendirilmesine dayanmaktadır. Standardizasyonun oluşturulması menzilhânelerin iltizama verilmesi yani özelleştirmeye açılması için gerekli düzenlemelerin yapılması olarak da düşünülmelidir. Nitekim 27 Şevvâl 1109 / 8 Mayıs 1698 tarihinde padişaha sunulan telhis suretinde de belirtildiği üzere, beygir ücretleri menzilhâne giderlerinin ancak % 51'ini karşılamaya yeterli gelecek olup, kalan % 49'luk kısmının devlet tarafından tamamlanması gerekmektedir⁴⁰.

Bu standardizasyona konu olan maliyet kalemlerinin isimleri, ödeme miktarları ve hangi gelirlerden ne şekilde karşılandıkları çalışmanın bundan sonraki bölümünde sistematik olarak incelenecektir. Ancak öncelikli olarak menzilhânelerin finansmanına konu olan gider ve gelir tablolarının iktisat disiplini açısından tanımlanması yerinde olacaktır.

4.2.1. İktisat Disiplini Açısından Menzilhâne Bütçelerinin Tanımlanması

Modern iktisat disiplinde bütçe: Bir hükümetin gelecek sene için gerçekleştirmeyi hedeflediği giderleri önceden tahmin ve bu giderleri karşılamak üzere gelir kaynaklarını tespit etmesi şeklinde tanımlanmaktadır. Yine aynı tanımın

⁴⁰ MAD. 3169, s.2/1, (27 Şevval 1109 /8 Mayıs 1698).

devamında, öngörülen bütçelerin gerçeklik kazanmasının, gider kalemlerinin ve bunları karşılayacak gelirlerin yasama organı tarafından onaylanması ile mümkün olacağı belirtilmektedir⁴¹.

Modern bütçe tanımından yola çıkıldığında Osmanlı Devleti'nin merkezî hazinesine ait bir yıllık gelirlerin topluca gösterildiği defterlerin birer bütçe olmaktan ziyade “*muhasabe icmâl defterleri*” oldukları yönündeki görüş oldukça geçerli gözükmemektedir⁴². Çünkü söz konusu cetveller ortaya çıkması muhtemel gider ve gelirleri değil, bir önceki seneye ait gelir ve yapılmış harcamaları ihtiva etmektedir. Ayrıca bu icmâller gider öncelikli olan modern bütçelerden farklı olarak gelir önceliklidir⁴³. Ancak modern bütçe tanımı ve tekniği açısından tenkit edilen bu icmâller yalnızca yıl ve dönem içindeki faaliyetleri yansıtan veriler olarak da görmemek gerekir. Çünkü merkezî bürokrasinin gerek devletin gerekse herhangi bir eyaletin gider ve gelirleri konusunda tahmin yapacak bilgiye sahip olması, bu defterlerin varlığıyla mümkün olmuştur⁴⁴.

Yukarıda modern bütçe ve Osmanlı icmal defterleri hakkında verilen bilgilerden yola çıkarak, menzilhânelerin finansmanı için oluşturulan gider ve gelirleri gösterir tabloların bütçe olarak adlandırılabilceğini söylemek mümkündür. Nitekim menzilhâne bütçeleri de tıpkı modern bütçelerde olduğu gibi gider önceliklidir. Yine bütçelere ait hesaplamalar, bütçenin oluşturulması ve onaylanması menzilhâne henüz hizmet vermeye başlamadan önce yapılmaktadır⁴⁵. Ayrıca bu giderlerin hangi gelir kaynaklarından ve ne miktarlarda karşılanacakları da önceden belirlenmek suretiyle yetkili organlar tarafından onaylanmaktadır. Bu tespitlere göre menzilhânelerin gider ve gelirlerinin gösterildiği çizelgeler modern manada bütçe tanımına denk düşmektedir. Ancak menzilhânelere ait gider kalemlerinin ve bu gider kalemlerini oluşturan maliyetlerin hiç güncellenmemesi, söz konusu bütçelerin bir

⁴¹ Erol Özvar, “Rûm Eyaletine Ait H. 1043-44/M.1634-35 Tarihli “Bütçe”nin Tahlili”, *Osmanlı*, C.III, Ankara 1999, s.151.

⁴² Bilgin Aydın- Rıfat Günelan, *XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Maliyesi ve Defterler Sistemi*, İstanbul 2008, s.203.

⁴³ Özvar, “Bütçe”, s.151.

⁴⁴ Said Öztürk, “1042-1045/1632-1635 Yıllarına Ait Bosna Eyaleti Bütçesi”, *Osmanlı*, C.III, (İktisat), Editör. Güler Eren, Ankara 1999, s.159.

⁴⁵ Örnek olarak bkz. *MAD. 10492*, s.395-396.

eksikliği gibi gözüксе de mîrî tarafından kadrosuna tayin olunan beygir sayılarının artırılması suretiyle de, menzilhâne bütçelerinin, reel piyasadaki emtia fiyatlarını karşılayacak şekilde uyarlandıkları anlaşılmaktadır⁴⁶.

Yine dönem ortalarında ülkenin genelinin veya yalnızca menzilhânenin kurulduğu bölgenin içinde bulunduğu siyasî, sosyal ve ekonomik koşullara göre ilave bütçelerin oluşturulabilmesi ya da imdâdiyyeler tayin olunması menzilhânelerin finansman argümanlarının reel piyasa şartlarına göre esneyebildiğini göstermektedir. Kaldı ki, bu bütçelerden beklenen en büyük fayda öncelikli olarak menzilhânelerin maktû'ât değerlerinin tespit edilmesidir. Bununla birlikte bütçelerin menzilhânelere ait masrafların devletçe kontrol altında tutulmasına ve kamuya ait gelir kaynaklarının doğru kullanılmasına dair oldukça pratik imkânlar sağladığı anlaşılmaktadır⁴⁷.

Menzilhânelerin gider ve gelirlerinin gösterildiği bu tablolar, yukarıda bahsedilen pratik faydalarının yanında, ileriye yönelik bir planlamayı ihtiva etmeleri sebebiyle müstakil birer bütçedirler. Ayrıca söz konusu bütçeler, menzilhânelerin finansmanı konusunda da oldukça uygulanabilir bir finans yönteminin gelişmesine imkân tanımıştır. Yukarıda bahsedilen sebepler ile daha başka bilemediğimiz bazı pratik gerekçelerle Osmanlı bürokrasisi, bu sistemi menzilhânelerin finansmanı hususunda tek ve değişmez model olarak benimsemiştir.

Bu araştırma esnasında bütçe olarak adlandırılan ve aşağıda ayrıntılı olarak incelemesi planlanan finans yönteminin, en azından çalışmanın tarihî sınırları olan 1690-1750 arasında, başka bir kurum veya teşkilatta bir örneği tespit edilememiştir. Bu yüzden söz konusu bütçeleri Osmanlı malî yapısında herhangi bir yere oturtmak oldukça zor olmuştur. Ancak menzilhâne sistemi bir bütün olarak incelendiğinde bu bütçelerin hem menzilhânelerin finansmanı meselesine pratik çözümler ürettikleri hem mîrîye ait gelir kaynaklarının doğru ve etkin kullanımını sağladıkları hem de

⁴⁶ 1691 yılından itibaren geliştirilen bu maliyet belirleme yöntemi 1698 yılından itibaren tamamen benimsenmek suretiyle, tüm 18. yüzyıl boyunca kullanılmıştır. Hesaplamaları çalışmanın ilerleyen bölümde detaylı olarak anlatılacak olmakla birlikte, bu yönteme göre menzilhâne masrafları, kadrosuna mîrî tarafından takdir edilecek beygirlere göre şekillendirilmiş olup, menzilhâne beslenecek her bir beygirin 147,5 kuruş bakım maliyetinin olacağı öngörülmüştür. Bu bakım maliyeti yukarıda da belirtildiği gibi 18. Yüzyıl boyunca hiç değişmemiştir.

⁴⁷ Bu husus ilgili belgede şu şekilde tanımlanmaktadır: "...her menzilin masârifâtı hesâbı ma'lûm olmak için..." bkz. MAD. 3169, s.2/1, (27 Şevval 1109 /8 Mayıs 1698).

özel şahıslara bir yıllığına deruhde edilen menzilhânelerin iltizam değerlerinin tespiti hususunda büyük kolaylıklar sağladıkları gözlemlenmiştir. Muhtemelen Osmanlı bürokratları ve yöneticileri de bizim genel olarak menzilhâne bütçesi olarak adlandırdığımız bu tablolardan yukarıda özetlenen faydaları beklemiş olmalıdırlar.

4.2.2. Bütçelerin Geçerlilik Süreleri

1698 yılından itibaren, Osmanlı Devleti'nde, menzilhâneler her yıl yenilenen bir takım işlemlerin de yardımlarıyla birer yıllığına iltizama verilmeye başlanılmıştır⁴⁸. İltizam sürelerinin genellikle, 6 Mayıs'a tekabül eden Rûz-ı Hızır ile bir sonraki yılın Rûz-ı Hızır'ına kadar olmak üzere güneş takvimi esas alınmak suretiyle bir yıl (365 gün) oldukları bilinmektedir⁴⁹. Menzilhânelerin aynı zamanda maktû'ât değerlerini de ifade eden bütçelerin geçerlilik süreleri de, iltizam süreleriyle bağlantılı olarak tam bir yıldır⁵⁰. Ancak yukarıda da belirtildiği üzere bu dönem, tesadüfî olarak belirlenen iki tarih arasını değil, Rûz-ı Hızır'dan başlayan ve güneş takvimine göre bir yıl olan zaman dilimini kapsamaktadır⁵¹.

Söz konusu bir yıllık süre esnasında, menzilcinin vefat etmesi ya da azledilmesi gibi sebeplerle menzilci değişikliği yapılması durumunda eski bütçe feshedilmez, belirlenen tarihe kadar (genellikle Rûz-ı Hızır) geçerliliğini korurdu. Yeni tayin olunan menzilci, atandığı tarihten itibaren dönemin bitmesine kaç gün kalmışsa o kadar hizmet verirdi. Menzilcinin görevde kaldığı/kalacağı günler hesaplanmak suretiyle de, bu tarihten itibaren geçerli olmak üzere, idare ettiği menzilhânenin masraflarını karşılayabilmesi için bütçeden hissesine düşen meblağ ödenirdi. Yine azledilen veya ölen menzilcinin payı da görevde kaldığı gün sayısına

⁴⁸ Hâlbuki devlete ait gelir kaynaklarının tahsili amacıyla yapılan iltizam kontratlarının süreleri 17. Yüzyıla kadar bir ile üç yıl, 17. Yüzyıldan itibaren ise üç ile beş yıl arasında değişmektedir. Şevket Pamuk, “ Osmanlı Devleti'nde İç Borçlanma Kurumlarının Evrimi 1600-1850”, *Osmanlı Maliyesi Kurumları ve Bütçeler*, (Haz. Mehmet Genç, Erol Özvar), C.I, İstanbul 2006, s.29.

⁴⁹ BOA, MAD. 3169, s.2/1-3/1, (27 Şevval 1109 /8 Mayıs 1698).

⁵⁰ Nitekim bütçe masraflarının hesaplanması için oluşturulan şablonda da bu süre yıl belirtmeksizin yazılan “Ruz-ı Hızır ila Ruz-ı Hızır” şeklindeki ifadede rahatlıkla anlaşılmaktadır. D.MKF. 28079, s.5.

⁵¹ Bütçelerin oluşturulmasından önceki süreçte, menzilcilere yapılan ödemelerin genellikle yine bir yılı kapsayacak şekilde takdir edildiği görülmektedir. Ancak söz konusu bir yıllık sürenin kapsadığı zaman dilimi, yıl içinde herhangi bir tarihe tesadüf edebilmekteydi. Ancak 1691 yılında düzenli bütçelere geçiş sürecinin başlamasıyla birlikte, dönem başının Ruz-ı Hızır kabul edildiği görülmektedir. BOA, MAD. 4034, s.4-50; BOA, MAD. 3858, s.3-93.

göre (“*kısta’l-yevm hisâb*” üzere) hesaplanmak suretiyle, eğer alacağı kalmışsa, kendisine veya mirasçılarına ödenirdi⁵². Ancak eski menzilcilerin hiç bir suretle alacakları kalmamışsa, menzilhâne de mevcut bulunan beygirler, bütçede hissesine düşen gelirlerinin bir miktarına karşılık gelmek üzere yeni menzilcinin zimmetine geçirilmekteydi⁵³. Görevden alınan veya vefat eden menzilciye daha önceden bütçe kapsamında yapılan ödemeler, görevde kaldığı günler hesaplanmak suretiyle, kendi hissesine düşenden fazlaysa, bu artan kısım eğer yaşıyorsa kendisinden, ölmüş ise mirasçılarından veya terekesinden tahsil edilirdi⁵⁴.

Yukarıda da bahsedildiği üzere menzilhâne bütçeleri her yıl Rûz-ı Hızır’dan geçerli olmak üzere bir yıllığına oluşturulmaktaydı. Bütçeler menzilcilerle yapılan bir pazarlığa göre belirlenmediği⁵⁵, merkez tarafından bir yıllık olası giderler esas alınmak suretiyle hesaplandıkları için (maktû’ât değerleri), dönem içinde tayin olunan menzilcilere göre yeni bir bütçe ayarlanmasına gidilmez, dönem sonuna kadar aynı bütçe geçerliliğini korurdu. Ancak bu durum, dönem içinde hiçbir suretle bütçe miktarının değişmeyeceği anlamına da gelmemekteydi. Dönem ortalarında menzilhânenin finansmanını olumsuz olarak etkileyen bir takım durumların ortaya çıkması, yeni bir bütçenin oluşturulmasını zorunlu kılabilmekteydi. Bunun için

⁵² 6 Mayıs 1727- 6 Mayıs 1728 tarihleri arasında işletmek üzere, Düzce Menzilhânesi’ne menzilci tayin olunan Halil 12 gün miktarı menzilhâneyi işletip azledildiğini, yeni tayin olunan menzilcilerden kısta’l-yevm hisab üzere bârgîr bahasından ve in’âmât ücretinden hissesini talep ettiğinde mulafet etmeleri üzerine, Halil durumu arz ile merkeze bildirmiştir. Buna göre merkezde 12 gün için yapılan hesaplama neticesinde Halil’in hissesine 10.106 akçe bârgîr bahasından, 16.102 akçe ise in’âmât ücretlerinden olmak üzere toplam 26.208 akçe ve esedi kuruş hesabıyla da 218 kuruş, bir sülüs ve sekiz akçe olmak üzere hissesine düşenin verilmesi için fermân sadır olmuştur. *BOA, MAD. 9920*, s.19/1.

⁵³ *BOA, C.NF. 1185*, (12 Safer 1122 / 12 Nisan 1710).

⁵⁴ *BOA, MAD. 10492*, s.20, (11 Zi’l-hicce 1141 / 8 Temmuz 1729).

⁵⁵ Belgelerden gözlemlenebildiği şekliyle 1691 yılına kadar, menzilcilere verilecek ücretler kazâ ahalisi tarafından menzilciyle yapılan pazarlıklara göre şekillenmekteydi. *KŞS. 7*, s.18/2, (1-10 Cemaziye’l-Âhir 1054/6-15 Temmuz 1644); *KŞS. 18*, s.8/2, (1 Cemaziye’l-Âhir 1070/ 14 Ocak 1660); *KŞS. 10*, s.143/3, (1-10 Safer 1071/ 6-15 Ekim 1660); *KŞS.10*, s.295/3, (1 Cemaziye’l-Âhir 1071/ 2 Ocak 1661); *KŞS. 11*, s.2/2, (1 Zil-kâde 1071/ 28 Haziran 1661); *KŞS. 12*, s.4/1, (1 Cemaziye’l-Evvel 1074/ 21 Aralık 1663); *KŞS. 17*, s.3/1, (1 Şevval 1079/ 4 Mart 1669); *KŞS. 15*, 3/1, (13 Şevval 1081/ 23 Şubat 1671); *KŞS.27*, s.15/1, (13 Cemaziye’l-Evvel 1083/ 2 Eylül 1672); *KŞS. 16*, s.1/2, (24 Şevval 1083/ 12 Şubat 1673); *KŞS. 21*, s.2/2, (21 Safer 1087/ 5 Mayıs 1675); *KŞS. 13*, s.6/1, (25 Şevval 1087/ 7 Aralık 1676); *KŞS. 21*, s.6/1, (31 Aralık 1687); *KŞS. 24*, s.6/1, (1 Safer 1089/ 25 Mart 1678); *KŞS. 34/11-1*, (28 Rebiü’l-evvel 1099/ 2 Mart 1688); *KŞS. 36*, s.3/1, (4 Cemaziye’l-Evvel 1102/ 3 Şubat 1691).

menzilhâneye temsili olarak bir miktar mîrî beygir tayin olunmakta ve bunların sayısına göre de günlük maliyetleri doğrultusunda yeni bütçenin büyüklüğü belirlenmekteydi. Yani söz konusu bütçenin hesaplanması *kısta'l-yevm* üzere (dönemin bitmesine kalan gün sayısına göre) yapılmaktaydı. Yine gelir kaynakları üzerinde de, yeni oluşturulan bütçenin büyüklüğüne ve gelir kaynaklarının imkânlarına uygun şekilde yeniden düzenlemeler yapılmaktaydı⁵⁶.

1698 yılından itibaren, ilk örneklerine 1691 yılında tesadüf olunmakla birlikte, Osmanlı Devleti'nde herhangi bir bütçenin Rûz-ı Hızır'dan diğer Rûz-ı Hızır'a olmak üzere miladî takvime göre bir yıl olduğu rahatlıkla söylenebilir. Ancak nadiren de olsa iltizama verilme tarihleri, yine bir yıl olmakla birlikte, 9 Kasım'a tekabül eden Rûz-ı Kasım'dan ya da Mart⁵⁷ ayının başı olan Evvel-i Mart⁵⁸ veya Mart İbtidası'ndan başlatılabilmekteydi⁵⁹.

Bütçe giderlerinin nasıl hesaplanacağını anlatan telhis sureti⁶⁰ ile bu telhise göre oluşturulan bütçe şablonuna⁶¹ ve daha sonrasında oluşturulan masraf cetvellerine göre⁶², menzilhâne bütçelerinin geçerlilik sürelerinin 364 gün olduğu anlaşılmaktadır. Ancak 1698 yılındaki ilk bütçe taslağında, maliyetlerin ay yılına göre (354 gün) hesaplandığı görülmektedir⁶³. Bütçenin belirlenmesi için mîrî

⁵⁶ Mesela; 6 Mayıs 1716- 6 Mayıs 1717 tarihleri arasında Üsküdar Menzilhânesi'nin bütçesi 23 beygir üzerinden hesaplanmıştır. Ancak bir yıllık dönemin bitmesine 83 gün kalmışken bütçeye iki beygir ilave olunmuştur. Söz konusu beygirlerin günlük maliyetleri 48,5 akçeden hesaplanmış olup, bütçeye 4.025 akçe yani 33,5 kuruş ve 5 akçe zam olunmuştur. *BOA, MAD. 4004*, s. 15; benzer örnekler için bkz. *BOA, MAD. 8470*, s.74/1; *BOA, MAD. 8492*, s.36/2; *BOA, MAD. 8470*, s.64/1; *BOA, MAD. 10492*, s.355-356; *BOA, C.DH. 2471*, (28 Cemaziye'l-evvel 1122 / 25 Temmuz 1710).

⁵⁷ Mart ayı Rumiye olarak zikredilen güneş takviminde yılın ilk ayıdır. Bilgi için bkz. Defterdâr Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiât*, (Haz. Abdülkadir Özcan), Ankara 1995, s.82.

⁵⁸ Karye-i Cânâz, Kânze, İzan, Kabkulu, Zare ve Tiflis menzilhânelerinin 1724-1729 yılları arasındaki bütçelerinin Evvel-i Mart'tan geçerli oldukları görülmektedir. *BOA, MAD. 10492*, s.469-480.

⁵⁹ Mesela; Diyarbakır Menzilhânesi'nin H. 1111 yılındaki bütçesinin Mart ibtidasından sene tamamına değin olan süreyi kapsayarak hesaplandığı görülmektedir. *BOA, MAD. 9886*, s.41/3, (20 Cemaziye'1 Âhir 1112 / 2 Aralık 1700).

⁶⁰ *BOA, MAD. 3169*, s.2/1-3/1, (27 Şevval 1109 / 8 Mayıs 1698).

⁶¹ *BOA, MAD. 3169*, s.6.

⁶² *BOA, D.MKF. 28079*, s.5; *BOA, MAD. 10492*, s.513.

⁶³ 1109 tarihli ilk bütçe şablonunda bütçe hesaplanmasına esas teşkil eden bir beygirin 11 akçe bârgîr bahası, 39 akçe de sair masrafları olmak üzere 50 akçe günlük maliyeti çıkarılmıştır. Bu şekilde hesaplama yapıldığında bir beygirin yıllık 147,5 kuruş bakım maliyeti olacağı, bu sonuca ise ancak 354 gün üzerinden yapılan bir hesaplama ile varılacağı görülmüştür. (50 x 354 = 17.700 akçe/ 120 (Kuruş'a dönüştürmek için) = 147,5 Kuruş). Bkz. *MAD. 3169*, s.6, (H. 1108 / M. 1698); Şems-i ve

tarafından takdir edilen her bir beygirin günlük olarak 50 akçelik masrafının olacağı öngörülmüştür. Buna göre yapılan hesaplama ile ($50 \times 354 = 17.700$) bir beygirin yıllık maliyeti 17.700 akçedir. O dönemde geçerli olan akçe kuruna göre (17.700: 120 (kur değeri) =) belirtilen miktardaki miktar akçe ise 147,5 kuruşa karşılık gelmektedir. Söz konusu 147,5 kuruş menzilhânelerin bütçelerinin hesaplanmasında bir nevi katsayı gibi tasarlanmış ve bu şekilde de kullanılmıştır. Bunun için herhangi bir menzilhânenin bütçesinin oluşturulması için, yukarıda nasıl hesaplandığına dair ayrıntılı olarak belirtilen, katsayının çarpılacak olduğu beygir sayısı belirlenmektedir.

Yukarıda gösterilen yöntem menzilhâne bütçelerinin oluşturulmasına imkân tanıyan bir standart olarak benimsenmiş olup, yaklaşık 15 yıl boyunca 354 gün kısas alınarak uygulanmıştır. Ancak bu süreç zarfında, mukâta'alarda var olduğu gibi, bir tefâvüt ödemesinin yapıldığına dair bir veriye rastlanılmamıştır⁶⁴. Bunun yerine 1713 yılında, bir beygirin yıllık bakım maliyeti olan 147,5 kuruş veya 17.700 akçe, 364 günlük bir zaman dilimi için yeniden uyarlanmıştı. Bu yeni tasarı ile “*mesârifât-ı sâire*” olarak belirtilen masraf kalemlerinin günlük toplam maliyeti, eskiden olduğu gibi, 39 akçedir. 354 gün üzerinden 147,5 kuruş olarak hesaplanan söz konusu maliyetlere 364 günlük hesaplama için esneklik kazandıran husus ise “*beygir bahası*” olarak zikrediletilen masraf kaleminin yeniden yapılandırılmasıdır. Daha önce günlük 11 akçe olan beygir bahası, yeni hesaplama ile 9,62 akçe kabul edilmiş olup, menzilhâne bütçesinin hesaplanmasına zemin teşkil eden bir beygirin günlük maliyeti de 48,62 akçeye gerilemiştir⁶⁵.

Bütçelerin geçerlilik süreleri hakkındaki uygulamayı kısaca özetlemek gerekirse; Osmanlı Devleti'nde menzilhânelere ait bütçelerin güneş takvimine göre, dönem başları genellikle 6 Mayıs'a tekabül eden Rûz-ı Hızır olmak üzere, bir yıllık (364 gün) bir süre için hazırlandıkları ve geçerlilik sürelerinin de menzilcilerin görevde kaldıkları zaman diliminden etkilenmediği söylenebilir. Yine azledilmesi ya da vefat etmesi gibi sebeplerle, dönem ortalarında menzilci değişikliği yapılmaktadır. Bu tür durumların yaşandığı menzilhânelerde, normalde yıllık olarak belirlenen,

⁶⁴ Kelime olarak “iki şey arasındaki fark” anlamına gelen tefavüt, mali bir kavram olarak, güneş yılı ile ay yılı arasındaki zaman farkından dolayı ortaya çıkan bir sorunu ifade etmektedir. Osmanlı Devleti'nde mukâta'adaki tefavüt uygulaması hakkında bilgi için bkz. Çakır, *Mukâta'a*, s.77-80.

⁶⁵ BOA, D.MKF. 28079.

bütçeler günlük olarak yeniden hesaplanmaktadır. Menzilcilerin görevde kaldıkları gün sayıları dikkate alınmak suretiyle hisselerine düşen miktar hesaplanıp ve buna göre de menzilcilerin kendilerine veya mirasçılarına ödemeleri yapılmaktadır⁶⁶.

4.2.3. Bütçelerin Belirlenmeleri Esnasında Uyulan Kriterler

Menzilhânelere ait bütçelerin belirlenmesi ve buna göre gelir kaynaklarının dağılımı hususu iki temel işlem üzerinden gerçekleşmektedir. Bunlardan ilki bütçe giderlerinin belirlenmesi, ikincisi ise belirlenen maliyetlerin karşılanacağı gelir kaynaklarının tanımlanmasıdır. Bütçelerin gider ve gelir kalemleri, aşağıda ayrı başlıklar altında, etraflıca incelenecektir. Ancak bu başlık altında bütçelerin hazırlanması esnasında ne gibi bir sürecin izlendiği ve bütçelerin büyüklüklerinin nasıl belirlendiği gibi hususlar aydınlatılmaya çalışılacaktır.

Bu sürecin nasıl işlediği konusunu net bir biçimde izah eden her hangi bir nizamnâmenin veya belgenin varlığına tesadüf olunamamıştır. Bütçelerin kimler tarafından ve ne şekilde hazırlandıkları, bir mecliste tartışılıp tartışılmadıkları ve benzeri hususlara, çok istenilmesine rağmen, net cevaplar bulunamamıştır. Bunun yanında, belgelerden gözlemlenebildiği kadarıyla, söz konusu bütçelerin, Mevkûfât Kalemi'ne⁶⁷ bağlı olup, menzil işlerini takiple görevli bürolar tarafından hazırlandıkları söylenebilir⁶⁸.

Menzilhânelere ait bütçelerin büyüklüklerinin belirlenmesi oldukça hassas bir durumdur. Bunun için ülkenin o an içinde bulunduğu siyasî, soysal ve ekonomik şartlar ile menzilhânelerin konumlarının ve o anki yoğunluklarının iyi etüt edilmesi gerekmektedir. Eğer bütçe gereğinden büyük olursa, menzilcilerin kâr payları artmakla birlikte, devlet hazinesinin bir miktar zarar etmesine sebep olacaktır.

⁶⁶ BOA, MAD. 9920, s.18/1.

⁶⁷ Mevkûfât Kalemi; "Osmanlılar tarafından memleketin, zabtını müteakip tahrir olunduğu üzere kazâ ve köylerin avâriz hanesiyle nüzul ve menzil kayıtları ve şartları ve mîrî mübayaatın müretteb mahallerinin tertipleri ve sefer vukuunda askere verilecek mîrî tayinat kayıtları ve mîrî mübayaattan İstanbul'a mürettep olan muhtelif zahirelerin vürudlarında verilen sefain navulları ve zahirelerin kayıtları ile masarif ve tevziatı burada kayıtlı idi; icap ettikçe bu işlere ait kayıtlar bu kalemde çıkarılır ve lazım gelen muamele yapılır." Bkz. Uzunçarşılı, *Merkez Teşkilâtı*, s.348.

⁶⁸ Menzilhânelere ilgili kayıtlar Mevkûfât Kalemi tarafından tutulan Mevkûfât defterlerinde muhafaza olunmaktaydı. Bu husus menzilhâne bütçelerinin oluşturulması ve iltizama verilmesi için sadır olunan tüm fermânlarda eksiksiz olarak tekrar edilmektedir. Örnek olarak bkz. BOA, MAD. 8492, 37/3; MAD. 8470, s.8/2; MAD. 9920, s.47/1; MAD. 9943, s.2/1.

Ancak herhangi bir menzilhâne için hazırlanan bütçe, menzilcinin yeterli sayıda beygir beslemesini finanse edebilecek büyüklükte olmazsa, devlete ait önemli ve âcil işlerin aksadığı görülmektedir⁶⁹. Yani sonuç itibarıyla bütçelerin büyüklüklerinin iyi ayarlanmaması durumunda ortaya çıkan her iki durum da devletin aleyhine sonuçlanmaktadır.

Herhangi bir menzilhânenin bütçesinin büyüklüğünün belirlenmesi için kesin çizgilerle ayrılmış ya da çok teknik hesaplar içeren bir kıstas mevcut değildir. Ana hatlarıyla bir menzilhânenin yıllık olarak kaç paraya işletilebileceği sorusuna, söz konusu işletmenin konumuna ve yoğunluğuna göre tahminî bir cevap verilmektedir⁷⁰. Her ne kadar bu cevap bir tahmine dayansa da, söz konusu tahminin oluşması için geçen süreç zarfında, ilgili menzilhâneye ait maliyetleri doğrudan veya dolaylı olarak etkileyen birçok etken de gözden geçirilmekteydi. Bunun için öncelikle menzilhânelerin işletilmesiyle doğrudan irtibatlı olan menzilciler, kazâ ahalileri ve kadılar tarafından gönderilen arzlar ile eyalet yöneticileri tarafından hazırlanan ilamlarda belirtilen hususlar, gerekçeleri nispetinde dikkate alınmaktaydı⁷¹. Ayrıca merkezî hükümet de özellikle seferler esnasında, ulaşım ve haberleşmenin aksamaması için, menzilhâne bütçelerinin büyüklüklerine direkt müdahil olabilmekteydi⁷².

Söz konusu arz ve ilamlar ile fermânlardan bütçelerin büyüklüklerini hangi hususların etkilediği hakkında bir miktar fikir sahibi olunabilmektedir. Buna göre herhangi bir menzilhânenin bütçesinin artırılmasına neden olan etkenlerden ilkinin, menzilhânenin bulunduğu yol üzerindeki ulak trafiğinin rutin yoğunluğun üstüne

⁶⁹ BOA, MAD. 8470, s.29/1.

⁷⁰ Nitekim bu husus nizamnâmede “...her menzilin işlediğine göre menzil bârgîrleri vaz olunub...” şeklinde tanımlanmıştır. Bu nizamnâmede “...menzil bârgîrleri vaz olunur...” şeklinde geçen ifade, bütçenin büyüklüğünü belirten beygir sayısına işaret etmektedir. BOA, MAD. 3169, s.2, (27 Şevval 1109 /8 Mayıs 1698); Nitekim bununla ilgili kesin deliller bulunmaktadır. Mesela; 26 Safer 1147 / 28 Temmuz 1734 tarihinde Ulukışla Menzilhânesi’nin 15 beygir hesabıyla bütçesi oluşturulmuş olup, menzilhânede hazır bulundurulacak beygir sayısı 150 olarak belirlenmiştir. Yine Ilgın Menzilhânesi’ne 28 Sa 1147 /30 Temmuz 1734 tarihinde verilen nizam esnasında, menzilhânenin bütçesi 15 beygir üzerinden hesaplanmış olup, menzilhânede 250 beygirin besleneceği belirtilmiştir. BOA, MAD. 3999, s.125.

⁷¹ BOA, MAD. 8492, s.36/2.

⁷² Halaçoğlu, “At”, s.30; BOA, D.MKF. 28353, s.22-23, (11 Rebî’ü’l-evvel 1160/ 23 Mart 1747).

çıkmasıdır⁷³. Bir diğer husus ise menzilhânenin hizmet verdiği yolun mesafesinin bir takım sebeplerle artmasıdır. Bu durumda hem beygirlerin geri dönüşlerinin gecikmesi ile arkadan gelen ulaklara beygir kalmaması, hem de beygirlerden bir kısmının uzun yolculuklar esnasında telef olması gibi sıkıntılarla karşılaşmaktadır. Bu tür durumlarda, genellikle, menzilhânenin bütçesi artırılmak suretiyle, menzilhânenin daha fazla beygir tedarik edebilmelerine imkân tanınmaktadır⁷⁴.

Yine menzilhânenin üzerlerinde hizmet verdikleri yolların, ulaşım ve iletişim imkânlarının bir takım sebeplerle ortadan kalkması halinde de menzilhânenin finansal olarak desteklenmeleri gündeme gelmekte olup, bu tür durumlarda menzilhâne bütçelerine bir miktar zam yapıldığı görülmektedir⁷⁵.

Yukarıda sayılan olumsuz durumların ortadan kalkması hâlinde, derhal menzilhânelere ait bütçeler eski büyüklüğüne düşürülmektedir⁷⁶. Ayrıca herhangi bir

⁷³ BOA, MAD. 8470, s.161/1, 187/1. Herhangi bir ana veya talî yolun ulak trafiği bakımından yoğun olup-olmaması öncelikle ülke içindeki ve sınırlardaki siyasî olaylara bağlıdır. Eğer devlet bir savaşa girmeye hazırlanıyor ya da savaş halinde ise asker celbi, askerî menzillerin organizasyonu, mühimmatın tedariki ile nakli, sefer için avarız ve sürsat vergilerinin tahsili gibi hususların yoluna koyulması için, devlet merkezinden ülkenin dört bir yanına çok sayıda ulak veya mübaşirler gönderilmekte, yine taşranın dört bir tarafından da merkeze arzlar ve ilamlar gelmektedir. Bu durumda yerlerine ulaştırılması için yollar üzerinde elinde menzil hükmü olduğu halde görevlendirildiği işle alakalı olarak menzilhâneler vasıtasıyla yolculuk edecek yüzlerce ulağın hareket halinde olmasıdır. Özellikle İstanbul ile cephe arasında olan ana yollar ile cephenin bulunduğu yerlere yakın talî yollar ulak trafiği bakımından oldukça kalabalıklaşmaktadır. Mühimmat ve iâşe işlerinin düzene sokulması ya da askerî sevki gibi hususlardan dolayı çok sayıda hüküm, ilam arz ve benzeri resmî evrakın gidip gelmesini zorunlu kıldığı için, ulak trafiği bakımından yoğun olmaktadır. Bu sebeple menzilhânenin, çok sayıda ulağın beygir taleplerine cevap verebilmeleri, öncelikli olarak menzilhânenin bütçelerinin büyütülmesine dolayısıyla gelirlerinin artırılmasına bağlıdır.

⁷⁴ BOA, MAD. 8470, s.145/1, 214/2.

⁷⁵ Mesela: 1141/1728-29 tarihinde zaten uzak olduğu için Konya ve Karapınar menzilhânenine büyük sıkıntılar yaşatan Konya-Karapınar yolu, Beyşehir Gölü'nün taşması neticesi ulaşımına kapanacak derecede tahrip olmuştur. Bu husus ilgili belgede “...Konya ile Karapınar menzillerinin mesâfesi ba'id olub senede çok sayıda bârgîrler helâk ve bu takrib ile mesârif-i kesîler variken iki seneden beru Beyşehir gölü taşup tarîki su basmağla inhirâf sebebiyle menâzili mezbûrenin beynleri kati ve afr mesafe olmağla bu suretle menâzil-i mezbûrenin idâresi bir-vecihle hadd-i imkânda olmayub ve umûr-ı mühimme ile mütevârid olan ulakların meks ve tehiri baas olmağla...” şeklinde ifade edilmektedir. bkz. KŞS. 52, s.262/1, (3 Muharrem 1144/ 8 Temmuz 1731). Merkez, Anadolu'nun sağ kol güzergâhı üzerinde haberleşmenin aksamaması için, Konya ve Karapınar menzilhâneninde beslenen beygir sayılarını, daha doğrusu menzilhânenin bütçelerini artırma yoluna gitmiştir. Buna göre 20'şer beygir üzerinden bütçelendirilerin Konya ve Karapınar menzilhânenine 5'er beygir zam yapılarak her iki menzilhânenin bütçeleri % 20 oranında artırmıştır. KŞS. 52, s.262/1, (3 Muharrem 1144 / 8 Temmuz 1731).

⁷⁶ Mesela İran seferlerinin bitmesi üzerine menzilhâne bütçelerine daha önceden yapılmış olunan zamlar, eski miktarlarına düşürülmüştür. Bkz. BOA, D.MKF. 28353, s.22-23, (11 Rebî'ü'l-evvel 1160/ 23 Mart 1747).

menzilhânenin bütçesinin belirlenmesi esnasında yukarıda bahsedilen maliyetleri artıran etkenlerden birisi mevzubahis değilse, o zaman bir önceki seneye ait bütçe aynen onaylanmaktadır⁷⁷.

4.2.4. Bütçelerin Büyüklükleri

Yukarıda bütçelerin büyüklüklerinin belirlenmesi için ne tür kıstasların esas alındığı ve bu bütçelerin geçerlilik sürelerinin hangi zaman dilimlerini kapsadığı açıklanmaya çalışılmıştır. Çalışmanın bu bölümünde ise, 1700-1738 yılları arasında, menzilhânelerin finansmanı için oluşturulmuş, onaylanmış ve harcanmış bütçeler, büyüklükleri bakımından incelenecektir.

Araştırma esnasında, 1700-1738 yılları arasında 152 menzilhâneye ait oluşturulmuş, onaylanmış ve harcanmış 2794 bütçeye tesadüf olunmuştur. Söz konusu bütçelerin incelenmesi neticesinde, bunların 2465'inin yani % 88'inin menzilhâneye takdir olunan beygir sayısı itibar alınmak suretiyle (147,5 x beygir sayısı = bütçe giderleri), geriye kalan 329'unun yani % 12'sinin ise beygir sayısı belirtilmeden hesaplandığı görülmüştür⁷⁸.

Beygir sayısı belirtilmeden oluşturulan bütçelerin büyük çoğunluğunun ücretle nizam verilmeyen menzilhânelere ait oldukları söylenebilir. Nitekim ücretle nizam verilen menzilhânelerin bütçelerinin genellikle standart şekilde hesaplandıkları gözlemlenmiştir. Ancak standart şekilde hesaplanan bütçelere de zaman zaman, açıktan bir miktar zam⁷⁹ veya indirim⁸⁰ yapılmak suretiyle, müdahale edildiği tespit olunmuştur.

⁷⁷ BOA, MAD. 4004, s.12-15; BOA, MAD. 10492, s.11-13; BOA, MAD. 10322, s.14-17; BOA, MAD. 9943, s.55/1.

⁷⁸ Bunlardan bazılarında beslenecek mîrî sayısı belli olmakla birlikte, bütçelerinin beygir sayısından bağımsız olarak hesaplandığı görülmektedir. Mesela; 24 Rebî'ü'l-evvel 1135 / 2 Ocak 1723 tarihli hükümde de belirtildiği üzere Hasankale, Mecengerd, Karahamza ve Kars menzilhânelerinin mîrî beygir kadroları altışar res olarak belirlenmiş ancak bunların bir yıllık masrafları 140 kuruş olarak hesaplanmıştır. MAD. 8457, s.23/3. Yine 1135-1136 Ruz-ı Hızırları için nizam verilen Musul, karakuş, Kerkük ve Erbil menzilhânelerinde beslenecek mîrî beygir sayıları belirtilmemiştir. Yine masraflarının karşılanması için Musul Menzilhânesi'ne 72.000 akçe, Karakuş menzilhânesi'ne 50.333 akçe, Kerkük ve Erbil menzilhânelerine ise 30.834'er akçe takdir olunmuştur. MAD. 8470, s.28/1, (5 Cemaziye'l-Evvel 1135 / 11 Şubat 1723).

⁷⁹ Bütçeleri beygir sayısına göre oluşturulmakla birlikte, merkezin müdahalesiyle bütçesi artırılan Tosya ve Osmancık olmak üzere iki menzilhâneye tesadüf edilmiştir. Söz konusu menzilhânelerin bütçeleri beygir hesabıyla oluşturulmakla birlikte, ikisinin arasında bulunan Hacıhamza Menzilhânesi'nin kapalı olması sebebiyle, her iki menzilhânenin bütçesine de 1706 -1727 yılları

Ücretle nizam verilmeyerek, beygir sayısından bağımsız olarak hesaplanan 329 bütçe arasında, en küçüğü 76 kez tesadüf olunan 140 kuruş tutarındaki, en büyük olanı ise yalnızca bir kez tesadüf olunan 5.362,5 kuruş tutarındaki bütçedir. Büyüklükleri birbirinden farklı 48 bütçe olmakla birlikte, bunların arasındaki fark çok küçük olup, miktarları neredeyse birbirinin aynısıdır. Aritmetik ortalamaları alındığında söz konusu bütçelerin 1.458 kuruş civarında oldukları, yani beygir hesabıyla oluşturulmaları halinde yaklaşık 10 beygir üzerinden hesaplanacakları görülmektedir.

Tablo IV: Beygir Sayısı Belirtilmek Suretiyle Oluşturulan Bütçelerin Rakamsal ve Oransal Olarak Büyüklük Dağılımları

Beygir Sayısı	Bütçenin Büyüklüğü Kuruş	Tesadüf Olunan Kayıt	%	Beygir Sayısı	Bütçenin Büyüklüğü Kuruş	Tesadüf Olunan Kayıt	%
2	295	2	0,08	20	2.950	98	3,98
3	442,5	51	2,07	21	3.097,5	6	0,24
4	590	116	4,71	23	3.392,5	1	0,04
5	737,5	198	8,03	25	3.687,5	53	2,15
6	885	298	12,09	26	3.835	11	0,45
7	1.032,5	45	1,83	27	3.982,5	10	0,41
8	1.180	121	4,91	28	4.130	13	0,53
9	1.327,5	85	3,45	30	4.425	81	3,29
10	1.475	521	21,14	32	4.720	3	0,12
11	1.622,5	100	4,06	34	5.015	1	0,04
12	1.770	115	4,67	35	5.162,5	75	3,04
12,5	1.843,75	11	0,45	37	5.457,5	1	0,04
13	1.917,5	131	5,31	38	5.605	2	0,08
14	2.065	44	1,78	40	5.900	47	1,91
15	2.212,5	170	6,90	45	6.637,5	16	0,65

arasında bir miktar ilave yapılmıştır. Tosya Menzilhânesi'ne yapılan ilavenin miktarı 200 kuruş, Osmancık Menzilhânesi'nin bütçelerine yapılan ilave ise 251,5 kuruştur. *BOA, MAD. 3217, s.47-48; BOA, MAD. 4004, s.396-405; BOA, MAD. 10492, s.239-244; Yine 20 beygir hesabıyla 2.950 kuruş bütçesi oluşturulan Altunsuyu Menzilhânesi'ne açıktan 500 kuruş zam yapılmıştır. BOA, MAD. 8470, s.221/1 (Gurre-i Muharrem 1138/ 9 Eylül 1725).*

⁸⁰ Bununla ilgili bir örneğe tesadüf edilmiş olup, 1701-1714 yılları arasında 13 beygir üzerinden nizam verilen Bayındır Menzilhânesi'nin bütçe giderleri 1.180 kuruş olarak hesaplanmış olmasına rağmen, merkezden yapılan 80 kuruşluk tenzilat neticesinde, bütçelerin giderleri 1.100 kuruşa düşürülmüştür. *BOA, MAD. 3217, s.43; BOA, MAD. 4004, s.378-381.*

16	2.360	11	0,45	50	7.375	1	0,04
17	2.507,5	5	0,20	70	10.325	3	0,12
18	2.655	1	0,04	80	11.800	4	0,16
19	2.802,5	8	0,32	90	13.275	6	0,24

Yukarıdaki tablo, beygir hesabıyla oluşturulan bütçelerin aynı büyüklükte olanlarına göre gruplandırılmasıyla ortaya çıkmıştır. Tablodan da rahatlıkla anlaşılacağı üzere, bütçelerin büyüklüklerinin belirlendiği beygir sayıları 2 ile 90 arasında değişmektedir. Nitekim 2 beygirden itibar olunmak suretiyle 295 kuruş olarak hesaplanan iki bütçeye tesadüf olunmuştur. Bunun yanında 90 beygirden itibar olunmak suretiyle 13.275 kuruş olarak hesaplanan altı bütçenin olduğu görülmektedir. Söz konusu bütçeler arasında büyüklükleri bakımından en sık tesadüf olunan 521 kayıt ve % 21,14 oranıyla 10 beygir itibara alınmak üzere 1.475 kuruş olarak hesaplanan bütçeler oldukları görülmektedir. Buna göre neredeyse hazırlanan her beş bütçeden birinin 10 beygir itibarıyla hazırlandığı söylenebilir. En az tesadüf olunan bütçelerin ise yalnız birer defa oluşturuldukları görülmüş olup, bunlar küçükten büyüğe olmak üzere şu şekildedir: 18 beygir itibarıyla 2.655 kuruş, 23 beygir itibarıyla 2.292,5 kuruş, 34 beygir itibarıyla 5.457,5 kuruş ve 50 beygir itibarıyla 7.375 kuruştur⁸¹.

---

⁸¹ BOA, MAD. 3217, s.2a-66a; BOA, MAD. 4004, s.14-492; BOA, MAD. 10492, s.11-482; BOA, MAD. 10322, s.14-474.

4.3. BÜTÇELERE GÖRE MENZİLHÂNELERİN GİDERLERİ

Menzilhâneler ile ilgili belgelerde “*bârgîr bahası ve masarifi saire*” şeklinde kaydedilmiş olunan ibareler, menzilhânelerin bütçe giderlerini işaret etmektedir⁸². Belgelerden gözlemlenebildiği kadarıyla, menzilhâneler için bütçe oluşturulmasına 1691 senesinde⁸³ başlanılmış olunmakla birlikte, düzenli ve standart bütçelerden bahseden en erken tarihli kayıt 8 Mayıs 1698 tarihli⁸⁴. Nitekim 1698 yılı Mayıs ayı olmak üzere, aynı tarihlerde de söz konusu bütçelerin oluşturuldukları ve menzilhânelerin de bu yöntemle finanse edilmeye başlanıldıkları görülmektedir⁸⁵. Mayıs ayında kaleme alınan telhis suretinde, menzilhânelerin idaresi için hangi zarurî masrafların yapılması gerektiğine dair bir takım görüşler sunulmuştur. Telhis suretinin kaydedildiği tarihten sonra, muhtelif zaman dilimlerinde, söz konusu görüşler paralelinde, menzilhânelerin masraflarını gösterir tablolarda kaydedilmiştir⁸⁶. Ancak bu tablolardaki veriler hiç güncellenmemiş olup, bir diğerinden istinsah edilmiş olmalıdır. Hâlbuki bütçe gelirlerine ait kayıtlar oldukça ayrıntılı ve değişkendir.

Menzilhâne bütçelerine konu olan gider kalemleri kendi aralarında gruplandırıldıkları zaman beygir bahası ile beygirlerin yem ve donanım masrafları; menzilhânenin kira ve personel giderleri ile yakacak ve aydınlanma maliyetleri olarak tasnif edilebilirler. Bir beygirin yemlenme ve bakım maliyeti arpa, saman, yular, torba, nal ve levâzım-ı sâire bedelleri gibi kalemlerden oluşmaktadır. Sürücü, odacı, aşçı ve seyis ücretleri ile ahırların kiralari ise menzilhânenin idaresi için sarf olunan giderlerdir. Bu gider kalemlerinin toplamı ile bir beygirin günlük masrafı 50 akçe olup, senelik maliyeti 147,5 kuruşa ulaşmaktadır⁸⁷. Söz konusu uygulamanın

⁸² Örnek olarak bkz. *BOA, MAD. 9943*, s.3/1, 7/1-2, 12/3.

⁸³ *BOA, MAD. 3858*, s.44, 45, 49, 53.

⁸⁴ *BOA, MAD. 3169*, s.2/1, (27 Şevval 1109 /8 Mayıs 1698).

⁸⁵ *BOA, MAD. 3169*, s.9-138.

⁸⁶ *BOA, MAD. 3169*, s.6; *BOA, D.MKF. 28079*, s.5; *BOA, MAD. 10492*, s.513.

⁸⁷ *BOA, MAD. 3169*, s.2/1, (27 Şevval 1109 /8 Mayıs 1698).

yaygınlığı sebebiyle, bir beygir için 147,5 kuruşun standart bir maliyet olduğunu, haricindeki miktarların da istisna olduğunu kabul etmek gerekmektedir⁸⁸

Yukarıda da bahsedildiği üzere 1698 yılında menzilhânelerin bütçe giderlerinin hesaplanması için 22 Şevvâl 1109 / 8 Mayıs 1698 tarihinde standart bir yöntem belirlenmiştir. Buna göre menzilhânede beslenilecek olan bir beygirin yem, donanım, personel giderleri ve menzilhâne birimlerinin kirası ile birlikte 39 akçe bakım masrafı, 11 akçe de beygirin bahasına karşılık gelmek üzere günlük 50 akçe maliyetlerinin olduğu kabul edilmiştir. Ancak 1125 / 1713 senesinde daha önceden 354 gün üzerinden oluşturulan bu bütçe giderleri, yıllık 147,5 kuruş olmak üzere 364 gün üzerinden yeniden hesaplanmıştır. Bütçenin 354 gün üzerinden hesaplanması ile 364 üzerinden hesaplanması arasında yıllık maliyetlerin miktarı açısından bir fark bulunmamaktadır. Ancak muhtemelen 1713 yılından önce bütçelerin, günlük olarak hesaplanması mümkün olmamıştır. Yeni yapılan düzenleme esnasında bir beygirin yem, donanım, personel giderleri ve menzilhâne binasına ait kiraların toplamı hiç değiştirilmemek üzere 39 akçe olarak korunmuştur. Ancak asıl değişiklik bârgîr bahasında yapılmış olup, daha önce 11 akçe olan beygir bahası 9,62 akçeye düşürülmüştür⁸⁹.

Bütçeler oluşturulurken gelirlerin hangi kaynaklardan aktarılacağı ve ne miktarlarda olacağı ayrıntılı bir şekilde anlatılmaktayken, giderleri ile ilgili kısımda yalnızca mîrî beygir sayısı ve giderlerin toplam miktarı belirtilmektedir. Bir takım istisnalar hâriç tutulursa, 1698 yılından itibaren, yaklaşık olarak tüm menzilhânelerde bütçe giderleri bir beygir için tanımlanan standart maliyet olan 147,5 kuruş ve onun katları şeklinde olmuştur. Bu açıdan bütçe giderleri ile ilgili değerlendirmelerin ana çerçevesini 1698 tarihli bütçe taslağı ve bunun devamında muhtelif dönemlerde tekrar edilen nüshaları oluşturacaktır. Menzilhânelerin bütçe giderlerine ait masraf kalemleri aşağıda ayrı başlıklar altında değerlendirilecektir. Ancak öncelikli olarak 1698 ve 1713 tarihli gider taslaklarından yola çıkılarak hazırlanmış tabloya göre, bütçe giderlerinin tam dökümünün verilmesi düşünülmektedir. Buna göre on yedi

⁸⁸ 24 Rebî'ü'l-evvel 1135 / 2 Ocak 1723 tarihli hüküm müsveddesinden Hasankale, Mecengerd, Karahamza ve Kars menzilhânelerine 6'şar beygir zam yapılmış olup, her bir beygire de 140'ar kuruş gelir takdir edilmiştir. *BOA, MAD. 8470*, s.23/3.

⁸⁹ *BOA, D.MKF. 28079*, s.5.

kaleminden oluşan gider kalemleri günlük değerleri akçe, yıllık değerleri kuruş olmak suretiyle 1698 ve 1713 yıllarına ait maliyetleri oranlarıyla birlikte gösterecek şekilde düzenlenmiştir.

Tablo V: Menzilhâne Bütçelerindeki Maliyetlerin Rakamsal ve Oransal Dağılımları

Maliyet Kalemi	354 Gün Üzerinden (1698 Yılında) ⁹⁰			364 Gün Üzerinden (1713 Yılında) ⁹¹		
	Günlük (Akçe)	Yıllık Kuruş	%'si	Günlük (Akçe)	Yıllık Kuruş	%'si
Şair	12	35,4	24,00	12	36,4	24,70
Saman	5,5	16,23	11,00	5,5	16,68	11,30
Yular	0,5	1,48	1,00	0,5	1,52	1,00
Palan	1	2,95	2,00	1	3,03	2,10
Torba	0,5	1,48	1,00	0,5	1,52	1,00
Köstek ve urgan	1	2,95	2,00	1	3,03	2,10
Nal	3,25	9,59	6,50	3,25	9,86	6,70
Kaltak	1,5	4,43	3,00	1,5	4,55	3,10
Sürücü Ücreti	3,5	10,33	7,00	3,5	10,62	7,20
Odacı Ücreti	1	2,95	2,00	1	3,03	2,10
Aşçı Ücreti	1,25	3,69	2,50	1,25	3,79	2,60
Seyis Ücreti	1,25	3,69	2,50	1,25	3,79	2,60
Personelin iâşesi	4,25	12,54	8,50	4,25	12,89	8,70
Şem-i revgan	0,5	1,48	1,00	0,5	1,52	1,00
Hatab	0,5	1,48	1,00	0,5	1,52	1,00
Menzilhâne, samanlık ve ambar kiralari	1,5	4,43	3,00	1,5	4,55	3,10
Bârgîr Bahası	11	32,45	22,00	9,626	29,2	19,80
Toplam	50	147,5	100,00	48,626	147,5	100,00

4.3.1. Bârgîr Bahası (Beygirlerin Ekonomik Değerleri ve Menzilcilerin Kâr Payları)

Menzilhânelerin bütçe giderleri, Osmanlı belgelerinde, genellikle *bârgîr bahası* ve *mesârif-i sâire* olarak nitelendirilmektedir. Mesârif-i sâire olarak zikredilen husus bir beygirin beslenmesi için gerekli olan tüm unsurların maliyetini tanımlamaktadır.

Bârgîr bahası ise, menzilhâneleri iltizam suretiyle deruhde eden menzilcilerin kâr payını işaret etmektedir. Ancak ilgili kayıtlardan anlaşıldığına göre, menzilci bârgîr bahası olarak kaydedilen ve kâr payı olarak ayrılan meblağı sene başında

⁹⁰ BOA, MAD. 3169, s.6.

⁹¹ BOA, D.MKF. 28079, s.5.

zimmetine geçiremeyecektir. Öncelikli olarak söz konusu gider kalemi, menzilhâneye tedarik edilecek beygirlerin satın alınması için, yani sermaye olarak kullanılacaktır. Menzilci söz konusu sermaye ile aldığı beygirlerden sene sonuna kadar ne kadarını muhafaza edebilirse, kârı da o oranda artacaktır⁹².

İlk bakışta yalnızca menzilhânenin çalışması için ihtiyaç duyulan beygirlerin satın alınabilmesi ve bu beygirlerin ölmesi durumunda yerlerine yenilerinin temini olarak algılanabilecek bârgîr bahası, menzilhâne beslenen beygirlerin iyi bakılmasının da bir garantisidir. Yani menzilci deruhde ettiği menzilhâne için öngörülen bütçe ile ne kadar çok beygir tedarik edebilir ve bunları sene sonuna kadar canlı şekilde muhafaza edebilirse, kârı da o ölçüde büyük olacaktır⁹³.

Bârgîr bahasına ilk olarak 1691 yılına ait kayıtlarda tesadüf olunmaktadır. Kayıtlara göre bir beygirin günlük bahası Rumeli tarafında İstanbul ve Silivri, Anadolu tarafında ise Üsküdar ve Gebze menzilhânelerinde 30 akçe, diğer tüm menzilhânelerde ise 20 akçe olarak hesaplanmıştır. Yani söz konusu dört menzilhâne, maliyet hesaplamalarına konu olan bir mîrî beygirin ekonomik değeri 88,5 kuruş iken sâir yerlerde yalnızca 59 kuruştur⁹⁴.

1698 yılında oluşturulan bütçe taslağına göre, bütçe için belirtilen her bir beygirin bir günlük bahası 11 akçe olarak hesaplanmış olup, yıllık olarak bu miktar 32,5 kuruşa ulaşmaktadır. Bütçe giderleri içindeki oranı ise % 22'dir.

Bütçelerin oluşturulması için takdir olunan beygir sayıları ile menzilcilerin gerçekte beslediği beygir sayıları karşılaştırıldığında, rakamsal olarak çok büyük fark bulunduğu görülmektedir. Ancak bütçede bir beygir için belirtilen 32,5 kuruşun reel piyasadaki beygir fiyatlarıyla karşılaştırıldığı zaman, söz konusu meblağın ancak iyi

⁹² Bu husus belgelerde "...senesi tekmilinden sağ kalub menzircisi yedinde mevcut olan bârgîr menzircinin hüccet-i maaşı ve kârı olmak üzere..." şeklinde tanımlanmaktadır. *BOA, MAD. 3169*, s.2/1, (27 Şevval 1109 /8 Mayıs 1698).

⁹³ *BOA, MAD. 3169*, s.2, (27 Şevval 1109 /8 Mayıs 1698). Yine beygir bahası ile ilgili olarak iki ayrı türde kayıta daha rastlanılmıştır. Bunlardan ilkinde miriye ait beygirlerin in'âmat ücretlerine takas olunmak üzere bedelleri mukabilinde menzilhânelerine gönderilmeleri esnasında rastlanılmaktadır. Ayrıca telef ve zayi olan bargirlerin bedelleri için de aynı ibare kullanılmaktadır. Mesela 4 Kasım 1732 tarihli bir hüküm müsveddesinde Gebze'den İzmit'e giderken Dil nam mahalde telef ve zayi olan bârgîrlerin bahası için 1732-33 ve 1733-34 dönemleri için 2.000 kuruş ödeme yaptıkları görülmektedir. *BOA, MAD. 8492*, s.57/1, (16 Şevval 1145/ 1 Nisan 1733); *BOA, MAD. 8492*, s.170/3, (27 Şevval 1146 / 2 Nisan 1734).

⁹⁴ *BOA, MAD. 3858*, s.44, 45, 49, 53.

bir beygirin alınmasını sağlayacak miktarda olduğu görülmektedir. Mesela; 1698 yılında Kütahya'daki tereke kayıtlarına göre bir doru at 38 kuruş, bir kır at 21,5 kuruş, bir doru beygir eğeriyle birlikte 22 kuruştur. Yine aynı yıla ait bir başka terekede siyah bir beygir 23 kuruş, doru bir beygir 20 kuruş ve bir kır at da 32 kuruş değerindedir⁹⁵.

Ancak 1713 yılında yapılan düzenleme ile daha önceden 354 gün üzerinden 11 akçe olan bârgir bahasının günlük değeri 364 gün üzerinden 9,62 akçe olarak güncellenmiştir. Buna göre bârgir bahasının bir yıllık değeri 29,20 kuruşa gerilemiştir. Bu döneme ait beygir fiyatları incelendiğinde gerek devlet tarafından yapılan mübâya'alarda gerekse reel piyasada beygir fiyatlarının, bütçe giderlerinde öngörülen 29,20 kuruşu aşmadığı görülmektedir⁹⁶. Mesela 1715 yılında Mora Seferi için devlet tarafından mübâya'a olunan beygirlerin fiyatı 1.500-3.000 akçe / 12,5-25 kuruş arasında değişiklik göstermektedir⁹⁷. Bir satış işlemine göre 1712 senesinde Üsküdar'da bir beygirin fiyatı 15 kuruş⁹⁸, 1717 senesinde Malatya'da ise doru atın fiyatı 20 kuruş, kula atın ise 25 kuruştur⁹⁹. 1728 senesinde Gebze Menzilhânesi'nde bulunan beygirlerden her birinin değeri 1.440 akçe / 12 kuruş olarak belirtilmiştir¹⁰⁰. Yine 1727-1728 yıllarında Edirne Menzilhânesi'nin devrini gösteren belgeye göre 84 beygirden her birinin değeri 28 kuruş olarak kabul edilmiştir¹⁰¹. Bunun yanında 18. yüzyılda Ayıntab'da beygirlerin fiyatları 14-25 kuruş arasında değişiklik göstermektedir¹⁰².

⁹⁵ Bülent Çelik, *XVIII. Yüzyılın Başlarında İç Batı Anadolu'nun Sosyo Ekonomik Yapısı Hakkında Bir Araştırma*, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi), Ankara 1997, s.63.

⁹⁶ Bunun bazı istisnaları bulunmaktadır. 1754 yılına ait bir borç belgesinde bir beygirin ekonomik değeri 40 kuruş kaydedilmiştir. Gün, *Antakya'nın Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, s.59

⁹⁷ Ertaş, *Sultanın Ordusu*, s.103.

⁹⁸ M. Saffet Çalışkan, *Üsküdar Şer'iye Sicili (İstanbul Müftülük Arşivi 6/346 Nolu Defter) (12 Cemaziye'l-ahîr- 17 Şevval 1124/ 17 Temmuz-17 Kasım 1712)*, (Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1993, s.15-16.

⁹⁹ Karagöz, *Malatya*, s.254.

¹⁰⁰ BOA, MAD. 10492, s.19.

¹⁰¹ Halaçoğlu, *Menziller*, s.165.

¹⁰² Hüseyin Çınar, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Ayıntab Şehri'nin Sosyal ve Ekonomik Durumu*, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi), İstanbul 2000, s.350

1698 yılından itibaren bir beygirin bahası için bütçede ayrılan miktar günlük 11 akçe olup, bir bütçe döneminde bu miktar 3.894 akçe / 32,5 kuruşa ulaşmaktadır. Bu dönemde yapılan düzenlemeye göre beygir bahasının miktarı bütçenin % 22'sine karşılık gelmektedir. Ancak 1713 yılında bir beygirin günlük bahası 9,62 akçe kabul edilmek suretiyle yıllık 3.504 akçe / 29,20 kuruşa gerilemiş olup, bu dönemden itibaren bütçe içindeki payı da % 19,8 olarak gözlemlenmiştir.

Yukarıda da belirtildiği üzere bârgîr bahası aynı zamanda da menzilciye ayrılan kâr payını işaret etmekteydi. Buna göre bütçesi 10 beygir üzerinden takdir edilen bir menzilhâne, bütçe hesaplarına göre, menzilcinin kârı en fazla 292 kuruş olacaktır. Ancak menzilci hissesine düşen bu parayı peşin olarak değil, dönem sonunda elinde kalan beygirlere sahip olmak suretiyle tahsil edecektir.

4.3.2. Yem Giderleri

Menzilhâne bütçeleri içerisindeki en büyük maliyet kalemi yem giderlerinden oluşmaktadır. Bütçelerde yem olarak yalnızca arpa ve saman kayıtlı olmakla birlikte¹⁰³, bazı menzilhânelerde beygirlere yulaf da¹⁰⁴ verildiği anlaşılmaktadır.

Bütçe giderlerinin ilk olarak hesaplandığı 1698 yılına ait gider tablosunda gösterildiği şekliyle, bir beygirin günlük tüketeceği arpanın bedeli 12 akçe, samanın bedeli ise 5,5 akçedir. Bu suretle arpa için ayrılan bütçede ayrılan miktar 35,4 kuruş olup, bütçeye oranı % 24'tür. Saman ise 16,23 kuruşa tekabül etmekte olup, bunun bütçe içindeki oranı % 11'dir. Her ikisi birlikte değerlendirildikleri zaman 147,5 kuruş olan bütçe giderleri içinde, miktar olarak 51,63 kuruşun, oran olarak ise % 35'inin beygirlerin yem giderleri için ayrılmış olduğu söylenebilir¹⁰⁵.

1713 yılında bütçelerin 364 gün üzerinden hesaplanmaya başlanması ile arpa ve saman için günlük olarak ayrılan miktar aynı kalmakla birlikte, bütçede yem için ayrılan payın hem yıllık miktarı hem de oranları artmıştır. Buna göre 1713 yılında bütçe giderlerinin 36,4 kuruş olan % 24,7'sinin arpa, 16.68 kuruş tutarındaki % 11,30'unun ise saman için ayrılmış olduğu tespit edilmiştir¹⁰⁶.

¹⁰³ BOA, MAD. 3169, s.6; BOA, D.MKF. 28079, s.5; BOA, MAD. 10492, s.513.

¹⁰⁴ BOA, D.MKF. 31174, (17 Safer 1221/ 6 Mayıs 1806).

¹⁰⁵ BOA, MAD. 3169, s.6.

¹⁰⁶ BOA, D.MKF. 28079, s.5.

Bir atın kuru gıda tüketiminin, ortalama 6,4 kg. arpa ve 5,2 kg. saman olmak üzere, yaklaşık 11,6 kg. kuru gıdadan oluştuğu yönünde bir görüş bulunmaktadır¹⁰⁷. Beygirlerin günlük olarak tükettikleri kuru gıdanın miktarının yola koşulmalarına veya ahırda bağlı bulunmalarına göre değişeceği kanaatindeyiz¹⁰⁸. Yine atların tükettiği yem miktarı değişmese bile, maliyetinin her mevsim aynı olmayacağı düşünülmektedir¹⁰⁹.

Bütçede gösterilen yem miktarının ve bedellerinin reel piyasayla karşılaştırılmak gerekmektedir. Buna göre Mora Seferi esnasında yapılan mîrî alımlara göre arpanın kile fiyatı 40-80 akçe arasında değişmektedir¹¹⁰. Yine 1729 yılında vefat eden Gebze menzilcisinin muhallefatında kayıtlı bulunan 300 kile arpanın, kilesi 36 akçe üzerinden hesap olunmuştur. Bütçe hesaplamalarına konu olan bir beygirin günlük arpa tüketim bedeli günlük 12 akçe olduğuna göre bütçenin hesaplanmasına konu olan her beygir için takdir olunan günlük arpa miktarının 1/3 kile arpa olduğu söylenebilir¹¹¹.

4.3.3. Donanım Giderleri

Atın sürat ve uzun yolculuklara mukavemet gibi özelliklerini insanlığın faydasına sunmak, bir takım araç ve gerecin icadıyla mümkün olmuştur. Atın çıplak olarak kullanılması mümkün olmakla birlikte, daha faydalı ve sürekli bir kullanım için nal, eyer, yular, üzengi vb. eşyalar vazgeçilmez unsurlardandır.

¹⁰⁷ Ekin, *Ulaşım*, s.72.

¹⁰⁸ Nitekim seferler esnasında arabalara koşulan atlara, ahırda bağlı oldukları zaman zarfında günlük 2,5 kg arpa verilmekteyken, ordunun hareketiyle birlikte bu miktar 6,4 kg'ya yükseltilmiştir. Ertaş, *Sultanın Ordusu*, s.177.

¹⁰⁹ Eldeki bilgilerden hareketle atlara yaz ve kış aylarında verilen yem miktarlarının aynı olmayacağı şeklinde bir sonuca varmak mümkündür. Buna paralel olarak menzilhânedeki beslenen beygirlerin de yaz aylarına tekabül eden Ruz-ı Hızır ile Ruz-ı Kasım günleri arasındaki süreçte çayırdaki otlatılmış oldukları söylenebilir. Ancak Ruz-ı Kasım'dan itibaren bir sonraki Ruz-ı Hızır'a kadar ise beygirlerin beslenmesi yaz aylarında hasatı yapılan arpa ve samana bağlı görünmektedir. Osmanlı Devleti'nde mîrî atlar adet olduğu üzere Rûz-ı Hızır'dan Rûz-ı Kasım'a kadar olan süreçte çayırlarda otlayabilmektedir. Sak, "İran Elçileri", s.144. Ayrıca beygirlere yaz döneminde arpa ve saman verilmiş olsa bile bunun miktarı, kış aylarıyla kıyaslandığında, oldukça düşük maliyetli olacaktır.

¹¹⁰ Ertaş, *Sultanın Ordusu*, s.143-145.

¹¹¹ BOA, MAD. 10492, s.20, (11 Zî'l-hicce 1141 / 8 Temmuz 1729).

Bütçenin gider kalemlerini gösteren masraf cetvellerine göre menzilhânelerde beygirlere binilmesi esnasında kullanılan donanım eşyaları yular, torba, köstek, urgan, palan, kaltak, semer, kantarma ve naldan oluşmaktadır¹¹².

Devlete göre bütçenin hesaplanmasına esas teşkil eden bir beygirin günlük 0,5 akçelik yular ve torba; 1 akçelik köstek, urgan ve palan; 1,5 akçelik kaltak, semer ve kantarma ile 3,25 akçelik nal gideri olup, bu suretle donanım giderleri günlük 7,75 akçeye, yıllık ise olarak 22,86 kuruşa tekabül etmektedir. Bu miktar bütçe giderlerinin % 15,5 oranına karşılık gelmektedir¹¹³.

1713 yılında bütçe giderlerinin 364 gün üzerinden güncellenmesi ile günlük maliyetler aynı kalmakla birlikte donanım giderlerinin yıllık 23,51 kuruşa yükseldiği, bütçe içindeki oranının da %15,94'e yükseldiği görülmektedir¹¹⁴.

Söz konusu donanım malzemeleri içerisinde bütçeye en çok yük getiren eşya naldır. Beygirlerin donanım giderleri bir orana vurulduğu zaman, bunların üçte birinin nal giderlerine ayrılmış olduğu söylenebilir. 25 Şevvâl 1141 / 24 Mayıs 1729 tarihli terekede Gebze Menzilhânesi'nde bulunan cedîd nalın bir giyimine 20 akçe değer biçilmiştir¹¹⁵. Bütçe verileri ile bu bilgi birleştirildiğinde, bütçeye konu olan bir beygirin yaklaşık olarak haftada bir nallarının değiştirildiği anlamına gelmektedir. Bütçenin oluşturulduğu tarihlerde nal fiyatlarının, 1729 yılına göre ucuz olduğu düşünülse bile, nallama için her bir mihın fiyatının 0,3 akçe olduğu bilgisi de göz ardı edilmemelidir. Yuların destesi 60 akçe olup, her biri 5 akçeye tekabül etmektedir. Ayrıca 153 yem torbasına 500 akçe değer biçilmiş olup, tanesi yaklaşık olarak 3,3 akçeye tekabül etmektedir. Toplamında bir yular ve torbanın bedeli ortalama 8,3 akçeye tekabül eder ki, bu da yaklaşık 16 günde bir torba ve yuların değiştirildiği anlamına gelir. Yine menzilcinin muhallefatında kayıtlı bulunan eşyalara göre bir eyerin tanesi 200 akçe, semerin ki ise 60 akçe olup, iki binitin toplam değeri 260 akçeye ulaşır. Yukarıda belirtilen hususlar kabaca bir hesapla,

¹¹² BOA, MAD. 3169, s.2, 5.

¹¹³ BOA, MAD. 3169, s.5; BOA, D.MKF. 28079, s.5; BOA, MAD. 10492, s.513.

¹¹⁴ BOA, D.MKF. 28079, s.5.

¹¹⁵ 1661 ve 1662 yıllarına ait iki farklı narh listesine göre, söz konusu tarihlerde Konya'da at nalının fiyatı 28 akçe olarak belirlenmiştir. Ruhi Özcan, *17. Yüzyılda Konya'da Mülk Satışları ve Fiyatları (1640-1665)*, (Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi), Ankara 1993, s.124.

bütçede ayrılan miktar ile söz konusu donanımların reel piyasa şartlarına göre 173 günde bir olmak üzere, yaklaşık yılda iki kez yenilerinin temin edilebileceği anlamına gelmektedir¹¹⁶.

4.3.4. Kira Giderleri

Müştemilâtı hakkında detaylı bir bilgi bulunmamakla birlikte, bütçe kayıtlarından anlaşıldığına göre, menzilhâneler bir ana bina ile bunun çevresinde bulunan ambar ve samanlıklardan oluşmaktadır. Nitekim bütçe giderleri arasında tek kalemde gösterilmiş olmakla birlikte, detaylarıyla kaydedilmiş kiraya konu olan birimler menzilhâne, samanlık ve ambardan müteşekkildir¹¹⁷.

1698 yılında bunların tamamının kirasına karşılık gelmek üzere günlük bir beygir için 1,5 akçe takdir edilmiş olup, her bir beygirin yıllık kira gideri 4,43 kuruşa ulaşmaktadır. Söz konusu tarihte kira giderleri menzilhâne bütçesinin % 3'üne tekabül etmektedir¹¹⁸.

1713 yılında yapılan ayarlama ile günlük tahsis olunan miktar 1,5 akçe olmak üzere aynı kalmıştır. Ancak bütçe giderlerinin hesaplandığı gün sayısı artırıldığı için, kira giderlerinin bütçe içindeki payı ve oranı bir miktar artmıştır. Buna göre söz konusu tarihten itibaren bütçe içindeki payının 4,43 kuruştan 4,55 kuruşa, oranın ise % 3'den % 3,10'a yükseldiği söylenebilir¹¹⁹.

4.3.5. Personel Giderleri

Bütçe kayıtlarından menzilhânelerde işlevleri birbirlerinden farklı olan, dört ayrı zümrenin görev yaptığı anlaşılmaktadır. Bunlardan aşçı ve odacılar idarî binaya ait işleri görürken, seyisler beygirlerin bakımı sağlamakta, sürücüler ise gelen ulaklara bir sonraki menzilhâneye kadar nezaret etmekte ve menzilhâneye ait beygirleri teslim almak suretiyle, geri getirmektedirler.

Söz konusu görevlilere, yaptıkları işler karşılığında bir miktar ücret verilmesi gerekmektedir. Bu doğrultuda bütçe giderleri arasında, ayrı ayrı gösterilmek suretiyle, her bir görevli kadrosuna verilecek yevmiye miktarları belirtilmiştir. Bütçe

¹¹⁶ BOA, MAD. 10492, s.20, (11 Zi'l-hicce 1141 / 8 Temmuz 1729).

¹¹⁷ BOA, MAD. 3169, s.6, 9; BOA, D.MKF. 28079, s.5; BOA, MAD. 10492, s.513.

¹¹⁸ BOA, MAD. 3169, s.6.

¹¹⁹ BOA, D.MKF. 28079, s.5.

giderlerinin oluşturulma mantığı çerçevesinde, görevlilere ayrılan yevmiye tutarları, menzilhânedeki beslenen beygir sayısına göre hesaplanmıştır. Buna göre menzilhânedeki beslenecek her bir mîrî beygir için sürücülere 3,5 akçe, menzilhânenin temizliğini ve düzenini sağlayan odacılara 1 akçe, yemeğini pişiren aşçılara 1,25 akçe, yine beygirlerin bakımını yapan seyislere ise yine 1,25 akçe yevmiye ödenmiş görülmektedir. Ayrıca söz konusu personelin yemek maliyetleri de bütçe giderlerine konu olmuştur. Menzilhâne personeli için, bütçede ayrılan günlük miktar 4,25 akçedir.

Buna göre 1698 yılında menzilhâne personeline ücret ve yemek giderleri olmak üzere günlük ayrılan payın 11,25 akçe, yıllık ise 33, 2 kuruş olup, personel için yapılan tüm harcamaların bütçe giderlerinin % 22,5'ine tekabül ettiği söylenebilir¹²⁰.

1713 yılındaki bütçe kayıtlarına göre personel ücretleri ve beslenme giderleri günlük 11,25 kuruş olmak üzere eskisiyle aynı olmakla birlikte, yıllık miktarı 34,12 kuruşa, oranı ise % 23,20'e yükselmiştir¹²¹.

Sürücülerin miktarının, diğer personelden daha fazla olması gerekliliği, eldeki mevcut belgelerden açıkça anlaşılmaktadır. İlgili personelin yevmiyelerinin menzilhânedeki beslenen mîrî beygirlerin sayılarına göre ödenmiş olması ihtimali, aslında ne kadar iş o kadar para yönünde oldukça âdil sayılabilecek bir ücretlendirmenin de var olabileceğini ima etmektedir. Eğer menzilhâneler ile ilgili herhangi bir belgede kaç beygir için, kaç görevlinin çalıştırılması gerektiği veya çalıştığı yönünde bir veri bulunmuş olsaydı, personel ücretleri ile ilgili rakamlar hem istatistiksel olarak yeterince anlamlı olur hem de Osmanlı Devleti'nde ücret ve ücretlendirme hakkında oldukça orijinal bir veri sağlamış olurdu. Ancak bu çalışma esnasında yalnızca merkezî yönetimin menzilhânelere ait bütçelerde personel ücretleri için ne kadar pay ayırdığına dair bir yorum yapmak mümkün olmaktadır.

¹²⁰ BOA, MAD. 3169, s.5, 9.

¹²¹ BOA, D.MKF. 28079, s.5; BOA, MAD. 10492, s.513.

4.3.6. Yakacak ve Aydınlanma Giderleri

Bütçe giderleri içerisinde menzilhânelerde yakacak ve aydınlanma için kullanılan emtia için de bir pay ayrılmıştır. Bütçe kayıtlarından anlaşıldığına göre menzilhânelerde yakacak olarak odun (hatab) aydınlatma içinse şem-i revgan kullanılmaktadır. Her iki emtia için de bütçede belirlenen miktar günlük olarak 0,5'şer akçedir. Yıllık olarak hesaplandıkları zaman 1698 yılında 1,48 kuruş hatab ve 1,48 kuruş da şem-i revgan olmak üzere toplamda 2,96 kuruşa tekabül ettikleri görülmektedir. Bu hesaplama ile her iki giderin bütçe içerisindeki oranları yaklaşık % 1'erden toplam da % 2'ye ulaşmaktadır¹²².

1713 yılında yapılan düzenleme ile günlük değeri aynı kalan aydınlatma ve yakacak maliyetlerinin yıllık olarak değerlendirildikleri zaman bütçe içindeki oranları % 2'nin biraz üzerinde olmakla birlikte, miktarı 3,04 kuruştur¹²³.

4.3.7. Bütçe Giderlerinin Değerlendirilmesi

Bütçelerin harcanması esnasında, söz konusu gider kalemlerinin dağılımına menzilciler tarafından uyulup uyulmadığı hakkında bir bilgimiz bulunmamaktadır. Yukarıda ayrı başlıklar altında da anlatıldığı üzere, bütçe giderlerinde belirtilen masraf kalemleri tasnif edildikleri zaman beygir bahası, yem giderleri, donanım giderleri, kira giderleri, personel giderleri ve yakacak ile aydınlanma giderleri olmak üzere altı ana başlık ortaya çıkmaktadır¹²⁴. Söz konusu masraf kalemlerinin bütçe içerisindeki oranları ve miktarları aşağıda hazırlanan grafik yardımıyla özetlenmiştir. Ancak yukarıda da geniş bir biçimde değinildiği üzere 1698 yılında hazırlanan bütçe 354 gün üzerinden, 1713 yılından itibaren hazırlanan bütçeler ise 364 gün üzerinden hesaplanmıştır. Bu suretle yeni hazırlanan bütçe taslağında bir beygir için yıllık bakım maliyeti değişmemekle birlikte günlük masraflar 50 akçeden 48,62 akçeye gerilemiştir. 1713 yılında geliştirilen bu yöntem 1698 yılında bârgîr bahası için bütçede ayrılan miktar günlük 11 akçe olup, bir bütçe döneminde bu miktar 3.894 akçe / 32,5 kuruşa ulaşmaktadır. Bu dönemde bütçenin % 22'si bârgîr bahasına

¹²² BOA, MAD. 3169, s.5, 9.

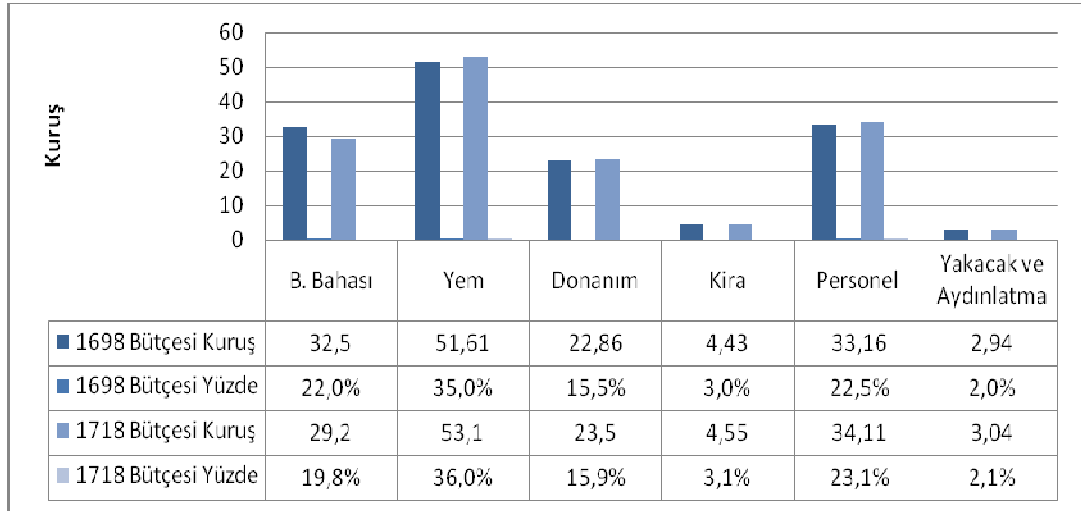
¹²³ BOA, D.MKF. 28079, s.5; BOA, MAD. 10492, s.513.

¹²⁴ BOA, MAD. 3169, s.5, 9; BOA, D.MKF. 28079, s.5; BOA, MAD. 10492, s.513.

karşılık gelmekteydi. Ancak 1713 yılında bârgîr bahası günlük 9,62 akçe kabul edilmek suretiyle, yıllık 3.504 akçe / 29,20 kuruşa gerilemiş olup, bu dönemden itibaren bütçe içindeki payı da % 19,8 olarak gözlemlenmiştir. Bargîr bahasındaki bu gerileme, aynı zamanda bütçe içinde iltizam eden menzilcilere ayrılmış kâr payının da azalması anlamına gelmekteydi.

Grafikteki verilere göre menzilhâne bütçelerinde en yüksek pay 1698 yılında 51,61 kuruş ve % 35’lik oran, 1713 yılından itibaren ise 53,1 kuruş ve % 36’lık oranla beygirlerin yem giderlerine ayrılmıştır. Diğer maliyetler ise yüksekte düşüğe ücretleri ve yemek masrafları olmak üzere personel giderleri, bârgir bahası, beygirlerin donanımları, menzilhâne binasının ve müştemilatının kiralari ile nihayetinde yakacak ve aydınlatma giderleri şeklinde sıralanmaktadır.

Grafik 1: 1698 ve 1713 Yıllarına Ait Maliyet Hesaplamalarına Göre Bütçe Giderlerinin Dağılımı (Kuruş Olarak)

4.4. MENZİLHÂNELERİN GELİRLERİ

Araştırma esnasında menzilhânelerin üç ayrı gelir kaynağının olduğu tespit edilmiştir. Bunlardan ilki daha önce detaylı olarak izah edilmiş olunduğu üzere menzilhânelerin standart giderlerini karşılamaya yönelik olarak belirlenen bütçe gelirleridir. Temsilî olarak atanan beygir sayısına göre, birer yıllık dönemler için hesaplanan bütçelerin onaylanmasından sonra, maliyetlerin aniden artmasına sebep olan olağanüstü durumların meydana çıkması, menzilhânelere maddî destek verilmesini zorunlu kılmaktaydı. Bu gibi durumlarda, nadiren de olsa, ya eski bütçe bir miktar ilave ile büyütülmekte, ya da ekseriyetle olduğu gibi menzil-i imdâdiyye adı verilen bağımsız bir finans sistemi devreye sokulmaktadır. Bunun yanında bazı kazâlarda menzilhâneyi iltizam eden menzilcilere, bütçelerde belirtilen gelirlere ve sonrasında belirlenen imdâdîlere ilaveten, kazâ ahalilerinin açıktan bir miktar ödeme yaptıkları tespit edilmiştir. Çalışmanın bu bölümünde, eldeki verilerin sunduğu imkânlar ölçüsünde, menzilhânelerin gelirlerine dair değerlendirmeler yapılacaktır.

4.4.1. Bütçe Gelirleri

Menzilhâne bütçesine konu olan her bir beygirin yıllık 147,5 kuruş masrafı bulunmaktadır. Bütçelerin oluşumları ile ilgili nizamnâme taslağında 75 kuruşunun, yani % 51'inin (50,8) beygir ücretlerinden kazanılacağı, geriye kalan 72,5 kuruşun, yani % 49'unun (49,2) ise devlet tarafından tayin olunacak bazı emvâlden havale olunacağı öngörülmüş ve bu suretle de kanunlaştırılmıştır¹²⁵.

Menzilhâne bütçelerinin oluşturulmasına ilk olarak 1698 yılında Rumeli'de başlanılmış olmakla birlikte¹²⁶, Anadolu menzilhânelerine ait bütçelere ilk olarak 1700 yılında tesadüf edilmiş olup, araştırma esnasında söz konusu menzilhânelerin düzenli ve kesintisiz olmak üzere 38 yıllık bütçe kayıtlarına rastlanılmıştır. Bu veriler 1700-1738 yılları arasındaki 38 döneme ait olup, beş ayrı defterde kayıtlı bulunmaktadır¹²⁷. Daha sonraki dönemlerde de menzilhânelerin bir kısmına ait

¹²⁵ BOA, MAD. 3169, s.2-3.

¹²⁶ BOA, MAD. 3169, s.9-138.

¹²⁷ 6 Mayıs 1700- 6 Mayıs 1707 arasında yedi bütçe dönemine ait veriler BOA, MAD. 3217 nolu defterden; 6 Mayıs 1707- 6 Mayıs 1719 tarihleri arasındaki 11 bütçe dönemine ait veriler MAD. 4004 nolu defterden; 6 Mayıs 1719-6 Mayıs 1729 tarihleri arasındaki 10 bütçe dönemine ait veriler MAD. 10492 nolu defterden; 6 Mayıs 1729-6 Mayıs 1738 yılları arasındaki sekiz bütçe dönemine

dağınık bütçe verileri bulunmakla birlikte, gelir kaynakları bağlamında doğru ve kıyaslamalı analizler yapabilmek için hem süreklilik arz etmesi hem de düzenli olması bakımından 1700-1738 yılları arasında yer alan bütçeler, çalışmanın bu bölümünün ana temasını oluşturmaktadır. Söz konusu zaman diliminde, hem ana yollar hem de tâli yollar üzerinde birçok yeni menzilhâne tesis olunmuştur. Bu bakımdan analiz için seçilen 38 yıllık dönem hem çalışmanın tarihî sınırlarını büyük ölçüde kapsamakta, hem de en fazla menzilhânenin hizmet verdiği dönemleri ihtiva etmesi bakımından da geniş bir veri tabanının oluşmasına imkân tanımaktadır. Söz konusu tarihler arasında bazı yıllarda tesadüf olunan bütçe sayısı 37'ye kadar düşmüş, bazı dönemlerde ise bu rakam 129'a kadar ulaşmıştır. Bu bağlamda farklı dönemlerde hizmet verenler ya da bir diğerinin tesis olunmasıyla kapananlar da dâhil olmak üzere, toplam 152 farklı menzilhâneye ait 2.794 bütçe incelenmiştir. Söz konusu bütçeler içerisinde yer alan gelir kaynakları gruplandırıldıkları zaman beygir ücretleri, avarız vergileri, hazine, mukâta'alar, eyalet hazineleri ve muhassıllıklardan yapılan ödemeler olmak üzere altı ayrı gelir kaynağının olduğu görülmektedir. Bazı menzilhâneler bunlardan yalnız biriyle finanse edilmekteyken¹²⁸, bazılarına üç-dört ayrı gelir kaynağından para aktarıldığı tespit edilmiştir¹²⁹.

4.4.1.1. Devlet Tarafından Sağlanan Finansman ve Kullanılan Kaynaklar

1698 yılında menzilhânelerin standart olarak kabul edilen masraflarının ne şekilde karşılanacağını tarif eden telhis metninde bir beygirin yıllık bakım maliyeti olan 147,5 kuruşun, % 50,8'ine tekabül eden 75 kuruşunun beygir ücretlerinden kazanılacağı, geriye kalan 72,5 kuruşunun yani %49,2'sinin ise devlet tarafından tayin olunacak münasip emvâlden havale olunacağı belirtilmektedir. Düzenlemede münasip emvâl nitelendirilmesi kullanılmakla birlikte, bunun nelerden oluştuğu

---

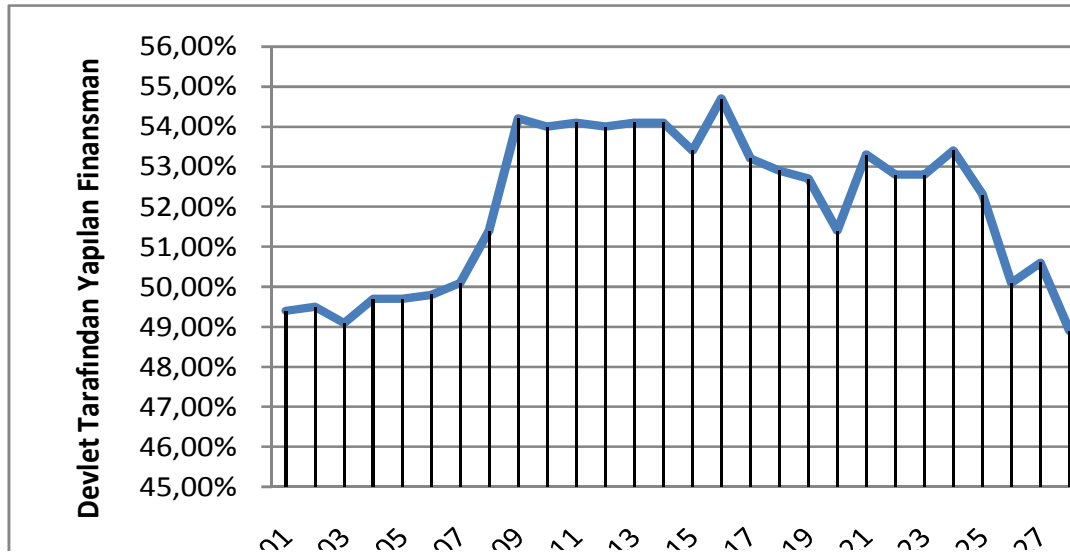
ait veriler *BOA, MAD. 10322* nolu defter ile özellikle Anadolu Sol Kol üzerinde yeni tesis olunmuş menzilhânelere ait 6 Mayıs 1729- 6 Mayıs 1734 tarihleri arasındaki beş bütçe dönemine ait veriler ise *BOA, MAD. 3999* nolu defterden derlenmiştir.

¹²⁸ Şam-ı Şerif Menzilhânesi'nin 1719-1729 yılları arasında bütçe gelirlerinin tamamıyla Beyrut Mukâta'ası malından tayin olunduğu görülmektedir. *BOA, MAD. 10492*, s.177.

¹²⁹ Halep Menzilhânesi'nin 1700-1708 yılları arasındaki bütçe gelirlerinin beygir ücretleri, Halep Muhassıllığı malı, menzilkeş reayanın vergileri ve hazineden yapılan ödemeler olmak üzere, dört kalemden oluştuğu görülmektedir. *MAD. 3217*, s.29a.

tanımlanmamıştır¹³⁰. Ancak daha sonrasındaki uygulamalar incelendiğinde, emvâli saire olarak zikredilen gelir kaynaklarının avarız vergileri, hazine-i âmireden yapılan ödemeler, mukâta'a gelirleri, eyalet hazineleri ve muhassıllık gelirlerinden oluştuğu anlaşılmıştır¹³¹. Söz konusu finans kaynaklarından yapılan ödemelerin menzilhâne gelirleri içindeki oranları aşağıda ayrıntılı olarak incelenecektir. Ancak öncelikli olarak menzilhâne bütçelerine, devlet tarafından yapılan desteklerin oransal dağılımı bir grafik yardımıyla gösterilecektir. Aşağıdaki grafikte de görüleceği üzere Anadolu menzilhânelerinin finansmanında, devlet desteği yaklaşık %48,8 ile %54,5 arasında değişiklik göstermektedir.

Grafik 2: Menzilhâne Bütçelerine Devlet Tarafından Sağlanan Finansmanın Yıllara Göre Oransal Dağılımı

4.4.1.1.1. Avarız ve Bedel-i Nuzûl Vergileri

Menzilhânelere ait gelirlerin oluşturulması esnasında en sık müracaat olunan finans kaynaklarından birisi şüphesiz ki, avarız ve bedel-i nuzûl hanelerine ait vergilerdir. Söz konusu kaynaklardan menzilhânelere finans aktarımı için izlenen yöntem ise genellikle tayin ve havaledir¹³².

¹³⁰ BOA, MAD. 3169, s.2-3.

¹³¹ Söz konusu gelir kaynaklarından yapılan ödemelerin bütçe gelirleri içindeki 38 yıllık oransal dağılımları için bkz. Ek: I.

¹³² Araştırma esnasında 1730-1738 yılları arasında Anadolu'da bulunan 152 menzilhâneye ait 2794 bütçe incelenmiştir. Söz konusu bütçeler topluca değerlendirildikleri zaman 6.546 ayrı finans

Menzilhânelere kaynak aktarımında istifade edilen avarız ve bedel-i nuzûl hanelerinin nitelendirilmesi için genellikle ocaklık ve menzilciyân gibi tabirler kullanılmaktadır. Ancak bazen hiçbir nitelendirme yapılmadan, sayıları ve hangi kazâ, köy veya sancağa ait oldukları belirtilmek suretiyle de tanımlandıkları görülmektedir. Finans yöntemi açısından (tayin ve havale) yukarıda bahsedilen avarız ve bedel-i nuzûl vergilerinden yapılan ödemelerin birbirinden farkı olmamakla birlikte, menzilciyân ve ocaklık tabirleri arasında belirlenme açısından bir fark bulunduğu anlaşılmaktadır. Bunlardan menzilciyân, menzilhânenin finansmanı için tayin olunmuş bir miktar avarız ve bedel-i nuzûl hanesini işaret etmektedir. Ocaklık ise, bir veya birkaç kazâyâ ait avarız ve bedel-i nuzûl vergisinden menzilhâne gelirleri için pay ayrılmasına verilen isimdir¹³³.

Menzilciyân ahalinin zaman zaman menzilkeş reaya olarak da adlandırıldığı görülmektedir¹³⁴. Menzilciyân ahali kendi hisselerine düşen miktarda menzilhâne bütçesine katkı sağlamak suretiyle¹³⁵ diğer tekâliflerden muaf olmaktadır¹³⁶. Bunun yanında menzilciyân ahalinin ödemekle yükümlü olduğu verginin bir kısmı da ocaklık adı altında kaydedilmektedir¹³⁷.

Ancak araştırma esnasında yapılan gözlem neticesinde *ocaklık* ve *menzilciyân* kavramlarının ayrı ayrı kullanıldıkları gibi, zaman zaman birbirlerinin yerine geçtikleri de görülmektedir¹³⁸. Nitekim bazı menzilhânelerin bütçelerinin

---

biriminden oluşturuldukları görülmüş olup, söz konusu finans birimlerinden 1968'inin yani %29,9'unun avarız ve bedel-i nuzûl vergilerinden oluşturulduğu hesaplanmıştır. Bütçe gelirleri içinde en sık tekrarlanan finans birimi ise %39 oranıyla *beygir ücretlerine* aittir.

¹³³ BOA, MAD. 9920, s.61/1, (19 Muharrem 1142 / 14 Ağustos 1729).

¹³⁴ BOA, MAD. 8492, s.107/2, (6 Zî'l-hicce 1146 / 10 Mayıs 1734).

¹³⁵ Menzilhâneler ile ilgili defter ve belgelerde menzilciyan ahalinin sorumlulukları "...*menzil umurunu görmek*..." şeklinde genel ifadelerle tanımlansa da, (MAD. 8492, s.6/1, 23 Zî'l-hicce 1145 / 6 Haziran 1733) genel olarak bakıldığında söz konusu ahalinin yalnızca menzilhânelerin finansmanından sorumlu oldukları anlaşılmaktadır. Örnek olarak bkz. BOA, MAD. 8492, s.37/3, 48/1, 50/1; BOA, MAD. 8470, s.43/1, 45/1, 50/2, 52/2; BOA, MAD. 9920, s.19/2, 47/2, 34/2; BOA, MAD. 9943, s.3/1; 4/2, 11/1.

¹³⁶ BOA, MAD. 8492, s.6/1, (23 Zî'l-hicce 1145 / 6 Haziran 1733).

¹³⁷ BOA, MAD. 8470, s.62/1, (27 Cemaziye'l-Âhir 1135 / 4 Nisan 1723).

¹³⁸ Mesela; 1723-1724 yılları için 13 beygir üzerinden bütçesi oluşturulan Lefke Menzilhânesi'nin 1917,5 kuruş olan bütçe giderlerinin 975 kuruşunun beygir ücretlerinden takas olunması, 333 kuruşunun avarız ve bedel-i nuzûlleri karşılığında menzilciyan olan Lefke ve Çiftlik ahalilerinden, geriye kalan 709,5 kuruşunun ise menzilhânenin ocaklığı olan Karacaşehir ve İnönü kazâlarının avarız ve bedel-i nuzûl malından havale olunacağı belirtilmiştir. Buna göre Lefke ve Çiftlik ahalisi üzerlerine düşen avarız ve bedel-i nuzûl vergilerini menzilhâneye ödemek koşuluyla menzilciyân

oluşturulması için tanımlanan gelir kaynaklarında, bir miktar paranın menzilciyân ahali ile diğer avarız ve bedel-i nüzul vergilerinden birlikte takas olunacağı belirtilmektedir¹³⁹.

Buna göre ocaklık veya menzilciyân olarak zikredilen avarız hanelerinden alınan vergilerin her yıl tekrarlanmak suretiyle menzilhâneye bağlandığı, herhangi bir sıfat kullanılmadan zikredilen avarız hânelerine ise geçici süreliğine müracaat olunduğu söylenebilir.

Hangi isim altında olursa olsun, menzilhânelere tayin olunan avarız ve bedel-i nüzul vergilerinin, bütçe gelirleri içinde ayrıldıkları kısımdan fazla olması durumunda, artan miktar irsaliye adı altında hazineye gelir olarak kaydedilmektedir¹⁴⁰.

Araştırma esnasında 1700-1738 yılları arasında Anadolu’da faaliyet gösteren 152 menzilhâneye ait 2.794 bütçeye tesadüf olunmuştur. Söz konusu bütçelerin gelirlerinin beş farklı kaynaktan olmak üzere, toplam 6.546 birim gelir kaleminden oluşturulduğu gözlemlenmiştir. Avarız ve bedel-i nüzul vergilerinin finans birimi olarak gruplandırıldıkları zaman 135’inin ocaklık tayin olunan avarız malından, 1263’ünün menzilciyân kaydedilen avarız ve bedel-i nüzul hanelerinden, geriye kalan 570’inin ise sair avarız ve bedel-i nüzul hanelerinden oluşturulduğu tespit edilmiştir. Buna göre toplamda 1968 bütçenin oluşturulması esnasında, avarız ve

---

olarak kaydedilmiş, ocaklık olarak kaydedilen Karacaşehir ve İnönü kazâlarına ait avarız ve bedel-i nüzul malından bir miktar (709,5 kuruş) ödemenin yapıldığı görülmektedir. *BOA, MAD. 8470, s.61/4, (27 Cemaziye’l-Âhir 1135 / 4 Nisan 1723).*

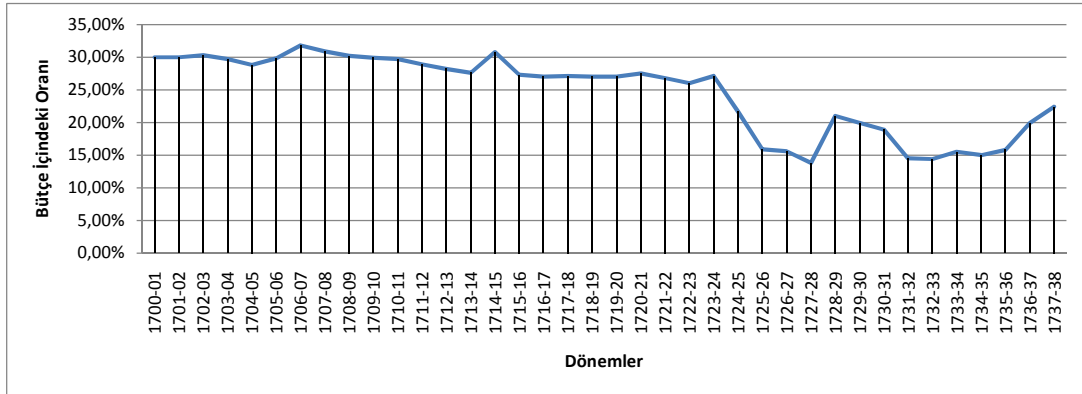
¹³⁹ Bayındır Menzilhânesi’nin 6 Mayıs 1731-6 Mayıs 1732 tarihleri arasındaki bütçesi şu şekilde tanımlanmıştır: “...Bayındır menzili 35 res bârgîrden itibar olunub bârgîr bahası ve masarifi sairesi 5.162,5 guruş olub 2.325 guruşu ulaklardan hasıl olunan bârgîr ücretinden takas ve 154 guruşu menzilciyan-ı kura-i Bayındır ve cümle avarız nüzulünden takas ve 1.129 guruş 35 akçe Viranşehir kazâsı avarız nüzul malından takas ve havale ve küsür kalan 1.243,5 guruşa kaimesi verildiği mestur kayd olub...” Bütçe kaydındaki ifadelerden de anlaşıldığı üzere 154 kuruş Bayındır Kazâsı’na tabi menzilciyan köylerin avarız ve bedel-i nüzul mallarından karşılanacaktır. *BOA, MAD. 8492, s.4/2-5/1, (12 Rebi’ül-Âhir 1145 / 2 Ekim 1732).*

¹⁴⁰ 1707-1712 yılı bütçe kayıtlarına göre Konya Kazâsı’nın 50 avarız ve bedel-i nüzul hanesi Konya Menzilhânesi’nin ocaklığı olup, bunlardan menzilhâneye direkt olarak aktarılan miktar 500 kuruştur. Yine Konya Kazâsı’nın avarız ve bedel-i nüzul malı toplam 1877,5 kuruş olup, 877,5 kuruşu direkt olarak menzilhâne bütçesine aktarılmış, geriye kalan 1000 kuruşu ise menzilhânenin in’âmat ücretlerine takas olunmak üzere irsaliye adıyla kaydedilmiştir. Buna göre Konya Kazâsı avarız ve bedel-i nüzul malından 500 kuruş Ocaklık, 877,5 kuruş avarız malından tayin olunan ve 1000 kuruş da beygir ücretlerine takas olunmak üzere 2377,5 kuruş ödeme yapıldığı görülmektedir. *BOA, MAD. 3217, s.17a; benzer uygulamalar için bkz. BOA, MAD. 8470, s.60-2, 71/2.*

bedel-i nuzül vergilerine müracaat olunduğu ve herhangi bir menzilhâneye ait bütçenin oluşturulması esnasında gelirin bir kısmının avarız ve bedel-i nuzül vergilerinden karşılanma ihtimalinin % 70,4 olduğu hesaplanmıştır.

Aşağıda, ocaklık ve menzilciyân kavramları dikkate alınmadan, avarız ve bedel-i nuzül hanelerinden yapılan ödemelerin yıllara göre oransal dağılımını gösterir bir grafik hazırlanmıştır. Söz konusu grafikte de görüleceği üzere, avarız vergilerinden menzilhâne bütçelerine havale ve tayin olunan paraların oranları % 30'u geçmediği gibi % 15'in altına da pek inmemiştir. Avarız ve bedel-i nuzül vergilerinden yapılan ödemeler, gruplandırıldıkları zaman, % 1,1'inin ocaklıklardan, % 14,2'sinin menzilciyân ahaliden, % 5,71'inin ise sair avarız hanelerinden karşılandığı görülmüştür. İncelenen dönemde toplamda 4.955.491 kuruşa ulaşan Anadolu menzilhânelerine ait bütçe gelirlerinin 1.038.873 kuruşunun yani % 20,96'sının avarız ve bedel-i nuzül vergilerinden karşılandığı saptanmıştır¹⁴¹.

Grafik 3: Menzilhâne Bütçelerine Avarız Vergilerinden Aktarılan Gelirlerin Yıllara Göre Oransal Dağılımları

4.4.1.1.2. Hazine-i Âmire

Menzilhânelere ait bütçe giderlerinin karşılandığı kaynaklardan birisi de Hazine-i Âmire'dir. Hazine-i Âmire'den menzilhânelere tayin olunan meblağlar ya menzilcilerin kendilerine¹⁴² ya da menzilhânenin bulunduğu kazâda yaşayan kişilere teslim edilmekteydi.

¹⁴¹ Avarız ve bedel-i nuzül vergilerinden yapılan ödeme miktarlarının yıllara göre dağılımları için bkz. Ek: II.

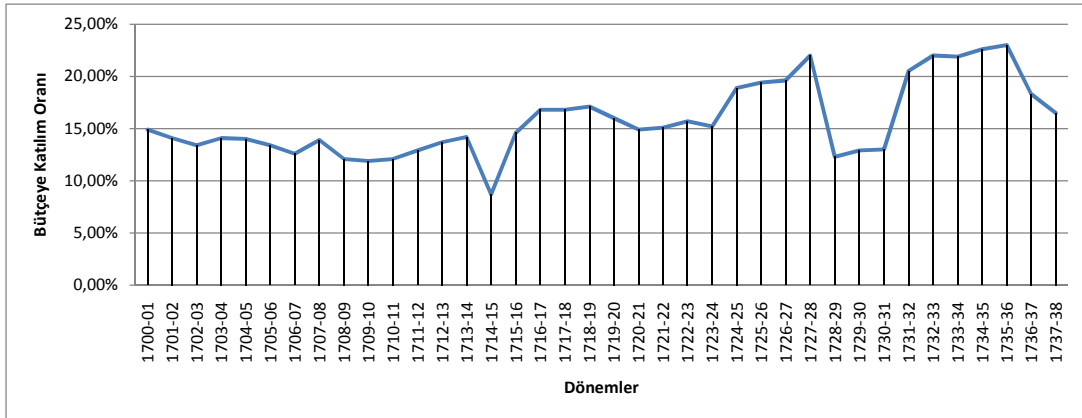
¹⁴² BOA, MAD. 9920, s.14/2, (22 Zî'l-ka'de 1141 / 19 Haziran 1729).

Araştırma esnasında 1700-1738 yılları arasında olmak üzere 2.794 bütçe incelenmiş olup, bunlardan 1169’unda hazineden de bir miktar ödemenin yapıldığı tespit edilmiştir. Buna göre oluşturulan herhangi bir bütçe içerisinde hazineden yapılan ödemelerin yer alma olasılığının % 43,2 olduğu söylenebilir¹⁴³.

Söz konusu ödemeler arasındaki en düşük miktarın 5,5 kuruş¹⁴⁴, bir defada yapılan en yüksek ödemenin ise 6.214 kuruş olduğu görülmektedir¹⁴⁵. Hazineden direkt olarak yapılan ödemelerin bütçe içerisinde sahip olduğu oran en az % 1, en çok ise % 100’dür. Söz konusu ödemelerin % 100 ulaştığı Karahisar-ı Şarkî Menzilhânesi ise bu yönüyle tek örnektir¹⁴⁶.

Menzilhâne bütçelerinde hazineden yapılan ödemelerin oransal dağılımı nadiren de olsa % 10’un altına düşmüş, zaman zaman da % 20’nin üzerine çıkmış olmakla birlikte, bu oranın genellikle % 15 civarında seyrettiği söylenebilir.

Grafik 4: Menzilhâne Bütçelerine Hazineden Yapılan Ödemelerin Dönemlere Göre Oransal Dağılımı

¹⁴³ Hazineden yapılan ödeme miktarlarının yıllara göre dağılımı için bkz. Ek: III.

¹⁴⁴ 1715-1717 yılları arasında iki bütçe döneminde Turhal Menzilhânesi’ne yapılmıştır. Söz konusu dönemlere ait bütçeler 885 kuruş büyüklüğünde olup, hazineden yapılan 5,5 kuruş tutarındaki ödeme bütçenin yaklaşık %1’ine tekabül etmektedir. *BOA, MAD. 4004*, s.420-424.

¹⁴⁵ Gebze Menzilhânesi’nin bütçesinin en yüksek olarak hesaplandığı zaman dilimi 1731-1737 yılları arasındaki altı dönemdir. Bu dönemlerde hazineden yapılan ödeme Gebze menzilhânesinin yıllık 13.270 kuruş olan bütçesinin %47’sine karşılık gelmektedir. *BOA, MAD. 10322*, s.18-23.

¹⁴⁶ 1711-1714 yılları arasında ücret ile nizam verilmeyen menzilhâne tamamen hazine desteği ile işletilebilmiştir. Ancak hazineden yapılan ödemelerin miktarı 1711-1712 döneminde 200, 1712-1714 yılları arasındaki iki dönemde ise 300 kuruş olmak üzere oldukça düşük bir meblağdır. *BOA, MAD. 4004*, s.481.

Anadolu menzilhânelerinin tümüne ait bütçeler değerlendirildiğinde, hazineden yapılan ödemelerin bütçelerde yer alma olasılığının % 43,2 oranında, katılım miktarının ise % 15,8 civarında olduğu gözlemlenmiştir.

4.4.1.1.3. Mukâta'alar

Çalışma esnasında menzilhânelerin finansmanı hususunda diğer bir gelir kaynağının da mukâta'a gelirleri olduğu tespit olunmuştur. Mukâta'alardan menzilhâne bütçelerine para aktarımı iki şekilde gerçekleşmektedir. İlki bir mukâta'anın bir veya birkaç menzilhâneye ocaklık tayin edilmesi suretiyle meydana gelmektedir¹⁴⁷. İkinci yöntem ise, yakın olan bir mukâta'adan menzilhâneye ait bütçe gelirlerinin bazen tamamının¹⁴⁸, genellikle ise bir kısmını karşılamak üzere havale yapılmasıdır. Mukâta'aların ocaklık olarak kaydedilmesi, tüm gelirlerinin menzilhâne için sarf olunacağı anlamına gelmemektedir. Burada yapılan nitelendirme muhtemelen, menzilhânenin finansmanı için söz konusu mukâta'anın uzun süreli olarak kullanılacağına dair niyeti tanımlamaktadır.

Bu başlık altında mukâta'alardan direkt olarak yapılan havaleler ile ocaklık olarak kaydedilen mukâta'alardan yapılan ödemelerin Anadolu menzilhânelerinin bütçelerindeki payı değerlendirilecektir. Ancak bundan önce hangi mukâta'adan hangi menzilhâne/menzilhânelere ödeme yapıldığını gösterir tablo aracılığıyla kısa bir değerlendirme yapılacaktır. Söz konusu tablo mukâta'a temelli şekillendirilmiş, herhangi bir karışıklığa sebep olmamak için de her bir menzilhâne için ayrı sütun oluşturulmuştur.

Tablo VI: Anadolu Menzilhânelerinin Finansmanı Hususunda Müracaat Olunan Mukâtaaların İsimleri ve Ödemelerin Yapıldığı Dönemler

Mukâta'anın Adı	Menzilhâne	Dönemleri
Ahıska Gümrüğü	Cânbâz	1725-1735
Ahıska Gümrüğü	Kâtze	1725-1735
Ba'albek	Aynü'l-Nehâr	1728-1735
Ba'albek	Kıntara	1721-1734
Bağdat Gümrüğü	Aşireti Baclan	1729-1731
Bağdat Gümrüğü	Aşiret-i Zahob	1729-1731

¹⁴⁷ Mesela; 11 Cemaziyel-evvel 1131 / 1 Nisan 1719 tarihinde yazılan telhis mucibince, Kurdkulağı Menzilhânesi'nin finansmanı için Karaisalı Mukaatası malından, her yıl verilmek üzere, 435 kuruş ocaklık tayin olunmuştur. İE. ADL. 859, (11 Cemaziyel-evvel 1131 / 1 Nisan 1719).

¹⁴⁸ Dölek Menzilhânesi'nin finansmanı tamamıyla Tarsus Mukâta'ası malından karşılanmıştır. BOA, MAD. 3217, s.21; BOA, MAD. 4004, s.186-189; BOA, MAD. 10492, s.113-115; BOA, MAD. 10322, s.94-95.

Baltacı Mehmed Ağa İskeleyi	Üsküdar	1700-1708
Birecik İskeleyi Mukâta'ası	Birecik	1727-1737
Çeltik-i Enhar-ı Sis ve Sipâhizâdegân-ı Sis	Kurdkulağı	1691-?
Dimosat-ı Ayıntab	Ayıntab	1725-1736
Dimosat-ı Ayıntab	Nizip	1729-1734
Diyarbakır Voyvodalığı	Ergani	1727-1738
Diyarbakır Voyvodalığı	Diyarbakır	1700-1738
Erbil	Erbil	1707-1736
Erzurum Bedel-i Gılmaniye	Karakulak	1709-1727
Erzurum Bedel-i Gılmaniye	Aşkale	1709-1738
Erzurum Bedel-i Gılmaniye	Erzurum	1709-1726
Erzurum Gümrüğü	Hasankale	1725-1738
Erzurum Gümrüğü	Mecengerd	1724-1730
Erzurum Gümrüğü	Karahamza	1723-1738
Erzurum Gümrüğü	Kars	1723-1738
Erzurum Gümrüğü	Delü Baba	1726-1727
Erzurum Gümrüğü	Molla Süleyman	1726-1727
Erzurum Gümrüğü	Erciş	1725-1728
Erzurum Gümrüğü	Mehmed Beğ	1725-1728
Erzurum Gümrüğü	Yoncalı	1724-1733
Erzurum Gümrüğü	Diyadin	1724-1733
Erzurum Gümrüğü	Bayezid	1724-1733
Erzurum Gümrüğü	Kilis	1724-1728
Erzurum Gümrüğü	Ovacık	1729-1733
Erzurum Gümrüğü	Çaldıran	1727-1729
Erzurum Gümrüğü	Sekmânabâd	1727-1729
Erzurum Gümrüğü	Hoşâb	1724-1733
Erzurum Gümrüğü	Kotur	1724-1733
Faş Gümrüğü	Sohum	1733-1738
Gümüşhane	Gümüşhane	1724-1738
Gümüşhane	İstavri	1724-1738
Gümüşhane	Trabzon	1725-1738
Gümüşhane	Bayburd	1725-1738
Harac-ı Yenil	Kangal	1708-1738
İzoli Karyesi	İzoli	1700-1737
Kabkulu Mukâta'ası İltizam	Kabkulu	1724-1735
Mardin	Mardin	1708-1724
Mardin	Nusaybin	1708-1724
Maretü'n-Numan	Maretü'n-Numan	1708-1734
Maretü'n-Numan	Şam	1727-1729
Musul	Musul	1706-1724
Musul	Karakuş	1729-1738
Musul	Kerkük	1707-1738
Musul	Dakuk	1730-1738
Musul	Kifri	1730-1734
Revan	Akcakale	1729-1733
Revan	Temircebel	1729-1733
Sayda	Aynü'l-Nehâr	1719-1727
Sayda	Sayda	1708-1738
Sayda	Kıntara	1719-1721
Tarsus	Dölek	1708-1738
Tokat Voyvodalığı	Tilemse	1732-1736
Tokat Voyvodalığı	Hacı Hamza	1725-38

Tokat Voyvodalığı	Osmancık	1702-1719
Tokat Voyvodalığı	Tokat	1728-1738
Tokat Voyvodalığı	Sivas	1700-1738
Tokat Voyvodalığı	Niksar	1725-1738
Tokat Voyvodalığı	Sonisa	1725-1738
Trablusşam	Karye-i Ordus	1718-1738
Trablusşam	Trablus-Şam	1718-1738
Tuzhurmatı	Tuzhurmatı	1730-1738
Üsküdar Ağalığı	Üsküdar	1700-1712

Listede de görüldüğü üzere Anadolu menzilhânelerinin finansmanında rol oynayan 26 mukâta'a bulunmakta olup, söz konusu mukâta'aların muhtelif tarihler arasında finanse ettiği menzilhâne sayısı da 68'e ulaşmaktadır. Bunlardan Erzurum Gümrüğü Mukâta'asının, 17 menzilhâne bütçesinde yer almak suretiyle, en fazla müracaat edilen mukâta'a olduğu anlaşılmaktadır¹⁴⁹. Sıralamada hemen ardından gelen Tokat Voyvodalığı 7, Musul mukâta'ası ise 5 menzilhâneyi finanse etmektedir. En az menzilhâneyi finanse eden mukâta'alar ise sırasıyla; Baltacı Mehmed Ağa İskelesi, Birecik İskelesi, Çeltik-i Enhâr, Dimosat-ı Ayntab¹⁵⁰, Erbil, Faş Gümrüğü, Harac-ı Yeniil, İzoli Karyesi, Kabkulu, Tarsus, Tuzhurmatı ve Üsküdar Ağalığı mukâta'aları olup, toplamda bunların sayısı 12'yi bulmaktadır.

Erzurum Mukâta'ası malından yukarıda da belirtildiği üzere 17 menzilhânenin bütçelerine muhtelif tarihler arasında bir miktar ödeme yapılmış olup, bunların sayısının 110'a ulaştığı görülmektedir. Söz konusu 17 menzilhânenin bütçesi için 110 kalemde yapılan ödemelerin miktarı 93.598,75 kuruş tutmaktadır. 11 Zî'l-ka'de 1160 / 14 Kasım 1747 tarihli belgeye göre Erzurum Mukâta'ası'nın ocaklığı olduğu menzilhâne sayısı 12'dir. Bunlardan Şiran'a 750 kuruş; Germuri, Karakulak ve Aşkale'ye 1.595'er kuruş; Hasankale, Mecengerd ve Karahamza'ya 2.175 kuruş; Kars'a 2.900 kuruş, Kenid'e 1.450, Delübaba ve Karaköy menzilhânelerine ise 580'er kuruş olmak üzere, toplam 19.067,5 kuruş ödeme yapıldığı görülmektedir¹⁵¹.

¹⁴⁹ Erzurum Mukâta'asının XVIII. Yüzyılda idaresi ve gelirleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Neşe Erim, *Onsekizinci Yüzyılda Erzurum Gümrüğü*, (İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, Doktora Tezi), İstanbul 1984, s.20-141.

¹⁵⁰ Mahsulün onda biri anlamına gelen dimos tabiri, genel olarak Osmanlı vergi sisteminde Suriye bölgesindeki meskûn mahallerden toplanacak vergi konusunda kullanılan bir tarh ve tahakkuk yöntemine verilen isimdir. Özvar, *Malikâne*, s.157-162

¹⁵¹ BOA, MAD. 9943, s.278/1, (11 Zî'l-ka'de 1160/ 14 Kasım 1747).

Mukâta'alardan yapılan ödemeler direkt havale olunanlar ve ocaklık kaydolunanlar olmak üzere iki türdür. Mukâta'alardan direkt olarak yapılan havaleler ile ilgili olarak toplam 762 ödeme bulunmakta olup, toplamda 46 ödemeye ulaşan ocaklıklara göre çok yaygın bir ödeme şekli olduğu söylenebilir. Her iki ödeme türü birlikte değerlendirildiklerinde mukâta'alardan yapılan ödemelere 38 yıllık süreçte 808 defa tesadüf edilmekte olup, herhangi bir menzilhâne bütçesinin gelirleri arasında mukâta'alardan yapılan ödemelerin yer alma olasılığının yaklaşık % 29 olduğu hesaplanmıştır¹⁵².

Mukâta'alardan menzilhânelere yapılan ödemelerin sayısı 808 olup, toplamda 574.741,95 kuruşa ulaşmaktadır. Bu verilerden hareketle, 26 mukâta'adan yapılan ödemelerin % 16,29'unun Erzurum Gümrüğü Mukâta'ası malından, geri kalan % 83,71'in ise yukarıda belirtilen diğer mukâta'alar tarafından yapıldığını söylemek mümkündür.

Mukâta'alar arasında dikkat çekenlerden bir diğeri ise 1708 yılından 1738 yılına kadar kesintisiz olarak Dölek Menzilhânesi'ni %100 oranında finanse eden Tarsus Mukâta'ası'dır¹⁵³. Tarsus Mukâta'ası'nın yıllık 13.860 kuruş mal ile malikâne olarak Adana Valisi Ahmed Paşa'nın uhdesinde olduğu anlaşılmaktadır¹⁵⁴. Dölek Menzilhânesi'nin 1.375 ile 3.000 kuruş arasında değişen yıllık bütçelerinin tamamı Tarsus Mukâta'ası malından finanse edilmiş olup, 30 yıl içinde yapılan ödemelerin toplam miktarı 70.817,5 kuruşa ulaşmaktadır. Tarsus Mukâta'ası'ndan yapılan harcamaların tüm mukâta'alardan yapılan ödemelere oranı % 12,32 civarındadır¹⁵⁵.

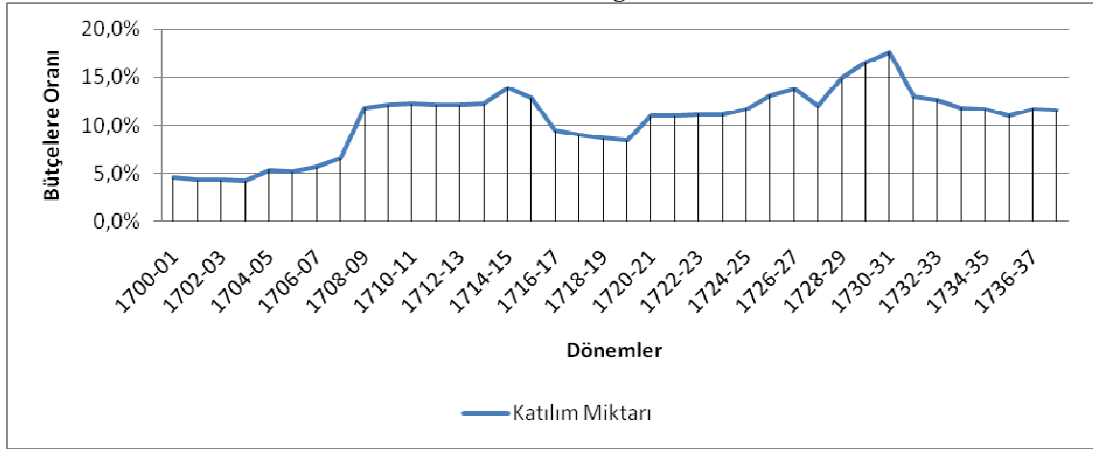
¹⁵² Mukâta'alardan yapılan ödeme miktarlarının dönemsel dağılımları için bkz. Ek: IV.

¹⁵³ BOA, MAD. 9943, s.23/1, (27 Cemaziye'l-Âhir 1154 / 9 Eylül 1741); BOA, MAD. 9943, s.29/1, (17 Şa'bân 1154 / 28 Ekim 1741) .

¹⁵⁴ BOA, MAD. 9943, s.23/1, (27 Cemaziye'l-Âhir 1154 / 9 Eylül 1741).

¹⁵⁵ BOA, MAD. 3217, s.21; BOA, MAD. 4004, s.186-189; BOA, MAD. 10492, s.113-115; BOA, MAD. 10322, s.94-95.

Grafik 5: Mukâta’alardan Yapılan Ödemelerin Bütçe Gelirleri İçindeki Paylarının Yıllara Göre Dağılımı

4.4.1.1.4. Eyalet Hazinesi ve Muhassıllıklar

Menzilhâne bütçelerine gelir kaydedilen kaynaklar arasında eyalet hazinelerinin bulunduğu görülmektedir. Osmanlı Devleti’nin Rumeli ve Anadolu’daki çekirdek topraklarına sonradan ilhak edilen eyaletlerden çoğu beylerbeyinin sorumluluğu altında örgütlenmiş olup, beylerbeyi kendi özerk malî örgütlenmesine sahip olacağı bir hukukî yapı oluşturulmuştur¹⁵⁶. Bu malî örgütlenmenin bir gereği ya da sonucu olarak, eyaletlerde de merkezî hazine benzeri uygulamalar meydana getirilmiştir. Söz konusu hazineler, hazine-i âmire olarak zikredilen devlet hazinesinin şubeleri konumundaydı. Belgelerde Hazine-i Haleb, Hazine-i Rum şeklinde geçen taşra hazineleri, devletin taşradaki geliri anlamına gelebildiği gibi, bu gelirlerin toplandığı ya da kaydının tutulduğu yer yani defterdârlık anlamına da gelebilmektedir¹⁵⁷. Bunlar başmuhasebe kaleminin kontrolü altında olup¹⁵⁸, gelir fazlaları merkezî hazineye aktarılmaktadır. Buna karşılık açık olursa da, imparatorluk hazinesince kapatılmak zorunda idi. Öte yandan merkez maliyesi, eyaletlerdeki defterdârı aracılığı ile bu tür beylerbeylik maliyesini sürekli

¹⁵⁶ Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, (1300-1600), (Ed. Halil İnalçık, Donald Quataert), (Çev. Halil Berktaş), C.I, İstanbul 2000, s.125.

¹⁵⁷ Özvar, “Bütçe”, s.150.

¹⁵⁸ Gülfettin Çelik, “Osmanlı Devletinde Merkezî Hazinesinin Maliye Büroları”, *Osmanlı Maliyesi Kurumları ve Bütçeler*, (Haz. Mehmet Genç, Erol Özvar), C. I, İstanbul 2006, s.120.

olarak denetleyebilmekte, her malî yılın sonunda bir bilançoyla birlikte, ayrıntılı muhasebe defterlerini istemekteydi¹⁵⁹.

Yine defterdârlıkların da menzilhânelere ocaklık olarak kaydedildiği görülmektedir. Meselâ Hemedan Defterdârlığı, 1731-1732 senelerinde Kirmanşahân-Hemedan yolu üzerinde hizmet veren Mahid-deşte, Kengaver, Eşed-abâd ve Hemedan menzilhânelerine, her birine yılda 1.500'er kuruş ödemek üzere, ocaklık tayin olunmuştur¹⁶⁰. Yine Revan, Zare ve Tiflis menzilhânelerine de 1725-1735 yılları arasında, kesintili olarak, Tiflis Defterdârlığı'ndan bir miktar ödemenin yapıldığı görülmektedir¹⁶¹.

Muhassıllık deyimi, bir eyalet ya da sancağın defterde kayıtlı olan “*rüsûm bedeli*” ile “*mâl-ı mukayyed*”ini zamanında ödemek şartıyla vezir ya da beylerbeyilerden birine verilmesine dair uygulama şeklinde tanımlamaktadır¹⁶². XVI. yüzyılın sonlarından itibaren malî görevler üstlenmeye başlayan muhassıllar, vilayet ve sancak yönetiminde geniş yetkiler elde etmişlerdir¹⁶³. Daha önceki dönemde vilayet defterdârlarının görevlerini daha geniş yetkilerle yürüten muhassıllar, doğrudan doğruya hazine tarafından kontrol edilen mukâta'aların gelirlerini toplamaktan sorumlu idiler¹⁶⁴.

Menzilhâne bütçelerine konu olan tek bir muhassıllık bulunmaktadır. Söz konusu muhassıllık, XVII. yüzyılın ortalarına doğru gelirleri defterdâr nezaretinden çıkarılarak, malî bir ünite olarak idare olunmaya başlanılan Halep Muhassıllığı'dır¹⁶⁵.

Araştırma esnasında Halep Muhassıllığı'ndan Halep ve Bağras menzilhânelerinin bütçeleri için miktar ödemenin yapıldığı görülmektedir. Bunlardan Bağras Menzilhânesi'ne yapılan ödemenin yıllık miktarı 43,25 kuruş olup, 1702-

¹⁵⁹ İnalçık, *Sosyal Tarih*, s.125.

¹⁶⁰ BOA, MAD. 3999, s.16-17.

¹⁶¹ BOA, MAD. 10492, s.477-478, BOA, MAD. 3999, s.50-51.

¹⁶² İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, Ankara 1988, s.378.

¹⁶³ Sancakbeyi ve o ayardaki yetkilere sahip bulunan muhassıllar, vergi toplamanın yanı sıra bulundukları bölgenin asayişini sağlamak ve seferlere de iştirak etmekle yükümlüydüler. Yücel Özkaya, *18. Yüzyılda Osmanlı Toplumu*, İstanbul 2008, s.209.

¹⁶⁴ E. Şükrü Batmaz, *XVIII. Yüzyıldaki Mali Uygulamaların Osmanlı Taşra Yönetimi Üzerindeki Etkileri Hakkında Bir Araştırma*, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi), Ankara 1995, s.179-180.

¹⁶⁵ Özvar, *Malikâne*, s.102.

1714 yılları arasında olmak üzere, 12 dönem kesintisiz devam etmiştir. Bu dönemler zarfında Bağras Menzilhânesi için yapılan ödemenin toplam miktarı 519 kuruşa ulaşmıştır¹⁶⁶. Halep Menzilhânesi'ne yapılan ödemelerin ise ilk olarak 1701 yılında meydana geldiği ve 1706 yılında da devam ettiği anlaşılmaktadır. Söz konusu ödemelerin miktarı, her zaman eşit olmayıp 648,75 kuruş ile 1.000 kuruş arasında değişiklik göstermiştir¹⁶⁷.

---

¹⁶⁶ BOA, MAD. 3217, s.23a; BOA, MAD. 4004, s.232-235.

¹⁶⁷ BOA, MAD. 3217, s.29a.

4.4.1.2. Beygir Ücretleri

Menzilhânelerden verilen hizmetlerin ücretlendirilmesi, 1696 yılında yürürlüğe konulan nizamnâmeyle dayanmaktadır. Buna göre gerek devlet merkezinden gönderilen, gerekse Kırım hanı ve sair yüksek rütbeli taşra yöneticileri tarafından gönderilen ulaklara, binek ve nakliye için alacakları beygirlerin yanında, sürücü ve kılâğuzlarının bindiği beygirler için de ücret talep olunabilecektir. Söz konusu ücretin miktarı her bir beygir gideceği bir saatlik yol için 10 akçe (beygir sayısı X yolun saat cinsinden uzunluğu X 10= ücretin miktarı) olarak belirlenmiştir. Belgelere yansıyan şekliyle, beygirlerin ücretlendirilmesinden malî anlamda çok büyük beklentilerin olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim beygir ücretleri sayesinde menzilhânelerin %100 oranında finanse edilecekleri ve artan kısımlarının da mukâta'a misali hazineye gelir getireceği öngörülmüştür¹⁶⁸. Menzilhânelere verilen bu nizam 6 Mayıs 1697 tarihinde uygulamaya konulmuştur. Bir yıllık bir deneme süresinden sonra, yani 8 Mayıs 1698 tarihinde, yapılan değerlendirmeler neticesinde, öncesinde yapılan hesapların tutmadığı derhal anlaşılmıştır. Öncelikle beygir ücretlerinin hem menzilhânelerin finansmanı meselesini tamamen çözeceği, hem de bu uygulamadan hazineye bir miktar gelir aktarılacağı düşüncesi, beygir ücretleriyle elde edilecek paraların, menzilhâne masraflarının ancak % 50,8'ini karşılayabileceği şeklinde daha mütevazı bir beklentiye dönüşmüştür¹⁶⁹.

Menzilhânelerin finansmanı açısından önemli bir yeri bulunan beygir ücretleri, bütçeler içinde yer alan tek esnek gelir kalemidir. Bunun sebebi bütçe gelirlerinin oluşturulması esnasında sair gelirlerin nerelerden ve hangi miktarlarda karşılanacağı net bir biçimde tanımlanmaktayken, beygir ücretlerinin bütçe içindeki paylarının hesaplanması, mantıklı da olsa, bir tahmine göre yapılmaktadır. İlgili belgelerde, bütçelere konu olan beygir ücretlerinin ne şekilde hesaplandığı “...bir bârgîr ulak hizmetine istirham olunmak lazım geldikde bir günde gider ve bir günde gelür ve iki gün dahi dinlenir ve iktiza eylemez ise ahurda durur ve vecih üzere bir bârgîr dört günde bir sefer eder ve üç yüz atmış günde doksan sefer idüb karîb ve badi itibarıyla cüz ve noksan her seferi onar saat olduğu halde her saati onar sağ akçe ücretten

¹⁶⁸ Heywood, “Two Firmans”, s.488-489.

¹⁶⁹ BOA, MAD. 3169, s.2/1, (27 Şevval 1109 /8 Mayıs 1698).

senede bir bârgîr yetmişbeş kuruş ücret hâsıl ider ...” şeklindeki ifadelerle anlatılmaktadır. Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere, menzilhâne bütçesine konu olan her bir beygirin dört günde ancak bir defa kullanılacağı ve gideceği yolun mesafesinin de 10 saat (57 km) olacağı varsayılmaktadır. Bu hesaba göre bir beygir yılda ancak 90 defa ulakların hizmetine verilecek olup, ücrete konu olan yolculuğunun toplam mesafesi 900 saattir. Bu suretle bir beygirin kazanacağı ücretin yıllık miktarı da ancak 9.000 akçe yani 75 kuruş olacaktır. Kâğıt üzerinde beygir ücretlerinin miktarları ve oranları yukarıda belirtildiği şekilde öngörülmekle birlikte, gerçekte yalnızca in’âmat kaydedilen beygir ücretlerinin bile öngörülen miktardan çok daha fazla olduğu anlaşılmaktadır¹⁷⁰. Bunun yanında elinde in’âmat kaydı bulunmayan menzil ahkâmı olanların peşin ödemiş oldukları ücretler ile taşra yöneticileri tarafından verilen buyruclulara istinaden kazâ ahalilerine tevzi olunan ücretlerin toplamıyla birlikte beygir ücreti adı altındaki ödemelerin¹⁷¹, dönem başında bütçede öngörülenden çok daha fazla olacağı aşikârdır. Verilerin yetersizliği sebebiyle, söz konusu ücretlerin tamamını sistematik olarak analiz etmek mümkün değildir. Ancak in’âmat ücretleriyle ilgili yeterli miktarda kayıt bulunması sebebiyle beygir ücretleriyle ilgili değerlendirmeler in’âmat beygir ücretlerini incelemeye yönelik yapılacaktır.

1698 yılında yürürlüğe giren uygulama ile menzilhânelerin bütçe gelirlerinin % 50’8’inin beygir ücretlerinden karşılanması öngörülmüştür¹⁷². Söz konusu düşünce paralelinde de birçok menzilhânenin bütçesi içindeki beygir ücretlerinin oranı da öngörüldüğü şekilde olmuştur. Ancak bütçeleri beygir sayısına göre oluşturulmayan veya beygir sayısı ile oluşturulsa bile, mevcut bütçeye bir miktar ilave yapılan menzilhânelerde, beygir ücretlerinin bütçe içindeki oranlarının değiştiği

¹⁷⁰ Çetin, “Çorum Menzilhâneleri”, s.1583.

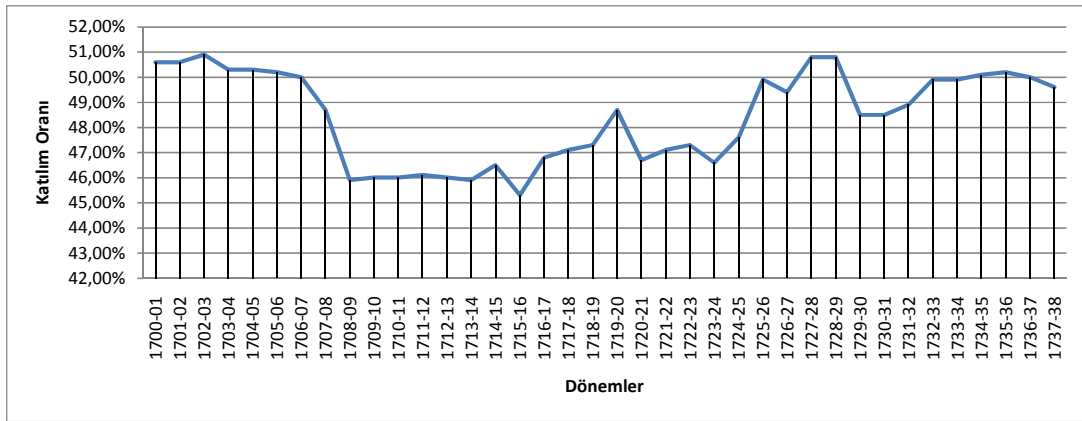
¹⁷¹ 1718-1719 bütçe yılındaki bütçesinde beygir ücretlerinden 1500 kuruş kazanması öngörülen (BOA, MAD. 4004, s.132) Konya Menzilhânesi’nde tespit olunabildiği şekliyle yalnızca buyruclularla verilen beygir ücretlerinin 584 kuruş (Çetin, *Konya Menzilleri*, s.97), in’âmat olarak kaydedilen beygir ücretlerinin ise 440.489 akçe yani yaklaşık 3.670 kuruş olduğu görülmektedir. (BOA, MAD. 4004, s.132). Söz konusu verilere göre beygir ücretlerinden 1500 kuruş kazanması öngörülen Konya Menzilhânesi’nin belirtilen dönemde, 2.754 kuruş fazlasıyla, 3.338 kuruş kazandığı anlaşılmaktadır.

¹⁷² BOA, MAD. 3169, s.2/1, (27 Şevval 1109 /8 Mayıs 1698).

gözlemlenmiştir¹⁷³. Yine bazı menzilhanelerde beygir ücretlerinin, bütçe gelirlerine hiçbir suretle konu olmadıkları da tespit edilmiştir¹⁷⁴.

Aşağıda Anadolu menzilhanelerine ait bütçe verilerinin dönemler halinde gruplanması suretiyle bir grafik hazırlanmıştır. Söz konusu grafikten de rahatlıkla takip edilebileceği üzere, beygir ücretlerin bütçe gelirleri içindeki payının genellikle, önerilmiş olunan %51’lik oranın altında olduğu görülmektedir.

Grafik 6: Beygir Ücretlerinin Bütçe Gelirleri İçindeki Payları

Yol/saat ücreti, XVIII. yüzyıl boyunca, 10 akçe olarak sabit kalmıştır. Ancak, aynı yüzyıl içinde, bu ücretlerin menzilhanelere ne şekilde ve ne zaman ödeneceği hususu sürekli olarak değişikliğe uğramıştır. Merkezî yönetim yol/saat ücretinin peşin olarak ödenmesini öngörmekle birlikte, özellikle sefer gibi olağanüstü durumlar meydana geldiğinde bu ödemelerin dönem sonlarında yapılması yönünde karar alabilmekteydi¹⁷⁵. Bazı dönemlerde beygir ücretlerinin bir kısmının peşin ödendiği, bir kısmının ise dönem sonlarında tahsil edilmek için in’âmat defterlerine kaydedildiği bilinmektedir. Beygir ücretlerinin peşin mi ödeneceğini, yoksa dönem

¹⁷³ BOA, MAD. 10492, s.177.

¹⁷⁴ BOA, MAD. 3217, s.21; BOA, MAD. 4004, s.186-189; BOA, MAD. 10492, s.113-115; BOA, MAD. 10322, s.94-95.

¹⁷⁵ Ali Açıklı, “Osmanlı Ulak-Menzilhanesi Sistemi Çerçevesinde Tokat Menzilhanesi (1690-1840)”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. XIX, S.2, Aralık 2004, İzmir, s.6-7.

sonlarında mı mahsup edileceğini ulakların ellerine verilen menzil ahkâmlarının niteliği belirlemekteydi¹⁷⁶.

Beygir ücretlerinin peşin ödenmesi ile dönem sonlarında ödenmesi esnasında izlenilen prosedür birbirinden oldukça farklıdır. Beygir ücretlerinin peşin olarak ödendiği dönemlerde, öncelikli olarak ulağın gidecek olduğu yolun toplam mesafesinin hesaplanması gerekmektedir. Bunun için, daha önceden mevkûfât defterlerine kaydedilmiş menzil ve mesafe cetvellerinden istifade edilmek suretiyle, gidilecek olan yerin saat cinsinden uzaklığı hesaplanmaktaydı¹⁷⁷. Yine verilen *ulak hükmünün* kaç kişilik olduğu ve söz konusu görevlilerin geriye dönüşlerinin olup-olmayacağı gibi hususlar da dikkate alınmak suretiyle, gidip-gelecekleri toplam mesafeye göre hesaplanan ücret, hazineden peşin olarak ödenmekteydi¹⁷⁸.

Bu suretle kendilerine bir nevi yolluk gibi hazineden ödemesi yapılmış bir miktar nakit parayla yola çıkan ulaklar uğradıkları her menzilhâne, kullanacakları beygirlerin ücretlerini peşin olarak takdim etmekteydiler.

Beygir ücretlerinin peşin ödenmediği zamanlarda izlenilen yol ise oldukça karışıktır. Bu suretle yolculuk yapacak ulaklara adları, unvanları, hangi daireye bağlı

¹⁷⁶ Menzilhânelerden faydalananak olanlara verilen ahkâmların “*in’âm menzil hükmü*” veya “*menzil hükmü*” olmak üzere iki ayrı türde olduğu görülmektedir. Bunlardan “*in’âm menzil hükmü*”leri, elinde bulunan kişiye belirtilen miktarda beygir verilmesi ve bu beygirlerin ücretlerin ise dönem sonlarında mîrîden ödenmek üzere in’âmât defterlerine kaydedilmesi anlamına gelmekteydi. *BOA, C.NF. 761*, (21 Şa’ban 1125/ 28 Ağustos 1713); *BOA, MAD. 8464*, s.3/1 (6 Şa’ban 1125 / 28 Ağustos 1713); *KŞS. 47*, s.26/4, (20 Safer 1129 / 3 Şubat 1716); *BOA, C.NF. 761*, (21 Receb 1125 / 13 Ağustos 1713) Diğer hüküm yani “*menzil hükmü*” ise, elinde bulunan kişinin menzilhânelerden beygir alabileceği; ancak ücretini kendi cebinden ödeyeceği anlamına gelmekteydi. *BOA, MAD. 8464*, s.3/1, (6 Şa’ban 1125 / 28 Ağustos 1713); *KŞS. 47*, s.26-4, (20 Safer 1129 / 3 Şubat 1716).

¹⁷⁷ Bu hesaplama için bazı hükümlerde hangi menzilhânelerin kullanılacağı, sonraki menzilhâneye olan uzaklığı ve buralarda kaç paranın ödeneceğine dair hesaplamaların da ayrıntılı olarak kaydedildiği görülmektedir. Bazıların da ise varılacak son menzilhânenin İstanbul’a uzaklığı belirtilmektedir. Söz konusu defter H.1 Ramazan 1125 ile 1 Zi’l-ka’de 1125 tarihleri arasında, beygir ücretlerin menzilhânelerde peşin ödenebilmesi için, hazineden ulaklara yapılan ödemeleri göstermektedir. *BOA, D.MKF. 28083*, s.1-16. Söz konusu defterin 12-13. sayfaları ekte sunulmuştur. Bkz. Ek: VII.

¹⁷⁸ Beygir ücretlerinin peşin ödendiği dönem içinde yeralan, 1-29 Şa’ban 1126 tarihleri arasında tutulan, 29 günlük ücret kayıtlarına tesadüf olunmuştur. Bu defterde ulak/ulakların kaç nefer olduğu, nereden nereye gideceği, iki nokta arasının kaç saatlik mesafe olduğu, yolculuğun yalnız gidiş mi yoksa gidiş-dönüş mü olacağı belirtilmek suretiyle, bir saatlik yol 10 akçe olmak üzere ulaklara verilecek yol ücretleri hesaplanmıştır. Bu süreç zarfında Rumeli tarafına 42 hüküm verilmiş olup, bu hükümlerle yolculuk yapan 106 neferin gidiş ve dönüşleriyle beraber kat ettikleri 29.370 saatlik yol için 293.700 akçe ödeme yapılmıştır. Yine Anadolu tarafında verilen 39 hükümle 120 neferin gidiş ve dönüşleriyle birlikte kat etmiş oldukları 47.065 saat (267.565 km) uzunluğunda yol için 470.650 akçe (yaklaşık 3.922 kuruş) ücret ödenmiştir. *BOA, D.MKF. 28096*, s.2-5, (1-29 Şa’ban 1126 / 12 Ağustos – 9 Eylül 1714).

oldukları, gidecekleri yeri ve kaç beygir verileceğini belirtir, ayrıntılı bir *in'âm menzil hükmü* verilmekteydi. Bu hükümler ile yolculuk yapan ulaklar, menzilhânenin bulunduğu kazaya geldiklerinde, önce in'âmat defterlerine kayıtları yapılmakta¹⁷⁹, sonrasında ise hükümde belirtildiği sayıda beygir ve yeterli miktarda sürücü vermek suretiyle yollarına devam etmeleri sağlanmaktaydı.

Genellikle altışar aylık dönemlerin sonunda, söz konusu defterler, in'âm hükmüyle verilen beygirlerin ücretlerinin ödenmesi için devlet merkezine gönderilmekteydi. Merkeze ulaşan in'âmat defterleri, *menzil halifesi* adı verilen görevli ve ekibi tarafından, daha önceden verilmiş in'âm ahkâmlarıyla karşılaştırılmak suretiyle kontrol edilmekteydi¹⁸⁰. Defterde yazılan in'âm kayıtlarının doğrulanmasından sonra, beygir ücretleri hesaplanmakta ve devlete ait muhtelif gelir kaynaklarından da ödemesi yapılmaktaydı. Menzilhânelerin hizmetlileri olan sürücülerin bindikleri beygirlerin ücretlerini talep etmek kanunen yasak olduğu için¹⁸¹, in'âmat defterlerinde bunların da sayısı belirtilmekle birlikte, hesaptan düşülmekteydiler¹⁸². Ayrıca ödemenin yapılmasından hemen önce brüt tutar üzerinden bazı isimler altında bir miktar indirim yapıldığı görülmektedir. Bu indirimler iki şekilde yapılmakta olup, bunlardan en sık rastlanan ve en çok indirimle konu olanı “*sinîn-i sâbika kıyâs ile tenzîlât*” şeklinde tanımlanmaktadır. Diğeri ise “*küsurâtten tenzîlât*” veya “*bâ-fermân tenzîlât*” adı altında zikredilmektedir¹⁸³. 1729-1738 yılları arasında Anadolu menzilhânelerine ait beygir ücretlerinin ödenmesiyle ilgili olarak 915 kayıt incelenmiş ve bunların 904'ünde önceki senelere kıyas ile bir miktar indirimin yapıldığı görülmektedir. Söz konusu indirimlerin oranının % 2 ila %

¹⁷⁹ Menzilhânelerle ilgili hükümlerde in'âmat defterlerinin kadılar tarafından tutulacağı belirtilmektedir. “*yevmiye vâkı' olan ulaklara verilen menzil bârgîrleri taraf-ı şer'den zabt ve defter olunub*” fermânının tam metni için bkz. Heywood, “Two Firmans”, s.489; Nitekim genellikle bu kayıtların kadılar ve naibler tarafından tutulduğu anlaşılmaktadır. Bkz. BOA, D.MKF. 28006, s.11; BOA, D.MKF. 28235, s.16; D.MKF. 27984, s.32. Ancak istisnai olmak üzere bazı in'âmat kayıtlarının da menzîlciler tarafından tutulduğu anlaşılmaktadır. Bkz. BOA, D.MKF. 28229, s.24.

¹⁸⁰ Bu husus ilgili telhislerde “*...mevkûfât defterlerinden tatbik ve hesap olundukda...*” veya “*...mevkûfât defterlerinden tatbik ve hesap ettirildikde...*” şeklinde belirtilmektedir. Örnek olarak bkz. BOA, D.MKF. 28997, s.14; BOA, D.MKF. 28834, s.32; BOA, D.MKF. 29521, s.6.

¹⁸¹ KŞS. 46, s.259/1, (9 Ramâzan 1125 / 14 Ekim 1713).

¹⁸² Örnek olarak bkz. BOA, D.MKF. 28006, s.11; BOA, D.MKF. 28235, s.16; BOA, D.MKF. 28229, s.23.

¹⁸³ BOA, D.MKF. 29488, s.66, (25 Cemaziye'l-Evvel 1151 / 10 Eylül 1738); BOA, D.MKF. 29524, s.2, (12 Muharrem 1152 / 21 Nisan 1739).

50 arasında değiştiği, genel ortalamasının ise % 19,8 civarında olduğu anlaşılmıştır. Söz konusu kayıtların 603'ünde ikinci bir indirimin daha yapıldığı tespit edilmiş olup, bu indirimlerin en düşüğünün % 0,1'e en büyüğünün ise % 96'ya tekabül ettiği, genel ortalamasının % 5,1 civarında olduğu hesaplanmıştır¹⁸⁴.

1719-1729 yılları arasında, in'âmat ücretlerinin ödenmesine dair, 98 menzilhâneye ait 599 kayıt incelenmiştir. Söz konusu kayıtların 568'inde önceki senelere kıyas ile bir miktar indirim yapılmış olduğu tespit edilmiştir. Söz konusu 568 ödemeye dair indirimler beşerli olarak gruplandırıldıkları zaman bunların 98'inde % 1- % 5 oranında, 76'sında % 6- % 10, 83'ünde % 11- % 15, 100'ünde % 16- % 20, 69'unda % 21- % 25, 58'inde % 26- % 30, 32'sinde % 31- % 35, 26'sında % 36- % 40, 16'sında % 41- % 45, geriye kalan 6'sında ise % 46- % 51 oranında indirim yapıldığı anlaşılmaktadır. Yapılan indirimlerin genel ortalaması alındığında, belirtilen indirimlerin %18 civarında seyrettiği söylenebilir.

Yine önceki senelere kıyasla yapılan tenzilat haricinde, 253 ödeme için ikinci bir indirimin daha yapıldığı görülmektedir. Söz konusu indirimlerin oranı % 1 ile % 25 arasında değişiklik göstermiş olup, beşerli olarak gruplandırıldıkları zaman 189'unda % 1- % 5, 38'inde % 6- % 10, 14'ünde % 11-15, geriye kalan 9'unda ise % 16- % 25 civarında bir indirim yapıldığı anlaşılmaktadır. Bunların genel ortalaması alındığında ortaya çıkan oranın % 4 civarında olduğu anlaşılmıştır¹⁸⁵.

Muhtelif zamanlarda yayınlanan fermânlardan *menzil ahkâmı*yla yolculuk yapan ulakların, menzilhânelerde peşin olarak ödeyecekleri ücretlerin devlet hazinesinden finanse edileceği; *in'âm menzil ahkâmı*yla yolculuk yapanların kullandıkları beygirlerin ücretlerinin ise dönem sonlarında yine devlete ait münasip emvâlden ödeneceği anlaşılmaktadır¹⁸⁶. Bu ifade oldukça muğlâk olmakla birlikte, in'âmat defterleri incelendiğinde, dönem sonlarında yapılan ödemelerin tayin, havale ve takas gibi isimler altında hazine-i âmire'den, irsaliye gelirlerinden, mukâta'alardan ve eyalet hazinelerinden karşılandığı anlaşılmaktadır. Yine devlet

¹⁸⁴ BOA, MAD. 10322, s.14-478.

¹⁸⁵ BOA, MAD. 10492, s.11-487.

¹⁸⁶ "... vâki' olan ulakların isim ve şehr adları ve iyâb ve zehâbları târîhleri zabt ve defter eylesinizki vaz'ı-kadîmi üzere be-her sene memhûr kâdı defterleriyle in'âm ücretleri sinîn-i sâbika mukâyese ile münâsib emvâlden virilmek üzere..." KŞS. 45, s.278/1, (20 Zî'l-hicce 1126 / 27 Aralık 1714).

merkezinden zaman zaman menzilhânelerin ihtiyaçlarına yönelik olarak yem ve beygir gönderilmekte olup, beygir ücretlerinin de, bunların bedellerine takas olmak üzere, aynî şekilde yapılabildiği görülmektedir. Bu hususun ayrıntılı olarak incelenebilmesi ve istatistikî değerlendirmelerin yapılabilmesi için 1719-1729 yılları arasında Anadolu’da bulunan 98 menzilhâneye ait 599 dönemin in’âmat kaydı sistematik olarak incelenmiştir¹⁸⁷. Söz konusu incelemelerden elde edilen veriler, ödemelerin nakdî ve aynî olmasına göre gruplandırılmak suretiyle, çalışmanın bundan sonraki kısmında izah edilecektir.

4.4.2.1. Nakdî Ödemeler

İn’amat olarak kaydedilen beygir ücretlerinin nakit olarak ödendiği durumlarda, söz konusu ödemelerin mîrî hazine¹⁸⁸, irsaliye gelirleri, avarız ve nüzul vergilerinden, ocaklık kaydedilen gelir kaynaklarından, devlet hazinesine ait sair mallardan ve mukâta’alardan yapıldığı görülmektedir.

İn’amat ücretlerinin ödenmesiyle ilgili olarak, 1719-1729 yılları arasında olmak üzere, Anadolu’da hizmet veren 98 menzilhâneye ait 598 in’âmat kaydı incelenmiştir. Bunlardan 510’unun ödenmesi esnasında, mîrî hazineden bir miktar havalenin yapıldığı tespit edilmiştir. Belirtilen ödemelerin 376’sında ise in’âmat ücretlerinin tamamının devlet hazinesinden karşılandığı anlaşılmıştır. Geriye kalan 130 kayıta ise hazinden yapılan ödemelerin in’âmat olarak kaydedilen beygir ücretlerinin, % 6 ile % 98,6 olmak üzere, muhtelif oranlara tekabül ettikleri etüd edilmiştir. Bu on yıllık veriler yıllık olarak değerlendirildiklerinde, in’âmat ücretleriyle ilgili olarak hazineden yapılan ödemelerin % 45,3 ile % 80,2’si oranında oldukları gözlemlenmiştir¹⁸⁹.

Beygir ücretlerinin ödenmesi ile ilgili müracaat olunan diğer bir kaynak ise *irsaliye* adı verilen gelirlerdir. İrsaliye, menzilhânelere ocaklık veya menzilkeş

¹⁸⁷ BOA, MAD. 10492, s.11-487.

¹⁸⁸ Osmanlı Devleti’nde iç ve dış hazine olmak üzere iki tür hazine vardır. Bu ayrımın hangi dönemde kesin olarak şekillendiği bilinmemektedir. Bunlardan iç hazine sultanların özel gelirlerini temsil etmektedir. Ayrıca bu hazine Hazine-i Enderun ya da Hazine-i Hassa olarak adlandırılırdı. İç hazine sarayın içindeki bölümlerden birinde muhafaza olunurdu. Dış hazine olarak adlandırılan diğer hazine ise sadrazam ve defterdârın idari sorumluluğunda olup, asıl devlet hazinesidir. Hazine-i Amire, Hazine-i Birûn ve Mîrî Hazine olarak isimlendirilen bu hazinenin gelir ve giderleri devlete aittir. Özvar, “Bütçe”, s.150.

¹⁸⁹ BOA, MAD. 10492, s.11-487.

yoluyla tayin olunan avarız ve bedel-i nuzûl hanelerinden yapılan ödemelerin, menzilhâne bütçelerine gelir kaydedilen miktardan fazla olması durumunda, ortaya çıkan fazla paraya verilen isimdir¹⁹⁰. Her halükârda irsaliye adı verilen gelirler merkezî hazinenin malı olmakla birlikte¹⁹¹, tarh olunan in'âmât ücretleriyle takas olununcaya kadar, menzilhâncilerin zimmetine emanet edilmektedir. Bu açıdan irsaliyeleri bir nevi avans gibi değerlendirmek de mümkündür¹⁹².

Zaman aralıkları yukarıda belirtilen dönemler arasındaki on yıllık verilere göre, in'âmât ücretlerinin ödenmesiyle ilgili olarak, yalnızca 106 kayıta irsaliye olarak zikredilen gelir kaynaklarından bir miktar takas (bir tür ödeme şekli) yapıldığı görülmektedir. İrsaliyelerden yapılan ödemelerin miktarlarında, 3.510 – 396.489 akçe¹⁹³, oranlarında ise % 1,4 ile % 100 arasında değişiklik görülmektedir¹⁹⁴. İn'âmât

¹⁹⁰ Mesela H. 1111-1112 senelerinde İznik Menzilhânesinin menzilhânciyan ahalisinin avarız ve bedelleri mukabili menzilhâneye ödemeleri gereken 1000 kuruşun 652,5 kuruşu menzilhâne bütçesine aktarılmıştır. Geriye kalan 347,5 kuruş ise irsaliye-i hazine olarak kaydedilmiştir. *BOA, MAD. 3217*, s.6b.

¹⁹¹ Osmanlı Bütçeleri içinde irsaliyelerin önemli bir meblağ tuttuğu görülmektedir. Rakamlarla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Baki Çakır, “Geleneksel Dönem (Tanzimat Öncesi) Osmanlı Bütçe Gelirleri”, *Osmanlı Maliyesi Kurumlar ve Bütçeler*, (Haz. Mehmet Genç, Erol Özvar), C.I, İstanbul 2006, s.188.

¹⁹² *BOA, MAD. 8470*, s.59/2; Ancak menzilhânelerden verilen beygirlerin ücretlerinin peşin ödendiği durumlarda irsaliyelerin merkezi hazine teslim olunduğu ya da yine hazine tarafından yapılacak olan masraflara ocaklık olarak tayin olunmaktadır. Mesela 1714 yılında beygir ücretlerinin peşin olarak ödenmeye başlamasıyla, irsaliye olarak kaydedilen meblağların hazine-i amireye gönderilmesi emredilmiştir. Ancak hemen akabinde başlayan Mora Seferi sebebiyle peşin ücret uygulaması daha fazla sürdürülememiştir. Bunun neticesinde de irsaliye olarak kaydolunan paraların yine in'âmât ücretlerine takas olmak üzere mahalline terk olunduğu anlaşılmaktadır. *BOA, MAD. 8470*, s.73/1, (19 Zi'l-ka'de 1136 / 9 Ağustos 1724); Nitekim 1744 yılından itibaren menzilhâncilerin ücretlerinin peşin ödenmeye başlamasıyla, irsaliye olarak kaydedilen paraların Matbah-ı Amire'ye ocaklık tayin olunduğu görülmektedir. “...avarız nüzulleri malından tayin olunan ocaklıkları tahsili için emr ve defterleri menzilhâncileri tarafına verilüb bârgîr bahası ve masarifine takas olunduktan sonra ocaklıklarından fazla olan irsaliyeleri in'âmâtlarına takas olunur iken mukaddema menzillere ücret ile nizam verildiğine binaen irsaliyeleri takas olacak mahal olmayub hazine-i amireme teslimi lazım gelmeğe vilayeti mezbura avarız ve nüzul matbahı amirem ocaklığı olmağla maa irsaliyeleri tahsil olunmak münasib olduğundan...” *BOA, MAD. 9943*, s.189/2 (11 Şa'ban 1147/ 9 Eylül 1744). Nitekim aynı şekilde İshaklı, Akşehir, Iğın, Ereğli, Eskişehir, Söğüt, Koçhisar ve sair menzilhânelere ait ocaklıklardan artan irsaliyeler de Matbah-ı Amire'ye ocaklık kaydedilmiştir. Bkz. *BOA, MAD. 9943*, s.190/1-191/1.

¹⁹³ Söz konusu ödemelerin en düşüğü olan 3.510 akçe, 1725-1726 döneminde Lefke Menzilhânesi'nin in'âmât ücretlerinin ödenmesi esnasında (*BOA, MAD. 10492*, s.31-34); en yükseği olan 396.489 akçe ise 1721-1722 döneminde Konya Menzilhâne'sinin in'âmât ücretlerine dair ödemelerdir. *BOA, MAD. 10492*, s.71-74.

¹⁹⁴ *BOA, MAD. 10492*, s.11-487; Beygir ücretlerinin tamamın irsaliyelerden ödendiği üç kayıt bulunmakta olup bunlar 1727-1728 dönemlerinde Eskişehir Menzilhânesi'ne ait 168.000 akçe (*BOA, MAD. 10492*, s.42-46), 1719-1720 döneminde Niksar Menzilhânesi'ne ait 138.000 akçe (*BOA, MAD. 10492*, s.359-364) 1726-1727 döneminde Mecengerd Menzilhânesi'ne ait 136.000

ücretlerinin ödenmesi esnasında irsaliyelerden yararlanıldığı dönemlerin genel ortalaması alındığında, % 33 civarında katkılarının olduğu anlaşılmaktadır.

Anadolu menzilhânelerine ait in'âmat ücretlerinin ödenmesine dair kayıtların yıllık periyodlarla değerlendirilmesi neticesinde, irsaliyelerden yapılan ödemelerin yıllara göre % 4- % 12 oranında değişiklik gösterdiği tespit edilmiştir. On yılın aritmetik ortamasının alınmasıyla, in'âmat ücretlerinin ödendiği gelir kaynakları içinde irsaliyelerin payının % 6,6 civarında olduğu anlaşılmıştır. Bu bilgiden hareketle, Anadolu'da herhangi bir menzilhânenin in'âmat ücretlerinin her 100 akçesinden 6,6 akçesinin, irsaliye olarak kaydedilen avarız ve bedel-i nuzûl vergilerinden takas olunacağı söylenebilir.

Tespit olunan verilere göre yaklaşık 10 yıllık süreç zarfında in'âmat ücretlerinin ödenmesiyle ilgili olarak, yalın bir biçimde, avarız ve bedel-i nuzûl adı altında kaydedilmiş vergilerinden¹⁹⁵ 16 defa istifade edildiği tespit edilmiştir. Bu ödemelerin miktarı 43.740 akçe ile 261.000 akçe arasında değişiklik göstermektedir. İn'âmât ücretlerinin ödenmesi esnasında, bir şekilde avarız vergilerine de müracaat olunan menzilhânelerde, bu ödemelerin katılım oranı % 14,8 ile % 100 arasında değişmektedir. Söz konusu ödemelerin on yıllık veriler doğrultusunda bir ortalaması

---

akçe (BOA, MAD. 10492, s.431-432) tutarındaki in'âmât ücretlerinin tamamı irsaliyelerden ödenmiştir. İn'amat olarak kaydedilen beygir ücretlerinin ödenmesi ile ilgili olarak irsaliyelerin katkıları oransal olarak değerlendirilmek suretiyle gruplandırıldıkları zaman 24'ünün %1-%10, 14'ünün %11-%120, 14'ünün %21-%30, 17'sinin %30-%40, 15'inin %41-%50, 9'unun %51-%60, 4'ünün %60-%70, 2'sinin %71-%80, 6'sının ise %81-%90 arasında değişen oranlarda katılımlarının olduğu görülmektedir.

¹⁹⁵ Osmanlı maliyesinde olağandışı ve düzensiz (gayr-ı mukarrer) vergiler “avarız-ı divaniye”, “tekâlif-i örfiyye” veya kısaca “avarız” adı altında toplanmıştır. Geçmiş ne zamana uzanırsa uzansın ve ne amaçla konmuş olursa olsun bu vergiler savaş harcamalarının para bulma (finansman) meselesini çözmeye yöneliktir. Ancak zamanla bunların hazinenin düzenli ve olağan (mukarrer) gelirleri arasına girdiği görülmektedir. Ahmet Tabakoğlu, *Gerileme Dönemine Giren Osmanlı Maliyesi*, İstanbul 1985, s.153; Avarız vergileri hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. Ömer Lütfi Barkan, “Avârız”, *İA*, C.II, Eskişehir 1997, s.14-16; Sahillioğlu, “Avarız”, s.107-108; Güçer, *Hububat Meselesi*, s.67-92; Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, İstanbul 2000, s.58, Tabakoğlu, *Osmanlı Maliyesi*, s.153-164; Bruce MC. Gowan, “Osmanlı Avarız-Nuzûl Teşekkülü 1600-1830”, *VIII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, C.I, Ankara 1981, s.1327-1328; Yusuf Oğuzoğlu, “Osmanlı Şehirlerindeki Halkın Vergi Yüğü Üzerine Bir Araştırma (1680-1700)”, *Osmanlı Araştırmaları* (The Journal of Ottoman Studies), C.XV, İstanbul 1995, s.168-169; avarız akçası hane başına 400 akçe mîrî ve 50 akçe maaş iken nüzul akçesi 600 akçe mîrî ve 30 akçe maaş olmak üzere her bir avarız ve bedel-i nüzul hanesinden ortalama 1080 akçe tahsil edilmiştir. Mesela; 6 Şa'ban 1155/ 6 Ekim 1742 tarihli avarız ve bedel-i nüzul mahsulât kaydında, her bir avarız hanesinden 400 miri, 30 maaş olmak üzere 430 akçe, bedel-i nüzul hanesinden ise 600 miri, 50 maaş olmak üzere 630 akçe tahsil olunmuştur. *KŞS*. 56, s.261/1, (6 Şa'ban 1155/ 6 Ekim 1742).

alındığında, in'âm beygir ücretlerinin % 1,67'sinin avarız vergilerinden ödendiği rahatlıkla söylenebilir¹⁹⁶.

İn'âmât olarak kaydedilen beygir ücretlerinin ödenmesiyle ilgili on yıllık veriler esas alınarak yapılan istatistikî değerlendirme neticesinde, *ocaklık* adı altında 49 kayda tesadüf olunmuştur. Ocaklıklardan yapılan ödemelerin miktarı 3.600-406.337 akçe arasında değişiklik göstermektedir. İn'âmat adı altında kaydedilen beygir ücretlerinin ocaklıklardan ödendiği zamanlarda, ocaklıklardan yapılan ödemelerin oranlarının % 1,9 - % 100 arasında değiştiği, aritmetik ortalamasının ise % 50,6 civarında olduğu hesaplanmıştır. Ancak Anadolu menzilhâneleri ile ilgili genel bir değerlendirme yapıldığında ocaklıkların beygir ücretlerinin ödenmesi esnasındaki paylarının yıllık oranlarının % 0,6- % 8,5 arasında değiştiği ortaya çıkmaktadır. On yıllık verilere göre ocaklıklardan yapılan ödemelerin, tüm ödemeler içindeki oransal dağılıma göre, ortalaması % 5,72 civarındadır.

İn'âmât ücretlerinin ödenmesi esnasında “*âher emvâl*” veya “*emvâl-ı sâire*” adı verilen bir gelir kaynağından daha ödeme yapıldığı görülmektedir¹⁹⁷. Burada mâl-ı aher'in hangi kalemlerden oluştuğu veya oluşacağı hakkında herhangi bir bilgi bulunmamakla birlikte, Osmanlılarda devlete ait gelir kaynaklarına mâl adı verildiği bilinmektedir¹⁹⁸. Buradan hareketle söz konusu ödemelerden devlete ait bir takım gelir kaynaklarının ifade edildiği anlaşılmaktadır.

Konuyla ilgili olarak incelenen, 1719-1729 yılları arasındaki kayıtlara göre in'âmat ücretleriyle bağlantılı olarak 160 ödemenin yapılması esnasında emvâl-ı saire olarak kaydedilen gelir kaynaklarına da müracaat edildiği görülmüştür. Söz konusu ödemelerin miktarı 2.500 akçe ile 404.267 akçe arasında değişiklik

¹⁹⁶ BOA, MAD. 10492, s.11-487; Bu ödemeler arasında tesadüf olunan en düşük meblağ olan 43.740 akçenin ödenmesine dair kayıta göre, söz konusu ödeme 1726-1727 bütçe döneminde Şiran Menzilhânesi'nin in'âmât ücretlerinin %14,8'inin ödenmesi esnasında kullanılmıştır. BOA, MAD. 10492, s.383-385; Avarız vergilerinden yapılan ödemeler arasında tesadüf olunan en yüksek ödeme olan 261.000 akçeye ise yine aynı bütçe döneminde Eskişehir Menzilhâne'sinin in'âmât ücretlerinin ödenmesi esnasında müracaat olunmuştur. Söz konusu meblağ Eskişehir Menzilhânesi'nin in'âmât ücretlerinin tamamını yani %100'ünü karşılamaktadır. BOA, MAD. 10492, s.42-46.

¹⁹⁷ BOA, MAD. 10492, s.12.

¹⁹⁸ Çakır, *Mukâta'a*, s.33, (dipnot 8); Nitekim avarız ve bedel-i nuzûl gelirlerinin tanımlanması için de “mal” tabirinin kullanıldığı görülmektedir. BOA, MAD. 8470, s.6/1.

göstermektedir¹⁹⁹. Oransal olarak değerlendirildikleri zaman ise payları menzilhânelere ve zamana göre % 1,7- % 100 arasında değişiklik göstermektedir. Anadolu menzilhânelerine ait tüm veriler değerlendirildiği zaman, in'âmât kaydedilen beygir ücretlerinin dönem sonlarında mahsubunun görülmesi esnasında emvâl-ı saire olarak kaydedilen kaynaklardan para aktarımının oranının % 7,8- % 29,2 arasında değişiklik gösterdiği müşaade olunmuştur. On yıllık verilere göre bir ortalama alındığında ise bu oranın % 14 civarında olduğu anlaşılmaktadır.

Mukâta'alardan in'âmât ücretlerinin ödenmesi yaygın bir uygulama olmamakla birlikte, zaman zaman müracaat edilmiştir²⁰⁰. Aşağıdaki tabloda da görüleceği üzere, on yıllık periyotun yalnızca üç döneminde mukâta'alardan ödeme yapıldığına dair bir veri bulunmamaktadır. Sair dönemler kendi içinde değerlendirildiğinde mukâta'alardan yapılan ödemelerin miktarının 42.810- 274.725 akçe arasında olduğu görülmektedir. Söz konusu miktarların, tüm ödemeler içindeki oranları % 0,4- % 2,3 arasında değişiklik göstermektedir. On yıllık verilerin bir ortalaması alındığında ise bu ödemelerin oranının neredeyse % 0 olduğu anlaşılmıştır²⁰¹.

Tablo VII: İn'âmât Kaydedilen Beygir Ücretlerinin Ödendiği Gelir Kaynaklarından Yapılan Katılımların Yıllara Göre Oransal Dağılımı

Dönem ²⁰²	Hazine %	İrsaliye %	Avarız %	Ocaklıklar %	Emvâl-i Saire %	Mukâta'alar %
1719-1720	63,0	7,6	1,9	8,5	15,6	0,0
1720-1721	45,3	9,4	0,0	13,0	29,2	0,0
1721-1722	64,0	11,5	0,0	5,5	16,3	1,4
1722-1723	64,5	8,8	0,8	8,3	17,5	0,0
1723-1724	73,0	6,2	2,4	4,2	13,8	0,4
1724-1725	77,6	4,1	2,8	3,7	8,5	1,9

¹⁹⁹ En düşük olarak kaydedilen 2.500 akçe 1719-1720 döneminde İznikmid Menzilhânesi'nin in'âmât ücretlerinin ödemesi esnasında tayin olunmuştur. En yüksek kaydedilen 404.267 akçe ise 1725-1726 yılları arasında Gebze Menzilhânesi'nin in'âmât ücretlerinin ödenmesi esnasında kullanılmıştır.

²⁰⁰ Mesela 26 Şevval 1139 / 16 Haziran 1727 tarihli hüküm suretinden anlaşıldığına göre, 6 Mayıs 1724- 6 Mayıs 1725 tarihleri arasında, Diyarbakır Menzilhânesi'nden ulaklara verilen beygirlerin 161.000 akçe / 1341,6 kuruş tutarındaki bir yıllık in'âmât ücretlerinin tamamı iki taksit halinde Diyarbakır Voyvodalığı malından ödenmiştir. *BOA, MAD. 8470, s.370/1.*

²⁰¹ *BOA, MAD. 10492, s.11-487.*

²⁰² İlgili kaynaklarda tarihler Ruz-ı Hızır (sene...) ile Ruz-ı Hızır (sene...) şeklindedir. Hicrî olan bu tarihler çalışma esnasında 6 Mayıs'ın ilk geçtiği yıl dönemin başlangıcı kabul edilmek suretiyle Miladî'ye dönüştürülmüştür. *BOA, MAD. 10492, s.11-487.*

1725-1726	80,2	2,6	1,4	4,5	9,0	0,5
1726-1727	76,4	5,2	4,1	4,7	7,8	1,7
1727-1728	74,4	4,6	1,3	4,2	11,4	1,1
1728-1729	78,3	4,4	2,0	0,6	11,4	2,3
Ortalama	69,68	6,44	1,67	5,72	14,05	0,93

4.4.2.2. Aynî Ödemeler

În'âmât defterlerine kaydedilen beygir ücretlerinin bir kısmının beygir bahası olarak zikredilen bir kalemden takas olunmak suretiyle ödendiği görülmektedir. Söz konusu kalem, merkezî hükümetin bir takım işlerde kullanılmak üzere mîrî adına satın alınmış beygirleri, lüzumu kalmayınca bedeli mukabilinde menzilhânelere göndermesiyle ortaya çıkmaktadır. Bu beygirlerin bahaları (bedelleri) mîrî tarafından takdir edilmekte olup, sene sonlarında in'âmât ücretlerine takas olunmak üzere, menzilcinin hesabına borç olarak kaydedilmekteydi²⁰³.

Bazı menzilhânelerin arpa ihtiyaçlarının giderilmesi için merkez tarafından bedeli mukabilinde arpa tedarik olunmak suretiyle, nakl olunmaktaydı. Söz konusu arpanın bedeli ise in'âmât ücretlerine takas olunmak üzere, menzilcinin hesabına borç kaydedilmekteydi²⁰⁴. İn'âmât ücretlerinin mahsubunu gösteren kayıtlarda,

²⁰³ Mesela; "...Elçi İbrahim Paşa'ya verilüb geri getirilen bârgîrlerden elyevm mevcut olan yirmi res mîrî bârgîrlerin kata lüzumu olmayub sabıka olduğu üzere Anadolu ve Rum ili caniblerinde civarında vaki bazı menâzile irsal ve tevzi olunmak münasib olmağla veci meşruh üzere tertib ve defter olduğu ve her bir bârgîr yirmişer kuruş mecmua'en bahası dörtyüz kuruş olub hesap olduğu üzere iktiza eden bahası menazil-i mezkurenin tarafı miriden verilecek in'âmât ücretlerine takas olunmak şartıyla maru'z-zıkr yirmi res bârgîrin tertib olunan menzillere irsal ve marifet-i şer'a verildiklerinde menzilcilerine teslim ve hücceti şeriye olunub mahalline kayd için götürülmek üzere mübaşirlere teslim olunmak için ıstılabı amireye sureti ve iktiza iden ahkâmı yazılmak babında ba telhis fermân sadır olmağın kayd olunmuştur...". BOA, MAD. 10492, s.3, (7 Za 1132/ 30 Eylül 1720); Yine mîrî kaltak beygirlerinden 260 tanesi, bahaları in'âm ücretlerine takas olmak şartıyla, İstanbul'a en yakın menzilhâneneden başlamak suretiyle, Anadolu menzilhânelerine gönderilmiştir. BOA, MAD. 8470, s.61/1, (20 Cemaziye'l-Âhir 1135 / 28 Mart 1723).

²⁰⁴ Mesela; 2 Cemaziye'l-evvel 1137 / 17 Ocak 1725 tarihinde Gekbuze menzilhânesine in'âmât ücretlerine takas olmak üzere 6074 keyl şairin verildiğine dair bir tezkire düzenlenmiştir. BOA, MAD. 8470/ 152-1, (2 Ca 1137); Yine Üsküdar Menzilhânesi'ni in'âmât ücretlerine takas ve mahsub olmak üzere 4000 keyl arpa havale olunmuştur. (fiyat belirtilmemiş) 27 Za 1137 BOA, MAD. 8470/ s.143/3; Nitekim Gebze menzilcisi Ahmed, kazâlarından ve civarlarından arpa tedarikinin mümkün olmaması sebebiyle sıkıntı çektiklerini ve in'âmât ücretlerinden takas edilmek üzere mîrî tarafından kadimden beri arpa tedarik edildiğinin, yine aynı üslup üzere ihtisap emini vasıtasıyla İstanbul'dan arpa gönderilmesi talebinde bulunmuştur. C.NF. 1404;

menzilhânelere gönderilen yem olarak yalnızca arpanın takas olunduğu belirtilmekle birlikte, nadiren de olsa, samanın da devletten temin edildiği görülmektedir²⁰⁵.

Tablo VIII: Aynî Ödemelerin İn'amat Ücretleri İçindeki Payları (Akçe)

Dönem ²⁰⁶	İn'amat Toplamı (Akçe)	Beygir Bahası		Arpa Bahası		Toplam	
		Akçe	%	Akçe	%	Akçe	%
1719-1720	7.661.216	255.800	3,3	0	0,0	255.800	3,3
1720-1721	7.500.650	231.600	3,1	0	0,0	231.600	3,1
1721-1722	8.518.761	112.800	1,3	0	0,0	112.800	1,3
1722-1723	9.087.337	0	0,0	0	0,0	0	0,0
1723-1724	11.414.194	0	0,0	0	0,0	0	0,0
1724-1725	15.002.110	0	0,0	188.732	1,3	188.732	1,3
1725-1726	15.817.779	165.180	1,0	123.423	0,8	288.603	1,8
1726-1727	16.101.397	0	0,0	0	0,0	0	0,0
1727-1728	15.924.445	117.500	0,7	377.565	2,4	495.065	3,1
1728-1729	12.112.131	0	0,0	0	0,0	0	0,0

²⁰⁵ Mesela Rûz-ı Hızır 1146 – 6 Rûz-ı Hızır 1147 / 6 Mayıs 1734 – 6 Mayıs 1735 döneminde Sapanca Menzilhânesi'ni deruhde eden Timar Serdarı Ali'ye, Sapanca menzilinde bulunan mîrî ambardan sene sonunda in'âmât ücretlerine takas olunmak şartıyla keyli 53 akçeden 8.000 keyl şair ve kantarı 55 akçeden 2.000 kantar saman teslim olunmuştur. *BOA, MAD. 9920*, s.212/1, (14 Muharrem 1147/ 16 Haziran 1734).

²⁰⁶ *BOA, MAD. 10492*, s.11-487.

4.4.2. Menzil-i İmdâdiyeler

Menzil-i imdâdiyye, masrafların beygir bahası ile karşılanamayacak derecede artması durumunda, en yakın gelirlerden menzilhâneye ivedî olarak bir miktar kaynak aktarımını ifade eden bir terimdir. Bu uygulamaya savaş, kıtlık, pahalılık ve ulakların sayısında ani artışların olması gibi olağandışı durumlarda müracaat edilmesi öngörülmektedir²⁰⁷. Ancak zamanla menzil-i imdâdiyyelerin, âcil durumlarda müracaat edilen bir alternatif olmaktan ziyade, standart bir gelir kaynağı olarak algılandığı görülmektedir. Hatta bazen imdâdiyye miktarları, dönem başı olan menzilci tayinleri esnasında belirlenmekteydi. Nitekim bu da yeterli gelmeyip ulak yoğunluğu, kuraklık, pahalılık gibi bir takım gerekçelerle, dönem ortalarında ilaveler yapılmaktaydı. Menzilhânelere yapılan imdâdiyyeler genellikle nakdî ödenmekle birlikte, nadiren de olsa, aynî de olabilmekteydi²⁰⁸.

Menzil-i imdâdiyyelerin ne zaman ortaya çıktıklarını ve nasıl şekillendiklerini net olarak söylemek mümkün değildir. Yapılan araştırma esnasında en erken imdâdiyye kaydına 1594-95 tarihli menzil defterinde tesadüf olunmuştur. Bu defterin düzenlenme sebebinin ana güzergâhlar ile bunlara bağlı tâli yollar üzerindeki menzillerin isimlerini ve biri birilerine olan uzaklıklarını belirlemeye yönelik olduğu düşünülmektedir. Ancak bazı menzillerin yanında imdâdiyye kayıtlarının da bulunduğu görülmektedir²⁰⁹. Buna göre imdâdiyyelerin oldukça erken dönemlerden itibaren devreye sokulan bir finans yöntemi olduğunu söylemek mümkündür. Tesadüf olunan bir diğer belge ise 17 Receb 1071 / 18 Mart 1661 tarihli olup, Hersek menziline tabi menzilci ahalinin (Nefs-i Hersek ve Hersek'e bağlı üç karye) menzili idare edecek kudretlerinin olmaması Karamürsel Nahiyesi'nden bir miktar imdâd ve

²⁰⁷ Şentürk, "Haberleşme", s.451.

²⁰⁸ Çetin, *Konya Menzilleri*, s.93. Mesela İshaklı Menzilhânesi için, civarında bulunan kazâlardan 600 kuruş nakit ve 600 keyl şair imdâdiyye tayin olunmuştur. *BOA, MAD.* 3999, s.115, (26 Safer 1144/ 30 Ağustos 1731).

²⁰⁹ Bu minvalden olmak üzere: İznik Menzili'nin karşısında "*berây-ı imdâdiyye-i kazâ-i Akçahisar*"; Eskişehir Menzili'nin karşısında "*berây-ı imdâdiyye-i kazâ-i Karacaşehir ve İnönü*"; Han-ı Hüseyin Paşa Menzili'nin karşısında "*berây-ı imdâdiyye-i Barçınlı ve Nevahi-i Barçınlı*"; Akşehir Menzili'nin karşısında "*kazâ-i Doğanhisar*"; Ilgın Menzili'nin karşısında ise "*imdâdiyye-i Beğşehir*" kayıtları bulunmaktadır. *BOA, KK.* 2555, s.2.

i'ânet yapılması yönündeki talepleridir²¹⁰. Söz konusu tarihler arasında yaklaşık 120 yıllık bir zaman dilimi bulunmakta olup, bu süre zarfında imdâdiyyelerin kullanılıp kullanılmadığı hakkında bir bilgiye tesadüf edilmemiştir.

Menzil-i imdâdiyyelerin tayin olunması ve ilgili menzilhânelere ödenebilmesi için bir takım gerekçelerin oluşması gerekmektedir. Bu gerekçelerin aslı, hesaplanması esnasında öngörülemeyen bir takım sorunların ortaya çıkmasına bağlı olarak, mevcut bütçelerin menzilhâne giderlerini karşılayamamasına dayanmaktadır²¹¹. Özellikle seferler döneminde, menzilhâneleri kullanan ulak ve mübaşir sayılarının aniden artması sebebiyle, hem menzilhânelerin nizamlarının korunabilmesi, hem de savaş esnasında ulaşım ve haberleşmenin aksatılmaması için menzil-i imdâdiyyelerin önem kazandığı görülmektedir²¹². Menzilhânenin hem savaş dönemlerinde artan kıtlık ve pahalılık karşısında ayakta kalabilmeleri hem de ulak yoğunluğunu tolere edebilecek sayıda beygir tedarik edebilmeleri, ancak finansal olarak desteklenmeleriyle mümkün olabilmektedir²¹³. Ayrıca menzilhânenin bulunan beygirlerin çok sık kullanılması ve ulaklar tarafından yollarda çok zorlanmaları sebebiyle birçoğu sakat kalmakta veya telef olmaktadır. Beygirlerin ölmesi ya da kullanılamaz hale gelmesi, menzilhânenin sermayesini yitirmesine neden olduğu gibi, yerlerine yenilerini alabilmesi için de finansal açıdan desteklenmesini zaruri kılmaktadır. Bu gibi durumlarda ya menzilhânenin bütçesi yeterli ölçüde büyütülmekte ya da menzil-i imdâdiyye adı verilen bir finans yöntemi devreye

²¹⁰ BOA, MAD. 4108, s.20.

²¹¹ Sefer münasebetiyle Üsküdar ve Gebze menzillerinden mürur iden ulakların kesretine ve arpa ve saman bahalarının yükselmesine mebni menzilhânenin tahsisatı muayenesi idare edemeyip mutazzarır olduğundan ianeten 10.000 kuruş verilmesi C.NF. 59, (14 Safer 1126 / 3 Mart 1714).

²¹² "... İran seferinin zûhurundan sonra Anadolu cânibinde vâki' ekserî menâzillerin mîrîden mu'ayyen olan kadîmî bârgîrleri hasebü'z-zarûre zemâin ile teksîr ve bazılarına taraf-ı mîrîden ve ekserisine kazâlar ahâlîleri tarafından imdâdîler ta'yîn olunub, lakîn gerek zam olunan bârgîrler ve gerek ta'yîn olunan imdâdîler İran seferleri ber-taraf olundukda yine ref' ve tenzîl olunmak şartıyla şurûat olub..." buna göre 1743 tarihli İran Seferi'nden önce artırılan beygir sayıları 6 Mayıs 1747'den geçerli olmak üzere tekrar eski sayıya indirilmiş ve imdâdîleri kaldırılmıştır. Bkz. BOA, D.MKF. 28353, s.22-23, (11 Rebî'ü'l-evvel 1160/ 23 Mart 1747).

²¹³ BOA, MAD. 8470, s.64-3, 65/1, (22 Muharrem 1136 / 22 Ekim 1723).

sokulmaktaydı²¹⁴. Olağanüstü durumların ortadan kalkması durumunda da, artık ihtiyaç kalmadığı gerekçesiyle, imdâdiyyeler süratle kaldırılmaktaydı²¹⁵.

Taşradan, muhtelif gerekçeler gösterilmek suretiyle, gelen imdâdiyye taleplerine, devlet merkezi tarafından menzilhânenin mevcut bütçesine zam yapılmak suretiyle, imdâdiyyelerin tümünden kaldırılması şeklinde bir cevap verildiği de görülmektedir. Nitekim 1724-1725 dönemi için Gerede Menzilhânesi'nin bütçesi, 14 mîrî beygir üzerinden olmak üzere 2,065 kuruş hesaplanmıştır. Söz konusu dönem içinde ulak yoğunluğunun artması sebebiyle, kazâ nâibi belirtilen miktarda beygir ve bütçe ile Gerede Menzilhânesi'nin idaresinin mümkün olmadığını belirttiği bir arz göndererek imdâdiyye miktarının artırılması yönünde bir talepte bulunmuştur. Mevkûfât defterleri tetkik edilmek suretiyle yapılan inceleme neticesinde bir müddet önce ref olunan 4 mîrî beygirin menzilhâneye tekrardan tayin olunmasına ve bunun karşılığı olan 590 kuruşun da bütçesine ilave olunması emredilmiştir. Ancak bütçeye yapılan bu ilave ile daha önceden irsaliye malından takdir edilmiş olununa 113,5 ve bir rub' kuruş tutarındaki imdâdiyye kaldırılmıştır²¹⁶.

Menzil-i imdâdiyyeler genellikle, bütçelerin oluşturulmasından sonra ortaya çıkan olumsuzluklara bağlı olarak takdir edilmekle birlikte, bazı menzilhânelerin özel konumları sebebiyle imdâdiyyelerin süreklilik arz ettikleri ve daha menzilci tayinleri esnasında gündeme geldikleri anlaşılmaktadır. Meselâ Gebze Menzilhânesi ile İznik Menzilhânesi arasındaki irtibatın deniz üzerinden sağlanması sebebiyle, Gebze Menzilhânesi'nde daha menzilci tayinlerinin yapılması esnasında, mevcut bütçeye ilaveten “*deryâda telef olan bârgîrler mukâbelesinde imdâdiyye olmak üzere*”²¹⁷ şeklinde bir gerekçeyle imdâdiyye takdir ve tayin olunduğu görülmektedir.

²¹⁴ Şark seferleri sebebiyle gelip-geçen ulakların sayısının artması üzerine, sürekli olarak hizmet veren Gekbuze Menzilhânesi'nin beygirlerinin bir kısmının helak olması kalanların ise kifayet etmemesi sebebiyle ahaliden beygir tedarik edilmeye başlamıştır. Ancak ahaliden alınan beygirlerin de birçoğunun helak olması üzerine ulakların yol üzerinde rastladıkları oduncu reayaların yüklerini yıktırıp, beygirlerini almaları sebebiyle büyük sıkıntı olduğu belirtilmiştir. Bunun üzerine miriden 1.200 kuruş imdâdiyye tayin olunmuştur. *BOA, MAD. 8470*, s.159/2, (23 Cemaziye'l-Âhir 1137 / 9 Mart 1725).

²¹⁵ *BOA, MAD. 8470*, s.298/1, (6 Safer 1139 / 3 Ekim 1726).

²¹⁶ *BOA, MAD. 8470*, s.70/1, (20 Zi'l-ka'de 1136 / 10 Ağustos 1724).

²¹⁷ *BOA, MAD. 9920*, s.18/1, (23 Zi'l-hicce 1141 / 20 Temmuz 1729).

Menzilciler mîrî tarafından tayin olunan imdâdiyyeyi yeterli görmeyip, ahali üzerinde, ilave imdâdiyye talebiyle baskı kurabilmektedir. Meselâ 6 Mayıs 1727- 6 Mayıs 1728 döneminde Hacıhamza Menzilhânesi 2.212,5 kuruş büyüklüğündeki bütçesi ve ahaliiden verilecek olan 300 kuruş tutarındaki imdâdiyye karşılığında bir şahsa deruhde edilmiştir. Ancak dönemin ortasında, Hacıhamza Menzilhânesi'nin mevcut bütçesine 1.475 kuruş zam yapılması iktiza etmiştir. Bunun üzerine menzilci daha önceden takdir olunan 300 kuruş tutarındaki imdadiyyenin eski bütçeye oranla verildiği, bütçeye zam yapılmasıyla imdadiyyenin de arttırılması gerektiği yönündeki gerekçeyle kazâ ahalisinden bir miktar daha para talep etmiştir. Kazâ kadısı tarafından menzilcinin bu talebi merkeze bildirilince, mevkûfât defterlerinde yapılan tahkikat neticesinde daha önceden takdir edilen 300 kuruştan başka imdâdiyyeye gerek olmadığı ve menzilcinin ahali üzerine uyguladığı baskının kaldırılması yönünde hüküm sadır olmuştur²¹⁸.

Hangi menzilhâneye ne miktar imdâdiyye tayin olunacağı devlet merkezince belirlenmektedir. Bunun yanında menzilhânelere umumen nizam vermek için gönderilen mübaşirlerin de imdâdiyye miktarlarının belirlenmesi konusunda yetkili oldukları anlaşılmaktadır²¹⁹.

4.4.3. Kazâ Ahalisi Tarafından Yapılan Ödemeler

Söz konusu ödemelerin ne anlama geldiklerini, Osmanlı malî yapısıyla bağlantılı olarak, mantıklı bir şekilde izah etmek mümkün gözükmemektedir. Menzil defterlerinde ve hükümlerinde hem bu ödemelerle ilgili çok az örneğin kayıtlı olması hem de bunların ödenmesine dair bir emir bulunmaması sebebiyle, sürekli uygulanan bir finans yöntemi olmadıkları düşünülmektedir. Ancak bu ödemeler kazâ ahalisi ile menzilciler arasında gerçekleştiği ve devlet merkezini ilgilendirmeyen bir husus olduğu için devlet merkezinde tutulan evraklara yansımamış olması da kuvvetle muhtemeldir.

Yukarıdaki açıklamalar paralelinde kazâ ahalisince açıktan yapılan bu ödemeleri iki şekilde yorumlamak mümkündür. Bunlardan ilki kazâ ahalisinin,

²¹⁸ BOA, MAD. 8470, s.387/2, (20 Safer 1140 / 7 Ekim 1727).

²¹⁹ BOA, MAD. 3999, s.115, (26 Safer 1144 / 30 Ağustos 1731).

buyruldu ve fermanlar doğrultusunda zaman zaman devlet görevlilerinin aldıkları beygirlerin ücretlerini ceplerinden ödemek zorunda olmalarıdır²²⁰. Nitekim kazâ ahalileri, menzilcilerle bir miktar peşin ödeme yapmak suretiyle, yukarıda anlatıldığı üzere, kendi hisselerine düşen beygir ücretlerinin bu paradan karşılanması ve kendilerinden başkaca ücret talep olunmaması yönünde bir anlaşma yapmış olabilirler. İkinci bir şık ise menzilci tayinleri ve sair işlerin görülmek suretiyle menzilhânelerin nizamları doğrultusunda işletilmelerini sağlamak, kadılar başta olmak üzere a'yân, eşraf ve tüm kazâ ahalisinin sorumluluğundadır. Bu bağlamda devlet tarafından menzilhâne için takdir edilen bütçeyi yetersiz görmeleri sebebiyle, hiç kimsenin işletmeye talip olmaması durumunda, menzilhânenin idaresini malî anlamda cazip hale getirmek için kazâ ahalisinin kendi ceplerinden bir miktar ödeme yapmalarıyla açıklanabilir. Her iki durumda da kazâ ahalileri tarafından yapılan bu ödemeler merkezin çok önemseydiği bir husus gibi gözükmemektedir. Nitekim yukarıda da belirtildiği üzere, menzil ahkâmlarından ve defterlerindeki kayıtlardan da bu durum rahatlıkla anlaşılmaktadır.

Mübaşirlerin menzilhânelere topluca nizam vermek için görevlendirildiği bazı dönemlerde bu ödemelerin miktarlarıyla ilgili bir takım kayıtların tutulmuş olduğu görülmektedir. Ancak bu kayıtların da düzenli bilgiler ihtiva etmedikleri tespit edilmiş olup, çalışmanın bu bölümünde yalnızca birkaç örnek verilebilecektir. Meselâ Anadolu Sol Kol üzerindeki menzilhânelere nizam vermek için görevlendirilen Dergâh-ı âli gediklilerinden Halil Ağa'nın gönderdiği hüccetlerin özetlerinde Lâdik Menzilhânesi'ne *ber-vech-i iştirâk* üç menzilcinin atandığı ve söz konusu menzilcilere ahalinin bârgîr bahasından başka 2.300 kuruş ödeme yapmayı taahhüt ettikleri anlaşılmaktadır. Yine aynı özetler arasında Sonisa Menzilhânesi'ne atanan menzilcilere verilmek üzere bârgîr bahasından başka ahalinin 3.000 kuruş ödemeyi kabul etmiştir. Ancak aynı mübaşirin nizam vermiş olduğu Niksar,

²²⁰ KŞS. 41, s.17/1, (18 Rebî'ü'l-Evvel 1115 / 1 Ağustos 1703); KŞS. 40, s.5/1, (5 Rebî'ü'l-Evvel 1115/ 29 Temmuz 1703); KŞS. 41, s.10/1, (22 Cemaziye'l-Evvel 1116 / 22 Eylül 1704); KŞS. 45, s.8/1, (13 Muharrem 1117 / 7 Mayıs 1705); KŞS. 42, s.3/1; KŞS. 42, s.3/1, (17 Şa'ban 1118/24 Kasım 1706); KŞS. 47, s.30/1, (Şa'ban 1128 / Temmuz 1716); KŞS. 47, s.29/1, (2 Muharrem 1129/ 17 Aralık 1716); KŞS. 47, s.28/1, (29 Rebî'ü'l-Evvel 1129 / 13 Mart 1717); KŞS. 48, s.11/1, (19 Receb 1130/18 Haziran 1718); KŞS. 48, s.11/1, (19 Receb 1130/ 18 Haziran 1718).

Hacımurad, Karahisar-ı Şarkî, Şiran, Karahamza menzilhânelerine ait özetler arasında bu ödemelere dair bir bilgi bulunmamaktadır²²¹.

Dergâh-ı âli gediklilerinden Mehmed Ağa'nın 3 Receb 1138 / 7 Mart 1726 tarihinde gönderdiği raporlardan Lâdik Menzilhânesi'nin Mustafa ve Seyyid Mustafa'nın ahali tarafından verilecek beş kese (2.500 kuruş²²²) karşılığında Gurre-i Safer 1138 / 9 Ekim 1725'den sene tamamına değin menzilhâneyi deruhdeyi taahhüd ettikleri anlaşılmaktadır. Söz konusu ahali taahhüd ettiği meblağı menzilcinin görevinin bitimine kadar üç taksit halinde ödemeyi kabul etmiştir²²³. 28 Safer 1147 / 30 Temmuz 1734 tarihli kayda göre Kurdkulağı Menzilhânesi'ne menzilci tayin olunan Hüseyin'e, kazâ ahali tarafından menzilcilik görevini kabul etmesi halinde, 11 kese akçe (5.500 kuruş) tutarında bir ödeme yapılacağı belirtilmiştir²²⁴.

---

²²¹ BOA, MAD. 3999, s.170.

²²² Bir kese 500 kuruşa tekabül etmektedir. Pakalın, *Terimler Sözlüğü*, C.III, s.639.

²²³ BOA, MAD. 3999, s.172.

²²⁴ BOA, MAD. 3999, s.125.

SONUÇ

Menzil kelimesinin yol ve yolculukla ilgili olarak çok sık kullanılmış olması, menzilhânelerin örgütlenmelerinin ve fonksiyonlarının tanımlanması bağlamında bir takım yanlış genellemelerin oluşmasına sebebiyet vermiştir. Bu genellemeler ulaşım ve haberleşme için tesis olunan menzilhânelerde ordulara, devlet görevlilerine ve yabancı devlet elçilerine konaklama ve iâşe hizmetlerinin verilmeye başlanıldığı şeklinde yanlış bir kanaatin yerleşmesine de zemin hazırlamıştır. Bunun temel sebebi, XVII. yüzyılın sonlarına kadar, Osmanlı bürokratlarının menzilleri ilk görüşte işlevleri bakımından ayırt ve tasnif etmeye yarayacak, terim ve terminolojiyi henüz kullanmamış olmalarıdır. Yine tüm bu menzillerin üzerlerinde veya yakınlarında kurulmuş oldukları yerleşim birimlerinin adlarıyla anılmaları da, farklı amaçlar için tesis ya da tayin olunmuş menzillerin tamamının tek bir menzil gibi algılanmasına ve dolayısıyla da işlevlerinin birbirine karıştırılmasına neden olmuştur. Hâlbuki aynı idarî birimler üzerinde tespit edilmiş olsalar bile menzilhâneler, askerî menziller, hac menzilleri, konaklama menzilleri ve menzil külliyesi; mekânları, organizasyonları, işleyişleri ve işlevleri bakımından birbirilerinden tamamen farklıdır.

Osmanlılarda, devletin kuruluşundan Lütî Paşa'nın sadaretine (1539-1541) kadar, merkez ile taşra arasındaki irtibatın *ulak hükmü* adı verilen bir yöntem kullanılmak suretiyle sağlandığı genel olarak kabul görmüştür. Ulak hükmünün birçok mahzurlarının bulunması sebebiyle Lütî Paşa, o dönem için devletin kontrolünde olan ana yollar üzerlerinde bulunan ahalinin bir takım muafiyetler karşılığında devlet adına beygir besleyecekleri bir sistem geliştirmiştir.

Menzilhânelerin kökenleri, Lütî Paşa'nın kurduğu sisteme kadar uzanmaktadır. Osmanlı Devleti'nde resmî ulaşım ve haberleşme için kullanılan istasyonların "*menzilhâne*" olarak adlandırılmasına, ya da o şekilde zikredilmesine, ilk olarak 1698 yılında yapılan reform esnasında rastlanılmaktadır. Ancak sistemin kurumsallaşması ve merkezîleşmesi ise, henüz bu şekilde adlandırılmalarından yaklaşık yedi yıl önce, 1691 yılında yapılan diğer bir reforma dayanmaktadır. Söz konusu düzenleme ile öncelikle olarak ana yol güzergâhları tayin olunmuş ve bu doğrultuda da hangi kazâ veya köylerde *muayyen* (sürekli) olarak menzil hizmetinin verileceği belirlenmiştir. 1691 yılında yürürlüğe konulan nizâmname, hemen akabinde beş-altı yıllık bir süreçte

devletin üç cephede birden sürdürdüğü savaşlar sebebiyle, tam manasıyla uygulanamamıştır. Ancak bu girişimin tamamen başarısız olduğu da söylenemez, çünkü 1691 yılında yapılan düzenleme, yaklaşık 100 seneyi kapsayan bir dönemde, bilhassa menzilhânelerin idaresi ve ulaklara beygir temin edilmesi esnasında uygulanan prosedür açısından ayrıntılarına kadar aynı kalmıştır. Bunlara ilaveten, XVIII. yüzyılda, özellikle menzilhânelerin statüsü veya idaresi hususunda bir anlaşmazlık meydana geldiğinde, söz konusu düzenlemenin referans gösterilmek suretiyle çözüm üretildiği görülmektedir.

1698 yılına kadar, ulakların beygir değiştirdikleri tesisler, resmî kayıtlarda yalnızca “menzil” olarak zikredilmiştir. Ancak 1698 yılından itibaren, söz konusu yerleşimler ya da daha doğru bir ifadeyle bu yerleşimler içindeki beygir beslenen noktalar aynı belgede hem “*menzil*” hem “*ulak menzili*” hem de “*menzilhâne*” olarak kaydedilmeye başlanılmıştır. Terminoloji tesadüfî olarak değişmemiş, işlevleri aynı kalmakla birlikte menzilhânelerin idaresinde yapılan düzenlemeler, söz konusu birimlerin yeniden adlandırılmasını zarurî kılmış olmalıdır. Bu bağlamda “menzil”in sonuna “hâne” kelimesinin eklenmesi suretiyle, haberleşme birimlerinin menzilhâne olarak adlandırılması bu hizmetlerin tek çatı altında yürütüleceği hususundaki kararlığı ifade ediyor olmalıdır. Daha sonraki dönemlerde ulak menzillerinin genellikle yalnızca “*menzil*” olarak adlandırıldığı, “*menzilhâne*” tabirinin ise nâdiren kullanıldığı görülmektedir. İlgili belgelerde “*menzilhâne*” yerine sıklıkla “*menzil*” kelimesinin kullanılmış olması, söz konusu kelimenin kısalığı sebebiyle kolay yazılmasından ve bürokratların eski yazım alışkanlıklarını değiştirememelerinden kaynaklanmış olmalıdır.

Bazı düzenlemelerle birlikte, posta idaresinin kurulmasına kadar, Osmanlı Devleti’nde resmî ulaşım ve haberleşme menzilhâneler vasıtasıyla sağlanmıştır. Menzil teşkilâtı vasıtasıyla yapılan haberleşme denilince ilk ve tek anlaşılan, merkez ve taşra arasında idarî bağlantının sağlanması olmalıdır. Zira hiçbir kaynakta, menzil teşkilâtının sivil haberleşme için tesis olunduğuna ya da sonrasında bu amaçla kullanıldığına dair kayıt bulunmamaktadır. Ancak bazı zamanlarda yapılan düzenlemelerle, ücretlerini kendi ceplerinden olmak üzere menzilhânelerde peşin ödemek suretiyle, menzil beygirlerini halkın da kullanabildiği görülmektedir.

Osmanlı Devleti’nde, menzil teşkilâtının klâsik dönemi olarak nitelendirilebilecek XVIII. yüzyılda resmî ulaşım ve haberleşme, ülke topraklarında tesis edilmiş olunan altı

ana yol güzergâhı üzerinden sağlanmıştır. Bu yollar üzerinden haberlerin iletilmesinde istihdam edilen kişilere de genel olarak *ulak* adı verilmiştir.

Menzilhânelerin birbirilerine olan uzaklıkları bir diğeriyle eşit olmayıp; bu mesafeleri daha çok coğrafi şartlar, bölgenin emniyeti ile menzilhâneyi finanse ve idare edebilecek nitelikte yerleşimlerin varlığı belirlemiştir. Bazı menzilhâneler ise konumları gereği vazgeçilmez olmaları sebebiyle, tüm olumsuzluklara rağmen, devletin müdahalesi ve desteği de olsa bir şekilde işletilmişlerdir. Yine ulaşım vasıtası olarak kullanılan atların fiziksel performans ve dayanıklılıkları da menzilhâneler aralarındaki mesafelerin belirlenmesindeki en önemli etkenlerden bir diğeridir. Ülke genelinde bir değerlendirme yapıldığında, menzilhâneler arasındaki mesafelerin ortalama 11 saat (yaklaşık 63 km) civarında olduğu söylenebilir. Yerleşimin seyrek olduğu yerler ile nüfus yoğunluğunun az olduğu bölgelerde bu mesafe 45 saate (yaklaşık 256 km) çıkabildiği gibi, müsait olan bölgelerde ise 3 saate (yaklaşık 17 km) kadar düşebilmektedir.

Menzilhâneler genellikle a'yânlarla birlikte kazâ ahalisinin, kendi içlerinden seçtikleri sivil halktan olmak üzere bir veya birkaç kişi tarafından idare edilmektedir. Söz konusu kişilere menzilci adı verilmekte olup, bunların göreve başlayabilmeleri ya da görevde kalabilmeleri, menzilizciliklerinin merkez tarafından onaylanmasına bağlıdır. Yaptıkları iş tamamen profesyonel olup, menzilizciler bu iş karşılığında bir miktar kâr sağlamaktadırlar. Bunun yanında istisnaî olmak üzere bazı menzilhânelerin kazâ ahalisinin tümüne veya resmî devlet görevlilerine deruhde olunabildikleri görülmektedir.

Menzilhânelere ait işlemler Defterdârlığa bağlı Mevkûfât Kalemi tarafından takip edilir ve bunlarla ilgili yazışmalar da aynı isimle anılan defterlere kaydedilirdi. Menzilhânelerin idaresi, gelirleri, maktuât değerleri ve sair hususlarla ilgili olarak devlet merkezine bir sorun veya şikâyet iletildiğinde yapılan ilk iş Mevkûfât Defterleri'ndeki ilgili kayıtların araştırılması ve tespit edilmek suretiyle incelenmesidir.

Menzilhâneleri diğer menzil hizmetlerinden ayıran en önemli fark sürekli olarak hizmet vermeleridir. Bu süreklilik menzilhânenin kaldırılmaması durumunda, tüm yıl boyunca yedi gün yirmi dört saat kesintisiz olarak devam etmektedir. Bunun yanında menzilhânelerin herhangi bir mimarî özelliği bulunmayan, gündelik hayatın bir takım ihtiyaçlarına cevap verebilecek sıradan yapılar oldukları söylenebilir.

1690-1750 yılları arasında, Anadolu toprağı sayılan geniş coğrafya üzerinde üç ana yol ve bunlara bağı bir çok talî yol bulunmaktadır. Bunlar sırasıyla Anadolu'nun Sağ Kolu, Orta Kolu ve Sol Kolu olarak adlandırılmaktadır. Sağ Kolu üzerinde 46, Orta Kolu 55, Sol Kolu üzerinde ise 65 menzilhâne olmak üzere, Anadolu'da 166 farklı menzilhânenin, hepsi aynı anda olmasa da, hizmet verdiği tespit olunmuştur.

Menzilhâneler ile ilgili her türlü hukukî süreç “...menzilhânesine/menzilhânelere nizam verilmek...” şeklinde ifadelendirilmektedir. Osmanlı Devleti'nde menzilhânelerin hizmet verebilmeleri, her yıl dönem başlarında tekrarlanan bir sürecin varlığına bağlıdır. Bu süreç menzilhânelerin maktû'ât değerlerinin takdir edilmesi, menzilcilerin atanması, menzilhânede beslenecek beygir sayılarının belirlenmesi ve menzilci tayinleri esnasında, bölgesel özelliklere göre bazı özel hususların ortaya konulması gibi bir dizi icraatı içinde barındırmaktadır. Söz konusu sürecin oluşumu ve takibi ile ilgili gönderilen fermânlardan, menzilhânelerin sevk ve idaresinden a'yan, ahali ve kadıların birinci derecede sorumlu oldukları anlaşılmaktadır. Yine zaman zaman özellikle bu iş için görevlendirilen mübaşirlerin de, yerine göre gözlemci yerine göre ise müdahil olmak suretiyle, menzilhânelere nizam verilmesi hususuna dahil oldukları görülmektedir.

Menzilhânelerin finansmanı meselesi, deruhde şekilleriyle de bağlantılı olarak, zamanla bir miktar değişikliğe uğramıştır. Ancak bu süreç zarfında menzilhânelerin bir yıl içinde kaç paraya idare olunabileceklerine dair hesaplamalar genellikle aynı yöntemle yapılmıştır. Bu yöntem menzil hizmetlerinde kullanılması düşünülen beygirlerin yıllık tahminî beslenme maliyetlerinin hesaplanmasına ve bu masrafların nerelerden karşılanılacağına belirlenmesine dayanmaktadır.

Araştırma için belirlenen tarihi sınırlar içinde, kademeli olarak geliştirilen standart bir finans yönteminin oluşturulduğu ve son haliyle de benimsenmek suretiyle kullanılmış olduğu görülmektedir. Sırasıyla 1691-1694, 1696 ve 1698 yıllarında yapılan düzenlemeler, yeni benimsenen finans yönteminin geliştirilmesi ve kurumsallaşması açısından önemli birer aşamadır. 1691 yılına kadar, menzil hizmetlerinin, sayıları özellikle bu amaca yönelik olarak yapılmış tahrirler esnasında belirlenmiş, bir miktar avarız hanesinin yapmış oldukları ödemelerle finanse edildikleri görülmektedir. Yöntem bakımından bu süreç esnasında devletin yalnızca en üst limiti, yani herhangi bir yerde menzil hizmetlerinin kaç avarız hanesine veya kaç reayaya finanse ettirileceğini

belirlediği; fakat meblağın ayrıntılarına karışmadığı anlaşılmaktadır. 1691 yılından itibaren ise menzil hizmetlerinin maliyetlerinin belirlenmesi hususunda bir takım fizibilite çalışmaları yapılmaya başlanılmıştır. Buna bağlı olarak da söz konusu maliyetlerin hangi kaynaklardan ne miktarda karşılanacağı yönünde ki arayışların geliştiği anlaşılmaktadır. Bu süreç 1698 yılında tamamlanmış ve yeni geliştirilen bir finans yöntemi, en son haliyle de yürürlüğü konulmuştur. Bahsedilen yöntem ile menzilhânelerin finansal ihtiyaçlarını karşılayacak büyüklüklerde ve bir yıllık bir zaman dilimi için oluşturulan bütçeler tayin olunmaya başlamıştır. Bütçe değerleri menzilhânelerin konumlarına, yoğunluklarına ve özel durumlarına göre yıldan yıla değişmekle birlikte, her yıl tekrar eden, mukarrer gelirler arasındadır.

Yukarıda kısaca tanımlanan düzenli gelirlerin yeterli gelmemesi durumunda devreye giren ve menzil-i imdâdiyye adı verilen görece daha esnek; fakat düzensiz olan başka bir gelir kaynağının varlığı da bilinmektedir. Herhangi bir menzilhâne için takdir olunan menzil-i imdâdiyyenin miktarı ile düzenli gelirlerinin miktarı arasında doğrusal olarak hiçbir bağ bulunmamaktadır. Herhangi bir menzilhâneye menzil-i imdâdiyye tayin olunması önceden tahmin edilemeyen maliyetlerin varlığına bağlıdır. Söz konusu imdâdiyyenin miktarının belirlenmesi hususunda standart bir yöntemin olduğu düşünülmemekle birlikte, sonradan ortaya çıkan maliyetin büyüklüğüyle orantılı olduğu tahmin edilmektedir.

Menzilhânelerin finansmanları için zaman zaman kazâ ahalileri tarafından menzilcilere bir miktar ödemenin yapılacağına dair taahhütler ile bu ödemelerin yapıldığını gösterir bir takım kayıtların olduğu görülmektedir. Bu kayıtlara çok nadir tesadüf olunması sebebiyle, ahalinin menzilhâne bütçelerine ve menzil-i imdâdiyyelere ilaveten yapmış oldukları bu ödemelerin hangi gerekçelerle gündeme geldikleri tam olarak anlaşılamamıştır.

BİBLİYOGRAFYA

1.ARŞİV KAYNAKLARI

1.1. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ

1.1.1. *Bâb-ı Âsafî Divan-ı Mühimme Kalemî, (A.DVN. MHM.):*

948/ Ö. NO:162,

1.1.2. *Bâb-ı Âsafî Divan-ı Yol Menzil Defterleri (A.DVN. YML.):*

Dosya: 1

1.1.3. *Ali Emiri (AE.):*

Mustafa II, 8/775

1.1.4. *Bâb-ı Defteri Mevkûfât Kalemî (D.MKF.):*

28977,	28940,	28977,	29016,	29095,	28079,
31174,	28079,	28940,	27907,	28006,	27861,
28344,	28873,	29016,	29095,	28977,	27453,
27453,	28353,	28083,	28079,	29215,	29177,
27907,	27918,	28229,	29042,	29488,	29524,

1.1.5. *Cevdet Askeriye (C.AS.):*

352,	26223,	31597,	35840,	52763,	53734.

1.1.6. *Cevdet Dâhiliye (C.DH.):*

678,	2471,	3466,	5255.

1.1.7. *Cevdet Hariciye (C.HR.):*

826,	7019,	8274,	8383,	8545,

1.1.8. *Cevdet Maliye (C.ML.):*

13592,	14757.

1.1.9. *Cevdet Nafia (C.NF.):*

8,	159,	168,	190,	411,	423,
428,	475,	497,	504,	528,	580,
702,	709,	761,	768,	899,	1081,
1180,	1230,	1349,	1812,	1842,	1858,
1912	2106,	2239.			

1.1.10. *İbnülemin Adliye (İE. ADL.):*

567.

1.1.11. *Kamil Kepeci (KK.):*

2555, 2879.

1.1.12. *Maliyeden Müdevver (MAD.):*

2773,	3169,	3179,	3217,	3858,	3999,
4004,	4034,	4111,	5512,	8457,	8464,
8470,	8492,	9920,	9886,	9943,	10322,
10492,	10334,	18357,	19156,		

1.1.13. *Mühimme Defteri (MD.):*

3, 10, 59, 69, 70, 73, 141.

1.2. SÜLEYMANİYE KÜTÜPHANESİ

1.2.1. *Redif Askerî Tâlimatnâmesi, Türkçe Yazmalar, Hüseyin Paşa Kısım, nr. 813/4.*

1.3. BEYAZİD DEVLET KÜTÜPHANESİ

1.3.1. *Velîüddin Efendi Nadir Eserler Kısım, nr. 1970.*

1.4. KONYA MEVLANA MÜZESİ1.4.1. *Konya Şer'îye Sicilleri (KŞS.):*

5,	7,	10,	11,	12,	13,	16,	20,	24,	25,
27,	37,	40,	43,	45,	46,	47,	48,	50,	51,
52,	56,	57,	58,	61,	62,	64,	65.		

2.YAYINLANMIŞ BELGE, ARAŞTIRMA VE İNCELEMELER

AÇIKEL, Ali, “Osmanlı Ulak-Menzilhâne Sistemi Çerçevesinde Tokat Menzilhânesi (1690-1840)”, *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. XIX, S. 2, İzmir 2004, s.1-33.

AHISHALI, Recep, *Osmanlı Devlet Teşkilatında Reisülküttâblık (XVIII. Yüzyıl)*, İstanbul 2001.

AKDAĞ, Mustafa, “Osmanlı Tarihinde Âyânlık Düzeni Devri”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 8, Sayı. 14, Ankara 1963, s. 51-61.

_____, *Türkiye’nin İktisadî ve İctimaî Tarihi 1453-1559*, C. II, İstanbul 1979.

AKGÜNDÜZ, Ahmet, *Şerîye Sicilleri*, C. I, İstanbul 1988.

_____, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, C. III-VI, İstanbul 1991.

AKKAYA, Deniz, *Üsküdar Kadılığı 420 Numaralı Şer’iyye Sicili Defteri 1159-116/ 1747-1748*, (Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1999.

AKMAN, Mehmet, *Osmanlı Devleti’nde Ceza Yargılaması*, İstanbul 2004.

AKÖZ, Alâaddin-Doğan Yörük, “XVI. Yüzyılda Aksaray Sancağı’ndaki Taşra Görevlileri”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.14, Konya 2003, s. 107-132.

AKYÜZ, Jülide, “Anadolu’nun Orta Kolu Üzerinde Bir Menzil: Amasya Menzili, İşleyişi, Sorunları”, *Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi*, S. 8, Ağustos 2006, s. 45-53.

ALKAN, Nilüfer, “15. ve 16. Yüzyıllarda İran İpek Yolu’nda Kervanlar”, *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 11, Bursa 2006, s. 141-157.

ALPTEKİN, Coşkun, “XI-XII. Yüzyıllarda Selçuklular İle Atabeyliklerde Posta ve İstihbarat”, *Uluslararası Haçlı Seferleri Sempozyumu*, 23-25 Haziran 1997, İstanbul, s.187-194.

ALTAN, İbrahim, “Hacc Yolunun Konya Menzilleri”, *Yeni İpek Yolu*, S.106, Konya 1996, s. 46-49.

ALTUNAN, Sema, “Osmanlı Devleti’nde Haberleşme Ağı: Menzilhâneler, *Türkler*, C. X, Ankara 2002, s. 913-919.

_____ “XVIII. yy’da Silistre Eyaletinde Haberleşme Ağı: Rumeli Sağ Kol Menzilleri”, *OTAM*, S. 18, Ankara 2005, s.1-20.

_____ “XVII.Yüzyıl Sonlarında İstanbul-Edirne Arasındaki Menziller ve Bazı Menzilkeş Köyler”, http://dergiler.ankara.edu.tr/detail.php?id=18&sayi_id=34, (Erişim tarihi 24 Ekim 2009), s. 74-99.

ANONİM OSMANLI TARİHİ (1099- 1116 / 1688-1704), (Yay. Haz. Abdülkadir Özcan), Ankara 2000.

ANTONOV, Aleksandır, “Bulgar Topraklarında Kurulan Menzil Sisteminin Organizasyonu (XVI.-XVII. Yüzyıllar)”, (Çev. Zeynep Zafer), *Türkler*, C.X, Ankara 2002, s. 927-933.

ARIKAN, Zeki, “Osmanlı İmparatorluğu’nda İhracı Yasak Mallar (Memnu Meta), *İÜEF Tarih Araştırma Merkezi, Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu’na ARMAĞAN*, İstanbul 1991, s.284-289.

ARMAĞAN, A. Latif, “XVIII. Yüzyılda Hâc Yolu Güzergâhı ve Menziller (=Menâzilü’l-Hacc)”, *OA*, C XX, İstanbul 2000, s. 73-118.

AYDIN, Bilgin- Rıfat Günalan, *XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Maliyesi ve Defterler Sistemi*, İstanbul 2008.

BARKAN, Ömer Lütfi, “Avârız”, *İA*, C.II, Eskişehir 1997.

BAŞAR, Fahameddin, *Osmanlı Eyâlet Tevcihâtı (1717-1730)*, Ankara 1997.

BAŞBUĞ, Hayri, *Aşiretlerimizde At Kültürü*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1986.

BATMAZ, E. Şükrü, *XVIII. Yüzyıldaki Mali Uygulamaların Osmanlı Taşra Yönetimi Üzerindeki Etkileri Hakkında Bir Araştırma*, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi), Ankara 1995.

_____, “İltizam Sisteminin XVIII. Yüzyıldaki Boyutları”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. XVIII, S. 29, Ankara 1996, s. 39-50.

BAYKARA, Tuncer, *Anadolunun Tarihi Coğrafyasına Giriş I Anadolu'nun İdari Taksimatı*, Ankara 1988.

BAYTİMUR, Suha Oğuz, *25 Numaralı Kal'abend Defteri (1/61. Sayfa) (H. 1205/ M. 1790-1791)*, (Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi), Elazığ 2005.

BLOCH, Marc, *Feodal Toplum*, (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay), Ankara 2005.

BOSTAN, Hânefi, “Osmanlı Devleti'nde Yol ve Haberleşme Sistemi”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 82, İstanbul 1993, s.63-67.

BOZKURT, Rıza, *Osmanlı İmparatorluğunda Kollar, Ulak ve İaşe Menzilleri*, Ankara 1966.

_____, “Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Ülkenin Harekât Bakımından Bölgelere Ayrılması, İkmal ve İaşe İşleri, Haberleşme Sistemleri”, *Askeri Tarih Bülteni*, S. 25, Ankara 1988, s. 1-20.

BRAYSHAY, Mark, “Royal post-horse routes in England and Wales: the evolution of the network in the later-sixteenth and early-seventeenth century”, *Journal of Historical Geography*, 17, 1991, s. 373-389.

BURNABY, Frederick, *At Sirtında Anadolu*, (Çev. Meral Gaspıralı), İstanbul 2007.

BUSBECQ, *Türk Mektupları*, (Çev. Hüseyin Cahit Yalçın), İstanbul (Tarihsiz).

BUSBECQ, Ogier de, *Turkish Letters*, Oxford 2001.

ÇADIRCI, Musa, “Posta Teşkilâtı Kurulmadan Önce Osmanlı İmparatorluğu'nda Menzil-hâne ve Kiracıbaşılık”, *VIII. Türk Tarih Kongresi (11-15 Ekim 1976)*, C.II, Ankara 1981, s.1359-1365.

_____, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, Ankara 1991.

_____, “Tanzimat Döneminde Karayolu Yapımı”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. XV, Sayı 26, Ankara 1991, s.153-167.

ÇAĞBAYIR, Yaşar, *Ötüken Türkçe Sözlük*, C.I, İstanbul 2007.

ÇAKIR, Baki, *Osmanlı Mukâta’a Sistemi (XVI-XVIII. Yüzyıl)*, İstanbul 2003.

_____, “Geleneksel Dönem (Tanzimat Öncesi) Osmanlı Bütçe Gelirleri”, *Osmanlı Maliyesi Kurumlar ve Bütçeler*, (Haz. Mehmet Genç, Erol Özvar), C.I, İstanbul 2006, s. 183-198.

ÇALIŞKAN, Saffet, *Üsküdar Şer’iye Sicili (İstanbul Müftülük Arşivi 6/346 Nolu Defter) (12 Cemaziye’l-ahîr- 17 Şevval 1124/ 17 Temmuz-17 Kasım 1712)*, (Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1993.

ÇELİK, Gülfettin, *Gebze (Sosyo-Ekonomik Bir inceleme)*, C.I., Gebze 2003.

_____, “Osmanlı Devletinde Merkezî Hazinesinin Maliye Büroları”, *Osmanlı Maliyesi Kurumları ve Bütçeler*, (Haz. Mehmet Genç, Erol Özvar), C. I, İstanbul 2006, s. 115-148.

ÇERÇİ, Faris, “Haberleşme Hizmetleri ve Osmanlı Devleti’nde Ulak Organizasyonu (Gelibolulu Mustafa Âlî’nin Bu Konudaki Görüşleri)”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 20, Erzurum 2003, s. 193-224.

ÇETİN, Cemal, *XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Konya Menzilleri*, (Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi), Konya 2004.

_____, “XVIII. Yüzyılda Çorum Menzilhâneleri”, *Uluslar arası Osmanlı’dan Cumhuriyete Çorum Sempozyumu (Bildiriler 23-25 Kasım 2007)*, C.III, Çorum 2008, s. 1573-1593.

ÇINAR, Ali Abbas, *Türklerde At ve Atçılık*, Ankara 1993.

ÇINAR, Hüseyin, “Osmanlı Ulak-Menzilhâne Sistemi ve XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Antep Menzilleri”, *Osmanlı*, C.III, Ankara 1999, s.627-637.

_____, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Ayıntab Şehri’nin Sosyal ve Ekonomik Durumu*, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi), İstanbul 2000.

ÇİZAKÇA, Murat, “A Short History of the Bursa Silk Industry (1500-1900), *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, Vol. XXIII, Parts I /II, (Apr. 1980), pp. 142-152.

DARKOT, Besim, “Anadolu”, *İA*, C.I, Eskişehir 1997, s. 428-430.

_____, “Belen”, *İA*, C. II, Eskişehir 2001, s. 473-475.

DAŞCIOĞLU, Kemal, *Osmanlı Devleti’nin Sürgün Siyaseti* (XVIII. Yüzyıl), İstanbul 2007.

DEFTERDÂR SARI MEHMED PAŞA, *Zübde-i Vekayiât*, (Haz. Abdülkadir Özcan), Ankara 1995.

DEMİRCİ, Süleyman, “İtizam (tax-farming) in the Avârız-tax System: A Case Study of the Ottoman Province of Karaman, c.1650s-1700”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 12, Kayseri 2002, s.159-172.

DERMAN, M. Uğur, “Osmanlı Devri Şehir ve Menzil Yollarında İstirahat ve İbadet Yerleri (Namazgâhlar), *Atatürk Konferansları V 1971-1972*, Ankara 1975, s. 281-298.

DERNSCHWAM, Hans, *İstanbul ve Anadolu’ya Seyahat Günlüğü*, (Çev. Yaşar Önen), Ankara 1987.

DEVELLİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara 2001

DİLÇİN, Cem, *Yeni Tarama Sözlüğü*, Ankara 1983.

DOĞAN, Muzaffer, *Sadâret Kethüdâlığı (1730-1836)*, (Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi), İstanbul 1995.

DOĞRU, Halime, *Osmanlı İmparatorluğunda Yaya-Müsellem ve Taycı Teşkilatı (XV-XVI. Yüzyılda Sultanönü Sancağı)*, İstanbul 1990.

DÖNMEZ, Ahmet, *Karşılıklı Diplomasiye Geçiş Sürecinde Osmanlı Daimî Elçiliklerinin Avrupa’da Yeniden Tesisi 1832-1841*, (Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi), Konya 2006.

DÜZBAKAR, Ömer “ XV-XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı Devleti’nde Elçilik Geleneği ve Elçi İşlerinin Karşılanmasında Bursa’nın Yeri”, *Uluslar arası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Volume 2/6, 2009, s.182-194.

EBÜL’ULÂ MARDİN, “Kadı”, *İA*, C. VI, Eskişehir 1997, s.42-46.

EKİN, Ümit, *XVII.-XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Ulaşım ve İletim Örgütlenmesi Üzerine Araştırma*, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi), Ankara 2002.

EMİROĞLU, Kudret - Ahmet Yüksel, *Yoldaşımız At*, İstanbul 2002.

ERGENÇ, Özer, “Osmanlı Klâsik Dönemindeki “Eşraf ve A’yan” Üzerine Bazı Bilgiler”, *OA*, C.III, İstanbul 1982, s.105-118.

_____, *Osmanlı Kent Tarihçiliğine Katkı: XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, Ankara Enstitüsü Vakfı, Ankara 1995.

_____, “Osmanlı Şehirlerindeki Yönetim Kurumlarının Niteliği Üzerinde Bazı Düşünceler”, *VIII. Türk Tarih Kongresi Ankara 11-15 Ekim 1976, Kongreye Sunulan Bildiriler*, Ankara 1981, C.II, s. 1265-1274.

ERİM, Neşe, *Onsekizinci Yüzyılda Erzurum Gümrüğü*, (İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, Doktora Tezi), İstanbul 1984.

ERTAŞ, M. Yaşar, “XVIII. Yüzyıl Başlarında Rumeli'deki Menzillerin Askerî Fonksiyonları”, *Celal Bayar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S.1, Manisa 1997, s. 91-98.

_____, “İstanbul-Şam Hac Güzergâhındaki Menzil Külliyelerinin Bakım ve Onarımı (1729-1732)”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S. 15, İstanbul 2006, s. 1-23.

_____, *Sultanın Ordusu (Mora Fethi Örneği 1714-1716)*, İstanbul 2007.

ESKİKURT, Adnan -Nuriye Garipağaoğlu, “İç-Doğu Anadolu Bölgeleri Geçişinde Derbert Yerleşmelerine Bir Örnek: Alacahan Derbendi”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 173, İstanbul 2008, s.185-210.

ESTABLETT, Colette -Jean-Paul, Pascal, “Şam'da 17. Yüzyıl Sonu ve 18. Yüzyıl Başlarında Bardak, Tabak ve Kapkacak”, *Soframız Nur Hanemiz Mamur Osmanlı Maddi Kültüründe Yemek ve Barınak*, (Editörler: Suraiya Faroqhi, Christoph K. Neumann), (Çev. Zeynep Yelçe), İstanbul 2006, s.209-227.

EŞKİN, Şekip, *Türk Posta, Telgraf ve Telefon Tarihi*, Ankara 1942.

EVLİYA ÇELEBİ, Mehmed Zillioğlu, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, (Yay. Haz. Üçdal Neşriyat), C. III-IV, İstanbul 1996.

FAROQHÎ, Suraiya, *Hacılar ve Sultanlar (1517-1638)*, (Çev. Gül Çağalı Güven), İstanbul 1995.

_____, *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler*, (Çev. Neyyir Kalaycıoğlu), İstanbul 2000.

_____, “Krizler ve Değişim 1590-1699”, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, (Editörler: Halil İncılık, Donald Quataert), C. II, İstanbul 2004, s. 543-743.

GENÇ, Mehmet, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, İstanbul 2000.

_____, “İltizam”, *DİA*, C. 22, İstanbul 2000, s. 154-158.

GÖKBİLGİN, M. Tayyip, *Osmanlı Paleografya ve Diplomatik İlmî*, İstanbul 1992.

GÜÇER, Lütfi, *XVI-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Meselesi ve Hubabattan Alınan Vergiler*, İstanbul 1964.

GÜLEÇ, Ertuğrul, *Türk Rahvan Atı ve Atçılığı*, Ankara 1996.

GÜLTEKİN, R. Eser, *Ulukışla ve Öküz Mehmet Paşa Menzil Külliyesi*, Ankara 2001.

GÜN, Doğan, *XVIII. Yüzyılda Ankara'nın Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1708-1777)*, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi), Ankara 2006.

GÜNALTAY, Şemseddin, *İran Tarihi En Eski Çağlardan İskender'in Asya Seferine Kadar*, C. I, , Ankara 1948.

GÜNEŞ, Mehmet, “XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Menzil Teşkilatı ve Karahisar-ı Sahib Menzilleri”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. X, S. 3, Afyon 2008, s. 35-63.

HALAÇOĞLU, Yusuf, “Ulaşım ve Yol Sistemi”, *DİA*, C. III, İstanbul 1991, s.127-128.

_____, *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı*, Ankara 1995.

- _____, “At”, *DİA*, C.IV, İstanbul 1996, s.30.
- _____, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, Ankara 1997.
- _____, *Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme (Menziller)*, Ankara 2002.
- HEYWOOD, Colin J., “The Ottoman Menzilhâne and Ulak System in Rumeli in the Eighteenth Century”, *Social And Economic History of Turkey (1071-1920)*, (*Birinci Uluslararası Türkiye’nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi Kongresi Tebliğleri, July 11-13, 1977*), Ankara 1980, s. 179-186.
- _____, “Osmanlı Döneminde Via Egnatia: 17. Yüzyıl Sonu ve 18. Yüzyıl Başında Sol Kol’daki Menzilhâneler”, *Sol Kol Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia 1380-1699*, (Ed. Elizabeth A Zachariadou), (Çev. Özden Arıkan, Ela Gültekin, Tülin Altınova), İstanbul 1999, s. 138-160.
- _____, “Two Firmans of Mustafâ II On The Reorganization of the Ottoman Courier System (1108/1696)”, *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, Vol. 54, No. 4, Budapest 2001, s. 485-496.
- HÜNOĞLU, Burhânettın, “Osmanlı Devleti’nde Sivil İşler”, *Askeri Tarih Bülteni*, Yıl 12, S.22, Şubat 1987, s.15-40.
- İLGÜREL, Mücteba, “Balıkesir’de Âyânlık Mücadelesi”, *İÜFTED*, S.3, İstanbul 1972, s.64.
- İLGÜREL, Sevim, “Abdurrahman Hibri’nin Menâsik-i Mesâlik’i”, *İÜFTED*, S. VI, İstanbul 1975, s. 111-128.
- İNALCIK, Halil, “Osmanlı Metrolojisine Giriş”, (Çev. Eşref Bengi Özbilen), *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 73, İstanbul 1991, s. 21-49.
- _____, “Mahkeme.”, *İA*, C.VII, Eskişehir 1997, s.146-151.
- _____, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, (1300-1600), (Ed.Halil İnalcık, Donald Quataert), (Çev. Halil Berktaş), C.I, İstanbul 2000.
- _____, *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600)*, (Çev. Ruşen Sezer), İstanbul 2003.

_____, *Türkiye Tekstil Tarihi Üzerine Araştırmalar*, İstanbul 2008.

_____, *Devlet-i ‘Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I*, İstanbul 2009.

İŞBİLİR, Ömer, “Osmanlı Ordularının İaşe ve İkmali; I. Ahmed Devri İran Seferleri Örneği”, *Türkler*, C.X, Ankara 2002, s.151-158.

KANAR, Mehmet, *Kanar Farsça-Türkçe Sözlük*, İstanbul 2000.

KARADENİZ, Hasan Basri, *Atçekenlik ve Atçeken Oymakları (1500-1643)*, (Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi), Kayseri 1995.

KARAGÖZ, Hakan, *1737-1739 Osmanlı-Avusturya Harbi ve Belgrad’ın Geri Alınması*, (Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi), Isparta 2008.

KARAGÖZ, Mehmet, *XVII. Ve XVIII. Asırlarda Malatya*, İstanbul 2003.

KARAMAN, Abdullah, “İslam Hukukunda Şahsa (Nefse) Kefalet Müessesesi ve Türk Ceza Muhakemeleri Hukukundaki Teminatla Salıverme Müessesesi İle Mukayesesi”, <http://www.cumhuriyet.edu.tr/edergi/dergi.php?name1=ilahiyatfakultesi&yil=1998&cilt=2&sayi=1>.

KÂTİP ÇELEBİ, *Cihannümâ*, İstanbul 1145.

KILIÇ, Orhan, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti’nin İdarî Taksimâtı-Eyalet ve Sancak Tevcihatı*, Elazığ 1997.

_____, “XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti’nin Eyalet ve Sancak Teşkilatlanması”, *Osmanlı*, C.VI, Ankara 1999, s.89-110.

_____, “Harputlu Hacı Osman’ın 1725 Tarihli Terekesi ve Düşündürdükleri”, *Turkish Studies*, e-dergi, www.turkishstudies.net, vol. 2/1, Winter 2007, s. 17-28.

KIRZIOĞLU, Fahrettin, *Osmanlılar’ın Kafkas-Elleri’ni Fethi (1451-1590)*, Ankara 1976.

KONYALI, İ. Hakkı, *Âbideleri ve Kitâbeleri İle Karaman Tarihi*, İstanbul 1967.

_____, *Abideleri ve Kitabeleriyle Üsküdar Tarihi*, C.I, İstanbul 1977.

KÖPRÜLÜ, M. Fuad, “Berîd”, *İA*, C.II, Eskişehir 1997, s.543-549.

KÜÇÜKKALAY, Mesud; Ali Çelikkaya, “Osmanlı Vergi Sistemi ve Bir Vergi Tahsil Yöntemi Olarak İltizam”, *Türkler*, C.X, Ankara 2002, s. 878-892.

KÜLBİLGE, İlker, *141 Numaralı Mühimme Defteri (H 1148)*, (Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi), İzmir 2002.

KÜTÜKOĞLU, Mübahat S., “XVIII. Yüzyılda Osmanlı Devletinde Fevkalâde Elçilerin Ağırlanması”, *Türk Kültürü Araştırmaları Prof. Dr. Ercüment KURAN’a Armağan*, XXVII/ 1-2, Ankara 1989, s.199-231.

_____, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, İstanbul 1994.

_____, “Ferman”, *DİA*, C. XII, İstanbul 1995, s.400-406.

LİNDNER, Rudi Paul, *Ortaçağ Anadolu’sunda Göçebeler ve Osmanlılar*, (Çev. Müfit Günay), Ankara 2000.

LÜTFÎ PAŞA, *Asâfnâme*, İstanbul 1326.

_____, *Tevârih-i ‘Al-i Osman*, İstanbul 1341.

MAJER, Hans Georg, “17. Yüzyılın Sonlarında Avusturya ve Osmanlı Ordularının Seferlerindeki Lojistik Sorunları”, *OA*, C.II, İstanbul 1981, s.185-195.

MAZAHARİ, Ali, *Ortaçağda Müslümanların Yaşayışları*, (Çev. Bahriye ÜÇÖK), İstanbul 1972.

Mc. GOWAN, Bruce, “Osmanlı Avarız-Nuzûl Teşekkülü 1600-1830”, *VIII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, C.I, Ankara 1981, s. 1327-1331.

MERT, Özcan, “Osmanlı Devleti Tarihinde Âyânlık Dönemi”, *Osmanlı*, C.VI, Ankara 1999, s.174-180.

MOLTKE, Helmuth Von, *Moltke’nin Türkiye Mektupları*, (Çev. Hayrullah Örs), İstanbul 1969.

MURPHEY, Rhoads, *Osmanlı’da Ordu ve Savaş 1500-1700*, (Çev. M. Tanju Akad), İstanbul 2007.

MUŞMAL, Hüseyin, “XX. Yüzyılın Başlarında Beyşehir Gölü ve 1910–1911 Yılları Büyük Taşkın Hadiseleri”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, C. XXIII, Konya 2008, s. 219-262.

MÜDERRİSOĞLU, Mehmet Fatih, *16. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda İnşa Edilen Menzil Külliyyeleri*, (Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi), Ankara 1993.

_____, “Menzil Kavramı ve Osmanlı Devleti'nde Menzil Yerleşimleri”, *Türkler*, C.X, Ankara 2002, s. 920-926.

MÜTERCİM ÂSİM EFENDİ, *Burhân-ı Katı*, (Hazırlayanlar: Mürsel Öztürk, Derya Örs), Ankara 2002.

NASÛHÜ'S-SİLÂHÎ (MATRAKÇI), *Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Irakeyn-i Sultan Süleyman Han*, (Yay. Haz. Hüseyin G. Yurdaydın), Ankara 1976.

NİZÂMÜ'L-MÜLK, *Siyâset-nâme*, (Yay. Haz. Mehmet Altay Köymen), 1000 Temel Eser/89, İstanbul 1990

OCAK, Ahmet Yaşar, *İslâm-Türk İnançlarında Hızır Yahut Hızır-İlyas Kültürü*, Ankara 1990.

OĞUZOĞLU, Yusuf, “Osmanlı Şehirlerindeki Halkın Vergi Yüğü Üzerine Bir Araştırma”, *Osmanlı Araştırmaları (The Journal of Ottoman Studies)*, C.XV, İstanbul 1995, s. 168-169.

OKUYAN, Ebru, *Üsküdar Kadılığına Ait 348 Nolu Şer'iyye Sicili Transkripsiyonu (H. 1124/1125- M. 1712/173)*, (Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2003.

ORHONLU, Cengiz, “Bayram Paşa Kervansarayı”, *Vakıflar Dergisi*, s.10, Ankara 1973, s.199-201.

_____, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Şehircilik ve Ulaşım Üzerine Araştırmalar*, (Derleyen: Salih Özbaran), Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 31, İzmir 1984.

_____, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Derbend Teşkilâtı*, İstanbul 1990.

ORTAYLI, İlber, “Osmanlı Kadısının Taşra Yönetimindeki Rolü Üzerine”, *Amme İdare Dergisi*, IX/1, 1976, s.95-107.

_____, “Osmanlı Kadısı-Tarihi Temeli ve Yargı Görevi”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C. XXX, S.1-4 (Ayrı Baskı), s.117-1128.

ÖNDER, Mehmet, “Dördüncü Murad Konya’da”, *Uluslar Arası Kuruluşunun 700. Yıl Dönümünde Bütün Yönleriyle Osmanlı Devleti Kongresi*, Konya 2000, s.43-46.

ÖZBARAN, Salih, *İran, Türkiye, Irak, Suriye ve Mısır Yollarında Portekizli Seyyahlar*, İstanbul 2007.

ÖZCAN, Ruhi, *17. Yüzyılda Konya’da Mülk Satışları ve Fiyatları (1640-1665)*, (Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi), Ankara 1993.

ÖZGÜDENLİ, Osman G., “Osmanlı İranı I: Batı İran ve Azerbaycan Tarihi Hakkında Osmanlı Tahrîr Kayıtları: Coğrafi ve İdarî Taksimat”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 22, Sayı 34, Ankara 2003, s.83-106.

ÖZKAN, Selim Hilmi, *Amcazâde Hüseyin Paşa’nın Hayatı ve Faaliyetleri (1644-1702)*, (Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi), Isparta 2006.

ÖZKAYA, Yücel, “XVIII. Yüzyılda Menzilhâne Sorunu”, *DTCFD*, XXVIII/3-4, Ankara 1977, s.339-367.

_____, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Ayanlık*, Ankara 1994.

_____, *18. Yüzyılda Osmanlı Toplumı*, İstanbul 2008.

ÖZKILIÇ, Ahmet- Ali Coşkun, Abdullah Sivridağ, Numan Yekeler, Murat Yüzbaşıoğlu, *111 Numaralı Kerkük Livâsı Mufassal Tahrîr Defteri (Kanûnî Devri)*, Ankara 2003

ÖZLÜ, Zeynel, “XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Gaziantep Mutfağı”, *Millî Folklor Uluslar Arası Kültür Araştırmaları Dergisi*, S. 72, Ankara 2006, s.118-128.

ÖZTÜRK, Said, “1042-1045/1632-1635 Yıllarına Ait Bosna Eyaleti Bütçesi”, *Osmanlı*, C.III, Ankara 1999, S. 158-168.

_____, “Osmanlı Devleti’nde Tüketicinin Korunması”, *Türkler*, C.X, Ankara 2002, s. 850-860.

ÖZVAR, Erol, “Rûm Eyaletine Ait H. 1043-44/M.1634-35 Tarihli “Bütçe”nin Tahlili”, *Osmanlı*, C.III, Ankara 1999, s. 150-157.

_____, *Osmanlı Maliyesinde Malikâne Uygulaması*, İstanbul 2003.

PAKALIN, M. Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C.I-III, İstanbul 1993.

PAMUK, Şevket, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Paranın Tarihi*, İstanbul 1999.

_____, “Osmanlı Devleti’nde İç Borçlanma Kurumlarının Evrimi 1600-1850”, *Osmanlı Maliyesi Kurumları ve Bütçeler*, (Haz. Mehmet Genç, Erol Özvar), C.I, İstanbul 2006.

PITCHER, Donald Edgar, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Tarihsel Coğrafyası*, (Çev. Bahar Tırnakçı), İstanbul 2001.

RAMSAY, W. M., *Anadolu’nun Tarihî Coğrafyası*, (Çev. Mihri Pektaş), İstanbul 1960.

RAMSAY, A. M., “A Roman Postal Service under the Republic”, *The Journal of Roman Studies*, Vol.10, 1920, s. 79-86.

RAYMOND, Andre, *Osmanlı Döneminde Arap Kentleri*, (Çev. Ali Berktaş), İstanbul 1995.

SAHİLLİOĞLU, Halil, “Avarız”, *DİA*, C.IV, İstanbul 1991, s.108-109.

_____, “Dördüncü Muradın Bağdat Seferi Menzilnâmesi”, *Belgeler*, C.II, S. 3-4, Ankara 1965, s. 1-36.

_____, “Dördüncü Muradın Bağdat Seferi Menzilnâmesi (Bağdat Seferi Harp Jurnalı), *Belgeler*, C. XIII, S. 17, Ankara 1988, s.43-81.

SAK, İzzet - Cemal Çetin, “XVII. Ve XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı Hac Menzilleri”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 19, Konya 2005, s. 199-260.

SAK, İzzet, *10 Numaralı Konya Şer’iye Sicili (1070-1071 / 1691-1661)*, Konya 2003.

_____, *45 Numaralı Konya Şer’iye Sicili*, Konya 2008

_____, “1736-1741 Yılları Arasında İstanbul’a Gelen İran Elçilerinin Bazı Masrafları”, S.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi, S. 16, Konya 2006

_____, 47 Numaralı Şer’iye Sicili (1128-1129 / 1716-1717), Konya 2006.

SAMİ, Şemseddin, *Kâmûs-ı Türkî*, İstanbul 2005.

SCHIFFER, Reinhold, *British Travellers in 19th Century Turkey*, Amsterdam-Atlanta 1999.

SCHWEİGGER, Salomon, *Sultanlar Kentine Yolculuk 1578-1581*, (Yay. Haz. Heidi Stein), (Çev. S. Türkis Noyan), İstanbul 2004.

SERTOĞLU, Midhat, *Tarih Lûgatı*, İstanbul, 1986.

SEYİRCİ, Musa, “Antalya’da Nalbantlık Sanatı”, *Türk Etnografya Dergisi*, S.XIX, Ankara 1991, s.149-156.

SIZAN, Tahir, *Osmanlı Yer Adları, (Alfabetik Sırayla)*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayın Nu: 21, Ankara 2006.

SİNGER, Amy, *Kadılar, Kullar ve Kudüslü Köylüler*, İstanbul 1996.

SOYUCAK, Ali Rıza, *Konya ve Çevresinde Eşkıyalık Hareketleri (1640-1675)*, (Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi), Konya 1996.

SPULER, Bertold, *İran Moğolları*, (Çev. Cemal Köprülü), Ankara 1987.

SÜMER, Faruk, *Türkler’de Atçılık ve Binicilik*, İstanbul 1988.

ŞAHİN, Dilek, *XVII. Yüzyılın İlk Yarısında Anadolu’da Celâli Hareketleri (8 Numaralı Mühimme Zeyli’ne Göre)*, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2003.

ŞENTÜRK, M. Hüdei, “Tanzimat Devrine Kadar Osmanlı Devleti’nin Ulaşım Teşkilâtı ve Yol Sistemine Genel Bir Bakış”, *Türkler*, C. X, Ankara 2002, s.904-912.

_____, “Osmanlılarda Haberleşme ve Menzil Teşkilâtına Genel Bir Bakış”, *Türkler*, C. XIV, Ankara 2000, s. 446-461.

TABAKOĞLU, Ahmet, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, İstanbul 1985.

_____, *Türk İktisat Tarihi*, İstanbul 1998.

TATAR, Özcan, *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Çukurova’da Aşiretlerin Eşkiyalık Olayları ve Aşiret İskanı (1691-1750)*, (Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi), Elazığ 2005.

TAVERNIAR, Jean Baptiste, *Tavernier Seyahatnamesi*, (Ed. Stefanos Yerasimos), (Çev. Teoman Tunç), İstanbul 2006.

TEBLY, Karl, *Dersaadet'te Avusturya Sefirleri*, Ankara 1988.

TOGAN Z. Velidi, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, İstanbul 1946.

TONGUR, Hikmet, *Türkiyede Genel Kolluk Teşkil ve Görevlerinin Gelişimi*, Ankara 1946.

TOURNEFORT, Joseph de, *Tournefort Seyahatnamesi*, (Çev. Ali Berktaş, Teoman Tunçdoğan), İstanbul 2005.

TUNCEL, Metin, “Anadolu-Coğrafya”, *DİA*, C.III, İstanbul 1991, s. 106-107.

TURAN, Şerafettin, “1560 Tarihinde Anadolu’da Yiyecek Maddeleri Fiyatlarını Gösteren Bir İran Elçilik Heyeti Masraf Defteri”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C.XXII, S.1-2, Ankara 1964, s. 273-294.

TUŞ, Muhittin, *Sosyal ve Ekonomik Açından Konya*, Konya 2001.

TÜRK SİLAHLI KUVVETLERİ TARİHİ OSMANLI DEVRİ, *Osmanlı-Avusturya Harbi 1593-1606*, “ III ncü Cilt 3 ncü Kısım Eki”, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1985.

TÜRKÇE SÖZLÜK, TDK, C.II, Ankara 1988.

TÜRKMEN, Mustafa Nuri, *Kamanice Seferinin Lojistik Hazırlıkları*, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi), Ankara 2002

ULUÇAY, Çağatay, *18. ve 19 Yüzyıllarda Saruhan’da Eşkiyalık ve Halk Hareketleri*, İstanbul 1955.

ULUSKAN, Murat, “Üsküdar Kayıkçıları (XVIII. Yüzyıl), *Uluslar arası Üsküdar Sempozyumu V*, Bildiriler I, 1-5 Kasım 2007, C. I, İstanbul 2008, s. 245-258.

UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı, *Osmanlı Devleti’nin İlmiye Teşkilâtı*, Ankara 1984.

_____, *Osmanlı Devleti’nin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, Ankara 1988.

_____, *Osmanlı Devlet Teşkilatına Medhal*, Ankara 1988.

ÜLKER, Nemci, “XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda İpek Ticaretinde İzmir’in Rolü ve Önemi”, *İÜEF Tarih Araştırma Merkezi Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu’na ARMAĞAN*, İstanbul 1991, s. 326-341.

ÜNAL, Mehmet Ali, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, Isparta 1997.

_____, “Osmanlı Devleti’nde Merkezî Otorite ve Taşra Teşkilâtı”, *Osmanlı*, C. VI, Ankara 1999, s.111-122.

ÜREKLİ, Bayram, “Osmanlı Taşra Teşkilatında Görevliler”, *Uluslar Arası Kuruluşunun 700. Yıl Dönümünde Bütün Yönleriyle Osmanlı Devleti Kongresi*, Konya 2002, s. 707-718.

WİNFİELD, David, “The Northen Routes Across Anatolia”, *Anatolian Studies*, Vol. 27, London 1962, s.151-166.

YAĞCI, Zübeyde Güneş, “XVIII. Yüzyılda Osmanlı Devleti’nde Menziller ve Menzilhâneler: İznik Menzili ve Menzilhânesi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyet Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 6-7, Isparta 2002, s. 17-33.

YAVUZ, Ayşıl Tükel, “Anadolu Selçuklu Dönemi Hanları ve Posta-Menzil-Derbent Teşkilatları”, *Prof. Doğan Kuban’a Armağan*, İstanbul, 1996, s. 25-38.

YAZICI, Nesimi, “II. Mahmud Döneminde Menzilhâneler: “Ref”-i Menzil Bedeli”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi Sultan II. Mahmud ve Reformları Semineri*, (Haziran 1989), İstanbul 1990, s.157-187.

_____, “Osmanlı Haberleşme Kurumu”, *Osmanlı*, C.III, Ankara 1999, s.619-629.

YERLİKAYA, İlhan, “Tanzimattan Önce Osmanlı Devletinde Belediye Hizmetleri”, *Osmanlı*, C.VI, Ankara 1999, s.130-144.

YILDIRAN, İbrahim, “Osmanlı Saray Teşkilâtında Haberci Uzun Mesafe Koşucuları: Peykler”, *Osmanlı*, C.V, s. 658-663.

YÜCEL Yaşar, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Desantralizasyona Dair Genel Gözlemler”, *Belleten*, XXXVIII/152, Ankara 1974, s. 657-708.

ZİROGEVİÇ, Olga “Yabancı Elçilerin Osmanlı Memleketlerinde Seyahatleri ve Huzura Kabulleri”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, S. 4, İstanbul 1968, s.45-49.

EKLER

EK I: Menzilhânelerin Bütçe Gelirleri ve Karşılandıkları Kaynaklar

Dönem	B.S.	Toplam	Beygir Ücretleri	Avarız	Hazine	Mukâta'a	Muhassıllık	Defterdârlık
1700-01	37	56.043	50,6	30,0	14,9	4,5	0,0	0,0
1701-02	38	59223	50,6	30,0	14,1	4,3	1,1	0,0
1702-03	39	61510	50,9	30,3	13,4	4,3	1,1	0,0
1703-04	40	62837,5	50,3	29,7	14,1	4,2	1,7	0,0
1704-05	38	63722,5	50,3	28,8	14,0	5,3	1,6	0,0
1705-06	40	69136,5	50,2	29,8	13,4	5,1	1,5	0,0
1706-07	41	67104	50,0	31,8	12,6	5,6	0,1	0,0
1707-08	42	66120,5	48,7	30,9	13,9	6,5	0,1	0,0
1708-09	56	81946	45,9	30,2	12,1	11,8	0,1	0,0
1709-10	59	82875,5	46,0	29,9	11,9	12,1	0,1	0,0
1710-11	59	81903	46,0	29,7	12,1	12,2	0,1	0,0
1711-12	60	85004,5	46,1	28,9	12,9	12,1	0,1	0,0
1712-13	58	86632	46,0	28,2	13,7	12,1	0,0	0,0
1713-14	59	85505,5	45,9	27,6	14,2	12,2	0,1	0,0
1714-15	58	46847,5	46,5	30,8	8,7	13,9	0,0	0,0
1715-16	55	60570	45,3	27,3	14,6	12,8	0,0	0,0
1716-17	58	67071	46,8	27,0	16,8	9,4	0,0	0,0
1717-18	59	70585,5	47,1	27,1	16,8	9,0	0,0	0,0
1718-19	62	79514	47,3	27,0	17,1	8,6	0,0	0,0
1719-20	70	84583,5	48,7	27,0	16,0	8,4	0,0	0,0
1720-21	70	84364	46,7	27,5	14,9	10,9	0,0	0,0
1721-22	69	83782,5	47,1	26,8	15,1	10,9	0,0	0,0
1722-23	67	83596	47,3	26,0	15,7	11,1	0,0	0,0
1723-24	70	88684	46,6	27,1	15,2	11,1	0,0	0,0
1724-25	85	134556,3	47,6	21,7	18,9	11,7	0,0	0,0
1725-26	101	193492	49,9	15,9	19,4	13,1	0,0	1,7
1726-27	103	208876,5	49,4	15,6	19,6	13,8	0,0	1,6

1727-28	107	255817,5	50,8	13,8	22,0	12,0	0,0	1,3
Dönem	B.S.	Toplam	Beygir Ücretleri	Avarız	Hazine	Mukâta'a	Muhassıllık	Defterdârlık
1728-29	104	158267,5	50,8	21,0	12,3	14,9	0,0	0,9
1729-30	121	173892,5	48,5	19,9	12,9	16,5	0,0	2,1
1730-31	123	183832,5	48,5	18,9	13,0	17,6	0,0	2,0
1731-32	129	299191,5	48,9	14,5	20,5	12,9	0,0	3,2
1732-33	121	314046,5	49,9	14,4	22,0	12,6	0,0	1,2
1733-34	112	308182,5	49,9	15,5	21,9	11,8	0,0	0,9
1734-35	106	306530	50,1	15,0	22,6	11,6	0,0	0,7
1735-36	101	299452,5	50,2	15,8	23,0	11,0	0,0	0,0
1736-37	93	205953,8	50,0	19,9	18,3	11,7	0,0	0,0
1737-38	84	154237,5	49,6	22,4	16,5	11,5	0,0	0,0
Toplam	2794	4.955.491	48,9	21,0	17,6	11,6	0,1	0,7

EK II :Menzilhâne Bütçelerine Avarız ve Bedel-i Nuzûl Hanelerinden Yapılan Ödemeler

Dönem	Bütçeler		Havale		Ocaklık		Menzilciyan	
			Ad.	Miktar	Ad.	Miktar	Ad.	Miktar
1700-01	37	56.043	3	1.455,5	-	-	27	15.381
1701-02	38	59.223	3	1.455,5	-	-	28	16.312,25
1702-03	39	61.510	3	1.304,25	-	-	30	17.325,25
1703-04	40	62.837,5	5	1.724,75	-	-	30	16.947,55
1704-05	38	63.722,5	5	2.069,75	1	362,5	28	15.949,05
1705-06	40	69.136,5	8	3.404,5	1	362,5	29	16.853,25
1706-07	41	67.104	8	4.194,5	1	362,5	29	16.774,5
1707-08	42	66.120,5	7	3.808,75	1	362,5	30	16.246,5
1708-09	56	81.946	11	5.318	1	362,5	34	19.034,3
1709-10	59	82.875,5	11	4.828,25	1	362,5	34	19.613,55
1710-11	59	81.903	11	4.828,25	1	362,5	34	19.106,05
1711-12	60	85.004,5	11	4.828,25	1	362,5	34	19.334,05
1712-13	58	86.632	11	4.889,5	1	362,5	33	19.151,55
1713-14	59	85.505,5	12	4.961,25	1	507,5	33	18.121,3
1714-15	58	46.847,5	9	2.548	1	435	29	11.450,7
1715-16	55	60.570	9	2.425,5	1	435	29	13.703,7
1716-17	58	67.071	10	2.234	1	435	32	15.452,7
1717-18	59	70.585,5	10	2.306,5	1	435	33	16.402,7
1718-19	62	79.514	11	2.585	1	435	35	18.457,7
1719-20	70	84.583,5	13	4.212,5	1	435	36	18.209,2
1720-21	70	84.364	14	4.445,75	1	435	36	18.334,2
1721-22	69	83.782,5	14	4.445,75	1	435	35	17.605,2
1722-23	67	83.596	12	4.303,75	1	435	33	16.965,2
1723-24	70	88.684	14	5.667,25	1	435	34	17.952,7
1724-25	85	134.556,3	19	9.117,25	4	1.305	33	18.831
1725-26	101	193.492	20	9.404,45	7	2.320	34	19.035,7
1726-27	103	208.876,5	21	10.245,45	7	2.537,5	35	19.838,95
1727-28	107	255.817,5	23	12.130,75	9	3.262,5	35	20.034,45

Dönem	Bütçeler		Havale		Ocaklık		Menzilciyan	
			Ad.	Miktar	Ad.	Miktar	Ad.	Miktar
1728-29	104	158.267,5	21	10.240,25	11	4.277,5	35	18.756,2
1729-30	121	173.892,5	21	10.872,25	12	4.857,5	36	18.901,2
1730-31	123	183.832,5	20	10.872,25	12	4.857,5	35	18.978,7
1731-32	129	299.191,5	27	15.161,75	12	4.857,5	38	23.234,95
1732-33	121	314.046,5	29	17.942,5	7	3.045	38	24.138,7
1733-34	112	308.182,5	31	20.999,5	7	3.045	38	23.721,2
1734-35	106	306.530	30	20.309,5	7	3.045	36	22.696,2
1735-36	101	299.452,5	30	20.309,5	8	3.625	37	23.348,7
1736-37	93	205.953,8	29	17.911	8	3.480	34	19.675,95
1737-38	84	154.237,5	24	12.959	4	2.175	34	19.466,95
Toplam	2794	4.955.491	570	282.720,4	135	54.810	1263	70.1343

EK III: Menzilhâne Bütçelerine Hazine-i Amire'den Yapılan Ödemeler

Dönem	Bütçe Sayısı	Miktarları	Hazine		Miktar %
			Defa	Kuruş	
1700-01	37	56.043	18	8.328,5	14,86%
1701-02	38	59.223	18	8.328,5	14,06%
1702-03	39	61.510	19	8.260,5	13,43%
1703-04	40	62.837,5	21	8.870,2	14,12%
1704-05	38	63.722,5	22	8.914,95	13,99%
1705-06	40	69.136,5	21	9.260,75	13,39%
1706-07	41	67.104	21	8.470,75	12,62%
1707-08	42	66.120,5	19	9.217	13,94%
1708-09	56	81.946	21	9.893,55	12,07%
1709-10	59	82.875,5	21	9.893,55	11,94%
1710-11	59	81.903	22	9.893,55	12,08%
1711-12	60	85.004,5	26	10.998,45	12,94%
1712-13	58	86.632	24	11.872,2	13,70%
1713-14	59	85.505,5	27	12.169,2	14,23%
1714-15	58	46.847,5	13	4.093,8	8,74%
1715-16	55	60.570	17	8.850,8	14,61%
1716-17	58	67.071	26	1.1242,3	16,76%
1717-18	59	70.585,5	23	11.844,3	16,78%
1718-19	62	79.514	25	13.621,8	17,13%
1719-20	70	84.583,5	28	13.511,8	15,97%
1720-21	70	84.364	28	12.604,8	14,94%
1721-22	69	83.782,5	28	12.677,3	15,13%
1722-23	67	83.596	27	13.119,8	15,69%
1723-24	70	88.684	28	13.452,8	15,17%
1724-25	85	134.556,3	39	25.471,25	18,93%
1725-26	101	193.492	45	37.524,85	19,39%
1726-27	103	208.876,5	40	40.989,6	19,62%
1727-28	107	255.817,5	44	56.353,3	22,03%

Dönem	Bütçe Sayısı	Miktarları	Hazine		Miktar %
1728-29	104	158.267,5	36	19.511,25	12,33%
1729-30	121	173.892,5	39	22.516	12,95%
1730-31	123	183.832,5	40	23.888,5	12,99%
1731-32	129	299.191,5	52	61.296,75	20,49%
1732-33	121	314.046,5	54	68.948	21,95%
1733-34	112	308.182,5	52	67.430,5	21,88%
1734-35	106	306.530	53	69.243	22,59%
1735-36	101	299.452,5	52	68.880,5	23,00%
1736-37	93	205.953,8	43	37.792,25	18,35%
1737-38	84	154.237,5	37	25.383,25	16,46%
Toplam	2794	4.955.491	1169	874.620,2	17,65%

EK IV: Menzilhâne Bütçelerine Mukâta'alardan Yapılan Ödemeler

Dönem	Bütçe Sayısı	Kuruş	Havale		Ocaklık		Toplam*	%
			Defa	Kuruş	Defa	Kuruş		
1700-01	37	56.043	3	2528	-	-	2528	4,5%
1701-02	38	59223	3	2528	-	-	2528	4,3%
1702-03	39	61510	4	2628	-	-	2628	4,3%
1703-04	40	62837,5	5	2628	-	-	2628	4,2%
1704-05	38	63722,5	4	3353	-	-	3353	5,3%
1705-06	40	69136,5	4	3513,5	-	-	3513,5	5,1%
1706-07	41	67104	5	3733,5	-	-	3733,5	5,6%
1707-08	42	66120,5	7	4267,5	-	-	4267,5	6,5%
1708-09	56	81946	12	7164,4	1	2500	9664,4	11,8%
1709-10	59	82875,5	15	7489,4	1	2500	9989,4	12,1%
1710-11	59	81903	15	7489,4	1	2500	9989,4	12,2%
1711-12	60	85004,5	15	7773	1	2500	10273	12,1%
1712-13	58	86632	14	6973	1	3500	10473	12,1%
1713-14	59	85505,5	15	7693	1	2750	10443	12,2%
1714-15	58	46847,5	14	4775	1	1750	6525	13,9%
1715-16	55	60570	13	4975	1	2750	7725	12,8%
1716-17	58	67071	13	4947	1	1375	6322	9,4%
1717-18	59	70585,5	14	4962	1	1375	6337	9,0%
1718-19	62	79514	13	5429,5	1	1375	6804,5	8,6%
1719-20	70	84583,5	16	6122,5	1	942,5	7065	8,4%
1720-21	70	84364	17	6156,25	1	3000	9156,25	10,9%
1721-22	69	83782,5	17	6156,25	1	3000	9156,25	10,9%
1722-23	67	83596	16	6257,25	1	3000	9257,25	11,1%
1723-24	70	88684	17	6861,25	1	3000	9861,25	11,1%
1724-25	85	134556,3	27	12716,75	1	3000	15716,75	11,7%
1725-26	101	193492	36	23547	1	1812,5	25359,5	13,1%
1726-27	103	208876,5	35	22719,5	3	6088	28807,5	13,8%
1727-28	107	255817,5	37	30079	1	725	30804	12,0%

Dönem	Bütçe Sayısı	Kuruş	Havale		Ocaklık		Toplam*	%
1728-29	104	158267,5	34	21796,8	1	1812,5	23609,3	14,9%
1729-30	121	173892,5	40	25022,55	2	3725	28747,55	16,5%
1730-31	123	183832,5	45	29437,55	1	3000	32437,55	17,6%
1731-32	129	299191,5	44	34967,55	2	3725	38692,55	12,9%
1732-33	121	314046,5	43	35561,8	3	4087,5	39649,3	12,6%
1733-34	112	308182,5	37	32248,8	3	4087,5	36336,3	11,8%
1734-35	106	306530	32	31373,8	3	4087,5	35461,3	11,6%
1735-36	101	299452,5	30	28613,8	3	4450	33063,8	11,0%
1736-37	93	205953,8	27	19707,05	3	4450	24157,05	11,7%
1737-38	84	154237,5	24	13590,8	3	4087,5	17678,3	11,5%
Toplam	2794	4.955.491	762	487786,5	46	86955,5	574742	11,6%

*Mukâta'alardan Yapılan Ödemelerin Toplam Miktarı

EK VII: BOA, MAD. 10492, s.20

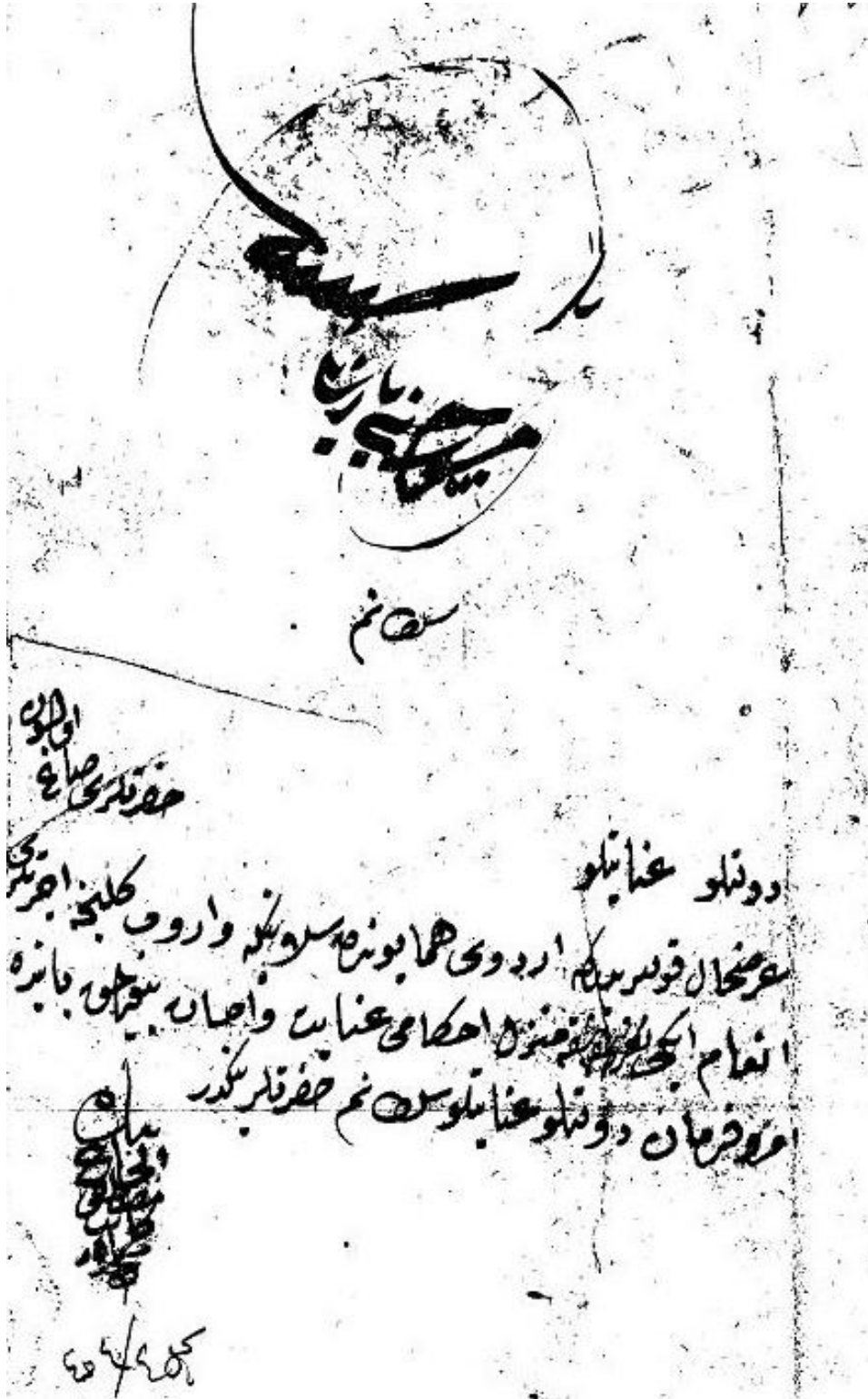
(Gebze Menzilhisi'nin Tereke Kaydı. 11 Zi'l-hicce 1141 / 8 Temmuz 1729 Tarihli)

EK VIII: A.DVN. YML. Dos. 1 Vesika: 38

(İn'am Menzil Ahkâmı talebine dair bir örnek)

EK IX: Menzilhânelerin Mekânsal Özelliklerine Dair Bir İllüstrasyon Denemesi 1

EK X:Menzilhânelerin Mekânsal Özelliklerine Dair Bir İllüstrasyon Denemesi II

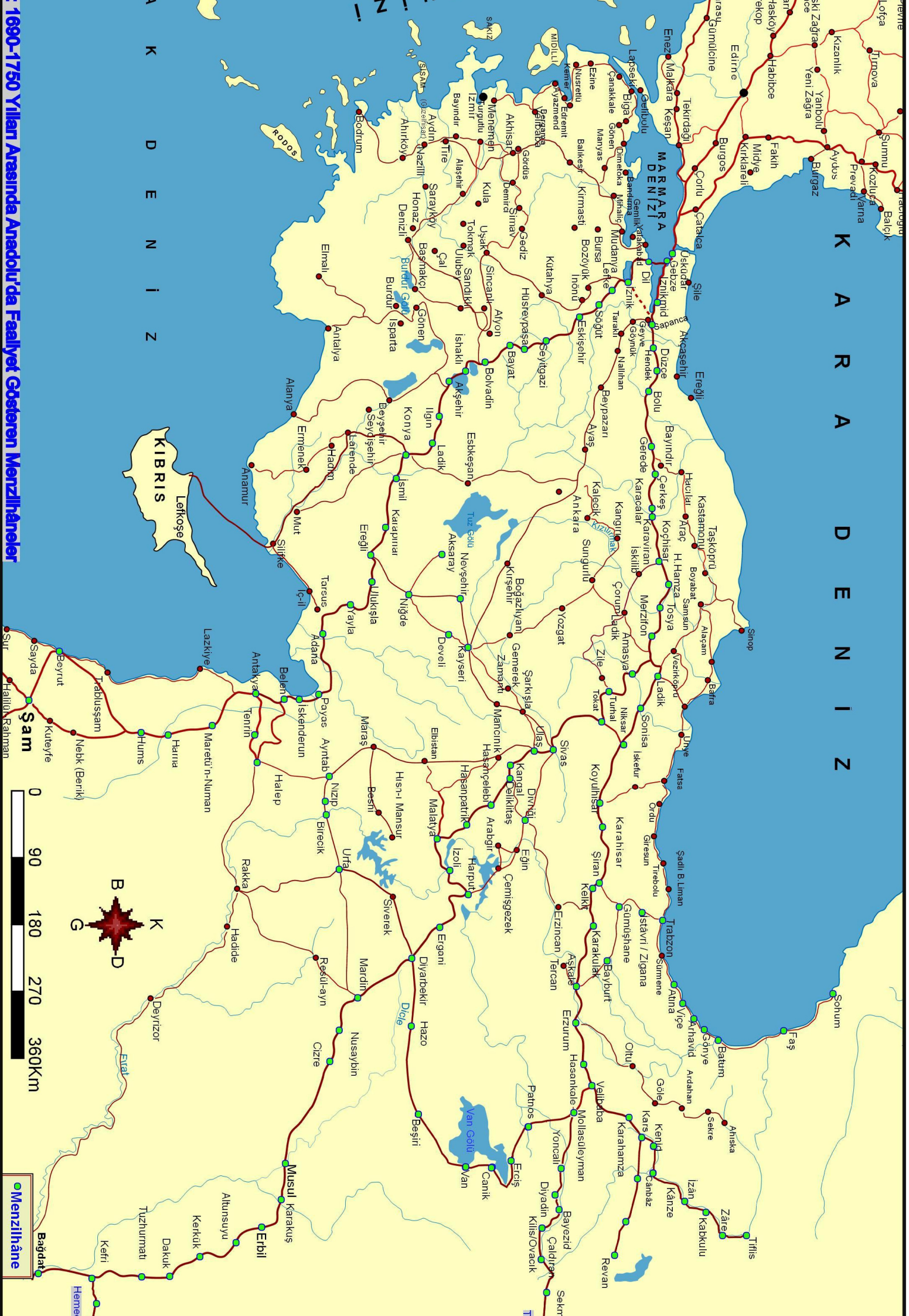

EK XI: Ataları Menzil Bârgîri Olarak Kullanılan Rahvan Atları

KARADENİZ

1690-1750 Yılları Arasında Anadolu'da Faaliyet Gösteren Menzilhaneler